

MITTFÅRA

&

MARGINAL

Annika Bergström och Henrik Oscarsson (red)

Mittfåra & marginal

SOM-undersökningen 2013
SOM-rapport nr 61

Annika Bergström och Henrik Oscarsson (red)

Redaktörer: Annika Bergström och Henrik Oscarsson

© Författarna och SOM-institutet

Administrativ redaktör: Josefine Bové

Omslag: Daniel Zachrisson

Redigering: Henny Östlund

Tryck: Ale Tryckteam, Bohus, 2014

ISBN: 978-91-89673-30-4

ISSN: 0284-4788

ISRN: GU-STJM--61--SE

INNEHÅLL

Förord	9
Mittfåra & marginal Annika Bergström och Henrik Oscarsson	11
PERSONLIGT	
Vad gör ett liv meningsfullt? Bengt Brülde och Filip Fors	37
Att mäta personlighet Mattias Gunnarsson, Sören Holmberg och Lennart Weibull	51
Politiska konsekvenser av personlig oro Monika Djerf-Pierre och Lena Wängnerud	59
Starkare oro för främlingsfientlighet än för invandring Linn Sandberg och Marie Demker	71
Personlig integritet på nätet Annika Bergström	83
FÖRTROENDE	
Institutionsförtroende mellan berördhet och mediebevakning Sören Holmberg och Lennart Weibull	99
Medieförtroende i nytt medielandskap Lennart Weibull	119
Forskningsfusk och allmänhetens förtroende för forskning Ulrika Andersson	137
I kontakt med riksdagen Martin Brothén och Sören Holmberg	151

MEDIEANVÄNDNING

Ska man gråta om papperstidningen försvinner? Anders Jalakas och Ingela Wadbring	161
Användning och icke-användning av kvällspressen: på papper, via dator, mobil och surfplatta Mathias A. Färdigh och Oscar Westlund	175
Mognande mobil multimedia Oscar Westlund	189
Delad glädje är dubbel glädje? Ingela Wadbring och Sara Ödmark	201
Nyhetsmediernas funktioner Oscar Westlund och Gustav Ekström	213
Generationsskiftningar i mobillandskapet Göran Bolin	229
E-boken: möjligheter och hinder Annika Bergström och Lars Höglund	239
SAMHÄLLE OCH VÄLFÄRD	
Svenskarna och civilsamhället Edvin Bojje och Mattias Ottervik	255
Att vara jämlik eller inte vara jämlik – är det frågan? Richard Svensson	269
Starkt stöd för välfärdsstaten Lennart Nilsson	281
Att ge feedback på välfärdspolitiken: hur reagerar medborgarna på ökad privatisering? Anna Bendz	295

OPINION

Nej till vinstutdelning – ja till valfrihet i välfärden Lennart Nilsson	309
Restriktivare alkoholopinion – men liberalare alkoholvanor Sören Holmberg och Lennart Weibull	325
Fler negativt inställda till tv-reklam Britt Börjesson och Maria Edström	341
En iskall presstödsopinion Jonas Ohlsson	353
Svenska folkets uppfattningar om intolerans och annan utsatthet Jacob Severin och Marie Demker	367
Åsikter om korruption bortom landets gränser Monika Bauhr och Niklas Harring	383
Opinionsfallet för EU bromsar upp Sören Holmberg	391

PARTIER OCH POLITIK

Ingen partikris trots allt? Gissur Ó Erlingsson och Mikael Persson	407
Konsten att vinna andrahandssympatisörer Per Oleskog Tryggvason och Henrik Oscarsson	421
Partiledarnas ställning Henrik Oscarsson	435
Sverigedemokraternas sympatisörer Anders Sannerstedt	445

FÖRSVAR OCH SÄKERHET

Skilda världar? Försvaret, politikerna och svenskarna

Karl Ydén och Joakim Berndtsson

461

Minskat stöd för övervakning och tvångsmedel

Ulf Bjereld och Henrik Oscarsson

475

Svensk Nato-opinion i förändring?

Ulf Bjereld

487

MILJÖ OCH ENERGI

Är miljö en fråga om vänster och höger i den svenska opinionen?

Niklas Harring

497

Kärnkraft på väg ned

Sören Holmberg

507

Stödet för mer vindkraft försvagas

Per Hedberg

517

METODREDOVISNING

Den nationella SOM-undersökningen 2013

Frida Vernersdotter

531

BILAGOR

Om författarna

563

SOM-institutets böcker

569

FÖRORD

SOM-institutet genomförde hösten 2013 den tjuogoårtonde nationella SOM-undersökningen. *Mittfåra & marginal* är den 61:a publikationen sedan starten 1986. I forskarantologin analyseras resultat från 2013 års undersökning, i vissa frågor med tillbakablick drygt två decennier. Den nationella SOM-undersökningen 2013 genomfördes som fem parallella delstudier med riksrepresentativa urval om vardera 3 400 slumpmässigt valda personer i åldrarna 16 till 85 år. Fyra av undersökningarna är att betrakta som editioner av samma studie. De innehåller delvis gemensamma frågor om samhälle, opinion och medier samt demografi och bakgrund, delvis unika frågor inom olika områden. Den femte editionen genomfördes främst i metodutvecklande syfte och avviker något från de övriga så till vida att formatet och upplägget skiljer sig från en traditionell SOM-undersökning samtidigt som frågorna är hämtade från de ordinarie undersökningarna.

Fältarbetet genomfördes huvudsakligen under september och oktober 2013. Ansvarig för datainsamlingen har varit *Kinnmark Information* med Magnus Kinnmark som fältledare. Mer detaljerade uppgifter om design, uppläggning, genomförande och svarsmönster finns i metoddokumentationen i bokens sista kapitel samt i den metodrapport som publiceras i SOM-institutets rapportserie samtidigt som denna bok.

Upplägget i *Mittfåra & marginal* följer i huvudsak det från tidigare års redovisningar. Förtroende för samhällsinstitutioner, synen på offentlig sektor och välfärd, åsikter om kärnkraft, EU-opinion, tidningsläsning, internetvanor och skiftet från tryckta till digitala kvällstidningar är exempel på långsiktiga trender som analyseras. Andra frågor som fördjupas i just denna publikation är till exempel attityder till e-böcker, övervakningsopinion, delning av nyhetsinnehåll, attityder till tv-reklam, partiernas roll i den svenska demokratin samt oro för personlig integritet på nätet. I boken medverkar samhälls- och opinionsforskare från många olika ämnesområden och lärosäten. Varje författare svarar själv för sin tolkning av data och slutsatserna i respektive kapitel.

Dataunderlaget från tidigare SOM-undersökningar är tillgängliga för akademisk forskning och utbildning via Svensk Nationell Datatjänst (SND) vid Göteborgs universitet. De publikationer som hittills utgivits av SOM-institutet finns förtecknade längst bak i föreliggande volym. Mer information om SOM-institutet finns på institutets hemsida (www.som.gu.se).

Göteborg i juni 2014

Annika Bergström
Docent
Institutionen för journalistik, medier
och kommunikation och SOM-institutet
Göteborgs universitet

Henrik Ekengren Oscarsson
Professor
Statsvetenskapliga institutionen
och SOM-institutet
Göteborgs universitet

MITTFÅRA & MARGINAL

ANNIKA BERGSTRÖM OCH HENRIK OSCARSSON

Huvudidén med SOM-institutets regelbundet återkommande undersökningar är att successivt ackumulera kunskap som kan tjäna som en gemensam grund för diskussioner om vart det svenska samhället är på väg. Genom systematiska empiriska undersökningar som genomförs på likartat sätt och med beprövade instrument kan SOM-mätningarna utgöra *en* av många källor till insikt och vetande om den breda allmänhetens vanor och attityder.

Ett sådant projekt skulle kunna anklagas för att vara en seglivad kvarleva från ett industrisamhälle genomsyrat av en stark tilltro till att det mesta kan mätas och vägas. Vi är dock övertygade om att riktmärken och ledfyror behövs mer än någonsin i ett postindustriellt informationssamhälle där samhällsdiskursen är mer differentierad och mångfacetterad än tidigare. Vi tror inte på att det finns *en* berättelse om samhällets tillstånd och utveckling. Den moderna opinionsforskningen gör inte anspråk på den enda sanningen. Vi erfar ständigt att vanor, attityder och opinionsyttringar är starkt villkorade av omständigheterna – att det inte existerar några sanna attityder (Zaller, 1992) – och att det är just precis detta som gör dem särskilt intressanta!

Målsättningen är att kunna erbjuda *ett* korrektiv till föreställningar om hur det svenska samhället utvecklas och förändras, vad befolkningen oroar sig för, anser vara viktiga samhällsproblem och vad de ägnar sin tid och sitt engagemang åt. Vi tror att sådana korrektiv är viktiga och behövs i samhällsdebatt och forskning. Det är mot bakgrund av denna ambition som bidragen i forskarantologin *Mittfåra & marginal* ska läsas.

Sökandet efter korrektiv sker inte i första hand för att vi ska kunna anlägga moteld till de allra skevaste verklighetsuppfattningarna. Det finns en vardag där ute bland de många människorna som många gånger är och förblir oberoende från och opåverkad av föreställningar om det nya nu och som är mycket komplext sammansatt. Miniaturkopior av den svenska befolkningen, som utgör de svarande i undersökningarna, använder vi för att försöka göra så verklighetsnära bedömningar som möjligt av hur utbredda fenomen *egentligen* är och hur snabba samhällsförändringarna *egentligen* är. Det lösryckta kan placeras i ett sammanhang där vi förstår nutiden mot bakgrund av hur utvecklingen sett ut i ett längre tidsperspektiv. Vi kan kalibrera föreställningar om samhällsutvecklingen mot de många människornas svar på våra enkätfrågor.

En annan vanligt förekommande uppfattning – som också strider mot decennier av opinionsforskning – är att de många människorna alla har väl utvecklade

politiska åsikter om det mesta. Inget kunde förstås vara mer fel. För 28 av de sammanlagt 42 sakfrågeförslag som vi mätt attityderna till i 2013 års nationella SOM-undersökning samlar svarsalternativet ”varken bra eller dåligt förslag” mer än en fjärdedel av svarspersonerna och ofta mer än så. När vi tillfrågar befolkningen om hur väl olika myndigheter sköter sitt arbete varierar andelen som saknar uppfattning eller inte har någon kristalliserad åsikt därom mellan 22 och 82 procent. Liknande iakttagelser kan göras i flera av bidragen till denna antologi. Samhällsdebatten efterfrågar ett ständigt tyckande från medborgarna utan att samtidigt föda dem tillräckligt med underlag och goda argument.

I en tid där varje internetanvändare kan göra en egen enkät, där man erbjuds att delta i webbpaneler eller rösta i olika frågor på var och varannan sajt handlar det i första hand inte om att samla fler åsikter. Metadebatten borde snarare handla om förutsättningarna för en väl fungerande åsiktsbildning: Hur goda är egentligen medborgarnas möjligheter att självständigt bilda sig egna välgrundade uppfattningar i viktiga samhällsfrågor? I vilken utsträckning är hyggligt förekommande åsikter och värderingar bland medborgarna egentligen företrädda i samhällseliterna?

På samma sätt som våra åsikter ibland förenklas och klumpas ihop, finns också utbredda missuppfattningar om att våra vanor är strömlinjeformade. SOM-institutets undersökningar kan visa på stora variationer i hur människor tillbringar sin lediga tid, att vissa företeelser som ibland blåses upp i medierapporteringen egentligen händer på marginalen. Och tvärtom: Att närmare hälften av svenskarna uppger att de tror på Gud eller att omkring en tiondel av befolkningen regelbundet deltar i religiösa mötesaktiviteter föranleder sällan några livsstilsbilagor i kvällstidningarna, för att ta ett av många exempel.

Vi anser att det är centralt att kunna lyfta fram och belysa vad som är vanligt förekommande i befolkningen och vad som är att betrakta som randföreteelser. En kartläggning av det vanliga och det mer ovanliga, av mittfåran och dess marginaler. Inte för att kunna ägna oss åt majoritetstyranni eller ge ökad eldkraft åt det konservativt systembevarande. Utan för att visa på den fantastiska variation och de många kombinationer som empiriskt existerar när det gäller svenska folkets vanor och attityder.

Bokens inledningskapitel ger en övergripande bild av svenskarnas oro, bedömning av den svenska ekonomin, vad som finns på människors dagordning, hur man orienterar sig i ett allt mer diversifierat nyhetslandskap och hur delar av detta hänger samman. Därefter följer forskares enskilda analyser av personlighet, förtroende, medieanvändning, samhälle och välfärd, opinion, partier och politik, försvar och säkerhet samt miljö och energi.

Svenska folket oroar sig

Människors känslor har en nyckelroll i politisk opinionsbildning. Det beror på att människors känslor har stor betydelse för sättet att behandla politisk information

(Marcus, Neuman, & MacKuen, 2000; Neuman, 2007; Redlawsk, 2006). Känslor som ångest (*anxiety*), ilska (*anger*) och entusiasm (*enthusiasm*) styr på ett påtagligt sätt hur vi minns och påverkas av ny politisk information och hur vi mobiliseras att agera politiskt.

Budskap som skänker oss entusiasm – det vill säga känslor av hopp, stolthet och lycka – tenderar att öka vår motivation att delta i politiska aktiviteter. Budskap som orsakar ångest – såsom känslor av nervositet och oro – är lättare för oss att komma ihåg eftersom sådana känslor aktiverar våra minnesfunktioner, gör oss mer mottagliga för budskap, ökar vårt behov av att söka ny information, och gör oss mer benägna att värdera motståndares argument. Budskap som skapar ilska eller rädsla minskar vår uppmärksamhet för ny information, minskar informationsökandet och minskar önskan om att lära mer om motståndares argument (Neuman, 2007; Valentino, Brader, Groenendyk, Gregorowicz, & Hutchings, 2011; Valentino, Hutchings, Banks, & Davis, 2008).

Så länge vi känner att det mesta är frid och fröjd och våra uppfattningar inte utmanas är autopiloten påslagen. Då hanterar vi information efter invanda föreställningar och med strategier som visat sig vara pålitliga tidigare. Men väcks vår oro – av till exempel motstridiga uppgifter, avvikelser, anomalier eller externa hot – slås alarmsystemet på och blir vi mer aktiva och systematiska i vårt informationsökande (Kahneman, 2013; Kiss & Hobolt, 2011; Marcus, 2000; Sautter, 2007). Dessa forskningsfynd har betydelse för sättet att bedriva politisk påverkan. Att väcka känslor är ett viktigt instrument när det gäller att få människor att tänka i nya banor och ta till sig och värdera politiska budskap.

Det är svårt att mäta känslor som oro, ilska och entusiasm med hjälp av enkäter och frågeundersökningar. Emotioner är fysiska reaktioner som föregår medvetenhet och kognitiva processer – att låta människor själv rapportera om hur oroliga, arga, hoppfulla eller entusiastiska de känner sig provas visserligen då och då även i frågeundersökningar (Oscarsson & Holmberg, 2013) men tillvägagångssättet har uppenbara nackdelar. Det fungerar bättre att fråga människor om vilka risker de uppfattar eller vad de betraktar som oroande inför framtiden.

Vi menar att frågorna om samhällsoro fungerar som ett bra mått på hur befolkningens samhällsoro förändras över tid och skiljer sig mellan grupper. Våra resultat visar de föreställningar om oro för olika saker som vunnit spridning i befolkningen genom samhällsdebatt och medier, vilket i sin tur är ett resultat inte bara av faktiska förändringar av hot och risker utan också av pågående påverkansförsök från opinionsbildare som partier och intresseorganisationer.

Samhällsoro påverkas förstas av såväl långsamma förändringar i grundläggande livsvillkor och betingelser som kritiska situationer och dramatiska händelseförlopp. SOM-institutets långa tidsserier har exempelvis tydligt kunnat visa hur oron för ekonomiska kriser och arbetslöshet går hand i hand med de ekonomiska konjunkturerna och med variationer i arbetslöshetstal. Oron för terrorism ökade kraftigt i samband med attacken mot World Trade Center och Pentagon den 11

Tabell 1 Andel som svarar att läget idag är "mycket oroande" på 23 olika områden bland samtliga och efter kön, ålder, utbildning, vänster-högerideologi och partisympati (procent)

	Kön		Ålder		Utbildning			Inkomst		Ideologi			Partisympati										
	Alla	Kv	M	16-29	30-49	50-64	65-85	L	ML	MH	H	V	M	H	V	S	C	FP	M	KD	MP	SD	
Miljöförstöring	49	56	42	48	50	51	48	44	46	52	55	57	47	43	68	47	50	49	42	44	78	36	
Försämrad havsmiljö	47	51	42	37	45	49	50	44	44	52	47	51	45	45	52	45	52	44	42	44	68	42	
Ändringar i jordens klimat	44	50	37	44	44	46	41	38	40	45	50	46	43	43	61	45	48	34	37	41	69	31	
Organiserad brottslighet	40	42	37	18	27	45	60	55	41	34	32	46	41	28	30	42	39	40	38	44	28	57	
Ökad främlingsfientlighet	38	44	32	44	39	37	36	27	38	39	45	38	38	40	50	41	29	44	32	35	53	25	
Stor arbetslöshet	36	41	30	38	27	38	43	45	41	33	27	48	35	23	50	44	27	23	24	33	35	48	
Ökade sociala klyftor	35	38	31	28	32	39	37	38	33	35	34	42	36	24	71	46	18	24	14	20	45	35	
Försämrad demokrati	32	35	29	20	31	35	34	31	29	33	35	38	31	29	47	35	34	21	30	32	34	34	
Terrorism	29	34	23	13	19	32	45	45	28	25	24	38	28	20	19	32	36	27	30	32	20	41	
Religiösa motsättningar	29	30	28	20	22	37	34	36	30	27	27	31	29	29	22	27	18	29	33	37	21	50	
Ökad användning av narkotika	29	33	24	15	22	30	43	47	30	27	18	35	28	20	29	36	39	25	25	33	15	33	
Ökat antal flyktingar	28	26	29	26	23	31	31	39	30	27	19	34	29	17	17	24	21	17	26	25	13	82	
Utbredd korruption	28	30	27	19	19	31	41	38	30	27	21	37	29	16	32	31	23	35	31	21	26	20	25
Försämrad välfärd	26	28	24	24	25	27	27	32	26	26	22	31	26	18	43	35	3	14	11	15	22	43	
Motsättningar mellan rika och fattiga länder	23	27	19	24	18	26	26	24	22	22	25	28	22	18	43	27	13	19	13	17	33	20	
Ökad invandring	23	20	27	18	18	26	30	38	28	19	13	30	22	18	11	18	13	14	24	23	8	82	
Militära konflikter	21	27	14	18	18	20	26	25	19	18	23	31	17	17	23	21	18	21	19	17	26	21	
Begränsningar i människors individuella frihet	20	19	22	22	17	21	23	21	24	19	17	25	20	14	21	24	17	27	20	13	18	16	15
Ekonomisk kris	19	20	18	21	18	20	19	22	20	18	17	26	18	12	21	21	15	21	23	9	14	13	20
Bostadsbrist	19	20	18	24	14	18	23	22	20	20	14	27	17	12	33	23	5	16	11	11	20	27	
Situationen i Ryssland	13	14	13	15	12	12	14	13	15	12	13	17	13	10	13	13	12	11	13	22	15	13	
Ökad alkoholkonsumtion	13	16	9	9	10	15	15	20	13	11	10	19	11	7	12	19	8	13	17	16	5	9	
Globala epidemier	12	15	9	10	11	14	12	17	12	10	10	16	10	10	11	15	10	15	14	12	6	11	
Antal svarspersoner	4958	2555	2395	734	1486	1378	1360	846	1474	1081	1462	1300	2255	1139	1637	1535	1693	323	1383	153	314	1284	157

Kommentar: Frågan lyder: "Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?". Fyra svarsalternativ användes: "mycket oroande", "ganska oroande", "inte särskilt oroande" och "inte alls oroande". I analysen har resultat från alla editioner av de nationella undersökningarna används för att maximera antalet svarande i de olika kategorierna. Utbildning: L=låg (max grundskola eller motsvarande), ML=medellag (max gymnasium, folkhögskola eller liknande), ML=medelhög (efergymnasium, ej examen från högskola), H=hög (examen från universitet eller högskola). Ideologi: V=klart till vänster eller något till vänster, M=varken vänster eller höger, H=klart till höger eller något till höger. **Källa:** Den nationella SOM-undersökningen 2013.

september 2001 (se Bjereld och Oscarssons kapitel i denna volym). Och oron för miljöförstöring och klimatförändringar växte i samband med samhällsdebatten som följde på Al Gores film *En obehövlig sanning* under hösten 2007.

I tabell 1 redovisas hur stark oro svenska folket upplever när vi ber dem bedöma läget idag och blicka mot framtiden. Vi ställer frågan ”Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?”. De 23 orosområden vi mätte hösten 2013 är rangordnade efter hur stor andel som svarar ”mycket oroande” på vår fyrgradiga skala. Precis som tidigare år är det olika miljöhot – miljöförstöring, försämrade havsmiljö och förändringar i jordens klimat – som toppar listan över samhällsoro i Sverige (49, 47 respektive 44 procent). På fem-i-topplistan återfinns också oro för organiserad brottslighet (40 procent) och ökad främlingsfientlighet (38 procent). Variationerna är mycket stora mellan de olika områdena. De tre områden där svenska folket upplever svagast oro för framtiden är när de bedömer läget idag är situationen i Ryssland (13 procent), ökad alkoholkonsumtion och globala epidemier (båda 12 procent).

I tabell 1 återfinns också resultat från analyser av skillnader mellan olika grupper avseende kön, utbildning, inkomst, vänster-högerideologi och partisympati. Det finns förstås många faktorer som påverkar orosuppfattningar, men vi har valt ut några grundläggande faktorer för att erbjuda en första överblick. Syftet med analysen är att ge en illustration till att oron för olika saker varierar relativt mycket mellan olika befolkningsgrupper.

Män och kvinnor gör i huvudsak likartade bedömningar när det gäller rangordningen av olika orosområden. Men det finns en systematisk könsskillnad i nivåer. Kvinnor har en starkare oro än män på 20 av de 23 undersökta områdena. Störst könsskillnader återfinns när det gäller miljöförstöring, förändringar i jordens klimat, militära konflikter, ökad främlingsfientlighet och försämrade havsmiljö (14, 13, 13, 12 respektive 11 procentenheters skillnad). På tre områden är män mer oroade än kvinnor: ökad invandring, ökat antal flyktingar och begränsningar i människors individuella frihet (7, 3 respektive 3 procentenheters skillnad) (läs mer om mäns och kvinnors oro i Monika Djerf-Pierres och Lena Wängneruds kapitel i denna volym).

På de flesta områden finns ett ålderssamband som innebär att äldre oroar sig mer än yngre. Det gäller exempelvis organiserad brottslighet där åldersgruppen äldre än 65 år upplever starkare oro (60 procent svarar ”mycket oroande”) än ungdomar 16-29 år (18 procent). Starka ålderssamband finns också för försvagad demokrati (34 mot 20 procent), narkotikaanvändning (43 mot 15 procent), utbredd korruption (41 mot 19 procent), ökad invandring (39 mot 18 procent) och försämringar i havsmiljön (50 mot 37 procent). Men det ger inte hela bilden. Oron för miljöförstöring, försämrade välfärd och ekonomisk kris är lika utbredd i alla åldersgrupper. Oro för bostadsbrist har ett u-format samband med ålder; oron är starkare bland de allra yngsta och allra äldsta, men svagare i medelålders grupper.

Människors utbildningsnivå har också betydelse för uppfattningar om hur oroande läget är inför framtiden. Samvariationen liknar den som gäller för ålder eftersom äldre personer tenderar att vara lågt utbildade. Följaktligen kan vi för de flesta områden förvänta oss att lågutbildade är mer oroade än högutbildade. Det gäller till exempel oro för ökad arbetslöshet där oron är större bland lågutbildade (45 procent) än bland högutbildade (27 procent). De mest iögonenfallande skillnaderna i orosuppfattningar mellan hög- och lågutbildade gäller förändringar i jordens klimat där oron är mer utbredd bland högutbildade (55 procent) än bland lågutbildade (38 procent). Samma mönster ser vi vad beträffar oro för miljöförstöring (55 procent mot 44 procent).

Ett intressant resultat som är värt att lyfta fram är att högutbildade är mer oroade för ökad främlingsfientlighet (45 procent) än lågutbildade (27 procent) samtidigt som lågutbildade är mer oroade för ökad invandring (38 procent mot 13 procent) och ökat antal flyktingar (39 mot 19 procent) än vad högutbildade är.

På flera områden finns stora skillnader i orosbedömningar mellan låginkomsttagare och höginkomsttagare. Det gäller givetvis i första hand områden som är knutet till ekonomisk utsatthet där låginkomsttagare kan förväntas få det betydligt besvärligare om villkoren förändras. Hit hör saker som arbetslöshet, ökade sociala klyftor och ekonomiska kriser, men även brottslighet, bostadsbrist och ökad korruption. Hos individer med lägre årsinkomst än 300 000 kronor är oron för ökade sociala klyftor nästan dubbelt så stark (42 procent "mycket oroande") jämfört med bland de individer som har högre årsinkomster än 700 000 kr (24 procent). Skillnaderna är ännu större för arbetslöshet (48 mot 23 procent).

Men även på andra områden skönjer vi skillnader i oro mellan låg- och höginkomsttagare. Ökad invandring, ökad narkotikaanvändning, ökad alkoholkonsumtion, militära konflikter och ett ökat antal flyktingar är saker som lågutbildade oroar sig över mer än vad högutbildade gör.

Analysen av ideologi och partisympati visar att det finns gott om politisk sprängkraft på de flesta av de undersökta områdena. Samhällsoro har ett starkt samband med djupare liggande ideologiska värderingar. Oron för miljöförstöring och förändringar i jordens klimat är till att börja med klart mer utbredd bland personer som identifierar sig till vänster i politiken än bland högeridentifierade. När det gäller oro för arbetslöshet, ökade sociala klyftor och försvagad demokrati är det dramatiska skillnader mellan vänster och höger. Femtiosex procent av vänsterorienterade oroar sig för ökade sociala klyftor, samtidigt som motsvarande andel bland högerorienterade är 15 procent.

De områden där högeridentifierade är mer oroade över utvecklingen än vänsterorienterade är klart färre och på dessa områden är det heller inte lika dramatiska utfall. Hit hör till exempel en starkare oro för organiserad brottslighet, terrorism, religiösa motsättningar och, framför allt, ökad invandring (28 procent mot 14 procent). Där vänstern oroar sig för ökad främlingsfientlighet oroar sig högern för ökad invandring.

Eftersom vänster-högerideologi är så pass styrande för partisympatier är det knappast ägnat att förvåna att orosbedömningarna också ser dramatiskt olika ut i olika grupper av partisympatisörer. Olika samhällsoro är olika gångbart i olika regioner av partisystemet. För varje område har vi i tabell 1 markerat vilken grupp av partisympatisör där oron är som starkast. Miljöoron är starkast bland Miljöpartiets sympatisörer, liksom oron för ökad främlingsfientlighet. Vänsterpartiets sympatisörer är mest oroade på områden som ökad arbetslöshet, ökade sociala klyftor, försämrade välfärd och bostadsbrist. Oron för narkotikaanvändning är starkast bland de partier som har många äldre sympatisörer, såsom Socialdemokraterna och Centerpartiet. Kristdemokraternas sympatisörer är mer oroade än andra partiers sympatisörer över ökat alkoholmissbruk, situationen i Ryssland och globala epidemier.

Precis som tidigare analyser av samhällsoro och partisympati har visat (Oscarsson & Holmberg, 2013) är det Sverigedemokraternas sympatisörer som tenderar att vara mest oroade på flest områden. SD-sympatisörerna toppar oroslistan för nio av de 23 undersökta områdena. Oron är spridd över flera olika domäner, men starkast oro upplevs när det gäller ökad invandring och ett ökat antal flyktingar. Hela 82 procent av partiets sympatisörer upplever att ett ökat antal flyktingar är ”mycket oroande”. Även när det gäller religiösa motsättningar (50 procent) och organiserad brottslighet (57 procent) är SD-sympatisörerna betydligt mer oroade än andra partiers sympatisörer.

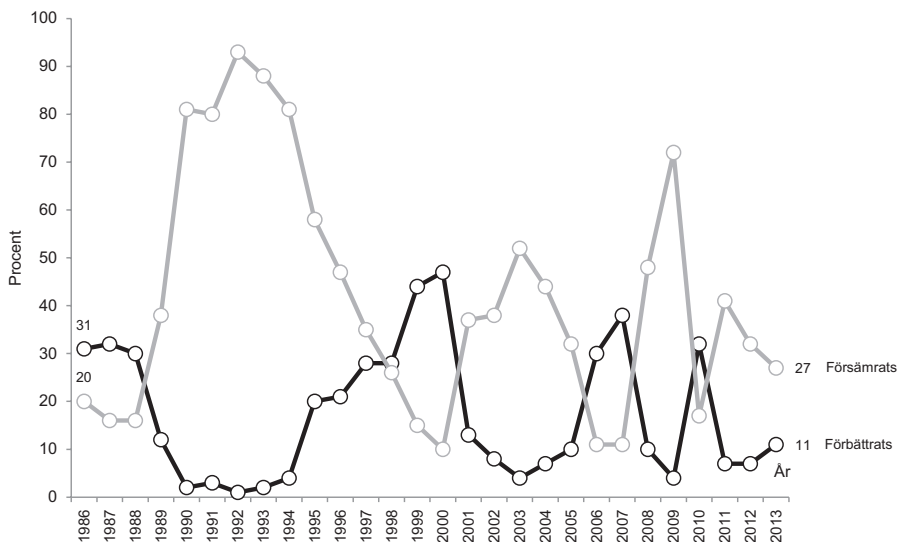
Är oroade medborgare bra för demokratin? Om forskningsrönen är riktiga – de som visar att oro tenderar att göra individer mer uppmärksamma, leder till ett ökat informationssökande och en ökad beredskap att värdera motståndares argument – så kan oro vara en till stora delar positiv drivkraft som gör människor bättre uppdaterade och informerade. De socialpsykologiska processer som igångsätts av oro skulle i så fall innebära bättre underbyggda verklighetsuppfattningar, attityder och förhållningssätt. Oroliga medborgare är goda medborgare! Men är det verkligen så? På frågor som dessa kan SOM-undersökningarna den här gången inte ge några direkta svar. Men frågeställningen utmanar våra föreställningar om oro som en viktig drivkraft bakom opinionspåverkan och -förändring.

Svenska folket bedömer ekonomin

Som visats ovan är ekonomisk kris inte något som bekymrar svenskarna i någon stor utsträckning jämfört med exempelvis klimatförändringar, organiserad brottslighet och stor arbetslöshet. Oron för en stor ekonomisk kris är, föga förvånande, beroende av ekonomiska skeenden i samhället, vilket tydligt syns genom att oron ökar i tider av lågkonjunktur (se Weibull, Oscarsson och Bergström, 2013). Men även i mer kritiska tider är oron förhållandevis lite utbredd i förhållande till andra orosmoln. Hösten 2013 var 19 procent av befolkningen mycket oroliga för ekonomisk kris vilket innebär en nedgång jämfört med hösten 2012.

Allmänhetens bedömningar av den offentliga ekonomin har betydelse för hur människor bedömer möjligheter och hinder, vilket i sin tur kan påverka handlande i dubbel bemärkelse. Synen på den ekonomiska utvecklingen inverkar också på det rådande opinionsklimatet och människors åsikter i samhällsfrågor. I den nationella SOM-undersökningen har svarspersonerna fått bedöma den ekonomiska utvecklingen i Sverige genom att dels göra en tillbakablick på året som gått, dels blicka framåt på året som kommer. Hösten 2013 var det 27 procent som ansåg att ekonomin de senaste 12 månaderna hade försämrats jämfört med 11 procent som ansåg att den hade förbättrats (figur 1). Återigen tilltar tron på den svenska ekonomin något efter att i några år ha varit på en mycket låg nivå i samband med den globala finanskrisen och eurokrisen.

Figur 1 Svenska folkets bedömningar av hur den svenska ekonomin har förändrats under de senaste tolv månaderna 1986-2013 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: "Hur har enligt din mening nedanstående ekonomiska förhållanden förändrats under de senaste tolv månaderna?". Svarsalternativen som ges är "förbättrats", "förblivit ungefär densamma" och "försämrats". Figuren visar bedömningen av den svenska ekonomin.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986-2013.

Över tid har de här bedömningarna skiftat mycket och en närmare analys visar att relationen till rådande konjunkturläge är mycket stark, betydligt starkare än för oron för ekonomisk kris. Bedömningarna av den svenska ekonomin är starkt relaterade till globala och lokala ekonomiska skeenden. Finanskrisen i början av 1990-talet, IT-kraschen i början av 2000-talet och bankkrisen 2008 kan tydligt utläsas i dia-

grammet genom de stora andelar som gjorde bedömningen att Sveriges ekonomi har försämrats. Skillnaderna mellan andelen som gör positiva respektive negativa bedömningar är stora i de här perioderna. Mest negativ värdering av ekonomin återfinns i 1992 års mätning då 93 procent gjorde bedömningen att ekonomin försämrats de senaste 12 månaderna. I mitten av 1990-talet såg vi en stark tillväxt som också avspeglades i bedömningarna som då vändes uppåt. Den mest positiva bedömningen återfinns alldeles före IT-kraschen i 2000 års mätning då 47 procent gjorde en positiv bedömning av den ekonomiska utvecklingen i landet det senaste året. Mellan IT-kraschen och bankkrisen under 2000-talets första decennium ser vi också positiva bedömningar för den svenska ekonomin.

Den här typen av bedömningar är inte bara viktiga för en slags allmän bedömning av samhället och möjligheter och hinder. Den utgör också en mätare för medborgarnas möjlighet att till exempel få arbete och därmed ha en försörjning, vilket i sin tur skapar förutsättningar för ett bra liv, men också för skatteintäkter till staten. En grundförutsättning för ett bra liv är en positiv framtidssyn.

Svenskarna får i undersökningen också bedöma den svenska ekonomin i ett framtidsperspektiv, hur de tror att den kommer att utvecklas de närmaste 12 månaderna. Den typen av bedömning är, som framkommer i figur 2, också relaterad till rådande konjunkturer, men svängningarna är mindre än i den mer skarpa bedömning som tillbakablickken utgör.

Även de framåtblickande bedömningarna av den svenska ekonomin är något bättre 2013 än 2012. Andelen som tror att landets ekonomi kommer att förbättras ökar från 7 till 14 procent samtidigt som andelen som tror på försämring minskar från 38 till 26 procent. Fortfarande råder alltså en tydlig övervikt för en mer pessimistisk syn på den framtida ekonomiska utvecklingen för Sverige.

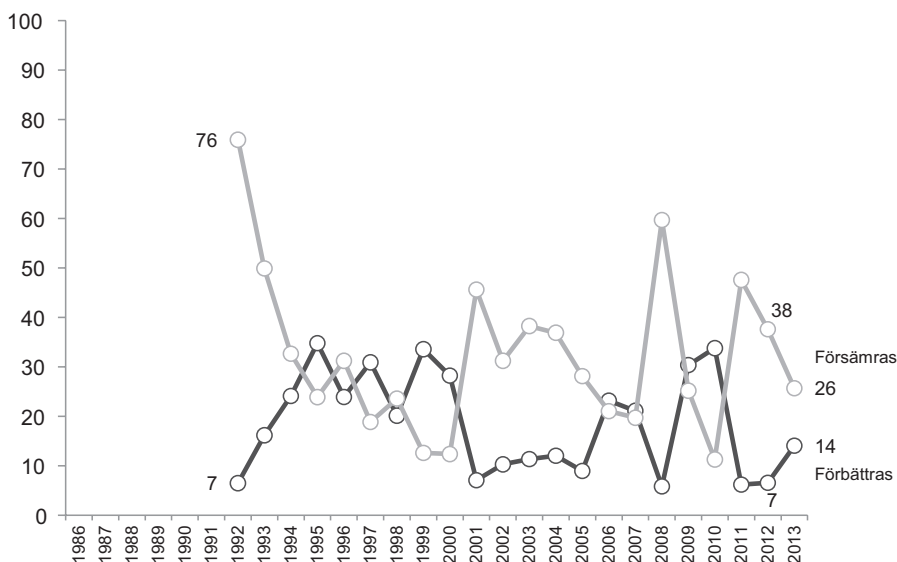
Olika grupper i samhället gör olika bedömningar av ekonomin inför kommande året. Kvinnor är exempelvis mer pessimistiska än män och vi finner också statistiskt säkerställda skillnader beroende på ålder. Särskilt pessimistiska är personer i pensionsålder, där blir balansmättet (andel som anger förbättras minus andel som anger försämrats) är -24 vilket kan jämföras med -5 i gruppen 16-29-åringar.

Andra individuella bakgrundsfaktorer som samvarierar med den ekonomiska framtidsbedömningen är utbildningsnivå och familjeklass. Pessimismen är större bland personer med låg utbildning (-28) än bland personer med hög utbildning (+3). De som bor i arbetarhem gör också en mer negativ bedömning (-21) än vad de som bor i högre tjänstemannahem gör (+4). Människor som lever i ensamhushåll är relativt pessimistiska för den framtida svenska ekonomin (-20) jämfört med de som delar hushåll med andra (-9).

Man kan ana att den egna ekonomiska situationen och frågor om resurser i det egna hushållet delvis speglar bedömningen av den framtida svenska ekonomin. Det visar sig också att bedömningarna skiljer sig åt beroende på den sammanlagda hushållsinkomsten. I hushåll där den sammanlagda årsinkomsten är 300 000 eller mindre är balansmättet för den framtida ekonomin -22, i hushåll som sammantaget

tjänar mer än 700 000 kronor är motsvarande siffra +4. Personer som bor i hushåll i inkomstspannet däremellan når en bedömningsbalans på -13. Förvärvsposition har bidrar däremot inte till förståelsen av den ekonomiska bedömningen. Det finns inga statistiskt säkerställda skillnader beroende på om man arbetar eller om man är arbetslös eller deltar i någon arbetsmarknadspolitisk åtgärd eller utbildning.

Figur 2 Svenska folkets bedömningar av hur den svenska ekonomin kommer att förändras under de kommande tolv månaderna 1986-2013 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: "Hur tror du att ekonomin kommer att förändras under de kommande 12 månaderna?". Svartalternativen är "förbättras", "förbli ungefär densamma" och "försämras". Figuren visar bedömningar av den svenska ekonomin.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986-2013.

Det finns också en politisk dimension bakom bedömningen av den framtida svenska ekonomin. I gruppen som har mycket stort förtroende för regeringen är balansmättet +28 jämfört med -47 i gruppen som anger att de har mycket litet förtroende. Intrycket förstärks genom att de som tycker att regeringen sköter sin uppgift mycket bra ser klart positivt på den framtida ekonomin (+30) medan de som tycker att regeringen sköter sin uppgift mycket dåligt gör en klart negativ bedömning (-58). På samma sätt kan den politiska dimensionen skönjas genom att mäta den ekonomiska bedömningen i förhållande till politisk vänster-högerorientering. Personer som uppger sig stå klart till vänster gör en betydligt mer negativ framtidsbedömning (-31) än personer som säger sig stå klart till höger (+12).

Synen på svensk ekonomi i en närbelägen framtid är således en bedömning som görs dels på grunder som kan kopplas till individens ekonomiska och sociala resurser, dels till en ideologisk dimension. Människor i mittfåran har en förhållandevis negativ syn på den samhällsekonomiska utvecklingen medan människor i den övre marginalen – de som tjänar mest och de som har högst utbildning – gör klart positiva bedömningar. Politiskt pratar vi inte om mittfåra och marginal utan snarare om stora grupper som på olika ideologisk grund gör olikartade bedömningar.

Medborgarnas dagordning 2013

SOM-institutet genomför sedan 1986 mätningar av medborgarnas dagordning i en öppen fråga om vilka frågor och samhällsproblem som är ”viktigast i Sverige just nu” (jfr Weibull, Oscarsson, & Bergström, 2013). Till skillnad från orosfrågorna som tar tydligt sikte på framtiden är det snarare nuet som omfrågas i vår öppet ställda fråga. Och detta perspektivskifte ger utslag i resultaten. Det tydligaste exemplet är miljöfrågorna som inte hamnar alls lika högt på dagordningen som miljöoro gör. I resultaten från 2013 (se tabell 2) hamnar miljöfrågor först på sjunde plats: 13 procent av svenska folket nämner någon miljöfråga som viktig fråga eller samhällsproblem.

Svenska folkets dagordning är mycket stabil. Från ett år till ett annat förändras rangordningen mycket lite. Det är exakt samma frågor på tio-i-topplistan 2013 – och med samma inbördes ordning – som var fallet 2012. Arbetsmarknad, utbildning och sjukvård är de tre områden som står högst på dagordningen med 33, 30 respektive 28 procent omnämmanden. Jämfört med 2012 har arbetsmarknad blivit mindre viktigt för befolkningen (-5 procentenheter) samtidigt som sjukvård och utbildning blivit viktigare (+6 respektive +5 procentenheter). Integrations- och immigrationsfrågor behåller sin fjärdeplats med 22 procent omnämmanden, vilket är en mycket svag uppgång sedan hösten 2012 (+2 procentenheter) (viktighetsbedömningar av integration/immigration analyseras närmare i Linn Sandbergs och Marie Demkers kapitel i denna volym).

Äldre frågor, sociala frågor och miljö har samma position på dagordningen som var fallet 2012, följt av ekonomi, lag- och ordning och familjepolitik. Andelen som nämner dessa områden är oförändrade med undantag för ekonomi som har fallit något i viktighetsbedömningarna (-4 procentenheter) mellan 2012 och 2013.

Vi ser små förskjutningar men ändå en tydlig tendens: frågor om ekonomi och arbetsmarknad är på svag nedgång medan välfärdsfrågor som utbildning och sjukvård är på svag uppgång.

Sakområdets position på den politiska agendan äger hög centralitet i de flesta analyser av samhällsförändring. Vilka frågor som klättrar eller sjunker på dagordningen avgör vilka aktörer som har möjlighet att vinna framgångar och vilka aktörer som kan få det svårare att göra sig gällande. Därför är det minst lika intressant att närstudera de frågeområden som finns i marginalerna på medborgarnas dagord-

ning. Vi har valt att redovisa samtliga kategorier i vårt kodschema över svenska folkets viktiga frågor och samhällsproblem. Det blir många mycket små kategorier som endast samlar ett litet antal svar. Bostadsfrågor, familjepolitik och skatter – kategorier som återfinns just utanför vår tio-i-topplista – samlar endast tre till fyra procent av svaren. Och frågor som rör utrikespolitik, EU och internationella frågor står mycket svagt och samlar endast någon enstaka procent av alla svar. Frågan om viktiga samhällsproblem ger intrycket av att den svenska samhällsdebatten existerar i en nationell bubbla där huvudfokus ligger på frågor som berör arbetsmarknaden, välfärden och integration/immigration.

Har män och kvinnor, yngre och äldre, lågutbildade och högutbildade, rika och fattiga samma dagordning eller finns det skillnader mellan olika grupper när det gäller uppfattningen om de viktigaste samhällsproblem? Det korta svaret är nej, några stora avgrundskillnader i bedömningar mellan olika befolkningsgrupper existerar inte i Sverige. Överraskande nog är rangordningar av viktiga samhällsproblem ganska lika i olika grupper. De frågor som hör till mittfåran bland samtliga svenskar – arbetsmarknad, välfärd, immigration – är huvudspår även för olika ålders-, utbildnings- och inkomstgrupper.

Mer närstående analyser skänker förstås nyanser till påståendet om likartade rangordningar. Det finns flera intressanta nivåskillnader. Utbildningsfrågor, sjukvårdsfrågor och äldrefrågor – vård, skola, omsorg – nämns till exempel betydligt oftare av kvinnor än av män. Trettiofem procent av kvinnorna nämner utbildningsfrågor som ett viktigt samhällsproblem mot 25 procent av männen. Motsvarande könsskillnader är 33-23 för sjukvård och 19-14 för äldrefrågor. Frågor som rör integration och ekonomi nämns oftare av män än av kvinnor (25 mot 20 procent respektive 9 mot 5 procent). Män och kvinnor har alltså något olika fokus på viktiga samhällsproblem: kvinnor värderar välfärd och omsorg högre. Män placerar ekonomi och immigration högre.

Äldre och yngre personer har överraskande lika dagordningar. Den äldsta åldersgruppen 65-85 år värderar utbildning högre än den yngsta åldersgruppen 16-29 år (31 mot 20 procent). Detsamma gäller sjukvård (32 mot 15 procent) och, inte överraskande, äldreomsorg (31 mot 5 procent). Ungdomar prioriterar framför allt integration/immigrationsfrågor högre än äldre. Bland 16-29 åringar lyfter integrationsfrågor till andra plats på dagordningen (31 procent), alltså lika högt som arbetsmarknad (32 procent). Motsvarande andel omnämmanden för integrationsfrågor bland 65-85-åringar är 16 procent. Ungdomar värderar också miljö/energi och demokrati/rättigheter högre än äldre. En intressant notering är att frågor om bostäder uppfattas som ungefär lika oviktigt (3-6 procent) i alla åldersgrupper.

Högt utbildade tenderar att nämna fler saker som viktiga samhällsproblem än lågt utbildade när vi ställer vår öppna fråga. Det huvudmönstret märks tydligt när det gäller till exempel arbetsmarknad (37 mot 28 procent) och utbildning (40 mot 23). Undantaget är äldrefrågor som uppfattas som viktigare bland lågt utbildade

Tabell 2 Andel som nämner viktiga samhällsproblem bland samtliga och efter kön, ålder, utbildning, vänster- högerideologi och partisympati 2013 (procent)

	Kön		Ålder			Utbildning			Inkomst		Vänster-högerideologi				Partisympati														
	Alla	Kv	M	16-29	30-49	50-64	65-85	L	ML	MH	H	>300	3-700	>700	KTV	NTV	VMH	NTH	KTH	V	S	C	FP	M	KD	MP	SD		
Arbetsmarknad	33	33	33	32	35	36	29	28	35	33	37	31	34	37	40	39	30	32	30	39	39	31	35	34	36	33	34	24	
Utbildning	30	35	25	20	34	31	31	23	25	32	40	24	31	39	31	33	26	34	31	29	31	32	45	33	31	35	18	18	
Sjukvård	28	33	23	15	28	31	32	30	26	30	30	25	30	29	30	32	26	29	29	25	32	29	27	29	29	29	26	26	
Integration	22	20	25	31	26	20	16	16	24	23	25	19	23	27	19	20	23	24	31	20	15	13	23	23	19	23	61	61	
Aldrefrågor	17	19	14	5	8	20	31	26	17	17	12	20	19	12	17	19	17	18	15	12	21	11	19	16	24	13	20	20	
Sociala frågor	14	15	14	13	16	16	11	9	13	16	18	13	16	14	30	19	11	10	8	36	16	11	11	9	12	20	9	9	
Miljö	13	14	13	14	15	14	10	7	11	13	20	11	13	18	18	18	10	14	8	21	10	16	15	11	12	37	5	5	
Ekonomi	7	5	9	5	8	8	5	4	7	7	9	5	7	9	4	5	6	10	12	5	5	7	9	11	6	5	5	5	
Lag och ordning	7	6	7	4	6	7	8	8	8	6	6	7	7	7	4	5	7	9	9	3	6	9	8	9	7	4	10	10	
Bostadsfrågor	4	4	4	6	3	4	4	4	4	4	4	5	4	3	4	5	3	4	5	6	4	4	4	4	4	3	5	2	
Familjepolitik	4	6	2	2	5	5	4	3	3	4	5	4	4	4	4	3	4	4	4	3	4	4	5	5	4	8	4	3	
Skatter	3	2	3	3	2	2	3	2	2	3	3	2	3	3	3	2	1	3	6	2	2	4	4	4	2	2	2	2	2
Offentlig service	3	3	3	3	3	2	1	2	3	5	2	3	3	3	9	3	1	2	1	12	3	0	3	1	2	3	1	1	
Demokrati	3	3	3	7	4	2	2	1	2	3	5	4	3	3	8	4	3	2	2	8	3	3	3	3	2	1	4	1	
Infrastruktur	2	1	3	2	1	2	2	1	2	2	2	2	2	2	1	1	2	3	1	1	1	5	3	2	3	2	2	2	2
Styrelsekick	2	1	2	2	1	2	1	1	1	2	2	2	2	2	2	1	2	2	2	2	1	0	1	1	0	2	3	3	
Demografi	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	0	1	8	1	1	2	1	1	1	
Jordbruk	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	6	0	1	0	1	0	0	
Systemmissbruk	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	2	1	1	1	0	1	1	1	
Näringsliv	1	1	2	1	2	1	0	1	1	1	2	0	1	2	0	1	1	2	2	1	0	1	2	2	2	1	0	0	
Utrikespolitik	1	1	2	2	1	1	1	0	1	1	1	1	1	2	1	1	1	2	2	0	0	1	3	1	1	1	1	2	
Medier	1	0	1	2	1	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	0	1	0	0	0	1	1	1	
EU/Internationella fr	1	1	1	2	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0	1	2	
Moraletik	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	0	3	1	1	1	1	1	3	1	1	
Ideologi	1	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1	2	1	0	0	1	3	1	0	0	0	0	0	1	0	
Religion	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Kultur	0	0	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	
Övriga frågor	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
Antal svarspersoner	6888	3479	3209	999	2013	1832	1856	1122	2023	1445	1922	1742	3008	1494	767	1434	2021	1686	599	421	1872	185	402	1704	209	670	528	528	

Kommentar: Frågan lyder: "Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige just nu?". I analysen ingår inte resultat från den femte editionen av den nationella SOM-undersökningen 2014. Utbildning: L=låg (max grundskola eller motsvarande), ML=medellag (max gymnasium, folkhögskola eller liknande), ML=medelhög (eftergymnasial, ej examen från högskola), H=hög (examen från universitet eller högskola). Ideologi: KTV=klart till vänster, NTV=något till vänster, M=varken vänster eller höger, NTH=något till höger och KTH=klart till höger. **Källa:** Den nationella SOM-undersökningen 2013.

(26 procent) än bland högt utbildade (12 procent), vilket förstås beror på att många äldre samtidigt tillhör grupper med låg formell utbildningsnivå.

Skillnader mellan olika inkomstgrupper liknar till stor del de som gäller för utbildningsnivå: de flesta områden värderas som viktigare bland höginkomsttagare än bland låginkomsttagare. Undantaget är äldrevård där låginkomsttagare lyfter frågan högre (20 procent) än höginkomsttagare (12 procent).

Ideologisk orientering har viss, men inte avgörande betydelse, för vilka frågor eller samhällsproblem som uppfattas som viktiga. Arbetsmarknad, sociala frågor och miljö klättrar längre upp på dagordningen bland personer med vänsterorientering, medan integration, ekonomi och lag- och ordning står sig starkare bland personer med högerorientering.

Resultaten ger också en bild av vilka typer av samhällsproblem som betonas av olika grupper av partisympatisörer. Bilden påminner om den som framkommer i analyser av partiernas sakfrågeprofiler och sakfrågeägarskap. För fyra grupper av partisympatisörer står arbetsmarknad högst på samhällsagendan: Vänsterpartiets och Socialdemokraternas sympatisörer (båda 39 procent omnämmanden) och för Moderaternas och Kristdemokraternas sympatisörer (34 respektive 36 procent). Folkpartiets och Centerpartiets sympatisörer har utbildningsfrågor som nummer ett (45 respektive 32 procent), Miljöpartiets sympatisörer har miljön på topp (37 procent) och Sverigedemokraternas sympatisörer integrations/immigrationsfrågor (61 procent). Inga direkta överraskningar alltså när det gäller variationer i partisympatisörernas tonvikt på olika politiska domäner.

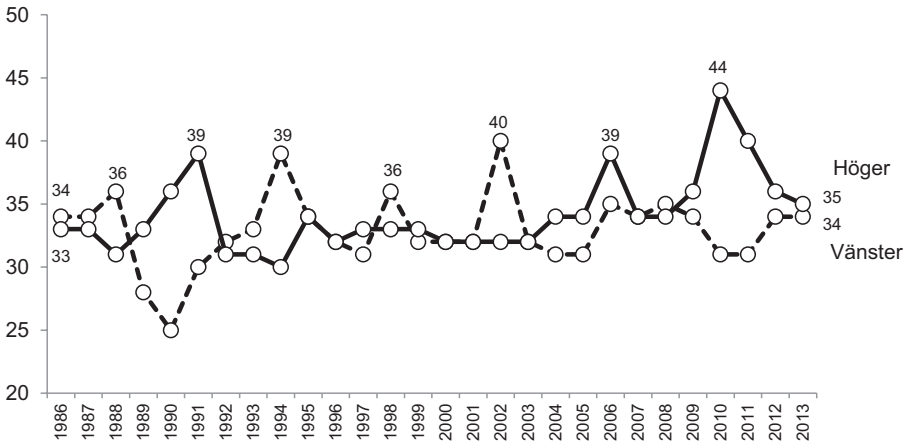
Analysen av medborgarnas dagordning kan så långt sammanfattas som att det mellan 2012 och 2013 ägt rum en svag förskjutning i medborgarnas viktighetsbedömningar; det har blivit mindre fokus på ekonomi/arbetsmarknad och mer fokus på välfärd/omsorg/utbildning. Förändringarna kan tyckas vara marginella men går hand i hand med flera andra förändringar av opinionsklimatet som långsamt har slipat ned förtroende och stöd för den sittande regeringen och de fyra allianspartierna under det senaste året (läs mer om förtroende i Lennart Weibulls och Sören Holmbergs kapitel i denna volym).

Vi vet från tidigare att den innevarande regeringen har innehaft sakfrågeägarskapet på områden som arbetsmarknad och ekonomi och att just detta ägarskap varit en starkt bidragande orsak till Allianssegern i valet 2006 och försvarandet av regeringsmakten i valet 2010 (Oscarsson & Holmberg, 2013). Att ekonomi och arbetsmarknad nu sakta faller på medborgarnas dagordning samtidigt som välfärd och utbildning visar tecken på att bli mer framträdande på dagordningen betyder att Allianspartiernas hjärtefrågor inte kan förväntas väga lika tungt i väljarnas röstningsbeslut i samband med 2014 års riksdagsval.

En annan omständighet som försvårar för den sittande regeringen är att den kraftiga högervind som blåst i Sverige under de senaste åren har mojnat betydligt under 2012 och 2013. Andelen svenskar som identifierar sig till höger i politiken har minskat från 44 procent i samband med valåret 2010 till 35 procent hösten

2013 (se figur 3). Den ideologiska konjunkturen visar en tydlig rörelse mot mitten, vilket i praktiken innebär en utjämning när det gäller befolkningens ideologiska identifikation. Hösten 2013 är det lika stor andel som identifierar sig till vänster i politiken (34 procent) som identifierar sig till höger i politiken (35 procent).¹

Figur 3 Vänster-högeridentifikation. Andel som identifierar sig till vänster respektive till höger 1986-2013 (procent)

Kommentar: Frågan lyder "Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?" Personer som inte besvarat frågan ingår inte i analysen. De utgör omkring 3–5 procent av svarspersonerna genom åren. Fem svarsalternativ användes: "klart till vänster; något till vänster; varken till vänster eller till höger; något till höger; klart till höger".

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986-2013.

Medierna och medborgarnas dagordning

Olika händelser lokalt, regionalt, nationellt och globalt ligger vid olika tidpunkter och hos olika människor olika långt fram i medvetandet. Det handlar om allt från naturkatastrofer och barntäthet i förskolegrupper till krig och priset på kollektivtrafik. Endast en liten del av allt som händer i när och fjärran hamnar i vårt medvetande, och av det som vi ens uppmärksammar är det en bråkdel som vi upplever vara viktiga frågor eller problem. Verkligheten är alltför obegränsad och mångfacetterad för att människor själva ska kunna skapa sig en sammanhållen bild av den, samtidigt som vårt behov av orientering är förhållandevis starkt. Enligt den så kallade dagordningsteorin söker vi ledtrådar från omgivningen om vad som har hänt, hur viktiga olika händelser är och hur man kan eller bör ställa sig i olika frågor. Omgivningen innefattar såväl vänner och bekanta som medier i allmänhet och nyhetsförmedling i synnerhet.

Medierna bidrar till att bygga upp vår bild av verkligheten och människor använder sig av medier för att organisera sina erfarenheter av denna. Medierna har bedömts vara särskilt viktiga när det gäller vad som sker i samhället, vilka samhällsproblem som står på dagordningen, vilken uppsättning frågor som diskuteras och som kan bli föremål för politiska beslut (McCombs & Shaw, 1972).

Man skiljer på mediernas dagordning – vilka frågor som uppmärksammas mycket i medierna – och allmänhetens dagordning som avser de frågor som människor tycker är viktiga. Dagordningsteorin grundar sig i att det finns ett kausalt samband mellan de frågor som får mycket uppmärksamhet i medierna och de frågor eller problem som medborgarna tycker är viktiga.

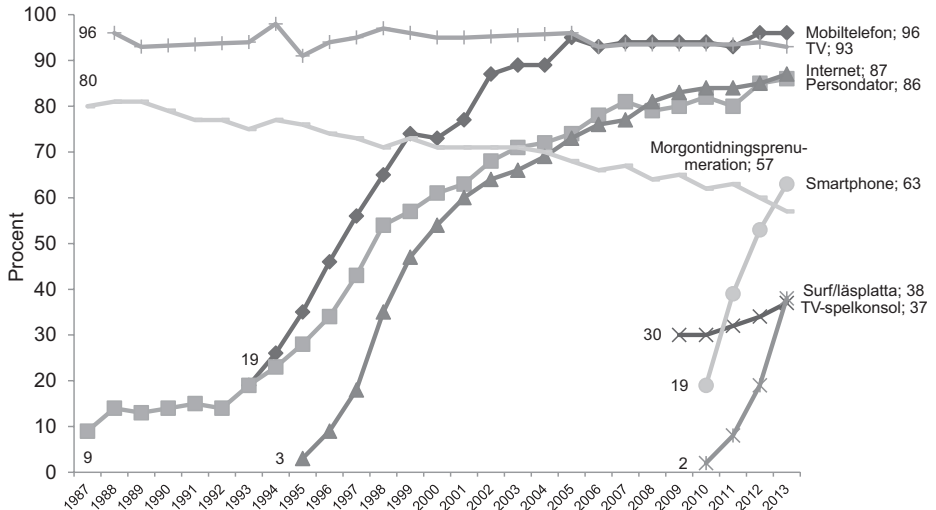
SOM-undersökningarna inkluderar inte mediernas innehåll och kan alltså inte ge svar på i vilken utsträckning medborgarnas dagordning som presenterats ovan liknar mediernas. Däremot kan vi se om bedömningarna skiljer sig beroende på hur mycket och vilken nyhetskonsumtion som människor ägnat sig åt.

Nyhetsmedier betraktas på ett generellt plan som centrala i västerländska demokratier och det anses viktigt att medborgare informerar sig genom nyhetskonsumtion. Informerade medborgare kan lättare navigera i samhälls- och vardagsfrågor och göra rationella beslut. Nyhetsmediernas innehåll hjälper människor att hålla sig uppdaterade kring aktuella samhällsfrågor (Lauf, 2001; McLeod, Scheufele, & Moy, 1999; Ostertag, 2010; Strömbäck, 2005).

Att diskutera mediernas inverkan på medborgarnas dagordning blir allt mer komplicerat i takt med att mediestrukturen transformeras. Efter en kommersialiseringsvåg på radio- och tv-sidan i början av 1990-talet har senare utveckling präglats av en digitaliseringsvåg som inte bara innefattar de traditionella nyhetsdistributörerna press, radio och tv, utan också innebär en konvergens mellan dessa och sociala nätverksmedier. Den tekniska utvecklingen utgör en förutsättning för den här digitaliseringsvågen, men utgör inte alls någon garant för att en förändring eller transformation sker. Det visar sig att människor visst tar till sig de nya medieteknikerna, men att adoptionstakten ibland är ganska långsam.

Ett exempel på detta är tillväxten av persondator som tog fart först i mitten av 1990-talet (figur 4). Ungefär samtidigt började internet få spridning i svenska hushåll, vi ser där en brant tillväxtkurva och fortfarande ökar andelen innehavare av såväl persondatorer som internet något från år till år. Nya, portabla datorlösningar som smarta telefoner och surfplattor har också gjort intåg i de svenska hushållen de senaste åren. Två tredjedelar av den vuxna befolkningen hade hösten 2013 en smartphone och en dryg tredjedel hade tillgång till surfplatta i hushållet. Alla de här teknikerna är nödvändiga förutsättningar för en transformation i nyhetsanvändningen, men borgar som sagt inte för att en sådan sker.

Figur 4 Tillgång till några olika medietekniker i svenska hushåll 1987-2013 (procent av befolkningen)

Kommentar: Frågan för medieteknik lyder *Har du för närvarande tillgång till något av följande i ditt hushåll?* Svartalternativen är *Ja, Nej* samt *Vet inte*. Frågan om prenumeration lyder *Prenumererar du eller någon i ditt hushåll på någon morgontidning?*

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1987-2013.

Tillgången till några äldre tekniker har också studerats. Det visar sig att tv-innehavet är mycket stabilt i svenska hushåll genom de olika teknikskiften som beskrivits ovan. Den betalda morgontidningens utbredning minskar däremot successivt och hösten 2013 hade 57 procent av hushållen en abonnerad tidning. Utöver morgontidningsprenumeration på papper finns också ett tillskott av prenumeration på morgontidningars betalsajter och e-tidningar och/eller pdf-tidningar på två respektive fyra procent.

Men idag handlar medietillgång om så mycket mer än att bara ha tekniken eller att betala för att få en morgontidning levererad. Mycket medieinnehåll kan abonneras via den digitala tekniken och det finns också goda möjligheter att betala för enstaka innehåll som exempelvis en film, en fotbollsmatch eller en artikel. Därigenom möjliggörs en mer sporadisk användning av icke-abonnerat innehåll som inte är publikt tillgängligt. Det är till exempel fem procent av befolkningen som abonnerar på nyhetsartiklar på nätet och ytterligare någon procent som gör enstaka artikelköp. Åtta procent har abonnemang som tillhandahåller tv-program och hälften så många – fyra procent – köper tv-program vid enstaka tillfällen. Omkring tre procent abonnerar på tidskrifter eller magasin och tre procent gör enstaka köp. På underhållningssidan är det nio procent som betalar för abon-

nemang på film och fyra procent köper enstaka filmer på nätet. Det är ännu fler som abonnerar på musik på nätet – 16 procent – och ytterligare tre procent som köper musik online vid enstaka tillfällen.

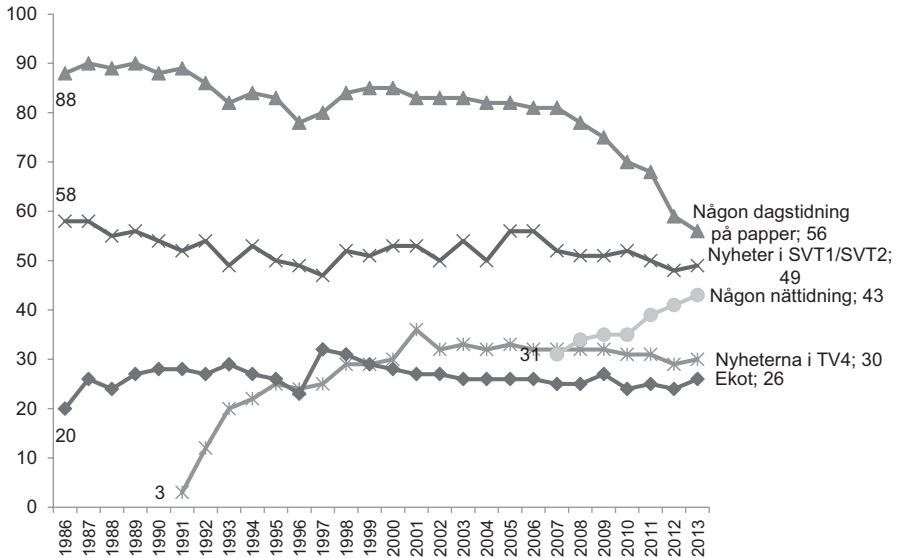
Tillgängligheten till medier, både med avseende på distributionstekniker och innehåll är således både god och diversifierad i svenska hushåll. Till det som är abonnerat innehåll i en eller annan form kan man också lägga allt det som finns tillgängligt gratis på internet och som i allt större utsträckning utgör konkurrerande innehåll till det mer traditionellt tillgängliga. Det är svårt att hävda att det finns *en* mediedagordning, även om många traditionella massmedier liknar varandra med avseende på vilka frågor som rapporteras. Teoretiskt finns en i det närmaste oändlig dagordning tillgänglig i den digitala kontexten. Frågan är dock om den får någon större spridning.

Den tekniska utvecklingen gör att de nyhetsplattformar som vi känner sedan gammalt – tryckta dagstidningar, radio- och tv-apparater – delvis har spelat ut sin roll. Innehållet som dessa plattformar traditionellt har distribuerat finns fortfarande tillgängligt från samma leverantörer men nu också i digitala plattformar. Nyhetsdistribution har blivit en fråga om ettor och nollor och det spelar egentligen ingen roll om du använder innehåll från en tidning, radio- eller tv-kanal eller om du gör det i din mobil eller på din tv-skärm. Apparatkonvergensen gör att innehållet tekniskt sett har blivit plattformsoberoende.

Nyhetsanvändningen påverkas självklart av utbudet och de förändringar som kontinuerligt sker där. Som redan visats minskar läsningen av dagstidningar på papper samtidigt som det sker en viss ökning av tidningarnas digitala utbud (figur 5). Den tryckta tidningen har gått från att förse en stor andel människor med nyheter till att bli allt mer marginaliserad. Vanan att läsa en dagstidning – morgon- eller kvällstidning – har minskat från 88 procent regelbundna läsare 1986 till 56 procent 2013. Sedan mitten av 00-talet har samtidigt andelen användare av morgon- och kvällspressens digitala publicering ökat från 31 procent regelbundna användare 2006 till 43 procent 2013.

Svenskarnas nyhetsvanor är på samma gång stabila och föränderliga beroende på vilken nyhetskanal som avses. Tittande på nationella nyheter i tv ligger på ungefär samma nivå nu som för 20 år sedan och når drygt hälften av befolkningen regelbundet. Även regelbundenheten i lyssnande på nationella radionyheter består men här ligger publikandelarna på en nivå om 25 procent. Medan tv-nyheter når brett i mittfåran, har Ekonyheterna en betydligt smalare publik, främst bland högutbildade.

Siffrorna visar tydligt att det handlar om en transformation av de tidigare tryckta nyheterna. På kvällstidningssidan har den digitala användningen gått om den tryckta redan år 2004 (se Mathias A. Färdighs och Oscar Westlunds kapitel i denna bok). Detta har ännu inte skett för morgontidningen. Problemen som kan skönjas är att tidningarna inte hämtar hem publik i den digitala världen i motsvarande takt som man tappar i den tryckta.

Figur 5 Nyhetsanvändning i befolkningen 1986-2013 (procent)

Kommentar: Användningen avser minst 5 dagar i veckan för radio- och tv-nyheter samt tryckt morgontidning och minst 3 dagar i veckan för kvällstidning och nättidningar.

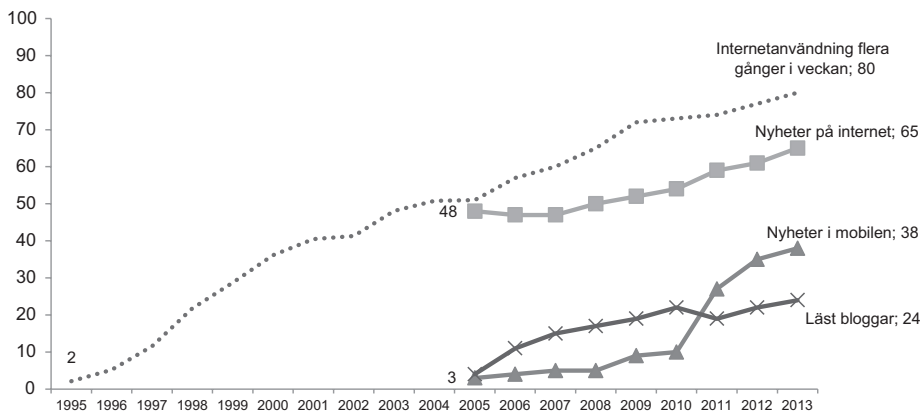
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986-2013.

Utvecklingen är intressant eftersom internetpubliken växer stadigt. Tillväxtrakten är förvisso inte lika hög som i slutet av 1990-talet men användarskaran blir ändå något större från år till år. Hösten 2013 var fyra femtedelar regelbundna internetanvändare, det vill säga använder nätet flera gånger i veckan eller dagligen. Nyhetsanvändningen på internet har också ökat sedan den första mätningen 2005. Då var knappt hälften veckoanvändare av digitala nyhetstjänster jämfört med två tredjedelar 2013 (figur 6). Den kraftigaste utvecklingen för nyhetsanvändning kan dock skönjas för mobiltelefonen, där andelen användare har gått från under 10 procent fram till 2010 till närmare 40 procent 2013. En fördjupad analys av nyhetsanvändning i mobilen finns i Oscar Westlunds kapitel i denna bok.

I och med den utveckling som pågår när det gäller digitaliseringen kan man också tänka sig att andra källor än de traditionella nyhetsleverantörerna skulle kunna utgöra källa för nyheter. Vi har inte exakta data på vad man läser i bloggar, men kan konstatera att blogggläsande på veckobasis lockar en fjärdedel av den vuxna befolkningen till användning. Det är sannolikt att en del av denna användning handlar om sådant som traditionellt skulle kunna betraktas som allmän nyhetsförmedling. En studie från 2010 visar att mode, design och vardagsbetraktelser utgör runt hälften av alla lästa bloggar medan politik och samhälle utgör ungefär en tiondel.

Bloggläsare vittnar om att syftet med läsningen är att bli underhållen och att läsa vanliga människors åsikter, men också att få snabba nyheter och nyheter man inte hittar någon annanstans (Kullin, 2010). Det är svårt att kategorisera bloggläsning i allmänhet som nyhetsanvändning, men också svårt att helt döma bort den.

Figur 6 Generella internetvanor, nyhetsanvändning på internet och i mobil samt bloggläsning, 1995-2013 (procent av befolkningen)

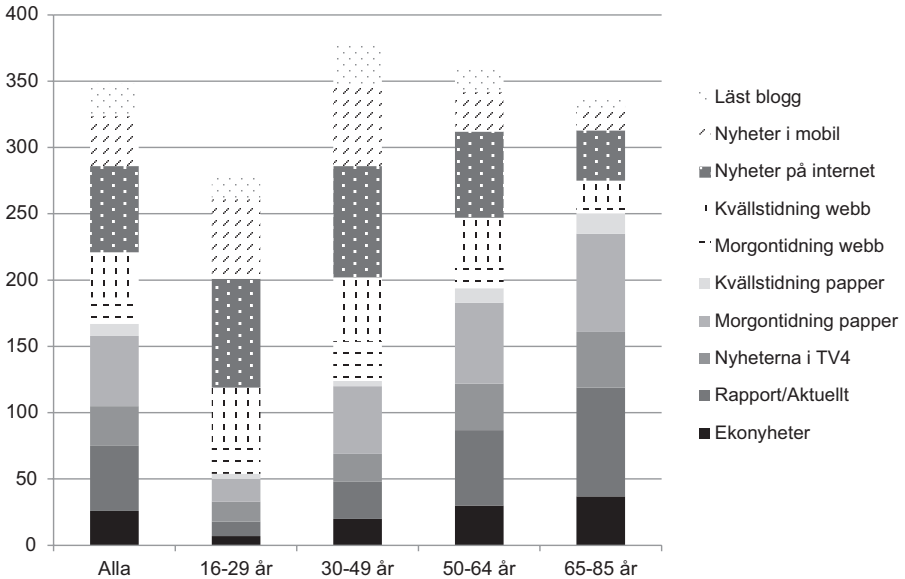

Kommentar: Frågorna lyder *Hur ofta har du de senaste 12 månaderna använt internet?; Hur ofta har du de senaste 12 månaderna gjort något av följande på internet; Hur ofta brukar du använda mobiltelefon till följande?.* Figuren visar andelen respondenter som använt internet flera gånger i veckan eller dagligen och andelen som använt nyheter på internet eller i mobilen samt läst bloggar åtminstone någon gång varje vecka.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995-2013.

Sammantaget kan vi alltså konstatera att digital nyhetsanvändning är på stark uppgång och att den i första hand går ut över läsningen av tryckta papperstidningar. Vi vet sedan tidigare att nyhetsanvändning i olika kanaler skiljer sig framför allt när man jämför olika åldersgrupper. I figur 7 visas den ackumulerade nyhetsanvändningen (inklusive bloggar) för fyra olika åldersgrupper. Det första som kan konstateras är att den samlade nyhetsanvändningen hos unga människor i åldrarna 16 till 29 år är betydligt lägre än i övriga åldersgrupper. Även bland de äldsta – personer som är 65 och äldre – är användningen något under genomsnittet. De största nyhetskonsumenterna är personer mellan 30 och 50 år.

Figur 7 Sammanlagd nyhetsanvändning beroende på ålder, Sverige 2013 (ackumulerade procentandelar)

Kommentar: Figuren visar de sammanlagda andelarna för användning av olika nyhetsmedier. Radio- och tv-nyheter samt morgontidning avser minst 5 dagar/vecka, kvällstidning minst 3 dagar/vecka och blogggläsning minst någon gång i veckan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

En närmare analys av nyhetsdietens beståndsdelar visar på några markanta skillnader. Medan närmare drygt tre fjärdedelar av pensionärernas nyhetsdiet är sammansatt av traditionella analoga aktörer, är motsvarande siffra för unga vuxna 21 procent. Bland 30-49-åringarna är majoriteten av nyhetsanvändningen digital (64 procent), medan en majoritet (57 procent) av 50-64-åringarna har en analogt sammansatt nyhetsvardag. Det digitala skiftet är mycket tydligt på en övergripande nivå.

När man analyserar nyhetsvardagens sammansättning på djupet är det tydligt att radionyheter utgör en liten del av informationsflödet oavsett ålder. I hela befolkningen är tv-nyheter och tryckta tidningsnyheter ungefär lika stora, det är något vanligare med tv-nyheter (skillnaden är 6 procentenheter). Övervikten för tv-nyheter är särskilt framträdande i pensionärsgruppen, där skillnaden är ca 40 procentenheter, och mönstret återfinns också bland personer mellan 50 och 65 år. Bland 30-50-åringar är istället morgontidningen vanligare (procentdifferensen är 32 procentenheter), och ett svagt sådant mönster finns bland de yngsta i undersökningen (12 procentheters skillnad). Kvällstidningsläsningen är ungefär lika utbredd i olika åldersgrupper med undantag för den äldsta, där läsningen är mindre utbredd.

Som nämnts ovan, är medborgarnas dagordning sammansatt av personliga erfarenheter, händelser i omvärlden, eget intresse men också av mediernas rapportering. Enligt den så kallade dagordningsteorin kan medierna dels inverka på vilka frågor som människor upplever aktuella, dels på hur människor betraktar och bedömer sakfrågor och aktörer.

I SOM-undersökningarna är det möjligt att se hur de upplevda samhällsproblemen eller viktiga frågorna tar sig uttryck i grupper som konsumerar olika nyhetsmedier och i grupper som inte gör det. Det visar sig att personer som lyssnar på Ekonyheter i radio, tittar på public service-nyheter i tv och läser morgontidningar på papper och webb i högre grad än de som inte använder dessa nyhetsmedier anger någon eller några samhällsproblem på den öppna enkätfrågan. Bland personer som tittar på nyheter i TV4 är förhållandet det motsatta: det är färre användare än icke-användare som skriver någon fråga eller samhällsproblem i enkätens öppna fråga. För nyheter i radions P4 och för kvällstidningsläsning på papper och webb finns inga sådana skillnader. Nationella nyhetskanaler har en relativt högutbildad publik, och högutbildade är, som nämnts tidigare, mer benägna att nämna fler samhällsproblem när vi ställer vår öppna fråga.

En närmare analys av hur medborgarnas dagordning skiljer sig beroende på nyhetskonsumtion visar på några skillnader för de sakfrågeområden som omnämns flest gånger. Äldre frågor är exempelvis betydligt mer omnämnda bland dem som frekvent tar del av nyheter från SVT och bland dagstidningsläsare som väljer pappersformatet. Äldre frågor är däremot mindre omnämnda bland personer som läser dagstidningar på webben och det är tydligt att de olika nyhetsmediernas publiksammansättning med avseende på ålder inverkar på resultatet.

Nyhetskonsumenter är något mindre benägna att nämna integrations- och immigrationsfrågor än vad icke-användarna är. Tidigare i kapitlet visades på en viss överrepresentation bland personer som står ideologiskt till höger och bland allianspartiernas sympatisörer när det gäller omnämmandet av integrationsfrågor i den öppna frågan om samhällsproblem. Ideologisk och politisk orientering har emellertid liten förklaringskraft till nyhetskonsumtion, varför det är sannolikt att anta att nyhetsmediernas rapportering i den här typen av frågor bidrar till en något mer nyanserad bild hos medborgarna.

I övrigt är skillnaderna i medborgarnas dagordning beroende på nyhetskonsumtion marginella och det står klart att det här sättet att mäta endast skrapar på ytan i frågor som rör relationen mellan medborgarnas och mediernas dagordning. Andra kapitel i boken visar att medieanalyser kan bidra till förståelsen för människors bedömningar av samhällsinstitutioner (Holmberg och Weibull), synen på flyktingfrågor (Sandberg och Demker) samt förtroendet för forskare och forskning (Andersson).

Mittfåra & marginal

Alla människor är unika på sitt sätt. Vi ser olika ut, vi har olika preferenser och vi gör olika saker. Men trots unika uppsättningar i var och en av oss, finns det också många likheter, vi lär av och anpassar oss till varandra och det omgivande samhället och vi gör vissa saker förhållandevis lika. I en del frågor eller sammanhang gör eller tycker de många människorna likadant, i andra situationer kan åsikter och handlingar vara mer varierade. Man kan befina sig i mittfåran om man tycker eller gör som en majoritet, och i marginalen om man har en åsikt eller begär en handling som endast ett fåtal andra ansluter sig till.

Det är lätt hänt att samtalet om olika samhällsfenomen spinner iväg i tangentens riktning. Iakttagelser av tecken i tiden och spaningar om vad som är på gång kan lätt underblåsa föreställningar om att denna gäckande framtid redan är här. Exempelen är många: utbredningen av sociala medier, professionaliseringen av de politiska partierna, nyttoanvändningen av mobiltelefonen, partiledarnas betydelse för väljarnas val av partier. Förhastade uppfattningar behöver kalibreras mot empiriska observationer för att de ska bli verkligt intressanta.

Genom återkommande mätningar av det slag som SOM-institutet och många andra empiriskt orienterade samhällsvetare genomför kan man fånga företeelser och tendenser i marginalerna när de först uppträder och sedan noggrant följa attityderna och vanors väg in i mittfåran. Man kan också konstatera när något blir kvar där ute i marginalen, när en minoritet väljer att tycka eller göra något annat. Det blir tydligt att en del åsikter och vardagsaktiviteter förblir marginella så till vida att de får liten spridning i samhället, men att små grupper håller fast vid dem över lång tid. Där delar av samhället kännetecknas av stor rörlighet och snabb förändring ser vi i andra delar istället varaktighet och stabilitet.

Analyserna i det här kapitlet och i bokens övriga kapitel ger sammantaget en brokig och fragmentiserad bild av det svenska samhället tolkad genom människors vanliga och mer ovanliga uppfattningar, föreställningar, vanor och attityder. Parallella strömningar i samhället som individualisering och globalisering, en ökande konvergens av privat och offentligt och en tilltagande kommersialisering inom många verksamheter ger anledning att tro att en brokig uppsättning vanor och attityder även framgent kommer att vara regel snarare än undantag. Kanske vidgas då marginalerna på bekostnad av mittfåran.

Not

¹ Liknande mätningar som genomförts i samband med Europaparlamentsvalet i maj 2014 visar att den mojnande högervinden förbyts i en vänstervind under valårets första halvår: I Sveriges Televisions vallokalundersökning uppgav 48 procent av de svarande – det vill säga väljare i Europaparlamentsvalet – en vänsteridentifikation mot bara 31 procent en högeridentifikation.

Referenser

- Kahneman, D. (2013). *Thinking, fast and slow* (1st pbk. ed.). New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Kiss, Z., & Hobolt, S. B. (2011). *The Emotional Voter: An Experimental Study of the Moderating Effects of Emotions on Partisan Behavior*. Paper presented at the Paper prepared for the 6th ECPR General Conference, Reykjavik, August 25-27, 2011.
- Kullin, H. (2010) *Bloggsverige 5*. Tillgänglig på <http://www.slideshare.net/kullin/bloggsverige-5-3902351>. Hämtad 2013-09-20.
- Lauf, E. (2001). Research note: The vanishing young reader. Socio-demographic determinants of newspaper use as a source of political information in Europe, 1980-98. *European Journal of Communication*, 16(2), pp. 233-43.
- Marcus, G. E. (2000). Emotions in Politics. *Annual Review of Political Science*(3), 221-250.
- Marcus, G. E., Neuman, W. R., & MacKuen, M. (2000). *Affective intelligence and political judgment*. Chicago: University of Chicago Press.
- McCombs, M. & Shaw, D. (1972). The Agenda-setting Function of the Mass Media. *I Public Opinion Quarterly*, 36, pp. 176-187.
- McLeod, J. M., Scheufele, D. A. & Moy, P. (1999). Community, communication, and participation: The role of mass media and interpersonal discussion in local political participation. *Political Communication*, 16(3), 4-87.
- Neuman, W. R. (2007). *The affect effect : dynamics of emotion in political thinking and behavior*. Chicago: University of Chicago Press.
- Oscarsson, H., & Holmberg, S. (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Ostertag, S. (2010). Establishing news confidence: A qualitative study of how people use the news media to know the news-world. *Media, Culture and Society*, 32(4), pp. 597-614.
- Redlawsk, D. P. (2006). *Feeling politics : emotion in political information processing*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Sautter, J. A. (2007). *The emotional voter : how empathy drives political behavior*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller.
- Strömbäck, J. (2005). In search of a standard: Four models of democracy and their normative implications for journalism. *Journalism Studies*, 6(3), pp. 331-45.
- Valentino, N. A., Brader, T., Groenendyk, E. W., Gregorowicz, K., & Hutchings, V. L. (2011). Election Night's Alright For Fighting: The Role of Emotions in Political Participation. *Journal of Politics*, 73(1), 156-170.
- Valentino, N. A., Hutchings, V. L., Banks, A. J., & Davis, A. K. (2008). Is a Worried Citizen a Good Citizen? Emotions, Political Information Seeking, and Learning via the Internet. *Political Psychology*, 29(2), 247-273. doi: 10.1111/j.1467-9221.2008.00625.x
- Weibull, L., Oscarsson, H., & Bergström, A. (2013). *Vägskäl. SOM-rapport 59*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Zaller, J. R. (1992). *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.

Personligt

VAD GÖR ETT LIV MENINGSFULLT?

BENGT BRÜLDE OCH FILIP FORS

Många av oss funderar ibland över hur livet ska levas. Men hur ska man egentligen bära sig åt för att komma fram till ett genomtänkt svar på denna övergripande livsfråga? En rimlig metod är att fokusera på några mer välavgränsade livsfrågor, som frågan om det goda eller lyckliga livet, frågan om det moraliska livet (om vad moralen kräver av oss) och frågan om det meningsfulla livet (Brülde 2010). I detta kapitel fokuserar vi i första hand på vad som gör våra liv *meningsfulla*, men vi undersöker även hur upplevelsen av meningsfullhet är fördelad i befolkningen och hur den är relaterad till lycka.¹

Det finns i nuläget relativt få empiriska studier av meningsfullhetens orsaker och konsekvenser, och de studier som finns verkar inte vara förankrade i någon genomtänkt teori om vad som gör våra liv meningsfulla. Risken blir då att man i likhet med Baumeister m.fl. (2013) direkt frågar sina respondenter i vilken grad de upplever sina liv som meningsfulla, med risk för att olika människor uppfattar frågan på olika sätt.² Ett första syfte med detta kapitel är därför att tillhandahålla en gedigen teoretisk förståelse av begreppet ”meningsfullhet”, som förhoppningsvis kan ligga till grund för framtida empirisk forskning på området. Först därefter går vi in på våra empiriska analyser.

Hur ska meningsfullhetsfrågan förstås?

Låt oss först undersöka hur frågan om det meningsfulla livet – vad som gör ett liv meningsfullt – skiljer sig från frågan om det goda livet (livskvalitetsfrågan). Enligt traditionellt filosofiskt språkbruk har en person hög livskvalitet om hon lever ett liv som är *bra för henne själv*, om hennes liv är i hög grad värt att leva. Frågan om vari en persons livskvalitet består handlar alltså om vad det är som gör ett liv *bra för den som lever det* (Brülde 2003). För att förstå exakt vad denna värdefråga går ut på är det viktigt att skilja mellan vad som har *instrumentellt värde* för oss (vad som är bra för oss som medel till något annat, till exempel en god inkomst) och vad som har *finalt värde* eller *egenvärde* för oss (vad som är bra som för oss som mål snarare än som medel, exempelvis lycka). Tanken är att det är närvaron av positiva egenvärden och frånvaron av negativa egenvärden som ytterst gör livet värt att leva. Det finns flera olika teorier om vad som har finalt värde för oss, men ett vanligt svar är att en persons livskvalitet är beroende av hur lycklig hon är (och inget annat), dvs. hur bra hon mår eller hur nöjd hon är med sitt liv (Brülde 2009).

Meningsfullhetsfrågan skiljer sig från livskvalitetsfrågan på flera sätt (Brülde 2012a). Ett skäl att betrakta dessa frågor som åtskilda är att frågan om vad som skänker mitt liv mening inte på förhand bör begränsas till att handla om vad som gör mitt liv bra *för mig själv*. Det är också möjligt att ett liv kan ha mening i kraft av vad man gör för andra eller för världen i stort, oavsett om detta gör ens eget liv bättre eller inte (jfr Bergström 2004). Det verkar alltså finnas saker som är meningsskapande trots att de inte främjar vår egen livskvalitet. Allt som är bra för oss själva behöver inte heller vara meningsskapande. Njutning eller vissa former av lycka kan vara exempel på sådana saker. Att leva ett meningsfullt liv verkar dessutom handla mer om vad man gör, vad man strävar efter och hur man aktivt förhåller sig till olika saker än hur bra man mår.³

Men det finns även likheter mellan frågorna. Meningsfullhetsfrågan är i likhet med livskvalitetsfrågan en värdefråga: att säga om någon att hon lever ett meningsfullt liv är detsamma som att fälla ett värdeomdöme, att säga att hennes liv är *bra* på ett eller annat sätt, men alltså inte nödvändigtvis för henne själv. Och man kan antagligen inte ha ett *fullt* meningsfullt liv om det liv man lever är dåligt för en själv, till exempel om det är mycket torftigt eller olyckligt (Baggini 2004, Brülde 2012b).

Mer om meningsfullhetsfrågan

För att precisera meningsfullhetsfrågan ytterligare kan man skilja mellan meningsfullhetens beståndsdelar (de saker som skapar eller konstituerar mening) och dess förutsättningar eller bestämningsfaktorer (Brülde 2012a). Att vi är någorlunda friska, tjänar skapligt med pengar och lever i ett fritt samhälle gör det antagligen lättare att leva ett meningsfullt liv, men dessa saker ingår knappast i själva meningsfullheten, de ger snarare ett kausalt bidrag till ett meningsfullt liv. Frågan om det meningsfulla livet handlar om vari meningsfullheten består, enligt vilka kriterier vi ska bedöma hur meningsfullt ett liv är (dvs. var på meningsfullhetsskalan någon befinner sig).

Det är också viktigt att skilja mellan att man har ett meningsfullt liv och att man upplever sitt liv som meningsfullt. Denna distinktion knyter an till en stor tvistefråga på området, den mellan subjektivism och objektivism. Det kan tyckas ganska självklart att meningsfullheten hos våra liv är beroende av hur vi själva förhåller oss till saker och ting, till exempel vad vi själva tänker, tycker, vill eller väljer. Frågan är om detta är *det enda* som har betydelse, om meningsfullheten hos en persons liv är *helt och hållet* beroende av vad hon själv tänker, tycker, vill eller väljer. Enligt subjektivismen är det så: Om någon själv trivs med sitt liv, om hon själv har valt att leva som hon gör, om hon strävar efter mål som hon själv sätter värde på eller om hon gör saker som hon själv gillar eller uppfattar som viktiga, då lever hon också ett fullt meningsfullt liv.

Skälet till att denna ståndpunkt kallas för subjektivism är att man *endast* lägger vikt vid subjektiva faktorer. Det finns dock flera olika typer av subjektiva faktorer som kan ha betydelse, och subjektivismen kommer därför i flera olika former. Den

enklaste formen av subjektivism tar till exempel fasta på hur vi själva förhåller oss till våra liv som helhet (mitt liv är mer meningsfullt om jag själv uppfattar det som meningsfullt eller värderar det positivt), medan en annan form av subjektivism säger att mitt liv är meningsfullt om jag strävar efter mål som jag själv uppfattar som värdefulla eller som angår mig i hög grad (se Brülde 2012a för en översikt och referenser). Det finns emellertid tunga invändningar mot alla former av subjektivism, och den rimligaste teorin om det meningsfulla livet tycks därför vara en objektivistisk teori som kombinerar subjektiva och objektiva element (ibid.). Enligt en sådan teori är det viktigt ur meningssynpunkt att jag själv uppfattar mitt liv som meningsfullt eller att jag försöker förverkliga mål jag själv upplever som värdefulla, men detta kan aldrig vara *tillräckligt* för att göra mitt liv fullt meningsfullt. Det är också nödvändigt att vissa objektiva (attityd-oberoende) faktorer finns på plats för att mitt liv ska vara fullt meningsfullt, till exempel att jag strävar efter moraliskt värdefulla mål som att hjälpa andra.

Fem kriterier på meningsfullhet

Vad är det då som gör ett liv meningsfullt (för den som lever det)? I litteraturen kan man finna åtminstone fem någorlunda vanliga svar på denna fråga, dvs. fem olika typer av kriterier på meningsfullhet (se Brülde 2012b, 2012c för en mer fullständig översikt samt relevanta referenser). Vi anser att det ligger något i alla dessa tankar, dvs. att en fullständig teori om meningsfullhet måste innehålla alla dessa komponenter.

1. Tanken är att ett liv är meningsfullt i kraft av sitt ”innehåll”. Om de verksamheter, projekt, relationer och upplevelser som utgör livets innehåll är meningsfulla och/eller värdefulla, då är också livet som helhet meningsfullt. Detta är sannolikt den vanligaste icke-religiösa uppfattningen om livets mening, och den innebär bland annat att frågan om vad som gör våra *liv* meningsfulla reduceras till frågan om vad som gör våra *verksamheter, projekt eller relationer* meningsfulla (eller värdefulla). Och på denna fråga finns det också en mängd olika svar, till exempel att en aktivitet kan vara meningsfull i kraft av (a) att den har en poäng, att den är inriktad mot ett värdefullt mål, (b) att vi utför den för dess egen skull (att vi är intrinsikalt motiverade att ägna oss åt den), (c) att den ger oss möjlighet bruka och utveckla våra förmågor eller (d) att den innehåller moment av samarbete och samverkan.

2. En annan vanlig tanke är att det är viktigt ur meningssynpunkt att ingå i ett större sammanhang, till exempel att ha en familj eller att kämpa för en god sak tillsammans med andra. Enligt denna tanke är våra liv mer meningsfulla om vi är förbundna med ”något större” utanför oss själva, men bara om den större helheten är värdefull och/eller om man har en någorlunda betydelsefull funktion i denna helhet.

Det är värt att notera att dessa två kriterier är de vanligast förekommande, och att den empiriska analys som följer endast är baserad på dessa kriterier. Vad gäller

de övriga tre kriterierna har vi inga data som kan hjälpa oss att avgöra i vilken grad de är uppfyllda. Dessa kriterier är:

3. Meningsfullheten hos ett liv är beroende av hur dess innehåll är organiserat eller strukturerat, huruvida livet uppvisar ett visst inre sammanhang. Enligt detta synsätt är ett liv mer meningsfullt om det är enhetligt snarare än fragmentariskt, eller om det utgör en biografisk helhet.

4. En fjärde tanke är att livet bara kan vara fullt meningsfullt om man har ett centralt livsmål eller en central livsuppgift, till exempel av religiös eller politisk karaktär. En sådan central livsuppgift (som att hjälpa andra eller göra världen bättre) kan onekligen göra våra liv mer meningsfulla, men det värt att notera att alla nog inte kan finna en sådan.

5. Våra liv kan även bli mer meningsfulla om de framlevs med ett visst förhållningssätt, exempelvis på ett autentiskt sätt eller med närvaro. Buddhistiska tänkare förespråkar bland annat att vi försöker utveckla en värderingsfri medvetenhet eller närvaro, ibland kallad "mindfulness", och om vi uppfattar existentialismen som en livsmeningsteori är dess centrala budskap att vi bör framleva våra liv på ett autentiskt sätt. Detta uttrycks ofta i termer av "att vara sig själv" eller "att vara sann mot sig själv".

Syfte och frågeställningar

Ett första syfte med våra empiriska analyser är att undersöka hur väl människors självskattade meningsfullhet korrelerar med de faktorer som man på teoretiska (filosofiska) grunder kan betrakta som konstitutiva för ett meningsfullt liv, i synnerhet då (a) meningsfulla aktiviteter och strävan mot värdefulla mål och (b) att ingå i ett större sammanhang.

Vårt andra övergripande syfte är att undersöka hur meningsfullheten är fördelad i befolkningen och hur den samvarierar med andra faktorer, i synnerhet då lycka men även olika "objektiva" mått på meningsfulla aktiviteter och större sammanhang. Följande tre frågor faller under detta syfte:

1. Hur är upplevelsen av meningsfullhet fördelad mellan olika samhällsgrupper?
2. Hur väl samvarierar upplevelsen av meningsfullhet med lycka?
3. Vilka individfaktorer bidrar (tycks bidra) till upplevelsen av meningsfullhet?

Meningsfullheten och dess beståndsdelar

Utifrån den teori vi nyss beskrivit och utifrån tidigare empirisk forskning om meningsfullhet formulerade vi tre enkätfrågor för att mäta hur meningsfulla svenskarnas liv är. Intervjupersonerna fick ta ställning till tre påståenden: (i) "Jag ingår i ett större sammanhang", (ii) "Jag strävar mot värdefulla mål" samt (iii) "Mitt liv är

meningsfullt”.⁴ Svarsskalan gick från 1 (”stämmer helt”) till 4 (”stämmer inte alls”). Fråga (iii) tog vi delvis med för att undersöka om självskattad meningsfullhet är en bra indikator på mer teoretiskt formulerade mått på meningsfullhet, men också därför att den kan tänkas fånga upp teoretiskt viktiga aspekter av meningsfullhet som inte ryms inom frågorna (i) och (ii).

I tabell 1 redovisar vi hur svenska folket svarade på våra tre frågor. Som vi kan se anser majoriteten av svenska folket att deras liv är ganska eller helt meningsfulla. Sjuttioåtta procent anser att de strävar mot värdefulla mål, 75 procent att de ingår i ett större sammanhang och hela 88 procent att det egna livet är meningsfullt. Korrelationen mellan våra tre mått på meningsfullhet redovisas i tabell 2. Som förväntat samvarierar svaren på de olika frågorna ganska starkt med varandra, då samtliga korrelationer ligger mellan +.50 och +.60. Samvariationen är emellertid långt ifrån perfekt, vilket sannolikt beror på att de tre frågorna fångar upp delvis olika aspekter på meningsfulla liv.

Tabell 1 Procentuell fördelning av tre indikatorer på meningsfullhet i SOM-undersökningen 2013 (procent)

	Jag strävar mot värdefulla mål	Jag ingår i ett större sammanhang	Mitt liv är meningsfullt
Stämmer helt	30	31	42
Stämmer ganska bra	48	44	47
Stämmer inte särskilt bra	17	17	9
Stämmer inte alls	5	9	3
Summa procent	100	100	100
Antal svar	1 561	1 557	1 575

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

I inledningen tog vi upp misstanken att människor tolkar den raka meningsfullhetsfrågan på olika sätt, och att självskattad meningsfullhet kanske inte alltid är någon bra indikation på meningsfullhet. Om vi matchar självskattad meningsfullhet mot ett teoretiskt baserat index som innefattar strävan mot värdefulla mål och delaktighet i större sammanhang kan vi emellertid se att denna misstanke delvis är obefogad. Korrelationen mellan detta index och självskattad meningsfullhet är nämligen +0.6, vilket tyder på att självskattad meningsfullhet ganska väl fångar upp den variation som finns i de mer teoretiskt orienterade frågorna.⁵

För att skapa ett mer tillförlitligt mått på meningsfullhet och för att förenkla våra analyser konstruerade vi ett index av våra tre indikatorer på meningsfullhet.⁶ Värdet 0 på detta index indikerar att livet upplevs som ganska meningslöst och

värdet 10 att livet upplevs som mycket meningsfullt. Skalbarhetsmättet *Cronbachs alpha* för vårt index var 0.78, medelvärdet 6.97 och standardavvikelsen 2.29.

Meningsfullhetens fördelning i befolkningen

Låt oss nu undersöka hur meningsfullheten är fördelad mellan olika samhällsgrupper i Sverige. I tabell 3 redovisar vi svenska folkets uppfattningar om meningsfullhet i relation till kön, ålder, personlighet, utbildningsnivå, inkomst och yrke. Som vi kan se är meningsfullheten något högre bland kvinnor än bland män, och högre bland yngre än bland äldre. Vi kan även se att högutbildade och höginkomsttagare upplever sina liv som mer meningsfulla, och att tjänstemän och företagare upplever mer mening än arbetare.⁷ Vad gäller personlighetsdragen kan vi se att upplevelsen av meningsfullhet är högre bland personer som ligger högt i dimensionerna vänlighet, utåtriktning, samvetsgrannhet, emotionell stabilitet samt öppenhet för nya intryck.⁸

Vi kan notera att fördelningen av meningsfullhet mellan olika befolkningsgrupper till stor del sammanfaller med lyckans fördelning (se Fors & Brülde 2011). Det finns dock intressanta skillnader mellan dessa båda fördelningar. Upplevelsen av meningsfullhet är till exempel betydligt högre bland högutbildade än bland lågutbildade trots att vi bara kunnat identifiera små skillnader i lycka mellan dessa grupper, och vi kan även se att personer som ligger högt i dimensionen vänlighet upplever sina liv som betydligt mer meningsfulla än personer som ligger lågt i denna dimension trots att kopplingen mellan vänlighet och lycka är mycket svag (Fors 2012). Kopplingen mellan ålder och meningsfullhet skiljer sig dessutom från kopplingen mellan ålder och lycka. Äldre människor har i tidigare forskning visat sig vara lika lyckliga som, eller till och med lyckligare än, yngre människor (Fors & Brülde 2011), samtidigt som upplevelsen av meningsfullhet tycks vara allra lägst i åldersgruppen 65 år och äldre. Vidare noterar vi att kvinnor upplever att livet är något mer meningsfullt än män trots att det saknas skillnader i lycka mellan dessa grupper (Fors & Brülde 2011).

Tabell 2 Korrelationen mellan tre indikatorer på meningsfullhet i SOM-undersökningen 2013 (Pearsons *r*)

	Jag strävar mot värdefulla mål	Jag ingår i ett större sammanhang	Mitt liv är meningsfullt
Jag strävar mot värdefulla mål	+1.00	+.59***	+.56***
Jag ingår i ett större sammanhang	+.59***	1	+.50***
Mitt liv är meningsfullt	+.56***	+0.50***	1

Kommentarer: Signifikansnivåer: *= $p < 0,10$ **= $p < 0,05$ ***= $p < 0,01$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013

Tabell 3 Upplevelsen av meningsfullhet bland olika grupper i Sverige

	Medelvärde	Konfidensintervall 95 procent	Antal svar
Hela urvalet	6.97	6.86-7.09	1 545
Kön			
Kvinna	7.19	7.03-7.35	794
Man	6.75	6.60-6.91	750
Yrkesklass			
Arbetare	6.73	6.54-6.92	569
Tjänsteman	7.28	7.12-7.45	673
Företagare	7.08	6.68-7.48	135
Utbildningsnivå			
Låg	5.93	5.64-6.21	249
Medellåg	6.70	6.50-6.90	478
Medelhög	7.02	6.78-7.26	350
Hög	7.84	7.64-8.03	447
Hushållsinkomst			
Max 300 000	6.21	5.97-6.45	385
301 000 – 700 000	6.97	6.81-7.13	693
Mer än 700 000	7.94	7.75-8.13	378
Ålder			
16-29 år	7.18	6.90-7.47	222
30-49 år	7.61	7.42-7.80	478
50-64 år	7.06	6.84-7.27	445
65-85 år	6.00	5.78-6.22	400
Personlighetsdrag			
Låg utåtriktning	6.74	6.57-6.91	702
Hög utåtriktning	7.26	7.10-7.42	759
Låg emotionell stabilitet	6.56	6.38-6.75	628
Hög emotionell stabilitet	7.35	7.20-7.49	833
Låg samvetsgrannhet	6.69	6.52-6.85	731
Hög samvetsgrannhet	7.33	7.17-7.49	730
Låg vänlighet	6.53	6.37-6.69	752
Hög vänlighet	7.52	7.36-7.68	709
Låg öppenhet	6.90	6.73-7.06	753
Hög öppenhet	7.13	6.97-7.30	708

Kommentarer: Signifikansnivåer: *= $p < 0,10$ **= $p < 0,05$ ***= $p < 0,01$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013

Meningsfullhet och lycka

Tidigare forskning pekar på att sambandet mellan meningsfullhet och lycka är ganska starkt (Baumeister m.fl. 2013). Man har emellertid ofta använt sig av teoretiskt problematiska mått på både meningsfullhet och lycka. Man har till exempel frågat människor hur lyckliga de är samt hur meningsfullt de anser att livet är. Det finns då en risk att människor tolkar mångtydiga termer som ”lycklig” och ”meningsfull” på ett ganska likartat sätt, till exempel i termer av livstillfredsställelse, och att det starka sambandet är begreppsligt snarare än empiriskt. Det är därför viktigt att göra en mer välgrundad analys av samvariationen mellan meningsfullhet och lycka.

Inom lyckoforskningen brukar lycka definieras på två olika sätt, dels som livstillfredsställelse (hur nöjda vi är med våra liv), dels som affektivt välbefinnande (hur bra vi mår känslomässigt). För att undersöka sambandet mellan meningsfullhet och lycka studerade vi sambandet mellan vårt meningsfullhetsindex, å ena sidan, två olika lyckoindex, å den andra. Vårt index på livstillfredsställelse baserades på tre olika påståenden om intervjupersonernas liv (exempelvis ”Mitt liv är precis som jag vill att det ska vara”), och indexet på affektivt välbefinnande baserades på sex olika frågor om hur man känt sig under gårdagen (som ”glad” och ”ledsen”).

Hur starkt samvarierar då lycka och meningsfullhet i Sverige? Korrelationen mellan meningsfullhet och livstillfredsställelse är +.50, medan korrelationen mellan meningsfullhet och affektivt välbefinnande är signifikant svagare (+.32). Båda dessa korrelationer är svagare än de som redovisats i tidigare forskning (Baumeister m.fl. 2013), förmodligen på grund av att våra mått på meningsfullhet och lycka är mer distinkta än de mått som används i tidigare forskning. Vi kan också notera att korrelationen mellan meningsfullhet och livstillfredsställelse är stark även när välbefinnandet hålls konstant (+.41), medan korrelationen mellan välbefinnande och meningsfullhet är betydligt svagare när livstillfredsställelsen hålls konstant (+.10). Dessa resultat tyder på att meningsfullheten spelar en viktigare roll för livstillfredsställelsen än vad den gör för välbefinnandet, men det kan också tyda på att det begreppsliga överlappet är större mellan meningsfullhet och livstillfredsställelse än vad det är mellan meningsfullhet och välbefinnande: skillnaden mellan att uppfatta sitt liv som meningsfullt och att vara nöjd med sitt liv är sannolikt mindre än skillnaden mellan att uppfatta sitt liv som meningsfullt och att må bra.

Vi har även undersökt hur upplevelsen av meningsfullhet är kopplad till de olika känslor som ingår i vårt välbefinnandeindex. Ett första resultat är att upplevelsen av meningsfullhet är betydligt starkare kopplad till förekomsten av positiva känslor än till avsaknaden av negativa känslor. Meningsfullheten är dessutom betydligt starkare kopplad till positiva känslor som att känna sig engagerad (+.38) eller glad (+.31) än till att känna sig avspänd (+.19). Bland de negativa känslorna var upplevelsen av meningsfullhet starkast kopplad till avsaknad av ledsenhet (-.19) och tristess (-.16) och svagast kopplad till frånvaron av spändhet (-.07). Det faktum

att upplevelsen av meningsfullhet är starkare knuten till engagemang och glädje än till avspändhet kan bero på att de som lever meningsfulla liv också lever aktiva och stimulerande liv, liv som mycket väl kan vara stressiga.

Meningsfullhetens bestämningsfaktorer

Vår sista frågeställning är huruvida det finns några samband mellan upplevelsen av meningsfullhet och ett antal faktorer som vi teoretiskt kan förvänta oss är kopplade till ett meningsfullt liv.⁹ Exempel på sådana faktorer är olika typer av meningsfulla aktiviteter, till exempel aktiviteter som syftar till att göra gott för andra, att ha ett arbete och fritidsaktiviteter som utvecklar ens förmågor. Även andliga aktiviteter som att be kan betraktas som meningsfulla för dem som ägnar sig åt dem.

I tabell 4 (modell 1 och 3) redovisar vi resultat från regressionsanalyser där olika mått på meningsfulla aktiviteter ingår. Vad gäller sysselsättningens betydelse för meningsfullheten kan vi notera att både förvärvsarbete och studier uppvisar starka positiva samband med meningsfullhet. Även personer som är sysselsatta i arbetsmarknadspolitiska åtgärder upplever sina liv som betydligt mer meningsfulla än de som är arbetslösa, långtidssjukskrivna eller pensionerade. Alla dessa samband är statistiskt säkerställda. Vad gäller fritidsaktiviteter kan vi notera att de som i högre grad ägnar sig åt friluftsliv, bön, läsning av facklitteratur och politiska diskussioner har mer meningsfulla liv: alla dessa samband uppnår statistisk signifikans. De som ofta tecknar/målar och de som ofta ägnar sig åt trädgårdsarbete tycks också uppleva sina liv som mer meningsfulla, men dessa samband är inte statistiskt signifikanta. Vad gäller kopplingen till välgörenhet visar våra analyser att personer som har någon typ av uppdrag inom humanitära hjälporganisationer och miljöorganisationer har mer meningsfulla liv, men statistisk signifikans uppnåddes endast i det humanitära fallet.

Att ingå i ett större sammanhang har också betydelse för meningsfullheten. Vi valde ut fem mått på ”större sammanhang”: förekomst av en kärleksrelation, att ha barn, att ofta umgås med vänner, att ofta besöka kyrkor eller gudstjänster samt att vara medlem i ideella organisationer, fackförbund eller politiska partier. I tabell 4 (modell 2 och 3) redovisar vi regressionsanalyser där dessa mått ingår. Som vi kan utläsa i tabellen tenderar de som har en kärleksrelation, de som ofta umgås med vänner, de som ofta besöker kyrkor eller gudstjänster samt de som är medlemmar i ideella organisationer att uppleva sina liv som mer meningsfulla. Alla dessa samband är statistiskt signifikanta. I modell 2 saknar föräldraskap en koppling till meningsfullhet, ett resultat som ligger i linje med lyckoforskningen (Brülde 2007, Fors 2012). I modell 3 (där aktiviteterna finns med som kontrollvariabler) finns det dock en positiv koppling mellan meningsfullhet och barn.

Tabell 4 Sambandet mellan aktiviteter, större sammanhang och meningsfullhet i Sverige 2013. Linjär regressionsanalys (ostandardiserade regressionskoefficienter)

	Modell 1	Modell 2	Modell 3
Sysselsättning (referenskategori: arbetslös)			
Förvärvsarbete	+1.91***		+1.58***
Student	+1.88***		+2.00***
I arbetsmarknadspolitisk åtgärd	+1.97***		+1.80***
Pensionär	+0.19		-0.01
Sjukersättning	-0.75		-0.65
Övriga	+0.34		+0.30
Fritidsaktiviteter (en gång i veckan eller oftare)			
Trädgårdsarbete	+0.17		+0.09
Friluftsliv	+0.48***		+3.33***
Tecknat/målat	+0.38		+0.22
Meckat med bil/moped	-0.450**		-0.55***
Bett till Gud	+0.64***		+0.31*
Läst facklitteratur	+0.52***		+0.50***
Diskuterat politik	+0.34***		+0.32**
Ideella uppdrag			
Humanitär hjälporganisation	+0.93*		+1.18**
Miljöorganisation	+1.05		+0.93
Större sammanhang			
Har kärleksrelation		+1.10***	+0.72***
Har barn		-0.02	+0.44***
Medlem i ideell organisation/förening		+0.78***	+0.45***
Umgås ofta med vänner		+0.75***	+0.64***
Deltar ofta i religiösa ceremonier		+1.33***	+0.99***
Konstant	5.06	5.01	3.80
Förklarad varians	17 procent	9 procent	23 procent
Antal svar	1 363	1 454	1 304

Kommentarer: Signifikansnivåer: *= $p < 0,10$ **= $p < 0,05$ ***= $p < 0,01$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013

Meningsfullheten i Sverige: avslutande diskussion

Upplevelsen av att det liv man lever är meningsfullt tycks vara relativt utbredd i Sverige, men det finns även skillnader mellan olika befolkningsgrupper. Upplevelsen av meningsfullhet varierar till exempel både med socioekonomisk status och individegenskaper som kön, ålder och personlighetsdrag. En viktig fråga för framtida forskning är att undersöka varför vissa befolkningsgrupper anser att livet är mer meningsfullt än andra.

Sambandet mellan meningsfullhet och lycka är relativt starkt, och meningsfullheten är betydligt starkare kopplad till livstillfredsställelsen än till det affektiva välbefinnandet. Vi fann också att vissa faktorer uppvisar ett starkare samband med meningsfullheten än vad de gör med lyckan. Högutbildade personer upplever till exempel sina liv som betydligt mer meningsfulla än lågutbildade trots att utbildning saknar en robust koppling till både livstillfredsställelse och välbefinnande. Vi fann även att pensionärer och äldre människor upplever sina liv som mindre meningsfulla, vilket är förvånande i ljuset av att dessa grupper ligger på ungefär samma lyckonivåer som yngre personer med sysselsättning (Fors & Brülde 2011). Ett annat intressant resultat är att vänliga personer har mer meningsfulla liv än antagonistiska (mindre vänliga) personer trots att sambandet mellan vänlighet och lycka är mycket svagt (Fors 2012). Att vänliga personer upplever sina liv som mer meningsfulla kan bero på att de göra mer gott för andra och att de i högre grad är delaktiga i ”större sammanhang”, men vi har svårt att förstå varför detta tycks ha så små lyckoeffekter.

Vad gäller aktiviteternas betydelse för meningsfullheten kan vi se att de som ägnar sig åt (potentiellt) meningsfulla aktiviteter också upplever sina liv som mer meningsfulla. De faktorer som är tydligast kopplade till upplevelsen av meningsfullhet är förvärvsarbete och studier. Upplevelsen av meningsfullhet är betydligt högre bland förvärvsarbetande och studenter än bland pensionärer, arbetslösa och sjukskrivna. Vi tror att projektkaraktern hos dessa aktiviteter bidrar till upplevelsen av meningsfullhet. Både arbete och studier är målinriktade verksamheter som dessutom kan ge en känsla av att ingå i ett större (socialt) sammanhang. Meningsfullhetens starka koppling till utbildningsnivå och yrkesklass kan förklaras i liknande termer: förekomsten av målinriktade projekt är sannolikt vanligare i tjänstemannayrken och i yrken som kräver högre utbildning.

Vi kan slutligen konstatera att sociala sammanhang och relationer också verkar fungera meningsskapande. De som har en kärleksrelation, de som ofta träffar sina vänner, de som besöker gudstjänster och de som är medlemmar i ideella organisationer upplever sina liv som särskilt meningsfulla. När vi kontrollerade för meningsfulla aktiviteter visade det sig även att det är meningsskapande att ha barn. Vi tror att dessa resultat beror på att barn i sig leder till högre meningsfullhet men att de som har barn samtidigt har mindre tid över till andra meningsfulla aktiviteter, varvid de båda effekterna tar ut varandra.

Noter

- ¹ Frågan om vad som gör våra liv meningsfulla kan ses som en av flera tolkningar av den mer övergripande frågan om livets mening. Fler tolkningar diskuteras i Brülde (2012a).
- ² En liknande risk finns i fallet lycka. För att undvika denna risk brukar man först definiera ”lycka” i termer av livstillfredsställelse och/eller affektivt välbefinnande.

- finnande, för att sedan fråga dem hur nöjda de är med sina liv eller hur bra de mår (se Fors & Brülde 2011).
- 3 Livsmeningsfrågan handlar också i högre grad än livskvalitetsfrågan om hur vi *bör* leva våra liv, den ligger betydligt närmare frågan om hur vi *bör* agera, fatta beslut och förhålla oss till saker och ting.
 - 4 Dessa tre frågor har onekligen en subjektivistisk slagsida, men detta innebär inte att vi sätter likhetstecken mellan att leva ett meningsfullt liv och att själv värdera sitt eget liv som meningsfullt.
 - 5 Det är dock viktigt att komma ihåg att frågorna (i) och (ii) inte fångar upp allt av relevans; se ovan.
 - 6 Vi kodade först om svaren på de tre frågorna så att skalan gick från 0 till 10 istället för 1 till 4, och adderade sedan ihop svaren på dessa frågor och dividerade med 3.
 - 7 Alla skillnader utom den mellan företagare och arbetare är statistiskt signifikanta.
 - 8 Med undantag för fallet ”öppenhet för nya intryck” är alla dessa samband statistiskt signifikanta.
 - 9 Skälet till att vi pratar om samband snarare än om effekter är att våra analyser bygger på tvärsnittsdata. I vissa fall kan det dessutom vara svårt att skilja mellan kausala och begreppsliga samband.

Referenser

- Baggini J (2004) *What's it all about? Philosophy and the Meaning of Life*. London: Granta.
- Baumeister, R., Vohs, K., Aaker, J. och Garbinsky, G. (2013). Some key differences between a happy life and a meaningful life, *Journal of Positive Psychology*, 8: 505-516.
- Bergström L (2004) *Livets mening: I: Döden, livet och verkligheten*. Stockholm: Thales.
- Brülde B (2003) *Teorier om livskvalitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Brülde B (2007) *Lycka och lidande: Begrepp, metod, förklaring*. Lund: Studentlitteratur.
- Brülde B (2009) *Lyckans och lidandets etik*. Stockholm: Thales.
- Brülde B (2010) *Hur viktigt är det att vara lycklig?* Stockholm: Bonnier Existens.
- Brülde B (2012a) Livsmeningsfrågorna och vad man bör tänka på när man försöker besvara dem. I: F Radovic (red.), *Livets mening*. Lund: Studentlitteratur.
- Brülde B (2012b) Innehållsteorier: tanken att ett liv är meningsfullt i kraft av sitt innehåll. I: F Radovic (red.), *Livets mening*. Lund: Studentlitteratur.

- Brülde B (2012c) Centrala livsmål, större sammanhang och ”rätt” förhållningssätt. I: F Radovic (red.), *Livets mening*. Lund: Studentlitteratur.
- Fors, F & Brülde, B (2011) Välbefinnande och livstillfredsställelse i dagens Sverige i Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Fors, F (2012). *Nya mått på välfärd och livskvalitet i samhället*. Underlagsrapport till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.

ATT MÄTA PERSONLIGHET

MATTIAS GUNNARSSON, SÖREN HOLMBERG
OCH LENNART WEIBULL

Människor är olika. Tack och lov! Vi skiljer oss åt på en mängd olika sätt. Exempelvis med avseende på personlighet. Men personlighet är ett komplext och svårdefinierat begrepp som kan studeras utifrån en mängd olika infallsvinklar och teorier. Kort innefattar begreppet våra tankar, känslor och beteenden. Man utgår även från att vår personlighet uppvisar någorlunda konsistens över tid och över olika situationer. Ett vanligt sätt att studera personlighet är att försöka identifiera gemensamma personlighetsegenskaper som vi alla uppvisar mer eller mindre av. Tankar om att vi skiljer oss åt vad gäller vissa utmärkande karaktärsdrag är inget nytt utan återfinns redan i antikens skrifter (Larsen, Buss & Wismeijer 2013).

Inom modern personlighetspsykologi råder relativ konsensus kring att personlighet bäst beskrivs i fem övergripande generella egenskaper. Dessa egenskaper brukar benämnas grad av öppenhet, samvetsgrannhet, utåtriktning, samarbetsvillighet och emotionell stabilitet. De fem egenskaperna betecknas som Femfaktormodellen eller på engelska *The Big Five Model*. Förespråkare för olika egenskapsteoretiska modeller som Femfaktormodellen menar att personligheten går att mäta. Eftersom man också utgår från att personligheten är förhållandevis konstant över tid kan kunskap om olika egenskaper användas för att uttala sig om olika framtida beteende. Forskning har visat på tydliga samband mellan de fem personlighetsegenskaperna och mängd olika beteende som exempelvis; alkoholkonsumtion, psykisk hälsa och fysisk hälsa (ex. Chapman, Roberts & Duberstein 2011; Larsen, Buss & Wismeijer 2013).

Det första instrumentet i SOM-undersökningarna

Det faktum att personlighetsegenskaper kan ha samband med politiska, ekonomiska och sociala vanor är bakgrunden till intresset att i de nationella SOM-undersökningarna inkludera ett personlighetsmått. SOM-institutet har från starten haft fokus på svenskars vanor, beteenden, åsikter och värderingar när det gäller samhälle, politik och medier. Ett personlighetsmått kan potentiellt bidra till en bredare eller mer fördjupad förståelse av olika beteenden och samhällsfenomen. Så det faller sig kanske inte helt onaturligt att efter drygt tjugo år av undersökningar inkludera ett personlighetsmått. Det som framför allt motiverade en utprövning av ett sådant mått var forskningsprojektet *Kultur, hälsa och personlighet*. Projektet som startade 2009 har haft som huvudsakligt syfte att pröva frågan om eventu-

ella samband mellan kulturaktiviteter, olika hälso-/ohälsomått och personlighet (Holmberg, Weibull & Gunnarsson 2012). Eftersom det finns en rad olika mått tillgängliga var projektets första uppgift att besluta vilket personlighetsinstrument som skulle kunna ingå i analyserna. Eftersom primärt fokus för projektet var hälsa och utrymmet i enkäten var begränsat, valdes ett kort Femfaktorinstrument som utvecklats för att specifikt mäta personlighetsegenskaper som visats vara relaterade till hälsa/ohälsa (Gustavsson m fl 2003).

Originalinstrumentet, kallat *Health relevant five factor personality inventory* (Hp5i), anpassades till SOM-undersökningarnas format. Det kortades därför ner från 20 till 15 påståenden. Det nya instrumentet validerades och visade på goda statistiska mått som exempelvis god faktorstruktur, reliabilitet och varians (Gustavsson & Gunnarsson 2010). Instrumentet mäter inte personligheten på den mer generella, övergripande Femfaktornivån utan istället mäts vissa utvalda undergrupper inom respektive övergripande nivå. De fem personlighetsegenskaperna benämns grad av utåtriktning med polerna hedoni/extrovert och anhedoni/introvert personlighet (underskala till övergripande faktorn utåtriktad), grad av anspändhet mellan egenskaperna lugn/stabil respektive ängslig/orolig (underskala till övergripande faktorn emotionellt stabil), grad av empati med antagonism/misstänksamhet respektive välvilja/hjälpsamhet som motpoler (underskala till samarbetsvillig), grad av målinriktning med disciplinerad/pålitlig på ena sidan mot mindre planerad/impulsiv å den andra (underskala till samvetsgrann) samt grad av öppenhet med egenskaperna nyfiken/emotionellt inkännande och jordnära/emotionellt krass som kontraster (underskala till öppenhet).¹

SOM-undersökningarnas personlighetsinstrument har inkluderats i 2010, 2011 och 2012 års undersökningar och har varit anmärkningsvärt användbart med tanke på instrumentets begränsade omfattning. Samband som tidigare forskning identifierat med mer omfattande personlighetsinstrument har replikerats och mindre välbeforskade eller nya samband har identifierats (jfr Holmberg, Weibull & Gunnarsson 2011; Roos & Holmberg 2011; Holmberg, Weibull & Gunnarsson 2013).

Test med ett nytt instrument 2013

Eftersom instrumentet har fokus på hälsa har diskussioner förts om att inkludera ett mer generellt instrument för att uppnå en ökad användbarhet inom fler områden. Även behovet att begränsa omfånget av SOM-formulären har vägts in och slutsatsen blev att det därför skulle vara önskvärt att korta ner instrumentet ytterligare. Detta har sammantaget lett fram till en inventering av potentiella instrument för att eventuellt inkludera i framtida SOM-undersökningar. Sex olika personlighetsinstrument, alla baserade på Femfaktorsmodellen, valdes därför ut och testades på en population av cirka 1000 personer. Instrumenten skiljde sig åt med avseende på antal påståenden (från 10 till 44 stycken) och formuleringen av

påståenden. Deltagarna fick besvara samtliga sex instrument samt ta ställning till ett antal olika frågor avseende relevanta kriterievariabler (Martinsson, Andreasson, Markstedt & Pettersson 2013). Det instrument som klarade den generella och statistiska utvärderingen bäst var *Big Five Inventory 10* (BFI 10) som består av 10 påståenden (Rammstedt & John 2007). BFI 10 inkluderades därför i 2013 års SOM undersökning. (För detaljer om utvärderingen se Gunnarsson, Gustavsson, Holmberg & Weibull 2014). I 2013 års undersökning finns BFI 10 med fyra svarsalternativ för varje påstående, originalinstrumentet har fem svarsalternativ. Det sista elfte påståendet som finns med i SOM enkäten skall inte inkluderas i instrumentet (se vidare kodschema för BFI 10 som finns på SOM-institutets hemsida).²

Jämförelser mellan de olika instrumenten avseende medelvärde och standardavvikelse presenteras i tabell 1. Överensstämmelsen mellan åren 2010 och 2012 är mycket god när det gäller alla personlighetsegenskaper. Kanske kan vi till och med dryfta oss till och säga att det är en häpnadsväckande god överensstämmelse. Enligt teorin skall personlighet vara relativt stabil och inte påverkas i större omfattning av exempelvis skiftningar i samhällsklimat och opinioner, vilket siffrorna indikerar. Men ser vi närmare på 2013 års mätning visar sig dock en viss skillnad jämfört med tidigare år framför allt vad gäller rapporterad nivå av Utåtriktning, Målmedvetenhet och Öppenhet, skillnaderna är dock inte omfattande. Övriga jämförelser mellan instrumenten avseende andra variabler, exempelvis kön, visar på vissa skillnader men även dessa skillnader är av mindre omfattning. Bägge instrumenten visar i stort på en god överensstämmelse med vad tidigare forskning visat (för ytterligare analyser se Gunnarsson 2014).

Tabell 1 Medelvärde och standardavvikelse för personlighetsmåten 2010-2013

	SOM:s mått/Hp5i						BFI 10	
	2010		2011		2012		2013	
	M	Sd	M	Sd	M	Sd	M	Sd
Utåtriktning	3.08	.48	3.12	.47	3.14	.50	2.87	.69
Anspändhet	2.21	.66	2.21	.65	2.20	.65	2.15	.64
Empati	2.81	.66	2.83	.65	2.82	.65	3.04	.49
Målmedvetenhet	2.98	.65	2.95	.63	3.01	.60	3.20	.58
Öppenhet	3.03	.59	3.01	.59	3.01	.60	2.48	.74

Kommentar: Personligheten mäts på en fyrgradig skala från 1 (stämmer inte alls) till 4 (stämmer helt). M=populationsmedelvärde, Sd=standardavvikelse. Frågan lyder: "I vilken utsträckning stämmer följande påståenden in på dig? Jag ser mig själv som någon som:" Följt av 10 alternativt 15 påståenden.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2010-2013

För att få en mer fördjupad jämförelse mellan instrumenten har vi valt att inkludera två testvariabler från två helt olika områden i analysen. Variablerna är subjektivt hälsotillstånd och ideologisk vänster-högerposition och båda är sedan tidigare väl studerade angående samband med personlighet. Vi börjar med att se på korrelationer mellan variablerna och i tabell 2 redovisas bivariata korrelationer för åren 2010 till 2013 mellan subjektivt hälsotillstånd, vänster-höger position och de olika personlighetsegenskaperna.

Eftersom det tidigare SOM-instrumentet har specifikt hälsofokus och BFI 10 är mer generellt, kunde vi förvänta oss att resultaten skulle skilja något mellan 2010-2012 jämfört med 2013 avseende subjektivt upplevt hälsotillstånd. Så var också fallet och 2013 ser vi lägre korrelationer med Utåtriktning och Öppenhet samt något högre med Empati och Målmedvetenhet. Som förväntat och i linje med tidigare forskning noteras mycket små korrelationer mellan vänster-högerposition och de olika personlighetsegenskaperna. Mönstret är likvärdigt över åren och mellan instrumenten. Några skillnader finns dock, exempelvis ser vi att 2013 är korrelation med Målmedvetenhet något högre men överlag är skillnaderna i stort marginella.

Tabell 2 Korrelationer mellan subjektivt upplevt hälsotillstånd och personlighetsfaktorer samt mellan vänster-högerposition och personlighetsfaktorer (Pearson's r)

	Korrelation med subjektivt hälsotillstånd				Korrelation med vänster – högerposition			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
Utåtriktning	+ .40	+ .32	+ .36	+ .19	+ .08	+ .06	+ .05	+ .07
Anspändhet	- .40	- .31	- .39	- .36	- .13	- .12	- .12	- .16
Empati	+ .07	+ .05	+ .03	+ .13	- .02	- .07	- .02	+ .01
Målmedvetenhet	+ .10	+ .08	+ .07	+ .24	+ .02	- .01	+ .06	+ .10
Öppenhet	+ .11	+ .04	+ .10	- .02	- .06	- .07	- .07	- .11

Kommentar: Hälsovariabeln mäts med hjälp av en elvgradig skala mellan 0 (mycket dåligt) och 10 (mycket gott). Frågan lyder "Hur bedömer Du Ditt allmänna hälsotillstånd?" Vänster – högerposition mäts med hjälp av en femgradig skala 1 (klart vänster) till 5 (klart höger). Frågan lyder " Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?"

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2010-2013

I nästa jämförelse studeras enbart åren 2012 och 2013. Regressionsmodeller används med subjektiv hälsa och vänster-högerposition som beroende variabel och personlighet som oberoende med kontroll för fyra demografiska variabler som tidigare forskning visat har samband med utfallsvariablerna – kön, ålder, utbildning och inkomst. Vid användning av regressionsmodeller tar vi hänsyn till effekten av flera variabler i samma analys. I de aktuella analyserna undersöker vi om det finns någon

signifikant effekt av de olika personlighetsvariablerna när vi inkluderar variabler som tidigare forskning visat på har mycket starka samband med utfallsvariablerna. Tabell 3 visar resultatet av regressionsanalyserna.

Det vi kan se i tabell 3 är, kanske något oväntat, att överensstämmelsen mellan de bägge personlighetsinstrumenten i relation till subjektiv hälsa är relativt stor. Båda mätningarna visar att yngre personer med hög inkomst och som är mer utåtriktade, mindre anspända och mer målinriktade skattar sin subjektiva hälsa generellt högre; ett samband det också finns omfattande stöd för i övrig forskning (t ex Chapman, Roberts & Duberstein 2011). När det gäller vänster-högerposition visar analys av 2012 års mätning att personer med politiska sympatier åt höger är mindre anspända och öppna samt rapporterar en högre inkomst. Liknande resultat har rapporterats framförallt i amerikanska studier där personer med sympatier åt vänster rapporterar en högre grad av öppenhet. (Gerber m fl 2010, Mondak m fl 2010) I 2013 års undersökning återfinns sambandet med inkomst men inte något signifikant samband med någon personlighetsegenskap. Däremot tillkommer en effekt av ålder där yngre i högre grad anger sympatier åt vänster. En möjlig förklaring till detta kan vara den trend som framkommit under senare år inom svensk politik att yngre människor orienterar sig mer åt vänster (Oscarsson & Holmberg 2013). Samtidigt är det viktigt att påpeka att på grund av det stora urvalet kan signifikanta effekter uppkomma som inte har någon reell betydelse, effektstorlekarna är små.

Tabell 3 *Analys av sambanden mellan subjektivt upplevt hälsotillstånd och personlighetsfaktorer samt mellan vänster-högerposition och personlighetsfaktorer under kontroll för demografiska variabler (ostandardiserade regressionskoefficienter, standardfel)*

	Subjektivt hälsotillstånd				Vänster – högerposition			
	2012		2013		2012		2013	
	B	SE	B	SE	B	SE	B	SE
Utåtriktning	1.06**	.10	.17*	.08	.09	.07	.06	.09
Anspändhet	-.81**	.08	-.96**	.09	-.16**	.05	.01	.11
Empati	-.07	.08	.11	.11	-.05	.06	-.26	.13
Målmedvetenhet	.18*	.09	.52**	.09	.14	.06	-.14	.11
Öppenhet	-.01	.09	-.03	.07	-.21**	.06	-.05	.08
Kön	-.06	.11	-.16	.10	-.05	.07	.23	.13
Ålder	-.22**	.05	-.23**	.05	.05	.03	-.24**	.06
Utbildning	.01	.05	.04	.05	.05	.03	.11	.06
Inkomst	.19**	.07	.38**	.07	.26**	.05	.18*	.09

Kommentar: B=ostandardiserade regressionskoefficienter; SE=standardfel. Signifikansnivåer: *<.05, **<.01. På könsvariabeln är kvinnor klassificerade som 1 och män som 2. Ålder omfattar fyra grupper från 1 (yngre) till 4 (äldre). Utbildningsnivån är kodad mellan 1 (lågutbildade) och 4 (högutbildade). Inkomstnivån avser hushållets inkomst och är kodad 1 (max 300 000) till 3 (mer än 700 000). **Källa:** De nationella SOM-undersökningarna 2012 och 2013

Sammanfattningsvis ger instrumenten något olika samband mellan vissa variabler men verkar samtidigt ge snarlika resultat som ofta pekar åt samma håll. Detta kan förklaras med att bägge instrumenten är baserade på en teori som bygger på att vi alla uppvisar fem övergripande personlighetsegenskaper, men de mäter egenskaperna på olika detaljnivå och med olika antal påstående. Vilket gör att vi ofta kan se likartade övergripande tendenser men beroende på den specifika analysen och de ingående variablerna ger instrumenten något olika samband. De mäter helt enkelt lite olika delar och fångar därför olika nyanser.

Samtidigt är det viktigt att lyfta fram att utfallsvariabeln kan ändras. Exempelvis ändras opinioner, personer byter åsikt, framförallt inför stundande val vilket kan förklara vissa skillnader i överensstämmelse av instrumenten mellan 2012 och 2013 års mätningar.

De personlighetsinstrument som använts i de nationella SOM-undersökningarna är korta och enbart ett fåtal påstående skall försöka mäta personlighet. Ett mer omfattande instrument hade självklart givit ett mer robust mått och med kortare instrument ökar också risken för mätfel. (Credé m fl 2012). Trots detta har samband replikerats i SOM-institutets undersökningar som tidigare forskning funnit med mer omfattande instrument. (ex. Chapman, Roberts & Duberstein 2011; Larsen, Buss & Wismeijer 2013). Det är dock viktigt att vara medveten om begränsningarna med ett kortare instrument (för mer info se Gunnarsson m fl 2014).

Har personlighet någon betydelse?

Fångar då de personlighetsinstrument som använts i SOM-undersökningen 2013 på ett rimligt sätt upp Femfaktorsmodellens dimensioner. Det är befogat att i huvudsak svara ja på den frågan. Utan att gå djupt in i psykometrin och olika testmetoder kan sägas att bägge instrumenten visar på acceptabla statistiska mått i enlighet med teorin om fem övergripande personlighetsfaktorer. De visar också resultat som stämmer överens med tidigare forskning avseende samband mellan de olika egenskaperna och olika utfallsmått. Samtidigt förs det inom personlighetsforskningen en diskussion om korta personlighetsinstrument, som exempelvis baseras på tio påståenden, överhuvudtaget kan mäta ett så komplext psykologiskt begrepp som personlighet (jfr Credé 2012). Många menar att det inte går, det blir ett för osäkert mått särskilt med tanke på situationen eller kontextens betydelser för hur vår personlighet tar sitt uttryck. Få påståenden gör också att sannolikheten för mätfel ökar. Risken finns att en person inte håller med om just det påstående som är inkluderat i det korta instrumentet men hade kanske värderat ett annat påstående, som också anses fånga den aktuella personlighetsegenskapen, som mer positivt. Det är därför viktigt att vara medveten om begränsningarna när man tolkar resultaten av korta personlighetsinstrument som utger sig för att mäta vår personlighet.

Samtidigt menar forskare att de korta instrumenten är konstruerade för att mäta själva essensen av de övergripande fem personlighetsfaktorerna (ex Credé m fl 2012, Rammstedt & John 2007). De påståenden som är inkluderade i instrumenten är därför mycket noga utvalda. I stora populationsstudier som exempelvis SOM-undersökningarna finns inte utrymme för mer omfattande instrument och där kan ett kort instrument ge indikationer åt ett visst håll. Det vi kan uttala oss om är alltså snarare tendenser eller indikationer åt det ena eller andra hållet och inte se resultatet som ett absolut mått på personlighet i enlighet med femfaktorteorin.

Så, spelar personlighetsinstrumenten någon roll? Det verkar trots allt så, och det visar sig att ett kort personlighetsinstrument trots begränsningar i många fall kan bredda eller fördjupa analysen av SOM-undersökningarnas datamaterial. Vi är övertygade att det i sin tur kan ge nya infallsvinklar och uppslag till vidare forskning om personlighetsegenskapernas roll.

Noter

- ¹ Utformningen av instrumentet framgår av 2012 års nationella SOM-undersöknings frågeformulär Sverige III (fråga 50) på SOM-institutets hemsida (http://www.som.gu.se/digitalAssets/1442/1442861_riks-3-2012-komplett--till-tryck.pdf)
- ² Utformningen av instrumentet framgår av 2013 års nationella SOM-undersöknings frågeformulär Sverige III (fråga 32) på SOM-institutets hemsida (http://www.som.gu.se/digitalAssets/1481/1481080_riks-3-2013.pdf)

Referenser

- Chapman, B., Roberts, B., & Duberstein, P. (2011). Personality and Longevity: Knowns, Unknowns, and Implications for Public Health and Personalized Medicine, *Journal of Aging Research*, 500-524.
- Credé, M., Harms, P., Niehorster, S., Gaye-Valentine, A. (2012) An Evaluation of the Consequences of Using Short Measures of the Big Five Personality Traits. *Journal of Personality and Social Psychology*
- Gerber, Alan, Huber, Gregory, Doherty, David, Dowling, Conor and Ha, Shang (2010) Personality and Political Attitudes: Relationships across Issue Domains and Political Culture. *American Political Science Review* 104: 111-133.
- Gunnarsson, Mattias (2014) *Utvärdering av SOMs personlighetsinstrument*. Göteborg: SOM-institutet.
- Gunnarsson, Mattias, Gustavsson, Petter, Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2014). *Utvärdering av potentiella personlighetsinstrument i SOMs undersökningar*. Göteborg: SOM-institutet.

- Gustavsson, Petter m fl. (2003) The HP5 inventory: Definition and assessment of five health-relevant personality traits from a five-factor model perspective. *Personality and Individual Differences* 35: 69-89.
- Gustavsson, Petter, Gunnarsson, Mattias (2010). *Test av HP5i modeller I SOM-student*. Stockholm: Karolinska institutet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart och Gunnarsson, Mattias (2011). Personlighet och ideologisk vänster-högerposition. I Holmberg, S., Weibull, L. och Oscarsson, H. (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart, Gunnarsson, Mattias (2013). Må bättre av kultur – en personlighetsfråga? I Weibull, L., Oscarsson, H., Bergström, A. (red) *Vägskö*. Göteborg: SOM-institutet.
- Larsen, R., Buss, D., Wismeijer, A (2013). *Personality Psychology, Domains of knowledge about Human Nature*. Berkshire, McGraw-Hill.
- Martinsson, J., Andreasson, M., Markstedt, E., Pettersson, L., (2013). *Technical Report Citizen Panel 7 - 2013*, Gothenburg: University of Gothenburg, LORE.
- Mondak, Jeffery, Hibbing, Matthew, Canache, Damaris, Seligson, Mitchell, Anderson, Mary (2010) Personality and Civic Engagement: An Integrative Framework for the Study of Trait Effects on Political Behavior. *American Political Science Review* 104: 85-110.
- Oscarsson, Henrik och Holmberg Sören (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm: Norstedts Juridik
- Rammstedt, B., John, O.P. (2007). Measuring personality in one minute or less: A 10-item short version of the Big Five Inventory in English and German. *Journal of Research in Personality*, 41, 203–212
- Roos, John Magnus, Holmberg, Ulrika (2011). För vad pris som helst. I Holmberg, S., Weibull, L. och Oscarsson, H. (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet.

POLITISKA KONSEKVENSER AV PERSONLIG ORO

MONIKA DJERF-PIERRE OCH LENA WÄNGNERUD

Många uppfattar oro som något djupt personligt, som en känsla man som individ måste lära sig att hantera. Nyare forskning visar dock att oro i högsta grad är ett samhälleligt fenomen, dels för att känslor av oro är relaterade till individers sociala position, dels för att känslor av oro har effekter på individers inställning till politiska institutioner som exempelvis riksdagen och politiska partier (Burns m.fl 2012; Neuman m.fl 2007).

Detta kapitel innehåller en test av personlig oro och dess politiska konsekvenser. Vi ska dock börja med att redovisa hur vi undersöker fenomenet ”personlig oro” och pröva några förklaringar till varför graden av oro varierar i befolkningen. I nästa steg undersöker vi effekten av oro på förtroende för politiska institutioner (riksdagen, kommunstyrelsen, politiska partier, Europaparlamentet) samt för nöjdhet med demokratin, politiskt intresse och vänster-högerplacering. Resultaten understryker att känslor av oro har samhällsrelevans. Människor som upplever högre grad av oro för den personliga situationen uppvisar lägre grad av förtroende för politiska institutioner och är mindre nöjda med demokratins funktionssätt än andra.

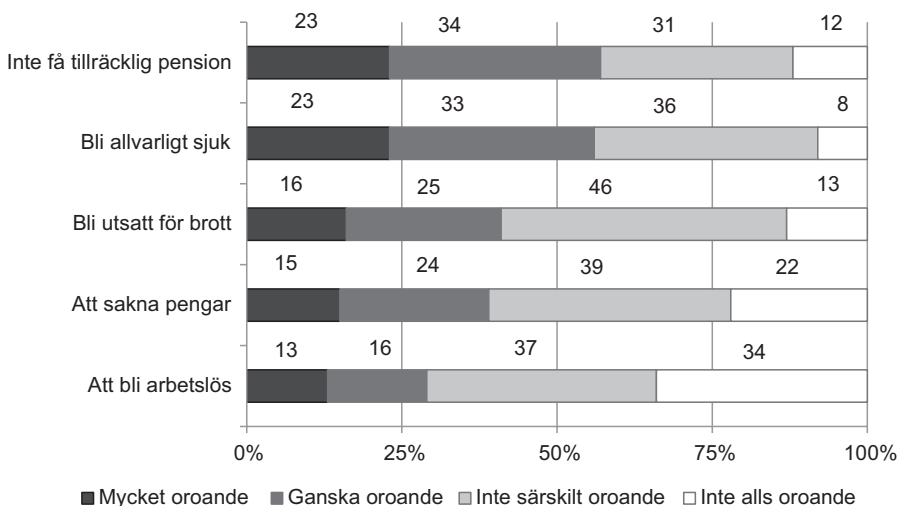
Personlig oro som fenomen

Oro är en känsla som kan ha många olika källor. Oro kan orsakas av att man som individ står inför en faktisk risk, som till exempel risken att förlora sitt jobb. Känslan av oro kan också vara relaterad till psykologiska faktorer och vara en del av en individs mer grundläggande personlighet. Samhällsvetenskaplig forskning visar att medias rapportering av exempelvis överfall och våldtäkter kan bidra till att skapa en känsla av sårbarhet, särskilt hos kvinnor, som i sin tur kan leda till oro (Hollander 2001, 2002; Wendt Höjer 2002). Källorna kan vara av olika slag men fenomenet är ett och det samma; vi ser oro som grundat i en känsla av att vardagslivet är oförutsägbart och att man som individ inte har kontroll över sin situation (Barlow 2000). Det är mindre viktigt för oss huruvida denna känsla är grundad i faktisk (objektiv) risk. Det är en individs subjektiva upplevelse av sin situation som står i centrum för den följande analysen.

Vårt frågeinstrument om personlig oro omfattar fem olika situationer: oro för att sakna pengar vid en oväntad utgift; för att inte få en tillräckligt stor pension; för att bli arbetslös; för att bli allvarligt sjuk; samt för att bli utsatt för brott. För var och en av dessa situationer har svarspersonerna fått uppge om de upplever sin egen situation som ”mycket oroande”, ”ganska oroande”, ”inte särskilt oroande”

eller ”inte alls oroande”. Tanken har varit att hitta situationer som är så pass allmänna att många kan relatera till dem men samtidigt så pass konkreta att de kan fånga variationer bland befolkningen. Figur 1 visar hur fördelningen såg ut i SOM-undersökningen 2013.

Figur 1 Svenska folkets upplevelser av personlig oro 2013 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Om du ser till din egen situation, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden? Att sakna pengar vid en oväntad utgift, Att inte få en tillräckligt stor pension, Att bli arbetslös, Att bli allvarligt sjuk, Att bli utsatt för brott.* Svartalternativen är *Mycket oroande, Ganska oroande, Inte särskilt oroande, Inte alls oroande.* Minsta antal svar 1 388.

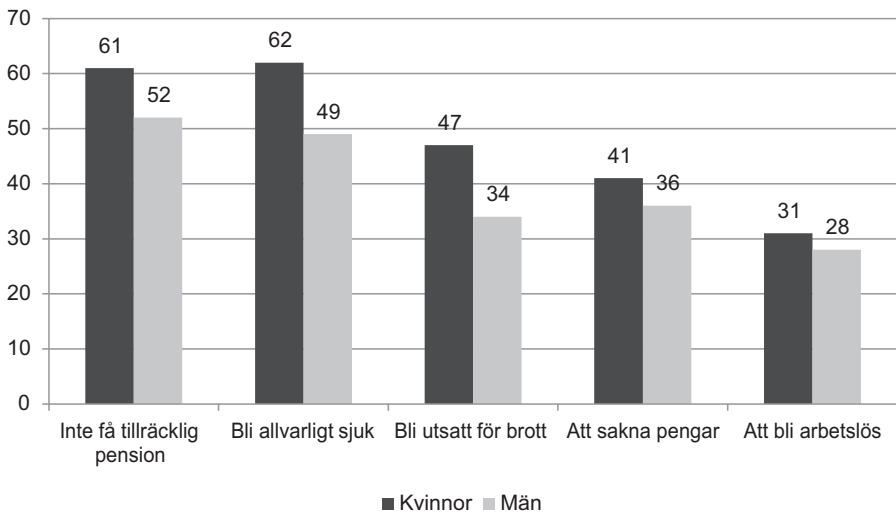
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

De två områden som svenska befolkningen oroar sig mest för, om de ser till sin egen situation, är att inte få en tillräckligt stor pension samt att bli allvarligt sjuk. En majoritet bland befolkningen svarade att de upplevde sin situation antingen som ”mycket” eller ”ganska” oroande när det gällde dessa situationer. De situationer som genererar minst oro i befolkningen i stort är risken att bli arbetslös samt risken att sakna pengar – för dessa situationer är det en majoritet om svarar ”inte särskilt” eller ”inte alls” oroande. Situationen att bli utsatt för brott intar en mellanposition. Detta mönster överensstämmer med vad vi sett i undersökningar från tidigare år även om de exakta procentandelarna kan variera år från år (Djerf-Pierre och Wängnerud 2011).

Ett av de mest stabila resultaten i den internationella forskningen om oro och riskuppfattningar är att kvinnor är mer oroliga än män (Bard och O’Connor 1997; Flynn m.fl. 1994; Slovic 1999). Forskning från USA har också visat att personer

från minoritetsgrupper, exempelvis den svarta befolkningen, uppvisar jämförelsevis hög grad av oro. Paul Slovic (1999) har skrivit om ”the white male effect” vilket står för att den vita manliga befolkningen i USA är den som uppvisar lägst grad av oro. Slovic menar att detta har att göra med att vita män har högre grad av inflytande i det amerikanska samhället än andra grupper och att de som grupp också i större utsträckning än andra kan dra nytta av samhällets institutioner. Jocelyn Hollander (2001, 2002) gör en feministisk analys och framhåller att kvinnors oro, särskilt deras oro för våld och brott, utgör en form av social kontroll; att detta är något som håller kvinnor tillbaka inte bara i det privata utan också i det offentliga livet.

Figur 2 Personlig oro bland kvinnor och män 2013. Andel mycket oroade och ganska oroade (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Om du ser till din egen situation, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden? Att sakna pengar vid en oväntad utgift, Att inte få en tillräckligt stor pension, Att bli arbetslös, Att bli allvarligt sjuk, Att bli utsatt för brott.* Svarsalternativen är *Mycket oroande, Ganska oroande, Inte särskilt oroande, Inte all oroande.* I figuren redovisas andel mycket samt ganska oroande sammanslaget. Se figur 1. Minsta antal svar 1 388.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Man skulle kunna tänka sig att de resultat vi redogör för ovan inte är giltiga för Sverige. I ett internationellt perspektiv har jämställdheten kommit långt i Sverige. Kvinnor är delaktiga i den högre utbildningen och på arbetsmarknaden. Kvinnor är också synliga i offentligheten och Sverige har en internationellt sett mycket hög andel kvinnor i riksdag och regering (Wängnerud 2009). Den jämförelsevis omfattande välfärdsstaten skulle också kunna ha en dämpande effekt på oro då tanken

om utjämning är central – i situationer av allvarlig sjukdom eller arbetslöshet ska det offentliga träda in och dämpa de negativa konsekvenserna för individen (jfr. Kumlin 2014). Figur 2 visar personlig oro bland kvinnor och män. Här har vi slagit samman de andelar som svarat ”mycket oroande” samt ”ganska oroande” och resultaten visar därmed den andel av kvinnor respektive män som kan klassificeras som ”oroad”.

Resultaten i figur 2 visar att även i Sverige är kvinnor mer oroliga än män. Detta gäller samtliga fem situationer vi frågat om. Skillnaderna är störst när det gäller oro för att bli allvarligt sjuk samt för att bli utsatt för brott (båda uppvisar en skillnad på 13 procentenheter). Skillnaden är minst när det gäller oro för att bli arbetslös (en skillnad på 3 procentenheter). Dessa resultat understryker att oro inte enbart är grundad i objektiv risk – de facto är unga män den grupp som löper allra störst risk att bli utsatt för brott (Brå 2012).

Förklaringar till personlig oro

Så här långt visar resultaten (figur 1 och 2) att graden av oro varierar ganska starkt beroende på vilken situation det handlar om. Samtidigt har vi gjort fördjupade analyser som visar att personlig oro bildar en sammanhållen dimension: den som känner oro inför en viss situation tenderar också att känna oro inför en annan situation.

I den följande analysen ska vi gå vidare och pröva olika förklaringar till personlig oro. För detta steg har vi skapat ett ”orosindex” (Cronbachs alpha 0,76) där 4 betyder mycket hög grad av oro och 1 mycket låg grad av oro. Det finns svarande som har indexvärde 4, det vill säga de uppfattar samtliga fem situationer de ställts inför som ”mycket oroande”. På motsvarande sätt finns det personer som har värde 1, det vill säga att de uppfattar samtliga fem situationer som ”inte alls oroande”. Men majoriteten av den svenska befolkningen befinner sig mellan värde 2 och 3 – vilket betyder att de sammantaget uppfattar de situationer de ställts inför som ”ganska” eller ”inte särskilt” oroande.

I prövningen av olika förklaringar till personlig oro har vi, vid sidan av kön, tagit med tre olika indikatorer på social position: ålder, utbildning och inkomst (både egen inkomst och hushållets sammanlagda inkomst). Analysen inkluderar även politiskt intresse som potentiell förklaringsfaktor. Vi har tidigare diskuterat att personlig oro är grundat i en känsla av att vardagslivet är oförutsägbart, att man som individ saknar kontroll över sin situation. Vår tanke med att ta med politiskt intresse är att ett starkt politiskt intresse tyder på engagemang i samhället och att detta, i sin tur, skulle kunna minska den personliga oron. Tabell 1 visar resultatet av en regressionsanalys där orosindex (1 till 4) är den beroende variabeln och ålder, kön, utbildning, politiskt intresse samt inkomst är oberoende variabler.

Tabell 1 Social bakgrund och dess effekt på oro (orosindex 1-4). Resultat från regressionsanalys (ostandardiserade regressionskoefficienter)

	Model 1	Model 2
Ålder (16-85)	+0.00 (0.00)	-0.00 (0.00)
Kön (Man, kvinna ref)	-0.15*** (0.04)	-0.20*** (0.04)
Medellåg utbildning (ref låg)	-0.07 (0.06)	-0.03 (0.06)
Medelhög utbildning (låg ref)	-0.15* (0.06)	-0.14* (0.06)
Hög utbildning (låg ref)	-0.13* (0.06)	-0.14* (0.06)
Ganska politiskt intresserad (Mycket ref)	+0.00 (0.06)	-0.00 (0.06)
Inte särskilt politiskt intresserad (Mycket ref)	+0.06 (0.06)	+0.05 (0.06)
Inte alls politiskt intresserad (Mycket ref)	+0.10 (0.08)	+0.13 (0.08)
Egen månadsinkomst före skatt	-0.06*** (0.01)	
Hushållets sammanlagda årsinkomst före skatt		-0.06*** (0.01)
Konstant	2.84*** (0.10)	3.00*** (0.11)
N	1 448	1 398
R ²	.11	.11

Standardfel i parentes. Signifikansnivåer: *p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001

Kommentar: Orosindexet är kodat så att det går från 1-4, där lägre siffror indikerar lägre grad av personlig oro och högre siffror högre grad av oro (se vidare figur 1 och 2). De oberoende variablerna är kodade som följer. Utbildning har fyra skalsteg som går från 1 låg utbildning (grundskola/obligatorisk utbildning) till 4 hög utbildning (universitet/högskola). Politiskt intresse har fyra skalsteg där kodningen är 1 *Inte alls intresserad*, 2 *Inte särskilt intresserad*, 3 *Ganska intresserad*, 4 *Mycket intresserad*. Ungefärlig månadsinkomst är indelad i 12 kategorier där den lägsta är < 10 000 kr och den högsta är > 60 000 kr. Variabeln "Hushållets sammanlagda årsinkomst före skatt" har också 12 kategorier från < 100 000 till > 1 100 0000 kr.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Det första resultat som är värt att lägga märke till är att kön har en signifikant effekt (0,001 nivå) även när de andra förklaringsfaktorerna tas med i analysen. Detta betyder till exempel att kvinnors högre grad av oro inte ”suddas ut” om man tar hänsyn till att kvinnor generellt sett har lägre inkomster än män. Övriga faktorer som uppvisar en signifikant effekt är utbildning och inkomst och resultaten går i förväntad riktning: det är personer med lägre utbildning och med lägre inkomster som uppvisar högre grad av oro (närmre värde 4) på det sammanlagda orosindexet. När det gäller inkomst har både den egna månadsinkomsten samt hushållets sammanlagda årsinkomst en signifikant effekt på oro.

Det är både en styrka och en svaghet att skapa den typ av index som vi redogör för i tabell 1. Styrkan är att man kan fånga ett bredare förhållningssätt. Vårt syfte är inte att förklara oro inför enskilda situationer, som varför så pass stor andel av den svenska befolkningen är orolig för att inte få en tillräcklig pension eller varför det är en jämförelsevis liten andel som upplever oro inför situationen att bli arbetslös. Med den typ av index som vi skapat kan man få en indikator på en känsla som är mer diffus. Som individ kanske man inte är medveten om exakt vad det är som ger upphov till oro.

Svagheten med ett index som vårt orosindex är följaktligen att vi minskar möjligheten att se det specifika i olika situationer. Ett exempel på detta är ålder. I tabell 1 ger inte ålder något signifikant utslag. Vi vet dock från andra analyser vi genomfört att ålder är en viktig faktor när det gäller oro för att bli arbetslös. Vi har tidigare (figur 1 och 2) visat att sett till befolkningen som helhet är oron för att bli arbetslös jämförelsevis låg men bland unga ser resultatet annorlunda ut. För just detta område har ålder ganska stor betydelse för känslan av oro.

Detta kapitel innehåller ett första test av förklaringar till personlig oro och fortsatta studier behöver fördjupa analysen. Men så här långt visar resultaten att, vid sidan av ålder, är politiskt intresse en faktor som inte ger något signifikant utslag på orosindexet. Det tyder på att personlig oro och politiskt intresse inte samvarierar på något självklart sätt – personer med starkt politiskt intresse är vare sig mer eller mindre oroliga än andra.

I ytterligare fördjupande analyser har vi prövat betydelsen av faktorer som att själv vara arbetslös och att vara av utländsk härkomst (om man är uppvuxen i eller utanför Norden eller har en förälder som är det). Vi har även gjort fler analyser när det gäller betydelsen av individers ekonomiska situation (om det hushåll man lever i klarar sig på sin nuvarande inkomst). Samtliga dessa faktorer – arbetslöshet, utländsk härkomst samt huruvida hushållet klarar sig på sin inkomst – ger ett signifikant utslag på orosindexet och mönstret går i förväntad riktning. Detta stärker slutsatsen att personlig oro är ett samhälleligt fenomen på så sätt att det är kopplat till individers sociala position: ju svagare social position desto högre grad av oro. Det är värt att betona att betydelsen av kön inte försvinner eller minskar i dessa mer utbyggda analyser. Resultaten i den internationella forskningen – att kvinnor uppvisar högre grad av oro än män – gäller således även i Sverige.

Politiska konsekvenser av personlig oro

Det är ett växande forskningsfält att försöka mäta känslors betydelse i politiken. Ett förhållandevis etablerat resultat är att oro ”skakar om” människor och gör dem mer benägna att söka information. Ett återkommande resultat är att oro kan hjälpa till att bryta inbyggda vanor och möjliggöra för inläring (Marcus 2000; Neuman m.fl. 2007). Kort sagt, den som känner oro vill ofta veta mer om den företeelse som ger upphov till oron och på sikt kan detta innebära att oro leder till mer välövervägda beslut. Under senare tid har dock dessa resultat ifrågasatts och forskare har framfört att man måste ta hänsyn till individers självförtroende; det vill säga tron på den egna förmågan att påverka sina omständigheter. Oro i kombination med hög grad av självförtroende verkar ha den förväntade positiva effekten, medan låg grad av självförtroende snarast leder till ett tillbakadragande från samhället (Rudolph m.fl. 2000, Valentino m.fl. 2009).

Det finns olika sätt att undersöka dessa effekter på. Det är relativt vanligt att forskare arbetar med experiment av olika slag och mäter individers reaktioner – ofta fysiska uttryck som svettningar, hjärtfrekvens och liknande – när de ställs inför politiska förslag som går emot deras ideologiska övertygelse eller hotar deras sociala position. Det finns också forskning som mäter individers reaktioner på negativa kampanjer där politiska motståndare angriper varandra. Vår forskning befinner sig i en tradition där man undersöker graden av oro genom enkäter. Vi utgår från att individer kan påminna sig om sina generaliserade känslor av oro och även rapportera om dessa på ett tillförlitligt sätt. Resultaten i kapitlets första del, undersökningen av förklaringar till oro, gör att vi finner det meningsfullt att gå vidare med nästa steg, att undersöka konsekvenser av oro. Om det inte funnits några signifikanta resultat i det första steget eller mönstren gått emot det som intuitivt är rimligt (samt ligger i linje med resultat i internationell forskning) hade det varit mindre intressant att studera politiska konsekvenser personlig oro.

När vi nu tar steg två och testar effekter av personlig oro på olika politiska fenomen har vi få förebilder att förhålla oss till. Vi är inspirerade av den forskning som gör gällande att känslor av oro kan ha en tillbakahållande effekt (jfr. Mills och Kleinman 1988). Det fenomen vi är intresserade av är, som tidigare påtalats, en diffus känsla snarare än specifika reaktioner på enskilda hot. Den följande analysen ger en ögonblicksbild – verkar personlig oro alls höra samman med olika typer av politiska fenomen?

Vilka politiska fenomen är relevanta att studera?

Vi har i andra sammanhang undersökt vilken betydelse personlig oro har för *samhällsoro*, det vill säga hur oroad man är när det gäller sådant som miljöförstöring, terrorism, ökade sociala klyftor, etcetera. De två nivåerna av oro – personlig oro och samhällsoro – är nära kopplade till varandra men de är också distinkta. Om man vill förstå varför graden av samhällsoro varierar i befolkningen måste man

till exempel ta in fler faktorer än personlig oro i analysen även om det finns ett mönster som visar att personlig oro, hur sårbar en individ känner sig, bidrar till att öka samhällsoron (Djerf-Pierre och Wängnerud 2014).

Vi har valt att undersöka effekten av personlig oro på politiska variabler som handlar om förtroende och engagemang för det politiska systemet snarare än om politikens innehåll. I den följande analysen är det orosindex vi presenterat tidigare den huvudsakliga oberoende variabeln och vi har valt att undersöka effekten på fyra variabler som handlar om förtroende för politiska institutioner (riksdagen, kommunstyrelsen, de politiska partierna samt Europaparlamentet). Vi har också med ett mått på nöjdhet med demokratin samt politiskt intresse. Den variabel som ligger närmast ett politiskt innehåll är subjektiv vänster-högerplacering. Tanken här har varit att personlig oro skulle kunna leda till en önskan om mer kollektiva lösningar i samhället och en ideologisk vänsterplacering brukar exempelvis hänga samman med stöd för en utbyggd offentlig sektor (jfr. Huddy m.fl. 2008).

Syftet är att testa orosindexet mot politiska fenomen som kan ge en fingervisning om en eventuell negativ effekt av personlig oro – huruvida det ligger något i den forskning som gör gällande att oro kan bidra till att hålla människor tillbaka från samhället och det offentliga livet. För att få ett säkrare resultat har vi inkluderat några vanligt förekommande kontrollvariabler (ålder, kön, utbildning samt inkomst). Tabell 2 visar resultaten av en regressionsanalys. Samtliga beroende variabler är skapade på så sätt att låga värden betyder lågt grad av förtroende, mindre nöjdhet med demokratin samt lägre grad av politiskt intresse. När det gäller vänster-höger placering betyder ett lågt värde långt till vänster och ett högt värde långt till höger.

Det viktigaste resultatet i tabell 2 är att vårt index över personlig oro har en signifikant effekt på förtroendet för olika politiska institutioner samt på nöjdheten med demokratin och att resultatet går i förväntad riktning: hög grad av oro hänger samman med lågt förtroende och lägre nöjdhet med demokratin. Resultaten visar också att hög grad av oro samvarierar med subjektiv vänster-högerplacering på ett förväntat sätt: hög grad av oro hänger samman med att stå till vänster i det ideologiska spektret och, omvänt, låg grad av oro hänger samman med att stå till höger. Det finns också en viss effekt på politiskt intresse på så sätt att hög grad av oro hänger samman med lågt politiskt intresse.

Resultaten i tabell 2 visar också att utbildning och inkomst har en förväntad effekt på så sätt att låg utbildning och låg inkomst hänger samman med låg grad av förtroende och lägre grad av nöjdhet med demokratin. Resultaten visar också att personer med lägre utbildning och lägre inkomster står till vänster på den subjektiva vänster-högerskalan. Intressant nog uppvisar resultaten att könstillhörighet har effekt på så sätt att kvinnor i flera fall uppvisar högre grad av förtroende för politiska institutioner än män (riksdagen, partierna, Europaparlamentet) men samtidigt lägre grad av politiskt intresse. Dessa resultat inbjuder till framtida analyser där man bör studera hur personlig oro och könstillhörighet interagerar men också ta hänsyn till den roll som självförtroende spelar.

Tabell 2 Effekten av personlig oro på politiskt förtroende och engagemang. Resultat från regressionsanalys (standardiserade regressionskoefficienter)

	Förtroende för				Nöjd med demokratin (1-4)	Politiskt intresse (1-4)	Vänster/höger placering (1-5)
	Riksdagen (1-5)	Kommunstyrelsen (1-5)	Partierna (1-5)	Europa-parlamentet (1-5)			
Personligt orosindex (1-4)	-0.21*** (0.04)	-0.12** (0.04)	-0.15*** (0.04)	-0.15*** (0.04)	-0.17*** (0.03)	-0.07* (0.03)	-0.23*** (0.05)
Ålder (16-85)	-0.00 (0.00)	-0.00 (0.00)	-0.00 (0.00)	-0.01*** (0.00)	-0.00 (0.00)	+0.01*** (0.00)	0.00 (0.00)
Kön (Man, kvinna ref)	-0.16** (0.05)	-0.04 (0.05)	-0.13** (0.05)	-0.26*** (0.05)	+0.00 (0.04)	+0.27*** (0.04)	+0.09 (0.06)
Medellåg utbildning (låg referens)	+0.20* (0.08)	+0.04 (0.08)	+0.22** (0.08)	0.01 (0.08)	+0.07 (0.06)	+0.29*** (0.07)	-0.01 (0.10)
Medelhög utbildning (låg referens)	+0.19* (0.08)	-0.01 (0.08)	+0.16 (0.08)	-0.03 (0.09)	+0.15* (0.06)	+0.45*** (0.07)	-0.01 (0.10)
Hög utbildning (låg referens)	+0.33*** (0.08)	-0.03 (0.08)	+0.19* (0.08)	+0.05 (0.09)	+0.22*** (0.06)	+0.74*** (0.07)	-0.20 (0.10)
Hushållets inkomst före skatt	+0.03** (0.01)	+0.01 (0.01)	+0.03** (0.01)	+0.02* (0.01)	+0.03*** (0.01)	-0.01 (0.01)	+0.09*** (0.01)
Konstant	3.68*** (0.14)	3.10*** (0.16)	2.91*** (0.16)	3.40*** (0.18)	2.96*** (0.12)	1.60*** (0.15)	2.92*** (0.21)
N	1 405	1 405	1 404	1 405	1 416	1 398	1 407
R ²	0.07	0.01	0.05	0.06	0.09	0.14	0.09

Standardfel i parentes. Signifikansnivåer: * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001

Kommentar: Orosindexet är kodat så att det går från 1-4, där lägre siffror indikerar lägre grad av oro och högre siffror högre grad av oro (se vidare figur 1 och 2). De beroende variablerna är kodade som följer. Politiskt intresse har fyra skalsteg där kodningen är 1 *Inte alls intresserad*, 2 *Inte särskilt intresserad*, 3 *Ganska intresserad*, 4 *Mycket intresserad*. Förtroende för riksdag, kommunstyrelse, de politiska partierna och Europaparlament har fem skalsteg där kodningen är 1 *Mycket litet förtroende*, 2 *Ganska litet förtroende*, 3 *Varken stort eller litet förtroende*, 4 *Ganska stort förtroende*, 5 *Mycket stort förtroende*. Nöjd med demokratin har fyra skalsteg där kodningen är 1 *Inte alls nöjd*, 2 *Inte särskilt nöjd*, 3 *Ganska nöjd*, 4 *Mycket nöjd*. Variabeln vänster- högerplacering är en femgradig skala där kodningen är 1 *Klart till vänster*, 2 *Något till vänster*, 3 *Varken till vänster eller höger*, 4 *Något till höger*, 5 *Klart till höger*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Personlig oro som samhällsfenomen

Graden av oro varierar i befolkningen. Graden av oro varierar också inom individer över tid och beroende på vilken situation man ställs inför. Det är individer som har känslor men vi har undersökt personlig oro som ett samhällsfenomen. Den första viktiga slutsatsen är att graden av oro är kopplad till individens sociala position: ju starkare social position desto lägre grad av oro när det gäller de situationer vi frågat om (oro för att sakna pengar vid en oväntad utgift; för att inte få en tillräcklig pension; för att bli arbetslös; för att bli allvarligt sjuk; samt för att bli utsatt för brott). Resultaten tyder på att detta till viss del kan förklaras av den faktiska (objektiva) risk man som individ står inför; unga är exempelvis mer oroliga för att bli arbetslösa än äldre. Men detta är inte hela sanningen; kvinnor är exempelvis mer oroliga än män oavsett vilken situation vi frågat om och detta resultat kvarstår vid kontroll för en rad andra faktorer som ålder, inkomst och arbetslöshet.

Oro är en känsla och som sådan kan den ha en rad olika källor. För vår analys är det mindre viktigt vad exakt det är som ger upphov till oro; det är den subjektiva upplevelsen som står i fokus och syftet med kapitlet har varit att genomföra ett första test av personlig oro och dess politiska konsekvenser. Vi har fokuserat potentiellt negativa konsekvenser och knutit an till forskning som framhållit att oro, under vissa omständigheter, kan ha en tillbakahållande effekt och göra att människor drar sig undan från samhället. Våra resultat tyder på att denna typ av resonemang också är giltiga för Sverige. Hög grad av oro sammanfaller med lågt förtroende för en rad olika politiska institutioner och också med lägre grad av nöjdhet med demokratin. Det krävs dock fortsatta analyser för att förstå hur dessa olika fenomen hänger ihop och hur mycket personlig oro betyder i förhållande till andra förklaringsfaktorer. Det vi kunnat visa så här långt är dock att personlig oro är värt att ta på allvar i samhällsvetenskapliga analyser. Oro behöver inte vara negativt, det kan göra människor mer benägna att söka information och ompröva inbyggda vanor och ställningstaganden, men det är inte alltid och för alla människor personlig oro fungerar på det sättet.

Att betrakta oro som ett samhällsfenomen betyder att man ser det föränderliga i fenomenet. Känslor av oro orsakas inte enbart av faktisk risk. Det handlar inte heller enbart om en personlighetsläggnings. Personlig oro kan, i likhet med andra samhällsfenomen, bli föremål för politisk opinionsbildning. Politiska aktörer spelar redan idag på människors känslor. Vi har visat att det är ett spel som kan få långtgående konsekvenser då graden av personlig oro har effekt på människors förhållningssätt till demokratin.

Ett stort tack till Per Oleskog Tryggvason som stått för databearbetningarna i detta kapitel.

Referenser

- Barlow, David H. (2000). Unraveling the mysteries of anxiety and its disorders from the perspective of emotion theory. *American Psychologist*, 55(11), 1247-1263.
- Bord, Richard J., & O'Connor, Robert E. (1997). The Gender Gap in Environmental Attitudes: The Case of Perceived Vulnerability to Risk. *Social Science Quarterly*, 78(4), 830-840.
- Burns, William J., Peters, Ellen, & Slovic, Paul. (2012). Risk Perception and the Economic Crisis: A Longitudinal Study of the Trajectory of Perceived Risk. *Risk Analysis: An International Journal*, 32(4), 6
- Brottsförebyggande rådet, Brå, (2012). Utsatthet för brott 2012. Resultat från nationella trygghetsundersökningen (NTU). Nedladdningsbar vid www.bra.se.
- Djerf-Pierre, Monika och Lena Wängnerud (2011), "Människors oro och politikens ansvar", i Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red), Lycksalighetens ö (s. 163-180). Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Djerf-Pierre, Monika och Lena Wängnerud (2014) "Gender, sociotropic anxiety, and risk society: Explaining gender differences in anxiety to social risks and threats", manus under review för internationell tidskrift.
- Flynn, James, Slovic, Paul, och Mertz, C. K. (1994). Gender, Race, and Perception of Environmental Health Risks. *Risk Analysis*, 14(6), 1101-1108.
- Hollander, Jocelyn A. (2001). Vulnerability and Dangerousness: The Construction of Gender through Conversation about Violence. *Gender and Society*, Vol. 15 (1): 83-109.
- Hollander, Jocelyn A. (2002). Resisting Vulnerability: The Social Reconstruction of Gender in Interaction. *Social Problems*, Vol. 49(4): 474-96.
- Huddy, Leonie, Cassese, Erin, & Lizotte, Mary-Kate. (2008). "Gender, Public Opinion, and Political Reasoning", i Christina Wolbrecht, Karen Beckwith & Lisa Baldez (red), *Political Women and American Democracy* (s. 31-49). New York, NY: Cambridge University Press.
- Kumlin, Staffan (2014). "Policy feedback in political context: unemployment benefits, election campaigns, and democratic satisfaction", i Staffan Kumlin och Isabelle Stadelmann-Steffen (red), *How welfare states shape the democratic public*. Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar.
- Marcus George E. (2000). Emotions in Politics. *Annual Review of Political Science*, 3:221-50.
- Neuman Russel W., Marcus George E, Crigler Ann N och MacKuen Michael (red), (2007). *The Affect Effect. Dynamics of Emotion in Political Thinking and Behavior*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Rudolph TJ, Gangl A, Stevens D. 2000. The Effects of Efficay and Emotions on Campaign Involvement. *The Journal of Politics*, Vol. 62(4):1189-97.

- Slovic, Paul (1999). Trust, Emotion, Sex, Politics, and Science: Surveying the Risk-Assessment Battlefield. *Risk Analysis*, Vol. 19 (4):689-701.
- Slovic P, Finucane M, Peters E, MacGregor DG. 2004. Risk as Analysis and Risk as Feelings: Some Thoughts about Affect, Reason, Risk, and Rationality. *Risk Analysis*, Vol. 24(2):1-12.
- Valentino NA, Gregorowicz K, Groenendyk EW. 2009. Efficacy, Emotions and the habit of Participation. *Political Behavior*, 31:307-30.
- Wendt Höjer, Maria (2002). *Rädslans politik. Våld och sexualitet i den svenska demokratin*. Malmö: Liber.
- Wängnerud, Lena (2009). Women in Parliaments. Descriptive and Substantive Representation. *Annual Review of Political Science*, Vol. 12:51-96.

STARKARE ORO FÖR FRÄMLINGSFIENTLIGHET ÄN FÖR INVANDRING

LINN SANDBERG OCH MARIE DEMKER

Främlingsfientlighet, rasism, flykting- och invandringspolitik är samhällsfrågor som under senare tid varit särskilt framträdande i den politiska debatten. I Sverige har flera händelser ägt rum som skapat debatt om rasismen idag, till exempel attacken mot demonstranter i Kärrtorp och det rasistiska våldet i Malmö (se vidare Severin och Demkers kapitel i denna volym). Samtidigt ser vi en stark mobilisering mot främlingsfientlighet och rasism, bland annat i form av demonstrationer. Den senaste tidens motreaktioner har även haft en bred uppslutning. I Jönköping visade till exempel de olika kyrkorna sitt motstånd mot Svenskarnas parti då de demonstrerade på första maj.¹

Vad främlingsfientliga attityder beror på är ett omdiskuterat område och avståndet mellan strukturella (socioekonomiska) och individuella (psykologiska) förklaringar är stort. Den teoretiska förståelsen för de mekanismer och drivkrafter som förklarar invandringsmotstånd och främlingsfientliga attityder är ännu begränsad (Demker 2014). Det är svårt att påvisa enskilda faktorer som förklaring till individuella attityder och till variationer inom och mellan länder. Inom forskningen finns visst stöd för hypotesen om etnisk eller ekonomisk konkurrens, där motståndet mot invandring förklaras genom upplevda hot mot sociala och kulturella institutioner och värden snarare än reella konsekvenser av invandring (Dustmann & Preston, 2007; Semyonov m.fl 2004). Det finns vidare en debatt kring vilket av upplevd etnisk eller ekonomisk konkurrens som väger tyngst (Lucassen & Lubbers 2012; Schneider 2008). I Sverige visar forskningsresultat att främlingsfientliga attityder är ”en del av ett större ideologiskt komplex där bristande social delaktighet, missnöje med demokratin, ekonomisk marginalisering och politiskt ointresse inramar en negativ attityd till flyktingmottagning och invandrare” (Demker 2014 s. 140).

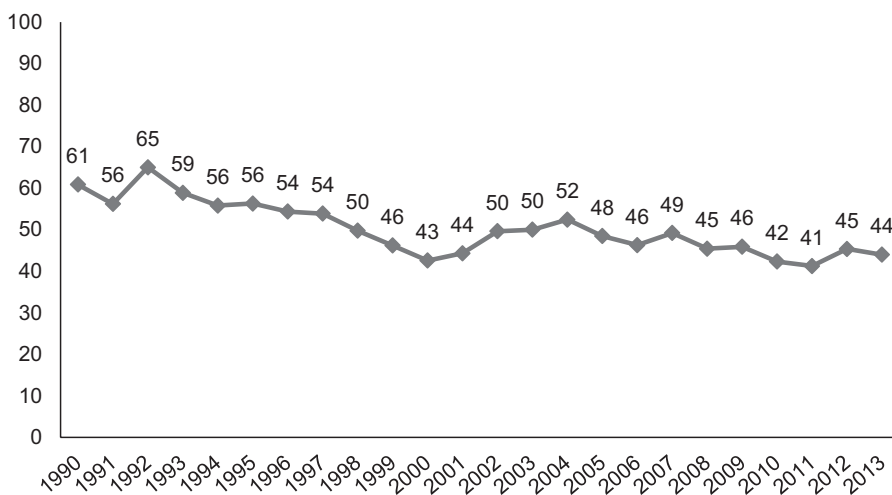
I det här kapitlet kommer vi närmare att redogöra för i vilka grupper hotbilden upplevs starkast samt skillnaderna mellan olika partisympatisörer. Kapitlet ger även en redogörelse för hur olika partisympatisörer ställer sig till frågor som rör invandring, flyktingar och bistånd.

Stark oro för ökad främlingsfientlighet

Sverigedemokraterna utgör det parti i Riksdagen som kraftigt vill begränsa invandring och som är emot ett mångkulturellt samhälle. Trots att partiet tog plats i

Riksdagen 2010 och förväntas få ett ökat stöd i valet 2014, så minskar sedan länge svenskarnas motstånd mot invandring. Det bör därmed understrykas att mobiliserat motstånd inte är liktydigt med ökad främlingsfientlighet (Demker 2014). Sedan början av 1990-talet har svenskarnas inställning till flyktingmottagning blivit allt mer tolerant. År 2012 såg vi en förändring i opinionen i mer restriktiv riktning men i 2013 års undersökning ses inga tendenser till ett trendbrott i frågan om flyktingmottagning. År 2013 anser 44 procent att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar (figur 1). Motståndet mot att ta emot flyktingar visar således inga tecken på att öka.

Figur 1 *Andel som anser det vara ett ganska bra eller mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige 1990-2013 (procent)*

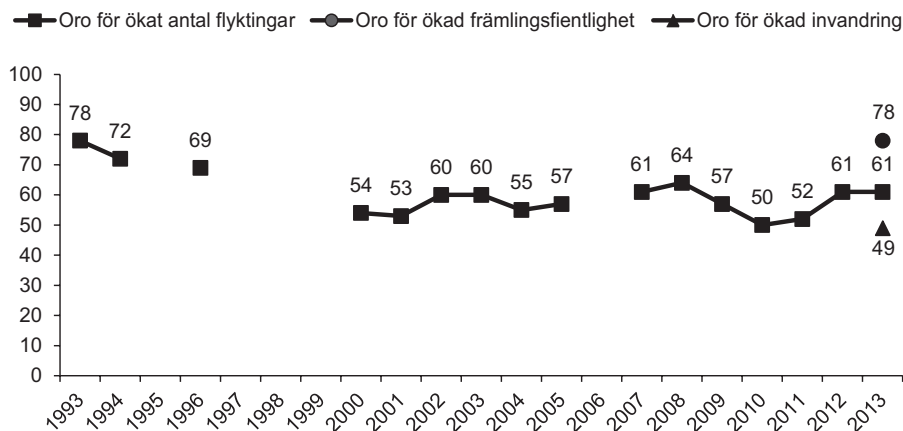
Kommentar: Förslaget som svarsalternativen fick ta ställning till lyder: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och svarsalternativen är *Mycket bra*, *Ganska bra*, *Varken bra eller dåligt förslag*, *Ganska dåligt* samt *Mycket dåligt förslag*. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen. Antalet svarande varierar i undersökningarna mellan 1 523 och 6 386 personer.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1990-2013.

Ser vi istället till vad som upplevs som allmänt oroande för framtiden, har däremot den upplevda oron för ökat antal flyktingar ökat sedan år 2010 (då andelen var som lägst) trots att motsvarande ökning inte har skett bland dem som vill ta emot färre antal flyktingar. År 2013 anser 61 procent att ett ökat antal flyktingar är mycket eller ganska oroande och 49 procent anser att en ökad invandring är mycket eller ganska oroande. Samtidigt anser 78 procent att ökad främlingsfientlighet är mycket

eller ganska oroande (figur 2). Hur kan den utbredda oron för främlingsfientlighet förstås utifrån det faktum att den faktiskt inte ökar?

Figur 2 Andel som är ganska eller mycket oroade för ökat antal flyktingar 1993- 2013 samt andel som är ganska eller mycket oroade för ökad invandring och ökad främlingsfientlighet 2013 (procent)

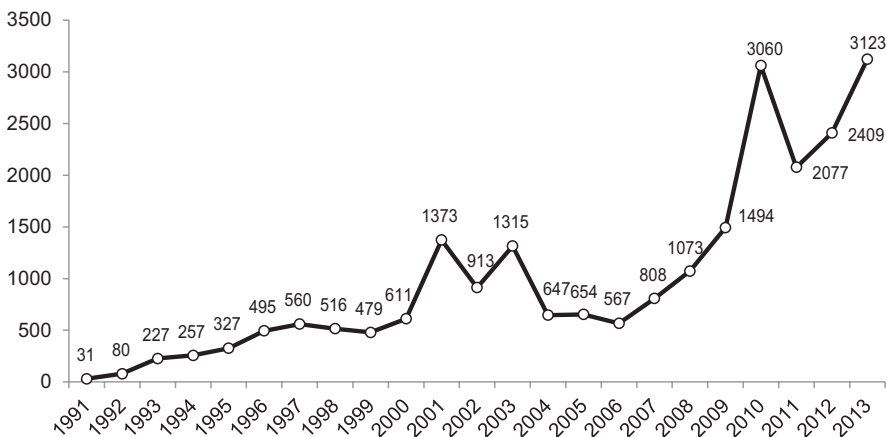

Kommentar: Frågan som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: "Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?". Svarsalternativen är *Mycket oroande*, *Ganska oroande*, *Inte särskilt oroande* samt *Inte alls oroande*. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat mycket eller ganska oroande. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1993-2013.

Hur ofta och på vilket sätt media rapporterar om frågor relaterade till invandring och rasism kan utgöra en förklaring till att många upplever stark oro för en ökad främlingsfientlighet.² Om media allt oftare lyfter händelser eller frågor kopplade till rasism och främlingsfientlighet skapas också en bild av att sådana fenomen blir allt mer utbredda. Till exempel förekommer det en både medial och allmän uppfattning om att högerextrema partier växer sig allt starkare runt om i Europa trots att inga stöd finns för ett sådant antagande (Demker 2014). I figur 3 framgår att termen *främlingsfientlighet* har förekommit flitigt i media under 2013 men även under 2010 som också var det år då Sverigedemokraterna kom in i Riksdagen. Inför valåret har även invandrings- och flyktingrelaterade frågor tagit plats i den politiska debatten.³

Figur 3 Antal träffar i Mediearkivet på termen "främlingsfientlighet" 1991-2013

Kommentar: Siffrorna visar träffar på en enkel sökning i mediearkivet på termen "främlingsfientlighet" i svensk tryckt press och tidsramen som sökningens avser är 1 januari - 1 januari nästkommande år för perioden 1991-2013.

Källa: Mediearkivet

Att det skrivits mycket om främlingsfientlighet i media kan delvis förklara varför många upplever en oro för att främlingsfientligheten blir allt mer utbredd trots att så inte är fallet. Att frågor om invandring och flyktingar blir mer synliga i debatten skapar också en bild av att dessa frågor får allt större politisk vikt. Medielandskapet i Sverige har även förändrats på ett sådant sätt att sensationella och snabba nyheter ges starkare betoning vilket bland annat har resulterat i en mer alarmistisk rapportering om invandringsfientliga partiers framgångar (Demker 2014). En sådan bild formar medborgarnas politiska medvetenhet och kan skapa uppfattningar om en (felaktig) utbredd eller ökad fientlighet mot invandrare och flyktingar.

Attityder till flyktingmottagning, invandring, bistånd och asylskäl i olika grupper

Mobiliseringen av invandrings- och främlingsfientliga attityder sker ojämnt inom olika grupper. Jämfört med föregående år återfinns inga signifikanta skillnader bland dem med negativ inställning till flyktingmottagning när det gäller kön och ålder. Kvinnor är något mer generösa än män och yngre något mer generösa än äldre. Däremot ser vi en förändring vad gäller mobilisering bland dem med låg utbildning. År 2012 ansåg 58 procent av de med låg utbildning att det var ett bra förslag att ta emot färre flyktingar och motsvarande andel år 2013 är lägre, 54 procent.

Attityden till flyktningmottagning är en starkt partiskiljande fråga även om skillnader har tenderat att jämnas ut över tid (Demker 2011). Sett till partisympati återfinns de mest generösa attityderna bland sympatisörer till Vänsterpartiet och Miljöpartiet (se tabell 1). Sverigedemokraternas sympatisörer urskiljer sig som en grupp där flyktningmotståndet 2013 är i det närmaste kompakt. Det finns en stark koppling mellan främlingsfientliga attityder och röster på invandringsfientliga partier. Det bör däremot noteras att olika typer av främlingsfientliga attityder förekommer och kan bero på antingen rasistiska åsikter, rädsla för det främmande eller invandrings skepticism. I tabell 1 framgår att 95 procent av dem som sympatiserar med Sverigedemokraterna vill ta emot färre flyktingar. Även om den svenska opinionen *som helhet* har blivit mer generös till invandring och flyktingar sedan tidigt 90-tal kunde Sverigedemokraterna i valet 2010 mobilisera en grupp väljare för vilka frågan om invandring var politiskt central. Sverigedemokraterna är således speciella i förhållande till övriga partier i detta avseende. Vid sidan av vänster- höger dimensionen som partiskiljande mönster i svensk politik har en migrationspolitisk dimension uppstått i det svenska partisystemet där Sverigedemokraternas positionering skiljer ut sig ifrån övriga partier (se vidare Oleskogs och Oscarssons kapitel i denna volym).

Tabell 1 Svenska folkets inställning till flyktningmottagning och bistånd efter partisympati. Andel som angivit att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar eller ett dåligt förslag att minska det svenska biståndet 2013 (procent)

	Bra förslag att ta emot färre flyktingar	Dåligt förslag att minska biståndet
Partisympati:		
Vänsterpartiet	23	70
Miljöpartiet	21	59
Socialdemokraterna	40	42
Centerpartiet	41	53
Folkpartiet	32	42
Kristdemokraterna	39	47
Moderaterna	51	34
Sverigedemokraterna	95	15

Kommentar: Förslaget som svarsalternativen fick ta ställning till lyder: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och "Minska det svenska biståndet till utvecklingsländerna". Svarsalternativen är Mycket bra, Ganska bra, Varken bra eller dåligt förslag, Ganska dåligt samt Mycket dåligt förslag. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag, respektive mycket eller ganska dåligt förslag. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013

Det partiskiljande mönstret går även att urskilja i biståndsoptionen, där sympatisörer till Vänsterpartiet och Miljöpartiet ställer sig mest negativa till förslaget om att minska det svenska biståndet. Sympatisörer till Sverigedemokraterna är minst negativa till förslaget och 60 procent anser istället att det är ett mycket eller ganska bra förslag att minska det svenska biståndet till utvecklingsländer.

Tabell 2 Svenska folkets attityder till invandring och rasism efter partisympati 2013. Andel som svarat att respektive påstående är helt eller delvis riktigt (procent)

	"Invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden"	"Invandrarna i Sverige skall fritt få utöva sin religion här"	"Jag känner många som tycker att problemen med invandring är den viktigaste samhällsfrågan"	"Svenska medier berättar inte sanningen om samhällsproblem förknippade med invandring"	"Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som arbetar mot rasism och främlingsfientlighet"	"Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som vill stoppa invandringen till Sverige"
Samtliga	37	60	45	52	45	12
(Samtliga 2011)	(36)	(60)	(41)	(50)	(44)	(10)
Partisympati:						
Vänsterpartiet	15	75	30	37	71	6
Socialdemokraterna	37	60	46	46	43	10
Centerpartiet	34	57	31	48	41	4
Folkpartiet	22	74	32	48	54	6
Moderaterna	39	60	49	58	36	8
Kristdemokraterna	45	68	43	68	40	7
Miljöpartiet	14	76	27	32	66	2
Sverigedemokraterna	88	22	87	92	21	63

Kommentar: Påståendena som svarsalternativen fick ta ställning till lyder: "Invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden", "Invandrarna i Sverige skall fritt få utöva sin religion här", "Jag känner många som tycker att problemen med invandring är den viktigaste samhällsfrågan", "Svenska medier berättar inte sanningen om samhällsproblem förknippade med invandring", "Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som arbetar mot rasism och främlingsfientlighet" och "Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som vill stoppa invandringen till Sverige". Svarsalternativen är Helt riktigt, Delvis riktigt, Delvis felaktigt, Helt felaktigt samt Vet ej. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat helt eller delvis riktigt. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013

Liknande partiskiljande mönster återfinns också i attityder till invandring och rasism samt asylskäl. I tabell 2 framgår att Sverigedemokratiska sympatisörer utmärker sig som den grupp som i betydligt högre grad än övriga upplever att invandring utgör

ett hot samt att svenska medier inte är sanningsenliga i sin rapportering. Det är också den gruppen som i stor utsträckning vill stoppa invandringen till Sverige och som i avsevärt mindre utsträckning än övriga anser att invandrare fritt ska få utöva sin religion i Sverige. Mobiliseringen av motståndet mot invandring kan förklara att det är fler som upplever att de känner många personer i sin omgivning som anser att problem förknippade med invandring är den viktigaste samhällsfrågan. År 2013 är andelen som svarat instämmande på påståendet ”Jag känner många som tycker att problemen med invandring är den viktigaste samhällsfrågan” 45 procent och år 2011 var motsvarande siffra 41 procent. I övriga frågor redovisade i tabell 2, ser vi väldigt små förändringar i attityder till invandring och rasism år 2011 jämfört med år 2013.⁴

De som sympatiserar med Sverigedemokraterna är också mest restriktiva avseende vilka skäl som bör ges vikt för uppehållstillstånd, i både termer av flyktingar, anhöriga och arbetskraftsinvandrare. Överlag är sympatisörer till Vänsterpartiet och Miljöpartiet mest generösa vad gäller dessa skäl för uppehållstillstånd, följt av kristdemokratiska sympatisörer.

Tabell 3 Svenska folkets attityder till vilka skäl som bör ha mycket eller ganska stor vikt för uppehållstillstånd efter partisympati 2013 (procent)

Asylskäl	Fattigdom	Sjukdom	Anhöriga	Krig	Religion	Politisk åsikt
<i>Samtliga</i>	35	48	47	84	72	75
Partisympati:						
Vänsterpartiet	45	61	66	91	83	90
Socialdemokraterna	39	56	50	89	77	78
Centerpartiet	47	51	54	84	74	75
Folkpartiet	35	47	54	99	85	88
Moderaterna	28	41	44	83	72	74
Kristdemokraterna	43	62	54	89	84	86
Miljöpartiet	48	62	65	97	89	92
Sverigedemokraterna	12	19	11	46	26	32

Kommentar: Frågan som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: ”Vilken vikt tycker du att följande omständigheter ska ha för att flyktingar ska få uppehållstillstånd i Sverige” och svarsalternativen är *Mycket stor vikt*, *Ganska stor vikt*, *Ganska liten vikt*, samt *Mycket liten vikt*. Den redovisade siffran är andelen som svarat mycket eller ganska stor vikt. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen. Antalet svarspersoner varierar mellan 1 547 och 1 585.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Inom vilka grupper upplevs hotbilden som starkast?

Överlag upplever fler ett ökat antal flyktingar som mer oroande än ökad invandring, se tabell 4. I frågan om oro för ökat antal flyktingar ryms framför allt sannolikt en oro för internationella kriser och oron är därför inte ett uttryck för synen på svensk politik. Globalt är flyktingfrågan en av de mest akuta politiska frågorna. Oron för ökad invandring och för ökad främlingsfientlighet är istället en oro som hänför sig direkt till svensk politik och svenska förhållanden. Sett till partisympati återfinns också den skillnaden i alla partier med undantag för sympatisörer till Sverigedemokraterna som utmärker sig som den grupp där både oron för ökat antal flyktingar och ökad invandring är som starkast. Oron för ökad främlingsfientlighet är hög i Sverige, högre än oron för invandring och högre än den andel som vill minska flyktinginvandringen. Samtidigt tyder alla våra undersökningar på att främlingsfientligheten och motståndet mot invandring minskar i Sverige sett över en längre tid. Förklaringen är att mobiliseringen av invandringsmotstånd och främlingsfientlighet är vad som skapat oro och som vi ser i figur 3 är främlingsfientlighet idag oerhört mycket mer medial än för tio år sedan.

Individuella förklaringsfaktorer till främlingsfientliga attityder samverkar på ett invecklat sätt och de förändras även över tid. Kön, ålder och utbildning kan tillsammans med mer svårämbara faktorer såsom livsstil, bostadsort och traditioner ge förklaringar till främlingsfientliga attityder (Demker 2014). Ser vi till kön, ålder, utbildning, bostadsort och klass återfinns samma mönster vad gäller oro för ökat antal flyktingar och ökad invandring som vi ser bland de som ställer sig negativa till att ta emot flyktingar. Män är mer oroade än kvinnor och äldre mer oroade än yngre. Lågutbildade är på motsvarande sätt mer oroliga än de med högre utbildning. Personer bosatta i storstadsområden är betydligt mindre oroade än övriga. De som tillhör tjänstemannasektorn oroar sig i mindre utsträckning för både ökat antal flyktingar och ökad invandring. Det är i arbetar- jordbrukar- eller företagarhus som ökat antal flyktingar upplevs som oroande i högre utsträckning och det är framförallt i arbetar eller jordbrukarhus som ökad invandring upplevs oroande.

I tabell 4 framgår att sympatisörer till Miljöpartiet och Vänsterpartiet är de som minst oroar sig för ett ökat antal flyktingar och ökad invandring. Det är även dessa sympatisörer som upplever starkast oro för ökad främlingsfientlighet. Sympatisörer till Sverigedemokraterna skiljer ut sig som den grupp som är avsevärt mindre oroliga för ökad främlingsfientlighet.

Kvinnor är något mer oroade för ökad främlingsfientlighet än män. Bland åldersgrupperna är skillnaderna mycket små och en stark oro återfinns bland både yngre och äldre. De med högre utbildning oroar sig i minst utsträckning för ökat antal flyktingar och framförallt ökad invandring, samtidigt som de utgör den grupp som är mest oroade för ökad främlingsfientlighet, sett till utbildningsnivå. Även när det kommer till bostadsort ser vi omvända samband, de som bor i städer, större tätort eller inom storstadsområde är mer oroade för ökad främlingsfientlighet och samtidigt mest generösa i fråga om flyktingmottagning. De som är bosatta inom

Tabell 4 Svenska folkets attityder till vad som upplevs vara oroande inför framtiden efter partisympati, kön, ålder, utbildning, bostadsort och nuvarande hem 2013. Andel som svarar ganska eller mycket oroande (procent)

Oroande inför framtiden:	Ökat antal flyktingar	Ökad invandring	Ökad främlingsfientlighet
<i>Samtliga</i>	61	49	78
<i>Partisympati</i>			
Vänsterpartiet	45	24	87
Socialdemokraterna	58	48	82
Centerpartiet	58	39	77
Folkpartiet	54	37	87
Moderaterna	64	55	75
Kristdemokraterna	63	54	80
Miljöpartiet	43	24	93
Sverigedemokraterna	99	96	55
<i>Kön</i>			
Män	62	52	73
Kvinnor	59	46	83
<i>Ålder</i>			
16-29	54	40	76
30-49	54	44	79
50-64	63	50	80
65-85	70	60	78
<i>Utbildning</i>			
Grundskola	73	65	71
Gymnasium	66	61	75
Eftergymnasial (ej högsk)	58	42	79
Högskola/universitet	52	32	86
<i>Bostadsort</i>			
Ren landsbygd	64	53	71
Mindre tätort	65	56	76
Stad eller större tätort	61	49	80
Stockholm, Göteborg, Malmö	53	35	83
<i>Nuvarande hem</i>			
Arbetarhem	66	60	76
Jordbrukarhem	71	59	66
Tjänstemannahem	55	40	81
Högre tjänstemannahem	54	39	82
Företagarhem	65	48	75

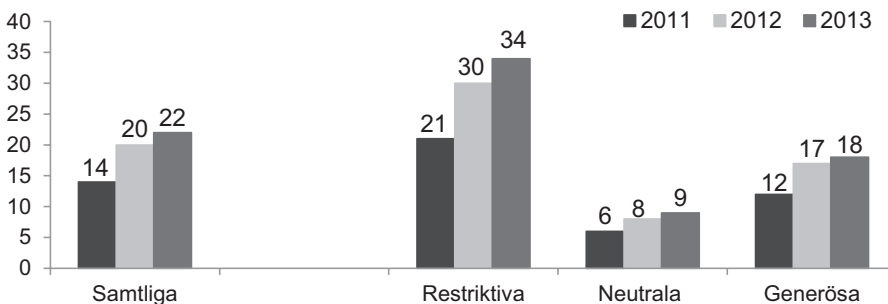
Kommentar: Frågan som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: "Om du ser till läget i dag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden?" Ökat antal flyktingar, Ökad invandring eller Ökad främlingsfientlighet. Svartalternativen är mycket oroande, ganska oroande, inte särskilt oroande och inte alls oroande. De redovisade siffrorna utgör andelen som svarat mycket oroande och ganska oroande. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

ett storstadsområde är även betydligt mindre oroade för ökat antal flyktingar och ökad invandring men är på motsvarande sätt de som upplever starkast oro för ökad främlingsfientlighet.

I SOM-undersökningarna kan medborgarna själva fritt få ange det samhällsproblem som de anser vara det viktigaste just nu (se inledningskapitlet i denna bok). En närmare analys visar att omnämnande av immigration inte nödvändigtvis hänger samman med negativa attityder till flyktingar och invandring. I figur 4 ser vi visserligen att en högre andel nämner integration/invandring som en viktig fråga eller samhällsproblem 2013 jämfört mot föregående år. Men även personer med generös inställning i frågan om att ta emot färre flyktingar i Sverige nämner oftare immigration och invandring som en viktig fråga eller samhällsproblem. Störst är skillnaden emellertid mellan 2011 och 2012 bland samtliga. En mobilisering av främlingsfientliga attityder verkar således ha skett främst under 2012 bland dem med en restriktiv hållning till att ta emot flyktingar. Även bland dem med en generös inställning har frågan klättrat på dagordningen, men inte i samma utsträckning.

Figur 4 *Andel som nämner integration och invandring som en viktig fråga eller samhällsproblem bland samtliga och bland de med restriktiv, neutral eller generös inställning till förslaget om att ta emot färre flyktingar 2011-2013*

Kommentar: Frågan har följande formulering: "Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige i dag?" Respondenterna får som högst ange tre frågor/samhällsproblem. Siffrorna visar andelen som nämnt integration eller invandring som en viktig fråga eller samhällsproblem. De restriktiva anser att förslaget om att ta emot färre flyktingar är mycket eller ganska bra. De som svarat varken bra eller dåligt förslag redovisas i figuren som neutrala. De som angett att det är ett dåligt eller mycket dåligt förslag att ta emot färre flyktingar redovisas som generösa.

Frågan om oro för ökad främlingsfientlighet ställdes i SOM-undersökningarna för första gången 2013 och placerades på plats fem av tjugotre sett till vad som upplevs mest oroande inför framtiden. Att ökad främlingsfientlighet oroar befolkningen i

högre grad än invandring och ökat flyktingmottagande är anmärkningsvärt. Trots att toleransen avseende bl. a flyktingmottagning ökat upplever många det motsatta. Oron för främlingsfientlighet hör därmed inte ihop med den faktiska utbredelsen av främlingsfientlighet. Bilden av den svenska opinionen i frågor som rör invandring och flyktingar kan sålunda nyanseras ytterligare. Sammanfattningsvis är det även bland de grupper som håller generösare attityder till flyktingmottagning och invandring som den starkaste oron för ökad främlingsfientlighet återfinns.

I det här kapitlet kan vi också notera att sympatisörer till Sverigedemokraterna inte delar attityder som är representativa för någon majoritetsuppfattning i samhället. Tvärtom skiljer de starkt ut sig i frågor som rör invandring och flyktingar i en mer restriktiv och icke- tolerant riktning. Sverigedemokraternas sympatisörer är ingen ”ny politisk grupp” men däremot har det blivit möjligt att mobilisera den grupp medborgare som tycker att migration och integration är de viktigaste politiska frågorna och har en restriktiv attityd. Med mobilisering kommer uppmärksamhet och därmed också både en oro och en bild av ett samhällsproblem som viktigt. Att främlingsfientliga hållningar blivit mer synliga, både i debatten och partipolitiskt utgör förmodligen även orsaken till att främlingsfientlighet upplevs som starkt oroande trots att inget tyder på att den faktiskt ökar i Sverige idag.

Noter

- ¹ Svenska Dagbladet, http://www.svd.se/nyheter/valet2014/1-maj-2014_3517628.svd?sidan=4
- ² Se bl.a Ellinas 2010 och Saeed 2007 för en diskussion om medier, rasism och populistiska partier i Europa.
- ³ Ett exempel är att flyktingar diskuterades som ett av sex ämnen i Agendas partiledardebatt den 6 oktober 2013 och den fria rörligheten inom EU i Agendas partiledardebatt den 4 maj 2014 med fokus på arbetskraftsinvandring och tiggeri.
- ⁴ Om ”vet ej” alternativet exkluderas från procentbasen ser vi något större skillnader år 2013 jämfört mot år 2011. Särskilt avseende påståendet: ”Jag känner många som tycker att problemen med invandring är den viktigaste samhällsfrågan ” där motsvarande siffra 2011 var 46 procent och 2013 54 procent om de som svarat vet ej inte tas med i beräkningen. Andelen som svarat ”vet ej” på påståendet var 12 procent år 2011 och 2013 16 procent.

Referenser

- Demker, M (2014) *Sverige åt svenskarna. Motstånd och mobilisering mot invandring och invandrare i Sverige*. Bokförlaget Atlas Akademi, Stockholm.
- Demker, M (2011) Framgång för Sverigedemokraterna trots en allt mer flyktinggenerös opinion i Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Dustmann, C & Preston, Ian P. (2007) "Racial and Economic Factors in Attitudes to Immigration," *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*: 7 (1)
- Ellinas, Antonis (2010) *The Media and the Far Right in Western Europe. Playing the Nationalist Card*. Cambridge University press, Cambridge.
- Lucassen, G & Lubbers M. (2012). "Who fears what? Explaining far-right-wing preference in Europe by distinguishing perceived cultural and economic ethnic threats." *Comparative Political Studies*, 45, 547-574.
- Saeed, Amir (2007) "Media, racism and islamophobia: The representation of Islam and muslims in the media" *Social Compass* 2 (1) s. 443-462.
- Schneider, Silke L. (2008) "Anti-Immigrant Attitudes in Europe: Outgroup Size and Perceived Ethnic Threat," *European Sociological Review*, 24 (1), 53-67.
- Semyonov M, Raijman R, Yom Tov A & Schmidt P (2004) "Population size, perceived threat, and exclusion: A multiple-indicator analysis of attitudes toward foreigners in Germany". *Social Science Research* 33: 681-701.

PERSONLIG INTEGRITET PÅ NÄTET

ANNIKA BERGSTRÖM

Information har blivit hårdvaluta i den digitala världen, och genom vår användning lämnar vi spår som samlas in, läggs ihop och eventuellt används i sammanhang som vi inte ens känner till. Med möjligheter att söka, kopiera, lagra, lägga ihop och distribuera innehåll på nätet blir frågor kring informationsinsamling, personlig integritet och säkerhetsinställningar allt mer aktuella. Lanseringen av fler och fler sociala nätverk bidrar till diskussionen om vad som är vettigt och lämpligt att lägga upp om sig själv och om andra. Oönskade bilder som medvetet publicerats som för att kränka har lett till upplopp och rättegångar. Hemligstämplad information som kommer i spridning gör att diskussionerna om den digitala säkerheten går heta.

Men oönskad användning av information och frågor om vad man bör och inte bör lämna ut om sig själv på nätet inbegriper inte enbart oro och negativa upplevelser. Det finns en inbyggd spänning mellan användarnas önskan att kommunicera och deras förståelse av, och förutsättningar för integriteten på den interaktiva webben. I den digitala världen samlas personliga data ofta in i utbyte mot någon belöning, till exempel gratisgåvor eller tillgång till exklusivt innehåll. För många människor är det relativt stora värden som står på spel, vilket kan leda till att man inte är så angelägen om att vara noga med vilken typ av digitala spår man lämnar efter sig. Många är villiga att förhandla bort integriteten för att få omedelbar belöning av något slag, att utmana riskerna kan helt enkelt upplevas vara för attraktivt (Park m.fl. 2012; Trepte och Reinecke 2011; Youn 2009).

När en ny teknologi eller applikation kommer finns ett stort mått av otydligheter om vilka normer som gäller. Så småningom uppstår ett mer konsekvent beteende – många gör lika. Regleringen är dock sällan av juridisk karaktär utan oftare normativ och förhandlas bland användare, uppstår i respektive nätverk eller på en bredare samhällsnivå (Lewis m.fl. 2008). Integritet på nätet har i allt större utsträckning kommit att bli en social fråga och en angelägenhet för många snarare än den privata användarens personliga angelägenhet (Baek m.fl. 2014). Kraven på samhället ökar när det gäller att tillhandahålla skydd för utsatta och rekommendationer för den genomsnittlige användaren (Starke-Meyerring m.fl. 2004). Frågan om integritet och säkerhet vid digital medieanvändning utgör också en viktig del i den medie- och informationskunnighet som inte minst genom Unesco kommit att lyftas fram som en grund för ett aktivt medborgarskap och för demokrati (Wilson m.fl. 2011).

Det här kapitlet avser beskriva i vilken grad svenskarna känner oro när de använder digitala medier. Mer specifikt analyseras oron vid informationssökning, e-postanvändning, användningen av sociala medier, vid betalningar samt gene-

rellt när man använder mobiltelefonen. Inledningsvis görs en kort beskrivning av hur användningen av nätet med avseende på de här områdena ser ut, därefter analyseras oron för missbruk av personliga uppgifter utifrån en rad olika tänkbara förklaringsfaktorer som presenteras nedan.

Perspektiv på digital oro

Kunskapen om risker med användning av digitala medier är förhållandevis utbredd, men det är få som engagerar sig i att faktiskt skydda sin identitet eller personliga information. Attityderna och det faktiska beteendet är mycket inkongruent och till och med motsägelsefullt (Baek m.fl. 2014; Debatin m.fl. 2009; Dommeyer och Gross 2003; Park m.fl. 2012). Att kunskapen och handlandet går på kontrakurs beror på en rad olika saker. Många saknar exempelvis specifik kunskap om hur man faktiskt ska skydda sin identitet (Baek m.fl. 2014). En vanligt utbredd uppfattning är också att användare i allmänhet tror att deras egen identitet och integritet är väl skyddad men att andra, framför allt unga internetanvändare, är mer sårbara och i högre utsträckning drabbas digitala integritetskränkningar (Baek m.fl. 2014; Debatin m.fl. 2009).

Det finns flera dimensioner i vad som påverkar människors oro för personlig integritet i digitala medier. En sådan dimension relaterar till externa villkor och tidigare erfarenheter av olika branscher och deras hantering av informationsintegritet, men också till vilka lagar och regleringar som finns kring integritetsfrågor i olika samhällen (Malhotra m.fl. 2004). Även relationen till externa aktörer och deras hantering av uppgifter inverkar på hur vi upplever oro. Konsumenter har liten kontroll över information som samlas in om dem och som sedan används i en rad mer eller mindre kända sammanhang. Om man känner sig oinformerad om vem som samlar in information, hur organisationer får tag på information eller vilka avsikter de har blir människor i allmänhet mer bekymrade för integritetsfrågor. Ju mer kontroll man upplever sig ha över informationen och ju mer informerad man känner sig om vilken informationsinsamling som sker i användningen, desto mindre orolig är man (Malhotra m.fl. 2004; Schoenbachler och Gordon 2002).

En annan dimension relaterar till den enskilda individens erfarenhet av internet. Det har visat sig att internetvanan och inriktningen på internetanvändningen har stor betydelse för vilken grad av oro man upplever vid användningen (Lewis m.fl. 2008). En hög grad av erfarenhet ledde exempelvis till lägre riskupplevelser när det gällde e-handel (Miyazaki och Fernandez 2001). Att göra bankärenden på nätet har också påverkats av hur man ser på risker. Oro för bland annat bedrägeri och identitetsstöld har framför allt visat sig göra människor motsträviga mot att koppla upp sig mot internetbanken (Lee 2009).

Mer specifik kunskap kring integritetsinställningar inverkar positivt på riskuppfattningen. Människor som vet hur man kan skydda sina personliga uppgifter genom att exempelvis ändra inställningar i applikationer och webbläsare eller ta

bort så kallade cookies är ofta mindre bekymrade (Baek m.fl. 2014; Lewis m.fl. 2008; Youn 2014). Personer som har en frekvent vana att använda sociala nätverk och som har uppdaterade och utförliga profiler i dessa är också mer riskbenägna när det gäller att lämna ut personlig information än personer som inte har sådana profiler (Fogel och Nehmad 2009; Lewis m.fl. 2008; Paine m.fl. 2007; Park m.fl. 2012; Trepte m.fl. 2013; Youn 2009).

En tredje dimension av synen på integritetsfrågor relaterar till frågor av mer personlig karaktär. Kön har visat sig vara en signifikant faktor för integritetsinställningar (Lewis m.fl. 2008; Youn 2009). Män är mer riskbenägna när det gäller att lägga ut personlig och privat information på nätet (Fogel och Nehmad 2009). Ålder inverkar också på synen på digitala integritetsfrågor. Ju äldre, desto mer bekymrad medan unga människor är förhållandevis obekymrade över den här typen av frågor. En allmän tendens till att oro sig för olika saker kan också bidra till hur man ser på den personliga integriteten på nätet. Personer som upplever oro generellt sett är exempelvis också mest motiverade att skydda sina personliga data (Park m.fl. 2012).

Den upplevda oron för hanteringen av personliga uppgifter kan också anta politiska dimensioner. I samband med att riksdagen röstade igenom lagen om signalspaning – den så kallade FRA-lagen som ger Försvarets radioanstalt möjlighet att avlyssna telefon- och internettrafik som passerar Sveriges gränser – sommaren 2008 startade en intensiv debatt om personlig integritet på nätet och rätten till en privat sfär. Analyser av svenskarnas inställning till lagen om signalspaning visare att vänster-högerideologi utgör en central förklaring till ställningstagandet. Personer som placerade sig till vänster politiskt hade en negativ inställning till lagen medan personer som placerade sig ideologiskt till höger intog en positiv ståndpunkt (Bjereld och Oscarsson 2009). Analyser av övervakningsopinion visar också att attityderna till användande av tvångsmedel är mer restriktiva bland vänster- än bland högerorienterade (se Bjereld och Oscarssons kapitel i denna volym). Det är alltså fullt möjligt att den här typen av ideologiska ställningstaganden också inverkar på den oro man upplever vid användningen av olika digitala applikationer och plattformar.

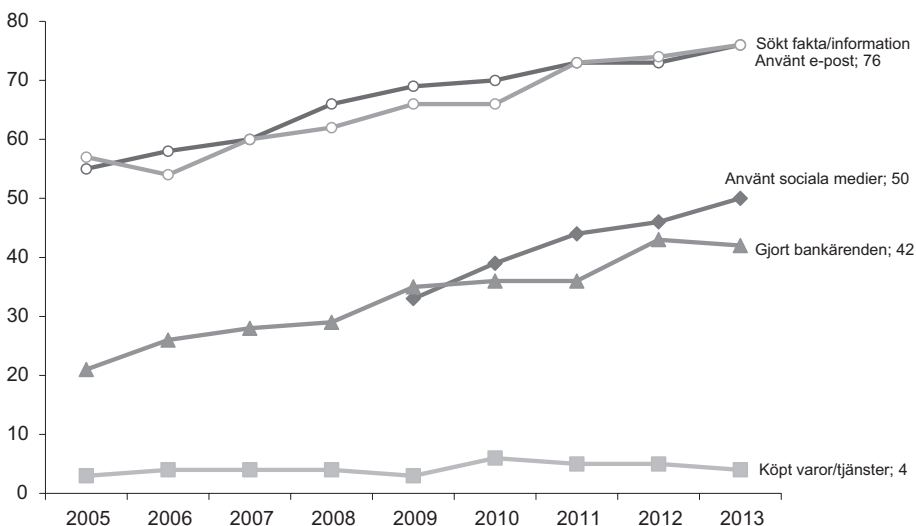
Användningsområden på nätet som kan skapa oro

I den här bokens inledningskapitel visades att omkring 80 procent är frekventa internetanvändare, dvs. de är ute på nätet dagligen eller flera gånger i veckan. De skillnader mellan yngre och äldre samt mellan hög- och lågutbildade som har funnits sedan mitten av 1990-talet kvarstår och minskar endast långsamt. Det är också många som har en mobiltelefon och använder denna till en rad olika saker (jfr Oscar Westlunds kapitel i denna bok). Sammantaget kan konstateras att en majoritet av svenskarna är digitala i sin vardag och därmed kan antas ha funderat i termer av integritet och oro i relation till olika sorters användning.

Svenskar har en bred internetanvändning som innefattar en rad olika applikationer och tjänster där man mer eller mindre frivilligt lämnar ifrån sig information om sig själv. När man besöker hemsidor sparas ofta en så kallad cookie eller kaka på den egna datorn där information om användaren kan lagras, ofta i krypterad form. Genom kakorna kan webbplatsen hålla reda på besökarens preferenser eller identitet om den är känd.

En analys av några olika användningsområden på nätet som är relaterade till den oro som strax ska undersökas visar att ett stort antal människor söker information, använder e-post, gör bankärenden och använder sociala medier varje vecka (figur 1). Det är många som med lite glesare frekvens också handlar saker på nätet och köper och säljer varor. Sett ur det här perspektivet är utsattheten stor om man med det menar att man frivilligt lämnar ifrån sig information vid användningen. Därtill kommer den information som man omedvetet lämnar ifrån sig.

Figur 1 Användningsområden på internet, 2005-2013 (procent av befolkningen minst någon gång i veckan)

Kommentar: Frågan som ställdes var "Hur ofta har du gjort följande på internet". Svarsalternativen fanns på en 7-gradig skala från *Ingen gång* till *Dagligen*. I figuren redovisas andelen som svarat *Dagligen* eller *Flera gånger i veckan*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005-2013.

De här olika applikationerna används lite olika i olika befolkningsgrupper. Män och kvinnor skiljer sig åt när det gäller användningen av sociala medier, där kvin-

nor är mer frekventa än män (55 procent på veckobasis jämfört med 45). Motsatt förhållande råder för inköp via nätet där män är mer frekventa med att beställa varor och tjänster än vad kvinnor är (6 respektive 3 procent på veckobasis) och för bankärenden (44 respektive 39 procent), medan det inte noteras några könsskillnader för e-postanvändning eller informationssökning.

Ålder delar befolkningen när det gäller internetanvändning generellt och som en följd av det också när det gäller olika användningsområden. De områden som analyseras här är mer utbredda bland yngre än bland äldre och det är framför allt människor i pensionsålder som gör mindre av allt. Ålderskillnaderna är störst för användningen av sociala medier. Medan nio av tio i gruppen 16 till 29 år använder nätverkssajter varje vecka är motsvarande andel bland landets pensionärer 19 procent. Ålderskillnaderna är relativt sett mindre för e-postanvändning och informationssökning och inköp via nätet. Att gå till internetbanken är mer vanligt bland personer under 50 än över.

Även utbildningsnivå har viss inverkan på inriktningen på internetanvändningen. Generellt sett gör lågutbildade mindre av allt, vilket delvis påverkas av att andelen äldre i den gruppen är hög. Precis som för ålder är skillnaderna beroende på utbildning mindre för e-postanvändning och informationssökning och med undantag för personer med låg utbildning är även inköp vanligt oberoende av utbildningsnivå. Lågutbildade står i störst utsträckning utanför sociala nätverksmedier (22 procent använder varje vecka), medan skillnaderna mellan övriga utbildningsgrupper är mycket liten (strax över 50 procent medel- och högutbildade). Internetbanken lockar i högre utsträckning högutbildade än lågutbildade.

Användningen av de olika typer av applikationer som är intressanta för den fortsatta analysen om oro för personuppgiftsmissbruk ser således lite olika ut i olika befolkningsgrupper. Men som visats i forskningsgenomgången finns det en rad ytterligare faktorer som kan tänkas inverka på den upplevda oron. I det följande testas oro för missbruk av personliga uppgifter på nätet i relation till demografi, politisk orientering, mellanmänsklig tillit och några ytterligare mått på användning av digitala applikationer.

Oro för missbruk av personliga uppgifter

I 2013 års nationella SOM-undersökning har respondenterna fått ange grad av oro när det gäller användningen av en rad olika digitala applikationer och användningsområden. Rent allmänt utgör de frågor som ställts i undersökningen flera dimensioner och mäter väldigt olika saker. Man kan – relaterat till teorin ovan – tänka sig att den egna medvetenheten och kontrollen är högre i användningen av sociala medier och e-post, medan informationssökning i allmänhet är svårare att kontrollera för den enskilda användaren. Mobiltelefonanvändning är också mycket mer allmänt så som frågan är ställd och det kan vara svårt för användarna att kontrollera mer specifikt vilken information man lämnar ifrån sig

i olika användningssituationer. Betalkort på nätet är starkt knutet till personlig integritet som koder, inloggning och liknande, vilket skulle kunna få användaren att uppleva ett större mått av kontroll. Frågan är huruvida det leder till mer eller mindre oro i användningen.

Det första som kan konstateras är, helt i linje med vad som visats om olika användningsområden ovan, att det är olika stora andelar som säger att användningen är aktuell (tabell 1). Mest aktuellt av de olika områdena och applikationerna är mobiltelefonen generellt, samt informationssökning och e-postanvändning. Omkring 10 procent säger att dessa användningsområden *inte* är aktuella. Det är ungefär dubbelt så många som anger att det *inte* är aktuellt att använda betalkort på internet och för en dryg fjärdedel är det *inte* aktuellt att använda sociala medier.

Tabell 1 Oro för att personliga uppgifter ska missbrukas vid användning av olika digitala applikationer, 2013 (procent)

Oro när man:	Mycket oroad	Ganska oroad	Inte särskilt oroad	Inte alls oroad	<i>Inte aktuellt</i>	Andel oroad bland användare	Antal svar (bland användare)
söker information på internet	7	16	47	19	11	26	3 424 (3 040)
använder e-post	6	14	50	18	12	22	3 414 (3 001)
använder sociala medier	7	18	36	12	27	34	3 392 (2 476)
använder betalkort på internet	14	28	33	7	18	51	3 415 (2 792)
använder mobiltelefon	5	13	50	25	7	19	3 421 (3 184)

Kommentar: Frågan lyder *Hur oroad är du för att personliga uppgifter om dig missbrukas när du...* Andelen oroad bland användare avser personer som *inte* har svarat *Inte aktuellt*. Frågan om oro har ställts i undersökningens formulär 2 och 5. Vissa formulärskillnader har noterats, framför allt när det gäller andelen *Inte alls oroad*. Andelen inte alls oroad för informationssökning är 15 (formulär 2) respektive 22 (formulär 5) procent, e-post 13 respektive 23, sociala medier 10 respektive 14, betalkort 6 respektive 9 samt mobiltelefon 21 respektive 29.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013, formulär 2 och 5.

I den totala befolkningen är oron mest utbredd när det gäller att använda betalkort på nätet. Drygt fyra av tio känner sig mycket eller ganska oroad vid den typen av användning. När det gäller övriga efterfrågade områden är oron betydligt mindre utbredd. Mellan 15 och 25 procent upplever oro när de söker information, använder e-post, sociala medier och mobiltelefon. Andelen mycket oroad är ungefär hälften så stor som andelen ganska oroad.

Om man istället analyserar endast de som anger att användningen är aktuell finner man liknande mönster men naturligt nog högre nivåer. Omkring hälften upplever oro vid betalning med bankkort på nätet jämfört med en tredjedel vid användning av sociala medier. Runt en fjärdedel av användarna känner någon grad av oro när de söker information och när de använder e-post och en något mindre andel – omkring 20 procent – upplever oro vid användning av mobiltelefonen.

Det finns inga direkt jämförbara data vare sig nationellt eller internationellt. Det är därför inte enkelt att tolka vad den här oron betyder. Men som visats i genomgången i kapitlets inledning finns det flera olika dimensioner av förklaringar till den oro som upplevs i samband med användningen av digitala medietekniker.

Olika människor – olika oro

En analys av oro i olika demografiska grupper, i relation till politisk vänster-högerorientering och internetanvändning samt beroende på tillit och generella sociala vanor kan ge en indikation om vad som kan ligga till grund för den uttryckta oron. De könsskillnader som rapporterats i vissa internationella studier återfinns egentligen inte i den mätning som gjorts här (se tabell 2). Endast mindre skillnader mellan mäns och kvinnors oro noteras utom den oro som upplevs när man använder betalkort på nätet. Här är kvinnor i större utsträckning oroliga för att personliga uppgifter ska missbrukas än vad män är.

Vissa åldersskillnader noteras, precis som i tidigare forskning, men de är inte entydiga. Oron vid informationssökning och e-postanvändning och vid användning av betalkort ökar något med stigande ålder. Skillnaderna är förhållandevis små mellan ung och gammal. Oron vid användning av sociala medier och mobiltelefon är tvärtom mer utbredd bland de yngsta och minskar ju äldre man blir. En förklaring skulle kunna vara den mer utbredda användningen av sociala medier och olika mobilapplikationer bland unga. En fördjupad analys av oro relaterad till användning följer nedan.

Utbildningsskillnaderna återfinns för viss typ av oro, och är särskilt framträdande för informationssökning och e-postanvändning – de två områden som också är mest utbredda i olika utbildningsgrupper. Lågutbildade uttrycker en större oro än högutbildade, vilket också är fallet vid användning av betalkort på nätet. Högutbildade, å andra sidan, är mer oroliga än lågutbildade vid användning av sociala medier medan mobiltelefonerande inte ger upphov till någon större oro i någon av utbildningsgrupperna.

Tidigare analyser har visat att personer som står politiskt ideologiskt till vänster uppvisar en starkare kritik mot olika typer av övervakning. Det är inte självklart att den ståndpunkten skulle färga av sig på oro vid användning av olika nätapplikationer, men i den här mätningen finns ett tydligt, om än inte så starkt, mönster att personer som säger sig stå politiskt till vänster uttrycker en större oro än personer som står politiskt till höger. Skillnaden i oro för missbruk av personliga uppgifter

Tabell 2 Oro för att personliga uppgifter ska missbrukas vid användning av olika digitala applikationer i olika grupper (procent mycket eller ganska oroad)

	Mycket eller ganska oroad när man:					Antal svar
	söker information	använder e-post	använder sociala medier	använder betalkort	använder mobiltelefon	
Alla	26	22	34	51	19	3 188
Kvinnor	24	22	36	55	18	1 676
Män	27	22	32	48	18	1 508
16-29 år	21	20	37	44	21	508
30-49 år	24	21	36	50	21	967
50-64 år	28	24	33	56	19	911
65-85 år	29	24	29	52	15	802
Låg utbildning	34	31	34	58	21	509
Medellåg	23	21	28	51	20	940
Medelhög	27	24	36	52	22	709
Hög utbildning	23	19	38	48	16	997
Politiskt till vänster	28	24	38	54	20	1 109
Varken vänster eller höger	27	25	34	55	22	938
Politiskt till höger	21	18	30	45	14	1 078
Använder internet:						
- flera gånger i veckan eller dagligen	24	21	34	50	18	2 683
- någon gång i veckan	30	27	30	65	25	123
- mer sällan	53	53	44	78	31	72
Lägger ut /kommenterar i sociala medier:						
- varje dag	28	28	37	52	26	136
- varje vecka	24	20	34	52	19	391
- aldrig	30	29	36	57	20	754
Låg tillit till andra människor	42	37	48	64	34	320
Medeltillit	29	27	37	57	24	843
Hög tillit till andra människor	21	28	31	47	15	1 978
Övervakning av all tele- och datatrafik till och från Sverige:						
- bör alltid kunna användas	30	29	31	54	20	168
- bör kunna användas i undantagsfall	26	25	33	57	28	828
- bör aldrig kunna användas	33	29	41	49	26	375

Kommentar: Frågan lyder *Hur oroad är du för att personliga uppgifter om dig missbrukas när du...* I tabellen redovisas andelen som anger mycket eller ganska stor oro. De personer som har angett *Inte aktuellt* har tagits bort ur analysen. Frågan om mellanmänsklig tillit har en svarsskala från 0 (Det går inte att lita på människor i allmänhet) till 10 (Det går att lita på människor i allmänhet). Låg tillit innefattar personer som svarat 0-3, medel = 4-6 och hög tillit = 7-10.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

på nätet beroende på politisk orientering är ungefär lika stor oavsett vilken typ av oro som mäts. Det skulle alltså kunna vara så att den kritiska hållningen till övervakning antingen leder till ökad oro för den personliga integriteten eller är ett uttryck för en sådan oro.

Internetanvändning har stor förklaringskraft när man vill förstå oron vid olika typer av internet- och mobilanvändning. Bland frekventa användare – flera gånger i veckan eller dagligen – är oron ungefär hälften så utbredd som bland personer som sällan använder nätet. Särskilt tydligt är detta vid informationsökning och e-postanvändning, medan skillnaderna i uttryckt oro vid användningen av sociala medier och mobiltelefon är mindre när man jämför frekventa internetanvändare med sällananvändare.

Tidigare forskning har också visat att personer som har en mer frekvent vana att använda nätverksmedier, att lägga ut och kommentera saker tenderar vara mindre oroliga för missbruk av personliga uppgifter än personer som inte är så aktiva i sociala medier (Lewis m.fl. 2008; Miyazaki och Fernandez 2001; Lee 2009). I den här mätningen framkommer emellertid inga signifikanta skillnader beroende på vana att lägga ut eller kommentera poster i sociala medier. Generell internetanvändning är en betydligt starkare förklaringsfaktor än aktiviteten i sociala nätverksmedier.

Internationella studier har, som nämnts inledningsvis, också visat att integritet på nätet och oro för missbruk av personliga uppgifter skiljer sig beroende på allmän tillit. I den nationella SOM-undersökningen 2013 visar sig just tillit till andra människor i hög grad förklara oron för den personliga integriteten vid användning av mobiltelefon och olika internetfunktioner. Människor som har låg tillit till andra uttrycker i större utsträckning än människor med hög tillit oro för att personliga uppgifter ska missbrukas när de söker information, använder e-post, sociala medier, betalar på nätet och använder mobiltelefon.

Man kan också tänka sig att upplevelsen av oro vid användning av digitala applikationer och medier skiljer sig beroende på hur man ser mer allmänt på övervakning av datatrafik. Det visar sig att personer som anser att övervakning av datatrafik kan användas i någon utsträckning är mindre oroliga för sin egen personliga integritet än vad personer som är motståndare till övervakning säger sig vara. Skillnaderna i oro beroende på synen på övervakning av datatrafik är framför allt tydlig när det gäller användningen av sociala medier och mobiltelefon, medan personer som är negativa till övervakning av datatrafik också är mindre oroliga i samband med betalningar över nätet.

Korrelationen mellan de olika typer av oro när det gäller den personliga integriteten som mätts här är mycket stark. Starkast samband finns mellan oron när man söker information och oron när man använder e-post (Pearsons $r=+.73$, $p<0,01$). Samvariationen mellan oro när man söker information och oro när man använder sociala medier är också stark ($r=+.62$, $p<0,01$) liksom mellan oro vid e-postanvändande och oro när man använder sociala medier ($r=+.59$, $p<0,01$). Svagast samvariation mellan olika typer av oro uppmäts mellan oro vid e-postanvändande och oro vid

användande av betalkort och oro vid användningen av e-post samt betalkort (i båda fallen är $r=+.38$, $p<0,01$).

Däremot är korrelationerna mellan oro i olika sammanhang och mer specifik internetanvändning svag. E-postanvändning leder till en svag men signifikant lägre oro för att personliga uppgifter ska missbrukas i samband med e-postanvändning (Pearson's $r=+.06$, $p<0,01$). På samma sätt uppmäts negativ signifikant samvariation mellan oro vid användning av betalkort och vanan att beställa varor och tjänster på nätet ($r=+.09$, $p<0,01$). Användning av sociala medier, informationssökning och mobiltelefoni uppvisar däremot ingen samvariation med oro för respektive område. Resultaten ger svagt stöd för att användning leder till en mindre utbredd oro för att personliga uppgifter ska missbrukas i olika sammanhang.

En multivariat analys som visar varje enskild förklaringsfaktors betydelse i relation till övriga faktorer visar på några enskilda signifikanta samband (tabell 3). Kön har ingen självständig inverkan på oro för att personliga uppgifter missbrukas vid användning av digitala applikationer. Ålder har däremot självständig inverkan på tre av de fem efterfrågade orosområdena. Äldre oroar sig mer än yngre oavsett utbildning, internetvana, politisk orientering eller mellanmänsklig tillit utom vid e-pos- och mobiltelefonanvändning där ålderskillnader är obetydliga. Utbildning har signifikant betydelse för samtliga användningsområden med undantag för användning av betalkort på nätet. Oron är mer utbredd bland personer med lägre utbildning relativt grupperna högutbildade.

Det visar sig att även internetvana har enskilt signifikant förklaringskraft till oro när hänsyn tas till demografiska bakgrundsvariabler, politisk orientering och mellanmänsklig tillit. Bland sällananvändare är oron betydligt mer utbredd än bland de mest frekventa användarna när det gäller informationsökning, e-postanvändning och användning av betalkort, medan internetvana inte har någon självständig förklaringskraft för användning av sociala medier och mobiltelefon.

Politisk orientering har också en självständig förklaringskraft till oro när allt annat är lika, och precis som tidigare beskrivits är personer som står till politiskt till vänster, men också personer som varken står till vänster eller höger, mer oroliga när de använder de olika digitala applikationer som efterfrågas i undersökningen. Även mellanmänsklig tillit håller som förklaring till digital oro i den här analysen. Sannolikheten att man upplever oro är mellan två och tre gånger så stor bland personer med låg tillit till andra jämfört med personer som har hög tillit. Även personer med medelhög tillit är mer orosbenägna än höglitarna. Sammantaget visar den här analysen att förklaringskraften för internetvana, men framför allt ideologisk orientering och mellanmänsklig tillit kvarstår även när man tar hänsyn till andra faktorer och att dessa faktorer bidrar till förståelsen för oro för att personliga uppgifter på nätet kan missbrukas.

Tabell 3 Oro för att personliga uppgifter ska missbrukas vid användning av olika digitala applikationer i olika grupper (logistisk regression, oddskvoter)

	Oro för att personliga uppgifter missbrukas vid:				
	Informations-sökning	E-post-användning	Användning av sociala medier	Användning av betalkort	Användning av mobiltelefon
Kvinna	0,37	0,39	0,27	0,66	0,44
Man (ref)					
Ålder	1,01 *	1,00	0,99 **	1,01 **	0,99
Låg utbildning	1,66 *	1,67 *	0,87	0,91	1,35
Medellåg	0,94	0,85	0,59 ***	1,03	1,04
Medelhög	1,70 ***	1,44 *	1,04	1,07	1,70 **
Hög utbildning (ref)					
Använder internet mer sällan än varje vecka	2,32 *	3,73 ***	2,42	2,61 *	1,60
Använder internet någon gång i veckan	1,06	1,36	1,04	1,20	1,56
Använder internet minst flera gånger i veckan (ref)					
Politiskt till vänster	1,47 *	1,38	1,56 **	1,54 ***	1,53 **
Varken vänster eller höger	1,74 ***	1,55 *	1,30	1,65 ***	1,70 **
Politiskt till höger (ref)					
Låg tillit	2,38 ***	2,35 ***	1,92 **	2,29 ***	2,50 ***
Medel	1,34	1,62 **	1,38 *	1,53 **	1,66 ***
Hög tillit (ref)					
Nagelkerke r2	.07	.06	.05	.05	.06
Antal svarande	1 448	1 436	1 196	1 307	1 445

Kommentar: Frågan om mellanmänslig tillit lyder Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet? Skalan är 11-gradig där 0=Det går inte att lita på människor i allmänhet och 10=Det går att lita på människor i allmänhet. Grupperna är konstruerade på följande sätt: låg tillit = 0-3, medeltillit = 4-7 och hög tillit = 8-10. *** p<0,001, ** p<0,01, * p<0,05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Personlig anknytning och låg tillit ger större oro

Ett sammanfattande intryck av analysen kring oro för att personliga uppgifter ska missbrukas vid användning av digitala medietekniker är att sådant som är starkare kopplat till den egna personen eller egna tillgångar ger grund för mer oro än mer allmän användning. Således uppmäts högre oro för användningen av betalkort och för användningen av sociala medier.

E-post och informationssökning ger inte upphov till oro. Inte heller mobilanvändning tycks bekymra användarna i någon större utsträckning. En tolkning av de resultaten är att detta är etablerade användningsområden som domesticerats i hög utsträckning i användarnas vardag och också kommit att upplevas mer eller mindre nödvändiga i vardags- och arbetsliv. Vinsten – även om den här i första hand kanske inte handlar om belöning i form av ekonomiska värden eller materiella tillgångar – är attraktiv. Vi förhandlar kanske inte bara bort integriteten (Park m.fl., 2012; Trepte och Reinecke, 2011; Youn, 2009) utan väljer att även hantera eller förtränga oron för att attraktionen hos e-post, sökmoterer och mobiltelefoner är hög.

Med utgångspunkt i tidigare forskning har en rad olika förklaringsfaktorer till den upplevda oron testats. Det finns signifikanta samband mellan oro för att personliga uppgifter ska missbrukas och ålder och utbildning. Dessa är relativt svaga. Politisk vänster-höger-orientering och internetanvändning förklarar i högre grad oron, men tillit till andra människor är den faktor som med högst signifikans bidrar till förståelsen för oron vid användning av digitala medier och applikationer. Personer med låg tillit upplever i mycket större utsträckning än personer med hög tillit oro vid användningen, vilket också bekräftar resultat från internationella studier.

Den nationella SOM-undersökningen kan inte svara på i vilken utsträckning människor faktiskt har kunskap om och, i praktiken skyddar sin personliga integritet när de använder digitala medietekniker. Tidigare forskning har visat på betydelsen av att känna till hur man kan göra olika integritets- och säkerhetsinställningar för att känna trygghet i användningen. Den oro som kommer till uttryck bland svenskarna hösten 2013 ger stöd för vikten av att utbilda medborgarna i dels vilka faror som kan finnas och i vilka sammanhang, dels hur man kan undvika dem. Inte minst handlar det om att identifiera de verkliga farorna så att man inte behöver oroa sig för fel saker. Nätet är här för att stanna, det handlar om att göra medborgarna till säkra och trygga internetanvändare och skapa en medvetenhet som gör att man kan förvandla oron till medvetet agerande och medvetna val i användningen av digitala medier. Skolans betydelse i det här arbetet kan inte nog understrykas.

Referenser

- Baek, Young Min, Kim, Eun-mee och Bae, Young (2014) My privacy is okay, but theirs is endangered: Why comparative optimism matters in online privacy concerns. *Computers in Human Behavior*, 31, pp. 48-56.
- Bjereld, Ulf och Oscarsson, Henrik (2009) Folket och FRA. I Weibull, Lennart och Holmberg, Sören (red) *Svensk höst*. SOM-rapport nr. 46. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Debatin, Bernhard, Lovejoy, Jennette P., Horn, Ann-Kathrin M.A. och Hughes, Brittany N. (2009) Facebook and Online Privacy: Attitudes, Behaviors, and Unintended Consequences. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 15(1), pp. 83-108.

- Dommeyer, Curt J. och Gross, Barbara, L (2003) What consumers know at what they do: an investigation of consumer knowledge, awareness, and use of privacy protection strategies. *Journal of Interactive Marketing*, 18(2), pp. 34-51.
- Fogel, Joshua och Nehmad, Elham (2009) Internet social network communities: Risk raking, trust, and privacy concerns. *Computers in Human Behavior*, 25(1), pp. 153-160.
- Lee, Ming-Chi (2009) Factors influencing the adoption of internet banking: An integration of TAM and TPB with perceived risk and perceived benefit. *Electronic Commerce Research and Applications*, 8(3), pp. 130-141.
- Lewis, Kevin, Kaufman, Jason och Christakis, Nicholas (2008) The Taste for Privacy: An Analysis of College Student Privacy Settings in an Online Social Network. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14(1), pp. 79-100.
- Malhotra, Naresh K., Kim, Sung S. och Agarwal, James (2004) Internet Users' Information Privacy Concerns (IUIPC): The Construct, the Scale, and a Causal Model. *Information Systems Research*, 15(4), pp. 336-355.
- Miyazaki, Anthony D. och Frenandez, Ana (2001) Consumer Perceptions of Privacy and Security Risks for Online Shopping. *The Journal of Consumer Affairs*, 35(1), pp. 27-44.
- Paine, Carina, Reips, Ulf-Dietrich, Stieger, Stefan, Joinson, Adam och Buchanan, Tom (2007) Internet users' perceptions of 'privacy concerns' and 'privacy actions'. *International Journal of Human-Computer Studies*, 65(6), pp. 526-536.
- Park, Young Jin, Campbell, Scott W. och Kwak, Nojin (2012) Affect, cognition and reward: Predictors of privacy online. *Computers in Human Behavior*, 28, pp. 1019-1027.
- Schoenbachler, Denise D. och Gorden, Geoffrey, L (2002) Trust and customer willingness to provide information in database-driven relationship marketing. *Journal of Interactive Marketing*, 16(3), pp. 2-16.
- Starke-Meyerring, Doreen, Burk, Dan L. och Gurak, Laura J. (2004) American Internet Users and Privacy. I Howard, Philip N. och Jones, Steve (red) *Society online. The Internet in Context*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Trepte, Sabine, Dienlin, Tobias och Reinecke, Leonard (2013) *Privacy, Self-Disclosure, Social Support, and Social Network Site Use. Research Report of a Three-Year Panel Study*. Stuttgart: Universität Hohenheim, Research Report 29.10.2013.
- Trepte, Sabine och Reinecke, Leonard (2011) *Privacy online: Perspectives on privacy and self-disclosure in the social web*. Berlin och Heidelberg: Springer.
- Wilson, Carolyn, Grizzle, Alton, Tuazon, Ramon, Akyempong, Kwame och Cheung, Chi-Kim (2011) *Medie- och informationskunnighet i skolan och lärarutbildningen*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Unesco).
- Youn, Seounmi (2009) Determinants of Online Privacy Concern and Its Influence on Privacy Protection Behaviors Among Young Adolescents. *Journal of Consumer affairs*, 43(3), pp. 389-418.

Förtroende

INSTITUTIONSFÖRTROENDE MELLAN BERÖRDHET OCH MEDIEBEVAKNING

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

Människors förtroende för ett samhälles institutioner byggs upp och påverkas av många olika omständigheter. Saker som har att göra med personerna som har förtroende, saker som gäller de institutioner man har förtroende för och saker som karakteriserar de kanaler som förmedlar informationen mellan personerna och institutionerna. Dessutom spelar omgivningen, kontexten, en roll. Förtroende struktureras av vad som historiskt och geografiskt sitter i väggarna. Inom forskningen särskiljer man på förtroendets *subjekt* (individerna), förtroendets *objekt* (institutionerna), förtroendets *informationsvägar* (t ex direkterfarenheter eller massmedier) och förtroendets *kontext* (t ex Sverige eller sent 1900-tal).

När det gäller att analysera hur institutionsförtroende uppstår och förändras brukar forskningen fokusera på sex olika byggstenar eller faktorer (Mayer m fl 1995; Johansson m fl 2006; Holmberg och Weibull 2013). Alla har att göra med hur subjekten (individerna) bedömer/uppfattar/förväntar att objekten (institutionerna) sköter sig. Byggsten nummer 1 gäller en institutions *förmåga/kompetens* att utföra vad den ska. Ju bättre desto högre förtroende, är hypotesen. Byggsten 2 är *integritet*. Arbete skall inte bara utföras bra. Hur det utförs spelar också in. Procedurer är viktiga. En verksamhet skall utmärkas av opartiskhet och rättvisa (Rothstein och Teorell 2012). Medkänsla, *empati*, är den 3:e byggstenen. Oberoende av vad som görs och hur, stärks förtroende om det görs med medmänsklighet och välvilja. Byggsten 4 är öppenhet och tydlighet – *transparens*. Det är lättare att hysa förtroende för något vi ser än för något som vi uppfattar är fördolt för oss. Hemlighetsmakeri är inte förtroendeskapande. Byggsten nummer 5 är *värdegemenskap*. Lika barn leka bäst. Förtroende uppstår lättare mellan likar än mellan olikar. Överensstämmande värderingar och gemensam värdegrund befrämjar förtroende mellan människor liksom mellan människor och institutioner. Den 6:e och sista byggstenen är *närhet*, en nära kusin till byggsten 5. Men här gäller det något mer konkret – i vilken utsträckning som en person har personlig anknytning/erfarenhet av en institutions verksamhet. Förväntan är att närhet skapar förtroende. Institutionsanställda och brukare av en institutions tjänster skall som regel ha ett högre förtroende än icke-anställda respektive icke-brukare. Bättre information, men också egenintresse och ett behov av att rationalisera det egna beteendet, är tänkbara kausala processer bakom kopplingen mellan förtroende och berördhet.

Våra sex byggstenar kan ses som olika förklaringsfaktorer i en sammanhållen teori om vad som skapar respektive river ned institutionsförtroende. Tidigare forskning

har visat att alla sex faktorer spelar en roll (Aronsson och Karlsson 2001; Trädgårdh 2009). Men hur mycket var och en betyder separat eller i samverkan har vi ännu så länge begränsade kunskaper om. Vi känner inte till någon riktig prövning där alla sex byggstenar prövats samtidigt. Och en dylik test kommer heller inte att genomföras i detta sammanhang. SOM-undersökningarna rymmer inte mätningar av alla de sex relevanta variablerna.

Vad vi däremot skall göra är att fokusera på två delprövningar inom ramen för teorin. Vi skall se närmare på närhetens betydelse och på vilken roll massmedia som informationsväg kan spela. När det gäller närhet kommer vi att bygga vidare på tidigare undersökningar vi gjort kring brukares och icke-brukares förtroende för en institution (Holmberg och Weibull, 1999). Graden av samband har tidigare visat sig variera relativt mycket mellan olika institutioner och brukargrupper. Frågan är om dessa äldre sanningar fortfarande består. Prövningen kommer att omfatta ett tiotal institutioner som alla mäts i SOM-undersökningen 2013.

För icke-brukare är massmedierna en viktig informationskälla. Men naturligtvis också för brukare. Vår prövning kommer här att omfatta fem institutioner, som vi följer bevakningen av i medierna under en period på cirka tjugo år. Vi kommer att genomföra en tidsserieanalys och studera eventuell påverkan av mediebevakningen på människors institutionsförtroende. Av praktiska och mätmassiga skäl har vi endast kunnat studera i vilken utsträckning som de utvalda institutionerna förekommer eller inte förekommer i media. Vårt antagande är att när en institution får särskilt stor uppmärksamhet handlar det ofta om något negativt. Resonemanget utvecklas mer senare, men vår starkt förenklade hypotes är att ju mer en institution förekommer i massmedia desto skadligare för förtroendet.

Men dessa fördjupande hypotesprövningar får inte skymma att huvudfokus i kapitlet ligger på den beskrivande sidan. Vilka institutioner i Sverige har ett högt respektive ett lågt förtroende bland de många människorna? Och hur ser förtroendet ut i olika centrala sociala och politiska grupper? Dessutom, inte minst viktigt, hur har institutionsförtroendet förändrats i Sverige sedan SOM-institutet inledde sina mätningar i mitten av 1980-talet.

Institutionsförtroendet 2013

Den första SOM-mätningen av institutionsförtroende, genomförd 1986, omfattade elva samhällsinstitutioner. Urvalet täckte samhällets centrala institutioner – de politiska, mediala, ekonomiska och sociala institutionerna. Med tiden har förtroendemätningarna utökats med ytterligare institutioner. Sedan 2005 har svarspersonerna i den nationella SOM-undersökningen fått ta ställning till tjugoen samhällsinstitutioner.¹ Svarspersonerna får bedöma de enskilda institutionerna på en femgradig skala från mycket stort till mycket litet förtroende. Det har inte funnits något alternativ för ingen uppfattning. Resultatet från 2013 års mätning redovisas i tabell 1.

Det oftast använda kriteriet på förtroende för en enskild institution är andelen som har mycket eller ganska stort förtroende – oftast presenterat som andelen minst ganska stort förtroende. Med en sådan definition åtnjuter sjukvården högst förtroende 2013 med 63 procent – i stort samma andel som 2011 och 2012 men något lägre än 2010. Därefter kommer, i likhet med 2011 och 2012, universitet/högskolor och polisen som båda når klart över 50 procent stort förtroende; knappt 50 procent noteras för Riksbanken och radio-tv. I likhet med tidigare undersökningar ligger Europaparlamentet och EU-kommissionen i botten med 17 procent stort förtroende, vilket dock är en liten ökning i jämförelse med 2012 (jfr Holmbergs kapitel om EU-opinionen).

Även om en enskild samhällsinstitution har stort förtroende hos vissa grupper av allmänheten kan den värderas lågt av andra. Lågt förtroende drar ner en institutions samlade förtroende; det står för ett slags avståndstagande. Även institutioner som ligger högt i förtroende bland allmänheten kan ha inte obetydliga andelar med litet förtroende. Sälunda anger 15 procent av allmänheten att de har litet förtroende för sjukvården. Den institution som har lägst andel litet förtroende är universitet/ högskolor – ett mönster som gällt alla undersökta år. De institutioner som har högst andelar litet förtroende är bankerna och de två EU-institutionerna. Men det finns även institutioner med ganska höga förtroendesiffror som har höga andelar litet förtroende, exempelvis regeringen, Svenska kyrkan och Kungahuset. Polariseringen i bedömningarna har sannolikt sin bakgrund i att det rör sig om åsiktsmässigt omstridda institutioner som befinner sig under ständigt ifrågasättande och kritisk granskning.

Det mått som SOM-institutet traditionellt använt för att väga samman stort och litet förtroende är vad vi kallar *förtroendebalansen*. Utgångspunkten för måttet är antagandet att det förtroende en institution åtnjuter – dess förtroendebas - inte bara avgörs av andelen som har stort förtroende, utan även påverkas av hur stor andel det är som har ett litet förtroende. Enkelt uttryckt är förtroendebalansen ett mått där både andelen stort och andelen litet förtroende vägs in genom att andelen stort förtroende minskas med andelen litet förtroende.²

Institutioner vars förtroende i det föregående beskrevs som polariserade står i ett sådant perspektiv svagare i opinionen än de som har huvuddelen av sitt förtroende på den positiva sidan eller i mitten (Holmberg, 2013). Om vi exemplifierar med universitet/högskolor kan vi se att de i stort sett har samma andel stort förtroende som polisen, men en lägre andel litet förtroende, vilket placerar dem klart högre i en rangordning efter förtroendebalans.

Av de tjugoen undersökta institutionerna 2013 har tolv en positiv och nio en negativ förtroendebalans. Det är i stort sett samma fördelning som 2011 och 2012 – då var det tretton respektive åtta. Den genomsnittliga förtroendebalansen 2013 är +10, att jämföra med +13 2012 och +14 2011. Siffrorna antyder en svagt fallande tendens, särskilt i jämförelse med valåret 2010 (+19).

Tabell 1 Förtroendet för samhällsinstitutioner 2013 (procent och balansmätt)

Samhällsinstitution	Mycket stort	Ganska stort	Varken/ eller	Ganska litet	Mycket litet	Summa procent	Förtroendebalans
Sjukvården	12	51	22	11	4	100	+48
Universitet/högskolor	8	47	38	5	2	100	+48
Polisen	8	47	28	12	5	100	+38
Riksbanken	9	39	41	9	2	100	+37
Radio/TV	6	43	39	9	3	100	+37
Domstolarna	8	38	34	14	6	100	+26
Grundskolan	5	37	38	16	4	100	+22
FN	7	35	37	14	7	100	+21
Riksdagen	5	30	43	15	7	100	+13
Regeringen	7	33	31	18	11	100	+11
Svenska kyrkan	5	25	42	15	13	100	+2
Kungahuset	9	23	37	15	16	100	+1
Dagspressen	2	24	45	21	8	100	-3
De fackliga org	3	24	41	21	11	100	-5
Försvaret	4	19	47	20	10	100	-7
Storföretagen	2	20	48	22	8	100	-8
Bankerna	4	24	35	25	12	100	-9
De politiska partierna	1	17	50	23	9	100	-14
Kommunstyrelserna	1	18	47	25	9	100	-15
EU-kommissionen	2	15	47	22	14	100	-19
Europaparlamentet	2	15	47	21	15	100	-19

Kommentar: Antalet svarspersoner varierar mellan 4 795 och 4 875. Analysen bygger på de editioner av SOM 2013 (Riks-SOM 1, 2 och 3) där frågebatteriet om samhällsförtroende ställdes i sin helhet. Personer som hoppat över hela frågan eller ej besvarat förtroendefrågan för någon särskild institution är inte medtagna i procenttalen. Dylika svar var sällsynta och lämnades av endast mellan fem och sju procent för de olika institutionerna. Förtroendebalansen kan gå mellan +100 (alla svarspersoner anger stort förtroende) och -100 (alla svarspersoner anger litet förtroende).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Redovisningen i tabell 1 utgår från balansmättet. Sjukvården och universitet/högskolor ligger klart högst med balansmätt på +48. Sjukvården har klart fler på den positiva sidan – 63 procent – men har även fler kritiker. Universitet/högskolor har en mindre andel positiva – 55 procent, men en klart högre andel på mittalternativet varken stort eller litet förtroende. En andra grupp utgör polisen, Riksbanken och radio-tv med en förtroendebalans på strax under +40.

Karaktären på förtroendet kan samtidigt se något olika ut. Av de fem institutioner som har högst förtroendebalans är det tre där en relativt stor andel av de svarande placerar sig på mittalternativet – universitet/högskolor, Riksbanken och

radio-tv – medan relativt få har litet förtroende. Omvänt gäller för sjukvården och polisen att förtroendet dras ned av att det även finns en relativt stor grupp som uppger att de har litet förtroende. Det är exakt samma mönster som tidigare år.

När vi i likhet med tidigare år grupperar de undersökta institutionerna efter deras förtroendebalans återkommer i stort sett samma mönster som vi sett under de senaste åren (tabell 1). De fyra huvudgrupperna är:

- En liten grupp institutioner som åtnjuter mycket stort förtroende (sjukvården, polisen, Riksbanken, universitet/högskolor och radio-tv) som alla har som lägst ett balansmått på över +35.
- En grupp institutioner som åtnjuter ganska stort förtroende (domstolarna, grundskolan, FN, riksdagen och regeringen) med en förtroendebalans mellan +31 och +19.
- En relativt stor grupp institutioner som har i stort sett samma andel positiva som negativa (Svenska kyrkan, Kungahuset, försvaret, dagspressen, kommunstyrelserna och storföretagen) med mellan +11 och -9.
- En grupp institutioner som åtnjuter ganska eller mycket lågt förtroende (de fackliga organisationerna, bankerna, de politiska partierna EU-kommissionen och Europaparlamentet) med en förtroendebalans mellan -14 och -19.

De senaste årens förtroendemätningar har visat på en successiv ökning av gruppen institutioner som ligger kring noll. I jämförelse med de två senaste åren är dock antalet relativt stabilt. En annan iakttagelse är att den samlade spännvidden minskat något genom att de institutioner som ligger lägst inte har lika svagt förtroende 2013 som 2012. Skillnaden är dock förhållandevis begränsad. Huvudresultatet är att det samlade institutionsförtroendet i Sverige fortsätter att minska efter toppnoteringen valåret 2010.

Långsiktiga förändringsmönster

Institutionsförtroende är inte något som annat än i undantagsfall förändras kraftigt mellan enskilda år. Förändringarna sker över längre tidsperioder och förändringsmönstret varierar mellan olika typer av institutioner. De senaste årens förändringar i institutionsförtroendet måste betraktas i ljuset av de långsiktiga vågrörelserna. Redovisningen av de senare bygger helt på våra tidigare presentationer (Holmberg och Weibull, 2013b).

Flertalet offentliga institutioner som sjukvården, grundskolan, polisen och domstolarna uppvisar ett likartat förändringsmönster, även om förtroendenivåerna kan variera. Det är institutioner som generellt uppbär stort förtroende, men där allmänhetens bedömningar också kan påverkas av hur de ideologiska vindarna blåser (jfr Lennart Nilssons kapitel om välfärdsstaten). Fram till början av 1990-talet hade de ett stabilt om än svagt fallande förtroende bland allmänheten för att

därefter öka kraftigt i förtroende, delvis som ett svar på förslag om nedskärningar i det offentliga. I slutet på 1990-talet har förtroendet på nytt gått ner och stabiliserat sig på en lägre nivå – balansmått på mellan +40 och +60. De senaste åren har mönstren inte någon entydig tendens: sjukvården och universitet/högskolor uppvisar nedgångar, medan förtroendet för grundskolan har stått relativt stabilt. När vi lägger till 2013 års siffror visar sig dock att de två förra stabiliserats, medan grundskolan pekar något nedåt.

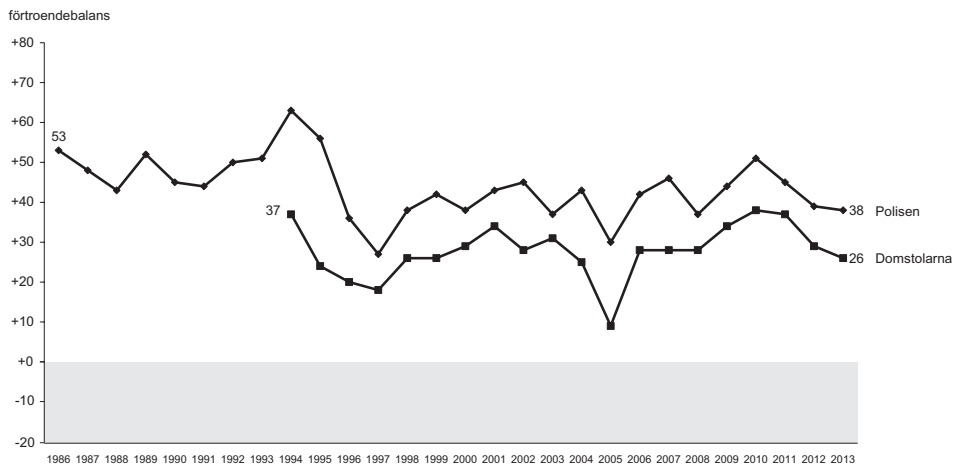
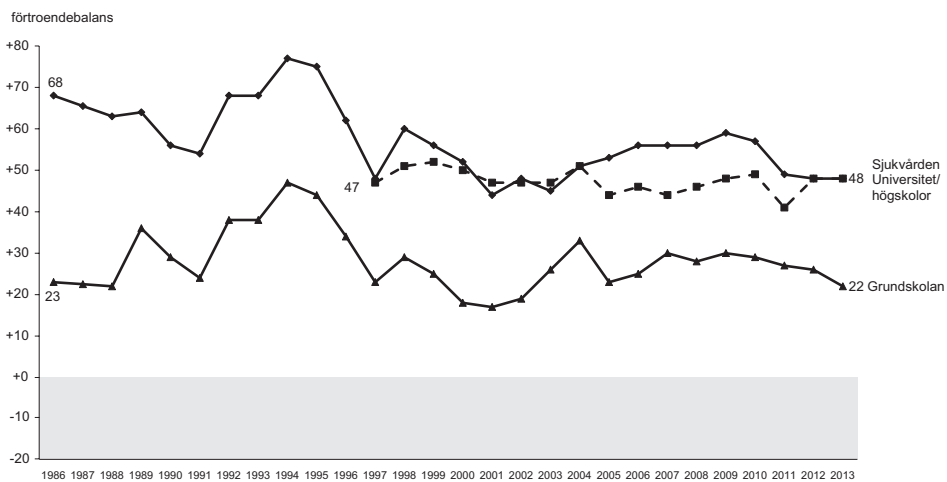
Förtroendet för polisen och domstolarna uppvisar ett gemensamt mönster. Det har under de senaste åren varit på i stort sett samma nivå, men ändå uppvisat relativt stora skillnader mellan enskilda år. Vi ska återkomma till frågan om möjliga förklaringar till årsvariationerna.

För Svenska kyrkan och Kungahuset, två institutioner som representerar en äldre typ av institutioner är den långsiktiga tendensen sjunkande.³ Det gäller särskilt förtroendet för Kungahuset – från höga +41 1995 till låga +1 2013. För Svenska kyrkan är nedgången betydligt mindre och har de senaste åren stabiliserats något. För båda institutionerna, särskilt för Kungahuset, finns det en del hack i kurvorna som antyder att händelser vissa år kan ha påverkat allmänhetens bedömningar (jfr Nilsson, 2013)

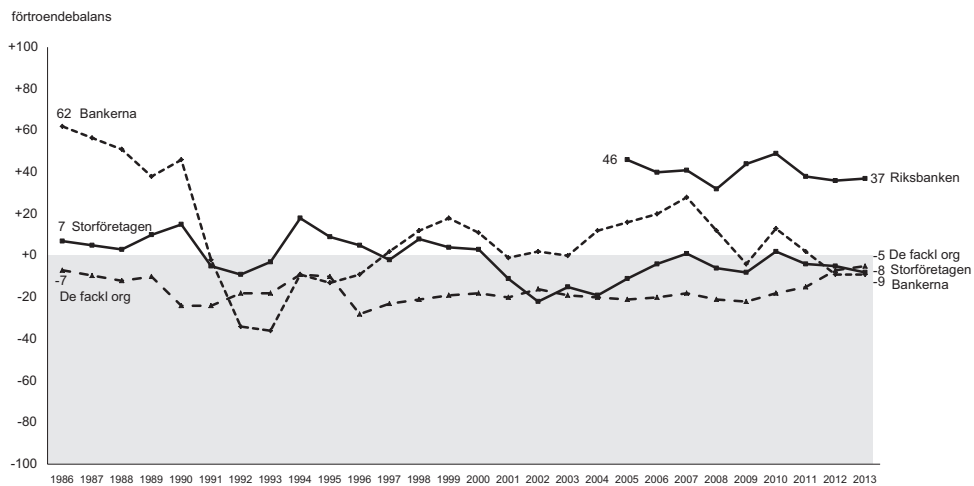
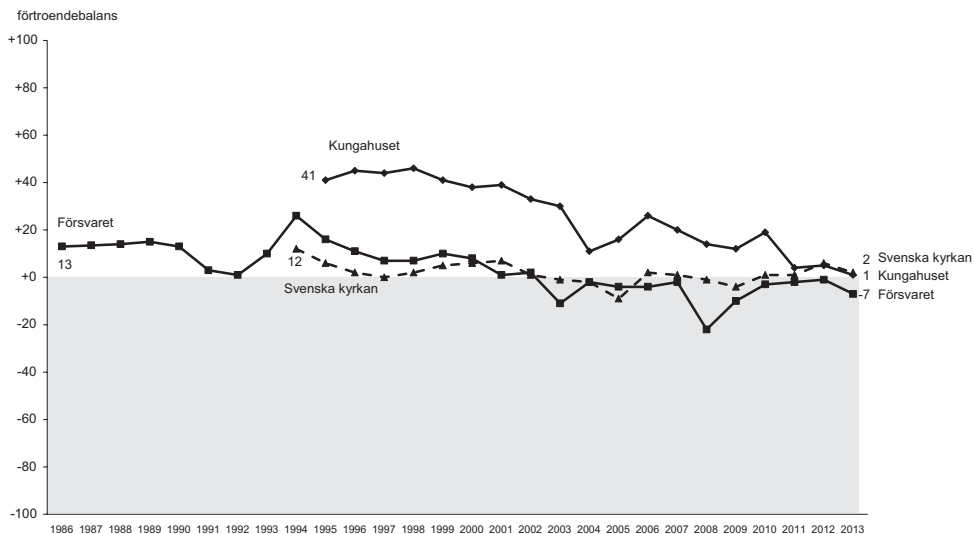
De ekonomiska institutionerna uppvisar relativt stora skillnaderna under de tjugofem år förtroendet för dem studerats. Förändringsmönstren är nära kopplade till ekonomiska konjunkturer. Den mest spektakulära förändringen är det kraftigt minskade förtroendet för bankerna som följde av den ekonomiska krisen i början av 1990-talet. I mätning i slutet av 1980-talet hade bankerna i stort sett samma höga förtroende som sjukvården men rasade på några år till kraftiga minusvärden, en förtroendeförändring som är unik i SOM-undersökningarnas långa mätserie. Också storföretagen fick ett minskat förtroende under den dåvarande lågkonjunkturen men inte i lika hög grad som bankerna (jfr Holmberg och Weibull, 2004). Då ekonomin vände började också förtroendekurvorna gå upp för att på nytt fall under IT-kraschen efter år 2000 och senare vid finanskrisen 2008. Den uppgång i förtroende som fanns valåret 2010 har förbytts i nedgång och bankerna åtnjuter 2013 till och med lägre förtroende än de gjorde under finanskrisens bottenår 2009. Förtroendet för de fackliga organisationerna ökade något under 1990-talets lågkonjunktur men har sedan varit mycket stabilt på en låg nivå, möjligen med en svag ökning de senaste åren. Ökningen fortsätter 2013.

De politiska institutionerna präglas av andra rörelsemönster. Här spelar de politiska valen en viktig roll. Det cykliska mönstret för regering och riksdag karaktäriseras av att förtroendet ökar under valår i förhållande till åren närmast före. Den så kallade valårseffekten har vi kunnat iaktta alla valår sedan den nationella SOM-mätningen inleddes 1986 (jfr Holmberg, 1994).⁴ Valåret 2010 ökade förtroendet särskilt för regeringen och riksdagen och därefter har det fallit enligt vad som förväntades. Vid sidan av valårseffekten är tendensen i det politiska förtroendet att detta är svagt uppåtgående efter bottenåren i mitten av 1990-talet.

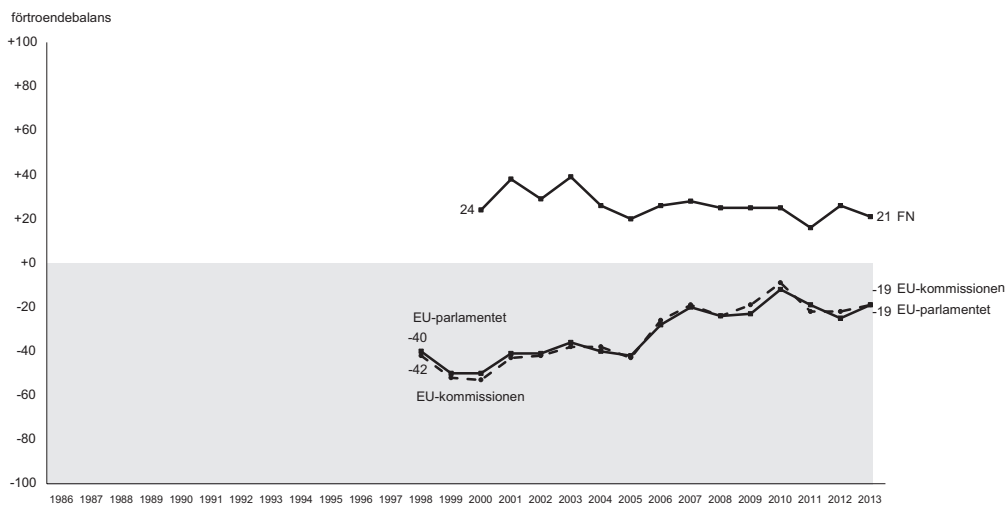
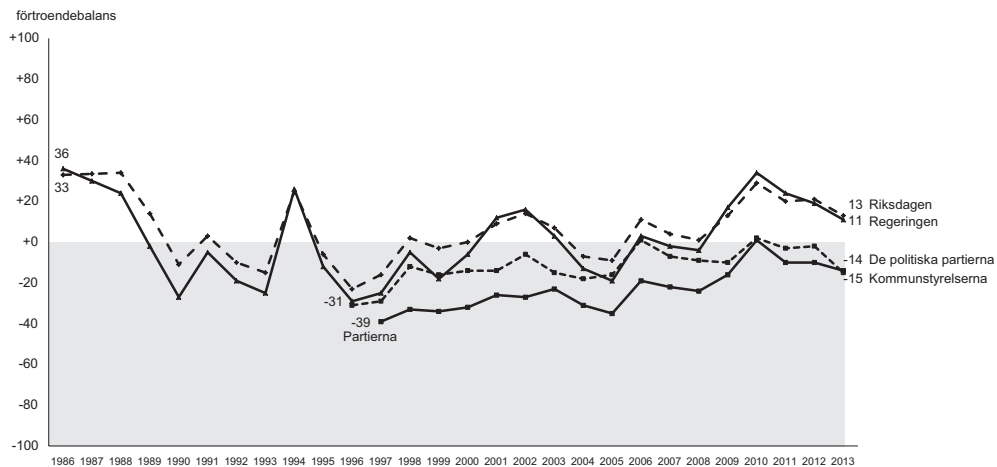
Figur 1 Förtroendet för tjugoen samhällsinstitutioner 1986-2013 (förtroendebalans)

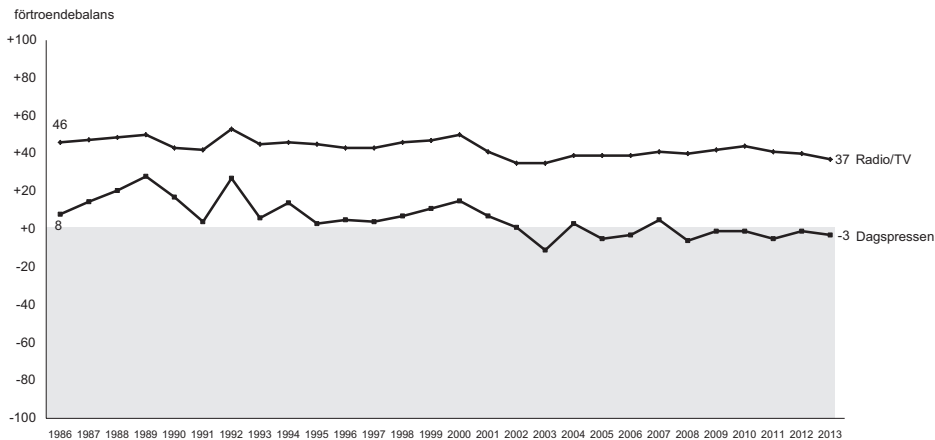

Figur 1 Forts.

Figur 1 Forts.

Figur 1 Forts.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986-2013.

Uppgången i förtroende för de politiska institutionerna gällde också Europaparlamentet och EU-kommissionen, där förtroendebalansen från en mycket låg nivå vid mätningarnas start 1998 (-40 respektive -42) ökade efter hand till cirka -20 år 2010 för att därför i svallvågorna av eurokrisen på nytt minska något – till -22 respektive -26. Siffrorna för 2013 antyder dock en svag uppgång. En internationell institution som FN ligger förhållandevis stabilt.

Förtroendet för medieinstitutionerna har i jämförelse med de ekonomiska och politiska institutionerna varit mycket stabilt. Radio-tv har varit förankrad i en förtroendebalans omkring +40, men visar sig svagt fallande. För dagspressen är tendensen lite mer skiftande. Under 1990-talet var förtroendet för dagspressen klart på den positiva sidan av balanslinjen. Därefter har tendensen vikit något och man ligger de senaste åren på +/-0 eller något lägre.

Sammanfattningsvis är det små skillnader mellan 2013 och de två föregående mätåren. Den enda klart signifikanta förändringen är det tydligt minskade förtroendet för regering och riksdag samt för kommunstyrelserna. Som framgått av det tidigare redovisade måttet på den genomsnittliga förtroendebalansen finns det en generell försvagning av svenskarnas samhällsförtroende mellan 2012 och 2013.

Kön, ålder, utbildning och ideologi

Att det finns en grundläggande samstämmighet i allmänhetens bedömningar av de tjugo samhällsinstitutionerna hindrar inte det även finns vissa entydiga gruppskillnader. Kön, ålder, utbildning och ideologisk orientering är bakgrunds-egenskaper som uppvisar systematiskt återkommande skillnader i bedömningarna.

Tabell 2 Institutionsförtroende efter kön, ålder, utbildning och vänster-högerplacering 2013 (procent stort förtroende)

	KV	M	15-29	30-49	50-64	65-85	LU	MLU	MHU	HU	KV	NV	VE	NH	KH
Regeringen	38	43	35	45	38	41	27	36	41	53	13	23	31	68	74
Polisen	61	49	57	61	50	52	49	54	55	58	44	53	52	61	62
Sjukvården	63	63	65	64	61	65	60	62	60	69	65	65	60	67	60
Försvaret	23	24	37	26	19	18	18	26	23	24	17	22	22	27	31
Riksdagen	35	35	35	37	33	35	24	31	36	45	27	33	25	46	52
Bankerna	32	25	43	26	23	27	26	32	28	26	19	24	29	31	36
Dagspressen	28	25	23	27	25	28	22	22	24	35	27	29	23	28	25
De fackliga organisationerna	28	27	33	29	27	23	24	26	28	31	48	40	22	16	15
Radio-tv	50	48	43	44	49	57	49	48	47	53	53	58	43	49	44
Grundskolan	44	40	48	52	37	35	36	41	42	48	44	46	39	43	43
Storföretagen	19	25	26	25	20	19	17	22	24	24	10	14	17	32	42
Svenska kyrkan	33	28	28	34	24	34	29	28	30	34	24	30	27	35	36
Domstolarna	48	46	47	55	44	40	31	43	49	58	40	49	39	54	55
Riksbanken	45	50	42	50	46	49	38	44	48	56	35	46	38	60	63
Kungahuset	35	29	30	31	29	38	36	32	31	31	17	27	29	41	53
Kommunstyret	20	19	20	19	16	22	18	19	19	20	22	20	16	19	23
Universitet/högskolor	56	56	66	64	51	47	36	51	58	70	56	61	47	60	60
De politiska partierna	18	17	22	21	15	15	11	17	18	23	17	17	12	22	29
EU-kommissionen	18	17	28	19	12	15	11	16	18	22	12	16	14	22	26
EU-parlamentet	18	16	28	19	12	14	10	16	18	21	11	16	14	21	24
FN	45	39	50	46	40	37	33	42	44	48	39	46	34	47	49

Kommentar: Anger andelen mycket och ganska stort förtroende. LU = lågutbildade, MLU: medellågutbildade, MHU = medelhögutbildade, HU = högutbildade. KV = klart vänster, NV = något vänster, VE = varken eller, NH = något höger, KH = klart höger. Förtroendemätningen är baserad på formulär 1-3. Institutionerna är redovisade i den ordning de förekommer i formuläret.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Skillnaden mellan kvinnors och mäns bedömningar är förhållandevis små. Enbart på fem punkter finns det signifikanta skillnader när det gäller nivån – för fyra av dessa har kvinnor ett högre förtroende och männen på en. Det är framför allt förtroendet för polisen som skiljer sig mellan könen: bland kvinnorna har 61 procent mycket eller ganska stort förtroende för polisen, bland männen 49 procent. I övrigt är skillnaderna inte signifikanta men kvinnor har genomgående en eller par procentenheter större förtroende än vad män har.

Åldersskillnaderna i förtroendet är större än könsskillnaderna. Det är framför allt yngre och äldre som skiljer sig åt. Det hindrar inte att av de tre institutioner som åtnjuter störst förtroende i respektive grupp är två desamma - sjukvården och polisen. De yngsta sätter dock universitet/högskolor på samma nivå som sjukvården, medan de äldsta har radio-tv högre än polisen. Ett återkommande mönster är att de yngsta överlag har ett större samhällsförtroende än övriga åldersgrupper. För nio av de tjuoen institutionerna uppvisar de störst förtroende; skillnaden är störst för universitet/högskolor. Personer i åldern 30 till 49 år uppvisar störst förtroende för fyra av institutionerna – störst positiv avvikelse i fråga om polisen och regeringen – och de äldsta för två: radio-tv och Kungahuset.

Bedömningsmönstren är i stort sett desamma som i tidigare års förtroendemätningar. Det mest notabla av de återkommande resultaten är det nästa aldrig finns någon institution där åldersgruppen 50-64 år uppvisar störst förtroende.

När det gäller utbildning är det genomgående mönstret att högutbildade uppvisar störst förtroende. Endast i fråga om Kungahuset ligger någon annan utbildningsgrupp klart högre – de lågutbildade. Den institution som bland de högutbildade värderas högst är inte oväntat universitet/högskolor – 70 procent av de högutbildade hyser stort förtroende, att jämföra med 69 procent för sjukvården. De minsta utbildningsskillnaderna i förtroendebedömningarna finns i fråga om försvaret, storföretagen och kommunstyrelserna. Mönstret i bedömningarna mellan olika utbildningsgrupper är mycket stabilt över tid.

Ideologisk självplacering är den bakgrundsfaktor som ger störst utslag för flera av samhällsinstitutionerna. Största skillnaden noteras föga överraskande för regeringsförtroendet som bland personer klart till höger är 74 procent, att jämföra med personer klart till vänster där motsvarande förtroendesiffra är enbart 13 procent – en differens på 61 procentenheter. Överlag har personer som placerar sig till höger större samhällsförtroende. För fjorton institutioner ligger högerinriktade personer signifikant högre än vänsterinriktade. De största differenserna finns i fråga om Kungahuset, storföretagen, Riksbanken och riksdagen. Endast när det gäller fackliga organisationer har personer som placerar sig till vänster ett större förtroende än personer som placerar sig till höger. Det finns en svag tendens att samhällsförtroendet är något mer polariserat 2013 än det var 2012, men när det gäller regeringen är det snarast mindre, eftersom personer som placerar sig politiskt till höger har minskat sitt regeringsförtroende något mellan 2012 och 2013.⁵

Berördhetens betydelse

Bakom gruppskillnaderna i förtroendet för enskilda samhällsinstitutioner finns ofta ett inslag av berördhet. Även om en regering formellt är en konstitutionell institution kommer den att bedömas efter sin politik. Personer som har störst sympati för dess politik kommer att ha högre förtroende än de som har en annan politisk uppfattning. En borgerlig regering har därför helt naturligt en större förankring bland personer där sympatisörerna till höger finns än den har bland personer som placerar sig till vänster (Holmberg och Weibull, 2006). Tendensen spiller även över på riksdagen, även om den politiska effekten där inte är lika tydlig. Skillnaden i förtroendet för regeringen och riksdagen är exempel på vad vi i inledningen beskrev som närhetens och värdegrundens betydelse (Holmberg och Weibull, 1999). I det följande ska vi se närmare på vad människors närhet till en institution betyder för deras förtroende.

Närhet till en samhällsinstitution kan betyda olika saker. Åtminstone tre aspekter kan skiljas ut. Den första är beroende av institutionen, den andra är erfarenhet av och kunskap om den och den tredje är engagemang i verksamheten. Ett rimligt antagande är att det tredje förhållningssättet nästan med automatik innebär ett stort förtroende, eftersom man bedömer en verksamhet som man själv är en del av. Personer som är beroende av eller har erfarenhet en verksamhet kan också förväntas ha ett större förtroende än de som inte har det, men förtroendet är betingat av hur verksamheten fungerar (Elliot, 1997).

Att finna indikatorer på beroende, erfarenhet och engagemang har inte visat sig vara helt enkelt. I vårt test har vi valt åtta institutioner - sjukvården, bankerna, grundskolan, universitet/högskolor, dagspressen, Svenska kyrkan, de fackliga organisationerna och de politiska partierna. För sjukvården har vi som indikatorer på närhet/brukare valt om man är sjukskriven eller ej, subjektiv hälsa och besök vid vårdcentral; för bankerna har vi valt boendeform, aktiehandel och inkomst, för universitet/högskolor erfarenhet av högre studier, för dagspressen om man har en egen dagstidningsprenumeration, för Svenska kyrkan medlemskap och besöksaktivitet samt för de fackliga organisationerna och de politiska partierna medlemskap. Utfallet redovisas i tabell 3. Valet av indikatorer kan alltid diskuteras, men vi har bedömt att dessa är de mest rimliga för ett första test.

När det gäller förtroendet för sjukvården får vi en splittrad bild. Antagandet att personer som på grund av sjukskrivning eller ohälsa skulle ha högre förtroende därför att de är mer beroende av sjukvården respektive ha större erfarenhet av den, får inget stöd i våra data. Tvärtom är det snarast en svag tendens att personer som är sjukskrivna har något mindre förtroende för sjukvården. Särskilt stor andel litet förtroende finns bland personer som uppger sig ha dålig hälsa. När det gäller besök vid vårdcentral visar det sig att personer som besökt en offentlig vårdcentral har större förtroende för sjukvården än den som besökt en privat vårdcentral. Gräver vi lite djupare i den skillnaden framkommer att den även rymmer en ideologisk faktor.

Tabell 3 Förtroende och berördhet 2013 (procent)

Förtroende för:	Stort förtroende	Varken eller	Litet förtroende	Totalt	Förtroende- balans	Antal svar
Sjukvården¹						
Ej sjukskriven	66	20	14	100	+52	2 169
Sjukskriven	62	21	17	100	+45	768
Sjukskriven minst en månad	64	18	18	100	+46	162
Dålig hälsa	51	26	23	100	+28	928
Medelhälsa	65	21	13	100	+56	2 388
God hälsa	68	21	11	100	+57	1 444
Själv besökt offentlig vårdcentral						
Anhörig besökt offentlig vårdcentral	60	27	13	100	+47	913
Ej offentlig vårdcentral	56	27	17	100	+39	397
Ej offentlig vårdcentral	62	22	16	100	+46	237
Själv besökt privat vårdcentral						
Anhörig besökt privat vårdcentral	53	28	19	100	+34	475
Ej privat vårdcentral	60	22	18	100	+42	273
Ej privat vårdcentral	63	26	11	100	+52	785
Bankerna						
Bor i villa/radhus	28	35	37	100	-9	2 718
Bor i lägenhet	29	35	36	100	-7	1 923
Handlar med aktier	31	35	34	100	-3	640
Handlar inte med aktier	31	34	35	100	-4	724
Låginkomst ²						
Medellåg inkomst	32	34	34	100	-2	2 155
Medelhög inkomst	28	38	34	100	-6	2 095
Höginkomst	28	36	36	100	-8	2 271
Höginkomst	34	33	33	100	+1	1 194
Grundskolan						
Har barn 7-15 år ³	59	27	14	100	+45	800
Har ej barn 7-15 år	39	40	21	100	+18	3 884
Universitet/högskolor⁴						
Examen forskarutbildning	86	11	3	100	+83	81
Grundexamen universitet/högsk	69	27	4	100	+65	1 337
Eftergymnasiala studier	58	35	7	100	+51	1 060
Gymnasiestudier	51	43	6	100	+45	1 407
Grundskola	36	52	12	100	+24	779

Forts.

Tabell 3 Forts.

Förtroende för:	Stort förtroende	Varken eller	Litet förtroende	Totalt	Förtroende-balans	Antal svar
Dagspressen						
Tidningsprenumeration ⁵	29	44	27	100	+2	1 813
Ej prenumeration	21	41	38	100	-17	1 285
De politiska partierna						
Ej medlem	16	51	33	100	-17	4 271
Medlem	36	40	24	100	+12	226
Medlem med uppdrag	42	39	19	100	+23	69
De fackliga organisationerna						
Ej medlem	20	43	37	100	-17	2 594
Medlem	36	39	25	100	+11	1 866
Medlem med uppdrag	61	28	11	100	+50	130
Svenska kyrkan						
Ej medlem	16	38	46	100	-30	1 400
Medlem utan aktivitet	27	48	26	100	+1	2 041
Gudstjänstbesök månad ⁶	57	22	21	100	+36	111

¹ Hälsa bygger på fråga om subjekt uppfattad hälsa, där svarspersoner fått skatta sitt hälsotillstånd på en skala mellan 0 (=mycket dålig) till 10 (=mycket bra). Dålig hälsa är definierad som värdena 0-5, medelgod hälsa 6-8 och god hälsa 9-10.

² Inkomsten avser hushållets samlade inkomst i ungefärliga kvartiler: Låginkomst är -300 000 kr, medellåg 300 000-500 000 kr, medelhög 500 000-800 000 kr och höginkomst över 800 000 kr.

³ Avser barn i hushållet

⁴ Eftergymnasiala studier kan inkludera universitets- och högskolestudier utan examen. Gymnasiestudier inkluderar även oavslutad gymnasium.

⁵ Avser tidningsprenumeration i hushållet och inte nödvändigtvis en egen prenumeration.

⁶ Avser gudstjänstbesök i allmänhet och inte nödvändigtvis i Svenska kyrkan.

Kommentar: Bearbetningen bygger på SOM-editionerna 1-3

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Inte heller förtroendet för bankerna uppvisar något tydligt mönster. Utgångspunkten får vårt val av indikatorer är att villaboende som regel förutsätter banklån och att aktiehandel normalt sker genom någon bank samt att personer med högre inkomst troligen har mer bankkontakt än de med lägre. Personer som bor i villa, handlar med aktier respektive är höginkomsttagare borde därför ha en större närhet till banker. När vi ser utfallet i de tre gruppernas förtroende för bankerna visar det sig dock ingen effekt av betydelse, varken positiv eller negativ. Visserligen har den högsta inkomstgruppen något högre förtroende, men skillnaden är liten. Det är troligt att våra indikatorer på boende inte är tillräckligt precisa i och med att vi inte fångar upp om man äger sin bostad eller ej.

Medan det är svårt att finna något entydligt mönster i fråga om närhetens betydelse för förtroendet för sjukvården och bankerna är sambanden i fråga om övriga sex indikatorer mycket klara. Personer som själva har en akademisk utbildning har klart större förtroende för universitet/högskolor än de som inte har det, personer som har barn i grundskolan har större förtroende för grundskolan än övriga, de som prenumererar på en dagstidning har större förtroende för dagspressen än de som bor i ett hushåll som saknar prenumeration, de som är medlemmar i Svenska kyrkan, i en facklig organisation eller ett politiskt parti har klart större förtroende för respektive institution än de som står utanför. Mönstret för de tre sistnämnda är att medlemmar har i stort sett dubbelt så stort förtroende som dem som inte är medlemmar. De medlemmar som dessutom är aktiva har inte oväntat ett ännu större förtroende för verksamheten. Det är särskilt tydligt för de fackligt aktiva. Att det inte slår igenom i det samlade förtroendet för de fackliga organisationerna har att göra med att den aktiva gruppen är förhållandevis liten.

Slutsatsen är i linje med vårt inledande antagande. Den närhet som bygger på engagemang i verksamheten betyder ett klart större förtroende för institutionen än den närhet som har att göra med beroende och erfarenhet. Men egen erfarenhet har också betydelse. Akademiskt utbildade och personer med barn i grundskoleåldern har klart större förtroende för universitet/högskolor respektive grundskolan än personer utan sådan erfarenhet. Däremot finns det inte någon motsvarande positiv effekt av erfarenhet av sjukvården. Förklaringen till skillnaden ligger sannolikt i områdets karaktär: högre utbildning, liksom grundskolan, uppfattas som en positiv resurs som inte kan jämföras med erfarenhet från besök på vårdcentraler på grund av ohälsa.

Mediepåverkan

Att mediebevakning har betydelse för människors verklighetsbilder och åsikter – inklusive förtroende för olika samhällsinstitutioner – är närmast en självklarhet. Frågan är snarare hur mycket påverkan, genom vilka medier och med vilka kausala mekanismer (jfr Asp 1986; McCombs, 2006; Strömbäck 2004). Ingen av dessa helt grundläggande frågeställningar kommer vi dock att närma oss i detta sammanhang, utan vi har begränsat oss till något betydligt enklare. Det vi gjort är att pröva hypotesen att uppmärksamheten för en enskild samhällsinstitution i media samvarierar systematiskt med graden av förtroende för en institution. När bevakningen ökar skall – enligt hypotesen – förtroendet för den berörda institutionen minska. Och omvänt, när bevakningen avtar skall institutionsförtroendet gå upp.

Hypotesen kan förefalla motsägelsefull. Den bygger emellertid på antagandet att när något får särskilt stor uppmärksamhet i medierna har det vanligen sin förklaring i att det är något negativt som står i fokus. Medan mycket av basrapporteringen är neutral eller till och med positiv betyder en ökad bevakning ofta en kritisk vinkel eller uppmärksamhet på något slag av konflikt (jfr Norris, 2000). Forskare

har ibland talat även om eländesrapportering (Westerståhl och Johansson, 1995). Givetvis är detta en hög grad av förenkling och hade vi lätt kunnat mäta graden av positivism-negativism i bevakningen hade vi gjort det men för en sådan ansats har i detta sammanhang saknats resurser. Vårt enkla test gäller därför nu enbart omfattningen på bevakningen av olika institutioner, inte om institutionerna profileras i ljusa eller mörka färger.

Konkret har vi med hjälp av data från Mediearkivet (<http://www.retriever-info.com/sv/category/news-archive/>) sett på hur ofta fem olika institutioner omnämns i Dagens Nyheter under åren 1992 till 2013. Institutionerna är De fackliga organisationerna, Svenska Kyrkan, Polisen, Riksbanken och FN.⁶ Vi har noterat – år för år – hur frekvent dessa fem institutioner förekommit i Sveriges största morgontidning. Sedan har vi sett hur graden av förtroende för institutionerna förändrats i SOM-undersökningarna under samma år.⁷ Förväntan, enligt vår hypotes, är att när bevakningen blir mer intensiv (=relativt sett mer negativ information) skall förtroendet gå ned. När bevakningen tvärtom minskar (=relativt sett mindre negativ information) skall förtroendet gå upp.

Totalt i materialet har vi åttiofva fall där vi kan studera samvariationen över tid mellan mediebevakningen och institutionsförtroendet. Vi ser på förändringar från ett år till ett annat för bevakningen respektive för förtroendet. I majoriteten av dessa fall visar det sig att antingen bevakningsfrekvensen eller förtroendet, eller båda, inte har förändrats.⁸ Läget är stabilt eller halvstabilt. Vi kan inte fullt ut pröva hur faktorerna samvarierar. Men det kan vi för de mest intressanta fallen, den minoritet som utmärks av att bådebevakningsomfattningen och institutionsförtroendet förändras. Här förväntar vi oss att siffrorna dansar i otakt. När bevakningen går upp skall förtroendet gå ned, och omvänt, när bevakningen går ned skall förtroendet gå upp.

Det var med stor tvekan vi prövade vår grovt förenklade hypotes med sitt bräckliga underlag. Till vår överraskning får den dock i huvudsak stöd. Bland de trettioen fall där bevakningsfrekvensen i DN förändrades samtidigt som förtroendet för en institution också förändrades visar det sig att hypotesen får stöd i tjugotre fall av trettioen möjliga. Med andra ord, i hela 74 procent av de kritiska fallen håller hypotesen.⁹ När bevakningen ökar faller förtroendet. När bevakningen avtar växer förtroendet.

Om resultatet går att generalisera till andra medier, till andra institutioner, till andra tidsperioder och till andra länder vet vi givetvis inte ännu. Vi behöver också bättre kunskap om antagandets grund – sambandet mellan uppmärksamhet och negativ bevakning. Allt talar för att det varierar mellan olika typer av institutioner. Dock, vad resultaten ändå indikerar är att mediebevakningen i vårt fall kan spela en roll för hur olika institutioner är förtroendeförankrade bland de många människorna, och för hur förtroendet förändras över tid. Dessutom visar vårt test att ett så fyrkantigt mått som enkel bevakningsfrekvens kan vara ett användbart instrument när vi studerar mediernas betydelse.

Nygammal kunskap

Förtroendet för det tjugotal svenska institutioner som SOM-institutet mäter systematiskt sedan många år tillbaka ser ungefär likadant ut som tidigare. Rangordningen med sjukvården, universiteten och polisen i topp och EU:s institutioner i botten är stabil. En svag tendens till ett något försvagat genomsnittligt förtroende kan vi spåra mellan 2012 och 2013. När det gäller några av de politiska institutionerna är förtroendetappet dock mycket tydligt. Regeringens förtroende är klart på väg nedåt sedan toppen valåret 2010. Våra dimensionsanalyser visar att regeringen inte längre har samma starka ställning som de senaste åren.

Vad som är lite nytt i årets studie är att två gamla förtroendesanningar har fått ytterligare evidensbaserat stöd. Hypotesen att människors grad av närhet/berördhet av en institution snarare tenderar att stärka än försvaga deras förtroende för den aktuella institutionen har ännu en gång fått empiriskt stöd. Vår prövning visar att hypotesen gäller i de allra flesta fall. Brukare har oftast ett högre institutionsförtroende än icke-brukare, särskilt bland personer som är aktivt engagerade i verksamheten. Men vi har också visat att det – med de indikatorer vi använt – inte gäller för alla institutioner. Vår huvudslutsats är att närhet/att vara brukare i de flesta fall leder till ett förhöjt institutionsförtroende. Det är normalfallet.

Den andra hypotes som vi mycket förenklat testat gäller mediepåverkan på förtroendet för olika institutioner. Vi har utgått från antagandet att ökad bevakning i medierna ofta är kopplad till en kritisk granskning och borde leda till minskat förtroende bland allmänheten. Även här ger vår prövning stöd åt hypotesen. Antagandet är naturligtvis en förenkling, men det visar sig – i enlighet med hypotesen – att när bevakningen ökar går förtroendet för den aktuella institutionen ned, och omvänt, när bevakningen minskar ökar institutionsförtroendet. Mediebevakning spelar således en roll för hur olika samhällsinstitutioners förtroende förändras. En nygammal sanning har fått förstärkt evidens.

Noter

- ¹ Fr o m 1999 ingår bedömningen av samtliga samhällsinstitutioner i båda de parallellt genomförda nationella SOM-undersökningarna. Från och med 2010 finns samtliga 21 institutioner de med i tre editioner av SOM-undersökningen, vilket innebär ca 10 000 personer i urvalet och ca 5 000 svarande. Vissa av institutionerna finns även med i en fråga som ingår i den fjärde formuläreditionen – och 2013 även i den femte editionen. Svaren på de senare har dock bara använts i vissa analyser av gruppskillnader.
- ² Balansmättet kan variera mellan +100 (alla svars personer anger högt förtroende) och -100 (alla svars personer anger lågt förtroende). I beräkningen av balansmättet ingår således inte alternativet ”varken högt eller lågt förtroende”. Metodanalyser tyder på att detta alternativ rymmer både personer som placerar institutionsförtroendet i mitten och personer som inte kan ta ställning.

- ³ Dessa började mätas först 1994 (Svenska kyrkan) och 1995 (Kungahuset)
- ⁴ Undantaget är 1988 som inte kan prövas eftersom någon jämförbar förtroendemätning inte gjordes 1987.
- ⁵ I vår analys av dimensionerna i allmänhetens förtroendebedömningar kan vi notera att det starka sambandet mellan bedömningar av regeringen, riksdagen, Riksbanken och de politiska partierna som vi sett i de senaste sex årens dimensionsanalyser saknas 2013. Bedömningarna av regeringen uppvisar nu ett större samband med synen på Kungahuset och storföretagen, medan bilden av var riksdagen hör hemma är mera splittrad. En rimlig tolkning är att det under dessa år fanns en bredare uppslutning kring den nationella politiska ledningen sannolikt mot bakgrund av finanskrisen (jfr Holmberg och Weibull, 2013b).
- ⁶ Följande sökord har använts: ”Facket, Fackförening, Fackförbund, LO, TCO, SACO”; ”Svenska Kyrkan”; ”FN, Förenta Nationerna”; ”Riksbanken”; ”Polisen/Polis”.
- ⁷ SOMs förtroendemätningar går tillbaka till 1992 för De fackliga organisationerna och Polisen. För Svenska Kyrkan går de tillbaka till 1993, för Riksbanken tillbaka till 2005 och för FN tillbaka till år 2000. Antalet fall där vi kan studera samspelet mellan bevakning och förtroende är 21 för Facket, 20 för Svenska kyrkan, 20 för polisen, 13 för FN och 8 för Riksbanken; sammanlagt 82 fall.
- ⁸ När något institutionsförtroende förändrats max +2 procentenheter mellan två år har vi registrerat det som ingen förändring/stabilitet. När det gäller mediebevakningen har icke-förändring kodats om Fack mellan två år inte förändras i omnämmanden mer än +- 50 gånger (varierar mellan ca 1000-2000). För Svenska kyrkan är motsvarande antal +-10 gånger (varierar mellan ca 50-150), för Polisen +- 100 gånger (variera mellan ca 2500-4500), för Riksbanken +- 20 gånger (variera mellan ca 300-600) och för FN +- 50 gånger (varierar mellan ca 800-1300). Om vi för våra 82 fall korstabulerar bevakning mot förtroende får vi följande niofältare:

		Förändring i institutionsförtroende			
		Uppåt	Stabilt	Nedåt	
Förändring i	Uppåt	6	15	12	= 33
bevaknings-	Stabilt	3	10	5	= 18
frekvens	Nedåt	11	18	2	= 31
		=20	=43	=19	

Enligt hypotesen blir korrelationen negativ: -.27 (tau-beta)

- ⁹ Motsvarande andel för de fem studerade institutionerna separat är: Facket två fall av tre, 67 procent; Svenska Kyrkan tre fall av tre; 100 procent; Polisen tio fall av tretton, 77 procent; FN fem fall av åtta, 63 procent och Riksbanken tre fall av fyra, 75 procent. Resultaten är med andra ord mycket lika för var och en av de undersökta institutionerna, även om antalet möjliga studiefall är begränsat.

Referenser

- Aronsson, Gunnar, Karlsson, Jan, (2001; red) *Tillitens ansikten*. Lund: Studentlitteratur.
- Elliot, Maria (1997) *Förtroendet för massmedier*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (1994) Partierna tycker vi bäst om i valtider. I Holmberg, S, Weibull, L (1994) *Vägval*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2013) Svenska folket betygsätter offentliga myndigheter. I Weibull, L, Oscarsson, H, Bergström, A (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1999) Förnyat förtroende? I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Ljusnande framtid*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2006) Flagnande förtroende. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Du stora nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2013a) Det viktiga institutionsförtroendet. I Weibull, L, Oscarsson, H, Bergström, A (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2013b) *Förtroendet för samhällets institutioner. Utvecklingen i Sverige 1986-2012*. SOM-institutets temaserie. Göteborg: SOM-institutet.
- Johansson, Inga-Lill, Jönsson, Sten, Solli, Rolf (2006; red) *Värdet av förtroende*. Lund: Studentlitteratur.
- Mayer, Roger, Davis, James, Schoorman, David (1995) A integrative model of organizational trust. *Academy of Management Review* 20(3), 709-734.
- Nilsson, Lennart (2013) Svenska folket, journalisterna och monarkin. I Weibull, L, Oscarsson, H, Bergström, A (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Norris, Pippa (2000) *A virtuous circle: political communications in postindustrial societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothstein, Bo, Teorell, Jan (2012) Defining and measuring quality of government. In Holmberg, S, Rothsten, B, (Eds.) *The Quality of Government. Corruption, Social Trust and Inequality in International Perspective*. Chicago: University of Chicago Press.
- Trägårdh, Lars (2009; red) *Tillit i det moderna Sverige. Den dumme svensken och andra mysterier*. Stockholm: SNS förlag
- Westerståhl, Jörgen, Johansson, Folke (1995) *Bilden av Sverige: studier av nyheter och nyhetsideologier i TV, radio och dagspress*. Stockholm: SNS.

MEDIEFÖRTROENDE I NYTT MEDIELANDSKAP

LENNART WEIBULL

Den 9 april 2014 meddelade TV4 att man lägger ner sina lokala nyhetsredaktioner. Beslutet medför att 24 lokala programfönster försvinner. Istället ska kanalens centrala nyhetsredaktion förstärkas med 25 reportrar som ska placeras på nio orter i landet och förse den gemensamma redaktionen med nyheter. Företagsledningen motiverade beslutet med att man måste koncentrera verksamheten och anpassa den till de pågående förändringarna i mediebranschen. Beslutet från TV4 kom för många som en stor överraskning, medan andra pekade på att det snarast var väntat. Sedan kravet på lokala redaktioner bortfallit i kanalens avtal med staten var det naturligt att TV4 i den kommersiella konkurrensen avvecklar vad man uppfattar som olönsam verksamhet.

Oavsett bakgrunden till avvecklingen av TV4:s lokala sändningar är det en intressant fråga vad ett sådant beslut betyder för bilden av kanalen. I Svenska Dagbladet hävdade en mediananalytiker att avvecklingen av de lokala kanalerna var förödande för kanalens varumärke.¹ Men frågan är om det finns ett sådant samband. Och är det så att synen på TV4 som varumärke påverkar tittandet – eller tvärtom? Bakom det ligger mera grundläggande frågor om hur allmänheten överhuvudtaget uppfattar medier. Och den kanske mest intressanta frågan: Betyder egentligen förtroendet något för intresset att följa en viss kanal?

Även om det givetvis är omöjligt att idag studera vad TV4:s beslut att avveckla sina lokala sändningar betyder för synen på kanalen finns det möjligheter att belysa de mer generella frågorna om förhållandet mellan medieanvändning och förtroende. Tidigare analyser har visat att relationen är komplex och sambanden svaga eller oklara (Wadbring och Weibull, 2005; Weibull, 2007). Sedan dess har det nya medielandskapet fortsatt att utvecklas. Det finns därför anledning att på nytt ställa frågan om sambandet mellan medieanvändning och medieförtroende. Det görs i det följande på grundval av den nya frågan om medieförtroende som sedan 2010 ställts i de nationella SOM-undersökningarna och som även inkluderar en del traditionella medier på digitala medieplattformar (Weibull, 2013a).

Medieförtroende 2010-2013

I den fråga om förtroende för medier som introducerades i den nationella SOM-undersökningen 2010 ingår 17 namngivna medier. Av dessa är fyra dagstidningar på papper (Dagens Nyheter, Aftonbladet, Expressen och Metro), tre digitala tidningssajter (dn.se, aftonbladet.se och expressen.se), tre radioföretag/kanaler

(Sveriges Radio, Mix Megapol och Radio Rix), en radiosajt (sverigesradio.se), fyra tv-företag/kanaler (SVT, TV3, TV4 och Kanal 5) och två tv-sajter (svt.se och tv4.se). Frågan rymmer således de största radio- och tv-kanalerna och deras digitala sajter. Där finns också den största morgontidningen, den största gratistidningen och de största kvällstidningarna och deras respektive sajter. Att alla stora medier är med stämmer emellertid inte fullt ut. Eftersom frågan skulle utgå från namnen på enskilda medier kom ett av de mest spridda svenska medierna – landsortspresen – inte att kunna inkluderas i frågan, liksom inte heller lokala radio- och tv-kanaler. Konsekvensen är att bedömningarna i realiteten avser enbart nationella medier.²

Även om det rör sig om nationella medier bedömdes det ändå inte som självklart att alla skulle ha uppfattning om dem. Framför allt kunde äldre människor förväntas ha mindre kännedom om de privata radiokanalerna och webbsajterna – och de yngre något mindre kunskap om traditionella medier som Sveriges Radio och Dagens Nyheter – beroende på en lägre andel användare i dessa grupper (Mediebarometern 2009, 2010). Det var skälet att det fanns med ett alternativ för att svara att man saknade uppfattning.

Andelen som anger att de saknar uppfattning är som väntat stor för vissa av medierna (tabell 1). Det högsta värdet noteras för dn.se med 40 procent. Andra medier där en stor del av allmänheten saknar uppfattning är de kommersiella radiokanalerna, gratistidningen Metro och de sex digitala sajter som ingick i frågan. Andelarna utan uppfattning varierar här mellan 30 (aftenbladet.se) och 39 procent (Rix FM). De kanaler där flest har uppfattning är inte oväntat Sveriges Television, TV4 och Sveriges Radio där de som saknar uppfattning är omkring tio procent eller lägre.

När vi ser på procenttalen över de fyra undersökta åren visar det sig att andelen som anger "Ingen uppfattning" för de traditionella medierna ligger stabilt. Den enda större förändringen gäller för sajterna där andelen som saknar uppfattning mellan 2010 och 2013 minskat med 15 procentenheter – från drygt 50 till omkring 35 procent. Nedgången av svarande utan uppfattning kom dock redan mellan 2010 och 2011 och andelen har därefter minskat endast marginellt. Andelen som saknar uppfattning om den mest spridda sajten i Sverige – aftenbladet.se – ligger på samma nivå sedan 2011.

Om vi antar att stora andelar med ingen uppfattning betyder att man anser sig dåligt insatt är resultatet i stort vad som kunde förväntas givet publikstorlekarna. Det var senast omkring 2010 som mediernas digitala genomslag ägde rum. Det var då man blev generellt mer uppmärksam på vilka sajter som fanns, inte minst genom att medieföretagen själva hänvisade till dem från sina traditionella plattformar. Att det ändå är relativt många som saknar uppfattning har sannolikt att göra med ett mindre intresse att använda sajterna. Ointresset finns främst bland äldre som vuxit upp med de traditionella medierna och inte orienterat sig i den digitala världen (Westlund och Weibull, 2013).

Också i fråga om den kommersiella radion har andelen som saknar uppfattning minskat. Nedgången är dock inte lika stor som för sajterna. En trolig förklaring är att kanalerna skiljer sig från flertalet andra medier genom att de i huvudsak är begränsade till en smalare publik av yngre lyssnare. För medier som Dagens Nyheter och Metro är en förklaring till de relativt höga andelarna för ingen uppfattning att de i realiteten inte är nationellt spridda och därför tämligen okända för många.

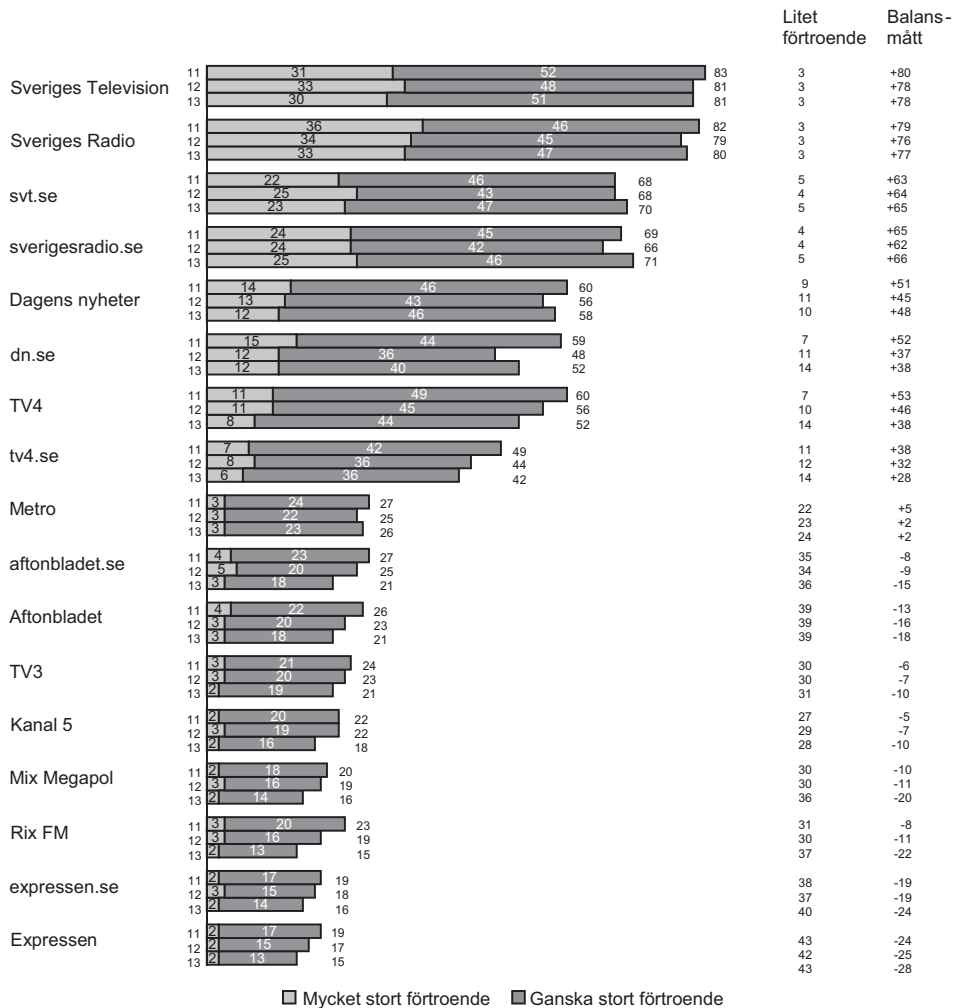
I tabell 1 redovisas även den totala fördelningen av svaren, inklusive dem utan uppfattning. För att få en överblick är det enklast att utgå från balansmått som redovisas längst till höger i tabellen. Balansmått står för förtroendebalansen, ett sammanvägt mått som inte bara tar hänsyn till andelen stort förtroende utan även till andelen litet förtroende genom att andelen stort förtroende minskas med andelen litet förtroende (se Sören Holmbergs och Lennart Weibulls artikel om institutionsförtroende i denna volym). Det gör att förtroendebalansen kan variera mellan +100 (alla har stort förtroende för mediet) och -100 (alla har litet förtroende för mediet).

De medier som med ett sådant mått visar sig ha det största förtroendet är public serviceradio och -tv med +71 och +66. Förtroendebalansen är i stort sett på samma nivå som tidigare år.³ Det mest utmärkande är den blygsamma andelen med litet förtroende. Resultatet bekräftar andra mätningar som visat på public servicemediernas starka ställning i svensk opinion (Hujanen m fl, 2013; jfr Weibull, 2012). Bilden förstärks av att de två public serviceföretagens sajter också ligger mycket högt: år 2013 uppbär de tvåsajterna större förtroende än någon av medieplattformarna utanför public servicesektorn.

Andra medier med en klart positiv förtroendebalans – men betydligt lägre än SVT och SR – är TV4 (+36) och Dagens Nyheter (+35). Av dessa uppvisar TV4 en minskning i förtroendet sedan 2010, medan Dagens Nyheter ligger stabilt. Lågt ligger däremot de kommersiella tv-kanalerna 3 och 5, den kommersiella radion samt Aftonbladet och Expressen, särskilt pappersutgåvorna. Här visar förtroendebalansen på klara minus – det är fler som har litet än som har stort förtroende för dessa medier.

Den bild av medieförtroendet som visas i tabell 1 är beräknad inklusive dem som uppger att de inte har någon uppfattning, troligen för att de saknar erfarenhet av eller intresse för mediet. Samtidigt säger helhetsbilden mindre om hur de som faktiskt har en uppfattning värderar mediet. Medier där många saknar uppfattning, exempelvis Dagens Nyheter eller dn.se, kan med ett sådant mått inte nå en hög förtroendebalans. Om vi vill ha en bild av hur de som har uppfattning om mediet värderar det måste vi exkludera dem som uppgivit Ingen uppfattning. Det är utgångspunkten för figur 1. Figuren redovisar för åren 2011, 2012 och 2013 andelen som uppger mycket och ganska stort förtroende. Vidare finns en kolumn för andelen med litet förtroende för respektive medium samt en förtroendebalans; den senare är således här beräknad bara på dem som uttryckt en uppfattning. I figur 1 är medierna rangordnade efter förtroendebalansen 2013.

Figur 1 Förtroende för olika medier 2011, 2012, och 2013 bland dem som har uppfattning

Anmärkning: Balansmättet anger andel stort förtroende minus andelen litet förtroende. Det kan variera mellan +100 (alla har stort förtroende) och -100 (alla har litet förtroende).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2011-2013.

När de som saknar uppfattning inte är med i underlaget blir public servicemediernas starka ställning ännu mer framträdande. Sveriges Television och Sveriges Radio ligger lika: 81 respektive 80 procent av dem med uppfattning har stort förtroende för dem – och omkring en tredjedel anger till och med att de har mycket stort förtroende. Det resulterar i förtroendebalanser på +77 respektive +76. Sverigesradio.se och svt.se ligger något lägre med omkring 70 procent stort förtroende och en förtroendebalans på +65.

Det anmärkningsvärda i siffrorna är kanske ändå inte den höga andelen med stort förtroende utan snarare det faktum att det även här är så få som har litet förtroende för public servicemedierna. Oavsett om det gäller företagen i stort eller sajterna ligger andelen negativa på fem procent eller under.

I en andra grupp kommer TV4, Dagens Nyheter och sajten dn.se: omkring hälften av dem med uppfattning har stort förtroende för dem. Det ger en förtroendebalans på omkring +40 eller något mer. Andelen som har litet förtroende är omkring tio procent. TV4 har tappat i förtroende över de undersökta åren – från 60 till 52 procent och i förtroendebalans från +53 till +38. Mot förväntan har även tv4.se ett minskande förtroende. Det är motsatsen till vad vi har sett ifråga om svt.se; för tv4.se går förtroendet ner samtidigt som fler har uppfattning om sajten. Eftersom nedgången gäller både TV4 och tv4.se pekar mycket på att det snarast är varumärket som har ett ökat förtroendeproblem.

För Dagens Nyheter och dn.se är det svårt att se något entydigt mönster: andelen stort förtroende är dock något lägre 2013 än den var 2011. Möjligen reflekterar den splittrade bilden för DN papperstidningarnas försvagade ställning (jfr Anders Jalakas och Ingela Wadbrings artikel om tidningsmarknaden i denna volym), men det kan inte förklara nedgången för dn.se.

De övriga medier som har bedömts uppvisar i huvudsak ett mindre förtroende 2013 än tidigare undersökningsår. Aftonbladet och Expressen har ett successivt minskat förtroende oavsett om det gäller papper eller digitalt. Samma försvagning kan vi notera för kommersiell radio och tv. Bara mellan 15 och 20 procent av personer med uppfattning uppger att de har stort förtroende för dem, vilket innebär förtroendebalanser mellan -10 (Kanal 5) och -24 (expressen.se). Det enda undantaget är gratistidningen Metro som har ett stabilt förtroende med omkring en fjärdedel av dem med uppfattning och ligger på ett knappt plus i förtroendebalans.

Den sammanfattande bilden för medieförtroendets utveckling är att det skett en viss polarisering. Public servicemedierna har stärkt sin ställning medan kommersiell radio-tv och kvällspressen har tappat något. Förändringar är inte dramatiska men signifikanta och tendensen är tydlig.

Dimensioner i förtroendet

Public servicemedierna och de kommersiella medierna representerar två grupper som arbetar på olika villkor: å ena sidan public service med ett offentligt uppdrag

att svara för nyheter och samhällsprogram, men också att skänka god förströelse, å andra sidan de kommersiella kanalerna som i huvudsak bygger på underhållning och musik (Hujanen m fl, 2013; Weibull och Wadbring, 2014). Däremot är det inte lika klart hur kvällstidningarna ska betraktas i en sådan jämförelse: på papper handlar det ofta om sensationer och nöje, medan de digitalt till stor del står för ett traditionellt men snabbt nyhetsflöde.

Ett sätt att fördjupa analysen är att studera sambanden mellan hur olika medier bedöms. Inte oväntat har personer med stort förtroende för Sveriges Television även stort förtroende för Sveriges Radio och de som värdesätter TV3 värderar även Kanal 5 positivt. TV4 intar en mellanställning genom förhållandevis höga korrelationer med både SVT och TV3.

Även om skillnaderna i bedömningsmönstret kan vara betydande finns det ändå en positiv gemensam resonansbotten i förtroendebedömningarna av de svenska medierna; det finns således bara någon enstaka negativ korrelation. Det är samma tendens som även visar sig i när allmänheten bedömer olika samhällsinstitutioner (jfr Holmberg och Weibull, 2013).

För att pröva hypotesen att det rör sig om medier med olika funktioner där både plattform och innehållsprofil har betydelse för allmänhetens bedömning har genomförts en faktoranalys. Den bygger på de svarspersoner som angett att de har en uppfattning om respektive medium. Analysen bekräftar i huvudsak våra antaganden att det handlar om att mediebedömningarna grupperas i åtminstone fyra dimensioner (tabell 2).

Den första fångar upp de kommersiella radio- och tv-kanalerna, med särskilt starka värden för kanaler med fokus på musik och underhållning, medan TV4 som blandkanal laddar något lägre. Den andra är en mycket tydlig public servicedimension. I en tredje dimension samlas kvällspressen, både på papper och digitalt. I den fjärde dimensionen är det framför allt Dagens Nyheter som framträder tydligt, men också Metro laddar relativt högt. Den kan möjligen beskrivas som en morgontidningsdimension.

Även om vi fått det förväntade utfallet är det av intresse att specialgranska hur enskilda medier faller in i de fyra dimensionerna. Mest intressant i sammanhanget är TV4. Kanalen faller alltså tydligt in i den förströelseinriktade radio- och tv-dimensionen. Det gäller även tv4.se. I motsats till övriga kanaler i samma dimension har både TV4 och tv4.se även en viss laddning i public service. I ett längre perspektiv kan vi notera att TV4 gått från att ladda högre på public servicedimensionen än på den kommersiella dimensionen (Westlund, 2006) till att mera länkas till underhållningssektorn (Weibull, 2009, 2011). Visserligen påverkas utfallet av vilka medier som bildar grund för analysen, men förändringen är tydlig och torde i stor utsträckning spegla en förändrad kanalprofil hos TV4 särskilt efter 2009, då det förströelseinriktade innehållet på bästa sändningstid ökade på bekostnad av det informationsinriktade (Asp, 2013:70).

Tabell 2 Dimensioner i medieförtroendet 2013 (faktorladdningar)

	Privat radio-tv	Public service	Kvällspress	Morgonpress
Mix Megapol	.86	-.02	.28	.05
Rix FM	.85	-.03	.21	.05
Kanal 5	.84	.02	.28	.05
TV3	.81	-.00	.30	.06
TV4	.66	.34	.34	.29
TV4.se	.58	.43	.19	.36
Sveriges Radio	.06	.91	.01	.13
sverigesradio.se	-.01	.89	.03	-.20
SVT	.06	.88	.07	.17
svt.se	.05	.88	.07	.24
Aftonbladet	.28	.09	.89	.09
Aftonbladet.se	.29	.11	.89	.08
Expressen	.30	.00	.85	.24
Expressen.se	.33	.03	.85	.22
Dagens Nyheter	.06	.35	.17	.85
dn.se	.09	.37	.15	.84
Metro	.44	.12	.33	.58
Förklarad varians	25%	22%	21%	13%

Kommentar: Principalkomponentanalys. Varimax rotering.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

När det gäller förhållandet mellan kvällspressens pappers- och nätversioner har de förra ofta ansetts vara mera inriktade på sensationer och nöjen, medan de senare haft fokus på nyheter. Hypotesen är då att pappersversionerna borde ladda även i den underhållningsinriktade dimensionen medan de senare borde ladda något i morgontidningsdimensionen. Hypotesen får dock inget stöd. Visserligen laddar kvällspressen något även i underhållningsdimensionen, men det gäller både papper och digitalt. När det gäller morgontidningsdimensionen laddar Expressen något på den men inte Aftonbladet. Det senare kan vara påverkat av de det finns politisk dimension i bakgrunden; Dagens Nyheter som här står för morgonpressen har en politisk orientering som ligger nära Expressens och tidigare studier att läsare av expressen.se ligger längre till höger än läsarna av Aftonbladet (jfr Weibull, 2013b).

En slutsats är att de senaste decenniernas förändringar på medieområdet skapat en större polarisering mellan olika typer av medier. Medierna har blivit mer profilerade och därmed stärkt sina varumärken för att få större synlighet på olika plattformar. Det är sannolikt en viktig förklaring till att kvällspressen i den traditionella medieformen och den digitala versionen bedöms på i stort sett samma sätt.

Medieförtroende bland unga och gamla

Så långt har diskussionen handlat om egenskaper hos medierna men det är en självklarhet att medierna uppfattas olika av olika grupper av människor. Det som framför allt varit utmärkande för det senaste decenniet är en kraftig ålderssegregation i medieanvändningen. De nya medieplattformarna har framför allt attraherat yngre människor, medan äldre ofta blivit kvar i det gamla (Westlund och Weibull, 2013; Weibull, 2013b), något som kan förväntas ha betydelse för förtroendet för de olika medierna. I tabell 3 ges en översikt av förtroendebedömningarna i fyra åldersgrupper. I tabellens högra del redovisas hur stor andel som saknar uppfattning om respektive medium, i den vänstra andelen med stort förtroende bland dem som har uppfattning.

Tabell 3 Förtroende för medier efter ålder 2013 (procent)

	Ingen uppfattning				Stort förtroende			
	16-29	30-49	50-64	65-85	16-29	30-49	50-64	65-85
Sveriges Television	14	8	4	5	77	86	79	79
TV3	17	13	16	31	19	21	17	26
TV4	13	8	5	8	50	55	49	53
Kanal 5	19	15	23	40	18	20	15	18
Sveriges Radio	25	10	9	11	69	86	79	81
Mix megapol	23	19	33	69	19	18	15	9
Rix FM	23	21	34	70	18	17	14	9
Aftonbladet	14	10	12	24	22	19	22	22
Expressen	16	13	16	27	16	14	17	15
Dagens Nyheter	22	18	26	40	60	59	52	52
Metro	24	24	33	51	36	28	20	23
svt.se	23	18	29	50	68	79	64	64
tv4.se	26	22	31	52	42	49	40	35
sverigesradio.se	32	20	34	49	63	80	67	66
aftonbladet.se	17	15	27	52	22	18	23	20
expressen.se	23	18	33	55	16	15	16	15
Antal svar	238	455	463	490	Se kommentar			

Kommentar: Ingen uppfattning avser andel av samtliga svarande. Stort förtroende avser andelen mycket och ganska stort förtroende bland dem som har uppfattning om respektive medium. Antalet svarande för de enskilda medierna varierar mellan 465 (åldersgruppen 65-85 år för Sveriges Television) och 146 (65-85 år för Rix FM). Antalet svarande kan dessutom indirekt kalkyleras på grundval av andelarna för ingen uppfattning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

När det gäller de som saknar uppfattning har det redan i det föregående sagts att det är vanligare bland äldre när det gäller ”nya” medier. De högsta andelarna finns i fråga om de två kommersiella radionätverken där omkring 70 procent i den äldsta gruppen saknar uppfattning, för de olika sajterna ligger andelen äldre utan uppfattning på omkring 50 procent. Det senare är i stort sett en dubbelt så stor andel som i den yngsta åldersgruppen. Omvänt gäller att det bland de yngre är fler än bland de äldre som saknar uppfattning om SVT, TV4 och Sveriges Radio. Särskilt Sveriges Radio har en lite svagare ställning i den yngsta gruppen: en fjärdedel saknar uppfattning om företaget i allmänhet – högre andel än för något av de andra medieföretagen och en tredjedel saknar uppfattning om sverigesradio.se, vilket är högst för de fem sajter som ingick i frågan.

Bland dem som har uppfattning kan vi observera att det genomsnittliga förtroendet över de sexton undersökta medierna ligger på i stort sett samma nivå i samtliga fyra åldersgrupper – mellan ca 35 och 40 procent, möjligen något högre i den näst yngsta gruppen (41 procent). Ett annat gemensamt drag är att public servicemedierna är de som i varje åldersgrupp värderas högst. Bland personer mellan 16 och 29 år toppar Sveriges Television (77 procent) klart före Sveriges Radio (69 procent). Något efter men fortfarande på hög nivå kommer de två public servicesajterna. I den äldsta gruppen ligger Sveriges Radio högst med 81 procent tätt följd av SVT med 79 procent. De högsta andelarna för SVT och SR finns bland personer mellan 30 och 49 år, där andelen med stort förtroende för båda är 86 procent.

Förtroendet för TV4 uppvisar inga större åldersskillnader utan i samtliga fyra åldersgrupper har omkring 50 procent stort förtroende för kanalen. Detsamma gäller även TV3 och Kanal 5 även om andelen med stort förtroende i alla åldersgrupper här ligger på omkring 20 procent; de äldsta har dock något större förtroende för TV3 än övriga åldersgrupper.

En relativt stor samstämmighet i bedömningarna mellan olika åldersgrupper gäller även de kommersiella radionätverken och de två kvällstidningarna – både på papper och digitalt. Den äldsta gruppen har dock klart lägre förtroende för kommersiell radio än övriga. Omvänt gäller då att de har betydligt större förtroende för Sveriges Radio än de yngre. Dagens Nyheter och Metro har något större förtroende bland de yngsta än i övriga åldersgrupper.

Att äldre har stort förtroende för public servicekanalerna är förväntat utifrån hypotesen att människor som skolats i ett äldre mediasystem ofta håller fast vid det, men däremot kan det synas överraskande att public servicemedierna är de som har högst förtroende också bland de yngre. Visserligen är andelen med stort förtroende lägre bland de yngsta än bland de äldsta – särskilt Sveriges Radio – men förtroendet ligger ändå klart högre än för övriga medier. Särskilt överraskande är att de i åldern 30-49 år uppvisar de högsta förtroendeandelarna för public service. I en tidigare analys har det framhållits betydelsen av barnprogrammen för

den positiva inställningen (Sandstig, 2011). Det finns ett svagt stöd för en sådan slutsats också 2013 genom att personer med barn i förskoleåldern har ett något större förtroende än övriga, men slutsatsen motsägs delvis av att även de utan barn har högre förtroende än andra åldersgrupper.

Det är intressant att jämföra dimensionerna i dels den yngsta, dels den äldsta åldersgruppens bedömningar. Visserligen är sådana jämförelser ytterst osäkra och måste tolkas med stor försiktighet, men utfallet går ändå i förväntad riktning. De yngres bedömningar uppvisar ett tydligt mönster som skiktat ut public service, kommersiell radio-tv och kvällspress, medan utfallet i de äldres bedömningar är något splittrat särskilt när det gäller värderingen av de digitala sajterna. En rimlig förklaring är att de två åldersgrupperna skiljer sig i sin överblick av det nya medielandskapet. De yngre har vuxit upp med de digitala medierna och är medvetna om deras karaktär, medan de äldres bild troligen även bygger på äldre erfarenheter som inte alltid passar in i det nya landskapet.

Användning och förtroende

Den avslutande frågan gäller sambandet mellan användning och förtroende. Det kan förefalla som en självklarhet att det ska finnas ett sådant samband: den som saknar förtroende för ett medium tar inte heller del av det. Tidigare analyser har dock visat att det inte är så enkelt. Exempelvis har även de som läser kvällspress minst ett par gånger varje vecka lågt förtroende för kvällspress – bland dem som läser oftare är det dock en övervikt för personer med stort förtroende (Wadbring och Weibull, 2005). En annan analys visar att förtroendet för public service är högt även bland dem som sällan tar del av public servicemedier (Weibull, 2007, 2009). I det följande ska vi pröva dessa resultat på 2013 års data där det även finns möjlighet att studera några av de digitala medieplattformarna.

Analysen görs i två steg. I det första gäller det tv- och radiokanaler, i det andra är fokus på dagstidningar på papper och digitalt. Det är viktigt att hålla i minne att analyserna av sambandet mellan användningsfrekvens och förtroende görs enbart bland dem som har en uppfattning om respektive medium. Eftersom de som saknar uppfattning om ett medium tar del av mediet mer sällan än övriga är det troligt att gruppen med låg användningsfrekvens är större än när vi begränsat oss till dem med uppfattning.

När det gäller tv- och radiokanalerna redovisas för samtliga medier sambandet mellan förtroendet för mediet och frekvensen i kanal användningen. För de kommersiella kanalerna är detta relativt enkelt eftersom mediet och kanalen sammanfaller. För Sveriges Television och Sveriges Radio finns det dock mer än en kanal och där görs jämförelsen för två kanaler – P1 och P4 respektive SVT1 och SVT2. Dessutom görs även jämförelser med nyhetsanvändning för SR, SVT och TV4.⁴ Helheten redovisas i tabell 4a, där det dels redovisas procentandel stort förtroende efter användningsfrekvens inklusive ett balansmått, dels en korrelationskoefficient.⁵

Låt oss först se på sambandet mellan medieförtroende och användningsfrekvens på kanalnivå. Det generella mönstret visar som väntat på ett tydligt positivt samband – de som är flitigare användare har en större förtroende. Sambandet är starkast för de kommersiella kanalerna. Exempelvis är det under fem procent som har stort förtroende för Mix Megapol bland de sporadiska användarna, i jämförelse med 39 procent bland de frekventa användarna. Motsvarande andelar för Kanal 5 är fem respektive 29 procent och för TV4 19 respektive 61 procent. Korrelationerna ligger på mellan 0.36 och 0.42.

Tabell 4 A Förtroende för olika etermedier efter frekvensen i användningen 2013 (procent)

Förtroende för:	Kanal	Frekvens i användning av kanalen				Korrelation
		Låg	Medel	Hög	Effektmått	
Sveriges Radio	P1	64	87	88	+24	.22
	P4	60	78	79	+19	.09
	Ekonominyheter	59	84	85	+26	.26
	Lokalnyheter P4	63	77	79	+16	.09
Sveriges Television	SVT1	48	74	83	+35	.19
	SVT2	58	74	84	+26	.16
	Aktuellt/Rapport	59	77	81	+22	.07
	Regionala nyheter	62	79	81	+19	.07
TV3	TV3	32	21	7	+25	.38
TV4	TV4	19	43	61	+42	.39
	Nyheterna	30	52	64	+34	.59
	Lokala nyheter	37	52	65	+25	.51
Kanal 5	Kanal 5	5	17	29	+24	.36
Mix Megapol	Mix Megapol	4	22	39	+35	.42
Rix FM	Radio Rix	5	21	28	+23	.30

Kommentar: Grupperingen efter frekvens är normalt; hög = minst fem dagar i veckan, medel = en till fyra dagar i veckan, låg = mera sällan eller aldrig. För Aftonbladet och Expressen gäller hög = minst tre dagar i veckan, medel = en till två dagar i veckan, låg = mer sällan eller aldrig. Antalet svarspersoner varierar kraftigt. Det lägsta antalet svar finns för hög användning av Radio Rix och Mix Megapol med ca 250 svarande. De flesta andra grupper har 500 eller fler svarande. Avser andelen med mycket och ganska stort förtroende. Korrelation är Pearson's r. Effektmåttet är procentdifferensen mellan låg och hög användning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Också för public servicekanalerna är det generella mönstret detsamma: de flitiga användarna har större förtroende än de som sällan använder kanalen. Förtroendet för SVT ökar klart med regelbundenheten i tittandet på både SVT1 och SVT2 – sambandet är något större för den senare kanalen. För de två undersökta Sveriges Radiokanalerna är sambandet med förtroendet för SR störst för P1, medan det är betydligt svagare för P4. Annorlunda uttryckt verkar P4 som lokal kanal mindre profilerad som SR-kanal än den traditionella rikskanalen P1. Bakom skillnaden i korrelationerna ligger även att de två kanalerna skiljer sig kraftigt i lyssnarfrekvens: när det gäller P4 är andelen frekventa lyssnare 34 procent och andelen sporadiska 45 procent, medan motsvarande andelar för P1 är 16 och 73 procent.

Översikten ger samtidigt en viktig förklaring till det stora förtroendet för public servicemedierna. Som framgår av korrelationsmåttan är förtroendebedömningen för dessa något mindre kopplad till hur ofta man tar del av kanalerna än vad som gäller för de kommersiella kanalerna. Det särskilt utmärkande draget är att även personer med relativt låg frekvens i användning av public service har stort förtroende. Exempelvis har de lågfrekventa SVT1-tittarna större förtroende för SVT1 (48 procent) än de högfrekventa TV3-tittarna har för TV3 (32 procent). Det verkar framför allt vara nyheterna som gör skillnad. Lyssnandet på nyheterna i SR P4 eller nyheterna i SVT – både de nationella och de regionala – har ett lågt samband med förtroendet för SR respektive SVT: även de som sällan tar del av public servicenyheterna har ändå ett stort förtroende för dem.

Annorlunda uttryckt kan nyheter i public service snarast beskrivas som ett slags samhällsinstitution som är starkt förankrad hos svenska folket oavsett hur ofta de används. Det kan kontrasteras mot förtroendet för nyheterna i TV4 som är nära kopplat till frekvensen i användningen: de personer som ser lite på TV4-nyheterna har också ett lågt förtroende dem. Det senare kan beskrivas som ett slags marknadsmodell. Slutsatsen ger stöd åt tidigare iakttagelser (jfr Weibull, 2009).

Motsvarande analys kan göras för dagstidningarna i undersökningen. För Aftonbladet och Expressen, både på papper och nät, är det möjligt att göra direkta jämförelser mellan läsfrekvens och förtroende, för Dagens Nyheter, dn.se och Metro går det att göra allmänna jämförelser med morgon- respektive gratistidningsläsning (tabell 4b).

Också Aftonbladet och Expressen följer både på papper och digitalt det allmänna mönstret att de flitigare användarna har större förtroende än de sporadiska eller icke-användarna. Sambandet är starkare för pappersutgåvan än för nätutgåvan. Skillnaden framträder särskilt i att de flitiga pappersläsarna har större förtroende än de flitiga nätläsarna. Förklaringen ligger till stor del i att pappersanvändningen har blivit mer exklusiv: det är en relativt liten grupp som flera gånger i veckan läser Aftonbladet (7 procent) respektive Expressen (4 procent) på papper och den utmärks av sitt stora förtroende för respektive tidning. Att läsa nätversionerna verkar inte ha samma betydelse, möjligen beroende på att det är mer en del av nätanvändning än det är kopplat till de enskilda tidningarna.

Tabell 4 B Förtroende för olika kvällstidningar efter frekvensen i användningen 2013 (procent)

Förtroende för:	Användning av kanal:	Frekvens i användning av kanalen				
		Låg	Medel	Hög	Effektmått	Korrelation
Aftonbladet	Aftonbladet	14	33	46	+32	.28
Aftonbladet.se	Aftonbladet.se	8	14	24	+16	.23
Expressen	Expressen	12	19	36	+24	.22
Expressen.se	Expressen.se	8	14	24	+16	.17
Metro	Gratis tidning	10	24	42	+32	.25
Dagens Nyheter	Morgontidning papper	38	46	43	+5	.10
Dn.se	Morgontidning nät	24	51	52	+28	.15

Kommentar: Se kommentaren till tabell 4 A.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Resultaten för Dagens Nyheter, dn.se och Metro är svårare att utvärdera, eftersom förtroendet inte bygger på hur mycket just dessa titlar läses utan på frekvensen för morgon- respektive gratistidningsläsning. Huvudmönstret är dock det förväntade. Personer som läser morgontidningar regelbundet har större förtroende för Dagens Nyheter än de som sällan gör det. Det gäller både läsare av pappers- och läsare av webbtidningar. Det kan noteras att sambandet är lägre med pappersutgåvan som visar sig ha ett stort förtroende även bland dem som sällan läser morgontidningar, alltså ett svarsmönster som liknar public service medierna. Förtroendet för Metro ökar med hur ofta man läser gratistidningar. Sambandet är i stort sett på samma nivå som för Aftonbladet och Expressen.

Vad skapar medieförtroende?

De frågor som ställdes i inledningen gällde dels stabiliteten i svenskarnas förtroende för olika medier, dels sambandet mellan medieanvändning och förtroende. När det gäller stabiliteten i förtroendet har vi kunnat konstatera att den är mycket stor för de fyra år som förtroendefrågan ställts i nuvarande form. Den enda större förändring som framträder är att andelen som saknar uppfattning om de digitala plattformarna har blivit mindre. Det gäller särskilt svt.se, sverigesradio.se och tv4.se. Med fler som har uppfattning om dessa sajter har värderingen av dem kommit att i hög grad sammanfalla med huvudmediet. I stabiliteten ligger också att public servicemedierna fortsatt har störst förtroende. Det gäller både Sveriges Television och Sveriges Radio och numera även svt.se och sverigesradio.se. De bildar en

tydlig egen dimension i bedömningarna i kontrast mot de kommersiella tv- och radiokanalerna. Också det är mönster som iakttagits i tidigare studier.

För samtliga medier är förtroendet större bland de flitiga användarna än bland sällan- eller icke-användarna. Bakom sambandet ligger givetvis ett reciprokt förhållande: de som har stort förtroende för ett medium använder det flitigare. Public servicemedierna skiljer dock ut sig. Även personer som sällan tar del av public service har stort förtroende för både Sveriges Radio och Sveriges Television. Det gäller särskilt för nyheterna i public service: också de som är sporadiska nyhetsanvändare har stort förtroende. Det kan tolkas som ett slags institutionellt förtroende: man litar på att public service förmedlar trovärdiga nyheter även om man av olika skäl inte följer dem regelbundet. Det bidrar till att man i alla grupper uppfattar dem som viktiga, vilket är en förklaring till det stora förtroendet (Elliot, 1997). Det gäller i alla åldersgrupper och bland de yngre även för de digitala plattformarna.

För TV4 råder mer av en marknadsmodell med ett högre samband mellan förtroende och tittarfrekvens, även när det gäller nyheter. Avvecklingen av lokalnyheterna i TV4 kommer sannolikt att ytterligare förstärka det mönstret och således bidra till ytterligare försvagat förtroende. Det är därför allt mer tveksamt att betrakta TV4 som en public servicekanal.⁶

När det gäller effekten av det digitala medielandskapet på bedömningarna förefaller den ha blivit mindre. De digitala plattformarna verkar i mindre utsträckning bli bedömda efter sin teknik och mer efter det medieföretag som bedriver dem och det innehåll de förmedlar. De skillnader som finns mellan papper och digitalt för Aftonbladet och Expressen verkar snarast vara en följd av att pappersutgåvorna fått en mindre spridning och mindre av att de digitala sajterna bedöms på ett annat sätt. Den bild som framträder pekar på att det är varumärkena blivit allt viktigare i det nya medielandskapet.

Noter

- ¹ Malin Ekman: Girigheten kan bli dyr för TV4 (Svenska Dagbladet 2014-04-14).
- ² Den enda morgontidning som finns med är Dagens Nyheter. Dagens Nyheter har visserligen sin huvudsakliga spridning lokalt men kan ändå inte betecknas som landsortstidning (Weibull och Wadbring, 2014). I andra frågor där landsortspresen ingått i frågan har detta oftast formulerats som Den lokala morgontidningen eller Tidningen i den kommun där jag bor. Ett sådant alternativ fanns med i ett äldre frågebatteri om medieförtroende. Det övervägdes också i det nya, men bedömdes dock inte passa in bland de explicit namngivna medierna.
- ³ Det ska understrykas att förtroendebalansen har en skala på 200 enheter – från +100 till -100 och därför inte kan värderas på samma sätt som procentdifferenser.

- 4 Tyvärr saknas möjligheten att jämföra förtroende och användning för de digitala sajterna svt.se, sverigesradio.se och tv4.se i och med att det inte fanns frågor om användningen av dessa.
- 5 Balansmättet anger andelen stort förtroende bland de mest frekventa användarna minus andelen stort förtroende bland de minst frekventa användarna. Korrelationen är Pearson's r.
- 6 Den mediepolitiska sidan av detta förhållande är att det sedan den förra avtalsperioden inte längre är regeringen som beslutar om avtalet för TV4 utan Myndigheten för radio och tv. Att TV4 kunde avveckla sina lokala redaktioner hade för övrigt sin bakgrund i att kravet på lokala redaktioner bortföll i det nya avtalet från våren 2014 (Weibull och Wadbring, 2014).

Referenser

- Asp, Kent (2013) *Svenskt medieutbud 2012*. Stockholm: Myndigheten för radio och tv.
- Elliot, Maria (1997) *Förtroendet för massmedierna*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2013) Det viktiga institutionsförtroendet. Weibull, L, Oscarsson, H, Weibull, L (red) *Vägsköl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Hujanen, Taisto, Weibull, Lennart, Harrie Eva (2013) The Challenge of Public Service Broadcasting in the Nordic Countries. In Carlsson, U (Ed.) *Public Service Media from a Nordic Horizon. Politics, Markets, Programming and Users*. Göteborg: Nordicom.
- Mediebarometern 2009* (2010). Göteborg: Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet.
- Sandstig, Gabriella (2011) Småbarnsföräldrars syn på televisionens barnkanaler. I Holmberg, S, Weibull, L, Oscarsson, H (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Wadbring, Ingela, Weibull, Lennart (2005) Medieförtroende – en framgångsfaktor? I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Lyckan kommer, lyckan går*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2007) Medieförtroende och medieanvändning. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet: Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2009) Medieförtroendets villkor. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet: Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2011) Medieförtroende och public service. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Weibull, Lennart (2012) Public service i radio och tv – en politisk fråga? I Weibull, L, Oscarsson, H, Bergström, A (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2013a) Medieförtroende. Weibull, L, Oscarsson, H, Weibull, L (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2013b) What happens with the Swedish political press? I Dahlberg, S, Oscarsson, H, Wängnerud, L (red) *Stepping Stones. Research on Political Representation, Voting Behaviour and Quality of Government*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart, Wadbring, Ingela (2014) *Massmedier. Nya villkor för press, radio och tv i det digitala medielandskapet*. Stockholm: Ekerlids.
- Westlund, Oscar (2006) Medieförtroendets betydelse. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Du stora nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Westlund, Oscar, Weibull, Lennart (2013) Generation, Life course and Media Use in Sweden 1986-2011. I *Northern Lights* Volume 11.

FORSKNINGSFUSK OCH ALLMÄNHETENS FÖRTROENDE FÖR FORSKNING

ULRIKA ANDERSSON

Allmänhetens förtroende för forskning har under flera år varit dalande. Det har gällt såväl förtroendet för forskare som förtroendet för olika vetenskapsområden. Varför förtroendet tidigare har sjunkit har varit oklart, dock förefaller förtroendekurvan ha stabiliserats under de senaste två åren. En fråga som har dykt upp i sammanhanget är i vilken utsträckning mediernas rapportering om forskning och forskningsfusk har betydelse för människors förtroende för forskning och forskare. Påverkas människors uppfattning om forskning negativt om medierapporteringen om forskningsfusk ökar? Eller tycks människors förtroende företrädevis vara förknippat med andra faktorer? Dessa frågor kommer att analyseras närmare i följande artikel.

Mediers makt över människors uppfattningar

Frågan om nyhetsmediers makt över allmänheten har varit aktuell ända sedan etableringen av de första moderna medierna. Åsikterna om hur stor mediers makt egentligen är har dock varierat mellan olika tidsperioder och forskare. Walter Lippman (1922/1997) hävdade i början av 1900-talet att det som hade störst betydelse för människors åsikter inte var verkligheten som sådan utan *bilden av verkligheten* så som den såg ut i människors huvuden. Denna pseudoverklighet baserades enligt Lippman till stor del på sådant som rapporterats via media, vilket föranlett senare forskare att använda begreppet medierad verklighet (Nimmo och Combs, 1983). Det finns i huvudsak tre påverkansfaktorer som spelar roll för människors kunskaper och uppfattningar i olika frågor. Det handlar dels om egna direkta erfarenheter av en fråga eller tjänst, dels om erfarenheter som erhålls via andra människor (familj, vänner, arbetskamrater) och slutligen om den information och kunskap som förmedlas via media. För människor som saknar egen eller interpersonell erfarenhet av forskning är medierapporteringen, enligt detta perspektiv, den mest centrala källan för kunskap- och åsiktsbildning (jmf Bennet och Enteman, 2001; Nimmo och Combs, 1990; Asp, 1986).

Vid analyser av nyhetsmediers påverkanskraft tas ofta dagordningsteorin (agenda setting) som utgångspunkt, en teori som är sprungen ur forskning om mediers inflytande över människors politiska uppfattningar och engagemang (jmf Preiss m.fl., 2007). Forskning har exempelvis påvisat att medier kan ha en betydande makt över vilka politiska frågor människor tycker är viktiga i samband med val-

kampanjer (Wanta och Ghanem, 2007; McCombs, 2006; McCombs och Shaw, 1972) samt över hur människor uppfattar den politiska verkligheten (Callaghan och Schnell, 2005; Shanahan och Morgan, 1999; Iyengar, 1994). Vilken medieform som står för den största påverkan har det funnits något varierande uppfattningar om: en del forskare har framför allt framhållit dagspressens betydelse (McCombs och Shaw, 1972) medan andra företrädevis har lyft fram televisionens påverkansmakt (Iyengar och Kinder, 2010; Shanahan & Morgan, 1999; Iyengar, Peters och Kinder, 1982).

Mediers rapportering om forskningsfusk 2002-2013

Givet att svenska folkets direkta erfarenhet av forskningsverksamhet är relativt liten – cirka 1 procent av befolkningen är exempelvis forskarutbildade (SCB, 2014) – finns det skäl att anta att de flesta människor får information om forskning via just medier. Longitudinella studier av människors förtroende för forskning och forskare har påvisat en signifikant nedgång i förtroendet under den senaste tioårsperioden (Holmberg och Weibull, 2013). I syfte att analysera i vilken mån medierapporteringen kan förklara människors förändrade attityd till forskning har en systematisk innehållsanalys av svenska mediers rapportering av forskningsfusk under åren 2002-2013 genomförts. Studien har ingått som en del av forskningsprojektet Vetenskapen i samhället som SOM-institutet sedan 2002 genomför i samarbete med Vetenskap & Allmänhet. Innehållsanalysen inkluderar ett urval av de största nyhetsmedierna inom dagspress och tv.¹ Totalt har 356 artiklar och inslag kodats under tidsperioden 1 januari 2002 till 31 december 2013. Resultatet visar bland annat att mängden artiklar om forskningsfusk har varierat kraftigt från år till år. Generellt kan sägas att frekvensen av artiklar och inslag som berör forskningsfusk inte har ökat över tid, snarare har rapporteringen minskat under de två sista undersökningsåren 2012-2013 (tabell 1). Huruvida minskningen är ett tillfälligt trendbrott eller en mer bestående förändring går i dagsläget inte att slå fast: för det krävs fortsatta studier på området.

De undersökningsår som särskilt utmärker sig genom en högre rapporteringsfrekvens om forskningsfusk är 2005-2006 samt i viss mån också 2003 respektive 2011 (tabell 1). Om utgångspunkten att människors förtroende för forskning påverkas av medierapporteringen stämmer, innebär det att det huvudsakligen är under dessa år som det bör kunna ses en nedgång i förtroendekurvan. En närmare blick på hur koncentrationen av artiklar och inslag om forskningsfusk ser ut under undersökningsåren visar att februari 2003, juni respektive oktober 2005, januari 2006, oktober 2008 samt september 2012 är de månader där rapporteringen om forskningsfusk är ojämförligen störst under den aktuella tidsperioden. Då tre av dessa mätpunkter sammanfaller med tidpunkten då den nationella SOM-undersökningen skickas ut till ett urval av befolkningen är det rimligt att anta att nedgången i allmänhetens forskningsförtroende framför allt framträder under dessa år, åtminstone givet teorin om mediernas dagordningsmakt.

Tabell 1 Medierapportering om forskningsfusk fördelad per kalendermånad och år 2002-2013 (antal artiklar/inslag)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Totalt
Januari	-	3	1	4	18	-	-	6	1	1	1	-	35
Februari	-	12	-	2	5	1	1	4	-	5	-	5	35
Mars	-	7	3	-	5	1	1	1	-	5	1	-	24
April	-	-	3	1	1	4	1	1	1	-	1	1	14
Maj	-	1	6	11	6	1	1	1	-	1	-	3	31
Juni	-	2	2	18	6	9	2	-	2	-	1	3	45
Juli	-	6	4	4	1	1	3	1	3	1	2	3	29
Augusti	-	1	-	-	2	2	2	-	-	2	1	-	10
September	2	-	2	-	6	2	1	1	7	15	1	-	37
Oktober	-	2	2	23	2	4	16	3	2	3	4	1	62
November	5	-	-	2	1	2	2		7	1	-	-	20
December	1	2	-	5	3	-	-	1	-	1	-	1	14
Totalt	8	36	23	70	56	27	30	19	23	35	12	17	356

Kommentar: Tabellen baseras på en systematisk innehållsanalys av svenska nyhetsmediers rapportering av forskningsfusk under perioden 1 januari 2002 till 31 december 2013. I studien ingår Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Göteborgs-Posten, Sydsvenskan, Aftonbladet, Expressen, GT, Kvällsposten, Metro samt SVT Rapport's huvudsändning kl. 19.30.

Källa: Andersson (kommande 2014).

Det forskningsområde som är allra vanligast i mediernas rapportering om forskningsfusk är medicin. I rapporteringen som helhet rör 53 procent av samtliga artiklar medicinsk forskning. Sett till enskilda års medierapportering utmärker sig medicin särskilt under 2003-2004, 2006, 2008 samt 2010-2011. En stor del av denna rapportering förklaras av turerna kring det som har kommit att kallas Gillberg-affären. Kontroversen, som startade redan vid mitten av 1990-talet, handlar i korthet om att en utomstående forskare tillsammans med en barnläkare ifrågasatte riktigheten i den forskning om barn med diagnosen DAMP som en forskargrupp, knuten till professor Christopher Gillberg vid Göteborgs universitet, genomfört (Ekström, 2012). I syfte att kontrollera om forskningsfusk förekommit i studien begärde de båda kritikerna att få ta del av forskningsmaterialet, en förfrågan som Gillbergs forskargrupp tillsammans med Göteborgs universitet valde att avslå med hänvisning till att de deltagande barnen och deras föräldrar utlovats fullständig sekretess. Konflikten eskalerade i mediebevakningen runt åren 2003-2004 då Gillberg och Göteborgs universitet i en fällande dom i Kammarrätten 2003 dömdes att dela med sig av delar av det sekretessbelagda materialet. Samma år friades också forskargruppen från misstankar om forskningsfusk av Etiska rådet vid Göteborgs universitet.

Kammarrättens beslut fullföljdes dock aldrig då tre av Gillbergs kollegor i maj 2004 valde att förstöra all dokumentation kring studien. Händelsen polisanmälades

och i juni 2005 fälldes bland annat Gillberg och dåvarande rektor för Göteborgs universitet för att ha underlåtit att lämna ut källmaterialet från forskningen. Gillberg valde att anmäla svenska staten till Europadomstolen, som i ett första domslut i slutet av 2010 fastslog att staten inte hade kränkt de mänskliga rättigheterna genom att kräva att det sekretessbelagda materialet skulle lämnas ut. Efter ett överklagande fastställde Europadomstolens högsta instans slutligen domen våren 2012.

Ytterligare exempel på händelser där medicinsk forskning har fått stort utrymme i medierapporteringen hittas 2006 då en norsk cancerforskare ertappas med att ha fabricerat forskningsresultat, det vill säga hittat på sina resultat, ett fall som även får konsekvenser för ett flertal svenska forskare. I oktober 2008 framkommer vidare att en professor i Lund har fuskat i sin forskning om en fosterövervakningsmetod som används vid svenska och utländska sjukhus. 2010 anklagas en professor i transplantationsbiologi för att ha manipulerat forskningsdata. Den senare processen pågår fram till 2011 då Karolinska Institutet och Göteborgs universitet drar tillbaka anmälan.

Tabell 2 Rapporteringens fördelning per forskningsområde 2002-2013 (andel artiklar)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Totalt
Medicin	12	75	74	47	62	22	77	5	61	66	42	18	53
Samhällsvetenskap	0	3	9	9	9	41	0	85	4	28	50	12	17
Humaniora	0	6	0	36	5	8	3	0	0	6	0	23	11
Naturvetenskap	25	8	0	0	4	7	0	0	9	0	8	18	4
Teknik	63	3	0	0	0	0	0	5	22	0	0	12	4
Utbildningsvetenskap	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Generellt	0	5	17	8	20	22	20	5	4	0	0	17	11
<i>Summa</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
Totalt antal artiklar	8	36	23	70	56	27	30	19	23	35	12	17	356

Kommentar: Tabellen baseras på en systematisk innehållsanalys av tio svenska nyhetsmediers rapportering av forskningsfusk under perioden 1 januari 2002 till 31 december 2013. I studien ingår Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Göteborgs-Posten, Sydsvenskan, Aftonbladet, Expressen, GT, Kvällsposten, Metro samt SVT Rapport's huvudsändning kl. 19.30.

Källa: Andersson (kommande 2014).

Rapporteringen om fusk inom samhällsvetenskaplig forskning uppmärksammas framför allt år 2007 då en lektor vid Handelshögskolan i Göteborg fälls för plagiat samtidigt som en docent vid Lunds universitet frias från anklagelse om forskningsfusk av Vetenskapsrådet, år 2009 då en professor vid Försvarshögskolan fälls för plagiat samt år 2012 då ett flertal europeiska politiker visar sig ha plagierat sina avhandlingar.

Forskningsfusk inom humanistisk forskning uppmärksammas främst 2005 då två genusforskare anklagas för vetenskaplig oredlighet respektive plagiat. Inom teknisk forskning noteras 2002 en anmälan mot en professor vid Chalmers som av en före detta kollega anklagas för att ha fabricerat forskningsresultat. Anmälan dras sedan tillbaka och förklaras bland annat genom ”interna stridigheter” på den aktuella institutionen. Värt att notera är att utbildningsvetenskap inte alls förekommer i rapporteringen under de aktuella åren.

Den avslutande kategorin ”generell” omfattar artiklar som på olika sätt berör forskningsfusk men där fusk i artikeln inte är kopplat till ett specifikt ämnesområde. Exempel på sådana artiklar är genomgångar av tidigare forskningsfusk som görs i anslutning till en artikel som tar upp ett aktuellt fall. Men det handlar också om artiklar om brister i de granskningsfunktioner som finns för att anmäla och bedöma forskningsfusk samt om regeringens och andra aktörers förslag om hur granskningen kan eller ska förbättras.

Allmänhetens förtroende för forskning

Sveriges befolkning har under en lång tid uttryckt ett stort förtroende för svenska högskolor och universitet (jmf Holmberg och Weibulls artikel om institutionsförtroende i denna volym). Högre lärosäten hamnar oftast högt i rankningen när allmänheten skattar sitt förtroende för centrala samhällsinstitutioner. Förtroendet för universitet som institution är dock inte samma sak som förtroende för forskning. Även om forskning är en central del av universitetens verksamhet, är lärosätenas huvuduppgift utbildning. För att mäta förtroendet för forskning fokuserar artikeln därför fortsättningsvis på människors självskattade förtroende för forskare som yrkesgrupp samt för forskningsverksamheten inom sex olika vetenskapsområden.

Forskare åtnjuter generellt ett högt förtroende bland allmänheten. År 2013 uppger 64 procent att de har mycket eller ganska stort förtroende för yrkesgruppen (tabell 3). Som jämförelse kan nämnas att lärare inom skolan ligger på ungefär samma nivå i förtroende, liksom polisen som yrkesgrupp. En yrkesgrupp som människor känner särskilt stort förtroende för är läkare, där närmare 80 procent uppger att de har mycket eller ganska stort förtroende.

När det gäller förtroendet för forskare är det framför allt personer under 50 år, högutbildade samt boende i städer respektive storstäder som uppger att de hyser ett stort förtroende. Sett över tid har förtroendet dalat något under vissa år, exempelvis 2003, 2005-2006 samt 2011 då andelen med stort förtroende understeg 50 procent. Minskningen i förtroende handlade vid dessa tillfällen dock inte primärt om att gruppen med lågt förtroende blev större utan att andelen som uppgav sig sakna en åsikt i frågan ökade.

Tabell 3 Andel med stort förtroende för olika yrkesgrupper 2002-2013 (procent)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Diff. 2002-2013
Forskare	66	44	66	47	49	62	59	-	52	49	60	64	-2
Lärare	63	57	66	53	52	62	55	-	48	41	54	64	+1
Läkare	-	-	-	-	-	-	-	-	73	68	74	79	+6
Poliser	66	61	68	57	59	68	61	-	62	56	60	61	-5

Kommentar: Frågan lyder: "Allmänt sett, hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande grupper sköter sitt arbete?" med svarsalternativen mycket eller ganska stort förtroende, varken eller, ganska eller mycket litet förtroende samt ingen uppfattning. Procenten är beräknad bland dem som bevarat respektive delfråga, inklusive dem som inte har någon uppfattning i frågan. Minsta antal svarspersoner är 1520. Ett streck (-) innebär att frågan inte ställdes det aktuella året. Samtliga förändringar har en signifikans om $p=0.00$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2002-2013.

Allmänhetens förtroende för olika forskningsområden har under den senaste tioårsperioden präglats av en något sjunkande förtroendekurva, särskilt när siffrorna från det tidiga 2000-talet jämförs med situationen efter år 2010. Den kraftiga nedgången runt 2011 beror i viss mån på mättekniska orsaker då frågans placering i enkäten ändrades.² Trots att en viss upphämtning gjordes för enskilda vetenskapsområden under åren därpå, är andelen med stort förtroende för forskning inom medicin, samhällsvetenskap, humaniora, naturvetenskap, teknik och utbildningsvetenskap fortfarande lägre år 2013 jämfört med tio år tidigare (tabell 4). Riktningen på förändringen ser ut på samma sätt som för förtroendet för forskare: det minskade förtroendet motsvaras inte av en ökning av andelen med lågt förtroendet utan av en ökning av andelen utan förtroendeuppfattning.

Jämförelser sinsemellan de olika vetenskapsområdena visar att allmänheten känner störst förtroende för medicinsk forskning medan forskning inom teknik och naturvetenskap följer som nummer två och tre (tabell 4). En majoritet av befolkningen uppger att de har mycket eller ganska stort förtroende för dessa områden medan endast en mycket liten andel – omkring 2 procent – säger sig ha litet förtroende för forskning i medicin, teknik respektive naturvetenskap. Andelen som känner stort förtroende för forskning inom samhällsvetenskap, humaniora och utbildningsvetenskap är betydligt lägre: ungefär var tredje svensk har mycket eller ganska stort förtroende för humanistisk och utbildningsvetenskaplig forskning. För samhällsvetenskaplig forskning är andelen något högre, 40 procent. Det innebär dock inte att allmänheten i högre utsträckning misstror dessa forskningsområden. Visserligen är andelen med litet förtroende något större jämfört med de naturtekniska områdena (ca 5-8 procent). Andelen med litet förtroende har också ökat något under de två sista åren. Men den huvudsakliga förklaringen till

skillnaderna mellan de båda vetenskapsblocken ligger istället i andelen som säger sig sakna uppfattning i frågan. Ungefär var tredje person uppger att de inte har någon förtroendeuppfattning om humanistisk och utbildningsvetenskaplig forskning vilket kan jämföras med ungefär var tionde person för medicinsk forskning.

Tabell 4 Andel med stort förtroende för olika forskningsområden 2002-2013 (procent)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Diff. 2002-2013
Medicin	84	85	81	78	79	81	81	78	78	65	72	73	-11
Teknik	71	71	73	70	69	71	71	69	70	53	58	62	-9
Naturvetenskap	63	68	68	63	64	64	65	64	62	48	56	57	-6
Samhällsvetenskap	47	52	50	44	49	46	50	49	47	37	40	40	-7
Humaniora	37	41	38	34	35	33	37	35	36	31	30	32	-5
Utbildningsvetenskap	-	-	42	36	37	36	39	38	39	31	32	35	-7

Kommentar: Frågan lyder: "Allmänt sett, vilket förtroende har Du för den forskning som bedrivs i Sverige inom följande områden?" med svarsalternativen mycket eller ganska stort förtroende, varken eller, ganska eller mycket litet förtroende samt ingen uppfattning. Tabellen redogör för andelen som uppger sig ha mycket stort eller ganska stort förtroende för respektive område. Basen utgörs av de svarspersoner som bevarat respektive delfråga, inklusive de som inte har någon uppfattning i frågan. Minsta antal svarspersoner är 1518. Ett streck (-) innebär att frågan inte ställdes det aktuella året. Samtliga förändringar har en signifikans om $p=0.00$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2002-2013.

Resultatet är egentligen inte särskilt anmärkningsvärt givet hur de olika vetenskapsområdena fördelar sig utrymmesmässigt i nyhetsrapporteringen. Visserligen fokuserar den aktuella innehållsanalysen på mediernas rapportering om forskningsfusk och inte om forskning generellt. Medicinområdets stora uppmärksamhet i fuskrapporteringen (tabell 2) torde dock vara en relativt god spegling av hur den mer allmänna forskningsrapporteringen ser ut. Ju större utrymme ett vetenskapsområde ges i medierapporteringen desto större torde också sannolikheten vara att människor åtminstone ibland tar del av resultat och information om medicinsk forskning. Det är i sin tur en tänkbar förklaring till varför medicin är det område där allmänheten har högst förtroendeuppfattning.

Medierapporteringens betydelse för forskningsförtroendet

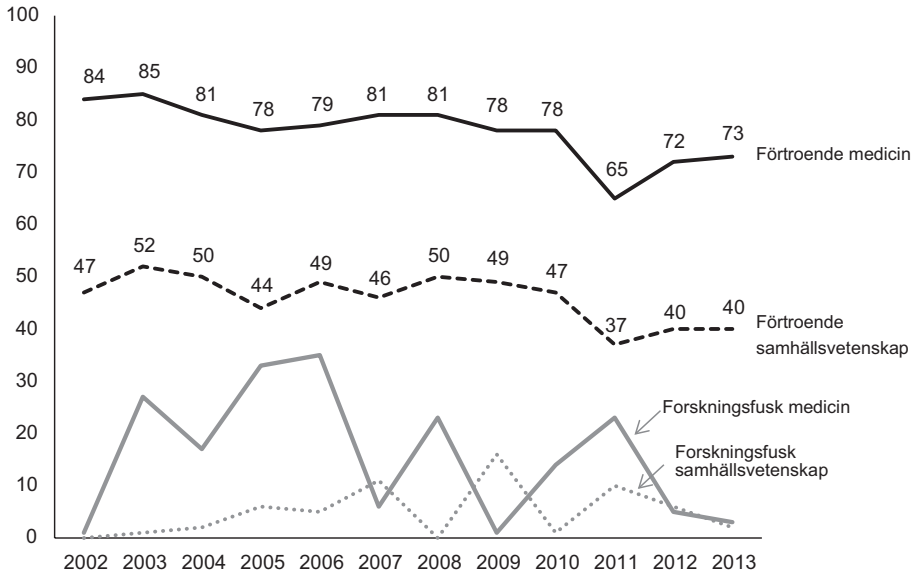
Men hur är det då med sambandet mellan nyhetsrapportering om forskningsfusk och människors minskade förtroende för forskning? Spelar medierapporteringen egentligen någon roll för i vilken riktning forskningsförtroendet går eller förefaller förändringarna snarare bero av andra faktorer? Om hypotesen att förtroendesiffrorna

påverkas av medierapporteringen stämmer borde det synas en nedgång i förtroendet år 2005, då antalet artiklar om forskningsfusk var som högst (70 stycken). Andra år som också utmärker sig genom en mer frekvent rapportering är 2003, 2006 respektive 2011 (tabell 2). För två av dessa år är det möjligt att skönja en generell minskning i allmänhetens förtroende för forskning. Det handlar dels om 2005 då det skedde en första markant minskning i andelen med stort förtroende för olika forskningsområde, dels om 2011 då nästa stora nedgång skedde (tabell 4). I båda fallen har rapporteringen varit särskilt intensiv i samband med SOM-undersökningens två första undersökningsmånader september och oktober. Nu sammanfaller dock 2011 års minskning något oturligt med det undersökningsår då mättekniska problem² sannolikt bidrog till att andelen med stort förtroende för forskning minskade samtidigt som en kraftigt ökad andel av befolkningen upplevde sig sakna förtroendeuppfattning. Problematiken till trots är det ändå inte orimligt att tro att den tillfälligt ökade rapporteringen om forskningsfusk samma år hade viss inverkan på allmänhetens förtroende för forskning.

Sett till situationen för respektive vetenskapsområde är det något mer tveksamt om det verkligen finns något samband mellan rapporteringen kring ett enskilt område och förtroendet för detsamma. I figuren nedan jämförs förtroendet för forskning inom medicin och samhällsvetenskap under 2002-2013 med antalet artiklar om fusk inom samma ämnesområden. De båda övre linjerna utgör förtroendesiffrorna medan de båda undre linjerna står för antalet artiklar om forskningsfusk (figur 1). För båda vetenskapsområdena hittas samband mellan en ökad rapportering om forskningsfusk och ett minskat förtroende bland allmänheten under de två år som nämnts ovan, 2005 och 2011. För samhällsvetenskap förefaller det också finnas en viss överensstämmelse år 2007.

Utöver sambanden som hittas 2005 respektive 2011 förefaller eventuella samband mellan förtroende för medicinsk forskning och rapportering om forskningsfusk inom detsamma att lysa med sin frånvaro. Trots att rapporteringen om forskningsfusk går upp under 2003, 2006 samt 2008 förblir förtroendesiffrorna för dessa år relativt oförändrade.

Sammanfattningsvis pekar resultaten mot att det kan finnas ett samband mellan den totala rapporteringen om forskningsfusk och människors bedömning av det egna förtroendet för olika forskningsområden. Kopplingen mellan rapporteringen av ett enskilt forskningsområde och förtroendet för detta område tycks däremot inte vara lika tydlig.

Figur 1 Samband mellan medierapportering och forskningsförtroende 2002-2013 (procent och antal)

Kommentar: Frågan lyder: "Allmänt sett, vilket förtroende har Du för den forskning som bedrivs i Sverige inom följande områden?" med svarsalternativen mycket eller ganska stort förtroende, varken eller, ganska eller mycket litet förtroende samt ingen uppfattning. Procenten är beräknad bland dem som bevarat respektive delfråga, inklusive de som inte har någon uppfattning i frågan. Tabellen redogör för andelen som uppger sig ha mycket stort eller ganska stort förtroende för respektive område. Minsta antal svarspersoner är 1518. Samtliga förändringar i forskningsförtroende har en signifikans om $p=0.00$.

För nyhetsrapporteringen om forskningsfusk visar figuren antal artiklar per år och område.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2002-2013.

Närhet spelar störst roll för forskningsförtroendet

En fråga som återstår att granska närmare är vilka faktorer det är som framför allt påverkar människors förtroende för forskning. Handlar det primärt om huruvida man tar del av de medier som rapporterar om forskningsfusk eller är det snarare andra parametrar som spelar roll? I frågan ligger också en förändringsaspekt, nämligen i vilken eller vilka grupper som förtroendet för forskning framför allt har dalat under perioden 2002-2013.

De faktorer som i tidigare forskning har visat sig vara betydelsefulla för att förklara människors forskningsförtroende är bland annat ålder, utbildning och boendeort (jmf Holmberg och Weibull, 2013). Till dessa har i analysen även förts frågor om medianvändning vilket här dels handlar om huruvida individerna regelbundet

(minst 3 dagar per vecka) tar del av någon av de tidningar respektive nyhetsprogram som ingår i innehållsanalysen, dels om regelbundenheten i respondenternas generella morgontidningsläsning (tabell 5). De tidningar som har ingått i innehållsstudien är alla utgivna i någon av landets tre storstäder och dessa benämns därför fortsättningsvis som storstadsmorgonpress. Då Sveriges Televisions nyhetsprogram *Aktuellt* och *Rapport* mäts genom en och samma fråga i den nationella SOM-undersökningen har båda titlarna inkluderats i analysen. Precis som tidigare fokuserar analysen på förtroendet för de båda vetenskapsområdena medicin och samhällsvetenskap.

Jämförelsen visar att förtroendet för forskning i medicin har minskat som mest bland personer som sällan eller aldrig tar del av morgontidningar samt bland personer i yrkesverksam ålder (16-64 år). De lägsta förtroendesiffrorna för medicinsk forskning hittas år 2013 i gruppen av unga vuxna i åldrarna 16-29 år samt bland dem som sällan tar del av nyheter via morgontidningar generellt respektive via *Aktuellt* och *Rapport* (tabell 5). Förtroendet för samhällsvetenskaplig forskning har i sin tur minskat mest bland män, personer över 50 år, lågutbildade samt bland de som sällan eller aldrig tar del av storstadsmorgontidningar respektive morgontidningar generellt. Allra lägst förtroende uppvisar pensionärer och lågutbildade.

Högst förtroende för medicinsk och samhällsvetenskaplig forskning hittas däremot bland de som regelbundet tar del av någon av storstadsmorgontidningarna samt bland högutbildade. Det kan kanske tyckas något paradoxalt givet den inledande hypotesen om att mediernas rapportering om forskningsfusk borde ha en negativ inverkan på människors förtroende. Här spelar dock närhetsfaktorn en avgörande roll. Det är rimligt att tänka sig att rapporteringen om forskningsfusk är mer frekvent förekommande i storstadsmorgonpressen jämfört med i lokal morgonpress. En högre exponering för den här typen av rapportering förefaller snarast ha en positiv påverkan på förtroendet för forskning. Det innebär också att stödet för hypotesen om att det är mediernas rapportering om forskningsfusk som har bidragit till att minska allmänhetens förtroende för forskning faller. En tänkbar förklaring till det omvända förhållandet är att exponering för rapportering om forskningsfusk kan bidra till människors känsla av att det i allmänhet går att lita på forskare eftersom de som fuskar upptäckts genom olika kontrollsystem.

Dessutom är andelen högutbildade generellt högre i storstäderna vilket ytterligare bidrar till närhetsfaktors betydelse för förtroendesiffrorna. Givet att personer med universitetsutbildning vanligen har mer erfarenhet från högre utbildning och forskning påverkar det också deras förtroende för forskning. Närhetsfaktorns betydelse är särskilt tydlig när det gäller vilken typ av universitetsutbildning individen har. Samhällsvetare hyser exempelvis ett högre förtroende för samhällsvetenskaplig forskning jämfört med personer med annan ämnesbakgrund medan personer med någon form av medicinsk utbildning uppvisar det största förtroendet för medicinsk forskning. Närhetsfaktorn är således avgörande för både vilket förtroende människor känner för forskning generellt och för hur förtroendet har utvecklats över tid.

Tabell 5 Förtroende för medicinsk och samhällsvetenskaplig forskning 2002-2013 (procent)

	Medicin			Samhällsvetenskap		
	2002	2013	Diff.	2002	2013	Diff.
Samtliga	84	73	-11	47	40	-7
Kön						
Kvinnor	82	73	-9	47	43	-4
Män	86	74	-12	48	38	-10
Ålder						
16-29 år	81	66	-15	47	39	-8
30-49 år	84	72	-12	46	46	0
50-64 år	86	72	-14	52	42	-10
65-85 år	87	79	-8	45	33	-12
Utbildning						
Låg	81	69	-12	45	35	-10
Hög	89	79	-10	52	49	-3
Boendeort						
Stad/storstad	85	74	-11	47	41	-6
Mindre tätort/landsbygd	81	70	-11	47	39	-8
Morgontidning						
Läser minst 3 d/v	84	76	-8	48	41	-7
Läser max 2 d/v eller aldrig	84	66	-18	49	39	-10
Storstadsmorgontidning:						
Läser minst 3 d/v	88	78	-10	48	48	0
Läser max 2 d/v eller aldrig	82	71	-11	47	37	-10
Aktuellt/Rapport						
Tittar minst 3 d/v	87	77	-10	51	42	-9
Tittar max 2 d/v eller aldrig	78	67	-11	38	39	+1

Kommentar: Frågan lyder: "Allmänt sett, vilket förtroende har Du för den forskning som bedrivs i Sverige inom följande områden?" med svarsalternativen mycket eller ganska stort förtroende, varken eller, ganska eller mycket litet förtroende samt ingen uppfattning. Procenten är beräknad bland dem som bevarat respektive delfråga, inklusive de som inte har någon uppfattning i frågan. Tabellen redogör för andelen som uppger sig ha mycket stort eller ganska stort förtroende för respektive område. Minsta antal svarspersoner är 225.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2002-2013.

Är ökad synlighet botemedel mot minskat forskningsförtroende?

Allmänhetens sviktande förtroende för vetenskaplig forskning har under de senaste åren gäckat delar av forskarvärlden. Visserligen tycks den nedåtgående trenden åtminstone tillfälligt vara bruten men det är trots allt fortfarande så att en lägre

andel av befolkningen uppger att de har högt förtroende för forskning idag jämfört med för tio år sedan. För forskningen som sådan är allmänhetens förtroende ovärderligt eftersom ett successivt sjunkande förtroende i förlängningen riskerar att påverka möjligheterna att få samhället och enskilda att bidra med ekonomiskt stöd till forskning.

Närheten till forskarvärlden har visat sig vara av betydelse för människors förtroende. Det gäller dels i termer av att ha egen erfarenhet av universitetsvärlden, dels i termer av att ta del av medias rapportering om forskning. I det senare fallet har analysen visat att rapporteringens inriktning inte förefaller spela så stor roll för förtroendet, det viktiga är att alls exponeras för information och nyheter om forskning. Eftersom få svenskar har personlig insyn i den forskningsverksamhet som bedrivs i Sverige innebär det att forskningens synlighet utanför de akademiska väggarna är av alldeles särskild vikt. Genom att öka synligheten i nyhetsflödet och i andra offentliga sammanhang kan osäkerheten kring vad forskare egentligen gör och vad de bidrar med till samhället minskas. Det skulle kunna innebära att fler människor får möjlighet att känna att de har tillräcklig inblick för att kunna göra en övergripande värdering av forskningen. I förlängningen innebär det också en potentiell möjlighet att vinna tillbaka åtminstone en del av det förlorade förtroendet för forskning.

Noter

- ¹ De medier som ingår i studien är Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Göteborgs-Posten, Sydsvenskan, Aftonbladet, Expressen, GT, Kvällsposten, Metro respektive SVT Rapport huvudsändning kl. 19.30. För en mer utförlig beskrivning av metod och urval, se Andersson (kommande 2014).
- ² I 2011 års studie placerades förtroendefrågorna för de sex forskningsområdena på ett annorlunda ställe jämfört med tidigare år. Det ledde till en stor ökning i andelen som uppgav svarsalternativet ”ingen uppfattning” samtidigt som det uppstod en motsvarande minskning av andelen med mycket stort eller ganska stort förtroende. Det uppstod med andra ord ett slags kontexteffekt. När frågorna återplacerades på sin vanliga plats i formuläret år 2012 återgick andelen som saknade uppfattning till samma nivåer som 2010. En viss återhämtning skedde också för andelen med mycket stort respektive ganska stort förtroende, även om andelen fortfarande inte nådde upp till nivåerna från 2010.

Referenser

Andersson, Ulrika (kommande 2014). *Medierapporteringens betydelse för forskningsförtroendet* (preliminär titel). Forskningsrapport från Vetenskap & Allmänhet.

- Asp, Kent (1986). *Mäktiga massmedier. Studier i politisk opinionsbildning*. Stockholm: Akademilitteratur.
- Bennett, W. Lance & Entman, Robert M. (2001). *Mediated Politics. Communication in the Future of Democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Callaghan, Karen & Schnell, Frauke (2005). *Framing American Politics*. Pittsburgh: Pittsburgh University Press.
- Ekström, Bo-Lennart (2012). *Kontroversen om DAMP: En kontroversstudie av vetenskapligt gränsarbete och översättning mellan olika kunskapsparadigm*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2013). "Fallet för forskningsförtroendet fortsätter", i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägskalet*. Göteborg: SOM-institutet
- Iyengar, Shanto (1994). *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues*. Chicago: University of Chicago Press.
- Iyengar, Shanto, Peters, Mark D. & Kinder, Donald R. (1992). "Experimental Demonstrations of the "Not-So-Minimal" Consequences of Television News Programs". *The American Political Science Review*, 76(4): 848-858.
- Iyengar, Shanto & Kinder, Donald R. (2010). *News that Matters. Television and American Opinion*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lippman, Walter (1922/1997). *Public Opinion*. New York: The Free Press.
- McCombs, Maxwell (2006). *Makten över dagordningen. Om medierna, politiken och opinionsbildningen*. Stockholm: SNS förlag.
- McCombs, Maxwell E. & Shaw, Donald L. (1972). "The Agenda-setting Function of Mass Media", i Oliver Boyd-Barret & Chris Newbold (red) *Approaches to Media: A Reader*. London: Arnold.
- Nimmo, Dan & Combs, James E. (1990). *Mediated Political Realities*. New York: Longman.
- Preiss, Raymond W., Gayle, Barbara Mae, Burrell, Nancy, Allen, Mike & Bryant, Jennings (red) (2007). *Mass Media Effects Research. Advances Through Meta-Analysis*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Shanahan, James & Morgan, Michael (1999). *Television and Its Viewers. Cultivation Theory and Research*. New York: Cambridge University Press.
- Wanta, Wayne & Ghanem, Salma I. (2007). "Effects of Agenda Setting", i Preiss, Raymond W., Gayle, Barbara Mae, Burrell, Nancy, Allen, Mike & Bryant, Jennings (red), *Mass Media Effects Research. Advances Through Meta-Analysis*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

I KONTAKT MED RIKSDAGEN

MARTIN BROTHÉN OCH SÖREN HOLMBERG

Kontakt är något positivt. Det bygger förtroende och stöd. Åtminstone tror politikens kampanjmakare att det är så. Telefonuppringningar, nätpropåer och dörrknackning - inspirerade av Obamas valrörelser i USA – är nygamla inslag i moderna val. Så också i Sverige. Förhoppningen är att kandidater och partier skall vinna mer röster än de förlorar när man kontaktar väljare på ett mer personligt sätt (Newman 1999). Men som kampanjknep är det inget nytt. Dörrknackning är jämnårigt med allmänna val (Esaiasson 1990). Och insikten att det personliga mötet, gärna öga mot öga med väljarna, är en effektiv kampanjmetod är lika gammal. Torbjörn Fälldin uttryckte det väl: ”Det som är avgörande för framgången är om man kan komma i dialogförhållande med väljarna. Får man den dialogen att fungera då ökar det ömsesidiga förtroendet och det ger utslag i val.” (Lagercrantz 1998: 335).

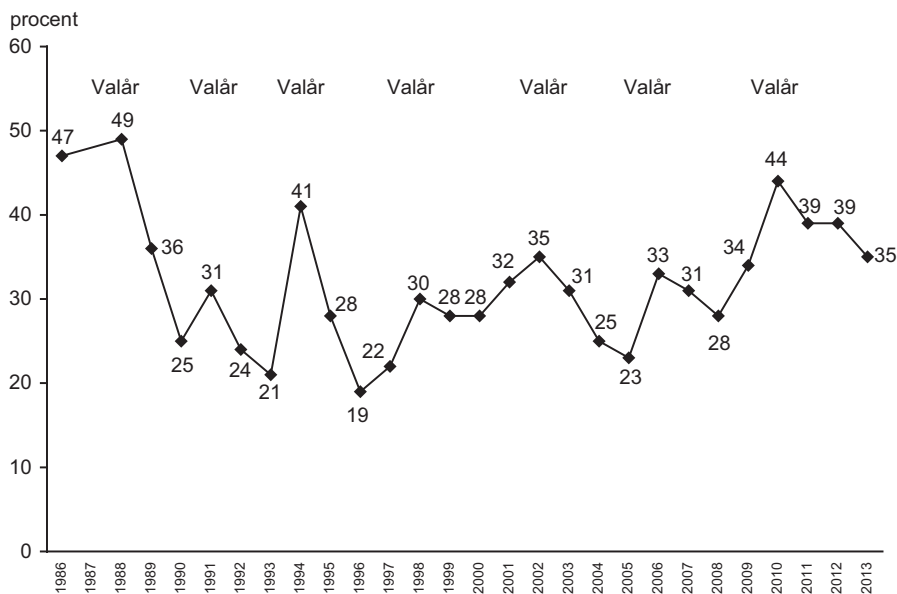
All forskning – svensk och internationell – har visat att kontakthypotesen har stöd (Issenberg 2012). Fälldin var rätt ute. Det finns ett samband mellan kontakter och förtroende. Umgänge skapar förtroende. Väljare i direkt eller indirekt kontakt med politiker har en tendens att hysa ett större förtroende för både de aktuella politikerna och för relevanta institutioner (Holmberg 1999, Newton 1999, Möller 2000, Brothén 2010). Dock, därmed inte fastslaget att det är kontakter som hundraprocentigt skapar förtroende. En omvänd påverkan spelar också en roll. Förtroende leder till mer kontakter. Vi har att göra med en ömsesidig kausal inverkan. Kontakter ger upphov till förtroende, som i sin tur underlättar ytterligare kontakter. Men oavsett hur orsaksmekanismerna verkar är det väsentligt att sambandet mellan kontakter och förtroende i huvudsak är positivt inom politiken. Det omvända – att kontakter leder till misstro – hade varit förödande för det demokratiska samspelet mellan väljare och valda.

När detta är sagt är det viktigt att betona att den positiva kopplingen mellan kontakter och förtroende visserligen finns där, men den är inte speciellt stark. Snarare visar forskningen att sambandet är relativt svagt. Personer med politikerkontakter har ett större förtroende för politiker och politiska institutioner än väljare utan kontakter – men skillnaden i tillit är ofta inte stor. Kontakter tycks inte vara en av de mer betydelsefulla förklaringsfaktorerna bakom människors politikerförtroende (Brothén och Holmberg 2011).

I det följande skall vi i forskningskumulativ anda utsätta kontakthypotesen för en prövning som bygger på ett tidigare test vi genomförde för några år sedan (Brothén 2008, Brothén och Holmberg 2011). Vår utfallsvariabel är förtroendet

för riksdagen som institution. Årliga mätningar finns här i SOM-undersökningarna ända tillbaka till 1986. Testvariabler är fyra olika kontaktformer mellan svenska medborgare och riksdagen eller ledamöterna. En gäller allmänna ospecificerade kontakter med någon riksdagsledamot under det senaste året; en annan nätbesök på riksdagens hemsida, en tredje nätbesök på någon ledamots hemsida och en fjärde konkret besök i riksdagshuset i Stockholm. Analysen kommer inte att begränsas till enbart individnivån – huruvida graden av kontakter har ett samband med graden av förtroende. Vi kommer även att pröva sambandet över tid. Samvarierar kontakt- och förtroendenivåer över tid? I vår tidigare studie fann vi vissa om än svaga samband. Frågan är om dessa samband kvarstår förstärkta eller försvagade när vi nu kan förlänga tidsserierna och göra provningen mer tillförlitlig?

Figur 1 *Förtroende för riksdagen. Andelen med mycket eller ganska stort förtroende 1986-2013 (procent)*

Kommentar: Frågan lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete". Resultaten visar andelen svarande som har ett mycket eller ganska stort förtroende för riksdagen. Frågan omfattade också svarsalternativen varken eller respektive mycket eller ganska litet förtroende. Procenten är beräknad bland personer som besvarat förtroendefrågan. Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986-2013.

Mycket varierande förtroende för riksdagen

Svenska folkets förtroende för riksdagen förändras på samma sätt som andra politiska institutioner (se Holmberg och Weibulls kapitel). Under åren 1986 till 1996 tappar riksdagen i förtroende. Därefter inleds en uppgångstrend som når som högst valåret 2010. Dessa år utmärks av politikens *come back* som förtroendebransch. Men sedan bär det något utför igen. Riksdagen har förlorat i förtroende under senare år (se figur 1). Möjligen kan denna sentida förtroenedgång ses i ljuset av den tydliga valårscykel som karaktäriserar förtroendet för riksdagen. Tilliten går upp valår för att sedan åter minska. Vi har en positiv valårseffekt på det politiska förtroendet i Sverige (Holmberg 1994).

Sett över hela den tjugofemåriga mätperioden visar förtroendet för riksdagen på mycket påtagliga förändringar – från botten siffror kring 20 procent till toppresultat kring 45-50 procent. Vi har stora och mycket tydliga utslag i vår utfallsvariabel. Frågan är om svenska folkets kontakter med riksdagen uppvisar mönster av liknande slag?

Positiva samband, men fortsatt mycket svaga

SOM-undersökningarnas kontaktmätningar inleddes först år 1998. Det betyder att vi inte har tillgång till några mätningar när riksdagens förtroende går ned under sent 1980-tal och tidigt 1990-tal. Vi kan endast pröva kontakthypotesen för åren efter 1998 när först riksdagens förtroende ökar fram till 2010 för att sedan ånyo minska något.

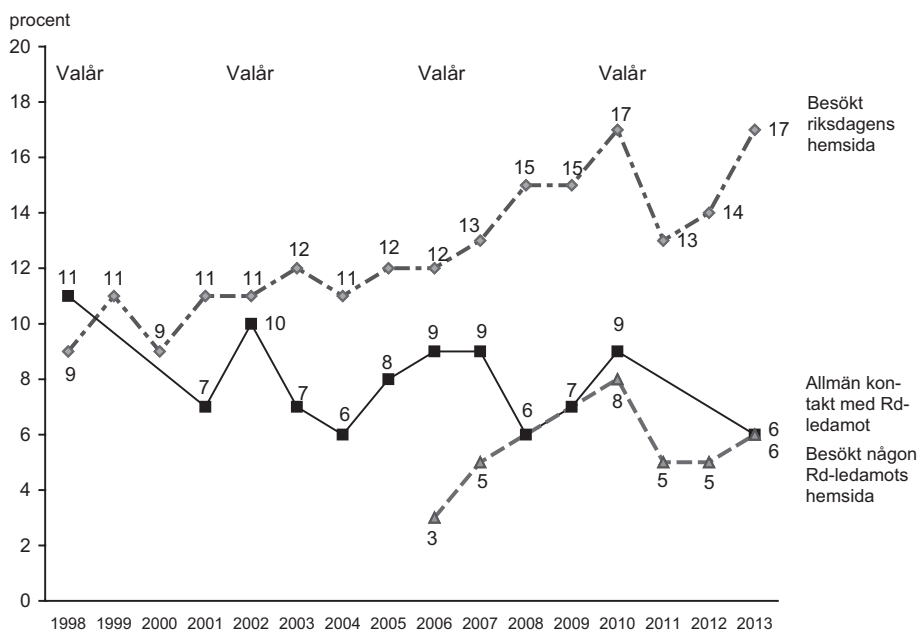
En snabb inspektion av resultaten i figur 2 avslöjar att de kontakter vi mäter inte ökar särskilt mycket i frekvens sedan slutet av 1990-talet. Och de eventuella ökningarna som kan spåras håller inte jämna steg med ökningstakten i riksdagens förtroende. Mellan 1998 och 2010 går förtroendet för riksdagen upp från 30 till 44 procent, en ökning med +14 procentenheter. Dock, som hypotesen förutspår, växer besöken på riksdagens hemsida från 9 till 17 procent (+8 procentenheter), medan den allmänna kontakten med någon riksdagsledamot, tvärt emot hypotesen, minskar från 11 procent till 9 (-2 procentenheter). SOM-institutets mätning av svenska folkets nätbesök på enskilda ledamöters hemsidor började inte förrän 2006. Men mellan 2006 och 2010 ökar besöken samtidigt som förtroendet för riksdagen går upp. Alltså två utfall i enlighet med kontakthypotesen och ett emot.

När sedan riksdagen tappar något i förtroende efter 2010, minskar också, helt enligt hypotesen, medborgarnas allmänna kontakter med ledamöterna liksom nätbesöken på ledamöternas och riksdagens hemsidor. Bortsett från ett avvikande mätresultat för nätbesöken på riksdagens hemsida år 2013 får kontakthypotesen stöd i tre fall av tre möjliga efter 2010.

Grovt sett visar alltså tidsserietestet att förändringar i olika kontaktfrekvenser samvarierar med förändringar i riksdagsförtroendet i fem fall av sex. Nätbesöken

och riksdagsförtroendet följer varandra åt över tid, åtminstone om vi iakttar det lite större mönstret. Den allmänna kontaktfrågan tycks samvariera sämre med riksdagsförtroendet. Men en mer närgående granskning visar – om vi bortser ifrån att upp- och nedgångarna är mycket större för riksdagsförtroendet än för de allmänna kontakterna med någon ledamot – att vissa positiva samband finns. I en klar majoritet av fall där medborgarnas allmänna kontakter med någon ledamot ökar eller minskar i förhållande till föregående år, ökar eller minskar också förtroendet för riksdagen. Det händer åtta gånger av elva.¹

Figur 2 Kontakt med riksdagen (procent)

Kommentar: Frågan för allmän kontakt löd: "Under de senaste 12 månaderna, har Du haft någon form av kontakt med någon riksdagsledamot" med svarsalternativen ja respektive nej. Frågan om besök på hemsidor löd: "Har Du under de senaste 12 månaderna tagit del av följande på Internet? Hemsida för: Riksdagen respektive Någon riksdagsledamot" med fem svarsalternativ från Ingen gång till Någon/ några gånger i veckan. Resultaten visar andel personer som svarat ja på den allmänna kontaktfrågan respektive angivit något besök på en Rd-hemsida under de senaste 12 månaderna. Procenten har beräknats bland samtliga svarande i respektive års SOM-undersökning.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna.

Tidsserieprövningen utfaller med andra ord i huvudsak på hypotesens sida. Variationer i medborgarnas kontakter med riksdagen och ledamöterna har ett samband över tid med förändringar i förtroendet för riksdagen. Men för att tidssamband

av detta slag skall ha någon trovärdighet som indikatorer på ett tänkt orsakssamband måste de kompletteras med bevis för att det också finns kopplingar mellan kontakter och förtroende på individnivå.

Och sådana kopplingar finns, men de är mycket svaga. Individkorrelationen (r) mellan graden av förtroende för riksdagen och allmän kontakt med någon ledamot är positiv alla undersökningsår. Genomsnittsvärdet på korrelationen är beskedliga $+0,08$, med ett värde på $+0,05$ i den senaste studien 2013.² Individualsambanden mellan nätbesöken på riksdagens eller ledamöternas hemsidor och förtroendet för riksdagen är inte heller de imponerande. Snittkorrelationen för besöken på riksdagens hemsida är $+0,13$, med resultatet $+0,09$ år 2013. Motsvarande genomsnittliga korrelation för kopplingen mellan nätbesök på någon enskild ledamots hemsida och förtroendet för riksdagen är något lägre, $+0,07$. I mätningen 2013 är korrelationen endast $+0,02$.³

Sammanfattningen blir att individkopplingarna är svaga, men att de alla går i hypotesens riktning. Ju mer kontakter desto högre förtroende. Men som sagt, några imponerande samband är det inte fråga om. De kontaktformer vi mäter är inte några centrala orsaksfaktorer bakom graden av förtroende för riksdagen.

Besöka riksdagshuset

Man skulle kunna förvänta sig att ett personligt besök i riksdagen skulle vara mer förtroendeskapande än de mer indirekt kontaktformer vi tidigare studerat. En sådan hypotes visar sig dock inte hålla; inte bland de få personer som *uppges* att de besöker riksdagen under ett år (2 procent år 2013), inte heller bland de många fler personer som någon gång varit i riksdagen (32 procent). Personer som uppges att de besökt riksdagshuset under de senaste tolv månaderna eller någon gång tidigare i livet har ett något högre förtroende för riksdagen (40 respektive 45 procent mycket/ganska stort förtroende) jämfört med personer som aldrig varit i riksdagen (36 procent); en modest besökseffekt på $+4$ respektive $+9$ procentenheter. Korrelationen mellan graden av riksdagförtroende och att ha eller ha besökt riksdagen är blygsamma $+0,07$ i SOM-mätningen 2013.

Besökseffekten är med andra ord ungefär lika svag som de kontakteffekter vi tidigare analyserat. Det är uppenbart att varken besök eller andra mer indirekta kontaktformer mellan riksdagen/ledamöterna och medborgarna har någon större inverka på förtroendet för riksdagen. Kontakterna och besöken har förhoppningsvis andra effekter, som att ge påverkansmöjligheter och ge ökade kunskaper. Men de eventuella effekterna undersöker vi inte i detta sammanhang.

Att kunskapsbiten förmodligen är viktigast, åtminstone när det gäller besöken i riksdagshuset, framgår tydligt när man ser vilka det är som i första hand har besökt riksdagen under de senaste tolv månaderna. Som resultaten i tabell 1 visar är det främst ungdomar som besöker riksdagen. Det gällde 2007 när vi första gången genomförda besöksundersökningen i samarbete med SOM-institutet. Och det gäller 2013.

Tabell 1 Andel som besökt riksdagshuset 2007 och 2013 (procent)

	Besökt riksdagshuset under de senaste 12 månaderna	
	2007	2013
Samtliga	3	2
Man	3	2
Kvinna	3	2
16 – 19 år	8	13
20 – 29 år	2	1
30 – 49 år	3	2
50 – 64 år	3	1
65+	2	1
Låg utbildning	1	0
Mellanlåg utbildning	3	2
Mellanhög utbildning	3	1
Hög utbildning	5	3
Arbetarhem	2	2
Tjänstemannahem	3	2
Högre tjänstemannahem	7	2
Företagarhem (inkl Jordbrukarhem)	1	1
Stockholms län	5	3
Uppsala	4	0
Södermanland	5	2
Östergötland, Småland och Gotland	3	1
Skåne, Blekinge och Halland	3	2
Västra Götaland	2	1
Värmland, Örebro, Västmanland, Dalarna och Gävleborg	2	2
Norrland	3	2
Mycket/ganska stort förtroende för politiker	4	3
Ganska litet förtroende för politiker	3	1
Mycket litet förtroende för politiker	1	2
Mycket intresserad av politik	8	5
Ganska intresserad av politik	2	1
Inte särskilt intresserad av politik	2	1
Inte alls intresserad av politik	3	3
V	3	2
S	4	2
MP	5	2
C	2	0
FP	2	2
KD	3	2
M	2	2
SD	2	3
Inget parti	1	1

Kommentar: Frågan lyder: "Har du under de senaste 12 månaderna besökt Sveriges riksdag/ riksdagshuset i Stockholm?" med svarsalternativen Ja; Nej, men tidigare och Nej, aldrig. Resultaten 2007/2013 är 3/2; 31/32; 66/66 procent.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2007 och 2013.

De relativt höga besökssiffrorna under de senaste tolv månaderna för unga mellan 16-19 år (8 procent 2007, 13 procent 2013) avspeglar att skolbesök i riksdagen är ett vanligt fenomen. Och att det är vanligast för skolor i Stockholms län. Äldre medborgare och människor utanför Stockholm besöker klart mer sällan riksdagen under ett år.

Med tanke på att riksdagen skall företräda hela det politiska Sverige – i vilket fall alla partier som samlar minst fyra procents stöd – kan det ses som mycket tillfredställande att olika partiers sympatisörer besöker riksdagen i ungefär samma utsträckning. Den grupp som besöker riksdagen minst är människor utan någon bestämd partisympati – de partilösa.

Ett något dystert utfall

Kontakter med riksdagen och ledamöterna är förknippat med förtroende för riksdagen. Ju mer kontakt desto högre förtroende. Men sambandet är statistiskt mycket svagt – både i tidserieanalysen och på individnivå. Och de svaga samband som finns kan dessutom vara orsakade av att förtroende ger upphov till kontakt, inte av att kontakt ger upphov till förtroende. Förhoppningen/övertygelsen bland politiker och kampanjmakare att kontakter skapar förtroende är med andra ord till stor del ett önsketänkande. Sambanden går i hypotesens riktning, men bara nätt och jämnt.

Och det kan man tycka är dystert – för demokratin, men också för opinionsforskningen. Dystert för demokratin därför att det vore så mycket lättare att bygga upp opinionsstöd och förtroende om olika enkla kontaktformer var mer verksamma och effektiva verktyg. Men så enkelt är det inte. Dystert också för den samhällsvetenskapliga forskningen kring institutionsförtroende (Holmberg och Weibull 2013). En på pappret möjligen kraftfull förklaringsfaktor bakom förtroende för olika institutioner visar sig inte vara kraftfull när det gäller förtroendet för riksdagen. Att sambanden går i hypotesens riktning är en viss tröst, men inte tillräckligt för att undvika den dystra slutsatsen – kontakter och besök är nog bra, men de har inte mycket att göra med förtroendet för riksdagen.

Noter

¹ De avvikande åren är 2001 (kontaktfrekvens går ned, riksdagsförtroendet går upp) och 2005 (kontaktfrekvens går upp, riksdagsförtroendet går ned). År 2007 avviker också delvis. Kontaktfrekvensen förändras inte men väl riksdagens förtroende, som går ned något.

² I Brothén och Holmberg 2011 redovisas alla korrelationssiffror för åren 1998-2010.

- ³ Korrelationer kan vara tuffa mått när variablerna är mycket snedfördelade. Och dessutom är korrelationer inte alltid lättolkade. Procentberäkningar kan då vara mer pedagogiska. Andelen med mycket eller ganska stort förtroende för riksdagen är 50 procent bland personer som uppger någon allmän kontakt med någon ledamot under de senaste tolv månaderna. Bland personer utan en dylik kontakt är resultatet 38 procent. Kontakteffekten i förstärkt förtroende blir +12 procentenheter. Motsvarande effekt för nätbesök på riksdagen hemsida blir +10 procentenheter och för besök på någon ledamots hemsida +13 procentenheter. Effekterna går alla i hypotesens riktning och känns något mer påtagliga än de låga korrelationerna.

Referenser

- Brothén, Martin (2008). Riksdagens besökare. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Brothén, Martin (2010). Riksdagsledamöternas kontakter med väljare. I Brothén, Martin och Holmberg, Sören (red) *Folkets representanter*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Brothén, Martin och Holmberg, Sören (2010). *Folkets representanter*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Brothén, Martin och Holmberg, Sören (2011). Kontakter med riksdagen skapar förtroende för riksdagen. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Esaiasson, Peter (1990). *Svenska valkampanjer 1866-1988*. Stockholm: Publica.
- Holmberg, Sören (1994). Partierna tycker vi bäst om I valtider. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Vägval*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (1999). Down and Down We Go: Political Trust in Sweden. I Norris, Pippa (ed) *Critical Citizens*. Oxford: Oxford University Press.
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2013). *Förtroendet för samhällets institutioner. Utvecklingen i Sverige 1986-2012*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Issenberg, Sasha (2012). *The Victory Lab*. New York: Crown Publishers.
- Lagercrantz, Arvid (1998). *En bonde blir statsminister. Thorbjörn Fälldin samtalar med Arvid Lagercrantz*. Stockholm: Bonnier.
- Möller, Tommy (2000). *Politikens meningslöshet. Om misstro, cynism och utanförskap*. Stockholm: Liber.
- Newman, Bruce (1999). *Handbook of Political Marketing*. London: Sage Publications.
- Newton, Ken (1999). Social and Political Trust in Established Democracies. I Norris, Pippa (ed) *Critical Citizens*. Oxford: Oxford University Press.

Medieanvändning

SKA MAN GRÅTA OM PAPPERSTIDNINGEN FÖRSVINNEN?

ANDERS JALAKAS OCH INGELA WADBRING

Allt färre läser dagstidningar på papper. Å andra sidan läser allt fler nyheter på Anätet, i allt fler tekniska apparater och i allt fler sammanhang. Så det kanske helt enkelt handlar om att människor vill ha sina nyheter på andra sätt – nu när möjligheten erbjuds? Och spelar det i så fall någon roll? Det ska vi diskutera i detta kapitel, först genom att studera hur utvecklingen ser ut för tidningar på olika plattformar för att sedan diskutera på vilka konsekvenser utvecklingen kan ha. Men allra först ska vi ägna några rader åt just dagstidningarnas betydelse i nyhetslandskapet.

Varför ska man bry sig om vad som händer med dagstidningarna?

Traditionellt brukar man räkna dagspress (kvälls- och morgontidningar), radio och tv som de viktiga medierna när det gäller att förse oss med vår dagliga dos nyheter. De allra flesta morgontidningar är lokala och bevakar en stad och dess närmaste omgivning. Kvällstidningar är ett storstadsfenomen och ges ut i de tre största städerna. Även om två av de fyra vi har i landet är rikstidningar som också finns i hela landet. I Sverige är radio och tv främst medier för hela landet, men de har via sina regionala stationer och kanaler även en regional betydelse för nyhetsflödet. Alla dessa tidningssidor, varje nyhetsprogram i radio och samtliga nyhetssändningar i tv behöver fyllas med nyheter, nyheter som helst ska vara färska. Det kräver stora resurser och lösningen blir därför lån, rån och återbruk. Nyheter går i ofta runt, återanvänds, återrapporteras och följs upp i olika medier. Men, från början är nästan alla händelser lokala. Därför har de flesta nyheter fortfarande sin utgångspunkt i morgontidningarna som alltså fungerar som motorer för nyhetskarusellen. (Brink Lund m.fl., 2009).

Så vad händer då om läsarna sviker morgontidningarna? Vad händer om allt färre vill betala för att dra igång det lokala nyhetsmaskineriet? En del av svaret känner vi redan till. Dagspressens upplagor sjunker vilket ger sämre ekonomi vilket i sin tur leder till att personal sägs upp. Och dagspressen är inte ensam om att tunna ut de journalistiska leden: Tidningarnas Telegrambyrå (TT) drog nyligen in sina tre redaktioner i Norrland som nu bevakas från Stockholm. TV4 beslutade våren 2014 att stänga samtliga sina lokala redaktioner i landet. Om den lokala morgontidningsbranschen fortsätter att krympa kan det medföra att hela nyhetslandskapet tunnas

ut. Utan lokala morgontidningar, eller med morgontidningar med små resurser, kan den nyhetsoppa som en framtida nyhetskarusell serverar bli ganska tunn.

Med det menar vi inte bara tunn sett till antalet artiklar och notiser. Det handlar också om vad som står i tidningarna. God, i betydelsen saklig, djup och bred, journalistik kräver god tillgång till resurser i form av personal och tid. Som exempel kan nämnas att pressen ibland kallas för den tredje statsmakten, det vill säga den makt som ska kritiskt granska samhället och dess makthavare. Men saknar den tillräckliga resurser blir den uppgiften svår att klara av.

Omsorgen om mediernas innehåll kan alltså vara ett skäl att bry sig om dagstidningarnas öde. Ett annat är att det finns en koppling mellan nyhetskonsumtion och engagemang i samhället. I högtidstalen poängteras ofta mediernas demokratiska funktion. Och det är inte oförtjänt: massmedier är viktiga i ett demokratiskt samhälle. Massmedier är bland annat bärare av kunskaper om det samhälle man lever i – och kunskap är en viktig faktor i det demokratiska systemet. Vi vet att medieformer förstärker varandra; de som tar del av nyheter i ett medium tenderar att göra det också i andra. Basen i människors nyhetskonsumtion är ofta lokala morgontidningar, och de som läser dem tar också ofta del av nyheter i andra medier (Ohlsson, 2013; Prior, 2007; Shehata & Wadbring, 2012; Strömbäck, Djerf-Pierre & Shehata 2012).

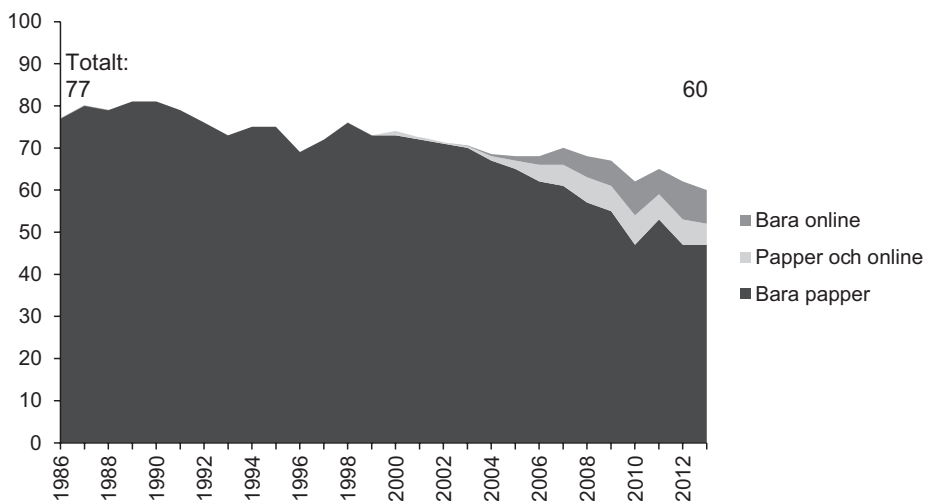
Ett tredje skäl att bry sig om dagspress är att lokala medier kan ses som en slags infrastruktur för lokal kommunikation. Det vill säga, medier kan fungera som en plats där företrädare för olika åsikter och intressen kan mötas. Medborgarna kan som mediekonsumenter ta del av dessa möten och får en möjlighet att orientera sig i de frågor som diskuteras och kan utveckla en egen medvetenhet om gemensamma problem, intressen och möjligheter. Lokala medier har också traditionellt spelat en roll när det gäller att skapa en samhällsidentitet – ett ”vi” och en koppling till hemorten. Även dessa faktorer kan ses som delar av mediernas demokratiska funktion (Kim & Ball-Rokeach, 2006). Man kan naturligtvis tänka sig att dessa lokala funktioner kan skötas av andra medier än dagstidningar. Men håller vi oss till de som står till buds idag, det vill säga radio och tv, så är utgör deras regionala prägel ett hinder för att bli tillräckligt lokala. Ett regionalt medium måste ta hänsyn till hela sin publik vilket gör det svårt att motivera produktion av många lokala nyheter – de är helt enkelt inte intressanta för en stor andel av publiken.

Läsning minskar – trots nya plattformar

Den lokala morgontidningens betydelse når alltså långt bortom frukostbordets kant. Så hur går det då för dem och övriga dagstidningar? Även om läsningen av morgontidningar fortfarande har en stark position i Sverige så är det, föga förvånande i det digitala landskapet, allt färre som regelbundet tar del av en morgontidnings innehåll på just papper. Från rekordnoteringarna runt 1980-talets slut, då den tryckta prenumererade morgontidningen regelbundet nådde närmare 80 procent

av befolkningen, har andelen stadigt krympt. Nu når den lite drygt hälften av befolkningen. Det betyder att på knappt 25 år har ungefär var tredje läsare av den tryckta morgontidningen försvunnit (figur 1).

Figur 1 Regelbunden läsning av morgontidningar på papper och online, 1986-2013 (procent)

Kommentar: Med regelbunden läsning avses läsning minst fem dagar/vecka. Redovisningen bygger på två frågor: "Läser eller tittar du i någon eller några morgontidningar regelbundet? Om du läser mer än en morgontidning, ange först den du betraktar som din huvudtidning. Frågan gäller inte läsning på internet." respektive "Läser eller tittar du regelbundet i någon eller några morgontidningar på internet?" Svarsalternativen i båda fallen är "7 dagar/vecka", "6 dagar/vecka" och så vidare till "mer sällan" och "aldrig". Antalet svarande var 2013 ungefär 5 000 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986-2013.

Om vi adderar dem som läser en tidning online, stiger naturligtvis mängden läsare. Samtidigt är andelen som bara läser en morgontidning online liten jämfört med andelen läsare av de tryckta upplagorna. Tillväxten online har inte på långa vägar klarat av att kompensera för nedgången i pappersläsandet. Det betyder att även när man räknar in onlineläsningen så har morgontidningarna tappat en fjärdedel av sin läsekrets, och når sammantaget ungefär 60 procent av befolkningen.

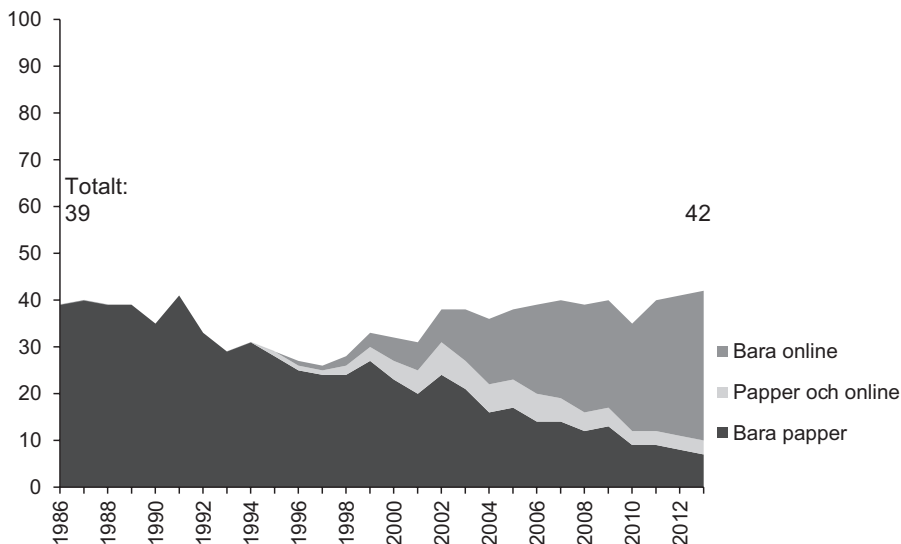
Intressant i sammanhanget är att 2014, av allt att döma, kommer att gå till historien som året då merparten av morgontidningarna i Sverige satte upp betalväggar eller premiumtjänster för sina onlineupplagor. Det innebär att det fria gratisläsandet på nätet upphör eller kraftigt begränsas. Vilka långsiktiga konsekvenser det får för hur många som ta del av morgontidningens nyheter får framtiden utvisa.

Trots att nedgången av den tryckta morgontidningens räckvidd är dramatisk så bleknar scenariot vid en jämförelse med den utveckling kvällspressens tryckta upplagor genomgått under samma tid.

Kvällstidningarna hade sitt all-time-high omkring 1990, det vill säga ungefär samtidigt som morgontidningarna. De nådde då regelbundet omkring 40 procent av befolkningen. Sedan dess har det gått utför. Ungefär en av tio uppgav 2013 att de regelbundet läste en kvällstidning på papper. Det betyder att sedan rekordåren har tre av fyra läsare övergett den tryckta kvällstidningen för andra alternativ (se figur 2).

Men de som vände ryggen åt kvällstidningen på papper gick inte särskilt långt. De bytte plattform. Det viktigaste alternativet till kvällstidning på papper visade sig vara kvällstidning online. Tack vare en kraftig ökning av onlineläsare så når kvällspressen nu lika många som under rekordåren. Ett bra exempel på den utvecklingen är Aftonbladet, som för övrigt var den första svenska tidningen på internet. Trafikmätningar av sajter visar att användningen av Aftonbladets sajt ligger skyhögt över alla andra sajter (www.kia-index.net). I princip är nu alla Aftonbladets nya satsningar digitala (Barland, 2012).

Figur 2 Regelbunden läsning av kvällstidningar på papper och online, 1986-2013 (procent)

Kommentar: Med regelbunden läsning avses läsning minst tre dagar/vecka. Redovisningen bygger på frågan: "Brukar du läsa eller titta i följande tidningar?" "Aftonbladet på papper", "Aftonbladet på datorn", "Aftonbladet på surfplatta" samt "Aftonbladet på mobilen". Motsvarande frågor ställdes om Expressen. Svarsalternativen var "6-7 dagar/vecka", "3-5 dagar/vecka", "1-2 dagar/vecka", "mer sällan" samt "aldrig". Antalet svarande var 2013 ungefär 5 000 personer.

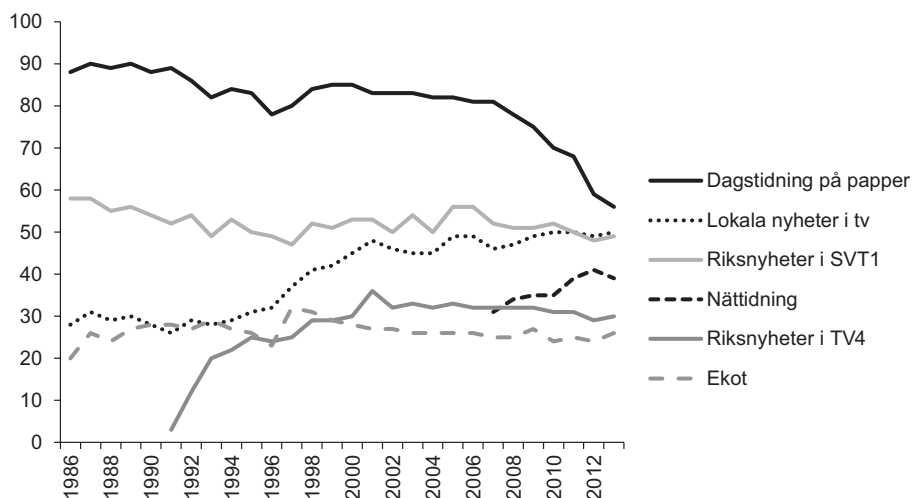
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986-2013.

De svenska kvällstidningarna lever nu huvudsakligen i den digitala världen. Och de digitala plattformar de rör sig på är många. Läsningen av kvällstidningarna sker i huvudsak via datorn (29 procent) men mobilen är en starkt växande utmanare (24 procent). Att läsa på surfplatta och papper är ungefär lika vanligt (drygt 10 procent). De allra flesta läser kvällstidningar på åtminstone två plattformar – och det är bara drygt 5 procent som bara läser på papper. Faktum är att numera är frågan ”Finns kvällstidningar på papper också?” inte helt obefogad.

Är det pappret eller nyheterna som är problemet?

Nedgången i läsning av kvällstidningar på papper och morgontidningar skulle kunna tolkas som att det är intresset för nyheter i sig som falnat. En jämförelse med utvecklingen för andra traditionella nyhetsmedier tyder emellertid inte på att det är nyheterna det är fel på: Den regelbundna konsumtionen av nyheter i radio och tv är ungefär lika stor nu som på 1980-talet (figur 3).

Figur 3 Regelbunden nyhetskonsumtion av press, radio och tv, 1986-2013 (procent)

Kommentar: Med regelbundet avses minst fem dagar i veckan utom för dagstidning på papper som avser minst fem dagar i veckan för morgontidning och/eller minst tre dagar i veckan för kvällstidning och för nättidningar minst tre dagar i veckan. Redovisningen bygger på en blockfråga för olika nyhetskanaler: "Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram?" med svarsalternativen "dagligen", "5-6 dagar/vecka", "3-4 dagar/vecka", "1-2 dagar/vecka", "mer sällan" och "aldrig".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986-2013.

Nyhetsintresset är således relativt konstant i radio och tv, och figur 3 visar mycket tydligt att det är just papperstidningarna som har fått kännas vid en långvarig och kraftig nedgång.

Det tycks heller inte vara lokala nyheter som är det stora problemet. Tittande på lokalnyheter i tv ökar under perioden. Störst ökning skedde när TV4 startade sina lokala sändningar. Med tanke på att deras lokala nyhetsredaktioner nu är på väg att läggas ned, kan vi rimligen förvänta oss en nedgång av konsumtionen av lokala tv-nyheter.

Val av plattformar för nyhetskonsumtionen skiljer sig mellan olika åldersgrupper. Det är emellertid framför allt dagstidningens ursprungsplattform, den tryckta tidningen, som har förlorat i betydelse. Ungas konsumtion av radio- och tv-nyheter sker i huvudsak fortfarande via ursprungsplattformarna radio- och tv-apparat – men de mobila alternativen som mobil och surfplatta växer snabbt.

Generationer av läsare

Sedan tidigare vet vi att ålder spelar stor roll för hur mediekonsumtionen ser ut (t.ex. Bakker & Sábada, 2010; Wadbring & Bergström, 2014). Istället för att tala om åldersgrupper kan man tala om generationer. Tanken är att man som person till stor del präglas under uppväxtåren. De vanor man skaffar sig då har man i stor utsträckning kvar när man blir äldre. Med hjälp av tidsserier är det också möjligt att se om olika generationer agerat olika vid samma ålder. Det vill säga, man kan få en bild av om dagens 30-åringar agerar annorlunda än vad äldre generationer gjorde då de var 30.

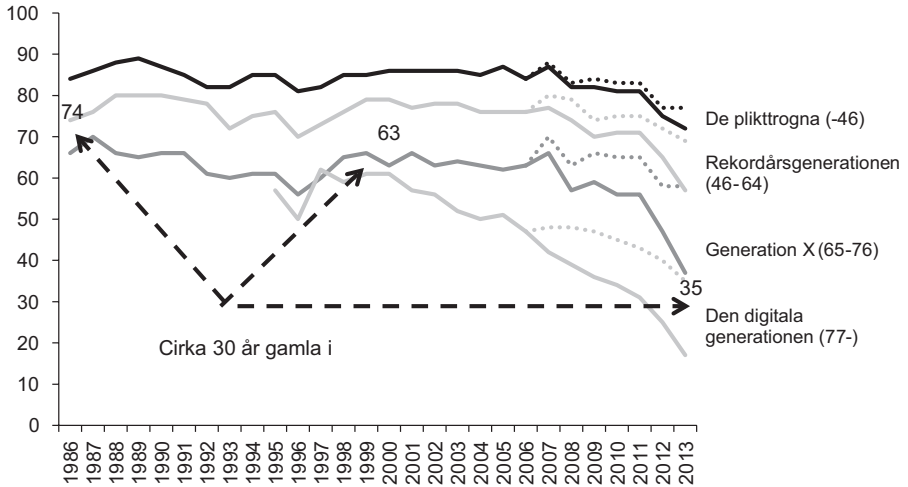
Ett sätt är att göra en uppdelning mellan den plikttrogna generationen (födda före 1946), rekordårsgenerationen (1946-1964), generation X (1965-1976) och den digitala generationen (födda efter 1977). Det är generationer som vuxit upp under olika ekonomiska villkor, under olika politiska villkor och under olika mediala villkor. De plikttrogna har genomlevt krig och depression, medan uppväxten för rekordårsgenerationen karaktäriserades av ett ökat ekonomiskt välstånd. Generation X växte upp under finansiell osäkerhet, medan den digitala generationen bland annat vuxit upp under en ekonomisk globalisering (Zukin m.fl., 2006).

Mediemässigt skiljer sig de olika generationerna åt genom att olika slags medier varit dominerande under såväl deras uppväxttid som tidiga vuxenhet. Mediemiljön för de plikttrogna karaktäriserades av radio, tidningar, grammofon och svart-vit tv som kom i mitten av 1950-talet, medan rekordårsgenerationen såg färg-tv, tvåkanalssystem och kvällstidningar utvecklas. Generation X var de som började kunna välja både rum och plats för sin mediekonsumtion på ett annat sätt genom bland annat Walkman och video. Den digitala generationen karaktäriseras snarast av just datorers och internets utveckling och utbredning.

När läsningen av morgontidningar – på papper och online – analyseras generation för generation så blir det tydligt att de yngre alltid har tagit del av tidningar

i mindre utsträckning än de äldre, och att den skillnaden ökar över tid (figur 4). Läsningen online (streckade linjer visar total läsning, både papper och online, inom respektive generation) är mest omfattande i de båda yngsta generationerna, men motsvarar inte nedgången på papper över tid. För de båda äldre generationerna så kompenserar onlineläsningen nästan helt för nedgången av läsningen på papper.

Figur 4 Regelbunden läsning av morgontidningar exklusive och inklusive onlineläsning i olika generationer, 1986-2013 (procent)

Kommentar: Med regelbunden läsning avses minst fem dagar/vecka. De heldragna linjerna avser läsning på papper för varje generation och de streckade avser läsning av papper plus online.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986-2013.

Sett till hur stor andel som var regelbundna tidningsläsare då medelåldern i respektive generation var ungefär 30 år, så märker man att tidningsläsningen avtar ju yngre generationen är. När rekordårsgenerationen var ungefär 30 år läste 74 procent av dem en dagstidning regelbundet. Vid samma tidpunkt i livet hade 63 procent av personerna i generation X regelbundna läsvanor. I den digitala generationen, som bara nästan uppnått medelåldern 30 år, är det ungefär en tredjedel som regelbundet läser morgontidningar på papper eller online. Den åldersskiktning som alltid funnits ifråga om läsning av morgontidningar har alltså förstärkts. Ingenting tyder heller på att kurvorna kommer att vända, vare sig för pappret eller online, utan det man snarast som bäst kan hoppas på är att onlineläsning bromsar nedgången. Å andra sidan talar införandet av betalväggar/premiumtjänster för att så knappast blir fallet, och särskilt inte för den yngsta generationen som är van att hämta information delvis på helt andra sajter än tidningssajter. Det finns ju

också alltid gratisalternativ kvar online, även om dagspressen börjar ta betalt för sitt innehåll online.

Svårt att få betalt för nyheter online

Kan räddningen för dagstidningarna vara att bli helt digitala och möta läsarna i webb-upplagor i datorer eller via appar för mobiltelefoner och surfplattor? Utvecklingen för kvällstidningarna verkar ju tyda på det. Men läsning på papper och läsning på skärm är inte samma sak (vi återkommer till vad det betyder för läsningen) och att läsa en text online och att betala för den är definitivt inte samma sak.

För att del av nyheter, och annat material, online måste man först betala infrastrukturen. Det krävs apparater att läsa på och överföringen av materialet måste betalas via någon form av abonnemang på uppkoppling till internet eller mobiltelefonnät. Så långt in i processen verkar flertalet vara villiga att öppna plånboken (Wadbring, 2012). När det kommer till att betala för det som visas på skärmarna krymper emellertid betalningsviljan.

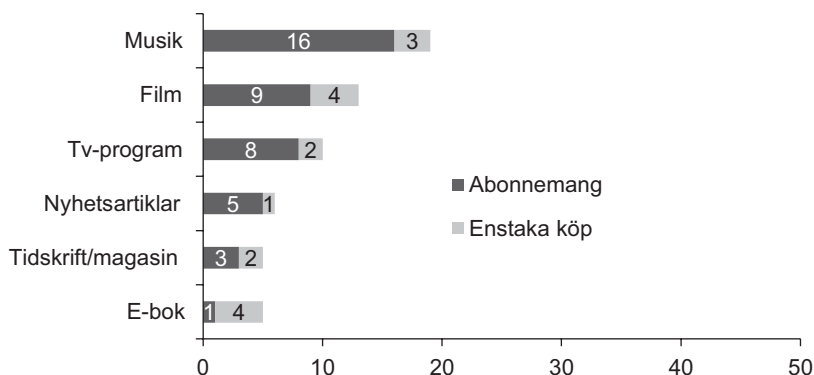
Som nämnts tidigare har eller kommer under 2014, de allra flesta tidningsföretag att börja ta betalt online. Det finns tre huvudsakliga modeller i Sverige (jfr Myllalahti, 2013:4):

- Hård betalvägg – ingen tillgång utan prenumeration
- Mjuk betalvägg – visst fritt innehåll (inklusive sajter med så kallade Plus-tjänster)
- Frekvensmodellen – ett antal artiklar är fria innan betalning krävs

Än så länge är det relativt få som har betalat för innehåll online. Det som flest har betalat för är material av underhållningskaraktär som musik, film och TV. Mindre lättsamt material som tidningsartiklar och e-böcker får färre att öppna den virtuella plånboken (figur 5). Det stämmer väl med undersökningar som gjorts av analysinstitutet IRM (Wadbring, 2012).

Den relativt låga betalningsvilligheten för nyheter, det vill säga tidningsbranschens stapelvara, är inte unik för Sverige. Undersökningar i USA visar också på en låg betalningsvilja, mindre än en fjärdedel säger sig där vara villiga att betala för att läsa nyheter online (Collins m.fl., 2013; Purcell m.fl., 2011).

Om publicering på internet ska bli morgonpressens räddande ängel så måste betalningsviljan för det redaktionella materialet öka. Om inte, så måste ökade intäkter från annonsering på nätet klara av fylla hålen i balansräkningarna. Men just nu finns det inte mycket som tyder på det. Medan onlineannonseringens andel av annonsintäkterna för kvällstidningarna visat en stadig utveckling från ungefär 30 till 50 procent mellan 2008 och 2013 så är utvecklingen för de lokala morgontidningarna under samma tid blygsamma från tre till sju procent. Storstadsmorgontidningarna har en något bättre utveckling, från nio till 15 procent (Weibull & Wadbring, 2014).

Figur 5 Andel som betalat för medieinnehåll online, 2013 (procent)

Kommentar: Frågan lyder *Har du under den senaste månaden betalat för att få tillgång till något av följande på internet? Svartalternativen var: Nej, Har abonnemang, Har gjort enstaka köp.*¹

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Men siffrorna för utvecklingen av morgontidningarnas intäkter från annonsering på internet är en aning missvisande. Samtidigt som *andelen* annonsintäkter från internetannonseringen ökat så har de *totala* annonsintäkterna minskat. Det betyder att i absoluta tal så har intäkterna från internetannonsering snarast legat still, men i takt med att den totala annonsvolymen har krympt så har deras andel av kakan blivit större och viktigare. Den svaga utvecklingen för morgontidningarnas internetannonsering bör också ses mot bakgrund av att annonsering på internet är en växande andel av den totala annonsmarknaden. Trots det så har morgontidningarna inte lyckats attrahera annonsörerna. Det som ökar mest är istället sökordsannonsering, och det är tydligt att annonsörerna inte längre behöver gå omvägen via de traditionella medierna för att nå dem de önskar (Weibull & Wadbring, 2014).

Tänkbara konsekvenser av när analogt blir digitalt

Vad betyder då den nedgång vi kan se för dagspressen och som tycks vara genomgripande för de som tillhör en yngre generation? Det lätt att föreställa sig ytterligare neddragningar inom dagspressen på grund av sviktande kundunderlag. Det är en viktig fråga i sig, men i detta kapitel är fokus istället riktat mot vad nedgången i läsning av morgontidningar kan betyda för samhället i stort. Vi börjar med att måla upp negativa bilder för att kunna avsluta med några mer hoppfulla ljusa penseldrag.

Om utvecklingen stannar vid att färre tar del av dagstidningar – vilket kan vara en rimlig tolkning, framför allt ifråga om morgontidningarna – så blir effekterna sannolikt mindre än om det leder till att morgontidningar läggs ner helt och hållet eller helt flyttar över till internet. Flera amerikanska studier har visat att medbor-

gerligt engagemang minskar när antalet tidningar blir färre (Shaker, 2014), uteblir på grund av exempelvis en långvarig strejk (Mondak, 1995) eller då en lokal tidning helt läggs ned (Schulhofer-Wohl och Garrido, 2013). Än har ingen tidning lagt ned i Sverige eller helt flyttat online, men ingen vet vad som händer i en framtid.

Å andra sidan är det ju så att samtidigt som läsningen på papper minskar, så ökar läsningen på dator, surfplatta och mobiltelefon år för år. Läsning online bidrar naturligtvis också till kunskaper om samhället (Shaker, 2014).

Men onlineläsning är inte samma sak som pappersläsning. Det beror främst på hur innehållet presenteras och hur presentationen påverkar vilket innehåll de enskilda nyhetskonsumenterna tar till sig. Mätningar av ögonrörelser vid tidningsläsning har visat att när man läser en dagstidnings webbupplaga så läser man på ett annorlunda sätt än när man läser samma tidnings pappersupplaga. En betydelsefull skillnad ligger i hur man närmar sig innehållet. En papperstidning bläddras vanligen från sida till sida och hittar man något intressant stannar man kvar på sidan och läser, annars bläddrar man vidare. Vid läsning av en webbtidning blir startsidan viktigare. En vanlig metod att närma sig innehållet är att scanna av startsidan efter något intressant, och sedan följa länken till den texten. När man läst klart återvänder man till startsidan och letar efter nästa intressanta text, följer länken till den och så vidare (Holsanova, 2010).

Den annorlunda läsmetoden för webbtidningar får konsekvenser. När man bläddrar genom papperstidningen så fastnar blicken då och då på innehåll som man inte vet att man hade ett intresse av förrän man börjar läsa. Men den som läser online, och som väljer text efter text från startsidan, går mer sällan utanför sina intresserammar. Det innebär att den som läser en papperstidning i allmänhet tar del av ett ämnesmässigt bredare innehåll än den som läser på nätet (Althus & Tewksbury, 2002, Schoenbach m.fl., 2005).

Det smalare innehåll som den som läser på webben tar del av medför därmed en risk för en ökad åsiktpolarisering och att det blir lättare att utveckla och bevara mer extrema åsikter eftersom de egna åsikterna inte behöver brytas mot eller jämföras med andras (Gentzkow & Shapiro, 2011; 2013; Knobloch-Westerwick & Johnsson 2014; jfr Strömbäck, Djerf-Pierre & Shehata, 2012).

Det har också visat sig att det finns skillnader i hur man tillgodogör sig sakinnehållet i tryckta tidningar respektive online. Mycket tyder på att en övergång till webbpublicerade nyheter kommer att fördjupa skillnader i kunskaper om samhällsfrågor. Ju högre utbildning man har desto lättare verkar det vara att tillgodogöra sig kunskaper genom onlineläsning. Eftersom kunskaper är en grund för engagemang i samhällsfrågor så är webbpublicerade medier sannolikt inte lika bra på att stimulera till samhällsengagemang i alla delar av samhället som deras tryckta motsvarigheter (Ohlsson, 2013; Yang & Gabe 2011; Althus & Tewksbury 2002).

Är då allting nattsvart? Nej, alls inte. För det första: Det är gott om nyheter på oväntade platser på internet. Den som loggar in på Yahoo för att kolla sin e-post eller vill läsa annonser på Blocket möts av länkar till aktuella nyheter. Dessutom så

delar människor nyheter med varandra i sociala medier (se Wadbring och Ödmarks kapitel i denna bok). Det gör att människor så att säga snubblar på nyheter de annars kanske inte skulle tagit del av, och studier visar att detta snubblande över nyheter är så utbrett i sociala medier att det har mätbar betydelse för bland annat kunskaper om aktuella frågor (Kim m.fl., 2013; Lee & Ma 2012; Trilling & Schoenbach, 2012). Till exempel så tar 30 procent av USA:s vuxna befolkning del av nyheter via Facebook och av dem är det bara en minoritet som väljer bort texter som inte passar deras åsikter (Mitchell m.fl. 2013). Så till en del verkar alltså snubblandet över nyheter på internet kunna ersätta den bredd i nyhetskonsumtionen som bläddrandet i en papperstidning ger.

För det andra så utvecklas webbpubliceringen hela tiden. Ett exempel är de appar som ger möjlighet att följa till exempel en lokal tidnings innehåll direkt i sin surfplatta eller mobiltelefon. Kanske kan webbnyheter i denna förädlade form i framtiden visa sig ha samma betydelse för samhällsengagemanget som tryckta nyheter har idag. För webben kommer inte bara med utmaningar. Den ger möjligheter också. Jämfört med en papperstidning så är utrymmet i en webbtidning i praktiken obegränsat. Det gör att journalisterna som tidigare varit tvungna att få in sin berättelse på någon kvadratdecimeter tidningspapper nu har gott om plats för bakgrunder, faktaredovisningar, interaktiv grafik med mera. De kan dessutom länka sin nya text till äldre texter i samma ämne eller direkt till databaser med mer information. Journalisternas möjligheter att publicera förklarande texter om komplicerade och svåra ämnen har aldrig varit bättre än nu.

Det är alltid farligt att måla upp nattsvarta bilder. Det är mycket sällan som någonting var bättre förr, även om vissa hävdar att det spelades bättre boll på Gunnar Nordahls tid och byggdes bättre bilar på 50-talet... Däremot var det ofta annorlunda. Men även när ”alla” läste morgontidningar vid frukostbordet så valde man, och valde bort, innehåll. Möjligheten att snubbla över sådant man inte visste att man var intresserad av fanns där förvisso, men tiden har alltid varit begränsad. Ingen har hunnit läsa allt. Så när tidningarna blivit tunnare har de också blivit mer vällästa; helt enkelt för att tiden räcker till en större del av innehållet.

Så till slut, när onlinenyheterna väl utvecklats och funnit sina former kanske allt blir så mycket mycket, mycket bättre än det var förr... och då kanske man inte behöver gråta om papperstidningarna försvinner. Det är i så fall andra värden än papperet som står på spel och behöver begrätas.

Not

- ¹ Frågan har en smula märklig formulering, eftersom en del av det efterfrågade innehållet knappast köps via enstaka köp och andra knappast genom abonnemang. Resultaten får ses som en fingervisning som rangordning, men knappast som några absoluta nivåer.

Referenser

- Althaus, Scott L. & Tewksbury, David (2002) "Agenda Setting and the "New" News. Patterns of Issue Importance Among Readers of the Paper and Online Versions of the New York Times", *Communication Research*. 29 (2), pp.180-207
- Bakker, Piet & Sádaba, Charo (2010) The impact of the internet on users. In Küng, Lucy; Picard, Robert G. & Towse, Ruth (Eds.), *The Internet and the Mass Media* (pp. 86-101). Los Angeles, CA: Sage
- Barland, Jens (2012) *Journalistikk for markedet. Redaksjonell produktutvikling i VG og Aftenbladet på papir og nett 1995-2010*. Oslo: Oslo universitet
- Brink Lund, Anker; Willing, Ida & Blach-Ørsten, Mark (2009) *Hvor kommer nyhederna fra?* Århus: Ajour
- Collins, Steve; Rabby, Michael & Brown, Tim (2013) "Few Students Willing to Pay For Tablet News Content", *Newspaper Research Journal*. Vol. 34 (1) pp. 62-73
- Gentzkow, Matthew & Shapiro, Jesse M. (2011) "Ideological Segregation Online and Offline", *Quarterly Journal Of Economics*, 126 (4) pp. 1799-1839
- Gentzkow, Matthew & Shapiro, Jesse M. (2013) "Ideology and Online News", NBER Chapters in: *Economics of Digitization*
- Holsanova, Jana (2010) *Myter och sanningar om läsning*. Stockholm: Språkrådet och Nordstedts
- Kim, Yonghwan; Chen, Hsuan-Ting & Gil de Zuniga, Homero (2013) "Stumbling Upon News on The Internet: Effects on incidental news exposure and relative entertainment use on political engagement", *Computers in Human Behavior*. 29, pp.2607-2614
- Kim, Yong-Chi & Ball-Rokeach, Sandra (2006) "Civic Engagement From a Communication Infrastructure Perspective", *Communication Theory*. 16, pp.173-197
- Knobloch-Westerwick, Silvia & Johnson, Benjamin K. (2014) "Selective Exposure for Better or Worse: Its Mediating Role for Online News' Impact on Political Participation", *Journal of Computer-Mediated Communication*. 19, pp.184-196
- Lee, Chei Sian & Ma, Long (2012) News sharing in social media: The effect of gratifications and prior experience", *Computers in Human Behavior*. 28, pp.331-339
- Mitchell, Amy; Guskin, Emily & Holcomb, Jesse (2013) *The Role of News on Facebook. Common yet Incidental*, Pew Reseach Center. Tillgänglig på http://www.journalism.org/files/2013/10/facebook_news_10-24-2013.pdf
- Mondak, Jeffery J (1995). "Nothing To Read: Newspapers and Elections in a Social Experiment", Ann Arbour: University of Michigan Press. refererad i *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 1996 vol 73 (2) pp 497-498
- Myllalahti, Merja (2013) "Newspaper paywalls—the hype and the reality: a study of how paid news content impacts on media corporation revenues". *Digital Journalism*. 1 (3)

- Ohlsson, Jonas (2013) "Tidningen och demokratin" i Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red) *En region för alla? Medborgare, människor och medier I Västsverige*. Göteborg: SOM-institutet
- Prior, Markus (2007) *Post-broadcast democracy: How media choice increases inequality in political involvement and polarizes elections*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Purcell, Kristen; Lee, Rainie; Rosenstiel, Tom & Mitchell Amy (2011) *How mobile devices are changing community information environments*. Pew Research Centre. Tillgänglig på: www.stateofthemediamedia.org/2011/Mobile-survey
- Schoenbach, Klaus; de Wahl, Ester & Lauf, Edmund, (2005) "Research Note: Online and Print Newspapers. Their Impact on the Extent of the Perceived Public Agenda", *European Journal of Communication*. 2014 (2), pp. 245-258
- Schulhofer-Wohl, Sam & Garrido, Miguel (2013) "Do Newspaper Matter? Short-Run and Long-Run Evidence From the Closure of the Cincinnati Post.", *Journal of Media Economics*. 26 (2), pp.60-81
- Shaker, Lee (2014) "Dead Newspapers and Citizens' Civic Engagement", *Political Communication*. 31 pp.131-148
- Shehata, Adam & Wadbring, Ingela (2012) "Allt fler står utanför nyhetsvärlden", i Oscarsson, Henrik; Weibull, Lennart & Bergström, Annika (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet
- Strömbäck, Jesper; Djerf-Pierre, Monika & Shehata, Adam (2012) "The dynamics of political interest and news media consumption: A longitudinal perspective". *International Journal of Public Opinion Research*. 25 (4), pp. 414-435
- Trilling, Damian & Schoenbach, Klaus (2012). "Skipping current affairs: The non-users of online and offline news". *European Journal of Communication*. 28 (1), pp. 35-51
- Wadbring, Ingela (2012) "Inflation eller deflation i mediekonsumtionen? En analys av människors medieutgifter och syn på mediers prisvärdhet". *Nordicom-Information*. 34 vol 1. Göteborg: Nordicom, Göteborgs Universitet
- Wadbring, Ingela & Bergström, Annika (2014) *A print crisis or a local crisis? Local news use over 27 years*. Paper presented at the conference Local journalism around the world: professional practices, economic foundations, and political implications in Oxford, UK, February 2014.
- Weibull, Lennart & Wadbring, Ingela (2014) *Massmedier. Nya villkor för press, radio och tv i det digitala medielandskapet*. Stockholm: Ekerlids www.kia-index.net (löpande)
- Yang, JungAe & Grabe, Maria Elisabeth (2011) "Knowledge acquisition gaps: A comparison of print versus online news sources", *New Media and Society*. 13 (8), pp.1211-1227
- Zukin, Cliff; Keeter, Scott; Andolina, Molly; Jenkins, Krista & Delli Carpini, Michael X. (2006) *A new engagement? Political participation, civic life, and the changing American citizen*. New York, NY: Oxford University Press

ANVÄNDNING OCH ICKE-ANVÄNDNING AV KVÄLLSPRESSEN: PÅ PAPPER, VIA DATOR, MOBIL OCH SURFPLATTA

MATHIAS A. FÄRDIGH OCH OSCAR WESTLUND

Svensk kvällspress spelar en viktig roll för hur många svenska invånare tar del av nyheter om vad som sker i samhället. Kvällspressen förser svenska allmänheten med innehåll som stimulerar deras behov av såväl information som förströelse och underhållning. Formerna för denna användning ser dock olika ut bland olika grupper av svenskar, och har dessutom förändrats väsentligt över tid, i synnerhet under de allra senaste åren. Det har länge stått utom allt tvivel att de anrika och lösnemerssålda papperstidningarna har tappat i upplaga och läsning, och att detta tapp till stor del uppstått som en följd av stora satsningar på digital nyhetspublicering som såväl möjliggjort som påskyndat ett skifte till nätbaserad nyhetsanvändning (Westlund & Färdigh, 2011).

Under senare tid har liknande mönster kunnat skönjas även för de annars så framgångsrika nyhetssajterna kopplade primärt till datorer, något som hänger samman med att svenskarna i ökande grad börjat använda sig av sina mobiler och surfplattor för att ta del av kvällspressens utbud (Färdigh & Westlund, 2013). Liknande mönster kan skönjas även när det gäller användningen av andra svenska nyhetsmediers olika plattformar. Den tilltagande användningen av smarta mobiler och surfplattor (som i praktiken fungerar som medieplattor) har också uppmärksamats i studier av nyhetsanvändning i ett flertal andra länder i Europa (Newman & Levy, 2013; Verbrugge m. fl., 2013; Schröder, 2014), liksom i en rad studier från USA (Mitchell & Rosenstiel, 2012; Rosenstiel m. fl., 2011, Sasseen m. fl., 2013).

Denna utveckling hänger dels samman med mer övergripande förändringar i medielandskapet, dels med att nyhetsmedieföretag sedan längre på ett relativt aktivt sätt arbetar för att utvecklas genom att publicera nyheter för olika digitala och mobila plattformar (Nygren & Zuiderveld, 2011; Westlund, 2011; 2012). En forskningsöversikt visar att det under senare år har skett tilltagande satsningar på nyhetspublicering för mobiler (Westlund, 2013). Ur ett svenskt perspektiv har branschdata och branschpriser gett vid handen att Aftonbladet och Expressen är tongivande när det gäller att förflytta sina positioner mot mobila plattformar. Det innebär också att det sannolikt är just hos kvällspressen man kan vänta sig allra mest påtagliga förskjutningar i hur man använder olika plattformar för nyheter.

Merparten forskningsstudier har visat att en av de mest framträdande förklaringsvariablerna till skillnader i människors nyhetsanvändning är människors ålder. Med

ålder kan förstås olika saker, dels den faktiska biologiska åldern, dels människors socialt präglade generationstillhörighet, dels kopplingen till människors livscyklar. Därutöver kan man också relatera ålder till förvärvad erfarenhet, kunskap och insikt. Långtgående empiriska studier har visat att såväl generationstillhörighet som livscykel kan bidra till vår förståelse av hur olika människor tar del av nyheter (Westlund & Weibull, 2013). Tidigare studier har även analyserat hur olika generationskohorter – definierade utifrån det årtioende en grupp av personer är födda – använder kvällspressen. Sådana studier visar att vissa generationskohorter kan sammankopplas med specifika nyhetsplattformar – så som papperstidning eller nätnyheter via datorn – medan andra kännetecknas av komplementär medieanvändning (Westlund & Färdigh, 2012).

Detta kapitel vill fördjupa analysen av hur olika generationskohorter tar del av kvällspressens nyheter via papperstidning, tidningens nyhetssajt, mobil samt surfplatta. Kapitlet inleds med att presentera ett integrerat teoretiskt ramverk som inbegriper två olika forskningstraditioner. Utifrån ramverket specificeras hypoteser om ersättande respektive komplementära effekter. Kapitlet syftar till att beskriva och förklara olika generationskohorters regelbundna användning och icke-användning av kvällspressens olika plattformar.

Ersättande och komplementära effekter

En grundläggande fråga för detta kapitel handlar om huruvida människor tar del av nyheter, och om detta i så fall görs på konkurrerande eller komplementära sätt. Sådana frågor har studerats i relation till papperstidningsläsning ända sedan radion (Lazarsfeld, 1940) och televisionen (Belson, 1961) introducerades och började spridas. Forskarsamhället har över tid utvecklat teorier kring hur framväxande medier samspelar med redan existerande medier. Det finns i huvudsak två olika ansatser, vilka kan formuleras som teoretiskt grundade hypoteser.

Den första ansatsen tar sin utgångspunkt i att olika medier har skilda egenskaper och funktioner, vilket i sin tur spelar en avgörande roll för hur dessa förmår konkurrera om människors tid och resurser. Utgångspunkten är att olika medier konkurrerar med varandra, bland annat i tid och rum, varvid den första hypotesen handlar om att man kan vänta sig att människor minskar eller helt upphör använda ett specifikt nyhetsmedium när ett annat nyhetsmedium görs tillgängligt (se t.ex. Dimmick, 2003). Det handlar om att specifika nyhetsmedier konkurrerar om att inta nischen för en given situationell kontext, så som morgonstunden i hemmet eller arbetsplatsen. Forskningen som bedrivits med avstamp i den första hypotesen har pekat mot att papperstidningar primärt läses i hemmet på morgonen, nätnyheter vänder man sig till från datorn vid arbetsplatsen, och mobilen används för nyheter framförallt när man är på språng (Dimmick, Feaster, & Hoplamazian, 2011). Om människor exempelvis skapar nya morgonrutiner, där tv:n, mobilen eller surfplattan intar morgontidningens plats, så har en ersättande effekt uppstått.

Den andra ansatsen tar istället sin utgångspunkt i användarna och deras skilda behov och intressen. Denna ansats betonar hypotesen om att människor istället vill använda existerande och framväxande nyhetsmedier på ett komplementärt sätt. Människor kan ha ett behov av att få information, såsom nyheter fast på olika sätt och i olika former (Nguyen & Western, 2006). Någon som inte är sportintresserad söker inte aktivt upp nyheter om sport, och ger förmodligen inte heller sådant någon uppmärksamhet om denne skulle exponeras för detta. En sportintresserad person däremot, kan exempelvis vilja läsa artiklar om sitt favoritlags uppladdning inför en match, och dessutom vilja följa diskussioner på bloggar, forum och Twitter. När väl matchen sker ser personen gärna matchen live, samt följer live-rapporteringen online från utvalda nyhetsmedier, via antingen datorn, surfplattan eller mobilen. Har personen inte möjlighet att se matchen live på tv, eller lyssna till den på radio, så söks sådana klipp upp på nätet efteråt. Väl efter matchen väljer personen ifråga möjligen också att fördjupa sig i nyheter om matchens resultat och idrottsutövarnas prestationer med mera, vilket kan ske från flera olika medier. Sammantaget pekar denna diskussion mot att det finns individer som kan ha ett stort intresse för specifika nyheter, men också stort nyhetsintresse i allmänhet, vilket gör att denna individ söker komplettera nyhetsutbudet via olika nyhetsmedier och plattformar. Denna hypotes understryker vidare att ett och samma nyhetsmedium kan tjäna såväl samma som skilda behov för olika människor (Van Cauwenberge, d'Haenens & Beentjes, 2010).

Det har under de senaste två decennierna publicerats åtskilliga studier internationellt med fokus på huruvida användningen av nyhetssajter har en ersättande eller komplementär effekt på papperstidningsläsning. En sammantagen bedömning av dessa studier ger en spretig bild: en del studier bekräftar hypotesen om ersättande effekter medan andra studier bekräftar hypotesen om komplementära effekter. Dessa skillnader hänger samman med att forskningen genomförts med olika metoder, vid olika tidpunkter, och vid olika platser (Westlund & Färdigh, 2011). En annan orsak till denna grumlighet har också att göra med att nyhetsanvändningen varierar bland olika grupper av allmänheten, särskilt vad gäller ålder (se. t.ex. De Waal & Schoenbach, 2010; Bergström & Wadbring, 2010; Westlund & Färdigh, 2011). Sammantaget pekar istället dessa studier mot att en rimligare utgångspunkt är att integrera hypoteser om ersättande- och komplementära effekter till ett mer heltäckande teoretiskt ramverk, samt att man bör granska ålderns betydelse för nyhetsanvändning mer närsynt.

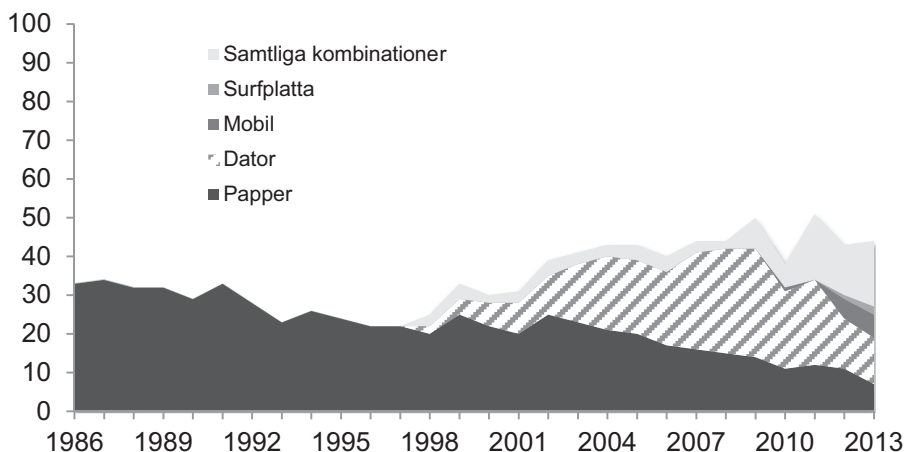
Svenska allmänhetens olika relationer till kvällspressen 1986-2013

Sedan den första nationella SOM-undersökningen genomfördes 1986 är ett övergripande utvecklingsmönster att upplagan för kvällspressen har sjunkit (Gustafsson, 2008) och att läsningen av tidningarna både har blivit mindre regelbunden och minskat. I sammanhanget är det dock viktigt att poängtera att andelen läsare

bland den svenska befolkningen ändå var avsevärt mycket högre då än vad den är idag. Följaktligen innebär detta också att andelen som aldrig läste en kvällstidning var lägre då än nu.

Figur 1 visar hur kvällstidningsläsandet har utvecklats och fördelat sig mellan tillgängliga nyhetsplattformar under tidsperioden 1986-2013. I mitten av 1980-talet var andelen som uppgav att de läste en kvällstidning på papper en eller flera gånger i veckan väsentligt högre än de som aldrig gjorde det vilka motsvarade omkring tionde svensk. Fram till trendbrottet som ägde rum mellan 2006 och 2007 var också andelen som regelbundet läser en kvällstidning större än andelen som aldrig gör det. Denna negativa utveckling förstärktes under 2011 då andelen icke-läsare och de som läser minst en gång i veckan för första gången var lika stor (omkring 30 procent), ett utvecklingsmönster som även förstärktes något i resultaten från 2012 års nationella SOM-undersökning. Resultaten för 2013 visar att dessa utvecklingsmönster håller i sig, och har förstärkts ytterligare; andelen icke-läsare har ökat till 38 procent, medan andelen som regelbundet läser har sjunkit till 10 procent.

Figur 1 Svenskarnas regelbundna användning av kvällspressen i papper, via dator, mobil och surfplatta 1986-2013 (procent)

Kommentar: Figuren visar andelen regelbundna tidningsläsare endast på papper och hur den totala andelen regelbundna läsare ökar vid en komplettering av läsning endast på dator, i endast i mobil, endast på surfplatta och samtliga kombinationer av papper, dator, mobil och surfplatta. Urvalet år 1986-1991 utgjordes av svenska medborgare i åldrarna 15-75 år. År 1992-1999 av åldrarna 15-80 år, för perioden 2000-2008 av åldrarna 15-85 år och för 2009-2013 av åldrarna 16-85 år. Med regelbundenhet avses läsning minst 3 dagar per vecka.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986-2013.

Figur 1 visar alltså en tydlig nedåtgående trend i regelbundet papperstidningsläsande. Figur 1 visar också att den frekventa användningen av kvällstidningsnyheter digitalt, och den *ackumulerade* kvällstidningsanvändningen totalt sett, ökat påtagligt från sent 1990-tal och framåt. Det är med knapp marginal som tillskotten från diverse plattformar lyckats hålla andelen regelbundna användare på en högre nivå än andelen icke-användare (detta resultat presenteras ej i figuren).

Kvällspressens nedgång på papper har skett i olika omfattning beroende på vilka grupper av svenskar man tittar specifikt på. Under hela perioden har det varit vanligare bland män än kvinnor att regelbundet endast läsa papperstidningen (12 respektive 9 procent 2013). Sett till allmänna ålderskillnader var kvällstidningsläsningen förhållandevis begränsad bland de äldre under andra halvan av 1980-talet och mer vanligt förekommande bland yngre. De som var unga då har i stor utsträckning också bibehållit sin läsning av kvällstidningar på papper, men då de decennier senare blivit äldre så präglas istället dagens kvällstidningsläsare av en i huvudsak äldre population (17 procent för ålderskategorin 65-85 år respektive 5 procent bland 16-29 år). Den äldre generationen regelbundna kvällstidningsläsare är överlag heller inte är lika välutbildad som dagens yngre generationer vilket också leder till att dagens regelbundna kvällstidningsläsare i hög utsträckning består av lågutbildade (19 procent bland dem med lägst utbildning). Det skall i sammanhanget också noteras att tidigare skillnader i läsning mellan olika samhällsklasser minskat över tid. Detta förklaras bland annat av att arbetare (13 procent), egenföretagare (13 procent) och tjänstemän (8 procent) har minskat sin läsning av kvällspress på papper, och att dessa därmed i princip hamnat på samma nivå som högre tjänstemän (7 procent). Sammantaget visar resultaten att merparten svenskar numer i stort sett aldrig läser en kvällstidning i pappersform. Det är istället en betydande andel som uppger att de regelbundet tar del av kvällstidningarna på nätet.

Kvällspressen har förändrats från att vara papperstidningsföretag till att bli digitalt orienterade mediehus. Hösten 1994 började Aftonbladet publicera ett urval av sina nyheter på nätet, och började därigenom ta täten för svensk nätjournalistik. Initiativet att börja publicera nyheter digitalt åtföljdes även av Expressen och en rad andra tidningsföretag som snabbt sjösatte liknande initiativ. I takt med utvecklingen av alltfler datorer med modemuppkopplingar i svenska hem ökade även det regelbundna kvällstidningsläsandet i digital form. Som en följd av den s.k. IT-kraschen runt millenniumskiftet stannade dock många satsningar på nätnyheter och nätjournalistik upp. Aftonbladet valde att trots detta fortsätta sina satsningar digitalt, för att ungefär ett decennium senare deklarera att man blivit ett företag som prioriterar digitalt före papper.

De årliga nationella SOM-undersökningarna har ställt frågor till svenskarna om deras användning av kvällspressens nätnyheter sedan 1998. Under perioden 1998-2013 har den regelbundna användningen kvällspressens nätnyheter totalt sett fyrdubblats, från 8 till 35 procent regelbundna användare. Precis som för den

regelbundna läsningen av kvällstidningar i pappersform så är det regelbundna användandet på nätet via dator mest utbredd bland män. Detta är särskilt tydligt vad gäller Aftonbladets nätupplaga (29 procent bland män respektive 21 procent bland kvinnor). Det regelbundna användandet av kvällspress på nätet är i stort sett jämnt fördelat bland svenskar i samtliga ålderskategorier, även om det är allra vanligast i åldersspannet 16-49 år (44 procent bland 16-29-åringar respektive 48 procent bland 30-49-åringar). Tvärtom mot vad som tidigare konstaterades för personer med högre utbildningsnivå och läsning på papper, visar användningen av nätnyheter istället ett motsatt beteendemönster (36 procent bland högutbildade och 18 procent bland lågutbildade). Ett liknande fast omvänt utvecklingsmönster finns också bland tjänstemän och högre tjänstemän, där det inte bara handlar om en kraftig nedgång i papperstidningsläsning utan också en tilltagande regelbunden användning av nätnyheter (38 respektive 38 procent 2013).

Analysen av kvällspressanvändning via mobilen visar vidare att det är vanligare med regelbunden användning bland män än bland kvinnor (20 respektive 17 procent). Sett till allmänna ålderskillnader kännetecknas kvällstidningsläsning i mobilen, precis som användandet på nätet, i huvudsak av användare inom åldersspannet 16-49 år (31 procent för ålderskategorin 16-29 år respektive 33 procent bland 30-49-åringar). Det är även påtagligt att det regelbundna kvällstidningsanvändandet först och främst består av personer med högre utbildning (23 procent bland dem med högst utbildning), medan det, sett till skillnader i användning mellan olika samhällsklasser, inte finns några större skillnader mellan exempelvis arbetare och tjänstemän (18 respektive 19 procent), men där det regelbundna kvällspressanvändandet via mobil är vanligast bland högre tjänstemän (25 procent).

Slutligen när det gäller det komplementära kvällspressanvändandet – det vill säga av papperstidning eller kvällstidningsnyheter via dator, mobil eller surfplatta – visar analysen att det är vanligare bland män än bland kvinnor med ett kombinerat användande (20 respektive 14 procent). Precis som för kvällspressanvändningen via mobilen är det först och främst bland de yngre ålderskategorierna som det komplementära användandet äger rum (23 procent för ålderskategorin 16-29 år respektive 28 procent bland 30-49-åringar). När det gäller utbildningsnivå är det regelbundna komplementära användandet vanligast bland dem med medelhög utbildning (20 procent), samt bland högre tjänstemän (26 procent).

En av slutsatserna är att den regelbundna nätnyhetsanvändningen – via dator, mobil och/eller surfplatta – utgör mer än bara ett rejält tillskott till kvällstidningarnas samlade användning. Över tid har det skett en förskjutning från att primärt vända sig till papperstidningen för kvällspressnyheter, till att nätnyheter via datorn har kommit att bli den primära plattformen. Sammanställningen av den ackumulerade kvällstidningsanvändningen visar dessutom en exceptionellt snabb förskjutning på senare tid, från att ta del av nätnyheter endast via en dator till att istället använda mobila plattformar.

Svenskarnas kvällstidningsanvändning via olika plattformar

Den mest framträdande skillnaden i hur svenskar tar del av kvällspressen under senare år hänger samman med den snabba framväxten av (smarta) mobiler och surfplattor. Dessa individuella, nätverksuppkopplade och högst portabla medietekniker har omdefinierat nyhetsmedieföretagens förutsättningar för produktion och spridning av nyheter (Westlund, 2013). Likaså har dessa medietekniker skapat nya möjligheter för att ta del av kvällspressens journalistik i vardagslivets olika tidsluckor. Detta sker exempelvis när man äter frukost, åker kollektivtrafik eller sitter i ett möte. Mobilen och surfplattan har också vunnit mark när man lutar sig tillbaka i TV-soffan, genom vilka man såväl läser som skriver i olika sociala medier. Trafikmätningar av hur kvällspressens sajter, mobil sajter och applikationer används har under senare år visat att det är i första hand på just mobila enheter som det sker en ökning (Kiaindex, 2013). I det följande analyseras och jämförs därför användning via papper, dator, mobil och surfplatta för år 2010-2013.

Tabell 1 Allmänhetens regelbundna användning av kvällspress på papper, internet via dator, mobil och surfplatta 2010-2013 (procent)

	2010	2011	2012	2013
Endast papper	29	15	21	17
Endast dator	53	47	32	27
Endast mobil	2	0	12	14
Endast surfplatta	-	0	1	3
Papper, dator, mobil och surfplatta	-	1	1	1
Papper, dator och mobil (ej surfplatta)	2	2	2	1
Papper, dator och surfplatta (ej mobil)	-	1	0	0
Papper, mobil och surfplatta (ej dator)	-	0	0	0
Dator, mobil och surfplatta (ej papper)	-	3	5	10
Papper och dator (ej mobil eller surfplatta)	8	6	5	4
Papper och mobil (ej dator eller surfplatta)	0	0	1	2
Dator och mobil (ej papper eller surfplatta)	6	23	16	13
Papper och surfplatta (ej dator eller mobil)	-	0	0	0
Mobil och surfplatta (ej papper eller dator)	-	0	2	3
Dator och surfplatta (ej papper eller mobil)	-	2	2	5
Summa procent	100	100	100	100
<i>Totalt antal användare</i>	<i>617</i>	<i>731</i>	<i>633</i>	<i>727</i>

Kommentar: Med regelbunden användning avses minst 3 dagar i veckan. Tabellen visar samtliga personer som svarat att de använde kvällstidningar regelbundet på papper, på internet via dator och mobil samt surfplatta under 2010, 2011, 2012 och 2013. Kategorin 'Varken på papper, Internet, mobil eller surfplatta' har exkluderats.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2010-2013.

En analys av den samlade kvällspressanvändningen, utifrån samtliga ovan nämnda nyhetsplattformar, visar att 43 procent av svenska allmänheten (16-85 år) använde någon av dessa regelbundet 2013. Bakom denna siffra finner vi dock påtagliga skillnader i hur de olika nyhetsplattformarna används, liksom påtagliga skillnader mellan 2010 och 2013. Tabell 1 visar hur de *regelbundna användarna* (minst 3 gånger per vecka) av kvällspress använde kvällspressens olika nyhetsplattformar år 2010-2013.

Ett resultat som gäller för hela tidsperioden är att majoriteten av regelbundna kvällspressanvändare *endast* använder nätnyhetsajten via dator: 53 procent år 2010, 48 procent 2011, 33 procent 2012 och 27 procent för 2013 vilket innebär en halvering på fyra år. Under samma tidsperiod har andelen av de regelbundna användarna som endast läser kvällstidningar på papper också minskat (från 29 procent 2010 till 17 procent år 2013). Påföljande analyser kring komplementära effekter och skillnader mellan generationskohorter utgör en viktig förklaring till dessa resultat.

När det gäller regelbunden användning av kvällspressen med mobilen kan vi istället observera ett motsatt utvecklingsmönster. År 2011, som var det undersökningsår då frågor kring kvällstidningsanvändning i mobil ställdes första gången, var det regelbundna användandet i mobilen i stort sett obefintligt. Istället kompletterar ungefär var fjärde svensk regelbundet kvällspressanvändandet i mobil i kombination med dator. Utifrån resultaten från både 2012 och 2013 kan vi istället se att den komplementära användningen av mobilen och datorn fortsätter att minska (16 procent 2012 respektive 13 procent 2013).

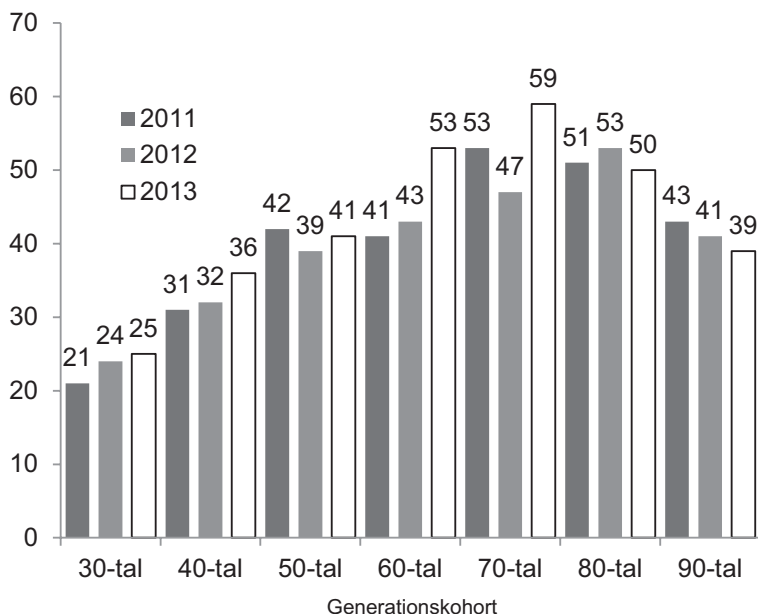
En viktig förklaring till denna utveckling är att mobilen vunnit mark som helt självständigt nyhetsplattform. Som tidigare nämnts var det ingen som uppgav sig använda endast mobilen för nyheter år 2011, medan det regelbundna kvällspressanvändandet via endast mobil hamnade på 14 procent 2013. Således fortsätter ökningen från föregående år, medan andelen som endast besöker kvällspress via datorn fortsätter att minska. Slutligen, 2011 var det endast tre procent som uppgav att de kombinerade sin nätnyhetsanvändning via surfplatta, dator och mobil, medan motsvarande siffra för 2013 var 10 procent. Samtidigt är det viktigt att poängtera att spridningen av övriga kombinationer av plattformar för regelbunden nyhetsanvändning är relativt begränsad.

Kvällspressanvändning 2011-2013 i generationskohorter

I avsnittet som följer analyseras skillnader och likheter i hur sju olika generationskohorter har förändrat sin användning av kvällspressens fyra nyhetsplattformar. Eftersom frågan om surfplatta började ställas 2011 så fokuseras därför åren 2011 till 2013. Under denna period har det skett en kraftig tillväxt i användningen av mobilen för nyheter (Sassen et al., 2013, se även Oscar Westlunds kapitel i denna volym). Precis som nämnts tidigare ligger det här kapitlets fokus på att analysera

generationskohorter och att belysa och nyansera användningen mellan olika grupper. Figur 2 visar att den totala andelen användare skiljer sig väsentligt åt mellan olika generationskohorter, och förändras under de tre undersökningsåren.

Figur 2 Regelbundna användare av kvällspress på papper, internet via dator, mobil och surfplatta i olika generationskohorter 2011, 2012 och 2013 (procent)

Kommentar: Med regelbunden användning avses minst 3 dagar i veckan. Antalet svarspersoner för varje generationskohort är 161 personer för '30-tal' (2011), 172 personer (2012) och 195 personer (2013); 325 personer för '40-tal' (2011), 324 personer (2012) och 350 personer (2013); 273 personer för '50-tal' (2011), 287 personer (2012) och 305 personer (2013); 269 personer för '60-tal' (2011), 326 personer (2012) och 313 personer (2013); 224 personer för '70-tal' (2011), 201 personer (2012) och 195 personer (2013); 179 personer för '80-tal' (2011), 188 personer (2012) och 180 personer (2013); samt 116 för '90-tal' (2011), 103 personer (2012) och 152 personer (2013).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2010-2013.

Totalt sett för samtliga år kan vi se att den regelbundna användningen av kvällspress är minst utbredd bland 30- och 40-talister och tvärtom, att lite mer än hälften av 70- och 80-talisterna regelbundet använder kvällspress. Sammantaget har användningen ökat under tidsperioden, bortsett från bland 80- och 90-talister. Två mer specifika mönster framträder från resultaten. För det första så framgår att den regelbundna användningen av kvällspress, på en sammantagen nivå, är minst

utbredd bland de äldre generationskohorterna. För det andra framgår att den regelbundna användningen av kvällspress ökar med yngre generationskohorter, och är absolut högst bland 70-talister, och därefter placerar sig på något lägre nivå bland 80- och 90-talister.

Bland 30-talister var 21 procent regelbundna kvällspressanvändare år 2011, och för 2013 var andelen 25 procent. Även för 40-, 50- och 60-talister har det skett en ökning i andelen regelbundna kvällspressanvändare under tidsperioden. För övriga generationskohorter är utvecklingen däremot den motsatta. Motsvarande siffror för 90-talister var 43 respektive 39 procent. Detta visar att även om det regelbundna användandet är högst bland de yngre och lägre bland de äldre generationskohorterna, så minskar dessa skillnader i takt med att det regelbundna användandet ökar bland de äldre och minskar bland de yngre generationskohorterna.

Förklaringar till förändrad kvällspressanvändning

Avslutningsvis presenteras resultaten från logistiska regressionsanalyser med avsikt att undersöka och förklara vilken effekt generationskohort har för olika slags användning och icke-användning av kvällspressens nyhetsplattformar under perioden 2010-2013. I tabell 2 redovisas oddskvoter för regelbunden och icke-regelbunden användning. Oddskvoter är ett statistiskt mått för sannolikhet, och möjliggör att avgöra till vilken grad en generationskohort är mer eller mindre benägen att regelbundet använda kvällspressens olika plattformar än en annan generationskohort (här används 30-talister som referenskategori). I tabellen har de signifikanta oddskvoterna skuggats.

Resultaten från tabell 2 visar ett flertal intressanta mönster. Sannolikheten för regelbunden kvällspressanvändning på papper är absolut högst bland äldre generationskohorter, och försvagas sedan successivt bland de yngre. Över tid finns det däremot inget som tyder på att sannolikheten för ett regelbundet kvällstidningsanvändande skulle vara större vid någon specifik undersökning, om man bortser från förhållandevis höga oddskvoter generellt sett för 2012.

Vad gäller regelbundet kvällstidningsanvändande via dator kan vi se ett motsvarande mönster fast åt rakt motsatt riktning på så sätt att sannolikheten är lägre bland äldre generationskohorter och förstärks sedan successivt bland de yngre. Skillnaden i regelbundet kvällstidningsanvändande via dator från vad vi kan se för exempelvis användandet i mobil är att sannolikheten för läsning ökar fram till och med 70-talisterna för att sedan bli svagare bland 1980- och 1990-talister. För användandet i mobil ökar istället sannolikheten konstant från äldre till yngre generationskohorter. Analysen av kvällspressanvändning endast via mobilen visar vidare att sannolikheten för ett regelbundet användande är lägst bland äldre generationskohorter och ökar sedan bland de yngre, och är mest påtagligt för 2013. Detta mönster återfinns även i det regelbundna komplementära användandet, där sannolikheten, trots lite svagare för 90-talister, är högre bland yngre generations-

kohorter och lägre bland de äldre. Slutligen, sett till icke-användande, bekräftas mönstren från tidigare analyser där sannolikheten för ett icke-användande varken på papper, på nätet, i mobil eller via surfplatta är högre bland äldre generationskohorter och än bland yngre.

Tabell 2 Effekten av generationskohort för icke-användning, komplementär användning samt användning av en särskild nyhetsplattform, 2010-2013 (oddskvoter)

		1940-tal	1950-tal	1960-tal	1970-tal	1980-tal	1990-tal	Konstant	Antal svarande
Särskild nyhetsplattform:									
Endast papper	2013	3.86***	4.26***	2.65***	1.59	0.63	0.55	0.02***	405
	2012	6.15***	5.33***	4.46***	2.63**	1.52	1.04	0.03***	622
	2011	3.24***	2.75***	2.02**	1.28	0.70	0.65	0.07***	482
	2010	3.30***	3.84***	2.95***	1.65	0.65	0.27*	0.06***	522
Endast dator	2013	0.76	1.30	1.71	2.38**	1.29	0.97	0.09***	199
	2012	2.06	4.30*	6.53**	7.21**	4.95**	4.88*	0.03***	205
	2011	0.31**	0.62	1.39	1.07	1.46	1.31	0.23***	294
	2010	0.32**	0.86	1.17	2.01**	2.36**	2.37**	0.19***	329
Endast mobil	2013	0.06**	0.25**	0.36*	0.93	1.29	1.49	0.09***	100
	2012	0.00	0.00	0.15***	0.33**	0.68	0.92	0.14***	74
	2011	0.00	0.00	0.12**	0.36	0.80	0.82	0.06***	35
	2010	0.00	0.00	0.13	0.45	0.55	0.25	0.03***	11
Komplementär användning:									
Papper och/eller dator och/eller mobil och/eller surfplatta	2013	0.15***	0.26***	0.68	1.06	1.91**	1.38	0.26***	283
	2012	0.06***	0.23***	0.34**	0.54*	0.87	1.23	0.30***	214
	2011	0.03**	0.21***	0.45*	0.90	1.37	1.42	0.18***	172
	2010	0.00	0.20***	0.37**	0.48*	0.75	1.19	0.14***	99
Icke-användning:									
Varken papper, dator, mobil eller surfplatta	2013	1.94**	1.14	0.91	0.57**	0.45***	0.63*	1.58**	735
	2012	2.13**	1.50	1.09	0.92	0.78	0.61*	1.45	970
	2011	2.83***	1.71*	1.06	1.10	0.67	0.73	1.32	736
	2010	2.38***	1.06	0.92	0.77	0.67*	0.62*	1.73***	1036

Kommentar: Anti-logaritmerade regressionskoefficienter (oddskvoter). Oddsquoten visar hur många gånger oddset förändras av ett skalsteg på den oberoende variabeln generationskohort. Referenskategori är '1930-tal' där $\beta = 1,00$. Oddskvoter som är större än 1 innebär att oddset (och sannolikheten) för en viss typ av kvällstidningsanvändning ökar, och vice versa. Regelbundet kvällstidningsläsande endast via surfplatta har exkluderats från regressionsmodellen på grund av för få antal svarande. * = $p < .05$, ** = $p < .01$, *** = $p < .001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen för respektive år.

En ökad komplementär användning av dator, mobil och surfplatta

Den långtgående tidsserien från 1986 till 2013 har visat hur svenska allmänhetens läsning av kvällspressens papperstidningar fortsätter sjunka, medan resultaten för 1998-2013 pekar på hur detta tapp över tid kompenseras tämligen väl av användningen av kvällstidningarnas sajter på nätet. Medan användningen av nätnyhets-sajter via dator har stagnerat under senare år så visar djupdykningen i mönstren för 2011-2013 att mobiler och surfplattor bidrar till såväl ett ökande som alltmer fragmentariserat mönster. De mönster som är allra mest framträdande sedan mätningar av mobil och surfplatta inleddes handlar om att svenskarna i ökande grad använder flera kvällstidningsplattformar komplementärt, men också att mobilen till synes vinner mark som självständigt nyhetsplattform.

Analysen av olika generationskohorters användning visar att det finns tydliga skillnader mellan somliga av dessa, men också förskjutningar mellan de olika åren. Sett över tid är sannolikheten för ett regelbundet användande via mobilen högre bland yngre generationskohorter och mest påtagligt 2013.

Äldre generationskohorter inriktar sig först och främst mot ett regelbundet användande på papper medan 50-, 60- och 70-talister istället väljer att ta del av kvällstidningar via dator. Dessutom visar resultaten att yngre generationskohorter (80- och 90-talister) ser ut att ha utvecklat ett mer specifikt och fragmentiserat användningsmönster via mobil. En av slutsatserna man kan dra utifrån detta är att det, trots en mångfald av möjligheter till ett komplementärt användande, är betydligt vanligare med ett regelbundet användande av enskilda plattformar.

En annan viktig slutsats är att flertalet generationskohorter uppvisar en påtaglig föränderlighet i sina nyhetsvanor, snarare än upprätthållande av vanor. Dagens föränderliga medielandskap bidrar till att väl invanda rutiner i den vardagliga medieanvändningen håller på att stöpas om ordentligt, vilket i sin tur bidrar till att förstärka papperstidningens nedgång och de digitala plattformarnas frammarsch. Framtida studier kan med fördel försöka beskriva och förklara hur denna förskjutning sker, men också hur vi ska förstå, konceptualisera och förhålla oss till detta.

Hur var det då med de två motstridiga hypoteserna? När det gäller den första – att man kan vänta sig att människor minskar eller helt upphör använda ett specifikt nyhetsmedium när ett annat nyhetsmedium görs tillgängligt – visar våra resultat att sannolikheten att regelbundet ta del av kvällstidningar är högre bland äldre generationskohorter än bland yngre när det gäller regelbundet användande på papper, men också tvärtom, att sannolikheten är högre att regelbundet ta del av kvällstidningar bland yngre än bland äldre generationskohorter när det gäller regelbundet användande via dator och i mobil. När det gäller den andra hypotesen – att människor istället vill använda existerande och framväxande nyhetsmedier på ett komplementärt sätt – talar våra resultat istället för att sannolikheten för ett regelbundet kvällstidningsanvändande i olika kombinationer av plattformar är högst bland yngre generationskohorter och att detta mönster ser förhållandevis stabilt ut för de år som vi studerat.

Referenser

- Belson, William A (1961). The effects of television on the reading and buying of newspapers and magazines. *Public Opinion Quarterly*, 25, 366-381.
- Bergström, Annika & Wadbring, Ingela (2010). The contribution of free dailies and news on the Web: Implications of media structural changes for the Swedish newspaper readership market, *Northern Lights*, 8, 139–155.
- De Waal, Esther & Schoenbach, Klaus (2010). News sites' position in the mediascape: Uses, evaluations and media displacement effects over time. *New Media Society*, 12, 477-496.
- Dimmick, John W (2003). *Media competition and coexistence: The theory of the niche*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Dimmick, John W, Feaster, John C, & Hoplamazian, Gregory J (2011). News in the interstices: The niches of mobile media in space and time. *New Media Society*, 13, 23-39.
- Färdigh, Mathias A. & Westlund, Oscar (2013). "Från kvällspress till kvällsmedia" I: Annika Bergström, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson & (red.) Vägskäl, SOM-institutet, Göteborg: Göteborgs universitet.
- Gustafsson, Karl-Erik (2008). End-game strategies in the Swedish national tabloid industry. *Nordicom Review*, 29, 325-334.
- Lazarsfeld, Paul (1940). *Radio and the printed page*. New York: Dell, Sloan & Pearce.
- Mitchell, Amy & Rosenstiel, Tom (2012). *The State of the News Media 2012 – An Annual Report on American Journalism*. Pew Research Center's Project for Excellence in Journalism, Washington D.C., 2012.
- Newman, Nic & Levy, David A L (2013). *Reuters institute digital news report 2013 – Tracking the future of news*. Reuters Institute for the Study of Journalism, University of Oxford.
- Nguyen, An & Western, Mark (2006). The complementary relationship between the Internet and traditional mass media: The case of online news and information. *Information Research: An International Electronic Journal*, 11, 1-18
- Nygren, Gunnar & Zuiderveld, Maria (2011). *En himla många kanaler*, Nordicom: Göteborg.
- Rosenstiel, Tom, Mitchell, Amy, Rainie, Lee & Purcell, Kristen (2011). *Mobile news & paying online*. Pew Research Center's Project For Excellence in Journalism, Washington D.C.
- Sasseen, Jane, Olmstead, Kenny & Mitchell, Amy (2013). Digital: As Mobile Grows Rapidly, the Pressures on News Intensify, *The State of the News Media 2013 – An Annual Report on American Journalism*. Pew Research Center's Project for Excellence in Journalism, Washington D.C., 2012.
- Schröder, Kim C (2014). News Media Old and New, *Journalism Studies*, DOI: 10.1080/1461670X.2014.890332

- Van Cauwenberge, Anna, d'Haenens, Leen & Beentjes, Hans (2010). Emerging consumption patterns among young people of traditional and Internet news platforms in the Low Countries. *Observatorio (OBS*) Journal*, 4, 335-352.
- Verbrugge, Karel, Stevens, Isabelle, De Marez, Lieven, Veeckman, Carina, Coppens, Paulien, Hamme, Loy Van & Lievens, Bram (2013). *Mobimeter 2013: A report on the adoption and use of mobile media technologies in Flanders*. Gent, Belgium.
- Westlund, Oscar (2011). *Cross-media News Work - Sensemaking of the Mobile Media (R)evolution*, JMG Bokserie nr. 64, Göteborgs universitet: Göteborg.
- Westlund, Oscar (2012). "Producer-centric vs. participation-centric: On the shaping of mobile media", *Northern Lights*, 10, 107-121.
- Westlund, Oscar (2013). "Mobile news: a review and model of journalism in an age of mobile media", *Digital Journalism*, 1, 6-26.
- Westlund, Oscar & Färdigh, Mathias A. (2011). "Displacing and complementing effects of news sites on newspapers 1998-2009". *International Journal on Media Management*, 13, 177-191.
- Westlund, Oscar & Färdigh, Mathias A. (2012). "Conceptualizing media generations: The print-, online- and individualized generations", *Observatorio (OBS*) Journal*, 6, 181-213.
- Westlund, Oscar & Weibull, Lennart (2013). "Generation, life course and news media use in Sweden 1986-2011", *Northern Lights*, 11, 147-173.

MOGNANDE MOBIL MULTIMEDIA

OSCAR WESTLUND

Utvecklingen och användningen av mobilen har genomgått en påtaglig förändring från 1990-tal till idag. Mobilen är en portabel och individuellt knuten medieteknologi som numera är utrustad med datorlik prestanda och internetuppkoppling och mycket därtill. Mobilen utgör en personligt knuten komponent i våra vardagsliv som sällan är bortom en armlängds avstånd. Den kan användas nästintill närsomhelst då den i princip inte har några rumsliga och tidsmässiga begränsningar. Tillgängligheten och mångfalden av användningsområden gör att mobilen kan användas för både information och kommunikation, i syfte att såväl spara tid som att kasta bort tid.

Mobilen är ett lysande exempel på en informations och kommunikationsteknologi som matchar behoven hos samtida människors livstilar präglade av rörelse och att vara uppkopplad (Elliott och Urry, 2010). Den är också något som vi kommit att ta förgiven, det vill säga att den nått en självklar status i våra vardagsliv (Ling, 2012). Mobilen håller på ett fundamentalt sätt på att förändra förutsättningarna och praktikerna kring information och kommunikation, något som kommit att påverka såväl individer som institutioner på många och betydelsefulla sätt. Övergripande samhällsförändringar och teknikutveckling utgör möjliggörande – men inte styrande – aspekter av hur allmänhet liksom olika institutioner anammar och använder mobilen. Tidigare användes mobilen framförallt som en telefon, varvid dess ursprungliga namn *mobilttelefon* var lämpligt. Även fortsättningsvis spelar mobilen en viktig roll för människors interpersonella kommunikation – via samtal och en uppsjö av meddelandetjänster – men därtill har också användning av diverse internetfunktionaliteter blivit allt vanligare.

I de nationella SOM undersökningarna har det under 2007-2013 systematiskt ställts frågor kring specifika internetfunktioner: internet, nyheter, e-post, sök, sociala medier samt tv/video. Detta kapitel syftar till att analysera hur svenskar- nas användning av dessa internetfunktioner har utvecklats över tid. Inom ramen för detta görs en närmare analys av hur olika grupper av svenskar – utifrån kön, ålder, utbildningsnivå, betalform samt mobilinnehav – utvecklat sin användning av nyheter i mobilen. Denna analys sträcker sig över tidsperioden 2005-2013. Tre forskningsfrågor fokuseras:

1. Hur har svenska allmänhetens användning av internetfunktioner i mobilen förändrats under 2007-2013?

2. Hur har olika socio-demografiska grupper tagit till sig användning av nyheter i mobilen under 2005-2013?
3. Till vilken grad förklarar specifik grupptillhörighet användningen av mobilen för nyheter under 2005-2013?

Forskning kring användning av mobilen för internetfunktioner

Flera internationella studier har under senare år studerat på vilka sätt och i vilken utsträckning mobilen används för internetfunktioner. Dessa studier har dokumenterat en tilltagande användning av mobilen för sociala medier och e-post (Radwanick och Aquino, 2012), informationsökande (Radwanick och Lipsman, 2012), men också nyhetsanvändning (Newman och Levy, 2013; Sasseen m.fl., 2013). Just dessa amerikanska och europeiska studier har, till skillnad från merparten andra, gjort upprepade enkätundersökningar över tid. Emellertid kan de kritiseras med utgångspunkt i bristande representativitet, inkonsekventa frågekonstruktioner, liksom att tidsserierna är relativt korta. I de årliga och nationellt representativa SOM undersökningarna har det däremot systematiskt ställts frågor kring ett urval specifika internetfunktioner över en längre tidsperiod. Detta möjliggör analyser av förändringar i beteenden över tid, för vilket specifika teoretiska ramverk kan tillämpas.

I en översikt av mobilforskningen diskuterar Pedersen och Ling (2003) att somliga forskare har fokuserat själva anammandeprocessen då man tillägnar sig mobilteknologin, andra användandet i sig, eller de sociala konsekvenserna av detta användande. Likaså har forskningen fokuserat antingen makro eller mikro, liksom antingen individer eller grupper. Pedersen och Ling (2003) betonar dock att olika teoretiska ramverk med fördel kan integreras, något som också Wirth m. fl. (2008) tagit fasta på när det gäller forskning om mobilens olika funktioner.

Detta kapitel tar sin utgångspunkt i Rogers (2003) diffusionsteori, om hur olika slags innovationer sprider sig i samhället och bland olika grupper. Denna spridning sker med olika kraft och hastighet beroende på många olika faktorer, bland vilka Rogers lyfter fram värderingar och tidigare erfarenheter hos individerna i ett socialt system, men också egenskaper hos innovationen så som dess observerbarhet, dess relativa styrka, dess komplexitet, dess överensstämmelse med individers behov och intressen, samt möjligheten att prova denna. I enlighet med kapitlets syfte ligger fokus för detta kapitel på att beskriva och förklara spridning av specifik mobilanvändning över tid. Dock avser kapitlet gå bortom den vanligt förekommande binära uppdelningen i huruvida grupper anammar eller inte, vilket oftast mäts retrospektivt och med referens endast till innehav. Här understrykas istället att mobilen är en mångfacetterad medieteknologi, och att innehav av en sådan inte determinerar ett visst beteende. Rogers (2003) har betonat att en teknologi kan mätas utifrån såväl dess hårdvara som mjukvara. Här läggs vikt vid det senare,

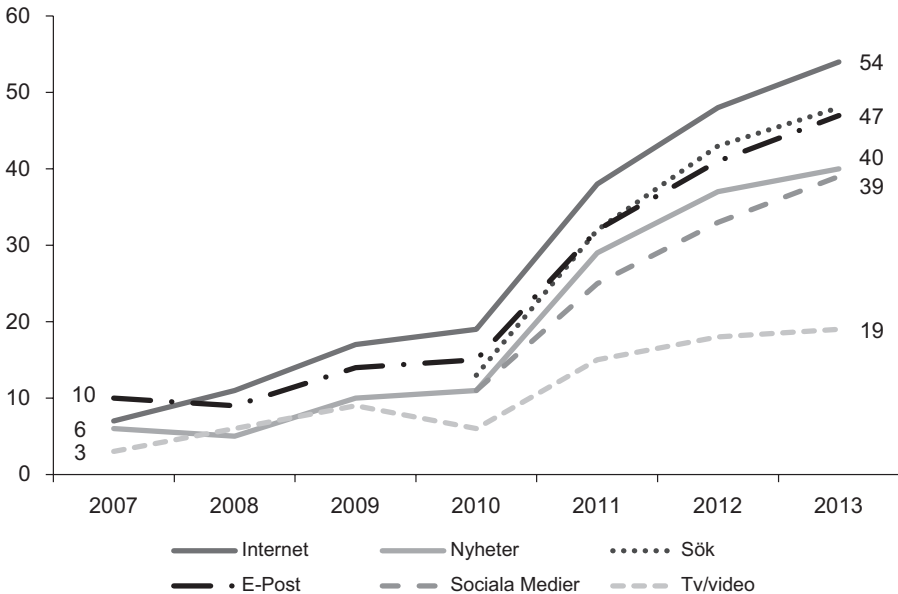
och operationaliseringen av anammande i denna analys av de nationella SOM undersökningarna definieras därför till huruvida man utvecklat användning av specifika funktioner på en veckobasis (inklusive daglig användning). Därigenom kan kapitlet sägas fokusera en andra nivå av anammande, där den första nivån utgörs av huruvida man tar till sig (smart) mobil, och den andra inbegriper specifika internetfunktioner som därigenom gjorts tillgängliga.

Tilltagande användning av internetfunktioner i mobilen 2007-2013

Detta avsnitt beskriver utvecklingen i svenskarnas användning av sin mobil för särskilda internetfunktioner över tid. Figur 1 illustrerar den tilltagande användningen på veckobasis från 2007 till 2013. År 2007 utgör resultatredovisningens startpunkt för internet och nyheter, medan övriga internetfunktioner började mätas först senare. Användningen var mycket begränsad 2007, endast sex till sju procent använde då internet eller nyheter i mobilen, vilket till stor del hänger samma med att smarta mobiler så som vi känner till dem idag då ännu inte fanns att tillgå. Apple lanserade visserligen sin första *iPhone* sommaren 2007, men för den amerikanska marknaden. Det var först under den senare delen av 2008 som de första iPhone- och Android mobilerna gjordes tillgängliga för köp i Sverige. Vid samma tidpunkt lanserades också en rad alternativ till mobilabonnemang med fast pris för internet. Resultaten pekar mot att det skett en stegrande ökning i användning under påföljande år.

Figur 1 visar att 2011 kan ses som det år då användningen av internetfunktioner i mobilen började tillta ordentligt. Resultaten från figur 1 vittnar om att 38 procent av svenskarna under detta år börjat använda sin mobil för internet på veckobasis. Motsvarande siffror för nyhetsanvändning var 29 procent, vilket därmed placerade sig på ungefär samma nivå som informationsökning och hantering av e-post (32 procent), samt sociala medier (25 procent), men däremot högre än att titta på tv/video (15 procent). I samtliga fall har det i princip skett en fördubbling i andelen användare mellan 2011 och 2010. Den starka tillväxten fortsatte det nästkommande året, vilket resultaten från 2012 års undersökning vittnar om. Denna har fortsatt även under 2013, om än att tillväxttakten har avtagit något. Resultaten för 2013 vittnar om att en knapp majoritet av svenskarna (54 procent) numer använder sin mobil till internet varje vecka. Därtill använder nästan varannan svensk sin mobil för att söka information (48 procent) eller hantera e-post (47 procent). Därtill framgår att drygt fyra av tio svenskar regelbundet tar del av nyheter i mobilen (40 procent) och/eller använder sociala medier (39 procent), medan var femte svensk använder densamma för att titta på tv/video (19 procent).

Figur 1 Veckovis användning av internetfunktioner med mobilen 2007-2013 bland allmänheten

Kommentar: Totalt avser samtliga svenskar i åldern 16-85 år för åren 2007-2013. För åren 2007-2008 undersöktes även 15-åringar. Mobilfrågans formulering är "Hur ofta brukar du använda din mobil till följande" och här redovisas resultaten för sex specifika svarsalternativ. Under åren 2007-2010 användes svarsalternativet "nyhetstjänster", vilket kan ha tolkats något annorlunda av somliga svaranden och därför påverkat resultatet. Notera att frågan om mobilt internet inte ställdes år 2010 och att denna siffra därför utgör en estimering. Basen av totalt antal svarande för mobilfrågan har varierat mellan 1598-1775 för de olika åren.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2007-2013.

Ett genomgående mönster under 2007 till 2013 har varit att inte endast den totala andelen användare av mobilens internetfunktioner har ökat, men att också frekvensen för sådan användning har ökat. Inom kategorin veckovis användning återfinns den högfrekventa dagliga användningen. För 2013 var andelen dagliga användare av mobilt internet 41 procent, vilket innebär att de mindre frekventa veckovisa användarna var 13 procent, vilket därmed totalt summerar till 54 procent. Motsvarande siffror för daglig användning år 2013 var 34 procent för e-post, 31 procent för sociala medier, 28 procent för informationssökning, 24 procent för nyhetsanvändning, samt 7 procent för att titta på tv/video.

Skiftande och mer likartad nyhetsanvändning bland olika grupper

Under de senaste fem åren har alltfler nyhetsmedieföretag världen över genomfört såväl journalistiska, affärsmässiga som tekniska satsningar vad avser att publicera nyheter i mobilen (se forskningsöversikt i Westlund, 2013). Att sådana satsningar har varit framträdande också i Sverige har framgått från fallstudier av exempelvis Aftonbladet och Norrköpings Tidningar (Nygren och Zuiderveld, 2011) liksom Göteborgs-Posten och den relaterade mobila utvecklingen inom MktMedia sfären (Westlund, 2011; 2012). Det har gjorts satsningar på manuell utveckling, redigering och publicering av journalistiskt innehåll för mobilen, men också satsningar på teknologisk automatisering av journalistik, varvid en del integrerat mer mobilspecifika funktionaliteter så som personalisering och positionering. Detta avsnitt analyserar svenskarnas regelbundna användning av nyheter i mobilen bland olika grupper från 2005 till 2013. Analysen tillämpar klassiska socio-demografiska indelningskriterier som tidigare visat sig betydelsefulla när det gäller såväl nyhetsanvändning i allmänhet (se t.ex. Westlund och Weibull, 2013), som nätnyhetsanvändning (Bergström, 2005) och användning av nyheter i mobilen (Westlund, 2008). Med regelbunden avses här de som angivit att de använder mobilen för nyheter minst någon gång i veckan, och inkluderar även dem som uppgett att de gör så dagligen. Tabell 1 redovisar procent för varje grupp och år, och i det följande diskuteras de mest framträdande resultaten.

Ett genomgående mönster för tidsperioden är att fler män än kvinnor tar del av nyheter i mobilen. Dessa skillnader var allra störst under 2007 och 2008, då det var drygt fem gånger så många män som kvinnor som regelbundet använde sin mobil för nyheter. Under 2009 och 2010 var andelen däremot ungefär dubbelt så stor, och under de påföljande åren har denna skillnad sakteligen förminskats alltmer. År 2013 uppgav 42 procent av männen och 37 procent av kvinnorna att de frekvent tog del av nyheter med sin mobil.

När vi ser till skillnader i användning utifrån ålder framträder ett mycket tydligt mönster: bland 16-49 åringar har det under hela tidsperioden varit fler regelbundna användare av nyheter i mobilen än bland svenskar i äldre åldrar. Likt för män och kvinnor så tilltog dessa skillnader under 2007 och 2008, då 16-49 åringarna var dubbelt eller rentav tredubbelt fler regelbundna användare av nyheter i mobilen. Dessa skillnader har emellertid därefter i princip också upprätthållits under de påföljande åren. För 2013 var andelen mobila nyhetsanvändare 63 procent bland 16-29 åringar och 62 procent bland 30-49 åringar, men 31 procent bland 50-64 åringar och 15 procent bland 65-85 åringar. Slutsatsen som följer är att svenskarnas användning av mobilen för nyheter är nära förknippat med ålder, om än relativt jämnt fördelad inom det breda spannet av 16-49 åringar.

Tabell 1 Veckovis användning av mobilen för nyheter bland olika grupper 2005-2013 (procent)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Allmänheten	3	2	6	5	10	11	29	37	40
Kön									
Man	4	4	10	9	14	15	33	40	42
Kvinna	3	1	2	2	6	8	25	34	37
Ålder									
16-29	5	5	8	7	16	24	43	63	63
30-49	5	3	10	8	13	14	45	53	62
50-64	2	1	3	3	7	7	21	27	31
65-85	0	0	1	2	4	3	9	13	15
Utbildning									
Låg	1	1	3	5	5	4	13	15	16
Medellåg	4	3	7	5	11	11	28	37	39
Medelhög	4	3	5	7	10	14	34	41	49
Hög	3	3	8	4	12	16	37	47	50
Abonnemangsform									
Privat kontantkort	2	2	3	4	7	3	16	19	20
Privat abonnemang	3	7	6	5	11	19	35	43	46
I tjänsten	6	7	12	9	14	14	43	53	55
Har smart mobil									
Ja	.	.	18	11	.	40	59	58	58
Nej	.	.	3	3	.	4	10	9	6

Kommentar: Mobilfrågans formulering är "Hur ofta brukar du använda din mobil till följande" och här redovisas resultaten för "nyheter". Antalet svar varierar mellan de olika frågorna och åren. Det lägsta och högsta antalet svar för respektive fråga för samtliga år är; allmänheten (1598-1775), kön (759-925), ålder (247-513), utbildning (279-570), abonnemangsform (332-972) samt mobilinnehav (112-1 051).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2005-2013.

Vad avser användning av nyheter i mobilen beroende på utbildningsnivå framgår det från tabell 1 att svenskarna som endast har utbildats sig i grundskola (d.v.s. lågutbildade) genomgående har använt mobilen för nyheter i mindre utsträckning under 2005-2013 än svenskar med högre utbildningsnivå. Det skall dock noteras att skillnaderna inte var fullt så stora under 2005-2008, som de kommit att bli under 2009-2013. För 2013 var andelen användare bland lågutbildade (16 procent) mindre än hälften av den för medellågutbildade (39 procent), och drygt en tredjedel av den för medelhögutbildade (49 procent) och högutbildade (50 procent). Detta förklaras delvis av att pensionärer är starkt överrepresenterade

bland de lågutbildade, delvis av att det finns ett samband mellan människors nyhetsintresse och utbildningsnivå.

Analysen visar vidare hur vanligt förekommande det är att använda nyheter i mobilen beroende på abonnemangsform. En första slutsats är att användningen genomgående varit väsentligt högre bland abonnemangsinnehavare än innehavare av kontantkort. Det är i synnerhet företagsabonnenterna som varit mest benägna att regelbundet ta del av nyheter i mobilen. De deskriptiva resultaten i tabell 1 vittnar om att skillnaderna tilltog under 2006 och 2007, för att sedan minska 2008, och därefter öka igen. Skillnaderna var särskilt kraftiga under 2010, vilket rimligen hänger samman med att det då var mycket ofördelaktigt att använda mobilen frekvent för nyheter med ett kontantkort eftersom dessa vid den tidpunkten innebar att man betalade för mängden förbrukad data. För abonnemang däremot hade det 2010 blivit allt vanligare med fasta prisplaner för mobil data, och kunder som tecknade en sådan prisplan under en längre tid fick också ett kraftigt subventionerat pris på en smart mobil. Sådana erbjudanden för fast pris på mobil data infördes också för privata kontantkort 2011, varvid en ökning i användning av nyheter i mobilen bland dessa ökade. År 2013 uppgav 20 procent av innehavarna av privata kontantkort att de tog del av nyheter i mobilen regelbundet, jämfört med 46 procent bland privata abonnemangsinnehavare och 55 procent bland företagsabbonenter.

Avslutningsvis visar tabell 1 också en mer omfattande användning bland dem som uppger sig ha en så kallat smart mobil, jämfört med dem som inte har det. År 2007 var andelen användare bland innehavare av smart mobil 18 procent jämfört med 3 procent bland icke-användare. Motsvarande siffror för 2013 var 58 respektive 6 procent. I sammanhanget skall dock noteras att begreppet smart mobil, vad många kallar ”smartphone”, är högst mångtydigt och oprecist. Såväl Ericsson som Nokia marknadsförde vissa av sina mobiler – med knappsats och begränsad funktionalitet - som ”smartphones”, flera år innan Apple, Samsung med flera lanserade sina pekskärmsmobiler. Med smart mobil avses mobiler med pekskärm, kraftfull processor, kamera, GPS, inbyggd internetfunktionalitet, samt mjukvara som möjliggör egna konfigurationer i form av nedladdning, installation och användning av applikationer specifikt utformade för mobilen.

Grupptillhörighetens förklaringskraft för mobil nyhetsanvändning

Detta avsnitt söker förklara betydelsen av grupptillhörighet för regelbunden användning av mobilen för nyheter, för vart och ett av åren mellan 2005 och 2013. I tabell 2 presenteras resultat från logistisk regression i form av oddskvoter, vilket här utgör ett mått för sannolikheten att en specifik grupp regelbundet använder nyheter i mobilen, jämfört med de övriga i denna grupp. Om samtliga grupper har talet 1 är alla lika benägna, och om någon har ett högre tal är de mer benägna, medan ett lägre tal avser det motsatta.

Resultaten för män och kvinnor gör gällande att de största skillnaderna mellan män och kvinnor fanns under 2007. De logistiska regressionerna visar att år 2007 var män 4.54 gånger mer benägna än kvinnor att regelbundet ta del av nyheter i mobilen, men att motsvarande siffra för 2013 hade sjunkit till 1.23. Slutsatsen är att de påfallande stora skillnaderna mellan män och kvinnor i början av mätperioden kontinuerligt har minskat. År 2013 var andelen män endast något mer benägna än kvinnor att ta del av nyheter med sin mobil, vilket hänger samman med att en tilltagande majoritet av svenskar tillägnat sig mobilen för nyheter.

Vad gäller ålder visar tabell 2 högst oddskvoter för 16-49-åringar, i enlighet med den föregående beskrivande analysen. En mer ingående analys av resultaten visar att för 16-29-åringar tilltog benägenhet till användning från 2010 och framåt, jämfört med föregående år. 30-49-åringarna däremot uppvisar starkast siffror från 2011 och framåt och för år 2013 var oddskvoterna något högre bland 30-49-åringarna (3.66) jämfört med 16-29-åringarna (3.11). Över tidsperioden har dessa två åldersgrupper emellertid växlat fram och tillbaks mellan att inneha första- och andrapositionen. I jämförelse så är motsvarande siffror genomgående väsentligt lägre för de två andra åldersgrupperna, i synnerhet bland 65-85-åringarna (0.17).

Resultaten i tabell 2 visar vidare en påfallande begränsad benägenhet till användning av nyheter i mobilen bland de lågutbildade. Dessa siffror har dessutom blivit allt tydligare under 2012 och 2013. Detta hänger självklart samman med att siffrorna hos somliga andra grupper rört sig i motsatt riktning. Det är tydligt att benägenhet till användning ökar med stigande utbildningsnivå. Siffrorna är allra starkaste för de högutbildade, och då särskilt under 2012 och 2013. År 2013 var denna grupp 1,8 gånger mer benägna än de övriga grupperna att ta del av nyheter i mobilen regelbundet. Även de medelhögutbildade uppvisar signifikanta positiva siffror under slutet av mätperioden, medan de icke-signifikanta resultaten för medellågutbildade antyder att dessa placerar sig neutralt. På det stora hela har betydelsen av utbildningsnivå varit relativt jämnstark under 2005-2013.

Från 2005 till 2013 har oddskvoterna för olika abonnemangsinnehavare och nyhetsanvändning i mobilen i princip ökat kontinuerligt, medan det omvända skett vad gäller innehavare av kontantkort. Synnerligen höga oddskvoter kan noteras under de inledande åren bland företagsabbonnenterna. År 2013 var företagsabbonnenterna 2.34 gånger mer benägna än övriga att regelbundet ta del av nyheter i mobilen, vilket var något högre än för privataabbonnenter (2.02), medan innehavare av privat kontantkort uppvisade ett synnerligen lågt värde (0.27).

Tabell 2 Logistisk regression för veckovis användning av mobilen för nyheter bland olika grupper 2005-2013 (oddskvoter)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Kön									
Man	1,54	2,87 **	4,54 **	4,15 **	2,37 **	1,98 **	1,54 **	1,32 **	1,24 *
Kvinna	0,65	0,35 **	0,22 **	0,24 **	0,42 **	0,51 **	0,65 **	0,76 **	0,81 *
Ålder									
16-29	1,96 *	3,11 **	1,63 *	1,59	1,98 **	3,18 **	2,15 **	3,69 **	3,11 **
30-49	2,19 **	1,52	2,81 **	2,01 **	1,69 **	1,52 *	2,94 **	2,8 **	3,66 **
50-64	0,41 *	0,37 *	0,38 **	0,55 *	0,64 *	0,52 **	0,56 **	0,55 **	0,61 **
65-85	0 **	0,13 *	0,09 **	0,28 **	0,29 **	0,21 **	0,18 **	0,17 **	0,17 **
Utbildning									
Låg	0,23 **	0,44	0,37 **	0,9	0,43 **	0,24 **	0,31 **	0,26 **	0,22 **
Medellåg	1,31	1,07	1,29	0,9	1,17	0,92	0,92	1,04	0,94
Medelhög	1,66	1,20	0,87	1,55	1,00	1,39	1,36 *	1,28	1,60 **
Hög	1,02	1,39	1,57 *	0,78	1,43	1,78 **	1,73 **	1,85 **	1,80 **
Abonnemangsform									
Privat kontantkort	0,35 **	0,3 **	0,38 **	0,68	0,55 **	0,19 **	0,36 **	0,31 **	0,28 **
Privat abonnemang	1,08	2,04 **	1,19	1,02	1,33	2,43 **	2,03 **	2,05 **	2,03 **
I tjänsten	3,01 **	1,89 **	3,45 **	2,35 **	1,88 **	1,90 **	2,30 **	2,52 **	2,30 **
Har smart mobil									
Ja	.	.	7,66 **	4,29 **	.	16,99 **	13,57 **	14,70 **	20,78 **
Nej	.	.	0,13 **	0,23 **	.	0,06 **	0,07 **	0,07 **	0,05 **

Kommentar: Mobilfrågans formulering är "Hur ofta brukar du använda din mobil till följande" och här redovisas resultaten för "nyheter". Antal svar varierar mellan de olika frågorna och åren. Det lägsta och högsta antalet svar för respektive fråga för samtliga år är: kön (759-925), ålder (247-513), utbildning (279-570), abonnemangsform (332-972), samt mobilinnehav (112-1 051). ** Signifikant på 0.01 nivån (2-tailed). * Signifikant på 0.05 nivån (2-tailed).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2005-2013.

Avslutningsvis skall uppmärksammas att de i särklass tydligaste resultaten framkommer i analysen av huruvida olika grupper använder sig av en smart mobil eller inte. År 2007 var en innehavare av smart mobil 7,66 mer benägen än andra att ta del av nyheter i mobilen regelbundet. Vid den tidpunkten var det relativt få som ägde smarta mobilen, men sedan dess har spridningen av dessa ökat kraftigt, och har numera tillägnats av en knapp majoritet av svenska befolkningen (se introduktionskapitlet i denna volym). År 2013 är en innehavare av smart mobil 20,78 gånger mer benägen att ta del av nyheter i mobilen regelbundet, jämfört med någon som inte har en smart mobil. Detta påfallande resultat hänger samman med att de som vill ta del av nyheter i mobilen, och liknande internetfunktionaliteter, har sett till att anförskaffa sig en smart mobil.

Mobil multimedia har mognat

Resultaten som presenterats i detta kapitel har visat en ökande användning av mobilen för olika internetfunktioner bland svenska allmänheten under perioden 2007 till 2013. Analysen har visat en ökad användning, i synnerhet under 2011 och 2012, medan tillväxten tycks ha mattats av något under 2013. Kapitlet har syftat till att analysera hur svenskarnas användning av specifika internetfunktioner utvecklats över tid, genom en fokusering kring tre forskningsfrågor.

Den första forskningsfrågan var av beskrivande karaktär: ”hur har svenska allmänhetens användning av internetfunktioner i mobilen förändrats under 2007-2013?” Resultatredovisningen har behandlat den tilltagande användningen av mobilen för internet, nyheter, e-post, sök, sociala medier samt tv/video. Den unika dataserien har empiriskt dokumenterat en snabb stegring från 2010 till 2012, och som under 2013 börjat plana ut. Resultaten vittnar om att olika slags mobil multimedia nu har börjat mogna, det vill säga att dessa blivit en del av vardagslivet för en stor andel av svenska befolkningen.

Den andra forskningsfrågan var: ”hur har olika socio-demografiska grupper tagit till sig användning av nyheter i mobilen under 2005-2013?” Den deskriptiva analysen för nioårsperioden har visat att den samlade regelbundna nyhetsanvändningen ökat bland samtliga grupper. Ökningen har varit särskilt stark från 2010 till 2012, men något mindre påtaglig under 2013. I relation till diffusionsteori kan det konstateras att de så kallade tidiga anammarna av nyheter i mobilen framförallt återfanns bland män, 16-49 åringar, högutbildade, abonnemangsinnehavare samt innehavare av smarta mobiler. Det framgår vidare att skiftet till tidig majoritet skedde mellan 2010 och 2011, och med 40 procent veckovisa användare bland allmänheten närmar sig spridningen nu sakteligen nivån för sen majoritet (50 procent). Den beskrivande resultatredovisningen har vidare visat att skillnaderna i användning mellan män och kvinnor har minskat över tid. Däremot har skillnader mellan övriga grupper antingen kvarstått eller förstärkts under tidsperioden.

Den tredje forskningsfrågan sökte förklaringar: ”till vilken grad förklarar grupptillhörighet användning av mobil för nyheter under 2005-2013?” Analysen av oddskvoter visade initialt stora skillnader mellan män och kvinnor, skillnader som sedan har minskat över tidsperioden. I detta avseende har sådan grupptillhörighet minskat i förklaringskraft. Även när det gäller abonnemangsform har skillnaderna i förklaringskraft mellan olika grupper minskat över tid. När det gäller utbildningsnivå så har förklaringskraften varit relativ likartad för de olika åren, om än att förklaringskraften i att vara högutbildad ökat under senare år. När det gäller ålder visar däremot resultaten på en tilltagande förklaringskraft, genom att skillnaderna mellan 16-49 åringarna och de övriga åldersgrupperna har ökat över tid. Allra störst ökning i förklaringskraft har kunnat noteras vad gäller innehav av smart mobil. Benägenheten att regelbundet ta del av nyheter i mobilen bland innehavare av smart mobil – i jämförelse med de som inte har en sådan – har

tredubblats från 2007 till 2013. Det skall noteras att oddskvoterna för innehav av smart mobil är klart högst. Med utgångspunkt i resultaten för 2013 följs de sedan av ålder, abonnemangsform och utbildning, medan kön får de lägsta värdena.

Mycket talar för att de utvecklingsmönster som framträtt i detta kapitel lär fortsätta i framtiden. Det innebär i flera fall att gruppskillnader kommer att fortsätta minska eller upprätthållas, i takt med den fortsatta spridningen av mobilorienterad nyhetsanvändning. Framtida forskning bör fortsätta studera hur olika grupper tar till sig nyhetsanvändning och andra internetfunktioner i mobilen, samt dess betydelse och konsekvenser för praktiker kring information och kommunikation i våra vardagsliv, men också för politiskt deltagande. Därtill bör forskare också titta på hur sådan användning sker vad avser olika platser och tidpunkter på dygnet, liksom vilket innehåll man framförallt tar del av, liksom huruvida denna framväxande användning ersätter eller kompletterar andra former av nyhetsanvändning, inte bara tidningsläsning, tv och radio men också nätnyhetsanvändning via datorn, surfplattan och andra digitala plattformar.

Referenser

- Bergström, Annika (2005). *Nyhetsvanor.nu. Nyhetsanvändning på internet 1998-2003*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG), Göteborgs universitet.
- Elliott, Anthony och Urry, John (2010). *Mobile Lives*. London: Routledge.
- Newman, Nick och Levy, David A.L. (2013). *Reuters institute digital news report 2013 – Tracking the future of news*. Reuters Institute for the Study of Journalism, University of Oxford.
- Nygren, Gunnar och Zuiderveld, Maria (2011). *En himla många kanaler – flerkanalpublicering i svenska mediehus*. Göteborg: Nordicom.
- Ling, Rich (2012). *Taken for grantedness*, Cambridge: MIT Press.
- Pedersen, Per E och Ling, Rich (2003). Modifying adoption research for mobile internet service adoption: Cross-disciplinary interactions. Paper presented at the HICCS conference (IEEE Computer Society), Hawaii, USA, January 6–9.
- Radwanick, Sarah och Aquino, Camela (2012). *2012 Mobile future in Focus*, ComScore, Februari, 2012.
- Radwanick, Sarah och Lipsman, Andrew (2012). *U.S. Digital Future in Focus*, ComScore, Februari, 2012.
- Rogers, Everett M. (2003). *The diffusion of innovations*. New York: Free Press.
- Sasseen, Jane, Olmstead, Kenny och Mitchell, Amy (2013). Digital: as mobile grows rapidly, the pressures on news intensify, *The state of the news media 2013 – An annual report on American journalism*. Pew Research Center's Project for Excellence in Journalism, Washington D.C., 2012.
- Westlund, Oscar (2008). "From mobile phone to mobile device; news consumption on the go", *Canadian Journal of Communication*, 33: 443-463.

- Westlund, Oscar (2011). *Cross-media News Work: Sensemaking of the Mobile Media (R)evolution*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Westlund, Oscar (2012). "Producer-centric vs. Participation-centric: On the Shaping of Mobile Media." *Northern Lights*, 10: 107–112.
- Westlund, Oscar (2013). "Mobile news: a review and model of journalism in an age of mobile media", *Digital Journalism*, 1: 6-26.
- Westlund, Oscar och Weibull, Lennart (2013). "Generation, life course and news media use in Sweden 1986-2011", *Northern Lights*, 11: 147-173.
- Wirth, Werner, von Pape, Thilo och Karnowski, Veronika (2008). "An Integrative Model of Mobile Phone Appropriation", *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13: 593-617.

DELAD GLÄDJE ÄR DUBBEL GLÄDJE?

INGELA WADBRING OCH SARA ÖDMARK

Örnsköldsviksbon Daniel West fick en idé en söndag, byggde en sajt på måndagen och började publicera material på onsdagen. En månad senare var hans sajt *hyllat.se* större än exempelvis samtliga nyhetssajter i Mittmedia-koncernen tillsammans, med 1,1 miljon unika besökare per vecka (Larsson, 2014). *Hyllat.se* kan sägas vara en svensk variant av populära amerikanska sajter som specialiserar sig på innehåll optimerat för sociala medier. Det handlar ofta om videoklipp med lockande rubriker och ett upplyftande budskap. Målet är att nå så stor viral spridning som möjligt.

Ungefär hälften av alla svenskar använder i dag sociala medier regelbundet (se Annika Bergströms kapitel i denna bok) och att dela vidare det innehåll vi konsumerar har blivit en alltmer naturlig del av att befinna sig på nätet, vare sig det gäller Wikipedia, nyheter eller bloggar. Begreppet som används kan på svenska närmast sägas vara *prosumtion* – produktion och konsumtion i ett (t.ex. Bruns, 2008; O’Neill m.fl., 2014).

Trots konkurrensen från sociala medier och helt nya aktörer står emellertid de traditionella nyhetsproducenterna fortfarande starka vad gäller innehållet i flödet. På en topplista över de svenska texter som delats mest på Facebook någonsin hamnar visserligen *inte* en traditionell mediasajt överst – utan i stället ett fristående inlägg om feminism – men övriga nio platser på listan innehas av traditionella medier: Aftonbladet, Expressen, Dagens Nyheter, Nerikes Allehanda, Helsingborgs Dagblad och tidningen Café (Karlsten, 2014). Noteras bör att det där, som i de flesta sammanhang där spridning i sociala medier redovisas, är antalet *interaktioner* som anges. Det betyder att det är en sammanvägning av delningar, kommentarer och gillanden. Det kan antas ge opinionsmaterial eller i övrigt polariserande innehåll en fördel. Många kommentarer till en text kan vara resultatet av en stor spridning, men kan också bestå av två ivrigt diskuterande parter. I det senare fallet ger totalsiffran sken av en spridning som egentligen inte skett.

Men även om det delade innehållet fortfarande i stor utsträckning har sitt ursprung i traditionella medier är medierna själva inte längre ensamma förmedlare. I stället blir det allt vanligare att en nyhet når oss via en vän på Facebook, en respekterad kontakt på Twitter eller via en länk i ett forum för vårt specialintresse. Istället för att söka upp Svenska Dagbladet för nyheter hamnar Svenska Dagbladets nyheter i vårt flöde – via det nätverk av nyhetsförmedlare vi själva har byggt.

De individer som är särskilt aktiva, som frekvent sprider nyhetsmaterial vidare, får därigenom rollen som opinionsledare i sina sociala nätverk. I detta kapitel är

syftet att studera delade nyheter genom de människor som står bakom delningarna. Frågeställningarna är två: 1) Vilken slags nyheter uppger människor att de delar? och 2) vem är det som delar? Det är rimligt att tänka sig att de som delar nyheter är människor som har ett stort engagemang både på sociala medier i allmänhet och ifråga om att dela med sig av nyheter i synnerhet.

Opinionsledare förr och nu

Ofta talar man om att det vi inte upplever själva, får vi antingen berättat för oss av någon annan eller så tar vi del av det via medier av något slag. Det som är i fokus i detta kapitel är när andra berättar något för oss genom att dela nyheter. Synen på opinionsledare har förändrats över tid, i relation till hur forskningen har betraktat mediernas betydelse.

De traditionella massmedierna sågs länge som allsmäktiga, och man tänkte sig att det fanns en direkt påverkan på dem som tog del av medierna. En sådan uppfattning är sällsynt idag. Mediernas betydelse anses snarare vara begränsad, inte minst för att medielandskapet vuxit kraftigt och blivit mer heterogent och att publiken därmed fragmenterats (för en svensk översikt, se Shehata, 2012).

Inte bara medierna, utan också andra människor, har länge ansetts viktiga när opinioner skapas. Tidiga studier kring opinionsledare är gjorda redan på 1940- och 1950-talen i samband med val (Katz & Lazarsfeld, 1955), och på senare år finns exempel på studier kring opinionsledare i sociala nätverk online (Bodendorf, 2013; Shi, 2014). En opinionsledare är en person som har en position i en grupp som gör att hens åsikter värderas högt, och att hen därmed blir en person som många lyssnar till. Ett annat begrepp som ibland används är fyrhorn (Graffman, 2008). Antropologen Graffman skiljer mellan två typer av fyrhorn; de som man litar på respektive de som lockar till att kolla upp något.

Egen erfarenhet är också viktig för att forma våra åsikter. Den egna erfarenheten kan härröra från exempelvis en anställning, från att man är konsument av en produkt eller att man haft kontakt med till exempel en politiker. Egen erfarenhet tenderar bland annat att öka förtroendet för frågan som berörs (se t.ex. Brothén & Holmberg, 2011, Wadbring & Weibull, 2005).

Det vi fokuserar på i detta kapitel är opinionsledaren, som alltså finns mellan medierna och de individuella upplevelserna.

Nästa fråga blir då hur man ska ringa in vem som kan tänkas vara opinionsledare. Ett sätt är att använda den klassiska diffusionsmodellen, som handlar om hur olika grupper av människor tar till sig innovationer och nyheter av olika slag och därmed blir ambassadörer för det nya; allt från nya typer av utsäden till tekniska plattformar (Rogers, 2003; jfr Appelgren & Leckner, 2013; Carey & Elton, 2010).

De första som tar till sig något är en liten del av befolkningen (innovatörerna). Tillsammans med de tidiga användarna (visionärerna) utgör de ungefär 15 procent av befolkningen. Därefter kommer den tidiga majoriteten (pragmatikerna)

med ytterligare ungefär 35 procent av befolkningen som sedan följs av den sena majoriteten (de konservativa) som är lika stor. Ungefär 15 procent brukar sedan räknas som eftersläntrare (skeptiker) som alls inte är intresserade av det som är nytt.

De som är intressanta i detta kapitel är de som man kan kalla innovatörer och visionärer, dvs. de som är tidigare med att ta till sig nya fenomen. Frågan är då vad som karakteriserar dessa i förhållande till befolkningen som helhet – skiljer de sig från eller representerar de ett genomsnitt av svenskarna?

Idealtypen av en innovatör – den som allra först tar till sig något – är risktagande och äventyrslysten. Hen har ett kosmopolitiskt socialt nätverk, är empatisk, har tekniska färdigheter och ofta tillgång till materiella och finansiella resurser. Åldersmässigt skiljer sig inte innovatörer och visionärer från sena användare men de förstnämnda är mer högutbildade, mer positivt inställda till förändring och vetenskap och mer exponerade för massmedier. Visionärerna – det vill säga de tidiga användarna – är ofta lokalt integrerade i sina nätverk. Dessa har den starkaste opinionsledande funktionen. Den som först tar till sig det nya, innovatören, åtnjuter inte alltid lika stor respekt i sina lokala nätverk som visionärerna gör, och är därför inte i samma utsträckning opinionsledare. Däremot fungerar de som grindvakter för nya idéer (Rogers, 2003).

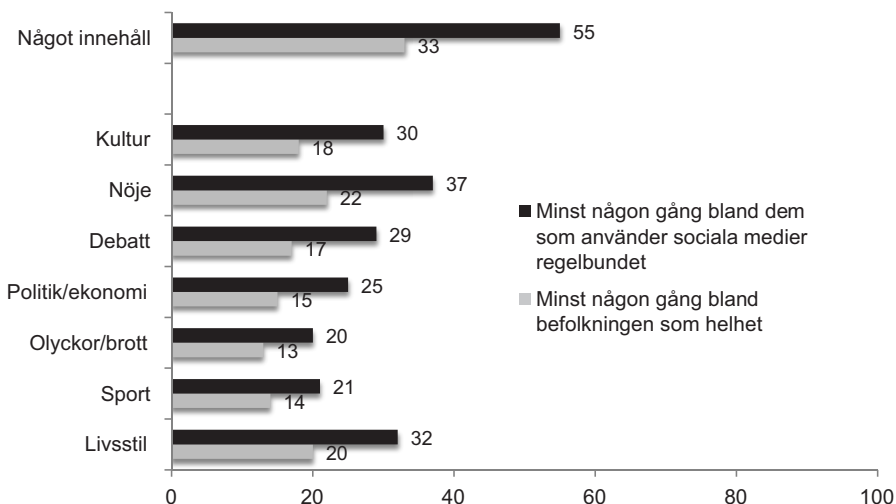
Sociala medier har kommit att bli en viktig distributionsform för nyheter. Det är här opinionsledarna kommer in i bilden, och frågan är om de som delar nyheter kan karakteriseras som idealtypen av innovatören och visionärer?

Att dela eller inte dela, det är frågan

Om vi till att börja med studerar hur många som uppger att de överhuvudtaget delat något innehåll – vilket vi kan anta i huvudsak handlar om någon slags nyheter – de senaste 12 månaderna så är det en tredjedel av befolkningen som någon gång har gjort det. Sett till den halva av befolkningen som är aktiv i sociala medier så blir motsvarande andel 55 procent (figur 1). Det innebär att av dem som uppger sig vara aktiva i sociala medier så regelbundet som flera gånger i veckan, så är det ungefär hälften som någon gång delat nyheter där, och hälften har alltså inte gjort det.

Vad är det då som delas? Mest slående är att det inte finns så stora skillnader mellan olika ämnesområden. Nöjes- och livsstilsmaterial har flest uppgett att de delat, medan olyckor/brott och sport inte delas i fullt samma utsträckning. Debatt och politik/ekonomi hamnar på fjärde respektive femte plats i denna rangordning av ämnesområden. Möjligen hade man kunnat förvänta sig att debatt skulle hamnat högre på topplistan, men det gör det alltså inte när människor själva får uppge vad de delat för innehåll.

Figur 1 Andel som någon gång delat innehåll från traditionella medier i sociala medier, 2013 (procent)

Kommentar: Frågan lyder "Har du någon gång under de senaste 12 månaderna delat något av följande innehåll från tidningar, radio och tv i sociala medier? (t.ex. Facebook, Twitter)". Svarsalternativen är "nej, ingen gång", "ja, någon gång" samt "ja, flera gånger". Med regelbunden användning av sociala medier avses minst varje vecka. Antalet svar bland dem som regelbundet använder sociala medier är 848 och bland befolkningen som helhet 1706.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Potentiella opinionsledare

Av befolkningen som helhet är det 12 procent som uppger att de har delat en eller flera nyhetskategorier mer än en gång under det senaste året. I praktiken kan det innebära allt från att antalet delningar är mycket få till att delningarna är väldigt många; frågan ger inte svar på det. När samma grupp redogör för hur ofta man mer generellt skriver, kommenterar och/eller lägger ut material i sociala medier uppger tre fjärdedelar av de 12 procenten att de gör det minst en gång i veckan. Med tanke på att mycket av vårt mediebetende är vanestyrt (t.ex. Diddi & LaRose, 2006) är det inte orimligt att anta att om man på en direkt fråga svarar att man delat nyheter flera gånger är det en förhållandevis frekvent delning det handlar om.

Alldeles oavsett reell frekvens kan vi konstatera att det ändå är bland dessa 12 procent vi har de mest aktiva nyhetsdelarna, och som sådana skulle de eventuellt kunna karaktäriseras som opinionsledare – en mix av visionärer och innovatörer. I tabell 1 finns en uppställning över hur de frekventa nyhetsdelarna skiljer sig från icke-delarna ifråga om några grundläggande karaktäristika där man utifrån tidigare forskning inom området skulle kunna tänka sig att skillnader visar sig.

Tabell 1 Karaktäristiken bland dem som inte delar respektive dem som frekvent delar nyheter i sociala medier, 2013 (medelvärde och procent)

	Icke-delare	Frekventa delare	Differens
Medelålder	56	44	-12
Kön			
Kvinnor	52	50	-2
Män	48	50	+2
Summa procent	100	100	
Utbildning			
Lågutbildade	23	13	-10
Medellåg	30	30	0
Medelhög	20	26	+6
Högutbildade	27	31	+4
Summa procent	100	100	
Politiskt intresse			
Mycket intresserad	12	20	+8
Ganska intresserad	43	47	+4
Inte särskilt intresserad	37	27	-10
Inte alls intresserad	8	6	-2
Summa procent	100	100	
Bosatt i			
Stockholm/Göteborg/Malmö	15	19	+4
Stad eller större tätort	48	50	+2
Mindre tätort	19	17	-2
Ren landsort	18	14	-4
Summa procent	100	100	
Socialt aktiv			
Umgås med familj	73	74	+1
Umgås med grannar	21	21	0
Umgås med vänner	54	66	+12
Civilstånd			
Ensamstående	19	35	+16
Sambo	17	25	+8
Gift/partnerskap	58	38	-20
Änka/änkling	6	2	-4
Summa procent	100	100	
Har egna barn	79	62	-17

Kommentar: Att ofta dela nyheter innebär att man delat nyheter i sociala medier (en eller flera ämneskategorier) flera gånger de senaste 12 månaderna. Med "socialt aktiv" menas de som umgås med familj/vänner/grannar någon eller flera gånger per vecka. Antal svarande är cirka 1 140 för icke-delare och cirka 200 för frekventa delare.

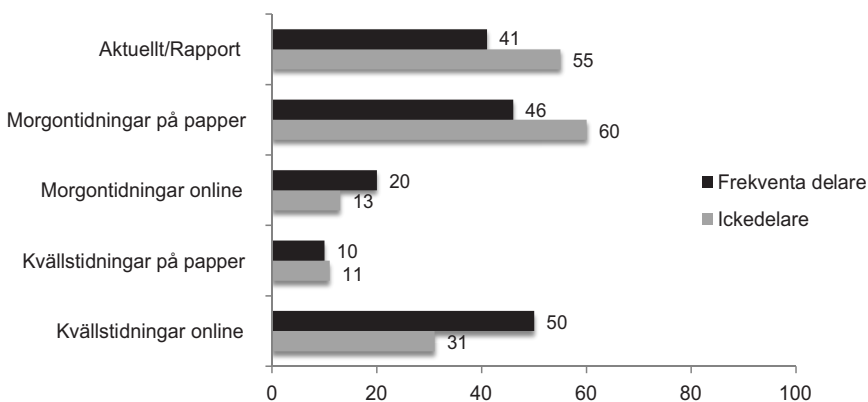
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Det finns förhållandevis stora skillnader mellan våra potentiella opinionsledare och de som inte delar nyheter i sociala medier.

En av de mest framträdande skillnaderna är ålder. De frekventa delarna är i genomsnitt 12 år yngre än icke-delarna, 44 år mot 56. En omedelbar reflektion är att medelåldern är förhållandevis hög, då vi vet att det framför allt är unga människor som befinner sig online. Medelåldern bland dem som använder sociala medier en eller flera gånger i veckan är emellertid 48 år. Ett skäl till att den blir så pass hög, är att de som ingår i SOM-undersökningen är mellan 16 och 85, vilket gör att alla under 16 år inte kommer med i beräkningen.

De frekventa delarna har också högre utbildning, ett högre politiskt intresse och bor i något större utsträckning i stad eller storstad. Könsfördelningen är i huvudsak jämn. De frekventa delarna är också mer sociala. Nyhetsdelarna umgås lika regelbundet som icke-delarna med familjen – trots att de i större utsträckning är ensamstående – och grannar, och i än större utsträckning än icke-delarna med vänner. Betydande skillnader hittar vi också i deras angivna civilstånd. Icke-delarna är i högre utsträckning gifta. Det är den vanligaste relationsformen också hos de frekventa delarna, men de är i högre utsträckning än icke-delarna sambor eller ensamstående. En tredjedel av de frekventa delarna är ensamstående, att jämföra med en femtedel bland icke-delarna. En högre andel av icke-delarna än av de frekventa delarna är föräldrar, och här är skillnaderna relativt stora.

Figur 2 Regelbunden nyhetskonsumtion bland dem som inte delar respektive dem som frekvent delar nyheter i sociala medier, 2013 (procent)

Kommentar: Att ofta dela nyheter innebär att man delat nyheter i sociala medier (en eller flera ämneskategorier) flera gånger de senaste 12 månaderna. Med regelbunden nyhetskonsumtion avses för Aktuellt/Rapport och morgontidning minst 5 dagar/vecka och för kvällstidning minst 3 dagar/vecka. Antal svarande är cirka 1140 för icke-delare och cirka 200 för frekventa delare.

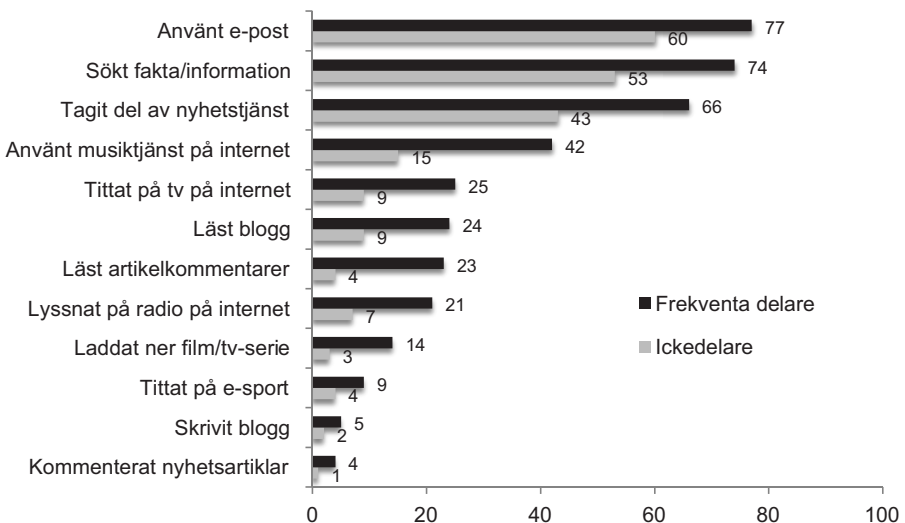
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Med hjälp av en logistisk regressionsanalys är det möjligt att undersöka de olika bakgrundsfaktorerna under kontroll för varandra. Det visar sig då att samtliga skillnader vi ser i tabell 1 beror på ålder, politiskt intresse (båda signifikanta på 99,9-procentsnivån) samt civilstånd (signifikant på 95-procentsnivån).

Intresset för nyheter kan vi indirekt nå genom att analysera i vilken utsträckning de tar del av olika nyhetskanaler. I figur 2 finns en sådan analys gjord.

Figur 2 visar regelbunden nyhetskonsumtion hos icke-delarna och de frekventa delarna. Vi ser att icke-delarna i betydligt högre utsträckning tar del av de traditionella medierna: Aktuellt och/eller Rapport och morgontidning på papper. Vad gäller kvällstidningar på papper finns inga skillnader. De frekventa delarna väljer emellertid i högre grad än icke-delarna att regelbundet ta del av morgon- och kvällstidningar online.

Figur 3 Regelbunden internetanvändning bland dem som inte delar respektive dem som frekvent delar nyheter i sociala medier, 2013 (procent)

Kommentar: Att ofta dela nyheter innebär att man delat nyheter i sociala medier (en eller flera ämneskategorier) flera gånger de senaste 12 månaderna. Med regelbunden internetanvändning avses att man gör något dagligen eller flera gånger i veckan. Antal svarande är cirka 1140 för icke-delare och cirka 200 för frekventa delare.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

En logistisk regressionsanalys visar återigen att det är ålder och politiskt intresse som förklarar merparten av de skillnader vi ser ifråga om nyhetskonsumtion (båda signifikanta på 99-procentsnivån) men också att läsning av kvällstidning på såväl

papper som webb har egen förklaringskraft (signifikant på 95-procentsnivån). Det gäller däremot inte läsning av morgontidning, oavsett plattform, eller tittande på tv-nyheter. Det tyder på att de som delar nyheter mer frekvent än andra snarast orienterar sig mer mot kvällstidningar generellt än mot just dagstidningar på internet.

Att delarna är aktiva online är emellertid tydligt om vi analyserar vad icke-delarna respektive de frekventa delarna gör på nätet förutom att dela nyheter i sociala medier. I SOM-undersökningen finns 16 frågor som handlar om vad man gör på internet, och i samtliga fall är det signifikanta skillnader mellan icke-delare och frekventa delare – oavsett om det handlar om att använda e-post eller titta på e-sport. I figur 3 visas resultaten för de 12 mest relevanta frågorna.

Skillnaderna mellan nyhetsdelare och icke-delare är stora. Den största procentuella skillnaden står att finna ifråga om att använda musiktjänst på internet – i huvudsak Spotify – med 27 procentenheter. Den största *relativa* skillnaden rör emellertid att ha läst artikelkommentarer samt att ha laddat ner film/tv-serie från internet. Vi kan således konstatera att de som frekvent delar nyheter generellt är mycket mer aktiva online än de som aldrig delar nyheter. Som vi tidigare sett, är de också yngre och mer politiskt intresserade än icke-delarna.

Är delad glädje dubbel glädje?

Inledningsvis ställde vi två frågor. Den första handlade om vilken slags nyheter människor uppper att de delar, och det visade sig inte finnas någon särskild genre som skiljde ut sig radikalt från övriga. Dock övervägde det lättsamma innehållet – nöje och livsstil – något över det tyngre innehållet. En viss självkritik bör dock åter nämnas här: de som vi här karakteriserat som frekventa delare är de som någon gång under det senaste året delat en eller flera typer av innehåll mer än en enda gång.

Den andra frågeställningen handlade om vem det är som delar, och om den finns det mer att säga. Är det en slags opinionsledare, i form av så kallade innovatörer och visionärer, som vi ser? Frågan går inte att ge ett entydigt svar på, inte minst utifrån den självkritik som frågeformuleringen ger skäl till, men utifrån de analyser som gjorts kan vi definitivt slå fast att de som vi kallat för de frekventa nyhetsdelarna klart skiljer sig från de som aldrig delar nyheter i sociala medier; de har mer *tid* då de i större utsträckning saknar familj och/eller barn, de har ett större eller mer aktivt socialt *kontaktnät* och de kan antas vara *mer intresserade* av nyheter genom sin högre utbildning och sitt högre politiska intresse. De är *yngre*, och i flera avseenden mer *digitala* än de som inte delar nyheter på sociala medier. Som gruppstorlek betraktad, 12 procent av befolkningen, motsvarar det ganska väl den gruppstorlek som innovatörerna och visionärerna antas vara. Huruvida de är människor som man litar särskilt mycket på kan vi emellertid inte avgöra utifrån denna studie.

Ibland diskuteras hur aktiv eller passiv människors mediekonsumtion är, och det är rimligt att anta att de som också frekvent delar nyheter i sociala medier är mer

aktiva i sin nyhetskonsumtion i allmänhet – genom att de också vill dela med sig. Däremot är de inte med nödvändighet mer målsökande – instrumentella – i sin nyhetskonsumtion, utan kan ta del av nyheter på ett lika rutinmässigt sätt som de som tar del av nyheter i traditionella medier. De sistnämnda kan emellertid inte dela med sig på samma sätt, eftersom deras analoga nyheter helt enkelt inte passar att dela genom sin fysiska form (jfr. Sullivan, 2013; Wadbring, 2012).

Så vad betyder det att vi själva allt mer konstruerar våra egna nyhetsflöden? Att vårt regelbundna nyhetsintag inte enbart styrs av en traditionell medieredaktions redaktörskap utan flätas samman med vänners statusuppdateringar, bloggtexter inom vårt specialintresse och alternativa nyhetssajter? Vi kommer avslutningsvis att diskutera eventuella konsekvenser av nyhetsdelande på nätet utifrån två begrepp: gemenskaper och kunskaper.

En första konsekvens handlar om *gemenskaper* (jfr. Anderson, 1989). Konsumtionen av nyheter har traditionellt setts som något som lett till att skapa lokala och nationella gemenskaper genom att man delat en och samma verklighetsbild. Genom medierna får vi information om det samhälle som vi verkar i. Den ökade fragmenteringen av publiken gör att vi kommer att ta del av helt olika slags innehåll, och risken är att vi inte med självklarhet ingår i någon geografisk gemenskap på samma sätt som vi gjort tidigare. Däremot finns det förstås andra typer av gemenskaper som är lättare att ingå i nu än någonsin tidigare.

Det är emellertid bekvämt att konstruera sitt flöde så att det bekräftar den egna världsbilden snarare än utmanar den. Genom att våra flöden i sociala medier ser väldigt olika ut, leder det till att de nyheter som dyker upp där också är olikartade. En del människors flöde innehåller mest bilder på vännernas middagar eller husdjur, medan andras andas ett stort samhällsengagemang eller sportintresse. Samtidigt finns det vissa nyheter som dyker upp nästan överallt. Den sociala samvaron på nätet – där opinionsledarna finns – kan därmed innebära en oförutsedd nyhetskonsumtion. Även den som inte har ett så stort samhällsintresse och låg mediekonsumtion i övrigt kan bli exponerad för nyheter via sina sociala nätverk. Studier visar emellertid att den som ökar sitt samhällsengagemang till följd av oförutsedd nyhetsexponering är den grupp människor som redan från början hade ett visst nyhetsintresse. Den som hellre väljer underhållning istället för nyheter kan göra det i än högre utsträckning i dag än någonsin tidigare. Ibland talar man om *nyhetsundvikare*, (t.ex. Kim; Chen & de Zúniga, 2013; Shehata & Wadbring, 2012; Strömbäck, Djerf-Pierre & Shehata, 2012). Frågan är emellertid om det är möjligt att helt och hållet undvika nyheter idag – om man är online? Svaret är troligen nej.

Den andra konsekvensen ifråga om delning av nyheter och hur olika flöden kan komma att se ut handlar om *kunskaper*, i bemärkelsen hur duktiga människor är på att bedöma innehållet i de nyheter som sprids online. Man talar ibland om *media literacy* – på svenska medie- och informationskunnighet – som blir allt viktigare i takt med att källorna till nyheter blir allt fler och allt otydligare för nyhetskonsumenten. Läs- och skrivkunnighet är i vår digitala värld inte längre en tillräcklig

färdighet för att kunna ta del av information; det krävs mer komplex kunskap. Det handlar bland annat om att kritiskt kunna förhålla sig till såväl avsändare som presentation och innehåll (t.ex. Rubin, 1998; Buckingham, 2010). Ett inlägg i ett anonymt forum kan bli till ett blogginlägg som blir till en artikel på en alternativ nyhetssajt och när artikeln väl blir viral kan det vara ytterst svårt att spåra den ursprungliga källan. I det enorma utbud av nyhetskanaler som växt fram, lokalt, nationellt och internationellt är det också allt svårare att hålla sig orienterad om vilka som räknas som mer eller mindre trovärdiga. Om nyheten dessutom stämmer överens med den egna åsikten finns risken att behovet av en kontroll av källans trovärdighet känns sekundär mot önskan att sprida vidare en bekräftelse av den egna världsbilden. Lägg då till detta att nyhetsförmedlaren, mellanhanden, inte sällan är någon vi litar på – en vän, ett känt namn, en opinionsledare i vårt sociala nätverk.

Tidningen Metros initiativ *Viralgranskaren* startade i mars 2014 och visar dagligen hur några av de mest spridda texterna, bilderna och filmerna som dyker upp i svenska mediekonsumenters nätverk är manipulerade eller bygger på falsk information (Metro, 2014-04-28). Det är en slags traditionell journalistisk källkritik i ny och efterfrågad form som ska hjälpa läsarna att förhålla sig till sådant som sprids snabbt – och ibland är helt fel. Och det är troligt att även den vanlige nyhetskonsumenten kommer att behöva utveckla sin inre viralgranskare – sin mediekunnighet – för att kunna navigera tryggt i nutidens och framtidens nyhets klimat.

Som en avslutande reflektion kan också nämnas den allt större problematiken att ens avgöra vad som ingår i begreppet ”nyhet”. I det digitala gränsländ som finns mellan de traditionella nyhetsorganisationerna och det vardagliga pratet (Weibull & Wadbring, 2014) finns publicerade åsikter och uppfattningar om snart sagt allting, i form av texter, stillbilder och rörliga bilder. En amerikansk undersökning om nyhetskonsumtion specifikt på Facebook definierade nyhet som information om händelser och ämnen som involverar mer än bara din familj och dina vänner – en svävande och vidlyftig beskrivning – och när intervjupersonerna i en studie om oförutsedd nyhetskonsumtion på nätet själva fick definiera nyhetsbegreppet förekom förklaringar som ”vad som helst”, ”hela internet” och ”sådant som är intressant” (Gottfried, 2013; Erdelez, 2011). Vad som är en nyhet är således inte självklart, inte heller varifrån den kommer eller utifrån vems agenda den är författad. Delad glädje kan därmed vara dubbel glädje, men kan också leda till dess motsats om osanna nyheter blir virala.

Referenser

- Anderson, Benedict (1989) *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*. New York: Verso.
- Appelgren, Ester & Leckner, Sara (2013) "Tröga processer i en snabb medievärld – en introduktion till att förutspå medietvecklingen". I Nygren, Gunnar & Wadbring, Ingela (red) *På väg mot medievärlden 2020. Journalistik, teknik, marknad*. Lund: Studentlitteratur.
- Bodendorf, Freimut; Kaiser, Carolin & Kröckel, Johannes (2013) "Simulating the spread of opinions in online social networks when targeting opinion leaders". *Information Systems and e-Business Management* 11(4): 597-621.
- Brothén, Martin & Holmberg, Sören (2011) "Kontakter med riksdagen skapar förtroende för riksdagen". I Holmberg, Sören; Weibull, Lennart & Oscarsson, Henrik (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet
- Bruns, Axel (2008) *Blogs, Wikipedia, Second Life, and Beyond: From Production to Producers*, New York: Peter Lang.
- Buckingham, David (2010) The future of media literacy in the digital age: Some challenges for policy and practice. In: Verniers P (ed.) *Media Literacy in Europe: Controversies, Challenges and Perspectives* Brussels: EuroMeduc, 13–24.
- Carey, John & Elton, Martin C. J. (2010) *When media are new. Understanding the dynamics of new media adoption and use*. Ann Arbor: The university of Michigan press and the university of Michigan library.
- Erdelez, Sanda & Yadamsuren, Borchuluun (2011) *Online news reading behavior: From habitual reading to stumbling upon news*. Proceedings of the ASIST Annual Meeting, 2011, Vol.48 New Orleans, LA, USA
- Gottfried, Jeffrey; Guskin, Emily; Kiley, Jocelyn & Mitchell, Amy (2013) *The Role of News on Facebook: Common yet Incidental* <http://www.journalism.org/2013/10/24/the-role-of-news-on-facebook/> Pew Research Center's Journalism Project
- Graffman, Katarina (2008) *Med andra mediebeteenden in i framtiden. En etnografisk studie inom ramen för TU:s projekt Unga vuxna*. Inculture. http://www.mediekompass.se/arkiv/images/stories/Dokument/Rapporter/Rapport_Katarina_Graffman.pdf
- Larsson, Linus (2014) "Han fick en miljonpublik på nolltid". I *Internetworld*. <http://www.idg.se/2.1085/1.553030>. Hämtad 2014-04-22.
- Karlsten, Emanuel (2014) Emanuels randanmärkingar. <http://emanuelkarlsten.se/12/lista-sveriges-mest-delade-artiklar-pa-facebook/>. Hämtad 2014-04-19.
- Katz, Elihu & Lazarsfeld, Paul F. (1955) *Personal influence. The part played by people in the flow of mass communication*. Glencoe: Free press.
- Kim, Yonghwan; Chen, Hsuan-Ting & de Zúniga, Homero Gil (2013) "Stumbling upon news on the Internet: Effects of incidental news exposure and relative entertainment use on political engagement". *Computers in Human Behaviour* 29: 2607-2614.

- Metro (2014-04-28) <http://www.metro.se/nyheter/viralgranskaren/> Hämtad 2014-04-28
- O'Neill, Brian; Gallego Pérez, J. Ignacio & Zeller, Frauke (2014) "New perspectives on audience activity. 'Prosumption' and media activism as audience practices". In Carpentier, Nico; Schröder, Kim Christian & Hallet, Lawrie (Eds) *Audience transformations. Shifting audience positions in late modernity*. New York, Oxon: Routledge.
- Rogers, Everett M. (2003) *Diffusions of innovations. Fifth edition*. New York, London, Toronto, Sydney: Free press.
- Rubin, Alan M. (1998) "Media literacy" *Journal of Communication* 48 (1): 3-4
- Shehata, Adam (2012) "Medierna och makten över publiken". I Nord, Lars & Strömbäck, Jesper (red) *Medierna och demokratin*. Lund: Studentlitteratur.
- Shehata, Adam & Wadbring, Ingela (2012) "Allt fler står utanför nyhetsvärlden", i Oscarsson, Henrik; Weibull, Lennart & Bergström, Annika (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet.
- Shi, Mengze & Wojnicki, Andrea C (2014) "Money talks... to online opinion leaders: what motivates opinion leaders to make social-networks referrals". *Journal of Advertising Research* 54(1): 81-92.
- Strömbäck, Jesper; Djerf-Pierre, Monika & Shehata, Adam (2012) "The dynamics of political interest and news media consumption: A longitudinal perspective". *International Journal of Public Opinion Research* 25 (4): 414-435.
- Sullivan, John, L. (2013) *Media audiences. Effects, users, institutions, and power*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage.
- Wadbring, Ingela & Weibull, Lennart (2005) "Medieförtroende - en framgångsfaktor?" I Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Lyckan kommer, lyckan går*. Göteborg: SOM-institutet.
- Wadbring, Ingela (2012) "Medierna och den svärfångade publiken". I Nord, Lars & Strömbäck, Jesper (red) *Medierna och demokratin*. Lund: Studentlitteratur.
- Weibull, Lennart & Wadbring, Ingela (2014) *Massmedier. Nya villkor för press, radio och tv i det digitala landskapet*. Stockholm: Ekerlids.

NYHETSMEDIERNAS FUNKTIONER

OSCAR WESTLUND OCH GUSTAV EKSTRÖM

Dagens medielandskap är komplext, mångfacetterat och föränderligt. För den som önskar ta del av nyheter låter detta sig göras på många olika sätt: via dagstidningar, radio och tv, samt en rad digitala skärmar av olika storlek som erbjuder tillgång till såväl nyheter som internet. Som följd av detta talas det om en tilltagande individualisering kring hur människor använder medier. I spänningsfältet mellan historiskt etablerade medier och framväxande medier kan människors medieanvändning förändras på olika sätt. Forskning har visat att människor utvidgat sin medieanvändning, men också att tillägnet av nya beteenden lett till att tidigare beteenden förändrats eller rentav upphört. Såväl teoretisk som empirisk forskning har visat att medier skiljer sig åt vad avser deras funktioner. Dels kan medier sägas inneha specifika funktioner (Dimmick, 2003; Hutchby, 2001), dels kan olika användare och olika grupper tillägna sig mediernas funktioner på olika sätt (Ruggiero, 2000). Detta kapitel bygger vidare på forskning kring mediernas funktioner, vilket däribland inkluderar empiriska undersökningar av svenskarnas relation till specifika nyhetsmedier.

Kapitlet syftar till att studera vilka nyhetsmedier (och plattformar) som olika socio-demografiska grupper i första hand sammankopplar med specifika funktioner och situationer. Med socio-demografiska grupper avses en analys av likheter och skillnader utifrån ålder, kön och utbildning. Dessa klassiska indelningskriterier har visat sig vara betydelsefulla när det kommer till att fånga skillnader i exempelvis internetanvändning (Bergström, 2013) och olika slags nyhetsanvändning i vardagslivet (Westlund och Weibull, 2013). Därtill har dessa indelningskriterier på ett förtjänstfullt sätt illustrerat skillnader i hur olika grupper bedömer att de troligen skulle använda sig av nyhetsmedier i händelse av en större kris (Ghersetti och Westlund, 2013). I detta kapitel analyseras hur dessa grupper tror att skulle välja medier vid åtta specifika funktioner och situationer. I kapitlet presenteras dessutom en mer ingående analys kring vilka nyhetsmedier olika grupper i första hand skulle använda om det händer en stor kris. Denna analys avser fördjupa tidigare forskning kring nyhetsmediernas potentiella roll vid stora kriser.

Forskning kring mediernas funktioner

Somliga forskare menar att ett medium måste lyckas differentiera sig från andra medier vad avser dess egenskaper samt tidpunkter och platser där de kan användas. Med en påtaglig differentiering så kan ett medium uppta en specifik nisch (Dim-

mick, 2003). När medier är funktionellt likvärdiga, och utan en sådan nisch, antas det finnas en särskilt stor risk för att nya medier kan ersätta de redan etablerade. Att individer minskar eller helt upphör med sin användning av ett medium till förmån av ett annat. Forskning har indikerat att nischen för papperstidningen är på morgonen, för nättyheter är det arbetsplatsen, medan mobilen har sin nisch i vardagslivets springor så som en kafferast eller när man väntar på bussen (Dimmick, Feaster och Hoplamazian, 2011). Dessa nischer är föränderliga och kan dessutom skilja sig mellan grupper och länder.

Att ett nyhetsmedium kan sägas ha en specifik egenskap, rentav har utformats för att bjuda in och stimulera till användning av denna egenskap, ska inte förstås som att detta avgör hur användningen faktiskt sker (Graves 2007). Om ett nyhetsmedium däremot faktiskt inte har vissa egenskaper, så som att radion inte möjliggör rörlig bild, så utesluter det emellertid självklart sådan användning (Hutchby 2001). Forskning kring mediers egenskaper tar ofta utgångspunkt i hur, när och varför dessa används, i relation till andra medier.

Därtill finns också ett forskningsfält som fokuserar på hur mediernas funktioner överensstämmer med användarnas behov och tillfredsställelse. Denna forskning lägger vikt vid att användarnas val och beteenden inte enbart påverkas av hur de bedömer mediernas egenskaper i sig, och i relation till varandra, men också av deras vanor och förhållningssätt i en vidare mening. Tidig forskning förde exempelvis fram att papperstidningen var bra för information, medan tv lämpar sig för underhållning (Katz, Blumler och Gurevitch, 1974). Dutta-Bergman (2004) argumenterar att ett och samma medium kan erbjuda flera olika funktioner, men att en specifik person kanske endast använder sig av en eller ett fåtal av dessa funktioner. Dessa individer kan dessutom uppleva att flera medier i huvudsak erbjuder liknande egenskaper, varvid de väljer fritt bland dessa (se översikt i Ruggiero 2000).

Teorier med utgångspunkt i mediernas nischer har använts för att analysera dess ersättande effekter (se t.ex. Dimmick m.fl., 2011), medan teorier om människors olika behov och vanor använts för att förstå komplementära effekter (se t.ex. Flavian och Gurrea, 2009). Sett till svensk forskning har empiriska analyser av morgonpress (Bergström och Wadbring, 2010) och kvällspress (Westlund och Färdigh, 2011) identifierat såväl ersättande- som komplementära effekter vid analyser av olika grupper. Vidare kan tilläggas att vissa grupper har utvecklat en omfattande nyhetsanvändning via flera olika medier, medan andra i princip ställt sig utanför nyhetsrapporteringen (Shehata och Wadbring, 2012; Strömbäck, Djerf-Pierre och Shehata, 2012). Överlag har forskningen om svenskarnas nyhetsanvändning visat stora förändringar i beteenden det senaste kvartsseket, där kraften och orienteringen i nyhetsanvändningen skiljer sig väsentligt åt mellan olika generationer (Westlund och Weibull, 2013). Flera studier har visat att vissa nyhetsmedier används väsentligt mer än andra vid vissa specifika situationer och tidpunkter (Newman och Levy, 2013; Schröder, 2014).

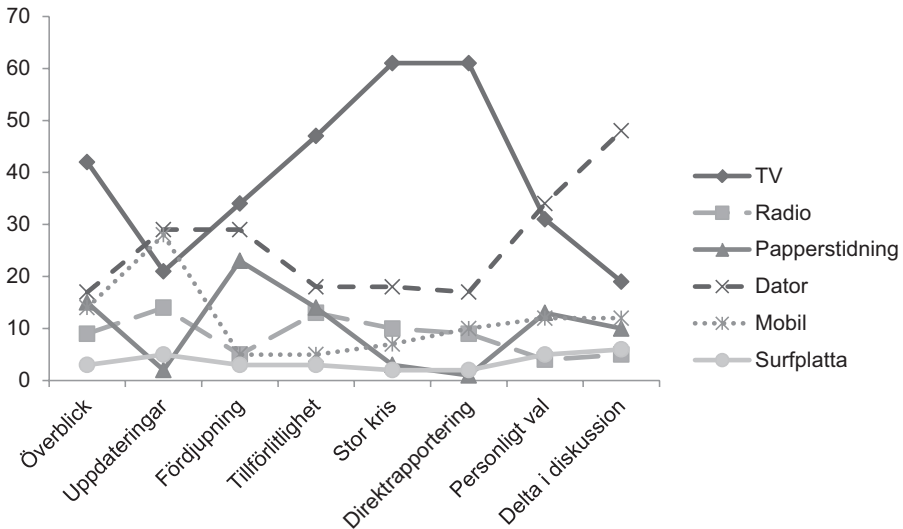
Det finns en lång tradition av internationell forskning kring mediers olika funktioner (Schröder och Larsen, 2010; Schröder, 2014; se forskningsöversikt i Ruggiero, 2000). I den svenska forskningen har det också gjorts ett flertal studier av detta slag, om än att dessa mestadels fokuserat papperstidningens funktioner, samt i viss mån också nätnyheter (Weibull, 1983; Hellingwerf, 2000; Bergström, 2008; 2010; Westlund, 2008). Det saknas däremot en bredare empirisk analys av hur svenska befolkningen bedömer funktionerna hos de olika nyhetsmedier som står till buds i dagens medielandskap. Detta kapitel bidrar med just sådan kunskap.

Vart svenska allmänheten i första hand vänder sig för nyheter

Detta avsnitt presenterar de nyhetsmedier svenska allmänheten 16-85 år uppgett att de skulle välja i första hand, vad gäller åtta specifika funktioner och situationer. Från figur 1 står det klart att tv hamnar kommer i första hand för en rad funktioner och situationer. Det är framförallt tv svenskarna vänder sig till vid händelse av en stor kris (61 procent) och när man önskar få direktrapportering från större nyhetshändelser (61 procent). Tv placerar sig också högst när man vill få tillförlitliga nyheter (47 procent), när det gäller att få överblick över dagens viktigaste händelser (42 procent), samt när man vill få fördjupning av nyheterna (34 procent). Däremot är det till nätnyheter via datorn man vänder sig till när man vill kunna göra ett personligt val av nyheter (34 procent) samt när man vill delta i diskussioner om nyheter (48 procent). Förutsättningarna för personalisering och interaktivitet är emellertid självklart helt olika för tv och dator. Tv-mediet belyser i detta fall att medier inte har vissa egenskaper. Slutligen, för snabba nyheter eller uppdateringar så delas förstaplatsen mellan datorn och mobilen (28 procent).

Tv:n och datorn utgör bevisligen de viktigaste nyhetsmedierna för merparten av svenska allmänheten när det gäller dessa åtta funktioner/situationer. Emellertid så visar resultaten också att vissa av dessa nyhetsmedier spelar roll för en ansevärd mängd svenskar. Vid sidan av uppdateringsfunktionen så uppgav relativt många att de vänder sig till mobilen när de vill få överblick över dagens viktigaste händelser. Drygt var tionde svensk uppger vidare att det är mobilen de primärt skulle använda sig av när det gäller att få direktrapportering från större nyhetshändelser, kunna göra ett personligt val av nyheter, samt få möjlighet att delta i diskussioner om nyheter. För de två sistnämnda funktionerna placerar sig papperstidningen på samma nivå som mobilen, medan den placerar sig allra högst när det gäller fördjupning och tillförlitlighet. Radion däremot bedöms som starkast vad gäller uppdateringar och tillförlitlighet, följt av överblick, stora kriser och direktrapportering. Slutligen har vi surfplattan, vilken placerar sig som förstahandsalternativ endast för ett fåtal personer vad gäller samtliga efterfrågade funktioner/situationer.

Figur 1 Vilka nyhetsmedier skulle allmänheten välja i första hand för följande funktioner 2013 (procent)

Kommentar: Svarsalternativen för frågan om vilka nyhetsmedier/plattformar man skulle välja i första hand inkluderade: 1.) du vill få överblick över dagens viktigaste händelser, 2.) du vill få snabba nyheter eller uppdateringar, 3.) du vill få fördjupning av nyheterna, 4.) du vill få tillförlitliga nyheter, 5.) det händer en stor kris, 6.) du vill få direktrapportering från större nyhetshändelser, 7.) du vill kunna göra ett personligt val av nyheter, 8.) du vill få möjlighet att delta i diskussioner om nyheter. I figuren anges svar för de som kryssat för ett alternativ för respektive funktion. Antal svar bland allmänheten varierar mellan 1493-1536 för de olika funktionerna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Val av nyhetsmedier bland olika grupper

Resultaten visar att män och kvinnor överlag uppger att de skulle agera relativt lika, med såväl procent som korrelationer i tabell 1 som stödjer detta. Samtidigt kan några utmärkande skiljelinjer identifieras. Ett tydligt fall där beteendena genomgående skiljer sig åt framkommer för dator, för vilken män ger högre prioritet än kvinnorna. Detta är särskilt tydligt när det kommer till att skaffa sig överblick, där väsentligt fler män (21 procent) än kvinnor (14 procent) angett datorn som förstahandsalternativ. Även tillförlitlighet och större kriser genererade motsvarande siffror och skillnader. Tv däremot tilltalar kvinnor mest. Särskilt påfallande skillnad framkommer för större kriser, där tv utgör förstaalternativet för 64 procent av kvinnorna och 57 procent av männen. Det är även signifikanta skillnader mellan mäns och kvinnors val av nyhetsmedium för direktrapportering och tillförlitlighet.

Kring ålder finns starka korrelationer till specifika nyhetsmedier och plattformar. Det finns ett positivt samband mellan tv och ålder vad gäller de flesta funktio-

ner, samt även situationen stor kris, medan det däremot är ett negativt samband mellan ålder och att använda dator och mobil för dessa funktioner och situationer. Vidare kan sägas att de äldre i första uppger sig vilja vända sig till de mer traditionella medierna (tv, radio, papperstidning), och de yngre till digitala medier (dator och mobil). Resultaten för surfplatta har relativt få signifikanta värden, vilket förklaras av att det är en låg andel bland allmänheten som använder sig av denna plattform. Däremot ger flera andra studier, exempelvis den komparativa enkätstudien genomförd av Newman och Levy (2013), god anledning att tro att surfplattan främst kan sammankopplas med de övriga digitala medierna. När det gäller direktrapportering uppger 76 procent av de äldsta att de i första hand skulle vända sig till tv, men endast 1 procent skulle använda sig av mobil. Jämförelsevis så skulle 32 procent av de yngsta titta på tv, medan 30 procent skulle ta fram sin mobil för direktrapportering.

Kring utbildning återfinns det mest framträdande positiva sambandet till användning av dator, medan det tydligaste negativa sambandet kan kopplas till tittande på tv. Vidare framgår tydligt att lågutbildade i större utsträckning än personer med högre utbildningsnivå använder sig av de traditionella medierna, vilket delvis förklaras av att denna grupp i huvudsak är äldre. Lågutbildade ser tv som sitt primära medium (38 procent) för att få uppdateringar och snabba nyheter, medan högutbildade för detta syfte istället främst anger mobilen (34 procent). För att få fördjupning skulle lågutbildade främst vända sig till tv (53 procent), medan högutbildade istället i första hand skulle använda sig av dator (32 procent).

Tabell 1 Bedömningar av nyhetsmediers olika funktioner/situationer bland olika grupper 2013 (procent och korrelationer)

	Överblick				Uppdateringar							
	TV	Radio	Tidning	Dator	Mobil	Surfplatta	TV	Radio	Tidning	Dator	Mobil	Surfplatta
Totalt	42	9	15	17	14	3	21	14	2	29	28	5
Kön												
Kvinnor	42	10	16	14	15	3	22	14	2	27	29	6
Män	42	8	13	21	13	3	20	15	2	31	28	4
Tau-c	0	-.02	-.03	.07**	-.03	0	-.02	.02	0	.04	-.01	-.02
Alder												
16-29	23	3	9	27	37	1	3	1	0	28	64	3
30-49	30	7	11	25	22	5	10	4	3	35	43	6
50-64	51	10	16	15	5	3	24	16	2	38	13	7
65-85	59	16	20	3	1	2	42	32	3	14	5	4
Tau-c	.32**	.11**	.10**	-.22**	-.29**	-.01	.33**	.28**	.02	-.12**	-.50**	-.01
Utb.												
Låg	59	12	17	9	3	0	38	29	5	17	9	2
Medellåg	44	10	11	16	17	2	21	12	2	32	30	4
Medelhög	39	7	14	20	18	3	19	12	2	29	33	6
Hög	32	9	18	21	14	6	13	12	2	32	34	7
Tau-c	-.18**	-.02	.03	.08**	.05**	.04**	-.15**	-.09**	-.02*	.07**	.15**	.04**

	Fördjupning					Tillförlitlighet						
	TV	Radio	Tidning	Dator	Mobil	Surfplatta	TV	Radio	Tidning	Dator	Mobil	Surfplatta
Totalt	34	5	23	29	5	3	47	13	14	18	5	3
Kön												
Kvinnor	36	5	25	26	5	3	50	13	15	15	5	3
Män	33	5	20	33	6	3	43	13	13	22	6	3
Tau-c	-.03	0	-.05*	.07**	.01	-.00	-.08**	-.01	-.01	.07**	.02	.00
Alder												
16-29	14	1	14	52	17	3	29	8	14	33	14	2
30-49	29	2	18	39	6	5	42	7	14	25	8	5
50-64	40	6	25	24	3	3	53	14	12	16	3	2
65-85	47	11	32	9	0	2	56	22	16	5	0	1
Tau-c	.27**	.08**	.15**	-.35**	-.12**	-.02*	.22**	.14**	0.01	-.23**	-.10**	-.03**
Utb.												
Låg	53	10	21	14	2	2	61	16	11	9	2	1
Medellåg	36	5	19	30	8	2	51	12	9	19	7	2
Medelhög	27	6	23	35	6	3	43	12	17	21	6	2
Hög	28	4	28	32	3	5	37	13	19	22	4	5
Tau-c	-.17**	-.03	.07**	.11**	-.01	.02*	-.18**	-.01	.08**	.08**	.00	.03**

		Stor Kris					Direktrapportering						
		TV	Radio	Tidning	Dator	Mobil	Surfplatta	TV	Radio	Tidning	Dator	Mobil	Surfplatta
Totalt		61	10	3	18	7	2		9	1	17	10	2
Kön													
	Kvinnor	64	10	2	14	7	2		7	1	17	11	2
	Män	57	9	4	22	6	2		12	2	18	9	2
Tau-c		-.07**	-.01	.01	.07**	-.01	.00		.05**	.01	.01	-.02	.01
Ålder													
	16-29	38	4	4	34	19	1		32	5	32	30	0
	30-49	52	6	3	26	10	3		55	4	23	13	3
	50-64	68	13	1	13	3	2		70	9	14	3	3
	65-85	76	16	4	4	0	1		76	17	4	1	1
Tau-c		.31**	.12**	-.01	-.26**	-.15**	-.01		.34**	.11**	-.23**	-.22**	-.00
Utb.													
	Låg	73	11	6	9	1	1		76	12	3	7	1
	Medellåg	64	10	2	15	7	1		60	10	1	11	1
	Medelhög	58	8	2	21	9	2		56	9	1	14	2
	Hög	52	10	2	24	8	4		59	7	0	10	3
Tau-c		-.15**	-.01	-.02*	.11**	.04**	.03**		-.10**	-.04*	-.02*	.08**	.02**

	Personligt val				Delta i diskussion							
	TV	Radio	Tidning	Dator	Mobil	Surfplatta	TV	Radio	Tidning	Dator	Mobil	Surfplatta
Totalt	31	4	13	34	12	5	19	5	10	48	12	6
Kön												
Kvinnor	31	4	15	31	14	5	18	6	10	46	14	6
Män	32	4	12	37	11	4	19	5	10	51	10	5
Tau-c	.01	.00	-.03	.06*	-.03	-.01	.00	-.00	.00	.05	-.04*	-.01
Alder												
16-29	6	2	5	51	33	4	4	0	2	65	25	5
30-49	21	1	8	46	19	6	9	2	4	61	17	7
50-64	41	4	14	32	4	6	24	7	8	47	6	7
65-85	49	10	24	12	2	3	35	12	25	21	4	4
Tau-c	.37**	.08**	.17**	-.34**	-.25**	-.02	.28**	.11**	.19**	-.38**	-.18**	-.01
Utb.												
Låg	56	9	17	14	2	2	40	11	19	20	6	4
Medellåg	35	4	9	34	14	3	21	4	10	49	13	5
Medelhög	26	5	12	37	16	4	15	5	7	53	14	5
Hög	18	1	17	43	13	8	7	4	7	59	14	9
Tau-c	-.26**	-.05**	.03	.18**	.05**	.05**	-.22**	-.03*	-.07**	.24**	.04*	.04**

Kommentar: I tabellen anges svar för de som kryssat för ett alternativ för respektive funktion. Antal svar bland allmänheten varierar mellan 1493-1536 för de olika funktionerna/situationerna. Antalet svar för respektive grupp var: män (660-723), kvinnor (701-815), 16-29 (220-233), 30-49 (448-489), 50-64 (355-411), 65-85 (336-413), lågutbildade (202-231), medelågutbildade (454-507), medelågutbildade (297-336), högutbildade (392-440). Sambandets styrka har testats genom Kendalls tau-c, vilket är ett korrelationsmått för variabler som befinner sig på ordinalskalenivå. Måttet går från -1 till +1 och anger sambandets styrka i en positiv eller negativ riktning. +1 anger ett perfekt positivt samband, 0 innebär att samband saknas, och -1 anger ett perfekt negativt samband. *Signifikansnivå: *(0.05), **(0.01)*

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Troligt val av nyhetsmedier vid samhällskris

Stora kriser berör olika grupper i samhället på olika sätt, beroende på när de inträffar under dygnet, var människor befinner sig, samt till vilken grad de är utsatta för skadeverkningar. Detta avsnitt avser fördjupa och förklara vilka nyhetsmedier/plattformar olika grupper skulle vända sig till just vid händelse av att ”det händer en stor kris”.

Tidigare analyser av de nationella SOM-undersökningarna har visat att den föreställda nyhetsanvändningen vid samhällskriser i vissa avseenden skiljer sig väsentligt från den angivna nyhetsanvändningen i vardagslivet. Ett tydligt resultat är att samtliga generationer av svenskar koncentrerar sin nyhetsanvändning till nättv:nheter och tv-nyheter i händelse av en stor kris, i jämförelse med deras nyhetsanvändning i vardagslivet (Westlund och Ghersetti, 2014). Föregående analyser har vidare visat att nyhetsanvändningen skiljer sig beroende på om man befinner sig hemma, vid arbetet/skolan eller på språng när en sådan samhällskris inträffar. Tv:n framstår som förstahandsalternativet när man befinner sig i hemmet, datorn och nättv:nheter vänder man sig till om man är på arbetsplatsen eller skolan, medan mobilen utgör nummer ett när man är på annan plats (Ghersetti och Westlund, 2013). Sammantaget vittnar båda dessa studier om att tv:n och datorn spelar en särskilt viktig roll för svenskarna i händelse av en större kris.

I det följande presenteras resultat från en ansats till att förklara betydelsen av grupptillhörighet när det gäller vilka nyhetsmedier och plattformar man uppger att man i första hand skulle använda om det sker en större kris. Tabell 2 redovisar regressionskoefficienter samt oddskvoter för olika grupper utifrån logistisk regressionsanalys. Det är en statistisk analysmetod som kan användas för att beräkna sannolikheten att en grupp av människor (oberoende variabel) har en viss attityd eller beteende (beroende variabel). Vårt kapitel söker förklara vilka som är mest benägna att vända sig till specifika nyhetsmedier och plattformar för en given situation eller funktion. Den följande analysen sätter fokus på oddskvoterna, vilket är ett statistiskt mått som här redovisar sannolikheten att en viss grupp av människor skulle välja en specifik nyhetsmedium eller plattform vid en stor kris, i jämförelse med de övriga i samma grupp.

Resultaten i tabell 2 visar att kvinnor är 1.34 gånger mer benägna än män att vända sig till tv vid en större kris, medan män i sin tur är 1.63 gånger mer benägna än kvinnor att vända sig till sin dator. Vad gäller papperstidning, radio, mobil och surfplatta uppmättes däremot inga signifikanta skillnader mellan män och kvinnor.

Äldre är mest benägna att vända sig till de traditionella nyhetsmedierna vid en större kris, medan yngre är mest benägna att använda digitala medier. Mer specifikt visar det sig att 65-85 åringarna är 2.57 gånger mer benägna än övriga åldersgrupper att vända sig till tv:n, och 2.13 gånger mer benägna att lyssna till radionyheter. Tvärtom så är 16-29 åringarna 2.97 gånger mer benägna än andra att ta del av nyheter via datorn vid en större kris, och för nyhetsanvändning via mobilen är

Tabell 2 Sannolikheten att olika grupper väljer specifika nyhetsmedier eller plattformar vid händelse av en stor kris 2013 (regressionskoefficienter samt oddskvoter)

	TV		Radio		Papperstidning		Dator		Mobil		Surfplatta	
	β	Oddsquot	β	Oddsquot	β	Oddsquot	β	Oddsquot	β	Oddsquot	β	Oddsquot
Kön												
Man	-0.29**	0.75	-0.09	0.92	.49	1.64	.49**	1.63	-.13	0.88	.05	1.05
Kvinnor	.29**	1.34	.09	1.09	-.49	0.61	-.49**	0.61	.13	1.14	-.05	0.96
Ålder												
16-29	-1.07**	0.34	-1.12**	0.33	.50	1.65	1.09**	2.97	1.52**	4.55	-.98	0.38
30-49	-.51**	0.60	-.81**	0.44	.12	1.13	.73**	2.07	.71**	2.04	.86*	2.36
50-64	.44**	1.55	.43*	1.53	-1.06*	0.35	-.49**	0.61	-1.18**	0.31	.12	1.13
65-85	.94**	2.57	.76**	2.10	.27	1.31	-1.96**	0.14	-3.71**	0.03	-.90	0.41
Utbildning												
Låg	.66**	1.94	.11	1.11	1.01**	2.74	-.96**	0.39	-2.25**	0.11	-.92	0.40
Medellåg	.20	1.22	.07	1.07	-0.21	0.81	-.29	0.75	.12	1.13	-.95	0.39
Medelhög	-.12	0.88	-.27	0.76	-.17	0.85	.25	1.29	.36	1.43	-.36	0.70
Hög	-.48**	0.62	.07	1.07	-.54	0.58	.51**	1.67	.21	1.24	1.33**	3.76

Kommentar: I tabellen anges svar för de som kryssat för ett alternativ för respektive funktion. Antal svar för de olika funktionerna/situationerna varierar mellan de olika grupperna: män (714), kvinnor (797), 16-29 (232), 30-49 (478), 50-64 (403), 65-85 (401), lågutbildade (223), medellågutbildade (502), medelhögutbildade (331), högutbildade (434). Signifikansnivå: *(0.05), **(0.01)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

sannolikheten 4.55 gånger så stor som jämfört med övriga åldersgrupper. Däremot är det 30-49 åringarna som visar sig vara de mest troliga att ta fram sin surfplatta i händelse av en stor kris (2.36 gånger mer än övriga).

Vad gäller utbildning framträder tydligast mönster när det kommer till användning av tv och dator: Tv-tittande har ett negativt samband med utbildningsnivå, medan nyhetsanvändning via datorn har ett positivt samband. Lågutbildade är 1.94 gånger mer benägna än övriga utbildningsgrupper att titta på tv-nyheter, medan sannolikheten att högutbildade tar del av nyheter via datorn är 1.67 gånger så stor som för övriga grupper. Vidare kan noteras sannolikheten att lågutbildade läser papperstidningen vid en större kris är 2.74 gånger större jämfört med övriga grupper, samtidigt som sannolikheten att de skulle ta del av nyheter via mobilen är väsentligt mindre. Detta hänger självklart samman med att äldre är kraftigt överrepresenterade i gruppen lågutbildade.

Slutligen skall noteras att resultatet för papperstidning och surfplatta i tabell 2 överlag saknar signifikans, vilket förklaras av att endast tre procent av allmänheten uppger att de skulle välja en papperstidning vid en större kris, och endast två procent skulle använda sig av sin surfplatta (se tabell 1).

Nyhetsmedier har olika funktioner för olika grupper

Inledningsvis diskuterades att internationell forskning pekat mot att medier – inte minst nyhetsmedier – både har och spelar mer eller mindre distinkta funktioner (Dimmick, 2003; Hutchby, 2001; Ruggiero, 2000). Det framgick även att ett medium kan inneha flera olika funktioner för en och samma individ, eller en grupp av liknande individer (Dutta-Bergman, 2004). Detta kapitel har analyserat de roller sex specifika nyhetsmedier och plattformar spelar för olika grupper när det kommer till åtta konkreta funktioner/situationer.

Resultaten har visat att vissa nyhetsmedier, särskilt tv:n och datorn, framstår som synnerligen viktiga för ett flertal distinkta funktioner/situationer bland flera olika grupper. tv prioriteras i första hand vid stora kriser, direktrapportering, för överblick, fördjupning och tillförlitlighet. Datorn utgör förstahandsalternativet för de flesta när det gäller personalisering samt för diskussioner om nyheter. När det gäller att få snabba nyheter eller uppdateringar så är det lika många som i första hand väljer datorn som mobilen. En slutsats är att vissa nyhetsmedier utgör förstahandsalternativet för flera olika funktioner/situationer, för en majoritet av befolkningen, och att de därigenom också intar ett flertal nischer. Följaktligen är det andra medier som inte faller lika väl ut, när olika nyhetsmedier ställs mot varandra för specifika funktioner/situationer. Detta resultat går i linje med en del av den tidigare forskning som diskuterats tidigare. Samtidigt så har kapitlet visat att det finns stora skillnader mellan olika grupper. De allra mest påtagliga och signifikanta skillnaderna framträder i jämförelsen av olika åldersgrupper. Samtidigt finns även anmärkningsvärda skillnader beroende på kön och utbildning. Den

närmare analysen av vilka nyhetsmedier svenskarna skulle välja i händelse av en stor kris har bekräftat dessa mönster.

Vad gäller män och kvinnor har bedömningarna i huvudsak varit av liknande karaktär, men särskilt intressant att notera är att kvinnors agerande kan tolkas som att de anser att nyheter via tv:n är mer givande, rentav mer tillförlitliga, än vad nyheter från andra nyhetsmedier är. Kvinnor uppger också att de skulle välja tv i större utsträckning än män om en stor kris skulle ske. Vid händelse av en större kris skulle också de äldre i första hand använda sig av tv:n, eller radion och/eller papperstidningen. De yngre skulle å andra sidan framförallt använda sig av datorn och/eller mobilen. Vidare har framgått att lågutbildade är nästintill dubbelt så benägna som andra utbildningsgrupper att titta på tv-nyheter vid en större kris, men också att de är avsevärt mer benägna än andra att läsa en papperstidning. Högutbildade, å andra sidan, är mest benägna att vända sig till nätnyheter via datorn.

Sammantaget visar analysen av olika grupper att ett specifikt medium – som tv:n eller datorn – spelar väsentligen olika roll för de specifika grupper som analyserats i detta kapitel. I relation till detta kan sägas att exempelvis Yuan (2011) på senare tid problematiserat huruvida man kan utkristallisera ett medium för en specifik funktion i dagens medielanskap präglad av mångfald och individualisering. Om man ser till resultaten från denna studie skall noteras att även om vissa medier och plattformar framträder som förstahandsalternativ för specifika funktioner och situationer, så är det faktiskt vissa grupper som anger andra medier och plattformar som sina förstahandsalternativ. Att olika grupper väljer olika ger stöd för Yuans problematisering, men på det stora hela pekar resultaten i denna studie på att specifika medier fortfarande kan sägas fylla tydliga funktioner.

I enlighet med tidigare forskning så bekräftar denna undersökning vidare att just tv:n, följt av datorn och sedan radion, är det viktigaste nyhetsmediet när en större kris sker. Tidigare forskning har, som tidigare nämnts, också funnit att olika generationers potentiella nyhetsanvändning blir alltmer homogen vid stora kriser jämförelse med deras medievanor i vardagslivet (Westlund och Ghersetti, 2014). I relation till denna forskning visar resultaten i detta kapitel på att en relativt stor grad av heterogenitet kvarstår vid större kriser, bland män och kvinnor, bland olika åldrar och beroende på utbildningsnivå. Istället för daglig användning som referenspunkt (vilket tillämpades i studien av Westlund och Ghersetti, 2014), kan resultaten för val av nyhetsmedier vid en stor kris här jämföras med de funktioner/situationer för nyhetsanvändning som mätts i samma fråga. Det är i detta sammanhang exempelvis viktigt att notera att det är mycket stor överensstämmelse i svenska allmänhetens svar när det gäller större kriser och att få direktrapportering från större nyhetshändelser. Resultaten tyder på direktrapportering är en viktig funktion som upplevs tillfredställas bäst via tv och nätnyheter via datorn, medan en större kris är ett exempel på en situation där denna funktion blir viktig. Samtidigt som de mönster som framträdit i relation till dessa funktioner och situationer är relativt likartade bland olika grupper, så kan mer heterogenitet noteras vad gäller personalisering och att delta i diskussion.

Referenser

- Bergström, Annika (2008). Papperstidningen bättre på allt – utom på snabba nyheter Funktioner hos papper och webb, PM nr 74, Göteborgs universitet, Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborg.
- Bergström, Annika (2010). *Viktiga funktioner på nyhetssajter*, PM nr 79, Göteborgs universitet, Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborg.
- Bergström, Annika (2013). Internetanvändningens kontexter, Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik och Bergström, Annika. (red), *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet.
- Bergström, Annika och Wadbring, Ingela (2010). "The contribution of free dailies and news on the Web: Implications of media structural changes for the Swedish newspaper readership market". *Northern Lights*, 8: 139-155.
- Dimmick, John W (2003). *Media Competition and Coexistence: The Theory of the Niche*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Dimmick, John W., Feaster, John Christian, och Gregory J. Hoplamazian (2011). "News in the Interstices: The Niches of Mobile Media in Space and Time." *New Media & Society*, 13: 23-39.
- Dimmick, John W och Rothenbuhler Eric W (1984). "Competitive displacing in the communication industries: New media in old environments". I Ronald. Rice (Red.), *The new media* (287-304). Beverly Hills, CA: Sage.
- Dutta-Bergman, Mohan (2004). "Complementarity in consumption of news types across traditional and new media." *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 48: 41-61.
- Flavian, Carlos och Gurrea, Raquel (2009). "Digital versus traditional newspapers: Influences on perceived substitutability". *International Journal of Market Research* 51: 635-75.
- Ghersetti, Marina och Westlund, Oscar (2013). "Medieanvändningens vägsäl vid kris och till vardags." I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson och Annika Bergström, *Vägsäl*(541-551) Göteborg, SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Graves, Lucas (2007). "The Affordances of Blogging: A Case Study in Culture and Technological Effects." *Journal of Communication Inquiry* 31: 331-345.
- Hellingwerf, Karin (2000). "Viktiga egenskaper hos dagspressen", i *Tryckt*, Lennart Weibull och Ingela Wadbring (red), Göteborgs universitet.
- Hutchby, Ian (2001). "Technologies, texts and affordances." *Sociology: the Journal of the British Sociological Association*, 35: 441-456.
- Katz, Elihu, Blumler, Jay G och Gurevitch, Michael (1974) "Utilization of mass communication by the individual", I *The Uses of Mass Communications: Current Perspectives on Gratifications Research*, Jay G. Blumler och Elihu Katz (19-32), Sage, Beverly Hills, CA.

- Newman, Nick och Levy, David A L (2013). *Reuters institute digital news report 2013 – Tracking the future of news*. Reuters Institute for the Study of Journalism, University of Oxford.
- Ruggiero, Thomas E (2000). Uses and Gratifications Theory in the 21st Century, *Mass Communication and Society*, 3: 3-37.
- Schröder, C Kim (2014). "News Media Old and New", *Journalism Studies*, DOI: 10.1080/1461670X.2014.890332
- Schröder, C Kim och Larsen, Bernt Steeg (2010). "The shifting cross-media news landscape." *Journalism Studies*, 11: 524-534.
- Shehata, Adam och Wadbring, Ingela (2012). "Allt fler står utanför nyhetsvärlden", i Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik och Bergström, Annika (red.) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Strömbäck, Jesper, Djerf-Pierre, Monika och Shehata, Adam (2012). "The Dynamics of Political Interest and News Media Consumption: A Longitudinal Perspective". *International Journal of Public Opinion Research*, 24, 1-22.
- Weibull, Lennart (1983) *Tidningsläsning i Sverige*, Liber, Stockholm.
- Westlund, Oscar (2011). *Cross-media News Work - Sensemaking of the Mobile Media (R)evolution*. Göteborg: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet.
- Westlund, Oscar (2008). *Svenskarnas upplevelse av lokala nyhetsmediers funktioner*, PM nr 79, Göteborgs universitet, Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborg.
- Westlund, Oscar (2013). "Mobile news: a review and model of journalism in an age of mobile media". *Digital Journalism*, 1: 6-26.
- Westlund, Oscar och Färdigh, Mathias A (2011). "Displacing and complementing effects of news sites on newspapers 1998-2009". *International Journal on Media Management*, 13: 177-191.
- Westlund, Oscar och Färdigh, Mathias A (2012). "Conceptualizing Media Generations: the Print-, Online- and Individualized Generations". *Observatorio (OBS*) Journal*, 6: 181-213.
- Westlund, Oscar och Ghersetti, Marina (2014). "Modelling News Media Use. Positioning and applying the GC/MC model to the analysis of media use in everyday life and crisis situations", *Journalism Studies*, OnlineFirst 2014-01-07: 1-19.
- Westlund, Oscar och Weibull, Lennart (2013). "Generations, Life Cycles and News Media Use in Sweden 1986-2011". *Northern Lights*, 11: 147-173.
- Yuan, Elaine (2011). News Consumption Across Multiple Media Platforms, *Information, Communication & Society*, 14: 998-1016.

GENERATIONSSKIFTNINGAR I MOBILLANDSKAPET

GÖRAN BOLIN

Mobiltelefonen är sedan länge en etablerad och naturaliserad del av dagens medielandskap. De som är födda från slutet av 1980-talet kan endast förstå kommunikationens radikalt förändrade förutsättningar genom berättelser och vittnesmål från äldre generationer. Förändringen är påtaglig i statsmiljön, där exempelvis fenomen som telefonkiosker tidigare var ett naturligt inslag i stadsbilden, och där ett restaurangbesök, ett möte på arbetet, eller en familjeutflykt till parken endast i mycket exceptionella undantagsfall kunde avbrytas av ett telefonsamtal. Med tidens gång, och med generationsutväxlingen i samhället, kommer dessa erfarenheter endast att vara nåbara via historiskt källmaterial, då den personliga erfarenheten dör ut med dem som införskaffat den.

I så måtto utgör den följande texten *en* sådan historisk kvarleva. I det följande ska tillgång och användning av fast och mobil telefoni såsom de uttrycks i 2013 års SOM-undersökning redogöras för. Först kommer att ges en bild över tillgång och innehav. Därefter redogörs för den fortlöpande utfasningen av den fasta telefonin. Därefter redogörs för hur mobilens olika kommunikationsmöjligheter utnyttjas. Avslutningsvis diskuteras denna användning ur ett generationsperspektiv.

Tillgång och innehav

Sedan några år tillbaka har innehavet av mobiltelefon i Sverige legat runt 95 procent. Så också i 2013 års SOM-undersökning. Att inneha en mobiltelefon säger dock mycket lite om hur man använder den. Här är det inte den allmänna tillgången som är avgörande, utan den specifika: vilken typ av mobiltelefon man har avgör i hög grad på vilket sätt den används. Det är exempelvis stor skillnad på användning bland dem som har tillgång till en smart mobil, jämfört med dem som har en mobiltelefon utan pekskärm. Att inneha en smart mobil är dock idag knappast något ovanligt, och bland dem under 50 år är det den i särklass vanligaste typen av mobil. I den allra yngsta åldersgruppen är innehavet praktiskt taget heltäckande, medan det omvända närmast gäller för den äldsta åldersgruppen (tabell 1). Det sammanlagda innehavet av smarta mobiler har ökat kraftigt under de senaste åren, från 20 procent år 2010 till 58 procent år 2012 och 66 procent 2013.

Tabell 1 Andelen innehavare av smarta mobiler i olika åldersgrupper (procent)

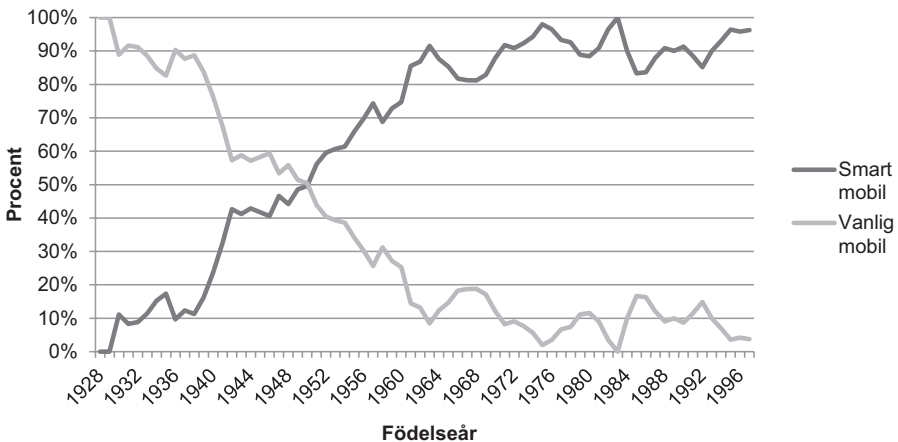
	Smart mobil	n
16-19 år	96	70
20-24 år	89	98
25-29 år	86	76
30-39 år	95	185
40-49 år	85	271
50-59 år	75	292
60-75 år	42	534
76-85 år	10	146
Alla	66	1672

Kommentar: Frågan lyder: "Har du en så kallad smartphone (pekskärmobil)?"

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Som vi kan se av tabell 1 avtar innehavet av smarta mobiler snabbt efter 60 års ålder. Skärningspunkten för smartphoneinnehav, det vill säga den punkt där andelen mobilinnehavare som har en smart mobil är lika stort som innehavare av en "vanlig" mobil återfinns mellan dem som är födda 1948 och 1949. I förra årets SOM-undersökning låg motsvarande skärningspunkt bland dem som är födda 1952 och 1953. Figur 1 illustrerar denna skärningspunkt.

Figur 1 Innehav av smartphones / pekskärmobiler 2013 beroende på födelseår (procent, glidande medelvärde)

Kommentar: Frågan lyder: "Har du en så kallad smartphone / pekskärmobil?" För att göra figuren tydligare har beräkningen gjorts med ett glidande medelvärde där medelvärdet baseras på medelvärdet för innevarande år samt föregående och efterkommande år.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Det troliga är att en fortsatt ökning av innehav av smarta mobiler kommer att ske allteftersom de äldre åldersgrupperna skiftar ut sin maskinpark. Eftersom tillgängliga data pekar mot att äldre generationer byter mobil mer sällan än yngre kan vi i närtid förvänta oss en relativt stabil men långsam utveckling. Av tabell 2 framgår ett tydligt mönster där äldre generationer behåller sina mobiler längre än yngre grupper.

Tabell 2 *Antal innehavda mobiler de senaste tre åren bland mobilinnehavare i fyra olika generationer 2012 (procent)*

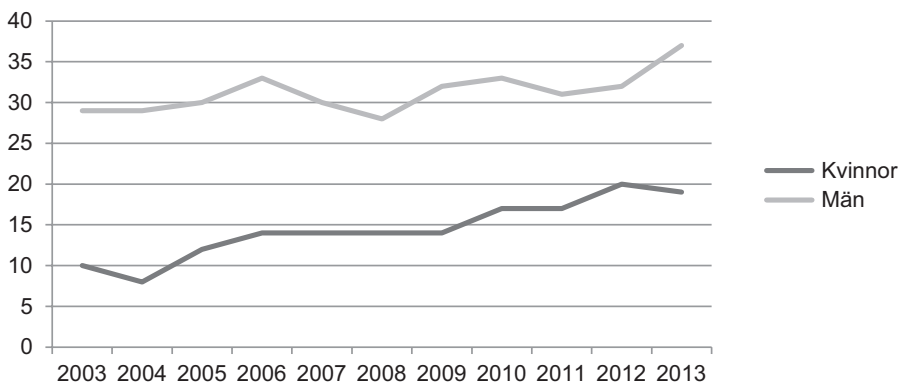
	1 mobil	2 mobiler	3 mobiler	4 mobiler eller fler	n
1930-talist	41	38	18	4	56
1950-talist	23	45	22	10	143
1980-talist	4	49	33	15	104
1990-talist	4	49	27	20	83
Alla	16	46	25	12	386

Kommentar: Frågan lyder: "Hur många mobiler har du haft de senaste tre åren (inklusive den/de du har idag)?"

Källa: Skiftande medielandskap, Södertörns högskola 2012. Studien bygger på en vartannat år sedan 2002 genomförd surveystudie baserad på ett obundet slumpmässigt befolkningsurval i Södertörnsregionen i södra Stockholmsområdet. För detaljerad metodredovisning, se Bolin (2005).

Av tabell 2 framgår en tydlig skillnad mellan de generationer som är födda på 1930- respektive 1950-talen, och de som är födda på 1980- och 1990-talen. Även om de flesta har förbrukat mellan 2-3 mobiler under den senaste treårsperioden, är det avsevärt fler av de äldre som har hållit fast vid sin enda mobil. Och på motsvarande sätt är omsättningen på mobiler betydligt högre bland de yngre (och här är det en hel del 1950-talister som också är ombytliga av sig).

Innehav av smarta mobiler är således stort i Sverige. Om man kontrollerar för kön, ser man att avsaknaden av smart mobil bland de äldre främst gäller kvinnorna. Upp till 60 års ålder är könsskillnaderna försumbara, medan de därefter ökar. Nu är inte den enda könsskillnaden vad gäller mobilinnehav kopplat till de smarta mobilerna. En annan typ av skillnad gäller åtnjutande av tjänstemobil. Tillgången till en av arbetsgivaren betald mobil har sedan SOM-institutet började mäta mobilinnehav varit könsmässigt mycket snedfördelat. Vid vissa tidpunkter har det funnits tendenser till en utjämning mellan könen, men 2013 års SOM-undersökning pekar på att skillnaderna består, och till och med förstärks (figur 2).

Figur 2 Tillgång till tjänstemobil bland kvinnor och män 2003-2013 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: "Har du en egen mobiltelefon?", med svarsalternativet "Ja, i tjänsten/arbetet".

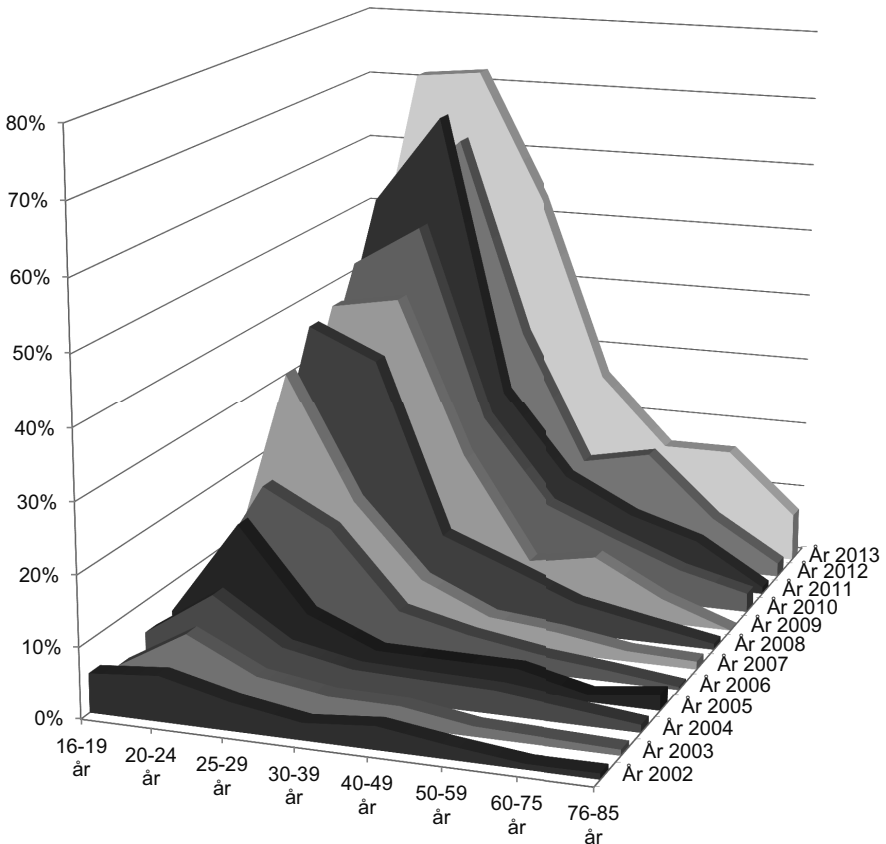
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2003- 2013.

I periodens början var det ungefär tre gånger så många män som kvinnor som hade tjänstemobil. Idag är skillnaden mindre, men icke desto mindre tydlig (19 respektive 37 procent). Inget pekar således mot att denna könsskillnad kommer att avta.

Fast telefoni under fortsatt utfasning

Utfasningen av den fasta telefonin fortsätter sakta men säkert. Utvecklingen är delvis framkallad av Telias strategi att fasa ut den fasta telefonin, men stöds också av att fler och fler väljer bort fast telefoni när de flyttar hemifrån. I figur 3 illustreras den fortlöpande trend som säger att allt färre skaffar sig fast telefoni när de skaffar eget boende.

Av figur 3 framgår att det i åldrarna 20 till 39 år numera är över hälften som saknar en fast telefonanslutning. Utvecklingen är dock knappast revolutionerande. Man kan snarast förvånas över den kulturella tröghet som gör att det tycks vara svårt att avsluta sin fasta telefonitjänst. Snarast pekar mönstret mot att ungdomar, när de flyttar hemifrån, väljer att aldrig skaffa sig ett fast telefonabonnemang. Detta resultat stöds också vid jämförelse med PTS statistik från 2013 (PTS 2013: 50). Enligt PTS är det till och med fler som saknar fast telefoni än vad som framgår av SOM-institutets data (även om man framhåller en viss osäkerhet kring resultatet för just denna dimension av telefonanvändning).

Figur 3 Avsaknad av fast telefoni i olika åldersgrupper 2002-2013 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: "Vilka typer av medieteknik har du för närvarande tillgång till i ditt hushåll?" Med svarsalternativet "Telefon (fast anslutning)".

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2002-2013.

Mobilens funktioner och applikationer

Att samtala och skicka/ta emot SMS-meddelanden är fortfarande de vanligaste användningsområdena för mobilen. Vi kan dock konstatera att för den äldsta generationen är det främst samtal som gäller om man ser till användning på daglig basis. Som framgår av tabell 3 kan vi se att den äldsta, i motsats till de två övriga generationerna, har minskat sin användning av mobilen för att samtala, texta och skicka bilder via MMS. Fram till 2011 års mätning ökade samtliga generationers användning något för vart år, men den trenden tycks nu vara bruten, och man kan således se en ökad skillnad i användningsmönster.

Tabell 3 *Daglig användning av vanliga mobilfunktioner, efter generation 2012 (procent bland mobilinnehavare)*

	Samtal	Text (SMS)	Bild	n
1930-talist	35 (27)	8 (4)	1 (0)	101-106
1950-talist	78 (74)	57 (46)	10 (10)	195-198
1980-talist	81 (84)	84 (88)	24 (25)	115-116
Samtliga åldrar	71 (73)	58 (57)	13 (11)	1585-1597

Kommentar: Frågan lyder: "Hur ofta brukar du använda mobiltelefon till följande?" 2012 års siffror inom parentes. Generationerna bygger på personer födda 1931-7, 1951-7 och 1981-7.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Inte heller i årets SOM-undersökning uppvisas några större förändringar i svenskarernas talmönster. Vad gäller textningsfunktionen, utnyttjas den något mer av 1950-talisterna, och bilddelningen är i stort sett densamma som för ett år sedan.

Den generationstrend som säger att 1930-talisterna fortfarande använder mobilen som en portabel telefon håller i sig. Att samtala är den allt annat överskuggande verksamhet som denna generation ägnar sig åt. Här är både 1950- och framför allt 1980-talisterna betydligt mer aktiva vad gäller andra funktioner.

Tabell 4 *Daglig användning av nyare mobilfunktioner, efter generation 2013 (procent bland mobilinnehavare)*

	E-post	Sociala medier	Informationssök	Surfa	Radio	TV/video	Nyheter	Geotagga	n
1930-talist	3 (3)	2 (3)	1 (4)	4 (0)	7 (9)	1 (3)	7 (11)	0 (0)	103-105
1950-talist	32 (23)	15 (8)	19 (14)	29 (71)	6 (7)	4 (2)	15 (13)	1 (2)	194-196
1980-talist	57 (52)	66 (69)	58 (58)	82 (48)	14 (14)	13 (16)	47 (54)	3 (3)	113-116
Samtliga åldrar	34 (29)	32 (25)	29 (25)	42 (38)	8 (10)	7 (7)	25 (25)	2 (3)	1575-1584

Kommentar: Frågan lyder: "Hur ofta brukar du använda mobiltelefon till följande?" Att "geotagga" innebär att via mobilens GPS-system ange var man befinner sig. 2012 års resultat inom parentes.

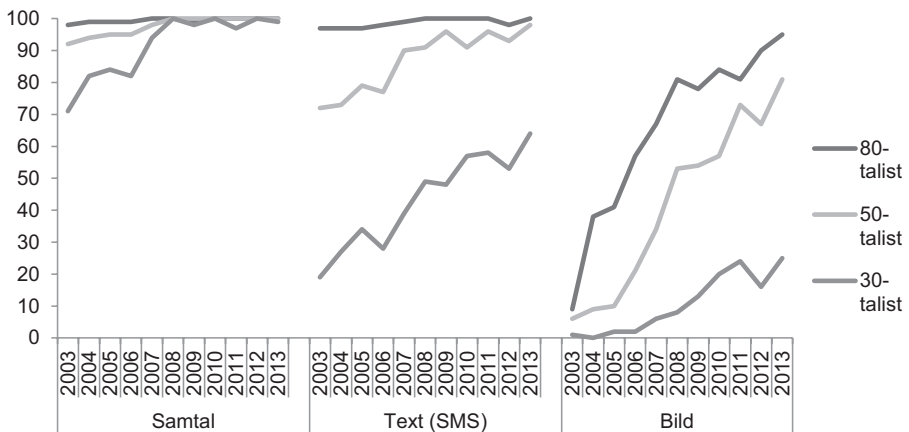
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Av tabell 4 framgår att 1930-talisterna överlag utnyttjar mobilens många funktioner sparsamt. Och på motsvarande sätt är det 1980-talisterna som är de mest aktiva. 1950-talisterna utnyttjar förvisso det breda spektrum av funktioner som mobilen erbjuder, men inte riktigt lika flitigt som den yngsta generationen. Överlag verkar dock användningsmönstren ha stabiliserat sig jämfört med föregående mätning.

Långsiktiga generationstrender

Inom sociologin har det utvecklats en teoritradition kring generationer i Karl Mannheims (1928/1952) efterföljd (till exempel Eisenstadt 1956, Burnett 2010, Eyerman & Turner 1988). Mycket lite av denna sociologiska forskning tar sig dock an mediernas betydelse för skapandet av generationer och generationsidentitet. På senare år har det dock inom medievetenskapen utvecklats en sådan medvetenhet om mediers betydelse (Colombo & Fortunati 2010, Bolin & Skogerbø 2013, Bolin 2014). Enligt denna präglas människors användning av olika medier av det sätt på vilket mediet används under den formativa ungdomsfasen. Det betyder att de medievanor som fastlagts vid ungefär 25 års ålder kommer att följa med en individ under resten av dennes eller dennas levnad. Givetvis anpassas användningen av nytillskott vad gäller funktioner och användningsområden, men det finns en kulturell tröghet som gör att förändringar sker mycket långsamt, och att även de nya användningsmönster som utvecklas gör så mot bakgrund av den tidigare medieanvändningen. I de senaste årens SOM-rapporter har de tre generationer som är födda i början och mitten av 1930-, 1950- och 1980-talet följts vad gäller tre användningsområden: att ringa/ta emot samtal, att skicka/ta emot textmeddelanden (SMS) och att skicka/ta emot bilder. Tanken har varit att se hur generationerna utvecklar sina förhållningssätt till dessa tre dimensioner av användning. Även i år redovisar vi dessa mönster i figur 4 nedan.

Figur 4 Kommunikation via samtal, text och bild 2003-2013 (procent bland mobilinnehavare)

Kommentar: Frågan lyder: "Hur ofta brukar du använda mobiltelefon till följande?" Användning här definierad som användning över huvud taget, det vill säga de som svarat "Högst några ggr/mån" eller oftare.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2003-2013.

Sedan mitten av milleniets första decennium utnyttjas mobilens samtalsfunktion av samtliga mobilinnehavare (vilket alltså inte var fallet vid mätningarnas början). Även om användningen inom resterande två områden ökar för alla generationer, så följer ökningen ett mönster där generationerna tydligt skiljer sig från varandra. Vad det gäller textning så har 1950-talisternas användning nu nått samma frekventa nivå som 1980-talisterna haft under hela mätningperioden. Även 1930-talisterna har ökat sin användning av mobilens textningsfunktion (SMS), men även om ökningen följer samma takt som 1950-talisterna, utgår den från en lägre nivå i mätningens inledning, och denna generation kommer sannolikt inte att öka sitt använda så mycket att de når upp till samma höga utnyttjandegrad som de två yngre generationerna.

Skiftningar i mobillandskapet

Mobilinnehavet har sedan ett antal år stabiliserats vid 95 procent bland Sveriges befolkning och blivit en naturaliserad del av svenskarnas maskinpark. Detta betyder också att förändringar i tillgång och användning är små jämfört med tidigare år, och att den stora förändring som mobilerna medfört, sett i ett generationsperspektiv, är i relation till den fasta telefonin, och de nya användningsmönster som de smarta mobilerna fört med sig. Som ovanstående statistik visar, följer dock utvecklingen idag samma generationsmönster som kunna skönjas redan under den tidigare ”mobil 1.0”-epoken i den meningen att de äldre generationerna tar till sig de utökade kommunikationsmöjligheterna sparsamt, och med en tydlig eftersläpning jämfört med yngre generationer. Sålunda skiftar användningen i mobillandskapet längs generationsgränserna.

Referenser

- Bolin, Göran (ed.) (2005): *The Media Landscape of Södertörn 2002. Media Use, Values and Everyday Life in Southern Stockholm* (Mediestudier vid Södertörns högskola 2003:1), Huddinge: Södertörns högskola.
- Bolin, Göran (forthcoming 2014): ‘Media Generations: Objective and Subjective Media Landscapes and Nostalgia among Generations of Media Users’, i *Participations*, 11.
- Bolin, Göran & Eli Skogerbø (2013): ‘Age, Generation and the Media’, i *Northern Lights*, vol. 11(1): 3-14.
- Burnett, Judith (2010): *Generations. The Time Machine in Theory and Practice*, Farnham: Ashgate.
- Colombo, Fausto and Leopoldina Fortunati (eds) (2011), *Broadband Society and Generational Changes*, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Eisenstadt, Shmuel N. (1956), *From Generation to Generation*, Chicago: Glencoe Press.

- Eyerman, Ron and Bryan S. Turner (1998), 'Outline of a Theory of Generations', *European Journal of Social Theory*, 1(1): 91-106.
- Mannheim, Karl (1928/1952), 'The problem of generations', i Karl Mannheim (red): *Essays in the Sociology of Knowledge*, London: Routledge and Keegan Paul, s. 276–320.
- PTS (2013): *Svenskarnas användning av telefoni och internet 2013*. Rapport PTS-ER-2013:20, Stockholm: PTS.

E-BOKEN: MÖJLIGHETER OCH HINDER

ANNIKA BERGSTRÖM OCH LARS HÖGLUND

Boken befinner sig i en övergång till digitaliserad spridning på liknande sätt som musik och dagstidningar påbörjat tidigare. E-boksmarknaden växer och är i många länder redan en stor del av bokmarknaden. Men det handlar inte bara om en kanal för spridning, som påverkar användare, förlag, bokhandel och bibliotek. Digitaliseringen ger också exempelvis nya, multimediala möjligheter att kombinera text och bilder och lägga länkar. Även författande och självpublicering underlättas och förändras via nya tjänster. På så sätt kan teknologin mer eller mindre dramatiskt förändra en bransch och kanske på sikt vår uppfattning om vad en bok är. I USA, Storbritannien och vissa andra engelskspråkiga länder är e-boken mer utbredd, men i Sverige och andra små språkområden har den ännu bara nått en liten del av läsarna. Samtliga nordiska länder befinner sig tidigt i spridningsprocessen. Det råder viss osäkerhet om hur e-boken kommer att påverka läsande, bokhandel, författande och bibliotek framöver. E-boken har kommit lite senare i Sverige, men spridningen verkar också gå långsammare än i engelsktalande länder. E-boksläsandet tycks för närvarande öka mest hos dem som redan provat, och sprids endast sakta vidare i befolkningen. Något som särskilt utmärker den svenska marknaden till skillnad från den engelskspråkiga är att e-böckerna i huvudsak når sina läsare via biblioteken. Folkbiblioteken har varit snabba att erbjuda e-böcker och information om hur man laddar ner dem till sin läsapparat. För tryckta böcker är försäljningen till bibliotek och försäljning till konsumenter mer jämnt fördelad.

I det här kapitlet sätter vi in e-boken och digitala bibliotek i en större kontext av bokläsning och biblioteksvanor och studerar användare och läsvanor. Vi analyserar hur e-boksläsningen i Sverige vuxit och tar sig uttryck 2013 jämfört med 2012, vilka faktorer som kan förklara den digitala läsningen samt hur svenskarna ser på e-böcker som ersättning för tryckta böcker.

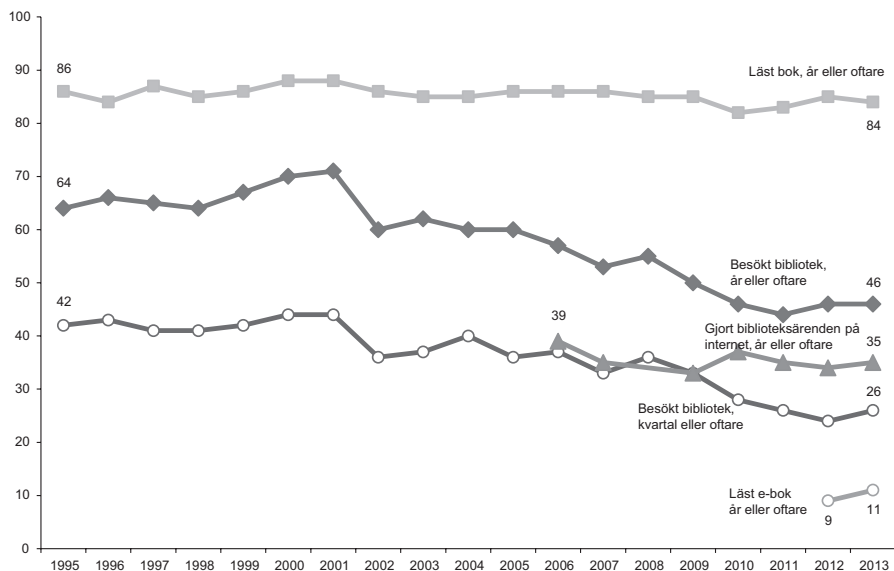
E-böcker, tryckta böcker och bibliotek

Internet har de senaste decennierna etablerats och många olika medietyper har digitaliserats. Nu förändras boken på liknande sätt. Läsningen av tryckta böcker och biblioteksbesök minskar sakta. Figur 1 sätter e-boksläsningen i denna kontext och visar andelen som läser tryckta böcker såväl som digitala samt fysiska biblioteksbesök såväl som besök via internet. Det framgår tydligt att en stor del av befolkningen läser böcker och många utnyttjar bibliotekens lokaler trots en nedgång senare år.

medan biblioteksärenden via nätet är på uppgång. Sett över längre tid har andelen bokläsare, trots vissa tecken på minskning bland unga, förändrats måttligt.

Kurvorna i figur 1 visar på olika utvecklingstendenser för det analoga och det digitala. Den mogna tryckta boken läses åtminstone till någon del av en majoritet och andelen bokläsare förändras måttligt med en mindre nedgång de senaste åren. Andelen som läst någon form av e-bok är fortfarande relativt liten, och befinner sig ännu i ett tidigt skede av ett tänkt spridningsförlopp. De som besöker bibliotek har under senare år minskat i antal, men nedgången tycks nu ha saktat in. Enligt biblioteksstatistiken har det totala antalet fysiska besök 2013 minskat något jämfört med året innan, men samtidigt hamnar allt fler besök utanför denna statistik genom ökningen av obemannade bibliotek. Mellan 2010 och 2013 har antalet så kallade övriga (obemannade) utlåningsställen, där låneregistrering inte sker, gått från 2 000 till 2 585, vilket är en ökning om nära 30 procent. Allt fler ”besöker” nu också biblioteken via nätet och för e-bokläsare är detta den naturliga vägen. Möjligen har dessa nya trender bidragit till årets resultat på frågan om biblioteksbesök, som visar att nedgången saktat in de senaste två åren.

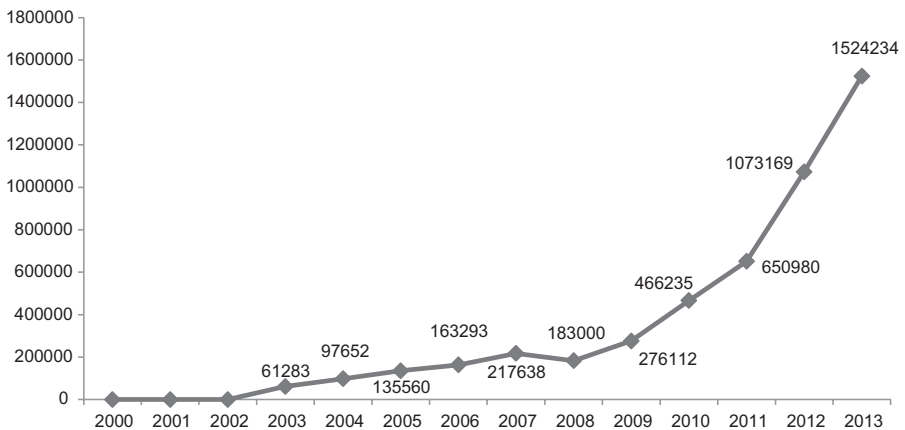
Figur 1 Andel som läst bok och e-bok samt andel som besökt bibliotek och gjort biblioteksärenden på internet (procent)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995-2013.

E-boksmarknaden är således förhållandevis liten i Sverige, men växer relativt snabbt. Spridningen av e-böcker i huvudsak genom folkbibliotekens utlåning gör denna statistik till en god indikator på spridningen. Antalet e-bokslån ökade 2013 från föregående år med 42 procent och det finns där inga tecken på en avmattning (figur 2). Kurvan visar stora likheter med den tillväxt man brukar finna för innovationer, med en försiktig start följt av snabb tillväxt. Så småningom brukar tillväxten avta och eventuellt kommer en ny innovation som helt eller delvis gör den gamla teknologin eller produkten överflödigt (jfr Rogers 2003). Emellertid tycks inte bibliotekens ökande utlåning av e-böcker motsvaras av en lika stor spridning i befolkningen, utan där tycks spridningen gå något långsammare.

Figur 2 Utlåning av e-böcker i folkbiblioteken 2000-2013 (antal lån per år)

Källa: Folkbiblioteksstatistik, SCB och Kungl biblioteket (för 2013 prel. statistik 130319).

Den fortsatta utvecklingen engagerar såväl bokförlag som bibliotek, författare och en rad andra aktörer, men även om en ökning förväntas råder stor osäkerhet om förändringstakten och om hur stor del av bokmarknaden som e-boken kommer att ta inom de närmaste åren. Försäljningen av e-böcker till konsument ännu mycket begränsad. Utlåningen av e-böcker via folkbiblioteken motsvarar nu drygt två procent av all biblioteksutlåning. Biblioteken har betalat per utlån enligt tidigare avtal med den främsta distributören *E-lib*, vilket ibland har lett till problem då omfattande utlåning av vissa populära böcker gjort att bibliotekens budgetutrymme tagit slut och man fått begränsa eller till och med avsluta e-boksdistributionen till bibliotekens användare för en tid. Förlagen å sin sida vill ofta säkra viss försäljning av tryckta böcker och har därför olika former av begränsningar i utbudet av böcker i e-boksformat.

Här noterar vi att SOM-undersökningen 2013 också visar att omkring en tredjedel av e-bokläsarna köpt eller betalat för e-böcker under det senaste året. Förhandlingar om nya betalmodeller pågår för närvarande, varför man kan vänta sig andra betalningssystem mellan bibliotek och förlag framöver. Den aktuella diskussionen kring detta liksom frågor om piratkopiering och skatt på e-böcker är inte bara ett svenskt fenomen, utan förekommer även i flera andra länder (Wischenbart, 2013).

E-bokläsningens villkor

E-boksläsningen är således beroende av det utbud som bjuds via kommersiell försäljning, biblioteken och i viss utsträckning på det egna språket. Men för den enskilde individen inverkar också tillgången till lästeknik, personliga medie- och läsvanor samt individuella behov att läsa prosa och fakta.

Det finns en rad olika läs- och surfplattor som kan användas för att läsa e-böcker. Skillnaden mellan den förra och den senare är tillgängligheten till andra funktioner på nätet. Medan en läsplatta huvudsakligen är avsedd just för att läsa e-böcker är en surfplatta som *iPad* eller liknande mer att likna vid en dator med alla dess funktioner. De olika typerna har således olika funktioner och även prisnivån varierar. Sverige skiljer sig från exempelvis USA när det gäller tillgång till olika typer av plattor. Medan läsplattan *Kindle* är förhållandevis utbredd där (Madden m fl, 2013), kan vi inte se motsvarande utveckling för specialiserade e-boksläsare i Sverige. Här är istället surfplattan betydligt vanligare.

Hösten 2013 hade över hälften – 53 procent – av befolkningen i åldrarna 16 till 85 år tillgång till smartphone och 40 procent hade en surfplatta i hushållet (se introduktionskapitlet i denna volym) vilket innebär en fyrdubbling jämfört med 2011. Tillgången till läsplatta av något slag hade det största förklaringsvärdet för e-boksläsning av ett antal faktorer vi analyserade i föregående års SOM-undersökning (Bergström och Höglund, 2013). Sett ur det här perspektivet finns alltså en stor potential för e-boken genom att betydligt fler än de som redan läser e-böcker har tillgång till en teknisk plattform som möjliggör läsning.

Tillgången till platta för läsning är emellertid ojämnt spridd i befolkningen. Ålder är den mest avgörande faktorn. Högst är tillgången bland personer mellan 30 och 49 år, där 59 procent har tillgång till en surfplatta i hushållet, vilket kan jämföras med 43 procent bland personer yngre än 30 år, 40 procent för personer i åldrarna 50 till 64 och 18 procent bland personer äldre än 65 år. Däremot är skillnaderna i tillgång till surfplatta marginella när man jämför kvinnor och män samt personer med olika utbildningsnivå.

De skillnader som framträder beträffande tillgång till surfplatta är förväntade mot bakgrund av vad vi vet om nya teknikers spridning. Yngre och högutbildade ligger ofta i framkant och tar tidigt till sig innovationer. Med tiden utjämnas skillnaderna; allt fler lär sig använda tekniken och priserna sjunker (jfr Rogers 2003).

Läsningen av e-böcker

Att läsa e-böcker kräver i och för sig inte någon särskild surf- eller läsplatta, böckerna finns att tillgå även på vanliga datorer. Det gör den potentiella publiken ännu större än enbart den grupp som har tillgång till en platta i sitt hushåll, närmare bestämt de 86 procent som har tillgång till en dator. Trots ökningen vad gäller läsplattor har andelen e-bokläsare endast ökat ett par procentenheter jämfört med föregående år. Sammantaget är det 11 procent som läst en e-bok i form av skönlitteratur och/eller fackbok – någon gång det senaste året. För dem som läser varje månad eller varje vecka är skillnaderna gentemot året innan små (tabell 2).

Tabell 2 E-boksläsning totalt, skönlitterär bok och fackbok, 2012 och 2013 (procent)

	2012			2013		
	E-bok totalt	E-bok skönlitteratur	E-bok fackbok	E-bok totalt	E-bok skönlitteratur	E-bok fackbok
Ingen gång	91,4	93,7	95,2	89,4	92,1	94,0
Någon gång senaste 12 mån	2,5	2,2	1,2	2,8	2,4	1,6
Någon gång senaste halvåret	1,2	,9	,7	1,8	1,6	0,9
Någon gång i kvartalet	1,2	,9	,8	1,8	1,4	1,3
Någon gång i månaden	1,4	1,1	,7	1,9	1,0	0,9
Någon gång i veckan	1,4	,7	,9	1,0	0,6	0,6
Flera gånger i veckan	1,0	,7	,5	1,3	0,9	0,6
Minst någon gång	8,6	6,3	4,8	10,6	7,9	6,0
Antal svar	1 540	1 523	1 518	1 611	1 599	1 590

Kommentar: Frågan lyder *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?* Svartalternativen var *skönlitterär bok* respektive *fackbok*. Skalan var sjugradig och återfinns i tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012 och 2013.

En närmare analys av vilken typ av e-bok som läses visar att det är något vanligare att läsa skönlitteratur i digital form (8 procent) jämfört med digitala fackböcker (6 procent). Skillnaden är inte statistiskt säkerställd och överlappningen mellan genrerna är förhållandevis stor. I tabell 3 framkommer, precis som för tillgången till plattor, att skillnaderna i e-boksläsning är stora mellan olika åldersgrupper. Läsningen av skönlitteratur är tre gånger så utbredd bland personer i åldrarna 16 till 29 som bland personer som är 65 år eller äldre och för facklitteratur är skillnaden ännu större. Utbildningsnivå har betydelse även här: e-boksläsningen ökar med utbildningsnivå. Kön har traditionellt stor betydelse så till vida att kvinnor

läser tryckt skönlitteratur i större utsträckning än män – men detta är något som ännu inte märks när det gäller e-böcker, där tekniktillgång och teknikintresse kan ha större betydelse.

Inkomst samvarierar med läsning av e-böcker så till vida att läsningen ökar med hushållets inkomst, men relativt måttligt. Föga förvånande är e-boksläsningen mer utbredd bland personer som har surfplatta och/eller smartphone. Detta är mer uttalat för skönlitteratur än för fackböcker. Datorn är tydligen inte är det självklara valet för nedladdning och läsning av e-böcker och särskilt inte för skönlitteratur.

Tabell 3 E-boksläsning åtminstone någon gång de senaste 12 månaderna (procent och Kendall's Tau-c)

		E-bok, skönlitteratur	E-bok fackbok
Totalt		8	6
Kön	Kvinnor	7	5
	Män	9	7
<i>Tau-c</i>		0,13	0,02
Alder	16-29 år	12	14
	30-49 år	10	7
	50-64 år	8	5
	65-85 år	4	2
<i>Tau-c</i>		-0,06***	-0,08***
Utbildnings- nivå	Låg utbildning	1	1
	Medellåg	6	4
	Medelhög	9	8
	Hög utbildning	13	9
<i>Tau-c</i>		0,09***	0,07***
Hushålls- inkomst	Under genomsnittet	6	7
	Genomsnittlig	9	6
	Över genomsnittet	9	5
<i>Tau-c</i>		0,02	-0,02
Teknik- tillgång	Har surfplatta	13	9
	Har ej surfplatta	4	4
<i>Tau-c</i>		0,10***	0,05***
	Har smartphone	10	8
	Har ej smartphone	4	3
<i>Tau-c</i>		0,06***	0,04***

Forts.

Tabell 3 Forts.

		E-bok, skönlitteratur	E-bok, fackbok
Biblioteks- vanor	Besökt bibliotek senaste kvartalet	12	10
	- någon gång senaste halvåret/året	8	6
	Ej besökt bibliotek senaste 12 mån	6	4
<i>Tau-c</i>		0,04**	0,05***
<i>Tau-c</i>	Gjort biblioteksärenden på nätet minst någon gång i kvartalet	24	22
	- någon gång senaste halvåret/året	19	10
	Aldrig gjort biblioteksärenden på nätet	4	3
		0,12***	0,09***
Bokläsning	Läst skönlitteratur senaste kvartalet	11	7
	- någon gång senaste halvåret/året	8	8
	Läser aldrig skönlitteratur	2	3
<i>Tau-c</i>		0,08***	0,03***
<i>Tau-c</i>	Läst fackböcker senaste kvartalet	12	12
	- någon gång senaste halvåret/året	10	6
	Läser aldrig fackböcker	3	1
		0,09***	0,11***
<i>Tau-c</i>	Lyssnat på ljud-/talböcker minst någon gång senaste kvartalet	16	10
	- någon gång senaste halvåret/året	20	13
	Lyssnar aldrig på ljud-/talböcker	5	4
		0,09***	0,05***

Kommentar: Frågan lyder *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?* Svarsalternativen var *skönlitterär bok* respektive *fackbok*. Skalan är sjugradig, i tabellen återfinns de som svarat minst *någon gång*. *Tau-c* är ett korrelationsmått för variabler som befinner sig på ordinalskalenivå.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Biblioteksvanor har stor inverkan på läsningen av e-böcker. E-bokläsningen är betydligt mer utbredd bland personer som brukar besöka bibliotek och framförallt bland dem som brukar göra biblioteksärenden på nätet. Bokläsning inverkar givetvis också, men har något mindre förklaringskraft,

En fördjupad analys av relationen mellan läsningen av tryckta böcker och e-böcker visar att tillskottet till gruppen bokläsare genom e-böckerna ännu så länge är mycket begränsat. Merparten av befolkningen, drygt 80 procent uppger att de har läst någon bok senaste året, men inte någon e-bok. Av de 11 procent som läst e-böcker har flertalet – motsvarande 10 procentenheter av 11 – läst både tryckta och digitala böcker medan andelen som enbart läser e-böcker är försumbar. Mindre än en femtedel – 17 procent – har inte läst någon bok alls det senaste året.

**Tabell 4 Relationen mellan läsning av tryckt bok och e-bok, 2013
(totalprocent i befolkningen)**

		Läst tryckt bok	
		Någon gång senaste 12 mån	Ingen gång senaste 12 mån
Läst e-bok	Någon gång senaste 12 mån	10	1
	Ingen gång senaste 12 mån	72	17

Kommentar: Antal svar: 1 588

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Attityder till e-böcker

Ett sätt att skapa fördjupad förståelse kring spridningen av e-böcker och e-boksläsning är att undersöka attityder till det digitala bokformatet. Attityder är relaterade till beteende eller användning på ett mer generellt plan (Solomon m fl, 2010) men framför allt när det gäller i mer specifika fall som exempelvis bok- och e-boksläsning (Ajzen, 1988; Miesen, 2003).

Forskningen om attityder till e-böcker och e-boksläsning är ännu i sin linda. I en amerikansk studie som fokuserar på formatpreferenser i olika situationer framkommer tydligt att den tryckta boken är att föredra när man läser för barn och när man vill ha böcker som man lätt kan dela med andra människor. E-böcker, å andra sidan, är att föredra när man reser eller pendlar och också när man snabbt vill ha tag på en bok. När det gäller att läsa böcker i sängen och att uppleva sig ha tillgång till ett stort utbud av titlar fungerar såväl tryckta som digitalt distribuerade böcker (Rainie m fl, 2012).

I 2013 års nationella SOM-undersökning fick svarspersonerna ta ställning till en rad olika påståenden på en skala från 0 (helt felaktigt) till 10 (helt riktigt) (se tabell 5). Det första påståendet, att e-böcker inte kan ersätta känslan av att bläddra i en tryckt bok, får starkt stöd i befolkningen (medelvärde 7,24). En klar majoritet instämmer i detta och lägger sig på den övre delen av svarsskalan. Liknande resultat fann man i början av 2000-talet på en motsvarande fråga om tidningsläsning via internet (Hedman, 2002). Sedan dess har tidningsläsningen via nätet ökat väsentligt och stödet för digitalt distribuerade tidningar ökat (Andersson, 2013).

Tabell 5 Attityder till e-böcker och e-boksläsning, 2013 (medelvärde, standardavvikelse och procent)

	Medelvärde	Standard- avvikelse	Andel 8-10 (procent)	Antal svar
E-böcker kan aldrig ersätta känslan av att bläddra i en tryckt bok	7,24	3,21	58	1 547
Möjligheten att läsa e-böcker innebär att jag köper/lånar färre tryckta böcker	3,89	3,81	24	1 520
Att läsa e-böcker är ännu så länge allt för komplicerat	4,96	3,56	29	1 524
E-boksformatet lämpar sig bäst för kortare böcker	5,34	3,43	31	1 504

Kommentar: Frågan lyder *Vilken är din åsikt om följande påståenden om e-böcker?* En 11-gradig svarsskala mellan 0 (helt felaktigt) till 10 (helt riktigt) användes.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Svarspersonerna har också fått ta ställning till några mer specifika påståenden om e-böcker och e-boksläsning. Det visar sig då att tekniska eller andra handhavande-problem inte utgör något större hinder, e-böcker upplevs inte vara så komplicerade att få tillgång till eller använda. Det tycks inte heller i första hand vara bokens längd som avgör valet av format, det är runt en tredjedel av befolkningen som anser att det digitala formatet främst lämpar sig för kortare böcker.

En dimension av attitydfrågan handlar om relationen mellan e-böcker och tryckta böcker med avseende på anskaffning. Runt en fjärdedel instämmer i påståendet att möjligheten att läsa e-böcker innebär att de köper eller lånar färre tryckta böcker (medelvärde 3,89).

Det verkar således vara en mer generell bedömning av det kulturella värdet av e-boken som tar sig uttryck och som eventuellt verkar som trögkraft i spridningen av digitala böcker. Då attityder och användning kan antas vara korrelerade till varandra är det intressant att analysera attityderna i olika befolkningsgrupper och i relation till just e-boksläsning.

När det gäller det mer allmänna påståendet att e-böcker inte kan ersätta den tryckta boken uttrycker kvinnor ett starkare stöd för den tryckta boken än vad män gör (tabell 6). Personer äldre än 50 år är också mer benägna att stödja den tryckta boken, men ålderskillnaderna är förhållandevis mindre. Till den tryckta bokens försvarare hör också personer med högre utbildning medan lågutbildade i mindre utsträckning ger sitt stöd, även om det är starkt även i denna grupp. Tekniktillgång bidrar i viss utsträckning till att förstå stödet för den tryckta boken, så till vida att stödet är starkare i grupper som inte innehar medieteknik som möjliggör läsning av e-böcker. Personer som mer frekvent gör biblioteksärenden på nätet uttrycker ett lägre stöd för den tryckta boken än vad personer som aldrig besöker det digitala biblioteket gör.

Tabell 6 Attityder till e-böcker och e-boksläsning i olika grupper, 2013 (medelvärde)

	E-böcker kan aldrig ersätta känslan av att bläddra i en tryckt bok	Att läsa e-böcker är ännu så länge allt för komplicerat	E-boks-formatet lämpar sig bäst för kortare böcker	Möjligheten att läsa e-böcker innebär att jag köper/lånar färre tryckta böcker	Minsta antal svar
Totalt	7,2	5,0	5,3	3,9	1 504
Kvinnor	7,7	5,3	5,6	3,6	775
Män	6,8	4,6	5,1	4,2	727
16-29 år	7,2	3,8	5,0	3,9	225
30-49 år	7,0	4,2	4,8	3,7	429
50-64 år	7,4	5,3	5,5	3,9	429
65-85 år	7,3	6,0	5,9	4,1	421
Låg utbildning	6,6	5,6	5,6	3,9	265
Medellåg	7,2	5,2	5,7	4,4	218
Medelhög	7,6	4,9	5,2	3,8	332
Hög utbildning	7,5	4,5	4,9	3,4	476
Har surfplatta	7,0	4,2	4,9	4,1	590
Har ej surfplatta	7,4	5,5	5,6	3,7	869
Har smartphone	7,2	4,5	5,2	4,0	995
Har ej smartphone	7,3	6,0	5,7	3,8	491
Gjort biblioteksärenden på nätet:					
- minst någon gång i kvartalet	6,9	4,5	5,3	3,9	145
- någon gång senaste halvåret/året	7,1	4,5	5,2	3,8	218
- aldrig	7,3	5,1	5,4	3,9	1 140
Läst e-bok, skönlitteratur, någon gång senaste 12 mån	5,8	2,8	3,6	5,6	126
Aldrig läst e-bok, skönlitteratur	7,4	5,2	5,5	3,7	1 332
Läst e-bok, fackböcker, minst någon senaste 12 mån	6,8	3,2	4,6	5,0	1 357
Aldrig läst e-bok, fackböcker	7,3	5,1	5,4	3,8	94
Lyssnat på ljud-/talböcker:					
- minst någon gång i kvartalet	6,8	4,7	5,1	4,8	180
- någon gång senaste halvåret/året	7,4	4,9	5,6	3,6	159
- aldrig	7,3	5,0	5,4	3,8	1 136

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

E-boksläsning, och framför allt läsning av digital skönlitteratur, är den starkaste förklaringsfaktorn när det gäller att förstå den allmänna inställningen till tryckta och digitala böcker. Medelvärde för påståendet att e-boken aldrig kan ersätta den tryckta boken är 5,8 bland e-boksläsare jämfört med 7,4 bland icke-läsare. Läsning av fackböcker digitalt har samma effekt på attityden, men i mindre grad. Användning av ljud- och talböcker inverkar också på attityden till e-böcker i relation till tryckta böcker så till vida att icke-användarna ger uttrycker ett starkare stöd för den tryckta boken än vad användarna gör.

Synen på e-böcker som alltför komplicerade att använda är vid dags dato i hög grad en fråga om ålder och om användning. Äldre personer uttrycker i större utsträckning att e-böcker är komplicerade än vad yngre människor gör. Komplikationerna upplevs också i högre grad hos personer som inte använder e-böcker än hos läsarna, oavsett om man avser skönlitteratur eller fackböcker. Övriga förklaringsfaktorer i analysen har liten eller ingen betydelse för hur komplicerad man upplever e-boken vara.

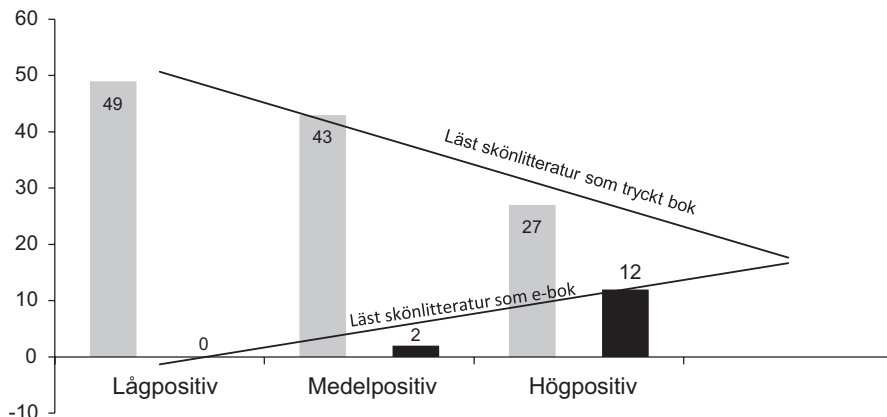
Påståendet att e-böcker skulle lämpa sig bättre för kortare texter finner ungefär samma stöd oavsett kön, ålder, utbildning eller biblioteksvanor. Däremot utmärker sig personer som inte läser e-böcker även här genom att sluta upp kring påståendet i högre grad än vad läsarna gör.

När det gäller e-böckernas inverkan på anförskaffning av tryckta böcker finns även här de största skillnaderna mellan personer som läser e-böcker och personer som inte gör det. Det är betydligt vanligare att e-boksläsare säger sig köpa eller låna färre tryckta böcker genom möjligheten att läsa e-böcker, vilket är ett helt förväntat utfall.

Attityden till e-böcker kan vara ett resultat av att man provat denna form av digital läsning, men det kan också fungera omvänt så att teknikvana och en positiv attityd gör det lättare att ta till sig den nya medieform som e-böcker utgör. Även om läsare av e-böcker också ofta läser tryckta böcker finns ett samband mellan att vara positiv till e-böcker och läsa mer av dessa och mindre av tryckta böcker. Detta illustreras i figur 3, där läsningen av skönlitteratur i tryck respektive som e-bok visas mot attityd. De fyra attitydpåståendena har här kombinerats till ett index för attityd till e-böcker indelat i lågpositiva (värde 1-3), medelpositiva (värde 4-6) och högpositiva (värde 7-10).

Figur 3 visar det i och för sig rimliga resultatet att de som är mest positiva till e-böcker läser sådana i högre grad samtidigt som de minskar på läsningen av tryckta böcker. Den totala läsningen av skönlitteratur bland e-boksläsarna bör också tolkas mot bakgrund av den jämna könsfördelningen. Läsning av skönlitteratur är annars vanligare bland kvinnor än bland män. Att andelen positiva succesivt kommer att öka är ett rimligt antagande, men här är skillnaden i attityderna mellan olika åldersgrupper mindre än vad man annars kan se när det gäller teknik.

Figur 3 Läsning av skönlitteratur som tryckt bok respektive e-bok efter attityder till e-böcker (procent)

Kommentar: Attityd till e-böcker mätt genom fyra frågor. Skalan 0-10 är indelad som lågpositiv, värde 1-3, medelpositiv, värde 4-6 och högpositiv värde 7-10. Antal svar: 1184 resp. 1156. Figuren visar andel som läser skönlitteratur i tryck respektive som e-bok någon gång per månad eller oftare.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

E-bokläsarna och bokbranschen

Bokbranschen förändras och e-bokens expansion ställer viktiga frågor på sin spets. Vilken roll får biblioteken om det mesta kan laddas ned utan att man besöker biblioteket? Kommer förlagens utveckling, författandet och den traditionella utformningen av boken att utmanas av nya aktörer och ny teknik med mer multimedia-inspirerade kreationer? Idag står diskussionen i hög grad kring olika modeller för tillgängliggörande och prissättning där relationerna mellan bibliotek och förlag är i centrum. Att avsikten är att allmänheten fritt skall kunna låna e-böcker via biblioteken är dock en tydlig riktlinje i den nya bibliotekslagen: ”9 § På folkbiblioteken ska allmänheten avgiftsfritt få låna eller på annat sätt få tillgång till litteratur under en viss tid oavsett publiceringsform” (Bibliotekslag gällande från 2014-01-01).

E-bokens utveckling i icke engelskspråkiga länder under de närmaste åren bedöms olika av olika aktörer. Wischenbart (2013) noterar i sin översikt för ett antal länder att omkring hälften av de svarande räknar med att minst hälften av de böcker de läser kommer att vara e-böcker inom tre år. Samtidigt visar en enkät bland svenska förlag att fler förväntar sig en långsam tillväxt för e-böcker än dem som räknar med en snabbare tillväxt (E-boken i Sverige: förläggares perspektiv). En faktor som ger förutsättningar för tillväxt är att allt fler får tillgång till läsplattor, eller framförallt surfplattor, som är lämpliga också för att ladda ned e-böcker. Man kan notera att

mycket av de mer spektakulära bedömningarna och debatterna kring e-boken hänför sig till USA, Storbritannien och andra engelsk-språkiga länder, medan man i många mindre språkområden i högre grad håller fast vid tryckta böcker på det egna språket. Som en av förklaringarna framhålls ofta det stora utbudet på engelska och den dominerande roll som stora multinationella aktörer såsom Amazon har på e-boksmarknaden i framförallt USA och Storbritannien. Något som möjligen kan påverka den svenska situationen och skärpa konkurrensen för både förlag och bokhandel i Sverige är att Amazon annonserat att de planerar etablera sig starkare på den svenska marknaden och nyligen har tecknat ett avtal med Bokrondellen, som har en databas som omfattar all svensk bokutgivning (Dagens Nyheter 2014-04-11). Bokbranschen blir alltmer global och bland unga noteras också att fler läser engelsk-språkig litteratur (Wischenbart, 2013).

Den totala andelen svenskar som läst e-böcker i någon form under det senaste året uppgick till elva procent av de svarande, vilket pekar på att man fortfarande befinner sig i ett relativt tidigt skede av spridningen. Som jämförelse kan nämnas att man i engelsk-språkiga länder har mer än dubbelt så hög andel läsare av e-böcker. Samtidigt finner vi att andelen svenskar som har tillgång till någon form av surfplatta, där e-böcker enkelt kan laddas ned och läsas ligger flera gånger högre än e-bokläsningen och fortsätter öka, vilket utgör en betydande potential för fortsatt spridning. I denna kontext anser en majoritet att e-böcker aldrig kan ersätta känslan av att bläddra i en tryckt bok. Ett formats kulturella värden är starkt beroende av det värde som intressenter tillskriver det och mottagandet beror mycket av hur formatet eller lagringsformen blivit etablerat i samhället (Westin, 2012). E-boken i det svenska samhället tycks alltså stöta på strukturella och kulturella hinder snarare än tekniska.

Referenser

- Ajzen, Icek (1988) *Attitudes, Personality, and Behavior*. Chicago: Dorsey Press.
- Andersson, Ulrika (2013) Attityder till nyheter på nät och papper. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik och Bergström, Annika (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. SOM-rapport nr 59.
- Bergström, Annika och Höglund, Lars (2013) Tidiga e-boksläsare. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik och Bergström, Annika (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. SOM-rapport nr 59.
- Bibliotekslag: SFS 2013:801* (2013). Stockholm: Riksdagen, Kulturdepartementet. http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Bibliotekslag-2013801_sfs-2013-801/
- Dagens Nyheter (2014-04-11) Amazon klart för start i Sverige.
- E-boken i Sverige: förläggares perspektiv* (2014) Forskningsprojektet E-bokens framväxt i ett litet språkområde. Göteborgs universitet och Högskolan i Borås, april 2014.

- Hedman, Lowe, (2002) Dagstidningar på nätet. I Carlsson, Ulla och Facht, Ulrika (red), *MedieSverige 2001/2002*. Nordicom-Sverige. Göteborgs universitet. Göteborg, sid 71-80.
- Kungl. Biblioteket. www.kb.se
- Madden, Mary, Lenhart, Amanda, Duggan, Maeve, Cortesi, Sandra och Gasser, Urs (2013) *Teens and Technology 2013*. Pew Research Center, Internet & American Life Project: <http://www.pewinternet.org/2013/03/13/teens-and-technology-2013/>. Hämtad 2014-04-14.
- Miesen, Harold W J M (2003) Predicting and explaining literary reading: an application of the theory of planned behavior. *Poetics*, 31(3-4), pp. 189-212.
- Rainie, Lee; Zichuhr, Kathryn; Purcell, Kristen; Madden, Mary and Brenner, Johanna (2012) The rise of e-reading. Washington D.C: Pew Research Center's Internet & American Life Project.
- Rogers, Everett M. (2003) *Diffusion of innovations*. New York: The Free Press.
- Solomon, Michael R., Bamossy, Gary Askegaard, Sören och Hogg, Margaret K. (2010) *Consumer Behaviour: A European Perspective*, 4th Edition. New York: Prentice Hall.
- Westin, Jonathan (2013) Loss of Culture: New media forms and the translation from analogue to digital books. *Convergence*, 19(2), pp. 129-140
- Wischenbart, Rüdiger (2013) *Global eBook: Current Conditions & Future Projections* Revised and updated edition October 2013. [http://Global-Ebook-Report2013_final03\[1\].pdf](http://Global-Ebook-Report2013_final03[1].pdf)

Samhälle och välfärd

SVENSKARNA OCH CIVILSAMHÄLLET

EDVIN BOIJE OCH MATTIAS OTTERVIK

Civilsamhället är ett begrepp som på senare år kommit att användas allt mer flitigt i den svenska samhällsdebatten. Att begreppet som sådant ännu inte riktigt fått fäste i det svenska medvetandet beror emellertid inte på att det rör sig om någon ny företeelse. Däremot är begreppet civilsamhälle betydligt mindre etablerat i Sverige än i den engelskspråkiga världen där motsvarande, *civil society*, i stort sett är allmänt känt. I Sverige talar vi istället ofta om folkrörelser och i såväl politiska dokument som i den egna självbilden har folkrörelser traditionellt sett benämnts närmast synonymt med civilsamhället och den ideella sektorn. I och med regeringens proposition *En politik för det civila samhället* ersattes den officiella folkrörelsepolitiken 2009 med en officiell ”politik om det civila samhället” och i samma proposition konstaterar regeringen att ”den svenska demokratins historia till stora delar är det civila samhällets historia” (Prop. 2009/10:55). Demokratiska rättigheter som allmän och lika rösträtt, jämställdhet och offentlighetsprincipen hade sannolikt inte varit en självklarhet idag utan den kamp människor fört utifrån sitt ideella engagemang.

De klassiska folkrörelserna i Sverige bildades under sent 1800-tal och hade trots skilda mål flera gemensamma karaktärsdrag. Såväl arbetarrörelsen som nykterhets- och frikyrkorörelsen växte fram som protesterörelser och utmanade det politiska etablissemangen, ofta med inspiration från motsvarande rörelser i bland annat England och USA. Frikyrkorörelsen protesterade mot statskyrkans religiösa monopol. Nykterhetsrörelsen mot alkoholens förödande följder och arbetarrörelsens organisering med motdragen på arbetsgivarsidan innebar framväxten av nya klasser i samband med övergången till industrisamhället (Bäck & Möller 2001). Vid första världskrigets slut organiserade dessa rörelser drygt 250 000 medlemmar vardera (en fjärdedel av den vuxna befolkningen) och den massiva uppslutningen innebar att folkrörelsernas omfattande aktiviteter snart nådde den stora allmänheten även utanför medlemsleden. Succesivt kom folkrörelserna också att bli en allt mer integrerad del i det politiska beslutsfattandet. Samarbete med staten inleddes på flera områden och folkrörelsernas inflytande möjliggjorde en god förankring hos stora medborgargrupper (Prop. 2009/10:55). Under 1900-talet växte nya folkrörelser fram samtidigt som medlemstillströmningen till de klassiska rörelserna sakta men säkert började minska. Den svenska idrottsrörelsen som växt fram parallellt med arbetarrörelsen blev under 1930-talet en massrörelse i takt med att nya idrotter tillkom (Lindroth & Norberg 2002). 1900-talets andra hälft präglades av nya sociala rörelser som ofta samlades kring globala frågor som miljö, USA:s krig i

Vietnam och de afrikanska staternas koloniala frigörelse. Samtidigt aktualiserades frågan om jämställdhet och kvinnors rättigheter i och med kvinnorörelsens växande aktivitet (Hultman 1992).

I det här kapitlet kommer vi att titta närmare på hur det egentligen står till med det svenska civilsamhället och SOM-institutets undersökningar erbjuder en unik möjlighet att göra just detta. Redan i SOM-institutets första undersökning 1986 ställdes frågor om medlemskap och uppdrag i olika typer av föreningar och under åren har frågebatteriet kring medlemsaktivitet successivt utökats. Den omfattande tillgången på bakgrundsvariabler såsom kön, ålder, utbildning etc. möjliggör dessutom att vi i detalj kan studera civilsamhällets sammansättning. Närmare bestämt, vilka grupper tillhör vilka föreningar, vilka har ideella uppdrag och framför allt, vilka står utanför det svenska civilsamhället? Det skall dock sägas att civilsamhället är ett brett begrepp och dess innebörd kan i många sammanhang variera. Vi kommer däremot att tala om civilsamhället synonymt med medlemsaktivitet i linje med regeringens officiella definition; *"en arena, skild från staten, marknaden och det enskilda hushållet, där människor, grupper och organisationer agerar tillsammans för gemensamma intressen"* (Prop 2009/10:55).

Dagens civilsamhälle

Organisationer av typen folkrörelse har dominerat det svenska civilsamhället under större delen av 1900-talet och gör det än idag. Föreställningar kring begreppet folkrörelse har således också i stor utsträckning kommit att forma dagens syn på ideellt arbete och dess organisering. Samtidigt har folkrörelserna på senare tid och i olika sammanhang beskrivits som en hotad eller rent av döende organisationsform (Harding 2012). Denna bild bekräftas om vi ser till klassiska folkrörelserna idag jämfört med dess forna storhetsdagar. Däremot är svenskarna fortfarande ett välorganiserat folk och det svenska civilsamhället präglas alltjämt av stora organisationer med höga medlemsantal. Enligt siffror från SCB verkade 2009 48 procent av den vuxna befolkningen minst en ideell förening medan knappt 80 procent var medlemmar i minst en förening (SCB 2011).

Huruvida det svenska civilsamhället egentligen är på uppgång eller nedgång är emellertid svårt att uttala sig om. Sett till medlemsaktiviteten tyder SCB:s siffror på en gradvis minskning, 2003 var hela 90 procent av svenskarna i åldrarna 16-84 medlem i minst en förening vilket tyder på ett betydande tapp under 2000-talet (Vogel m.fl. 2003). Å andra sidan konstaterar Svedberg m.fl. (2010) att svenskarnas engagemang är större än någonsin sett till ideella och informella insatser och pekar på att många idag, och särskilt ungdomar, engagerar sig utanför det traditionella föreningslivet t.ex. genom internet. Trots att allt färre idag är medlemmar i föreningar tycks svenskarnas ideella engagemang alltså inte ha minskat. Vad det istället verkar handla om är att många istället hittar nya kanaler för sitt engagemang samtidigt som organisationerna förändras. Harding (2012) pekar

bl.a. på en utveckling mot mer professionellt drivna organisationer där många av de gamla folkrörelserna anpassar sig till nya tider genom att inta nya roller i förhållande till sina medlemmar. Ett tydligt exempel är välfärdsproduktionen där icke-vinstdrivande organisationer tar allt mer plats.

Civilsamhället och demokrati

Idén om civilsamhället har sedan antiken spelat en viktig roll i först medelhavs- och sedan europeiska politiska filosofers teorier om samhället. Det är sedan Aristoteles intimt förknippad med den grekiska stadsstaten och därmed demokrati och politisk jämlikhet. De enorma skillnaderna i social och politisk kontext över tid har dock gjort att civilsamhället som begrepp haft en skiftande betydelse över tiden.

Spänningen mellan vad antika, medeltida, och senare upplysnings filosofer menar med först *societas civilis* (den latinska översättningen av Aristoteles *politike koinonia*) och senare direktöversättningar till vernikulären, exempelvis engelskans *civil society* eller svenskans civilsamhälle, gör att begreppet historiskt inte alltid varit så konceptuellt distinkt och renodlat som vore önskvärt. Under antiken så var civil samhället oskiljaktigt från den politiska organisationen – stat och samhälle var ett. Absolutismen och sedan den moderna staten gjorde att politisk makt skildes från social makt - civilsamhället blev motpol till staten. Under upplysningstiden så fortsatte några politiska filosofer, exempelvis Jean Bodin, att beskriva civilsamhället som en del av den politiska organisationen. Andra, som Hobbes identifierade den moderna staten med civilsamhället. Till sist, John Locke och Montesquieu till olika grad behandlade civilsamhället som distinkt från den politiska organisationen (cf. Cohen and Arato 1997).

Den person som i modern tid kanske har gjort mest för att sätta civilsamhället på den intellektuella och politiska tapeten är Robert Putnam som tillsammans med Robert Leonardi och Raffaella Y. Nonetti i början på 1990-talet kopplade hur väl politiska institutioner i en demokrati fungerar med civilsamhället. Genom jämförelser av norra och södra Italien så kom Putnam m.fl. fram till att civilsamhället var avgörande för hur väl en demokrati fungerar (Putnam et al. 1993):

Social context and history profoundly condition the effectiveness of institutions. Where the regional soil is fertile, the regions draw sustenance from regional traditions, but where the soil is poor, the new institutions are stunted. Effective and responsive institutions depend, in the language of civic humanism, on republican virtues and practices. Tocqueville was right: Democratic government is strengthened, not weakened, when it faces a vigorous civil society.

Två saker är värda att notera. Den första är att Tocqueville skrev i samma tradition som Locke och Montesquieu – det civila samhället är distinkt från den politiska organisationen. Det är viktigt för den kritik som sedermera riktats mot Putnam.

Den andra är att i den engelska upplagan från 1993 så används orden *civil society* endast två gånger – författarna diskuterar primärt *civic community*, som de knyter an till Italiens medeltida stadsstater. Särskilt omnämns Machiavelli som numera kanske är mest känd för sin bok *Prinsen*, men vars egentliga *magnum opus* är de kommentarer till Titus Livius första tio böcker om Roms historia (Pocock 2003). Det är en kärleksförklaring till den Romerska *res publicas*, den romerska stadsstaten där civilsamhället var oskiljaktligt från den politiska organisationen.

Konflikten mellan det senmedeltida republikanska ideal som Machiavelli förespråkar och Tocquevilles tolkning av civilsamhället som distinkt från den politiska organisationen blir tydligt i Putnams diskussion av sociala samsamarbetsstrukturer (*social structures of cooperation*). Putnam m.fl. avfärdar snabbt Rousseaus tveksamhet till intresseorganisationer som möjlig grogrund för destruktiv faktionalism (Putnam et al. 1993). Denna avfärdan är kanske lite hastig då Putnam m.fl. så tydligt försöker återknyta till den norditalienska republikanska traditionen som Machiavellis Florens representerar. Oron för den fara faktionalism kan utgöra för *res publicas* är ett återkommande tema i klassiska och medeltida texter om Rom, den arketypiska republiken. Machiavellis kommentarer på Livius historia återkommer igen och igen till den fara som just faktionalism kan utgöra. Likaledes de Amerikanska landsfäderna som, likt Machiavelli och sedermera Rousseau, drack djupt ur den romerska republikanska traditionen. Exempelvis *Federalist Paper 10* handlar primärt om faran av faktionalism, vilket är anmärkningsvärt då den romerska republiken var en mycket viktig förebild för de Amerikanska landsfäderna (Chinard 1940; Bederman 2008). Tocqueville, som Putnam m.fl. lutar sig tungt mot, i sitt hyllningsverk till den Amerikanska republiken citerar flitigt de flesta av *the Federalist Papers*, med just 10 som ett iögonfallande undantag.

Det är svårt att överskatta Putnams inflytande i den moderna diskussionen av civilsamhället, men hans verk, likt det mesta som skrivs, är inte utan invändningar. Den viktigaste invändningen är kanske den som riktas mot Putnams verk av Bo Rothstein och Olof Petterson – att kausaliteten är den omvända mot vad Putnam et al. hävdar (Putnam 2001). Ett rikt civilsamhälle är med andra ord en produkt av ett välfungerande politiskt system som präglas av impartial och okorrupt offentlig förvaltning, inte tvärtom (Rothstein & Kumlin 2001; Rothstein 2011).

Den andra invändning som kan riktas mot Putnams är att han inte differentierar mellan organisationer inom civilsamhället (Putnam 2001). Det är problematiskt då det likställer syjuntor och bokklubbar med sekteristiska eller kriminella organisationer. Alla fyra är sociala samsamarbetsstrukturer som rör sig inom den "*arena, skild från staten, marknaden och det enskilda hushållet, där människor, grupper och organisationer agerar tillsammans för gemensamma intressen,*" men syjuntor och bokklubbar fungerar integrerande medan sekteristiska och kriminella organisationer undergräver the sociala kapital som krävs för fungerande samhälls- och politiska institutioner. Exempelvis, Ashutosh Varshney som studerat etniska (primärt religiösa) konflikter i Indien fann att, *ceterus paribus*, det som skiljde städer med

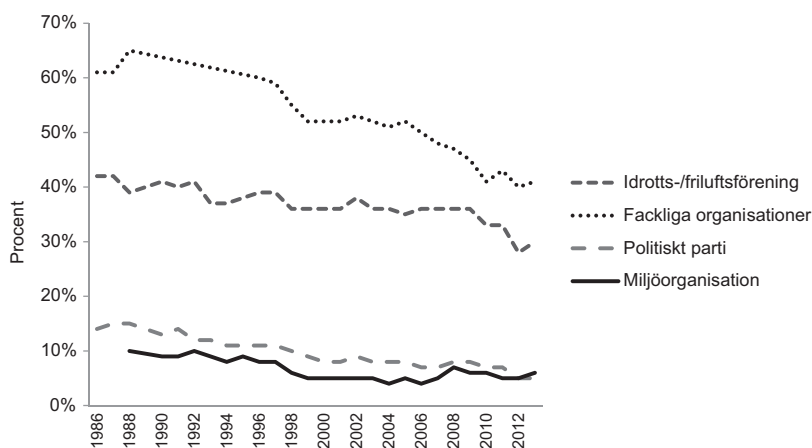
harmoniska interpersonella relationer från dem med en historia av etniska spänningar var hur civilsamhället var organiserat. I de städer där civilsamhället dominerades av horisontella intresseorganisationer som förenade personer med olika bakgrunder kring olika intressen så var interpersonella relationer mycket bättre än de städer där civilsamhället dominerades av vertikala, identitetsorganisationer. De horisontella intresseorganisationerna skapar kontakter, och troligtvis förutsättning för det som Harvard-sociologen Orlando Patterson kallar den enda sanna integrationen (Patterson 1997). De vertikala identitetsorganisationerna, huvudsakligen religiösa, fungerade segregering och förstärkte aparta grupp-identiteter, som sedan gjorde att samhällelig stress snabbt översattes till spänningar mellan grupper, och i förlängningen våld och upplopp (Varshney 2001).

Den relation mellan civilsamhället och väl fungerande politiska institutioner som Putnam genom sitt arbete demonstrerat gör att det är viktigt att förstå hur civilsamhället mår. Det finns dock anledning till att betona att relationen är primärt korrelationell, inte kausal.¹ Att stimulera ett vagt definierat civilsamhälle *per se* är inte en *panacea* för samhällsproblem. Ett aktivt civilsamhälle kan tvärtom vara det som underlättar politisk och social destabilisering (cf. Satyanath, Voigtlaender and Voth 2013). Varshneys differentiering mellan vertikala och horisontella sociala organisationer är relevant för komplexa samhällen, och värt att ha i åtanke.

Föreningsaktivitet 1986-2013

Talar man om civilsamhället i termer av föreningsaktivitet speglar SOM-undersökningarna tydligt den trend som konstateras utifrån annan tillgänglig statistik. Nämligen något dalande medlemsantal och minskad aktivitet. Detta gäller i synnerhet de horisontella organisationer sprungna ur 1900-talets stora folkrörelser så som fack- och idrottsföreningar. Den svenska fackföreningsrörelsen har en lång tradition av en unikt hög anslutningsgrad och nådde en toppnotering 1992 då svenska fackföreningar organiserade nästan 3,5 miljoner löntagare men har sedan dess tappat stort (Kjellberg 2011). Denna utveckling sägs ha flera orsaker men beror delvis på höjningarna i a-kasseavgifterna 2007 och 2008. Arbetarna inom LO står för det klart största medlemsraset medan tjänstemännen (TCO) och akademikerna (Saco) klarat sig betydligt bättre (Kjellberg 2014). Den svenska idrottsrörelsen står sig alltså stark och kan idag titulera sig Sveriges i särklass största folkrörelse. Figur 1 vittnar emellertid om en något minskad aktivitet under de senaste tjugo åren men det skall påpekas att detta gäller 16-85-åringar som uppger att de är medlemmar i en idrottsförening. SOM-undersökningarna fångar därmed inte upp det folklager där idrottsrörelsen är som störst. Nämligen bland barn och ungdomar (7-15 år) där drygt två av tre killar och hälften av tjejerna är medlemmar i minst en idrottsförening (Riksidrottsförbundet 2011).

Figur 1 Andel som är medlemmar i idrotts-/friluftsförening, fackliga organisationer, politiskt parti och miljöorganisation 1986-2013 (procent)

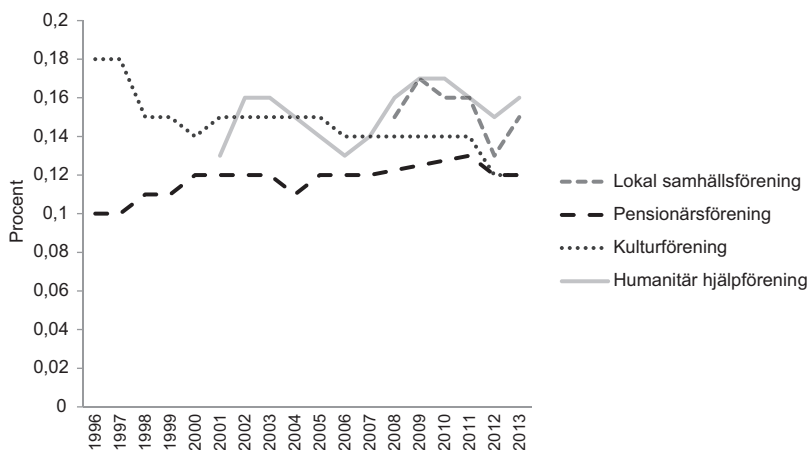
Kommentar: Frågan lyder: "Är du medlem i någon typ av förening/organisation" där idrotts-/friluftsförening, fackliga organisationer, politiskt parti och miljöorganisation ingår som några av ett stort antal frågor. De tre svarsalternativen lyder: "Nej", "Ja", "...och har någon typ av uppdrag".

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986-2013.

De politiska partierna har under de senaste decennierna upplevt ett markant medlemsras vilket tydligt illustreras i figur 1. Detta bekräftas också av forskningen där t.ex. Karlsson & Lundberg (2009) räknat ut att fyra av fem partimedlemmar försvunnit de senaste 30 åren (Karlsson & Lundberg 2009). Svårigheterna att locka till sig nya medlemmar innebär stora utmaningar för den representativa demokratin som är beroende av att partierna besätter poster i folkvalda församlingar på olika nivåer. I Sverige upplever nästan 30 procent av partiernas lokalorganisationer svårigheter med att fylla sina listor inför allmänna val (Gidlund och Möller 1999). Miljörörelsen hade sin storhetstid under senare delen av 1900-talet men har därefter upplevt sjunkande aktivitet allteftersom miljöfrågorna tappat på den politiska dagordningen. Man upplevde dock ett uppsving 2006 efter att miljöfrågorna återigen aktualiserats på allvar delvis i samband med Al Gores film *En obehövlig sanning* vilket speglas tydligt i figur 1.

Det svenska civilsamhället rymmer en stor mångfald av olika typer av rörelser, föreningar och organisationer. Medan många av dessa primärt fungerar som röstbärare och forum för politisk påverkan fyller det stora flertalet emellertid snarare sociala syften, eller åtminstone en kombination av de båda. Att skapa och organisera sociala gemenskaper ses ofta som en av civilsamhällets viktigaste funktioner, inte minst genom dess organisering av fritidsaktiviteter. Exempel på sådana organisationer och dess medlemsaktivitet de senaste åren redovisas i figur 2 och 3.

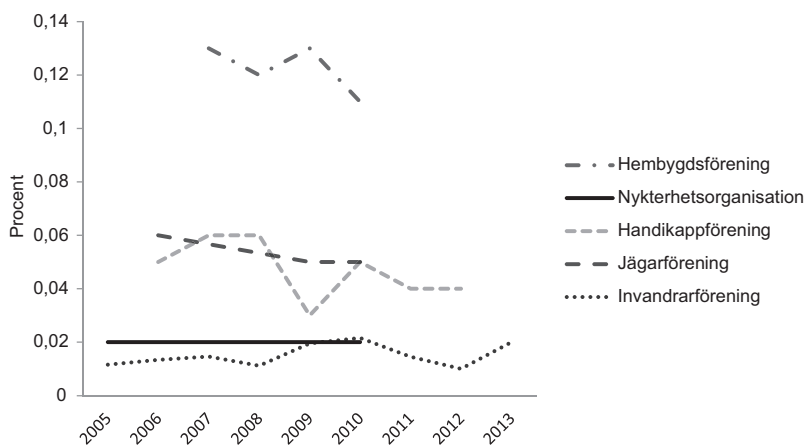
Figur 2 Andel som är medlemmar i lokal samhällsförening, pensionärsförening, kulturförening och humanitär hjälpförening 1996-2013 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: "Är du medlem i någon typ av förening/organisation" där föreningarna/organisationerna ovan ingår som några av ett stort antal frågor. De tre svarsalternativen lyder: "Nej", "Ja", "...och har någon typ av uppdrag".

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1996-2013.

Figur 3 Andel som är medlemmar i hembygdsförening, nykterhetsorganisation, handikappförening, jägarförening och invandrarförening 2005-2013 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: "Är du medlem i någon typ av förening/organisation" där föreningarna/organisationerna ovan ingår som några av ett stort antal frågor. De tre svarsalternativen lyder: "Nej", "Ja", "...och har någon typ av uppdrag".

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2005-2013.

De ändamål och funktioner föreningarna i figurerna 2 och 3 fyller varierar självfallet stort, såväl mellan och inom olika organisationstyper. En hembygdsförening kan t.ex. fungera som en ren intresseorganisation vars främsta uppgift är att bevara värdefulla natur- och kulturminnen medan en annan har som huvuduppgift att organisera det lokala midsommarfirandet. Men vare sig det handlar om jägar-, invandrar, eller pensionärsföreningar erbjuder de alla en möjlighet att träffas och möta människor utanför familjesfären och arbetet. Dessa typer av föreningar med en mer social prägel organiserar idag allt ifrån en (invandrar- och nykterhetsorganisation) till sjutton procent (humanitär hjälporganisation) av den svenska befolkningen. Dessutom uppger ungefär en fjärdedel att de är medlemmar i andra typer av organisationer, vilka emellertid inte specificeras närmare i SOM-undersökningarna. Medlemsaktiviteten över tid är relativt stabil och de små upp- och nedgångar som observeras är i regel inte signifikanta. Undantagen är trenderna för kultur- och pensionärsföreningar där den förra tappat betydligt sedan mitten av 1990-talet medan pensionärerna tycks bli allt mer organiserade.

Civilsamhälle och demografi

Den historiska översikten visade hur de horisontella folkrörelseorganisationerna under en trettioårsperiod har tappat i storlek, medan de mer vertikala organisationerna är mer oförändrade. Det ger en bild av hur organisationerna har utvecklats. I denna sektion så vänds fokus från organisationerna till de som är medlemmar.

I tabell 1 visas föreningsmedlemskap bland olika grupper, som kön, ålders- och inkomstgrupp. Exempelvis så är bland alla respondenter 35 procent medlemmar eller aktiva i idrott- och friluftsförening, men bland män är denna siffra 38 procent. Tabellen ska ses som riktningvisande, då representativiten av resultaten kan vara problematisk för små föreningar, som exempelvis invandrarförening. Alla relationer är korrelationer; kausala slutsatser kan inte dras.

Generellt sett så är skillnaden mellan män och kvinnor begränsad vad gäller engagemang i olika föreningar; de största skillnaderna är att män är mer benägna att vara engagerade i idrott- och friluftsföreningar, medan kvinnor är mycket mer benägna att vara aktiva i kultur- och humanitära hjälpföreningar.

Skillnader mellan olika åldersgrupper visar tydligt den utmaning som politiska partier och förbund har att engagera unga och medelålders. Medan 9 procent av de äldre än 60 år är partipolitiskt engagerade är endast 5 procent av deras barn och barnbarn medlemmar i politiska förbund. Partiernas långsamma nedgång är inte bara bildlig, utan även till synes formlig.

Tabell 1 Svenska folkets medlemsaktivitet i föreningar och organisationer efter demografi och geografi (procent)

	Idrott- och friluftsförening	Miljö- organi- sation	Politiskt parti/ förbund	Facklig organi- sation	Kultur- förening	Lokal samhälls- förening	Invand- rar- förening	Pensio- när- förening	Humanitär hjälp- förening
Totalt	35	6	6	42	14	18	2	14	17
Kön									
Män	38	6	7	42	12	19	2	12	12
Kvinnor	32	7	6	43	17	17	3	15	21
Ålder									
15-30	34	6	5	26	8	5	2	1	12
31-60	41	7	5	59	12	18	2	1	18
61-90	28	5	9	27	21	25	3	37	18
Inkomst									
10:e Percentilen	20	4	7	22	14	14	4	24	14
50:e Percentilen	35	6	6	46	14	19	2	13	16
90:e Percentilen	51	10	5	50	15	19	2	2	24
Utbildning									
Grundskola	26	2	6	28	10	18	2	30	10
Gymnasieskola	35	4	6	39	11	18	2	12	13
Högskola	39	10	7	53	19	19	2	8	25
Följer politiska nyheter									
Sällan	34	4	2	39	9	16	2	10	11
Ofta	37	8	10	45	18	20	2	16	21
Språk talat hemma									
Svenska	37	6	7	43	14	19	2	14	17
Annat	23	5	6	39	16	9	9	10	17
Internetanvändning									
Dagligen	39	7	6	47	14	17	2	7	18
Sällan	25	5	7	32	14	21	3	29	15
Social mediaanvändning									
Använder	33	6	7	40	16	22	2	20	16
Använder inte	39	8	7	44	14	15	2	7	19
Nöjd med demokratin									
Nöjd	37	6	6	43	14	19	2	12	17
Inte Nöjd	27	5	6	41	13	17	4	15	15
Nöjd med livet									
Nöjd	36	6	6	43	15	19	2	14	17
Inte Nöjd	21	6	8	37	9	11	4	11	13
Tror på gud									
Ja	33	6	8	42	15	19	4	18	19
Nej	38	6	6	44	14	18	1	9	14
Socialt tillit (allmänhet)									
Högt	39	7	7	45	16	20	2	13	19
Lågt	25	4	6	35	9	12	3	12	10
Socialt tillit (närområdet)									
Högt	39	8	7	43	17	20	2	15	20
Lågt	26	2	6	27	7	10	4	10	8

Forts.

Tabell 1 Forts.

	Idrott- och friluftsför- örening	Miljö- organi- sation	Politiskt parti/ förbund	Facklig organi- sation	Kultur- förening	Lokal samhälls- förening	Invand- rar- förening	Pensio- när- förening	Humanitär hjälp- förening
Förtroende för politiker									
Högt	37	7	9	44	17	19	2	13	21
Lågt	33	5	4	43	12	20	2	13	15
Partisympati									
Vänstern	31	3	7	49	12	17	2	19	14
Socialdemokraterna	32	13	11	57	24	15	2	9	26
Miljöpartiet	36	17	4	47	20	17	3	7	29
Moderaterna	41	4	5	36	11	18	2	11	15
Folkpartiet	43	10	7	39	23	23	2	17	25
Centerpartiet	42	6	13	45	19	43	1	17	18
Kristdemokraterna	29	5	10	33	17	24	3	23	25
Sverigedemokraterna	29	3	5	35	7	16	2	12	6
Annat	31	6	8	37	15	15	2	4	15
Förvärvsgrupp									
Förvärvsarbetande (även sjukskriven, föräldraledig)	41	7	5	59	12	18	2	1	18
Arbetslös eller har sjuk-/ aktivitetsersättning	20	6	6	34	10	11	5	5	12
Ålderspensionär/ avtalspensionär	27	4	9	18	21	25	3	45	18
Studerande	36	7	8	21	9	5	2	1	13
Bostadsområde									
Ren landsbygd	37	5	8	40	14	39	2	12	14
Mindre tätort	39	5	7	45	13	21	2	16	15
Stad eller större tätort	35	6	6	43	14	14	3	15	17
Stockholm, Göteborg, Malmö	30	8	5	43	17	10	2	8	22

Kommentar: Frågan lyder: "Är du medlem i någon typ av förening/organisation". De tre svarsalternativen lyder: "Nej", "Ja", "...och har någon typ av uppdrag". Föreningarna och organisationerna är följande: Idrotts-/friluftsförening, Miljöorganisation, Politiskt parti/förbund, Facklig organisation, Kulturförening, Lokal samhällsförening, byalag, Invandrarförening, Pensionärsförening och Humanitär hjälporganisation. I förvärvsgrupp förvärvsarbetande ingår även sjukskriven, föräldraledig.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Att inkomst är kraftigt korrelerat med medlemskap i föreningar och organisationer är inte förvånande, men tre undantag är anmärkningsvärda. Medan nästan en fjärdedel i den 10:e inkomstpercentilen, motsvarande en hushållsinkomst upp till 200 000 kronor, är medlemmar i pensionärsförening så är bara 2 procent i den 90:e inkomstpercentilen, motsvarande en hushållsinkomst över till 900 000 kronor, medlemmar. Andelen av medlemmar i invandrarföreningar är i stort oförändrad mellan den 90:e och 50:e inkomstpercentilen, men fördubblas i den 10:e

percentilen. Sist, men inte minst, korrelationen mellan inkomst och partipolitiskt engagemang framstår som negativ.

Överlag så är det ingen stor skillnad mellan de som talar svenska och annat språk hemma (ca. 9 procent av respondenter) förutom i deltagande i idrott- och friluftsförening, lokal samhällsförening, och invandrarförening. De som talar svenska hemma är avsevärt mer benägna att vara med i idrott- och friluftsförening och lokal samhällsförening, medan de som talar annat språk hemma är mer benägna att vara med någon form av invandrarförening.

När det gäller de som är nöjda med demokratin och livet så är det inga stora skillnader, förutom att de i idrott- och friluftsförening är betydligt mer nöjda med både liv och demokrati. Den teoretiskt förväntade relationen är att föreningsverksamhet korrelerar positivt med att vara nöjd med liv och demokrati.

Hög tillit till människor i allmänhet och i den omedelbara närheten av respondenten korrelerar som förväntat med föreningsmedlemskap med två undantag – medlemskap i politiskt parti och invandrarförening där skillnaden är obetydlig eller relationen omvänd. De respondenter som uppger ha högt respektive lågt förtroende för politiker är inte märkbart mer eller mindre benägna att vara med i föreningar, med bara ett undantag. Bland de respondenter som uppger att de har högt förtroende för politiker så är 9 procent medlemmar i politiska partier och förbund, vilket är mer än dubbelt så mycket som de som har lågt förtroende för politiker. Kausaliteten är här, som tidigare, en öppen fråga.

Bland olika förvärvsgrupper så är förvärvsarbete generellt sett mer aktiva inom olika organisationer, med två undantag. Medlemskap i politiska förbund ser ut att vara negativt korrelerat med arbete, och pensionärer och studerande är i högre grad medlemmar än förvärvsarbete.

Mot framtidens civilsamhälle

I internationella jämförelser framstår det svenska civilsamhället som starkt om mätt som medlemskap i organisationer eller föreningar. Räknad i medlemskap och ideellt arbete är aktiviteten hög och svenskarna är alltså ett välorganiserat folk. Denna bild bekräftar också i 2013 års nationella SOM-undersökning där nästan fyra av fem svenskar anger att de är medlemmar i minst en förening. Anlägger vi ett mer historiskt perspektiv framstår bilden av det svenska civilsamhället och dess utveckling emellertid inte lika ljus. Den totala medlemsaktiviteten, det vill säga andelen av svenska folket som uppger att de är medlemmar i minst en förening, sjunker sakta men säkert och har så gjort sedan 1986. Denna negativa trend sker främst på bekostnad av de gamla horisontella folkrörelserna som idag är betydligt mindre jämfört med dess forna storhetsdagar. Vad de klassiska folkrörelsernas nedgång egentligen innebär för civilsamhället i stort är dock oklart. Många skulle nog säga att denna utveckling, i takt med att en del av de klassiska folkrörelserna i varierande utsträckning spelat ut sin roll, är naturlig snarare än oroande. Ett tydligt

exempel på detta är nykterhetsrörelsen som idag organiserar runt två procent av den svenska befolkningen vilket är föga imponerande jämfört med den massrörelse som växte fram i slutet av 1800-talet. En reglerad alkoholpolitik och sundare vanor, som i hög utsträckning är resultat av nykterhetsorganisationernas arbete, har dock bidragit till att engagemanget för nykterhetsfrågorna svalnat betydligt.

Bortsett från folkrörelser och politiska partier är medlemsaktiviteten i Sverige relativt stabil. Endast svaga trender kan urskönjas bland de föreningar som ingår i SOM-undersökningarna men det är inte mycket som tyder på en generell nedgång. Vad som däremot kan ha stor betydelse för civilsamhällets framtid är dess sammansättning. Mot bakgrund av de positiva samhällseffekter ett starkt civilsamhälle innebär är svenskarnas höga grad av organisering i mångt och mycket glädjande. Det är å andra sidan lätt att glömma bort att en betydande del av befolkningen samtidigt står helt och hållet utanför det organiserade civilsamhället. Det utanförskap som präglar det svenska samhället i stort speglas också tydligt i civilsamhällets sammansättning. Närmare bestämt, de som redan är välintegrerade inkluderas medan andra hamnar utanför. De viktiga gemenskapsfunktioner som civilsamhället fyller har följaktligen också en baksida, i synnerhet ur ett större samhälleligt gemenskapsperspektiv. Särskilt tydligt blir detta då de gemenskaper som formas på fritiden också sammanfaller med andra avgränsande faktorer som kön, yrke, utbildning eller kulturell bakgrund.

Not

¹ För en mer ingående diskussion, se Carothers 1999.

Referenser

- Bederman, David J. (2008). *The Classical Foundations of the American Constitution: Prevailing Wisdom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bäck, Mats & Tommy Möller (2001). *Partier och organisationer*. Stockholm: Nordstedts Juridik.
- Carothers, Thomas (1999). "Civil Society", *Foreign Policy* 117: 18-24.
- Chinard, Gilbert (1940). "Polybius and the American Constitution", *Journal of the History of Ideas*, 1(1): 38-58.
- Cohen, Jean L. and Andrew Arato (1997). *Civil Society and Political Theory*. Cambridge: MIT Press.
- Gidlund, Gullan & Tommy Möller (1999). *Demokratins trotjänare*. SOU 1999:30. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Hultman, Kristina (1992). "Perspektivet som kom bort. Om kvinnorörelsen och feminismen som demokratisk kraft", i Håkan Bengtson m.fl. (red), *SOU 1999:112 Civilsamhället som demokratins arena*. Stockholm: Demokratiutredningen.

- Karlsson, Martin & Erik Lundberg (2009). Mot medlemslösa partier. Örebro: Sektor3. <<http://www.sektor3.se/wp-content/uploads/2011/05/Mot-medlemsl%C3%B6sa-partier-WEB.pdf>> (Accessed May 5, 2014).
- Kjellberg, Anders (2011 [2010]). "Kollektivavtalens täckningsgrad samt organisationsgraden hos arbetsgivarförbund och fackförbund", *Studies in Social Policy, Industrial Relations, Working Life and Mobility. Research Reports 2010:1*. Department of Sociology. Lund University.
- Lindroth, Jan & Johan R. Norberg m. fl. (2002). Ett idrottssekel: Riksidrottsförbundet 1903-2003. Stockholm: Informationsförlaget.
- Patterson, Orlando (1998). *The Ordeal of Integration: Progress And Resentment In America's "Racial" Crisis*. New York: Basic Civitas.
- Pocock, John (2003). *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. et al. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. (2001). *Den Ensamme Bowlaren*. Stockholm: SNS Förlag.
- Riksidrottsförbundet (2011). *Idrotts-Sverige: en presentation av riksidrottsförbundet*. Stockholm: Riksidrottsförbundet.
- Rothstein, Bo (2011). *Quality of Government: Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rothstein, Bo and Staffan Kumlin (2001). "Demokrati, socialt kapital och förtroende", i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red), *Land du välsignade: SOM-rapport 2001*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Satyanath, Shanker, Nico Voigtlaender and Hans Joachim Voth (2013). "Bowling for Fascism: Social Capital and the Rise of the Nazi Party." *NBER Working Paper 19201*. <<http://www.nber.org/papers/w19201>> (Accessed May 5, 2014).
- Statistiska centralbyrån (2011). *Det civila samhället – ett regeringsuppdrag med undersökningar från Statistiska centralbyrån*. Stockholm: SCB.
- Svedberg, Lars, Johan von Essen, och Magnus Jegermalm (2010). "Svenskarnas engagemang är större än någonsin: Insatser i och utanför föreningslivet", *Ersta Sköndal Högskola Arbetsrapportserie 68*. Stockholm: Ersta Sköndal Högskola.
- Varshney, Ashutosh (2001). "Ethnic Conflict and Civil Society: India and Beyond", *World Politics*, 53(3): 362-398.
- Vogel, Joachim, Amnå, Erik, Munck, Ingrid & Häll, Lars (2003). *Föreningslivet i Sverige – välfärd, socialt kapital, demokratiskola*. Örebro: Statistiska Centralbyrån (SCB).

ATT VARA JÄMLIK ELLER INTE VARA JÄMLIK – ÄR DET FRÅGAN?

RICHARD SVENSSON

“All men are by nature equal...”
(Platon)

*“That all men are equal is a proposition which, at ordinary times,
no sane individual has ever given his assent.”*
(Aldous Huxley)

Är människor jämlika? Borde människor vara jämlika? Kan människor vara jämlika? Dessa frågor har sysselsatt människor åtminstone sedan antiken och Aristoteles, Rousseau och Nietzsche är bara några exempel på de filosofer som formulerat, kritiserat och omformulerat argument som förts fram under de gångna seklerna till stöd för de olika uppfattningarna. Två exempel på detta är Platons påstående att alla människor av naturen är jämlika och Huxleys invändning att det är en omöjlighet att instämma i ett sådant påstående för varje förnuftig person.¹

Diskussionerna har handlat om förståelsen av begreppet jämlikhet, huruvida det handlar om att garantera människor likvärdiga förutsättningar och möjligheter att själva skapa sig en god tillvaro eller snarare syftar på slutresultatet, att varje människa har rätt att leva ett gott liv. Diskussionerna har också handlat om hur man anser att det är, hur man anser att det bör vara samt vilka möjligheter det finns att minska skillnaden mellan hur det är och hur det bör vara (Oxford Handbook of Economic Inequality 2009; Kymlicka 1990).

De olika sätt på vilket människor besvarar dessa grundläggande frågor speglar skilda uppfattningar om människans natur och det samhälle vi lever i och möjligen återspeglas dessa olika uppfattningar i dagens tydligaste politiska skiljelinje, vänster-högerdimensionen. Det är vad den italienska statsvetaren Norberto Bobbio hävdar, och det är vad vi kommer att undersöka närmare i detta kapitel.

Vänster och höger

Vänster och höger började användas som politiska begrepp efter den franska revolutionen 1789 men började användas flitigt först 50 år senare i och med att allmän rösträtt infördes i Frankrike 1848. (Lukes 2003) Dessa politiska etiketter har sedan dess använts för att beskriva såväl kandidater och partier som idéer och politiska företrädare i försök att göra en komplex verklighet begriplig och för att underlätta jämförelser över tid och rum (Oxford Handbook Political Behavior).

Även om vänster-högerdimensionens relevans har ifrågasatts av vissa forskare (Giddens 2000) så kan man hävda att vänster-högerdimensionen kommit att bli "... dagens främsta rumsliga metafor. Även om det ofta har åtföljts av etniska, regionala, religiösa, kulturella och språkliga skiljelinjer av varierande betydelse så är vänster-högerdimensionen den enda skiljelinje som har haft representation i alla västerländska demokratier under de senaste två hundra åren." (Oscarsson 1998)

Trots den flitiga användningen av de två begreppen så har man dock inte nått någon enighet om begreppens innehåll. Det kan till viss del tänkas bero på att termerna "vänster" och "höger" inte är beskrivande i sig själva, de kan fyllas med vilket innehåll som helst, vilket till exempel inte är fallet med de två amerikanska motsvarigheterna liberal och konservativ (Sartori 1976).

Många olika förklaringar på vad som utgör skillnaden mellan vänster och höger har förts fram genom åren. Vissa hävdar att skillnaden mellan vänster och höger kan hittas inom biologin genom att studera vissa gener (Settle 2009; Hatemi 2010; Hatemi 2011) medan andra har fokuserat på psykologiska förklaringar och hittat skillnader när det gäller personlighetsdrag som nyfikenhet, kreativitet och ordningssinne (Carney et al 2008). Ytterligare andra har menat, och funnit resultat i vissa studier till stöd för din åsikt, att det är grundläggande känslor eller värderingar som exempelvis känslan av avsky (Inbar et al 2009) eller inställningen till förändring kontra tradition eller kanske benägenheten att undvika risker (Jost et al 2008) som är det särskiljande. Andra har hävdat att skillnaden mellan vänster och höger inte återfinns i sådana grundläggande områden som biologi eller psykologi utan snarare i de positioner som tas i specifika sakfrågor såsom graden av statlig inblandning i ekonomin eller intressekonflikter mellan exempelvis arbetstagare och arbetsgivare eller stad och land (Lipset & Rokkan 1967).

Alla dessa förklaringar kan möjligen ha något att bidra med till förståelsen av vänster och höger, men det potentiella samband som kommer att vara i fokus för detta kapitel är mellan vänster-högerdimensionen och uppfattningar kring den mänskliga jämlikheten.

Skilda uppfattningar om den mänskliga jämlikheten

I boken *Vänster och höger – essä om en politisk distinktion* diskuterar Norberto Bobbio vad som skiljer vänster från höger (Bobbio 1998).² Han menar att människor på en och samma gång är både jämlika och ojämlika, och att detta är något som både höger och vänster är överens om. I några avseenden är människor att anse som jämlika, till exempel i jämförelse med andra arter, medan människor i andra avseenden kan anses vara olika, till exempel när individer jämförs med andra individer. Vad vänster och höger inte håller med varandra om, och som fungerar som skiljelinjen mellan de två grupperna, är om tyngdpunkten ligger på de aspekter som förenar människor eller de aspekter som skiljer dem åt. Enligt Bobbio tenderar vänster att betona den förra och främja ökad jämlikhet, medan

högern tenderar att betona den senare och inte lika starkt förespråka jämlikhet, och i vissa fall, vara motståndare till den. Han understryker dock att vänstern inte förespråkar fullständig jämlikhet i allt, och att högern inte är motståndare till alla former av jämlikhet. Snarare handlar det om en relativ skillnad mellan de två. Anledningen till denna skillnad beror på olika uppfattningar om naturlig kontra social jämlikhet/ojämlikhet. Medan vänstern anser att den större delen av ojämlikheten är socialt konstruerad, och därmed kan elimineras, anser högern att större delen av orättvisorna är givna av naturen, och därför inte kan avskaffas.

Bobbio använder Rousseau och Nietzsche för att illustrera de skilda uppfattningarna om jämlikhet och ojämlikhet, och huruvida det är något som är naturligt givet eller socialt konstruerat. Han låter Rousseau, som menade att människor är födda jämlika men av samhället gjorts ojämlika, symbolisera vänsterns uppfattning i dessa frågor. Nietzsche, som hade motsatt uppfattning och menade att människan fötts ojämlik, men av samhället gjorts jämlika fick symbolisera högerens uppfattning. Rousseau värnade den naturliga jämlikheten och fördömde den sociala ojämlikheten, medan Nietzsche värnade den naturliga ojämlikheten och fördömde den sociala jämlikheten. Resultatet är att både Rousseau (vänster) och Nietzsche (höger) i deras argument värnar det naturliga och motsätter sig det socialt konstruerade.

Således drar vänster och höger motsatta slutsatser om de fyra aspekter som anges ovan, och dessa sammanfattas i tabell 1 nedan.

Tabell 1 De skilda uppfattningarna kring människans jämlikhet enligt Norberto Bobbio

Aspekt	Vänster	Höger
A. Människans natur	Jämlik	Ojämlik
B. Samhällets påverkan	Ökad ojämlikhet	Ökad jämlikhet
C. Ojämlikhetens orsak	Socialt konstruerad	Naturlig
D. Möjlighet att bekämpa ojämlikheten	Möjligt	Omöjligt

Kommentar: En översikt av hur Bobbio menade att uppfattningen om den mänskliga jämlikheten skiljer vänster och höger åt (Bobbio 1998).

Jämlikhetssyn och vänster-högerplacering

Det teoretiska resonemanget ovan leder till att vi förväntar oss att hitta skillnader i uppfattningen av de fyra aspekterna gällande mänsklig jämlikhet längs vänster-högerskalan. Dessutom förväntar vi oss att ett index som konstrueras av dessa fyra aspekter samvarierar med placeringen längs vänster-högerdimensionen. Bobbio menade alltså att skillnaden mellan vänster och höger var att man har olika syn på människans jämlikhet och han hävdade att detta var något universellt. Vi förväntar

oss därför inte några tydliga skillnader mellan grupperna vad gäller styrkan i detta samband. För att undersöka om det stämmer kommer vi därför även att jämföra hur samvariationen mellan vänster-högerplacering och jämlikhetsindexet ser ut för olika grupper av befolkningen.

I den nationella SOM-undersökningen 2013 ställdes fyra frågor kring människors jämlikhet. Svartpersonerna presenterades med fyra olika påståenden och fick för vart och ett av dessa ange i vilken utsträckning de instämde i påståendet genom att markera längs en elvgradig skala som sträcker sig från 0 (Helt felaktigt påstående) till 10 (Helt riktigt påstående). De fyra påståendena kan utläsas ur tabell 2 nedan.

Tabell 2 Fyra påståenden om mänsklig jämlikhet

Aspekt	Påstående
A. Människans natur	"Det är stora skillnader mellan människor redan från födseln"
B. Samhällets påverkan	"Dagens samhälle bidrar till ökade skillnader mellan människor"
C. Ojämlikhetens orsak	"Olikheter mellan människor i dagens samhälle beror i första hand på hur samhället är uppbyggt"
D. Möjlighet att bekämpa ojämlikheten	"Skillnaderna mellan människor i dagens samhälle kan inte kraftigt minskas, även om man skulle vilja det"

Kommentar: En översikt över de påståenden gällande mänsklig jämlikhet som inkluderades i den nationella SOM-undersökningen 2013.

I den nationella SOM-undersökningen 2013 finns även en fråga om den självupplevda vänster-högerplaceringen samt bakgrundsfrågor som exempelvis kön, ålder och utbildningsnivå.

Först kommer de fyra aspekterna av uppfattning kring jämlikhet att testas var och en för sig. Därefter kommer ett index att skapas av de fyra aspekterna och korrelationen mellan detta index och vänster-högerplaceringen kommer att undersökas mer detaljerat för att studera huruvida samvariationen mellan jämlikhetsindexet och vänster-högerplacering ser olika ut i olika grupper av svartpersonerna. Slutligen kommer indexet också att användas för att undersöka hur de åtta riksdagspartiernas placering längs vänster-högerekalan samvarierar med deras medelvärde på jämlikhetsindexet.³

Då den femgradiga vänster-högerekalan är konstruerad på så vis att låga värden indikerar vänster och höga värden indikerar höger så är förväntningen att de två påståenden som enligt teorin anses vara högerpåstående, det vill säga aspekt a och aspekt d, korrelerar positivt med respondenters självplaceringar längs en vänster-högerekala. På motsvarande vis förväntas de påståenden som anses vara

vänsterpåståenden, det vill säga aspekt b och aspekt c, korrelera negativt med vänster-högerskalan. Gör de det så kan man konstatera att åtminstone riktningen av korrelationen är som teorin hävdar. Ju starkare korrelationen sedan är, desto mer övertygande är också stödet för teorin.

Eftersom Bobbio menar att dessa fyra aspekter tillsammans utgör den grundsyn som skiljer vänster och höger åt så skapas även ett jämlikhetsindex. Detta index är baserat på de fyra aspekterna på så vis att ett högt värde indikerar att man instämmer i påståendet att det är stora skillnader på människor redan från födseln (aspekt a) och att det inte är möjligt att göra så mycket åt de ojämlikheter som finns i dagens samhälle (aspekt d). Däremot instämmer man inte i påståendet om att dagens samhälle bidrar till ökade skillnader mellan människor (aspekt b) och att olikheterna som existerar beror på samhället (aspekt c). Med andra ord så innebär alltså höga värden på jämlikhetsindexet att man instämmer i ett resonemang som enligt Bobbio är att betrakta som höger medan låga värden på indexet innebär att man instämmer i ett resonemang som är det motsatta, och därmed att betrakta som vänster.⁴ Förväntningarna är därmed att korrelationen mellan jämlikhetsindexet och vänster-högerplaceringen är positiv.

Tabell 3 Korrelation mellan mänsklig jämlikhet och vänster-högerplacering

	N	Förväntad riktning på korrelationen	Faktisk riktning på korrelationen	Polyseriell korrelation	Spearman's rangkorrelation
Aspekt A	1511	Positiv	Positiv	+0,05	+0,05
Aspekt B	1516	Negativ	Negativ	-0,40	-0,41
Aspekt C	1515	Negativ	Negativ	-0,27	-0,26
Aspekt D	1509	Positiv	Positiv	+0,22	+0,21
Jämlikhetsindex	1502	Positiv	Positiv	+0,38	+0,36

Kommentar: De antal svar som redovisas i tabellen avser det antal som korrelationen baseras på. Då svarsalternativen på frågan om vänster-högerplacering är femgradig och därmed att anse som ordinalskala så redovisas polyseriella korrelationskoefficienter och Spearmans rangkorrelation.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Som kan utläsas ur tabellen ovan så är samtliga korrelationer i enlighet med förväntningarna, även om korrelationen mellan aspekt a och vänster-högerplaceringen är mycket svag. Korrelationerna för aspekt c respektive aspekt d är dock relativt starka medan aspekt b, som handlar om huruvida samhället bidrar till ökade skillnader, är den aspekt som uppvisar den tydligaste korrelationen med vänster-högerskalan. Korrelationen mellan jämlikhetsindexet och vänster-högerplaceringen är positiv vilket är enligt förväntningarna. Det innebär att ju högre värde man har på jämlikhetsindexet, desto längre till höger tenderar man att placera sig själv. Det omvända

gäller därmed också, ju längre till höger man placerar sig själv, desto högre värde tenderar man att ha på jämlikhetsindexet. Detta visas också då man jämför jämlikhetsindexets medelvärde för personer på olika positioner längs vänster-högerskalan (se Tabell 4 nedan). För personer klart till vänster är medelvärdet allra lägst medan det högsta medelvärdet finns bland de som anser sig vara klart till höger.⁵

Tabell 4 Medelvärden för de fyra aspekterna och jämlikhetsindexet

	Aspekt A	Aspekt B	Aspekt C	Aspekt D	Jämlikhets- index
Samtliga	4,73	6,89	5,81	4,52	0,41
Män	4,81	6,69	5,80	4,67	0,42
Kvinnor	4,65	7,07	5,81	4,38	0,40
16-29 år	4,41	6,86	6,00	4,65	0,40
30-49 år	4,34	6,80	5,77	4,16	0,40
50-64 år	4,52	7,12	5,88	4,22	0,39
65-85 år	5,60	6,75	5,66	5,18	0,46
Låg utbildning	5,32	6,98	6,02	5,31	0,44
Medellåg utbildning	4,79	6,91	5,67	4,90	0,43
Medelhög utbildning	4,61	6,77	5,76	4,36	0,41
Hög utbildning	4,39	6,89	5,85	3,76	0,39
Klart till vänster	4,52	8,57	7,02	3,21	0,30
Något till vänster	4,34	7,72	6,17	3,93	0,36
Varken till vänster eller till höger	5,01	6,92	5,90	4,88	0,43
Något till höger	4,67	5,82	5,15	4,89	0,46
Klart till höger	5,22	5,41	4,71	5,39	0,51
Vänsterpartiet	4,25	8,65	7,64	2,70	0,27
Socialdemokraterna	4,57	7,57	6,12	4,48	0,38
Centerpartiet	5,42	5,71	5,04	5,08	0,49
Folkpartiet	4,79	5,81	4,84	4,61	0,47
Moderaterna	4,86	5,92	5,28	4,91	0,46
Kristdemokraterna	5,09	6,44	5,22	4,71	0,46
Miljöpartiet	4,34	7,71	6,11	3,28	0,35
Sverigedemokraterna	5,72	6,75	5,57	5,94	0,48

Kommentar: Medelvärden för frågorna om de fyra aspekterna av mänsklig jämlikhet och jämlikhetsindexet för samtliga svarspersoner och uppdelat på olika grupper.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

I tabellen ovan kan man också konstatera att personer över 64 år tenderar att ha en uppfattning om mänsklig jämlikhet som enligt Bobbio skulle kategoriseras som

höger. Särskilt tydligt är detta för aspekt a samt aspekt d, det vill säga de anser i högre utsträckning än yngre personer att det är stora skillnader på människor redan från födseln samt att det inte finns mycket man kan göra för att minska ojämlikheterna i samhället. Detsamma tycks gälla för personer med låg utbildningsnivå jämfört med personer med högre utbildning.⁶ Vidare kan man även se att medelvärdena skiljer sig åt mellan de olika partiernas sympatisörer. Exempelvis är det de Sverigedemokratiska sympatisörerna som i högst utsträckning menar att det finns stora skillnader mellan människor från födseln (aspekt a) och att man inte kan göra så mycket åt de ojämlikheter som existerar (aspekt d). Vänsterpartiets sympatisörer är de som i störst utsträckning hävdar den motsatta åsikten, att det inte finns stora skillnader mellan människor från födseln och att det finns mycket man kan göra för att minska ojämlikheter. Vänsterpartiets sympatisörer är också de som allra tydligast hävdar att samhället ökar ojämlikheter och att ojämlikheterna i första hand beror på samhället. Dessa åsikter skiljer sig tydligt från de åsikter som sympatisörer till Allianspartierna har.

För att ytterligare undersöka hur sambandet mellan jämlikhetssynen och vänster-högerplaceringen ser ut, såväl generellt som i olika grupper av befolkningen, så genomförs en regression. Eftersom den självuppskattade vänster-högerpositionen kan anta fem olika svar som sträcker sig från klart till vänster till klart till höger så är en vanlig OLS-regression inte lämplig då den utgår från att den beroende variabeln har betydligt fler värden än fem. Istället genomförs en multinomial logistisk regression.

En multinomial logistisk regressionsanalys kan beskrivas som en analysteknik för att undersöka hur sannolikheten för ett visst utfall förhåller sig till ett annat utfall beroende på vilket värde en oberoende variabel antar. De kommande analyserna kommer att ha mittenkategorin på skalan, varken till vänster eller till höger, som referenskategori vilket innebär att samtliga koefficienter bör tolkas i relation till denna kategori. En positiv koefficient för en kategori innebär att sannolikheten för just den kategorin ökar då värdet på den oberoende variabeln ökar, jämfört med kategorin varken till vänster eller till höger.

Tabell 5 *Analys av sambandet mellan jämlikhetsindex och vänster-högerplacering. Multinomial regressionsanalys (logistiska regressionskoefficienter)*

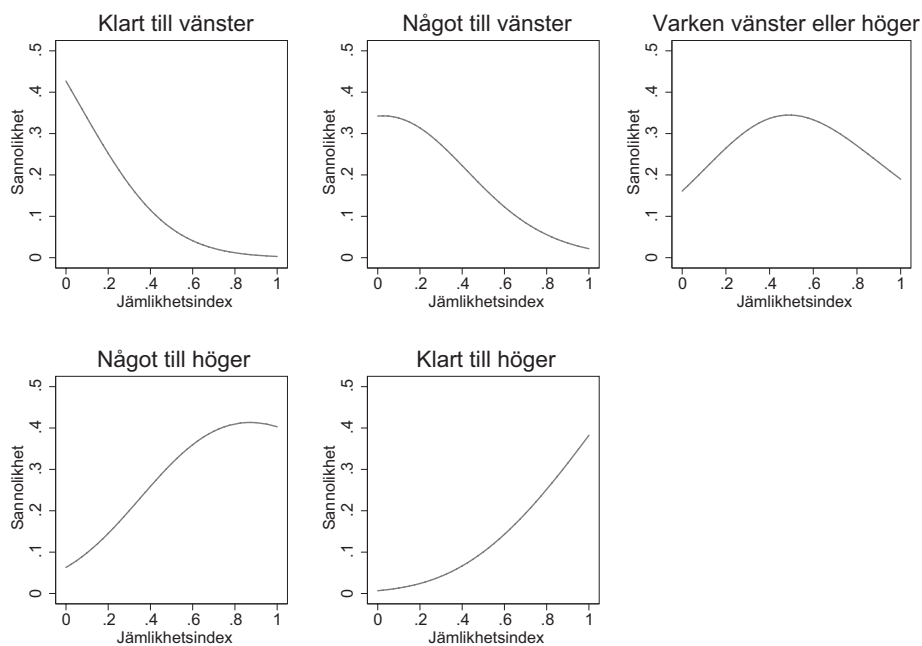
	Klart till vänster	Något till vänster	Något till höger	Klart till höger
Jämlikhetsindex	-5,117 ***	-2,920 ***	1,693 ***	3,866 ***
Konstant	0,975 ***	0,754 ***	-0,940 ***	-3,166 ***

Kommentar: * p<.05; ** p<.01; *** p<.001 Inkluderade i analysen är de 1502 svarpersoner som besvarat frågorna om människans jämlikhet samt vänster-högerplacering.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Den bivariata modellen i tabell 5 visar tydligt att ett högt värde på jämlikhetsindexet minskar sannolikheten för att vara vänster jämfört med att vara varken till vänster eller till höger i och med att koefficienterna är negativa. Dessutom ökar ett högt värde på jämlikhetsindexet sannolikheten att vara höger i och med att de koefficienterna är positiva. Det kan vara svårt att jämföra storleksskillnader på koefficienter i en logistisk regression, men att de två ytterkategorierna, klart till vänster och klart till höger, har en högre koefficient än de två positionerna närmare mitten är i enlighet med vad som kan förväntas. För att förtydliga tolkningen av dessa resultat så illustreras de även i figuren nedan där sannolikheten för att vara klart till vänster, något till vänster, varken till vänster eller till höger, något till höger samt klart till höger längs jämlikhetsindexets olika värden visas.

Figur 1 Predicerad sannolikhet för placering längs vänster-högerskalan, baserat på jämlikhetsindexet

Kommentar: Figurerna visar den predicerade sannolikheten för svars personer att vara klart till vänster, något till vänster, varken till vänster eller höger, något till höger eller klart till höger baserat på deras värde på jämlikhetsindexet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Figuren ovan består av fem kurvor, en för varje position längs vänster-högerskalan. Längs den horisontella axeln på varje figur finns de olika värden som jämlikhetsindexet kan anta, från 0 till 1. På den vertikala axeln finns sannolikheten för att vara placerad på den positionen givet placeringen längs vänster-högerskalan. Exempelvis visar den första kurvan hur hög sannolikhet det är att svarspersonen är klart till vänster beroende på vilket värde personen har på jämlikhetsindexet. Kurvan är som högst, med en sannolikhet över 40 %, vid de allra lägsta värdena för jämlikhetsindexet. Sannolikheten sjunker sedan ju högre värdet på jämlikhetsindexet är. På motsatt vis förhåller det sig med den sista kurvan som gäller positionen klart till höger. Där är kurvan, och därmed sannolikheten, som högst vid de höga värdena på jämlikhetsindexet och sjunker allt lägre ju lägre värdet på jämlikhetsindexet är. Även de övriga figurerna är i enlighet med vad som kan förväntas enligt teorin. Exempelvis visar den tredje kurvan att det är vid värden mellan 0,4 och 0,5 på jämlikhetsindexet som den största sannolikheten finns för att vara varken till vänster eller till höger.

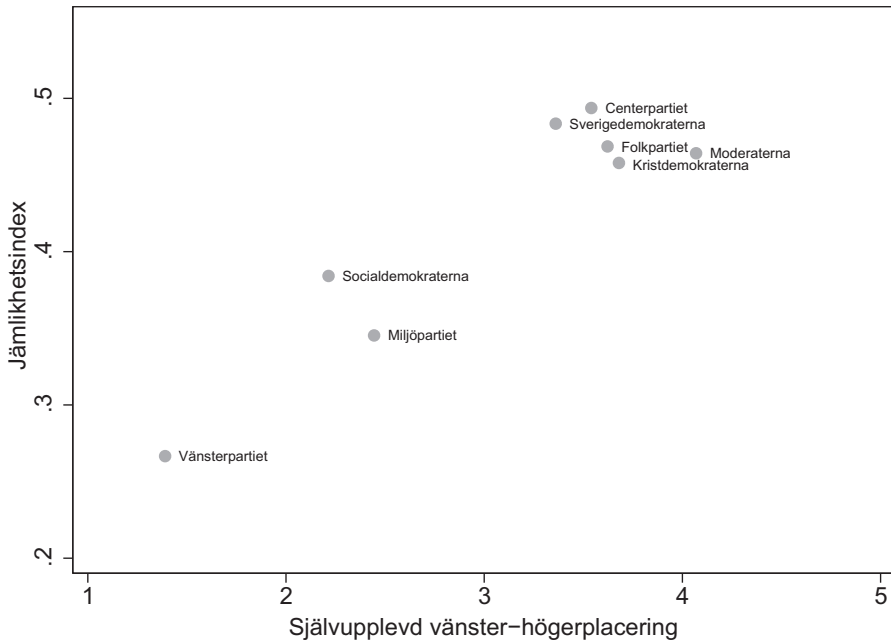
För att undersöka om effekten av jämlikhetsindexet skiljer sig åt för olika grupper genomfördes även en rad regressioner med interaktionstermer. Några systematiska skillnader mellan kvinnor och män, yngre och äldre samt lågutbildade och högutbildade kunde dock inte identifieras.

De åtta riksdagspartierna

Så långt har analysen fokuserat på enskilda individer, men hur ser det ut om man istället undersöker de åtta riksdagspartiernas värden på jämlikhetsindexet och deras placering längs vänster-högerskalan. Genom att beräkna ett medelvärde för jämlikhetsindexet och den självupplevda vänster-högerplaceringen för var och en av de åtta riksdagspartiernas sympatisörer så kan vi studera hur dessa förhåller sig till varandra. Det är alltså grupper av personer som sympatiserar med partierna som analyseras, inte partierna i sig. Förväntningen är återigen att höga värden på jämlikhetsindex ska vara förknippat med en placering till höger medan låga värden är förknippat med en placering till vänster.

Vad som är tydligt av figur 2 är att det positiva samband som förväntades mellan jämlikhetsindexet och vänster-högerplaceringen tycks stämma. Partier med sympatisörer som placerar sig till höger på vänster-högerskalan har också sympatisörer med högre värden på jämlikhetsindexet. Även de enskilda partiernas placering stämmer väl med vad man på förhand kan förvänta sig. De fyra partierna i Alliansen ligger tätt samlade till höger längs den horisontella axeln och även tätt samlade längs den vertikala axeln. Sverigedemokraterna placerar sig något till vänster om Allianspartierna, men på ungefär samma nivå av jämlikhetsindexet (jfr resultaten i Anders Sannerstedts kapitel i denna volym). Socialdemokraterna och Miljöpartiet placerar sig klart längre till vänster och med lägre medelvärden på jämlikhetsindexet. Längst ner i vänstra hörnet placerar sig Vänsterpartiet, till vänster längs vänster-högerskalan och med lågt värde på jämlikhetsindexet.

Figur 2 Partiernas placering längs vänster-högerakalen och jämlikhetsindexet (medeltal) 2013

Kommentar: Den horisontella axeln visar den genomsnittliga självuppskattade placeringen längs vänster-högerdimensionen för de olika partiernas sympatisörer. Den vertikala axeln visar det genomsnittliga värdet på jämlikhetsindexet för de olika partiernas sympatisörer. Notera att figuren visar hela den horisontella skalan, från 1 till 5, medan den endast visar en del av jämlikhetsindexets skala som teoretiskt sträcker sig från 0 till 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Olika syn på mänsklig jämlikhet till vänster och till höger

I det här kapitlet har vi undersökt i vilken utsträckning det finns stöd för Norberto Bobbios påstående om att synen på jämlikhet mellan människor skiljer sig åt mellan vänster och höger. Analyserna tyder på att det finns en gradvis skillnad i synen på jämlikhet längs den femgradiga vänster-högerakalen. Detta gäller för samtliga fyra aspekter av jämlikhet samt det index som konstruerades av dessa även om skillnaderna i vissa fall är små. Samtidigt visar de analyser som har genomförts inte på några betydande skillnader i sambandets styrka mellan olika grupper.

Möjligen är det denna skillnad i synen på mänsklig jämlikhet som leder partier till vänster respektive höger att anta olika ståndpunkter i en rad sakfrågor. Dessa ståndpunkter upplevs då också som mer eller mindre rimliga för den enskilde väljaren beroende på den egna uppfattningen kring mänsklig jämlikhet. Det skulle innebära

att väljare, genom att bedöma partiernas sakfrågeåsikter, inte bara hittar ett parti vars sakfrågeåsikter stämmer väl överens med de egna åsikterna utan också hittar ett parti vars syn på mänsklig jämlikhet stämmer överens med den som man själv har.

Avslutningsvis kan det dock vara på sin plats med en liten reservation kring resultaten med tanke på att de tre aspekter av mänsklig jämlikhet som uttryckligen handlar om samhället också är de som uppvisar starkast korrelation med vänster-högerplaceringen och därmed driver resultaten starkast. Om frågorna kring samhället har tolkats i ett kortsiktigt perspektiv som syftande till den nuvarande mandatperioden så är det tänkbart att personer till höger, som kan antas stödja den sittande Allians-regeringen, i mindre utsträckning är benägna att skylla existerande ojämlikheter på samhället. Det omvända kan då också vara fallet. Oppositionen som till största delen består av personer till vänster kan tänkas vara särskilt benägna att hävda att ojämlikheter beror på hur samhället utformats. Därmed kan sambandet mellan uppfattningen kring mänsklig jämlikhet och vänster-högerplaceringen tyckas vara starkare än vad det i själva verket är. Det skulle därför vara intressant att se hur dessa resultat står sig i en situation då det är en vänsterregering som sitter vid makten istället för en högerregering.

Noter

- ¹ Man kan diskutera huruvida Platon syftade på alla människor eller endast de fria männen och dess jämlikhet, men oavsett så tyder meningen i sin helhet på att det i detta sammanhang handlar om att han betonar det som förenar människor, snarare än det som skiljer de åt, något som senare i kapitlet kommer visa sig vara en viktig skillnad. Meningen i sin helhet lyder "*All men are by nature equal, made all of the same earth by one Workman; and however we deceive ourselves, as dear unto God is the poor peasant as the mighty prince.*"
- ² Bobbios syn på skillnaden mellan vänster och höger har tidigare legat till grund för kapitlet "*Skall jag taga vara på min broder?*" av Ulf Bjereld och Marie Demker i SOM-publikationen *Opinionsamhället* 1998. Där undersöks relationen mellan jämlikhet och vänster-högerplacering med hjälp av Milton Rokeach värde teori.
- ³ Vad som kommer att analyseras är inte partiernas uppfattning utan snarare partiernas sympatisörers uppfattningar.
- ⁴ Indexet sträcker sig mellan 0 och 1 och har ett medelvärde på 0,414.
- ⁵ De fem vänster-högergruppernas medelvärden är signifikant (95 %) skilda från varandra.
- ⁶ Då låg utbildningsnivå är betydligt vanligare bland de äldre svarspersonerna än bland de yngre så är det troligen i stor utsträckning samma individer som är 65 år eller äldre och har lägre utbildningsnivå.

Referenser

- Bjereld, Ulf och Marie Demker. 1998. "Skall jag taga vara på min broder?". Opinionsområdet 1998. Redaktörer: Sören Holmberg och Lennart Weibull
- Carney, Dana R. John T. Jost. Samuel D. Gosling och Jeff Potter. 2008. *The Secret Lives of Liberals and Conservatives: Personality Profiles, Interaction Styles, and the Things They Leave Behind*. Political Psychology. Volume 29, Issue 6, pages 807–840, December 2008.
- Dalton, Russell. J, and Hans-Dieter Klingemann. The Oxford Handbook of Political Behavior. Oxford University Press.
- Giddens, Anthony. 2000. *The third way and its critics*, Cambridge.
- Hatemi, Peter K. John R. Hibbing, Sarah E. Medland, Matthew C. Keller, John R. Alford, Kevin B. Smith, Nicholas G. Martin and Lindon J. Eaves. 2010. *Not by Twins Alone: Using the Extended Family Design to Investigate Genetic Influence on Political Beliefs*. American Journal of Political Science. Volume 54, Issue 3, pages 798–814, July 2010.
- Peter K. Hatemi, Nathan A. Gillespie, Lindon J. Eaves, Brion S. Maher, Bradley T. Webb, Andrew C. Heath, Sarah E. Medland, David C. Smyth, Harry N. Beeby, Scott D. Gordon, Grant W. Montgomery, Ghu Zhu, Enda M. Byrne and Nicholas G. Martin. *A Genome-Wide Analysis of Liberal and Conservative Political Attitudes*. The Journal of Politics. Volume 73 / Issue 01 / January 2011, pp 271-285.
- Inbar, Yoel, David A. Pizarro & Paul Bloom (2009): Conservatives are more easily disgusted than liberals, *Cognition & Emotion*, 23:4, 714-725.
- Jost, John T, Brian A. Nosek, and Samuel D. Gosling. 2008. Ideology: Its Resurgence in Social, Personality, and Political Psychology Perspectives on Psychological Science March 2008 3: 126-136, doi:10.1111/j.1745-6916.2008.00070.x
- Kymlicka, Will. 1990. *Contemporary Political Philosophy. An Introduction*.
- Lipset & Rokkan 1967. *Party systems and voter alignments: cross-national perspectives*.
- Lukes, Steven. 2003. 'Epilogue: The Grand Dichotomy of the Twentieth Century': concluding chapter to *The Cambridge History of Twentieth Century Political Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Salverda, W. B. Nolan and T. Smeeding (editors). 2009. *The Oxford Handbook of Economic Inequality*. Oxford University Press.
- Settle, Jaime E. Christopher T. Dawes. James H. Fowler. 2009. *The Heritability of Partisan Attachment*. Political Research Quarterly September 2009 vol. 62 no. 3. 601-613.

STARKT STÖD FÖR VÄLFÄRDSSTATEN

LENNART NILSSON

Välfärdsstatens uppbyggnad har skett mot bakgrund av varje lands historia. Det innebär att välfärdsstater uppvisar många nationella särdrag. Klassificeringar av välfärdsstater är många. De har antingen gjorts som idealtyper, karaktäristik av system i länder av principiellt intresse eller grupperingar av länder/system baserade på komparativa statistiska analyser. Problemen vid klassificering av länder är stora, och främst skall nämnas att bedömningen av system i olika länder omfattar både transfereringar och service/tjänsteproduktion, där de två huvudtyperna innefattar många skilda komponenter. Trots dessa svårigheter är slutresultaten och grupperingen av länder påfallande överensstämmande och som en ländergrupp urskiljs de nordiska länderna med en generell välfärdspolitik och en stark välfärdstat (Esping-Andersen 1990; Johansson, Nilsson och Strömberg 2001; Lindbom 2011).

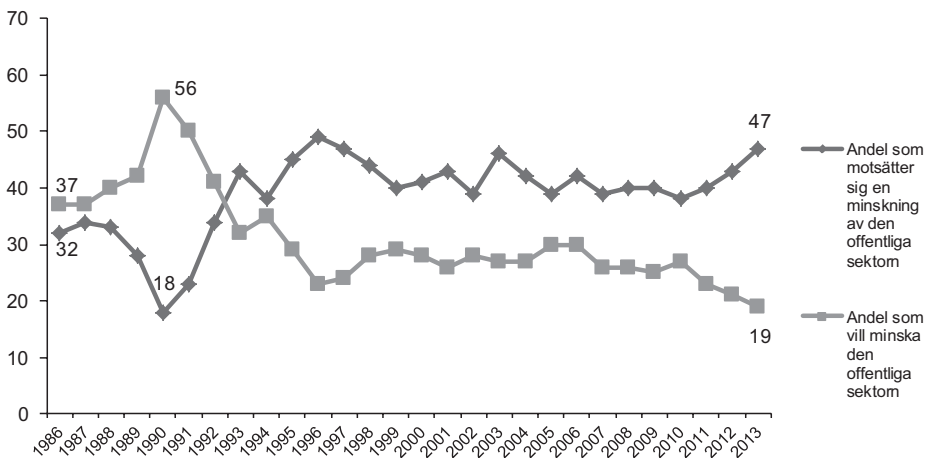
Välfärden vilar på tre grundpelare: familjen, marknaden och staten. I skilda länder kombineras ansvaret olika mellan de tre sfärerna för att skapa trygghet för medborgarna och tillhandahålla service (Esping-Andersen 2002, 2009). Utmärkande för välfärdsstaten är att det offentliga spelar en central roll för att garantera befolkningens sociala trygghet. I sitt klassiska arbete *The Three Worlds of Welfare Capitalism* framhåller Gøsta Esping-Andersen de sociala rättigheternas kapacitet till ”*de-commodification*”, det vill säga deras förmåga att göra medborgare oberoende av de rena marknadskrafterna (Esping-Andersen 1990).

Redan 1986 genomförde SOM-institutet de första studierna av svenska folkets inställning till den offentliga sektorn och förslag till förändringar av dess gränser i form av privatiseringar. På 1990-talet inleddes undersökningar om åsikter i skattefrågor. Det är centralt att kunna följa utvecklingen över tid och SOM-undersökningarna erbjuder unika möjligheter att studera välfärdopinionens förändringar. I detta kapitel skall svenska folkets inställning till välfärdsstaten i Sverige analyseras i tre avseenden: åsikter om den offentliga sektorns storlek och skatter samt attityder till privatisering. Tyngdpunkten ligger på utvecklingen de senaste åren med fokus på väljarrollen. Frågan om vinster i välfärden behandlas i ett särskilt kapitel i denna volym (Nilsson 2014). Underlaget för analyserna utgörs av data från de nationella SOM-undersökningarna 1986-2013 och på vissa punkter kommer jämförelser att göras med de regionala SOM-undersökningarna sedan 1998.

Medborgarna och den offentliga sektorns storlek

Sedan mitten av 1980-talet har stora opinionsförskjutningar ägt rum i synen på den offentliga sektorn. Fram till 1988 var svenska folkets inställning till den offentliga sektorns storlek förhållandevis stabil och tudelad med ungefär lika många som ville behålla som ville minska den, figur 1. I slutet av 1980-talet, då det förelåg ett ekonomiskt överskott för den konsoliderade offentliga sektorn¹ rasade opinionsstödet. År 1990 var det tre gånger så många som ville skära ner som motsatte sig en minskning. Av stor betydelse för den dramatiska opinionsförändringen var utvecklingen i Östeuropa med Berlinmurens fall samt högervågen i de anglosaxiska länderna som kom sent till Sverige (Hadenius och Nilsson 1991). Därefter vände trenden, och 1993 då underskottet i den offentliga sektorns finanser var som störst, var det för första gången i SOM-undersökningarna övervikt för de som motsatte sig en minskning. Under de följande åren ökade uppslutningen bakom den offentliga sektorn och 1996 var gapet mellan de som vill bevara en stor offentlig sektor och de som vill minska mycket stort. Med en förbättrad samhällsekonomisk situation minskade skillnaden stegvis fram till 1999. Därefter var opinionsläget i huvudsak stabilt under tio år med små svängningar mellan åren med en klar övervikt för de som inte vill minska den offentliga sektorn. Efter 2010 har emellertid stödet för den offentliga sektorn ökat markant och är rekordstort 2013.

Figur 1 Svenska folkets inställning till den offentliga sektorn 1986-2013 (procent)

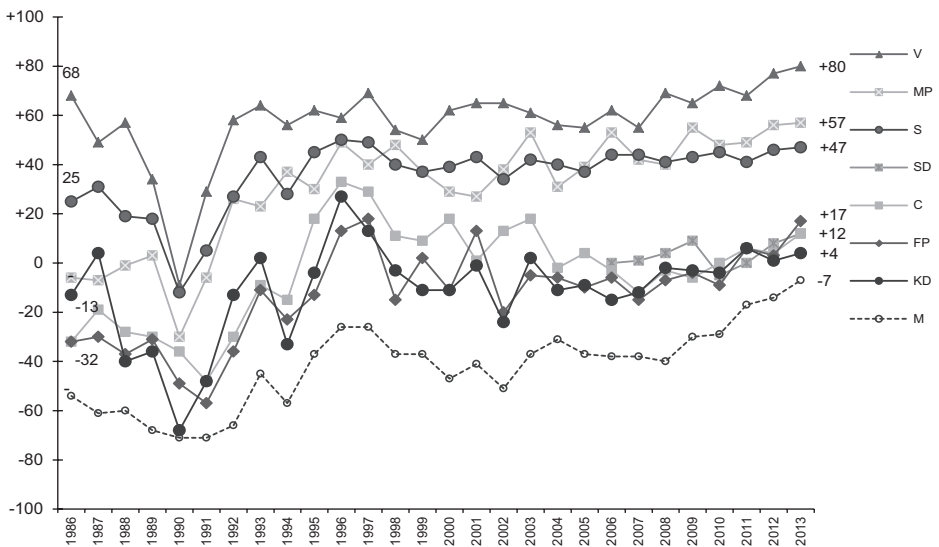

Kommentar: De svarande fick ta ställning till förslaget 'Minska den offentliga sektorn' med svarsalternativen 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986-2013.

I denna centrala vänster-högerfråga har också spännvidden mellan de positioner som partiernas sympatisörer intagit varit betydande, men varierat över tid, se figur 2. Genomgående har Vänsterpartiets sympatisörer varit mest positiva till att behålla den offentliga sektorns storlek och Moderaternas mest negativa. Under perioden 1986-1988 var opinionen i huvudsak stabil också inom de olika partierna. Därefter försköts positionerna inom alla partier markant mot en mer negativ inställning. Endast bland M-sympatisörer var förskjutningen mer begränsad. År 1990 var opinionsbalansen negativ för samtliga partier. Det var främst sympatisörer till partier på vänsterkanten som varit mest positiva som hade närmat sig de traditionellt borgerliga väljarnas negativa positioner.

Figur 2 Svenska folkets inställning till den offentliga sektorn och partisympati 1986-2013 (balansmått)

Kommentar: De svarande fick ta ställning till förslaget 'Minska den offentliga sektorn' med svarsalternativen 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andelen dåligt förslag minus andelen bra förslag. Partisympati avser bästa parti generellt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986-2013.

Efter 1990 vände trenden igen och opinionen blev mer positiv till den offentliga sektorn, först bland sympatisörer till V och S. Fram till 1996/97 blev samtliga partiernas sympatisörer mer negativa till förslaget om minskning av den offentliga sektorn. Bland borgerliga sympatisörer var förändringarna mycket stora och det

var bara bland Moderaternas sympatisörer som det fanns en opinionsövertikt för att minska den offentliga sektorn. Därefter försvagades motståndet mot en minskning något. Vid millennieskiftet ökade dock spännvidden på nytt genom att Vänsterpartiets och Moderaternas sympatisörer gick åt vänster respektive åt höger, vilket medförde en ökad polarisering.

Under senare år utkristalliserar ett mönster där Vänsterpartiets sympatisörer fortsatt starkt motsätter sig en minskning av den offentliga sektorn. Även bland MP- och S-sympatisörer finns en markant övertikt för att behålla den offentliga sektorns storlek och de två partiernas sympatisörer ligger nära varandra i denna fråga. Sedan 1994 har under valåren MP-sympatisörer legat något till vänster om S-sympatisörer och under senare år gäller det varje år. C-, FP- och KD-sympatisörer bildar en grupp, där andelen som vill skära ner är i det närmaste lika stor som andelen som vill behålla nuvarande storlek. Sverigedemokraterna placerar sig i denna vänster-högerfråga i mitten. Moderaternas sympatisörer förespråkar hela tiden en minskning av den offentliga sektorn men stödet för en nedskärning har minskat sedan 2008. De senaste åren är det bara bland moderata sympatisörer som det finns en övertikt för att minska den offentliga sektorn

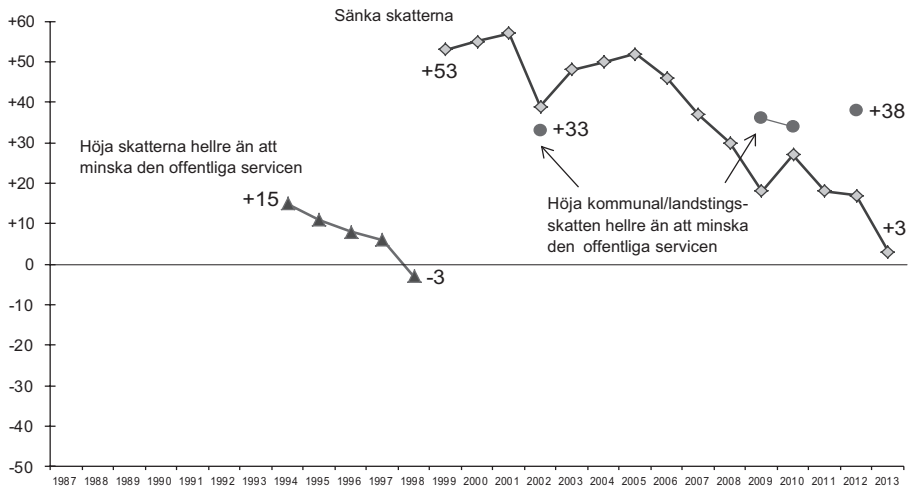
Skatter och service

I alla tider och i alla länder har människor klagat över skatter och andra pålagor. Skatterevolter har brutit ut och protestpartier har bildats. Det finns emellertid inget entydigt samband mellan skattenivå och skatteprotest. I välfärdsstater med en utbyggd service och omfattande transfereringar till hushållen har medborgarnas syn på avvägningen mellan betalningen i form av skatter och vad staten ger varit central (Peters 1991). Svenska folkets inställning till skatterna har kartlagts i ett flertal undersökningar under efterkrigstiden. Svenskarna har visserligen allmänt sett ansett att skatterna är för höga; framför allt gällde det marginalsatterna före den stora skattereformen i början på 1990-talet. Mot slutet av 1960-talet ansåg en majoritet av svenska folket att skatterna var för höga också i förhållande till förmånerna, medan majoriteten under 1980- och 1990-talen gjorde bedömningen att skatterna var rimliga i relation till förmånerna (Vogel 1970; Åberg 1993). Resultat från *Välfärdsstatsundersökningarna* 1986-2010 visar att både den kollektiva och den individuella viljan att betala välfärdsåtgärder med skatter är hög i Sverige (Svallfors 2013).

Sedan 1994 har frågor om skatter ingått i SOM-undersökningarna. Valåret 1994, som präglades av budgetunderskott och ökande statsskuld, fanns en övertikt för att *höja skatterna hellre än att minska den offentliga servicen*. Med en förbättrad ekonomisk situation förbyttes emellertid stödet för skattehöjningar hösten 1998 i en svag övertikt för att inte att höja skatten i relation till offentlig service. Vid fyra senare tillfällen 2002, 2009-2010 och 2012 har frågan om en höjning av skatten i förhållande till service ställts men då kopplad till en höjning av kom-

munal-/landstingskatten, som för det stora flertalet idag är den helt dominerande inkomstskatten. Då har balansmättet varit klart positivt och legat på samma nivå, drygt 30 balansmåttsenheter.

Figur 3 Svenska folkets inställning till skatter 1994-2013 (balansmätt)

Kommentar: Balansmättet avser andelen som anser att det är ett mycket eller ganska bra förslag minus andelen som anser att det är ett ganska eller mycket dåligt förslag. Andelen som inte tagit ställning till förslagen utgör andelen 'vet ej'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1994-2013.

Sedan 1998 ställs också frågan att *sänka skatterna*. Om skatterna inte kopplas till service fanns bland svenska folket en klar övervikt för att sänka skatterna år 1999-2001. Det gällde också inom samtliga partier men spännvidden har också i skattesänkingsfrågan varit stor mellan de olika partiernas sympatisörer. Valåret 2002 med en försämrad ekonomisk situation minskade emellertid viljan att sänka skatterna markant, även om det fortsatt fanns en övervikt för att minska skatterna. Med en förbättrad ekonomi ökade stödet för skattesänkningar under några år. Sedan 2005 minskar övervikten för en sänkning med en viss uppgång valåret 2010. År 2013 är andelen som vill sänka skatterna rekordlåg och i Västsverige är det fler som motsätter sig en skattesänkning än som stöder förslaget. Sedan 2009 har det varit färre som ville *sänka skatterna* än som vill *höja kommunal-/landstings-skatten hellre än att minska servicen*. Det senare skatteförslaget har stöd inom alla partier. Svenska folket har gjort bedömningarna mot bakgrund av de långtgående skattesänkningarna/jobbskatteavdragen i relation till välfärdsuppdraget (jfr. Anna Bendz kapitel i denna volym). Sedan 2006 har skattekvoten minskat med cirka

8 procent samtidigt som utgiftskvoten ligger kvar på samma nivå som tidigare (Prop. 2013/14:150).

År 2013 var det en klar övertikt mot en skattesänkning bland V-sympatisörer, och en övertikt även bland MP- och S-sympatisörer medan övriga partiers sympatisörer vill se sänkta skatter. SD-sympatisörer delar de rödgrönas syn på den offentliga sektorns gränser men står de borgerliga närmast i skattefrågorna.

Tabell 1 Partisympati och inställning till att sänka skatterna, Sverige 2013 (balansmått)

	V	S	MP	C	FP	KD	M	SD	Totalt
Sverige	-64	-18	-37	+22	+13	+33	+41	+26	+3
Antal svarande	306	1 419	503	134	311	158	1251	399	4 965

Kommentar: Svarepersonerna har fått ta ställning till förslaget som redovisas i tabellen och svarsalternativen var: 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmålet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag. Partisympati avser bästa parti.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Det finns ett starkt samband mellan synen på den offentliga sektorn och inställningen till skatterna. Personer som vill minska den offentliga sektorn är också mer benägna att vilja sänka skatterna. Omvänt är personer som inte vill minska den offentliga sektorn i mindre utsträckning beredda att sänka skatterna. År 2013 är svenska folkets stöd för den offentliga sektorn och motstånd mot skattesänkningar rekordstort i SOM-undersökningarna. Den offentliga sektorn, skatterna och privatisering utgör centrala frågor i den politiska debatten och medborgarnas åsikter struktureras i hög grad av ideologi och partisympati. För de politiska partierna har de också varit viktiga frågor på den politiska agendan i beslutande församlingar och i den interna diskussionen inom partierna både nationellt samt i landsting/regioner och kommuner.

Opinionen kring privatisering

Privatisering har förespråkats som en politisk strategi inom välfärdspolitiken av huvudsakligen två skäl – för att minska kostnaderna och öka effektiviteten samt erbjuda individuell anpassning och större valfrihet (Esping-Andersen 1996 och 2002). De viktigaste skälen emot är att privatisering riskerar att leda till ökad ojämlikhet och segregation samt att den demokratiska kontrollen minskar (Bendz 2012; Kastberg 2010). *Lagen om valfrihet*, LOV (SFS 2008:962) skall öka valfri-

heten för medborgarna och enligt förslag från regeringen skall det bli obligatoriskt att tillämpa den i kommuner och landsting, vilket skapar incitament för ökad privatisering. Privatisering leder emellertid inte automatiskt till valfrihet, speciellt om konsekvenserna för olika grupper och olika delar av landet beaktas. Det har också utvecklats system för valfrihet inom den offentliga sektorn.

I SOM-undersökningarna har ingått frågor om förslag till privatisering sedan 1987 (Nilsson och Strömberg 1988). Över en längre tid är det möjligt att följa opinionsutvecklingen inom tre områden: sjukvård, skola och äldreomsorg. Skola och äldreomsorg är centrala primärkommunala uppgifter medan sjukvården är den viktigaste landstingskommunala/regionala uppgiften. De svarande har på dessa områden haft att ta ställning till följande förslag i de nationella undersökningarna:

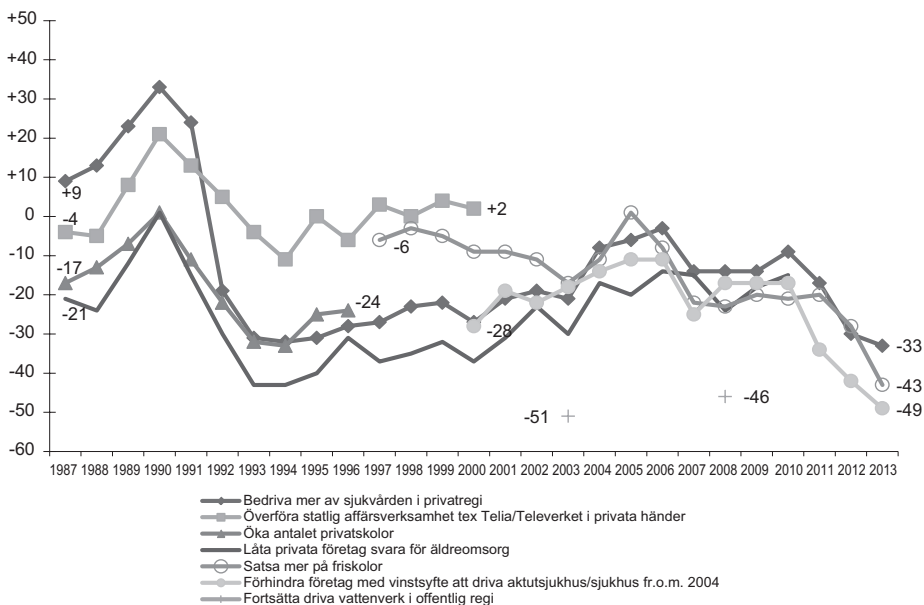
- A. Privatisering i betydelsen övergång till en ökad andel privat produktion:
- Bedriva mer av sjukvården i privat regi,
 - Förhindra företag med vinstsyfte att driva akutsjukhus 2000-2002/sjukhus fr.o.m. 2004,
 - Öka antalet privata skolor t.o.m. 1996/satsa mer på friskolor fr.o.m. 1997,
 - Låta privata företag svara för äldreomsorg 1987-2010 och 2012,
- B. Försäljning av statlig affärsverksamhet:
- Överföra statlig affärsverksamhet, t ex Telia/Televerket i privata händer, 1987-2000,
 - Försäljning av statliga bolag som bedriver affärsverksamhet, 2007-2010,
 - Fortsätta driva vattenverk i offentlig regi 2003 och 2008,
 - Stoppa utförsäljningen av apotek 2009.

Två av förslagen i grupp A avser en förändring mot ökade privata inslag i produktionen av offentligt finansierade tjänster men inte nödvändigtvis en övergång till en huvudsakligen icke-offentlig modell; de andra två avser att tillåta privat äldreomsorg respektive förhindra denna typ av privatisering för akutsjukhus/sjukhus. Den senare frågan avser uttryckligen vinstdrivande verksamhet när det gäller sjukhusvården. Den generella inställningen till vinster och vinstutdelning i välfärden behandlas i ett särskilt kapitel (Nilsson 2014) Utmärkande för förslagen i grupp B är att de avser verksamheter som finansieras av dem som köper tjänster men att produktionen skall överföras från offentlig till privata företag.

Förändringen av attityden till privatisering följer samma huvudmönster som inställningen till den offentliga sektorn som helhet, se figur 4. Motståndet mot privatiseringar minskade 1988-1990. År 1990, som var ett exceptionellt år på samma sätt som när det gäller den offentliga sektorn, fanns ett klart stöd för privatiseringar inom sjukvården, och av statlig affärsverksamhet, medan det var lika många för som emot privatiseringar inom skola och äldreomsorg. Under den ekonomiska krisen i början av 1990-talet minskade opinionsstödet för privata alternativ mycket kraftigt. År 1993/94 var motståndet mot privata lösningar inom sjukvård, skola och äldreomsorg väsentligt större än 1987. På dessa tre områden

tog en majoritet avstånd från ytterligare privatiseringar. För sjukvården var förändringen särskilt markant.

Figur 4 Svenska folkets inställning till förslag om privatisering av offentlig verksamhet 1987-2013 (balansmätt)

Kommentar: Svarepersonerna har tagit ställning till förslagen som redovisas i figuren och svarsalternativen var: 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. Andelen som inte tagit ställning till respektive förslag utgör andelen vet ej. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag, men för "stopplagen" och vattenförsörjning är positiv övervikt lika med negativ till privatisering.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1987-2013.

Under perioden 1993-2006 minskade motståndet mot privatiseringar inom sjukvård och äldreomsorg. Efter 2006 vände opinionen och motståndet mot privatiseringar har ökat inom dessa områden, särskilt efter 2010. Våren 2007 fattade riksdagen beslut om att upphäva "stopplagen" (Prop. 2006/07:52). Samtidigt ökade svenska folkets stöd för en stopplag och under senare år har det varit en klar övervikt för förbud mot vinst när det gäller sjukhusvård. Det råder i denna fråga bristande åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda både på nationell och på regional nivå (Karlsson 2013).

Attityden till privat äldreomsorg har genomgående varit övervägande negativ men blev stegvis mindre negativ fram till år 2006. Under senare år har det varit en klar negativ övervikt. I 2011 års nationella undersökning ingick inte detta item men det fanns med i de västsvenska och skånska undersökningarna där inställningen också var klart negativ till privat äldreomsorg. Det fanns där inte någon systematisk skillnad före och efter den mycket uppmärksammade Carema rapporteringen i Dagens Nyheter (Nilsson 2013 a och b). År 2012 var värdet ännu lägre och på samma nivå som under krisåren på 1990-talet.

Det svenska friskolesystemet, som infördes under den ekonomiska krisen i Sverige på 1990-talet, har utvecklats till ett nyliberalt modellprojekt. I Sverige kan vinstdrivande företag vara huvudmän för skolor med skattefinansiering. I detta avseende har Sverige gått längre än andra länder. Från och med 1997 har inställning till offentligt finansierade insatser inom skolan registrerats genom frågan *satsa mer på friskolor*. Den fria etableringsrätten innebär att regelsystemet ger möjligheter till ökade satsningar för privata aktörer. Stödet för friskolorna minskade stegvis till år 2003 men därefter ökade stödet två år i rad för att på nytt bli klart lägre de senaste åren. Inställningen till friskolorna har dock varierat starkt mellan olika delar av landet, främst mellan storstäder och glesbygdskommuner (Carlsson 2006).

I ett globalt perspektiv har debatten om privatisering varit mycket intensiv när det gäller vattenförsörjning. I 2003 års undersökning ingick en fråga om att *fortsätta driva vattenverk i offentlig regi*. Ingen fråga inom området har gett ett så starkt utslag, och i ingen fråga har partiernas sympatisörer varit så samstämmiga. Svenska folket var klart motståndare till en privatisering av vattenförsörjningen och det gällde också 2008 när frågan på nytt ställdes.

Tabell 2 Partisympati och förslag om förändring av den offentliga sektorns gränser 2013 (balansmått)

	V	S	MP	C	FP	KD	M	SD	Totalt
Bedriva mer av sjukvården i privat regi	-82	-56	-44	-6	+5	-14	-2	-32	-33
Satsa mer på friskolor	-83	-58	-56	-22	-40	-2	-20	-41	-43
Förhindra företag med vinstsyfte att driva sjukhus	+91	+74	+64	+35	+33	+26	+12	+54	+49
<i>Minsta antal svarande:</i>	88	446	160	(32)	85	(49)	404	120	1586

Kommentar: Svartpersonerna har tagit ställning till förslagen som redovisas i tabellen och svarsalternativen var: 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. Andelen som inte tagit ställning till respektive förslag utgöra andelen vet ej. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag. Partisympati avser bästa parti. Antalet C- och KD-sympatisörer är mycket få, vilket markerats med parentes.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

De samlade effekterna av de stora svängningarna i privatiseringsopinionen är också mycket tydliga om vi ser till partiernas sympatisörer. Av de nationella undersökningarna framgår att under perioden 1987-1999 i det närmaste halverades skillnaden mellan Vänsterpartiets och Moderaternas sympatisörer på nationell nivå inom de undersökta områdena vård, skola och omsorg och det minskade avståndet var resultatet av att både partierna till vänster och till höger förflyttade sig mot mitten.

Vid millennieskiftet polariserades opinionen och moderata sympatisörer gick åt höger i samtliga frågor. Omvänt gick V-sympatisörer till vänster. För övriga partier var förändringarna mindre enhetliga. När det gäller vård och omsorg är samstämmigheten stor mellan S-, MP- och V-sympatisörer som är motståndare till privatiseringar inom äldreomsorg och sjukvård och stöder en stopplag, förslaget att förhindra företag med vinstsyfte att driva akutsjukhus/sjukhus.

Samtliga borgerliga partiers sympatisörer rörde sig efter millennieskiftet fram till 2006 klart till höger och tydligast var förändring bland C-sympatisörer. Moderaternas sympatisörer har varit mest positiva till förslag om privatiseringar men 2013 fanns det endast bland FP-sympatisörer en svagt positiv övervikt för att bedriva mer av sjukvården i privat regi. På övriga områden var det en negativ övervikt även inom allianspartierna.

När det gäller inställningen till utförsäljningen av apoteken som ingick i undersökningen 2009 fanns en tydlig övervikt för att stoppa utförsäljningen bland de rödgrönas sympatisörer liksom bland C- och SD-sympatisörer. År 2007-2010 ingick frågan *Sälja statliga bolag som bedriver affärsverksamhet* och 2010 fanns det en viss övervikt för detta förslag bland M-, FP- och KD-sympatisörer medan balansmättet var 0 för C-sympatisörer. Bland de rödgröna fanns en klart kritisk inställning till förslaget och SD-sympatisörer stod till vänster också i denna fråga. I de regionala undersökningarna ha också ingått en fråga om att *Sälja kommunala bolag som bedriver affärsverksamhet* och huvudmönstret är detsamma som i den nationella undersökningen.

För inställningen till friskolor ser mönstret delvis annorlunda ut. V-sympatisörer har hela tiden varit starkt emot att satsa mer på friskolor och även inom S har det genomgående funnits en klar övervikt emot. MP-sympatisörers position har när det gäller inställningen till friskolorna skiftat över tid men sedan 2006 är inställningen till att satsa mer på friskolor klart negativ liksom bland C- och FP-sympatisörer. År 2013 är det en negativ övervikt inom alla partier. Opinionsstödet för att satsa på friskolor är svagt, vilket också framgår av att *friskola* genomgående har varit det utan jämförelse oftast nämnda besparingsobjektet om nedskärningar skall göras oavsett typ av kommun och politiskt block.²

Svenska folket och välfärdsstatens omvandling

Under de senaste årtiondena har omfattande förändringar av den svenska välfärdsstaten genomförts. Socialdemokratiska regeringar under 1980-talet decentralise-

rade och avreglerade och borgerliga regeringar har med början under 1990-talet minskat den offentliga sektorn, sänkt skatterna och privatiserat, främst inom tjänstesektorn. Dessutom har djupgående förändringar av socialförsäkringssystemen genomförts som gäller pensionerna, a-kassan och sjukförsäkringarna (Oskarsons 2013). Efter 2006 har en enig alliansregering³ genomfört betydande förändringar av den offentliga sektorns gränser samtidigt som oppositionspartierna i uppvisat oenighet vid behandlingen av förslagen i riksdagen. På väljarplanet är emellertid enigheten stor bland V-, S- och MP-sympatisörer medan det i flera fall funnits en betydande spännvidd i åsikterna bland allianspartiernas sympatisörer. Idag råder bristande åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda både på nationell och regional/lokal nivå och den har förstärkt under senare år.

Det är omdiskuterat om effektiviteten har ökat efter konkurrensutsättning men den har medfört ökad individuell valfrihet. Samtidigt har segregationen inom flera områden ökat och skolan har blivit mindre likvärdig. Det fanns stora förhoppningar att välfärdsektorn skulle bli en expansiv marknad för svensk företagande i Sverige och utomlands. Vad som kan konstateras är att den svenska välfärdssektorn blivit en snabbt växande marknad för utlandsägda företag. Medan privata vinstdrivande företag expanderat svarar den ideella sektorn fortfarande för en mycket liten andel i Sverige.

Sammanfattningsvis finner vi att uppslutningen bakom välfärdsstaten är större än i tidigare SOM-undersökningar sedan 1986. Stödet för den offentliga sektorn är rekordstort medan villigheten att sänka skatterna är lägre än tidigare. Samtidigt har kritiken mot privatiseringar ökat markant under senare år och är större än i tidigare i SOM-undersökningarna. Det gäller såväl förslag om att bedriva mer av privat verksamhet inom vård och skola som inställningen till möjligheten att bedriva äldreomsorg och sjukhus i privat regi. Ställningstagandena präglas av ideologi och partisympati men med en stor skillnad i åsikter mellan väljare och valda. Resultaten överensstämmer med Stefan Svallfors slutsats baserade på *Välfärdsstatsundersökningarna* 1986-2010 att det inte finns något sviktande opinionsstöd för välfärdsstaten. Allmänheten gör bedömningen att stat och kommun är bäst lämpade att sköta service inom vård, skola och omsorg (Svallfors 2013).

De under senare år genomförda förändringarna på välfärdspolitikens område har i en rad avseenden avlägsnat Sverige från övriga nordiska länder (Kroll och Blomberg 2013). Det gäller omfattningen av de vinstdrivande bolagens ansvar för produktionen av välfärdstjänster medan andra organisationers verksamhet är mycket begränsad. Det gäller också reglerna för riskkapitalbolagens verksamhet inom välfärdssektorn. I strävan att snabbt genomföra förändringar på dessa områden privatiserades utan att system för reglering, uppföljning och kontroll hade utarbetats vid implementeringen. Först i efterhand pågår ett arbete för att vidta åtgärder (Hartman 2011). Det gäller också frågan om på vilken nivå ansvar skall utkrävas och även i andra avseenden har regelsystemen inte anpassats till de nya förutsättningarna. Den förändrade inriktningen av välfärdspolitiken i Sverige

under senare år innebär att det offentliga idag spelar en mindre central roll i den svenska välfärdsstaten och att marknaden tillmätts större betydelse för välfärden.

Noter

- ¹ Den konsoliderade offentliga sektorn omfattar staten, socialförsäkringssektorn, landstingskommunerna och kommunerna
- ² Att friskolan är det oftast nämnda området minska på går igen i flera undersökningar. Samma resultat redovisas från undersökningar i Skåne, Västsverige och Värmland (Nilsson 2012).
- ³ I debatten har emellertid skilda uppfattningar mellan företrädare för allianspartierna kommit till uttryck, se till exempel ”Moderaterna vid vägs ände när det gäller privatiseringar” (Norman och Kinberg Batra 2012).

Referenser

- Bendz, A (2012) ”Värdvalet i Västsverige”. I Bergström, A red. *Västsvensk vardag*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bendz, A (2014) Kapitel i denna volym.
- Carlson, B R (2006) ”Friskolor mellan ideologi och erfarenhet” i Nilsson, L (red) *Nya gränser – Västsverige*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Esping-Andersen, G (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity press.
- Esping-Andersen, G (1996), ”After the Golden Age? Welfare State Dilemmas in a Global Economy.” I Esping-Andersen, G, ed. *Welfare States in Transition*. London: Sage Publications.
- Esping-Andersen, G (2002) ”Towards the Good Society, Once Again?” In Esping-Andersen, G m.fl. (2002) *Why we need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Esping-Andersen, G (2009) *The Incomplete Revolution: adapting to women’s new roles*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Hadenius, S och Nilsson, L (1991) *Ifrågasatt. Den offentliga sektorn i debatt och opinion*. Stockholm: Svensk Informations Mediecenter.
- Hartman, L (2011) red. *Konkurrensens konsekvenser: Vad händer med svensk välfärd?* Stockholm: SNS Förlag.
- Johansson, F, Nilsson, L och Strömberg, L (2001) *Kommunal demokrati under fyra decennier*. Malmö: Liber.
- Karlsson, D (2013) ”Åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda i regionpolitiken.” I Bergström, A och Ohlsson, J (red.), *En region för alla? Medborgare, människor och medier Västsverige*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.

- Kastberg, G (2010) *Vad vet vi om kundval – en forskningsöversikt*. Stockholm: SKL.
- Kroll, C och Blomberg, H (2013) ”Svensk välfärd i ett nordiskt perspektiv”. I Swärd, H, Edebalk, PG och Wadensjö, E red. *Vägar till välfärd – idéer, inspiratörer, kontroverser, perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Lindbom, A (2011) *Systemskifte? Den nya svenska välfärdspolitiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Mydske, P K, Claes, D H och Lie A (2007) *Nyliberalisme ideer och politisk virklichkeit*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nilsson, L (2012), ”Välfärd och service i Västra Götaland.” I Bergström, A (red.), *Västsvensk vardag*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2013a), ”Medborgarna och välfärdsstatens gränser Sverige och Västra Götaland.” I Bergström, A och Ohlsson, J (red.), *Medborgarna om välfärden. Samhälle, opinion och medier i Skåne*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2013b), ”Medborgarna och välfärdsstatens gränser Sverige och Skåne.” I Ohlsson, J och Bergström, A (red.), *Vanor och attityder i förändring. Samhälle, opinion och medier i Skåne*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2014), Kapitel i denna volym.
- Nilsson, L och Strömberg, L (1988) ”Offentligt – privat, Svenska Folkets åsikter om privatisering och avreglering.” I Holmberg, S och Weibull, L (red), *SOM-undersökningen 1987*, SOM-rapport nr 3. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Norman, P och Kinberg Batra, A (2012) ”Moderaterna vid vägs ände vad gäller privatiseringar” *DN* 121220.
- Oskarson, M (2013) ”Kampen om socialförsäkringarna”. I Weibull, L, Oscarsson, H och Bergström, A (red.), *Vägskäl*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Peters, G (1991), *The Politics of Taxation. A Comparative Perspective*. Cambridge: Blackwell.
- Proposition 1995/96:150
- Proposition 2006/07:52.
- Proposition 2013/14:150.
- SFS 2008:962, *Lagen om valfribet*, LOV.
- Svallfors, S (2013), ”Trygg, stöttande, tillitsfull? Svenskarna och välfärdsstaten.” I Swärd, H, Edebalk, PG och Wadensjö, E red. *Vägar till välfärd – idéer, inspiratörer, kontroverser, perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Tarschys, D (1978) *Den offentliga revolutionen*. Stockholm: Liber.
- Vogel, J (1970) *Aspirationer, möjligheter och skattemora: en rättssociologisk undersökning av deklaranter*. Stockholm: SOU 1970:25.
- Åberg, R (1993), *Århundradets skattereform? Politik och opinion kring 1991 års skattereform*. Stockholm: Fritzes.

ATT GE FEEDBACK PÅ VÄLFÄRDSPOLITIKEN: HUR REAGERAR MEDBORGARNA PÅ ÖKAD PRIVATISERING?

ANNA BENDZ

Den svenska välfärdsstaten är världsberömd för sin storlek och omfattning. Välfärdsstaten tar inte bara ansvar för medborgarnas välfärd genom hela livet, den är också ett redskap för omfördelning av resurser mellan grupper av medborgare och över tid. Även om den här bilden fortfarande stämmer, har utvecklingen gått mot en minskning av välfärdsstatens omfattning.

I en ny rapport från Statistiska centralbyrån konstateras att den offentliga sektorn har krympt i stadig takt under de senaste decennierna. En viktig anledning är att andelen offentligt anställda har minskat, samtidigt som allt mer skattefinansierade välfärdstjänster utförs av privata bolag (SCB 2014). Den här utvecklingen har framförallt ägt rum sedan den borgerliga alliansregeringen kom till makten 2006. Flera politiska reformer har genomförts i syfte att öka valfrihet och effektivitet inom välfärdsstatens områden genom att tillåta privata aktörer att tillhandahålla välfärdsservice. Den offentliga sektorn har alltså inte längre monopol på att tillhandahålla välfärd till medborgarna, även om välfärden fortfarande är skattefinansierad. För den socialdemokratiska typen av välfärdsstat och dess medborgare är detta en påtaglig förändring, eftersom ett av de mest kännetecknande dragen hos vår välfärdsstat är att välfärd både har varit offentligt finansierad och producerad (Edlund och Lindh 2013; Lindbom 2001; Esping-Andersen 1990).

Just på grund av att välfärdsstaten är omfattande har de allra flesta svenskar ofta många och personliga erfarenheter av välfärdsstaten under sina liv. Förändringar i välfärdspolitikerna berör de flesta på ett eller annat sätt. Därför är det sannolikt att policyförändringar inom välfärdsstatens område har betydelse för medborgarnas politiska attityder och beteende. Det här kapitlet behandlar frågan om hur relationen mellan policyförändringar och opinionen kan karaktäriseras: *om välfärdspolitikerna förändras, förändras attityderna till välfärden och i så fall på vilket sätt?* Mer specifikt syftar kapitlet till att undersöka hur privatisering av välfärdstjänster påverkar medborgarnas attityder till ytterligare privatiseringar. De här attityderna antas även vara olika beroende på placering på vänster-högerskalan.

Teoretiskt utgår analyserna från antaganden inom *policy feedback*-teorier. Medborgarnas respons på politik ses här som en viktig del av den representativa demokratin: om medborgarna inte lägger märke till att politiken förändras och reagerar i förhållande till detta, har politikerna inte så mycket incitament att

representera medborgarnas åsikter i de beslutande församlingarna (Wlezien 1995; Franklin och Wlezien 1997; Johnson m fl 2005). Policy feedback-teorier utgår från att policy inte bara är ett resultat av politiska beslut utan även en "input"-faktor som påverkar människors uppfattningar om politiken och även det politiska beteendet (Pierson 1993). Policy antas alltså ha andra och vidare konsekvenser än exempelvis hur många patienter som vårdas på sjukhus eller hur många som får hemtjänst. Genom att formulera och pröva hypoteser om relationen mellan policy och opinion kan slutsatser dras om policyns betydelse för hur demokratin fungerar (Mettler och Soss 2004).

I kapitlet prövas tre hypoteser om hur opinionen reagerar på privatisering av välfärdstjänster. Hypoteserna utgår från indelningen i positiv och negativ feedback, vilket syftar på i vilken riktning som reaktionen från den allmänna opinionen sker. Positiv feedback innebär att en policyförändring leder till att opinionen vill ha "mer av samma sak": i det här fallet att privatisering ger goda personliga erfarenheter från till exempel att få välja välfärdsleverantör och att detta sedan genererar en allmänt mer positiv syn på ytterligare privatiseringar. Negativ feedback kopplas här till den så kallade termostatmodellen, där antagandet är att medborgarna reagerar på policyförändringar i relation till sina preferenser om vilken nivå av policy, i det här fallet privatisering, som är att föredra och till den nivå som för närvarande finns. Med andra ord är utgångspunkten att de ger uttryck för relativa preferenser när de svarar på frågor som handlar om en ökning eller minskning av policy i förhållande till dagsläget. Om privatiseringen ökar förväntas medborgarna svara genom att minska sina preferenser för ytterligare privatisering, eftersom nivån hamnar närmre det man föredrar: man drar alltså ned på termostaten för att signalera till beslutsfattarna att politiken går åt rätt håll (se Soroka & Wlezien 2010). Detta förutsätter givetvis att ökningen är något som majoriteten av medborgarna vill. I det här fallet är ökningen av privata aktörer något som förknippas med den borgerliga regeringen som röstades fram 2006 och 2010.

Hypotes 1: När privatiseringen av välfärdstjänster ökar, reagerar medborgarna med att bli mer positiva till en fortsatt ökning av privatisering.

Hypotes 2: När privatiseringen av välfärdstjänster ökar, reagerar medborgarna med att bli mer negativa till en fortsatt ökning av privatisering.

Privatisering är en fråga som har en tydlig ideologisk prägel i Sverige, både bland partier och väljare. För medborgare som är ideologiskt orienterade åt höger är det mindre problematiskt med privatisering än för de som är orienterade åt vänster. Att privatisering är avhängig av ideologisk tillhörighet innebär att medborgarna har olika utgångspunkter när det gäller privatiseringsreformer: alliansregeringen representerar inte alla i det här fallet. Därför är det rimligt att anta att reaktionerna på privatisering av välfärd skiljer sig åt beroende på ideologisk orientering. Även om det är möjligt att vänsterorienterade medborgare svarar med positiv feedback

på grund av positiva erfarenheter av privata alternativ, är det mindre sannolikt än att högerorienterade gör det. Och det är mer sannolikt att högerorienterade reagerar på en privatiseringsökning med att dra ned på termostaten som en signal till politikerna att privatiseringsnivån närmar sig det som de föredrar.

Hypotes 3: medborgarnas reaktioner på ökad privatisering av välfärdstjänster är beroende av ideologisk orientering.

Medborgarnas reaktioner på ökad privatisering

Medborgarnas reaktioner på ökad privatisering av välfärdstjänster analyseras genom ett generellt mått på minskning av den offentliga sektorn och dessutom görs en specifik studie av privatiseringen av vårdcentraler – vårdvalet. Det är viktigt att poängtera att syftet med studien inte är att dra slutsatser om kausalitet. Istället är fokus på dynamiken mellan policy och opinion över tid och i vilken riktning opinionen rör sig i relation till policyförändringarna.

För att ge en generell bild av privatisering inom välfärdssektorn har andelen som är anställda inom privat välfärd ökat från 11 procent 2001 till ungefär 17 procent 2010. Den geografiska variationen är ganska stor, där andelen anställda i privat välfärd är störst i storstäderna och mindre på landsbygden. En av de större reformerna under den borgerliga regeringens styre är införandet av Lagen om valfrihet (LOV) 2009. Lagen ger kommunerna möjlighet att låta privata företag etablera sig för att erbjuda välfärdsservice inom till exempel hemtjänst. De privata och de offentliga servicegivarna har samma villkor och finansieras på samma sätt, genom skattepengar. I dagsläget (2014) har 177 kommuner infört eller beslutat att införa LOV, 47 kommuner har beslutat att inte använda lagen och 33 har inte bestämt sig än (uppgifter från Sveriges kommuner och landsting, www.skl.se). Efter införandet av LOV har privatiseringen ökat på många områden.

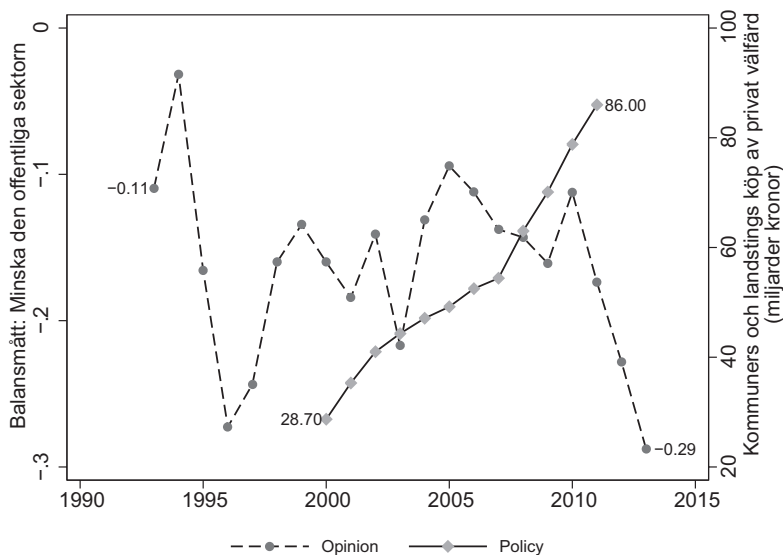
Vårdvalsreformen bygger på Lagen om valfrihet och är obligatorisk. Reformen innebär att privata och offentliga vårdcentraler får etablera sig på villkor att de uppfyller de bestämmelser som finns och som beslutats av landsting/regioner. Medborgarna får sedan välja fritt mellan vårdcentralerna. Efter införandet av vårdval, har antalet privata vårdcentraler ökat från 288 till 486 stycken. Majoriteten av dem finns i större städer.

Resultaten presenteras i två diagram för varje fråga, ett med privatisering av verksamhet och medborgarnas attityder och ett där medborgarna är uppdelade i ideologiska grupper. Som policymått för den allmänna utvecklingen används kommuners och landstings totala inköp av privat välfärdsservice över tid. Måttet är tillgängligt från 2000 till 2011. När det gäller primärvården används utvecklingen av andel privata vårdcentraler från 2001-2012.

Att minska den offentliga sektorn

Privatisering av offentlig verksamhet kan ses som ett sätt att minska den offentliga sektorns omfattning. Även om finansieringen av välfärd fortfarande är offentlig, innebär privatisering att statens ansvar för produktionen av välfärd minskar. Därför är det intressant att undersöka hur medborgarnas åsikter om att minska den offentliga sektorn samspelar med ökningen av privat verksamhet inom välfärdssektorn.

Figur 1 Attityder till att minska den offentliga sektorn (balansmätt, 1993-2013) och kommuners/landstings inköp av privat välfärdservice (2000-2011)

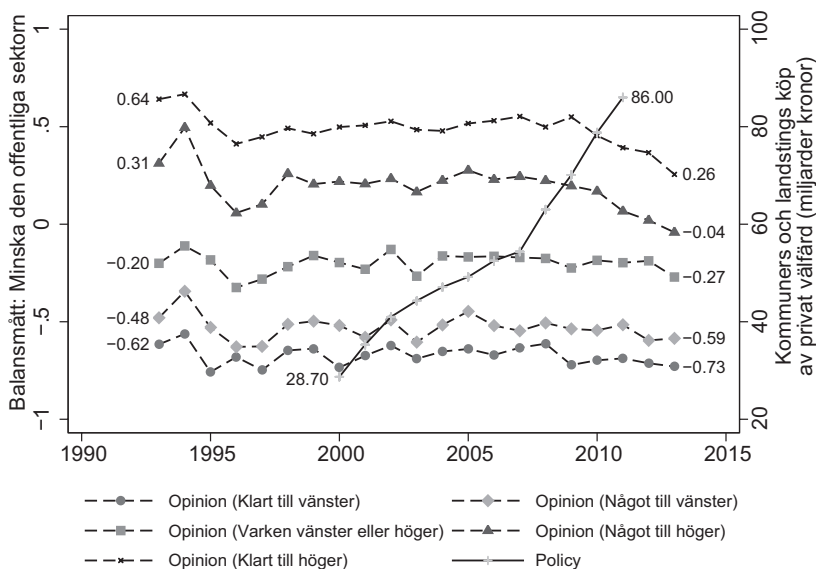
Kommentar: Balansmättet för opinion visar de som är positiva till förslaget minus de som är negativa till förslaget. Frågan från nationella SOM-undersökningen som används är: Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? Minska den offentliga sektorn. Svartalternativ: mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag och mycket dåligt förslag.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1993-2013 och Ekonomifakta.

En tydlig tendens i diagrammet är att från 2006 minskar preferenserna för förslaget att minska den offentliga sektorn samtidigt som privatiseringen ökar. År 2010 avviker lite med en ökning av balansmättet. Detta var ett valår, med en samtidig ökning av högerattityder bland väljarna (Holmberg och Oscarsson 2013), vilket kanske kan förklara avvikelserna. Hur ska vi då tolka resultatet? Även om det finns en viss tendens att preferenserna för att minska den offentliga sektorn ökar något mellan 2000 och 2005 samtidigt som kommuners och landstings köp av privat

verksamhet börjar öka, är det ganska uppenbart att medborgarna under senare år inte svarar med att vilja minska den offentliga sektorn när privatiseringen ökar, utan tvärtom. Det verkar som att medborgarna sänker "termostaten" när privatiseringen ökar, vilket enligt termostatmodellens antaganden ska tolkas som en signal till politikerna att nivån på privatiseringen börjar närma sig den nivå som majoriteten föredrar. Att notera här är att resultatet alltså inte ur det här teoretiska perspektivet självklart ska tolkas som att medborgarna blir mer negativa till privatisering utan just som en signal att det räcker med ökningen. Startpunkten för minskningen är när den borgerliga regeringen kom till makten 2006. Det är möjligt att opinionens reaktion inte (enbart) sker i relation till själva policyn, utan även i relation till valet: när den borgerliga regeringen kom till makten började medborgarna förvänta sig en omsvängning av välfärdspolitiken och reagerade redan då.

Figur 2 Attityder till att minska den offentliga sektorn (balansmätt, 1993-2013) bland ideologiska grupper och kommuners/landstings inköp av privat välfärdsservice (2000-2011)

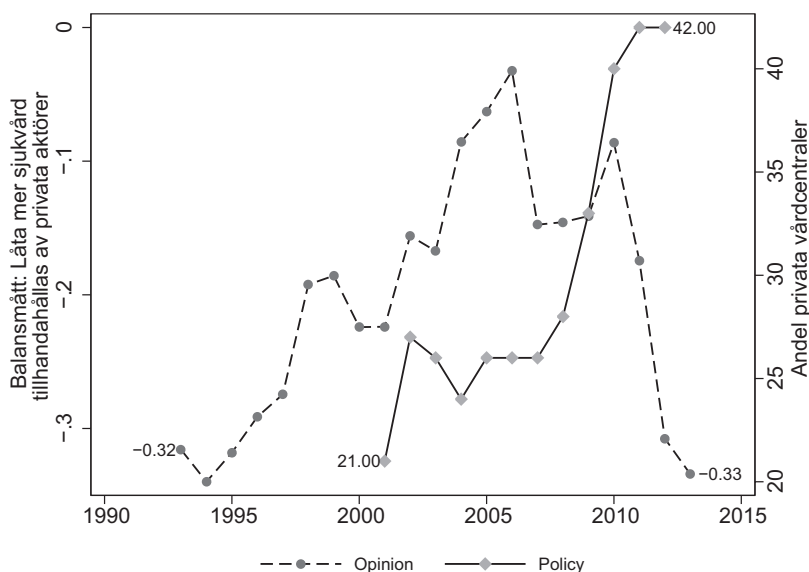
Kommentar: Balansmättet för opinion visar de som är positiva till förslaget minus de som är negativa till förslaget. Frågan från nationella SOM-undersökningen som används är: Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? Minska den offentliga sektorn. Svartalternativen är: mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag och mycket dåligt förslag. För att mäta ideologisk orientering används följande fråga från de nationella SOM-undersökningarna 1993-2013: Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1993-2013 och Ekonomifakta.

Resultaten pekar på att det finns en del skillnader i hur olika grupper reagerar på den ökande privatiseringen. Medan de som placerar sig i mitten eller till vänster inte förändrar sina attityder nämnvärt, finns det en förändring av de högerorienterades attityder till att minska den offentliga sektorn. För de som är klart till höger minskar balansmättet från 55 år 2009 till 26 år 2013. Det verkar således som att de som är mest positiva till förslaget att minska den offentliga sektorn börjar signalera att det är nog vid en viss tidpunkt, eller åtminstone att policyn börjar närma sig den nivå som de anser vara att föredra. Även om balansmättet för de som placerar sig till vänster minskar en del är de i princip lika negativa till förslaget att minska den offentliga sektorn oavsett hur nivån på privatiseringen ser ut.

Sjukvård – ökningen av privata vårdcentraler

Figur 3 Attityder till att bedriva mer av sjukvården i privat regi (balansmätt, 1993-2013) och andelen privata vårdcentraler (2001-2012)

Kommentar: Balansmättet för opinion visar de som är positiva till förslaget minus de som är negativa till förslaget. Frågan från nationella SOM-undersökningen som används är: Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? Bedriva mer av sjukvården i privat regi. Svartaltnativ: mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag och mycket dåligt förslag.

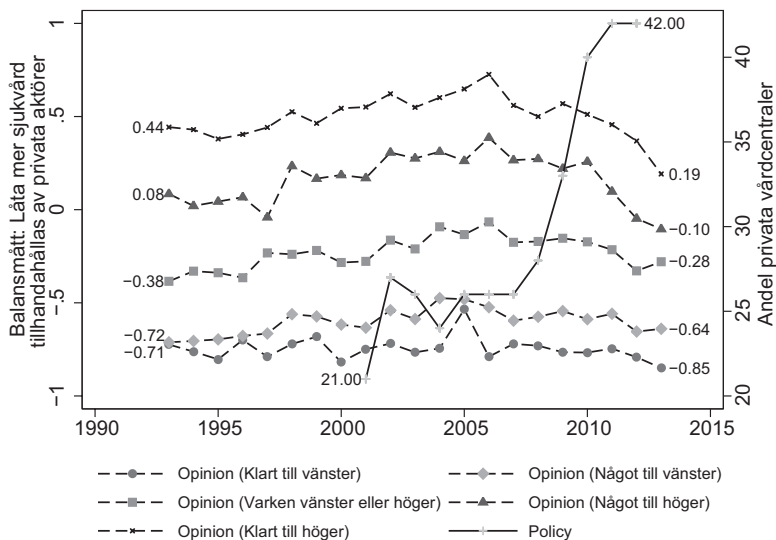
Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1993-2013 och Sveriges kommuner och landsting.

Frågan i den nationella SOM-undersökningen gäller visserligen privatisering av sjukvård som helhet, men den mest påtagliga utvecklingen när det gäller priva-

tisering har främst skett inom primärvården. Framförallt gäller detta naturligtvis konsekvenserna av vårdvalsreformen. Primärvården är också den del av sjukvården som flest kommer i kontakt med. Det är därför rimligt att anta att svaren på frågan åtminstone till stor del syftar på primärvården, även om det inte går att säga säkert.

Som synes i figuren innebar vårdvalsreformen, som infördes 2009/2010 i de flesta landsting/regioner, en omedelbar och kraftig ökning av andelen privata vårdcentraler i landet. Reformen var märkbar för medborgarna, framförallt i de delar av landet (större städer) där antalet vårdcentraler ökade. Men reformen diskuterades också ganska flitigt i media och medborgarna uppmuntrades att välja vårdcentral aktivt i takt med att reformen infördes i landstingen. Att reformen var så synlig och att resultatet i form av ett ökat antal vårdcentraler följde så pass snabbt efter införandet gör att sannolikheten för att det är just ökningen av vårdcentraler som medborgarna reagerar på ökar.

Figur 4 Attityder till att bedriva mer av sjukvården i privat regi inom ideologiska grupper (balansmätt, 1993-2013) och andelen privata vårdcentraler (2001-2012)

Kommentar: Balansmättet för opinion visar de som är positiva till förslaget minus de som är negativa till förslaget. Frågan från nationella SOM-undersökningen som används är: Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? Bedriva mer av sjukvården i privat regi. Svartaltnativ: mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag och mycket dåligt förslag. För att mäta ideologisk orientering används följande fråga från de nationella SOM-undersökningarna 1993-2013: Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-höggerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?

Källa: Nationella SOM-undersökningarna 1993-2013 och Sveriges kommuner och landsting.

Resultatet visar att hypotesen om negativ feedback återigen får stöd: i takt med att andelen privata vårdcentraler ökar, minskar medborgarnas preferenser för att öka privatiseringen ytterligare. Före 2006 ökar balansmättet för opinionen, vilket indikerar att medborgarna ville ha en ökande privatisering av sjukvården. Denna ökning verkar korrelera med en relativt låg andel privata vårdcentraler. Även om måttet inte börjar förrän år 2001, så kan vi utgå från att andelen privata alternativ före vårdvalsreformen var ungefär lika stor som under början av 2000-talet. Tendensen före 2006 indikerar att medborgarna önskade mer privat sjukvård i relation till den nivå som då fanns. När majoritetens önskemål uppfylldes – eller kanske antogs uppfyllas då den borgerliga regeringen kom till makten – minskade preferenserna igen vilket alltså enligt termostatmodellen ska tolkas som att nivån närmar sig eller har nått den nivå som de flesta medborgare föredrar.

Mönstret är liknande som för frågan om att minska den offentliga sektorn: balansmättet för de som placerar sig till höger minskar mer än för de som placerar sig till vänster då andelen privata vårdcentraler ökar. Detta är särskilt märkbart bland de som placerar sig klart till höger, där preferenserna för att privatisera sjukvården ytterligare sjunker ganska dramatiskt, från 55 till 19 mellan 2009 och 2013. Även om de som står till höger verkar reagera mer, sjunker även måttet för de som placerar sig klart till vänster (från -76 till -85 mellan 2009 och 2013) och något till vänster (från -54 till -64 samma år). Privatiseringen av vårdcentraler verkar trigga en starkare reaktion än den mer allmänna privatiseringen av välfärdstjänster. Som nämns ovan var vårdvalsreformen märkbar för medborgarna, vilket innebär att det i det här fallet finns ett ganska tydligt ”före och efter” reformen. Detta kan förmodligen bidra till att förklara de jämförelsevis starka reaktionerna. Den teoretiska slutsatsen av resultaten är att oavsett ideologisk tillhörighet, genererar ökningen av privata vårdcentralen en negativ feedback-reaktion.

Märker medborgarna policyförändringar?

Att medborgarna lägger märke till och reagerar på policyförändringar är en utgångspunkt för att den representativa demokratin ska fungera, i den bemärkelsen att politikerna annars kan få mindre incitament att representera sina väljare. Resultaten i det här kapitlet tyder på att väljarna reagerar i relation till policyförändringar i form av ökad privatisering av välfärdstjänster – men det är inte någon självklar slutsats. För att kunna dra en säker slutsats om att det finns ett samband mellan policyförändring och förändrade attityder är det också nödvändigt att kunna specificera och visa hur kopplingen mellan policy och opinion ser ut, något som inte görs i det här kapitlet. Som Campbell (2012) påpekar är en utmaning i den här typen av analyser att kunna fastställa hur stor kunskap människor i allmänhet har om policyförändringar: noterar de förändringen överhuvudtaget och har de i så fall tillräckligt god information för att kunna ha en någorlunda välgrundad åsikt? När det gäller privatiseringen inom primärvården är det relativt rimligt att

utgå från att det finns en koppling mellan policyförändring och opinion på grund av att vårdvalsreformen var så pass synlig och märkbar för medborgarna. Det är något svårare att dra slutsatser angående attityderna till privatiseringen generellt där kopplingen inte är lika självklar.

En intressant fråga är vad det är som medborgarna reagerar på. Är det policyförändringen som sådan eller är det kanske så att man snarare reagerar i relation till valen? Om en borgerlig regering röstas fram av en majoritet kan det vara så i det här fallet att regeringen kopplas starkt till en viss välfärdspolitik, inkluderande en ökad privatisering. Vissa tendenser i diagrammen tyder på att medborgarna under tidigare socialdemokratiska regeringar uppvisar en ökad preferens för ökande privatiseringar och när regeringsskiftet sedan kom 2006 så minskar preferenserna ganska snabbt. Detta kan bero på att medborgarna gör ett antagande om att en borgerlig regering kommer att föra en politik i riktning mot ökad privatisering och redan då ”drar ned termostaten”.

Både när det gäller den allmänna förändringen i form av landstings och kommuners inköp av privat verksamhet inom välfärdsstaten och privatisering av vårdcentraler, verkar medborgarna respondera med negativ feedback på ökningen av privatisering i de flesta fall: antagandet om negativ feedback får alltså stöd. Enligt termostatmodellens antaganden är en negativ feedback en signal till politikerna att minska eller stoppa privatiseringen men inte nödvändigtvis för att medborgarna blir mer negativa till privatisering i sig, utan för att de anser att nivån på privatiseringen har närmat sig den nivå som de uppfattar som önskvärd. Enligt Soroka och Wlezien (2010) betyder detta att den representativa demokratin fungerar relativt väl i det här fallet – förutsatt att de politiska representanterna i sin tur reagerar med att minska eller åtminstone sluta öka privatiseringen.

Hypotesen om positiv feedback får ett visst stöd under åren före 2006. I figur 1 och 3 kan vi utläsa att opinionen uppvisar en svagt ökande tendens för att minska den offentliga sektorn respektive privatisera mer sjukvård mellan 1995 och 2006, samtidigt som privatiseringen ökar från början av 2000-talet. Eftersom opinionen rör sig lite upp och ned under perioden är det emellertid något svårt att tolka resultaten.

Hypotesen om att ideologisk orientering har betydelse för hur medborgarna reagerar får stöd: de som placerar sig till höger på vänster-högerskalan uppvisar tydligare reaktioner på policyförändringen än de som placerar sig till vänster. Det här kan tolkas som att när de högerorienterade röstade fram en borgerlig regering var en av anledningarna att man ville ha en förändring av välfärdspolitiken i riktning mot mer privata alternativ och valfrihet. När den borgerliga regeringen sedan levererade en sådan politik, svarade deras väljare med att skruva ned termostaten för att signalera att nivån närmar sig deras preferenser. Även de som orienterar sig åt vänster uppvisar en minskande preferens för ytterligare privatiseringar efter 2006, men inte lika tydligt. En tolkning är att de inte är lika känsliga för policyförändringar när det gäller privatiseringar: de var negativa redan före privatiseringsvägen

och själva nivån på privatisering spelar då inte så stor roll för deras attityder. Att de blir något mer negativa till ytterligare privatisering kan förmodligen inte tolkas på samma sätt som för de som står åt höger utan snarare att välfärdspolitiken under den borgerliga regeringen rör sig ännu längre bort från den politik som de föredrar.¹

Not

¹ I det här kapitlet analyseras endast en del av utvecklingen av privata alternativ inom välfärdsstaten. I en tidigare analys (Bendz 2014) undersöks även äldreomsorg och skola på samma sätt. Resultaten visar att hypotesen om negativ feedback får stöd när det gäller skolan, där opinionen för en ökad investering i privata skolor minskar från 2006 samtidigt som andelen friskolor (gymnasiet) ökar kraftigt. När det gäller skolan tycks det som att opinionen vänder vid en viss nivå av friskolor. Resultaten för äldreomsorgen är något annorlunda, där opinionen för att låta privata företag svara för äldreomsorg ökar samtidigt som de privata alternativen ökar. Dock slutar mätningen för den nationella SOM-undersökningen 2010 vilket gör det svårt att jämföra med de andra områdena. Dessutom är frågan om äldreomsorg ställd på ett annat sätt än de andra frågorna om privatisering eftersom den inte syftar på nivån av privata alternativ utan en allmän attityd till privatisering inom området.

Referenser

- Bendz, Anna (2014): "Slimming Down the Giant. Public Opinion Responses to Welfare State Reduction in Sweden". Presented at ECPR Joint Sessions, 10-15 April 2014, Universidad de Salamanca
- Campbell, Andrea. 2012. "Policy Make Mass Politics." *Annual Review Political Science*. 15:333-51.
- Edlund, Jonas och Arvid Lind. 2013. "Institutional trust and welfare state support: On the role of trust in market institutions." *Journal of Public Policy*, vol 33, Issue 3, pp 295-317.
- Esping-Andersen, Gösta. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press
- Franklin, Mark N och Christopher Wlezien. 1997. "The Responsive Public: Issue Salience, Policy Change, and Preferences for European Unification". *Journal of Theoretical Politics* 9:347.
- Holmberg, Sören och Henrik Oscarsson. 2013. *Increasing voter volatility* (Allt mer lätttrörliga väljare). Statistics Sweden, report 16.
- Johnson, Martin, Paul Brace och Kevin Arceneaux. 2005. "Public Opinion and Dynamic Representation in the American States: The Case of Environmental Attitudes." *Social Science Quarterly*, Vol 86, No 1.

- Lindbom, Anders. 2001. "Dismantling the social democratic welfare model? Has the Swedish Welfare State lost its defining character?" *Scandinavian Political Studies*, Vol 24, No 3, 171-193.
- Mettler, Susan och Joe Soss 2004. "The Consequences of Public Policy or Democratic Citizenship: Bridging Policy Studies and Mass Politics." *Perspectives on politics* 2:1
- Pierson, Paul. 1993. "When Effect Becomes Cause. Policy Feedback and Political Change". *World Politics*, vol 45, nr 4, pp 595-628
- Soroka, Stuart N och Christopher Wlezien. 2010. *Degrees of Democracy: Politics, Public Opinion and Policy*. New York: Cambridge University Press.
- Statistiska centralbyrån (2014): *Offentlig ekonomi 2014*.
- Wlezien, Christopher. 1995. "The Public as a Thermostat: Dynamics of Preferences for Spending". *American Journal of Political Science*, vol 39, No 4, pp 981-1000.

Opinion

NEJ TILL VINSTUTDELNING – JA TILL VALFRIHET I VÄLFÄRDEN

LENNART NILSSON

Under den ekonomiska krisen på 1990-talet fattade regeringen Bildt beslut som kom att innebära djupgående förändringar av den svenska välfärdsstaten med öppnandet för privata aktörer inom vård, skola och omsorg. Tidigare hade produktionen av den offentligt finansierade verksamheten nästan uteslutande bedrivits av stat, landsting och kommuner eller affärsdrivande verk och offentligt ägda företag. Utmärkande för den nya politiken var marknadsinriktningen med vinstdrivande företag. Privata företag skulle öka mångfalden och effektivisera välfärdssektorn. De viktigaste argumenten emot var att privatisering riskerar att leda till minskad likvärdighet och segregation samt att den demokratiska kontrollen försvagas (Bendz 2012; Kastberg 2010).

Utvecklingen har gått mot att vinstdrivande företag har expanderat medan den tredje sektorn bestående av ekonomiska och ideella föreningar, stiftelser och trosamfund samt andra icke vinstdrivande organisationer fortsatt svarar för en liten andel av den icke offentliga verksamheten i Sverige. Inom vården är det främst inom den öppna vården som privatiseringen ägt rum. År 2009 var i Sverige cirka en tredjedel privat anställda och ökningen har främst skett inom stora och utland-sägda företag. *Non profit* sektorn spelar en marginell roll.¹ Inom äldreomsorgen har expansionen inom privata företag också varit mycket snabb. Även här har andelen anställda inom *non profit* organisationer minskat. Detsamma gäller personlig assistens. Det är emellertid stora skillnader mellan olika kommuner och landsting/regioner när det gäller andelen privata utförare inom vård och omsorg. Inom skolan och förskolan är förutsättningarna annorlunda genom pengsystemet. *Non profit* sektorn är större än inom vård och omsorg men det är inom den kommersiella delen som expansionen skett. Speciellt gäller det gymnasieskolan, där de vinstdrivande bolagen dominerar helt inom den privata sektorn. Däremot arbetar nio av tio i folkhögskolor och bildningsförbund inom ideella organisationer (Johansson 2011).

Inom sjukvård och äldreomsorg verkar privata företag i flera europeiska länder (Norberg 2012). Av tradition svarar icke vinstdrivande organisationer för en betydande andel av vården och omsorgen och i flera fall har också lagstiftningen främjat denna typ av verksamhet (Johansson 2011).

I arbetet *Konkurrensens konsekvenser. Vad händer med svensk välfärd?*² konstaterade ledande svenska välfärdsforskare att det i stor utsträckning saknas forskning och kunskap om effekterna av de välfärdspolitiska reformerna och konkurrensens kon-

sekvenser, vilket i sig var ett ställningstagande som vållade stor debatt. Etablerandet av ”kvasimarknader”, där den som nyttjar tjänsten inte betalar utan finansieringen sker genom skatter, ställer särskilda krav på verksamheten (Hartman red. 2011). Det gör också att det inte bara är brukarens bedömning som är viktig att undersöka utan även skattebetalarens/väljarens åsikter.

I SOM-undersökningen 2013 har särskilt fokus inriktats på svenska folkets åsikter om vinster välfärden. Det gäller både attityden till vinster och vinstutdelning i välfärden, regleringen av verksamheten samt vinstmedlens disposition. Vidare analyseras inställningen till valfrihet inom välfärden och vilken betydelse synen på valfrihet har för attityden till vinstutdelning. När det gäller tjänstproduktion inom välfärdssektorn har inställningen till alternativ till kommuner och landsting/regioner som serviceproducenter undersökts. I analyserna redovisas hela svenska folket åsikter samt attityderna bland väljare och brukare. Vidare har experiment genomförts med olika frågeformuleringar när det gäller vinstutdelning. Den breda uppsättningen frågor om vinster och valfrihet i välfärden resulterar i ett omfattande figur- och tabellmaterial som redovisas i artikeln.

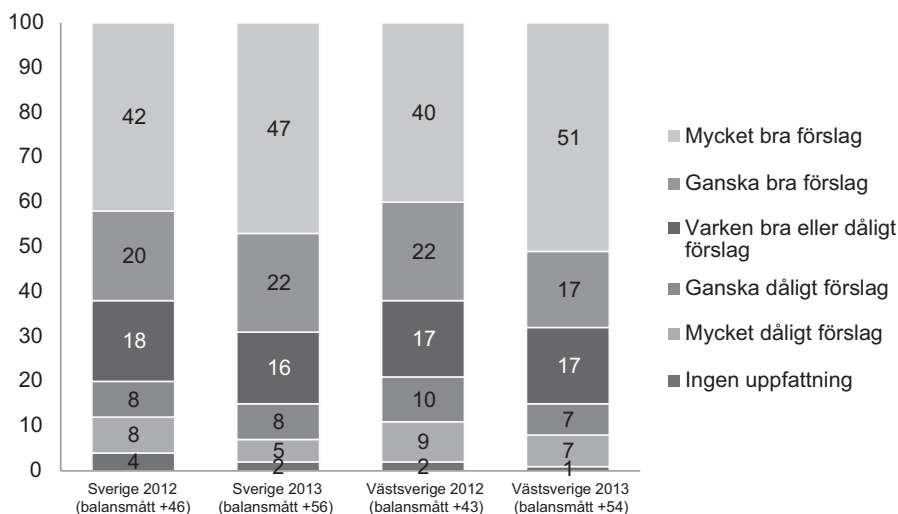
Vinster i välfärden

I 2012 års SOM-undersökningar ingick för första gången en generell fråga om vinster inom välfärden: *Vinstutdelning skall inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg*. Frågan avsåg alltså uttryckligen vinstutdelning med angivande av de tre kärnområdena inom skattefinansierad välfärd. Den var inriktad på ett långtgående alternativ till nuvarande förhållanden, som medger vinstutdelning, och innebar att man skulle införa ett förbud mot vinstutdelning. Det är viktigt att framhålla att i frågan angavs inga motiv för eller emot utan den avsåg principfrågan om vinstutdelning skall vara tillåten eller inte.

Frågan om vinstutdelning ingick i SOM-institutets nationella undersökning och i den västsvenska undersökningen. Resultaten från undersökningarna var i det närmaste identiska; drygt 60 procent ansåg att vinstutdelning inte skall tillåtas medan mindre än 20 procent tyckte att det är ett dåligt förslag. Knappt var femte svarande valde alternativet varken bra eller dåligt förslag och det var få som inte hade någon åsikt. Dessutom skall framhållas att ca 40 procent valde ytterlighetsalternativet *mycket bra förslag*.² Det senare är ett mycket ovanligt svarsmönster när det gäller den här typen av frågor och är ett uttryck för intensitet i svaren.

År 2013 har den kritiska inställningen till vinstutdelning förstärkts både i Väst-sverige och i hela Sverige; närmare 70 procent tycker att det är ett bra förslag att inte tillåta vinstutdelning och cirka hälften väljer alternativet *mycket bra förslag*. Knappt 15 procent tycker att det är ett dåligt förslag (figur 1).

Figur 1 Förslaget att Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg, Sverige och Västsverige 2012 och 2013 (procent)

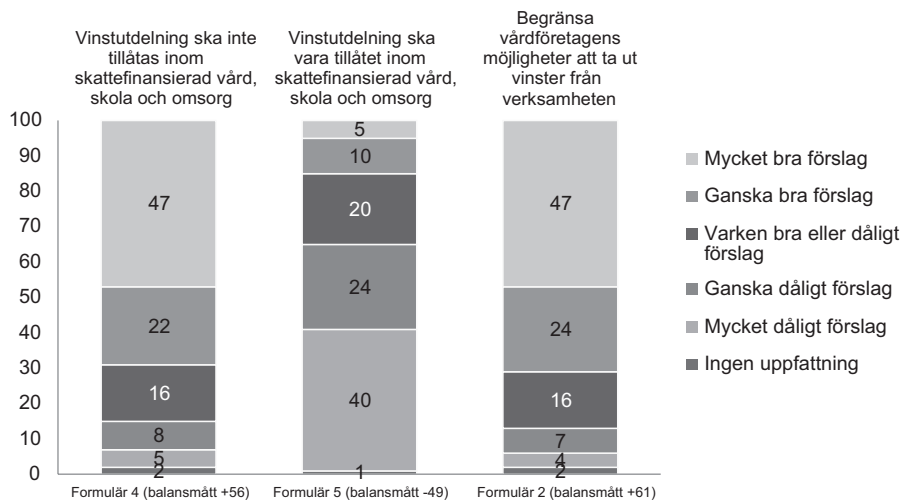
Kommentar: Svarepersonerna har fått ta ställning till förslaget som redovisas i figuren och svarsalternativen var: 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag.

Källa: De nationella och de västsvenska SOM-undersökningen 2012 och 2013.

I 2013 års undersökning genomfördes ett metodtest och i ett av formulären ingick den omvända formuleringen *Vinstutdelning skall vara tillåtet inom skattefinansierad vård, skola och omsorg*. Resultatet är som framgår av figur 2 i det närmaste identiskt; närmare två tredjedelar anser att det är dåligt förslag och endast 15 procent tycker att det är ett bra förslag. Det ingick även en tredje fråga med formuleringen *Begränsa vårdföretagens möjligheter att ta ut vinster från verksamheten* och även här är svarmönstret i huvudsak detsamma. Andelen som instämmer ökar något till 70 procent och andelen som tycker att det är ett dåligt förslag är 10 procent.

Oavsett vilken frågeformulering som används finns det ett mycket stort motstånd mot vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg. Missnöjet med de nuvarande förhållandena är utbrett. Eftersom resultaten är mycket likartade oavsett sättet på vilket frågorna ställts i undersökningarna kan vi sluta oss till att attityder till vinstuttag i välfärden är kristalliserade och politiserade bland medborgarna.

Figur 2 Olika förslag om Vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg, Sverige 2013 (procent)

Kommentar: Svarepersonerna har fått ta ställning till förslagen som redovisas i figuren och svarsalternativen var: 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Partisympati och vinstutdelning

Vinster inom välfärden har under senare år blivit en mycket omdebatterad politisk fråga. Vänsterpartiet kräver förbud mot vinster och socialdemokraterna och LO har tagit ställning för begränsningar i möjligheterna till vinstuttag. I *Framtidskontraktet* antaget av Socialdemokraternas partikongress i april 2013 framhålls "Vinstintresset skall inte vara styrande i välfärden". Vidare heter det att förslagen skall avsevärt begränsa vinsterna (www.socialdemokraterna.se). LO vill i rapporten "Åtgärder för att begränsa vinst i välfärden" och andra förslag gå väsentligt längre (www.lo.se). Tre ledande miljöpartister bad i en debattartikel i Aftonbladet om ursäkt för partiets tidigare friskolepolitik och framhöll: "Nu gäller det att göra rätt. Och i detta måste ligga att få bort vinstintresset ur ekvationen". (Ruwaida, Pertoft och Amin, 2013). Partiet uttalade sig på sin kongress 2013 att friskolornas eventuella vinst skall återinvesteras i verksamheten. Miljöpartiets har ändrat uppfattning i vinstfrågan och socialdemokraternas förslag våren 2014 att avskaffa den fria etableringsrätten inom skolan (www.socialdemokraterna.se). Därmed har den blocköverskridande överenskommelsen om friskolorna i praktiken urholkats

(SOU 2013:56). I sitt sommartal 2012 framhöll sverigedemokraternas partiledare att välfärden inte är vilken marknad som helst och att vinstuttag måste regleras hårdare (www.sverigedemokraterna.se).

De borgerliga partierna har gemensamt betonat att valfrihet förutsätter privata alternativ och därmed också vinstdrivande verksamhet och att effektiviteten främjas av privat företagsamhet inom välfärdssektorn. Men det förekommer också en intern debatt mellan allianspartierna i regeringen. Företrädare för KD, C och FP har drivit att Lagen om valfrihetssystem (LOV, SFS 2008:962) skall tillämpas i alla kommuner och landsting/regioner medan finansmarknadsministern och moderaternas gruppledare i riksdagen föreslagit att den inte bör göras obligatorisk och uttryckt tveksamhet till fortsatta privatiseringar (Norman och Kinberg Batra 2012 och 2013).

Svenskt Näringslivs VD Urban Bäckström framhåller i ett brev till medlemsföretagen att den socialdemokratiska partikongressens förslag om välfärdsföretag i Framtidskontraktet är ”den värsta inskränkningen av fri företagsamhet sedan löntagarfonderna” (DI 130413). Många andra aktörer inom detta område har också deltagit i debatten som SKL, Dagens Samhälle, Almega, Vårdföretagarna, Friskolornas riksförbund, Timbro, FAMNA – idéburen vård och omsorg, Idébundna skolors riksförbund samt berörda fackliga organisationer.

Tabell 1 Partisympati och förslaget Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg, Sverige 2013 (procent och balansmått)

	V	S	MP	C	FP	KD	M	SD	Totalt
Bra förslag	90	78	72	62	61	51	62	61	69
Varken eller	5	12	19	19	15	27	18	20	16
Dåligt förslag	4	8	8	19	23	16	19	16	13
Ingen åsikt	1	2	1	0	1	6	1	3	2
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Balansmått	+86	+70	+64	+43	+38	+35	+43	+45	+56
Antal svarande	90	460	179	(32)	85	(49)	403	120	1586

Kommentar: Partisympati avser bästa parti. Antalet svarande C- och KD-sympatisörer är genomgående mycket få, vilket markerats med parenteser för antalet svarande i denna och andra tabeller.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

I den politiska debatten och i riksdagen finns klara blockskillnader som legat till grund för de politiska besluten på detta område med stor samstämmighet bland allianspartierna medan de rödgröna partierna varit oeniga. Hur ser det då ut

bland partiernas sympatisörer? Bland samtliga partiers sympatisörer finns 2013 en majoritet för att det är ett bra förslag att inte tillåta vinstutdelning: bland de rödgröna 70 procent eller mer och bland allianspartierna 50-60 procent. Omvänt är det bland de rödgröna under 10 procent som tycker att det är ett dåligt förslag och bland de borgerliga cirka 20 procent.

I metodtestet med den omvända formuleringen av frågan *Vinstutdelning ska vara tillåtet inom skattefinansierad vård skola och omsorg* var resultatet bland svenska folket detsamma, dvs en klar majoritet var emot vinstutdelning. Även bland partiernas sympatisörer är svarsmönstren desamma med den omvända formuleringen. Över 70 procent bland de rödgröna anser att det är ett dåligt förslag att tillåta vinstutdelning, bland FP-, KD- och SD-sympatisörer ca 60 procent och bland C- och M-sympatisörer 50 procent.

När det gäller att *begränsa* värdföretagens möjligheter att ta ut vinster från verksamheten är det en klar majoritet inom alla partier som stöder ett sådant förslag och det är färre än var femte som motsätter sig en begränsning. Inom samtliga partier finns det alltså ett utbrett stöd för att öka regleringen och förbjuda vinstutdelning.

Hur skall vinster disponeras?

Vinst behöver emellertid inte vara kontroversiellt om vinsten återinvesteras i verksamheten. Det är uttag eller utdelning av vinster till ägarna som det råder olika uppfattningar om oavsett om utbetalning sker löpande enligt beslut av stämma eller i samband med försäljning av företaget. Vad som varit särskilt omdiskuterat har varit om företagen betalar skatt i Sverige eller i länder med mer gynnsamma skatteregler, speciellt om det sker inom ramen för internationella koncerner med möjlighet att påverka var och i vilka former vinstuttaget sker.

I 2013 års undersökning ingick också en fråga om hur eventuella vinster skall disponeras. Skall företagen som idag själva besluta om vinstutdelning eller skall vinstutdelning inte tillåtas. Dessutom angavs två mellanalternativ: *Det mesta av vinsten ska återinvesteras i verksamheten och endast en mindre del ska få delas ut* samt *Vinster ska endast få återinvesteras i verksamheten*.

Det är få som stödjer den nuvarande ordningen att *Företagen själva skall bestämma om vinstutdelning* men samtidigt är det också färre än var femte som väljer alternativet *Vinstutdelning ska inte tillåtas*. Alternativet *Vinster ska endast få återinvesteras i verksamheten* innebär emellertid att vinstutdelning inte skall ske och tillsammans med förslaget att vinstutdelning ska inte tillåtas är det hälften som väljer dessa alternativ. Bland V- och S-sympatisörer är det en klar majoritet; bland MP- och SD-sympatisörer är det hälften medan det är betydligt färre bland allianspartiernas sympatisörer. Närmare en tredjedel väljer alternativet *Det mesta av vinsten ska återinvesteras i verksamheten och endast en mindre del ska få delas ut* och bland de borgerliga sympatisörerna är det cirka 40 procent som föredrar detta alternativ.

Tabell 2 Partisymptati och olika förslag om vinstutdelning i företag inom skattefinansierad vård, skola och omsorg, Sverige 2013 (procent och balansmått)

	V	S	MP	C	FP	KD	M	SD	Totalt
Företag ska som idag själva bestämma om vinstutdelning	2	4	2	19	11	4	15	5	7
Det mesta av vinsten ska återinvesteras i verksamheten och endast en mindre del ska få delas ut	9	20	29	42	43	39	43	29	30
Vinster ska endast få återinvesteras i verksamheten	34	37	46	16	25	27	21	29	30
Vinstutdelning ska inte tillåtas	49	26	12	10	13	12	12	21	20
Ingen uppfattning	6	13	11	13	8	18	9	16	13
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
<i>Antal svarande</i>	89	440	175	(31)	85	(49)	402	116	1552

Kommentar: Frågans formulering: "Det finns idag en debatt om vinstutdelning inom skattefinansierad vård skola och omsorg". Svartalternativen framgår av tabellen. Partisymptati avser bästa parti.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Synen på vinstutdelning bland brukare och nära anhöriga

I väljarrollen är det oavsett partitillhörighet alltså en mycket stark övervikt för att inte tillåta vinstutdelning. Men i vilken utsträckning påverkas inställningen av brukarrollen, det vill säga om man själv nyttjar privata tjänster inom vård, skola och omsorg eller är nära anhörig till någon som brukar privata alternativ.

Brukarna av både offentliga och privata alternativ inom vård och skola gör samma bedömning av vinstutdelning som allmänheten; det vill säga närmare två tredjedelar tycker att vinstutdelning inte skall tillåtas. Skillnaden mellan de som går i kommunala och fristående skolor är liten och detsamma gäller mellan de som vänder sig till offentliga och privata vårdcentraler. Samma svarmönster gäller för de som har nära anhöriga som nyttjar offentliga och privata tjänster inom vård och skola. De som nyttjar privata alternativ inom barnomsorg och äldreomsorg är förhållandevis få men resultaten är likartade inom dessa områden. Bland dem som varken har direkt kontakt med respektive serviceområde som brukare eller indirekt har det som nära anhörig är resultatet detsamma som bland allmänheten.

Tabell 3 *Inställningen till vinstutdelning bland brukare och nära anhöriga till brukare av offentlig och privat vård och skola, Sverige 2013 (procent)*

	Kommunal skola	Fristående skola	Offentlig vårdcentral	Privat vårdcentral/läkare
Brukare:				
<i>Bra</i>	66	63	71	68
<i>Varken eller</i>	19	19	17	17
<i>Dåligt</i>	14	18	11	14
<i>Vet ej</i>	1	0	1	1
Summa	100	100	100	100
Antal	133	(38)	922	476
Nära anhörig:				
<i>Bra</i>	69	63	67	65
<i>Varken eller</i>	19	24	18	18
<i>Dåligt</i>	11	13	14	16
<i>Vet ej</i>	1	0	1	1
Summa	100	100	100	100
Antal	582	185	394	274

Kommentar: För förslaget om vinstutdelning som svarspersonerna har fått ta ställning till se figur 1. Frågan om brukare och anhörig var formulerad på följande sätt: "Har Du eller någon nära anhörig under de senaste 12 månaderna nyttjat någon av följande typer av service?" med svarsalternativen "Ja, jag själv", "Ej själv, men nära anhörig" och "Nej, varken jag själv eller nära anhörig".

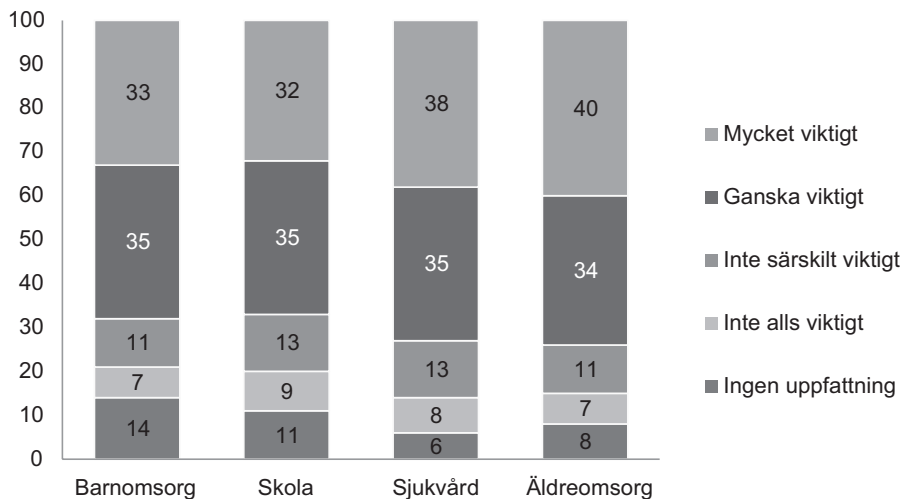
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Bland väljarna är det oavsett parti en majoritet för att inte tillåta vinstutdelning inom skattefinansierad vård skola och omsorg. Bland brukarna och deras anhöriga gäller detsamma.

Inställning till valfrihet inom välfärden

Huvudmotiven för att tillåta privata företag var att det skulle öka mångfalden och effektivisera välfärdssektorn. Valfriheten skulle öka och brukarna av offentligt finansierade tjänster skulle kunna välja – barnomsorg, skola, vårdcentral och sjukhus. Den fria etableringsrätten för producenterna har emellertid inneburit att den ökade valfriheten mellan offentliga och privata alternativ främst finns i storstadsregionerna och resursstarka områden inom dessa. Vad anser då svenska folket och väljare och brukare om valfrihet inom, barnomsorg, skola, vård och äldreomsorg? Hur viktigt är det?

Figur 3 Hur viktigt anser du att det är med valfrihet mellan olika servicegivare inom: (procent)

Kommentar: Frågans formulering: "Hur viktigt anser du att det är med valfrihet mellan olika servicegivare inom barnomsorg, skola, sjukvård, äldreomsorg?" med svarsalternativen: "Mycket viktigt", "Ganska viktigt", "Inte särskilt viktigt", "Inte alls viktigt" och "Ingen uppfattning".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Det finns ett mycket starkt stöd för valfrihet inom samtliga undersökta områden; närmare tre fjärdedelar anser att det är viktigt med valfrihet inom sjukvård och äldreomsorg och drygt två tredjedelar inom barnomsorg och skola. Inom sjukvård och äldreomsorg är det 40 procent som väljer alternativet mycket viktigt och inom barnomsorg och skola en tredjedel. Endast var femte anser att det är mindre viktigt och nästan alla har en åsikt om valfrihet inom välfärden.

En majoritet inom alla partier utom V gör bedömningen att det är viktigt med valfrihet inom skolan och skillnaderna mellan partiernas sympatisörer är betydande från 40 procent bland vänsterpartiets sympatisörer till 70 och 80 procent bland de borgerliga (tabell 4). S-, MP och SD-sympatisörerna bildar i detta avseende en mellangrupp med drygt 60 procent. För övriga undersökta välfärdsområden barnomsorg, sjukvård och äldreomsorg är svarmönstret likartat.

Oavsett om brukarna nyttjar offentlig eller privat skola är det en mycket stor majoritet – över 70 procent – som anser att det är viktigt med valfrihet och detsamma gäller om man nyttjar offentlig eller privat vårdcentral. Samma huvudmönster gäller också för nära anhöriga som indirekt kommer i kontakt med offentliga och privata alternativ inom skola och vård.

Tabell 4 Partisypati och vikten av valfrihet inom skolan, Sverige 2013 (procent)

	V	S	MP	C	FP	KD	M	SD	Totalt
Mycket viktigt	15	26	30	22	36	27	40	35	32
Ganska viktigt	26	33	35	55	46	44	40	32	35
Inte särskilt viktigt	21	15	19	10	7	8	10	14	13
Inte alls viktigt	26	12	9	0	4	8	4	6	9
Ingen uppfattning	12	14	7	13	7	13	6	13	11
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	92	445	176	(31)	85	(48)	399	114	1556

Kommentar: Se kommentaren till figur 3. Partisypati avser bästa parti.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

I vilken utsträckning påverkar då inställningen till valfrihet synen på vinstutdelning.

Även bland dem som anser att det är mycket viktigt med valfrihet inom skolan är det över 60 procent som anser att det är ett bra förslag att inte tillåta vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg och bland dem som anser att det inte alls är viktigt är det nio av tio som anser att vinstutdelning skall förbjudas. Inom barnomsorg, sjukvård och äldreomsorg är huvudmönstret detsamma.

Tabell 5 Förslaget att vinstutdelning inte ska tillåtas och vikten av valfrihet inom skolan, Sverige 2013 (procent)

Valfrihet/ Vinstutdelning	Mycket viktigt	Ganska viktigt	Inte särskilt viktigt	Inte alls viktigt	Ingen uppfattning	Totalt
Mycket bra förslag	43	40	62	83	46	48
Ganska bra förslag	20	29	21	8	22	22
Varken eller	18	19	7	7	22	17
Ganska dåligt förslag	12	9	5	1	5	8
Mycket dåligt förslag	7	3	5	1	5	5
Summa procent	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	482	542	202	131	161	1518

Kommentar: För frågornas formulering se figur 1 och figur 3.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Analyserna av brukarrollen och betydelsen av vikten av valfrihet för inställningen till vinstutdelning avser skolans område men resultaten är likartade för övriga områden. När det gäller möjligheten för vinstdrivande företag att vara huvudmän för skolor med skattefinansiering har Sverige gått längre än andra länder. Under Thatchers tid som utbildningsminister och senare premiärminister var det inte aktuellt att tillåta vinstdrivande skolor med skattefinansiering och när ett system med fristående skolor införts i Storbritannien under Camerons tid som premiärminister under senare år är vinstdrivande företag inte tillåtna. Även i de övriga nordiska länderna gäller samma förhållanden. Sverige och Finland representerar idag två motpoler i Norden när det gäller skolsystem (Nilsson 2013).

Ledamöter av Kungl. Vetenskapsakademien och andra forskare publicerade 2013 artikeln ”Sätt stopp för vinstuttag i skolan” baserad på ett symposiet *Ideas and consequences of market principles in education*, där forskarna med hänvisning till erfarenheterna från Finland gör bedömningen att ”Möjligheten att bedriva skolverksamhet i vinstdrivande syfte bör elimineras” (Cannon, B m.fl. 2013). Svenska folket stöder forskarnas rekommendation och det gäller även de som går i fristående skolor eller har nära anhöriga som gör det och de som anser det vara mycket viktigt med valfrihet inom skolan.

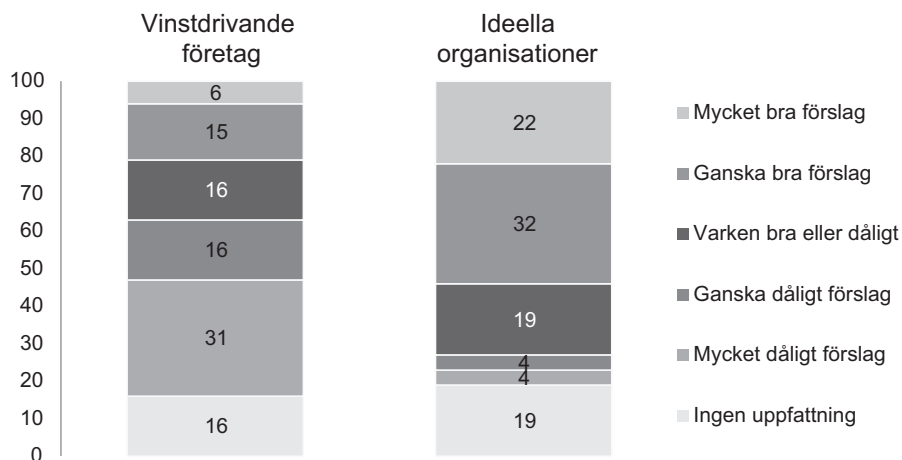
Alternativ till kommun och landsting/region inom skattefinansierad vård, skola och omsorg

Svenska folket vill ha valfrihet inom barnomsorg, skola, sjukvård och äldreomsorg men vill inte att vinstutdelning skall vara tillåten. Vad är det då som man vill se? I en särskild fråga som ställdes första gången i 2013 års undersökning aktualiserades två alternativ till kommun och landsting/region nämligen *vinstdrivande företag* och *ideella organisationer/andra icke vinstdrivande organisationer*. En tredjedel har svårt att ta ställning och väljer alternativen ingen uppfattning eller varken bra eller dåligt. Men utslaget är ändå tydligt. Bara var femte vill se vinstdrivande företag som ett alternativ till de offentliga organisationerna medan en majoritet vill ha icke vinstdrivande organisationer som alternativ. Svarsmönstret ligger i linje med inställningen till vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg som tidigare redovisats.

Bland de rödgröna partierna sympatisörer är det bara var tionde som vill tillåta vinstdrivande företag medan det är mellan 20 och 40 procent bland de borgerliga (tabell 5). Omvänt är det en klar majoritet som motsätter sig vinstdrivande företag bland V-, S- och MP-sympatisörer medan sympatisörerna till övriga partier gör det i mindre utsträckning.

Det finns emellertid ett mycket stort stöd för att ideella organisationer/andra icke vinstdrivande organisationer skall kunna erbjuda alternativ till kommuner och landsting/regioner inom välfärden. Bland S- och SD-sympatisörer är det närmare 50 procent som är för och bland övriga partiers sympatisörer finns en klar majoritet; högst värden redovisar FP- och KD-sympatisörer med två tredjedelar.

Figur 4 *Inställning vinstdrivande företag och ideella organisationer inom skattefinansierad skola, vård och omsorg, Sverige 2013 (procent)*

Kommentar: Frågorna lyder: Tycker du att det är bra eller dåligt att det finns tillgång till följande alternativ inom skattefinansierad vård, skola och omsorg, vid sidan av kommun och landsting/region? Vinstdrivande företag och ideella organisationer /andra icke vinstdrivande organisationer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Tabell 6 *Partisympati och förslaget att det ska finnas tillgång till ideella organisationer/andra icke-vinstdrivande organisationer inom skattefinansierad vård, skola och omsorg vid sidan av kommun och landsting/region, Sverige 2013 (procent och balansmått)*

	V	S	MP	C	FP	KD	M	SD	Totalt
Mycket bra	26	18	24	20	41	31	21	17	22
Ganska bra	28	31	35	33	32	35	35	30	32
Varken eller	18	21	19	30	10	14	21	22	19
Ganska dåligt	8	3	4	0	1	2	4	4	4
Mycket dåligt	11	5	3	3	2	4	4	4	4
Ingen uppfattning	9	22	14	14	14	14	15	23	19
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Balansmått	+35	+41	+52	+50	+80	+49	+48	+39	+46
Antal svarande	89	447	177	(30)	84	(49)	399	115	1557

Kommentar: För frågans formulering se figur 4. Partisympati avser bästa parti.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Genomgående är det små skillnader mellan olika socioekonomiska grupper i fråga om vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg.; när det gäller kön och utbildning är det mycket små skillnader, detsamma gäller stad – land och det kan noteras att Stockholm inte avviker i detta avseende trots att privatiseringarna gått längre i Stockholms stad och Stockholms läns landsting än i andra delar av landet. Balansmättet för de yngsta är lägre än för övriga åldersgrupper men det beror på att de i mindre utsträckning har en bestämd uppfattning. Högre tjänstemän och företagare liksom höginkomsttagare är mindre positiva till att inte tillåta vinstutdelning men det är även bland dessa grupper en klart positiv övervikt. Det är inga större skillnader i synen på vinstutdelning om man arbetar i offentlig eller privat sektor men det största stödet för att inte tillåta vinstutdelning finns bland dem som är anställda inom ideell sektor (Nilsson 2013). Inom varje jämförbar grupp ökar motståndet mot vinstutdelning mellan 2012 och 2013.

Den privata revolutionen

Statsvetaren Daniel Tarschys myntade 1978 begreppet den offentliga revolutionen för att karaktärisera den snabba utbyggnaden av välfärdsstaten i Sverige främst under 1960- och 1970-talen med en kraftig expansion av både transfereringarna på nationell nivå och de offentligt finansierade tjänsterna främst på lokal och regional nivå (Tarschys 1978). År 1953 uppgick den totala offentliga sektorns utgifter för konsumtion, investeringar och transfereringar i relation till BNP (utgiftskvoten) till 34 procent och 1971 till 50 procent (Nasbeth 1975). 1983/84 utgjorde den 67 procent³ och under den ekonomiska krisen i början på 1990-talet steg den till ett "all time high" 73 procent 1993, främst beroende på den ökande arbetslösheten och ökade transfereringar. Tjugo år senare är utgiftskvoten nere på samma nivå som 1971 (Prop. 2013/14 150). De samlade skatterna och socialavgifterna i förhållande till BNP (skattekvoten) uppnådde sitt högsta värde 1989, 56 procent (Prop. 1995/96:150) för att 2013 ha sjunkit till 44 procent (Prop. 2013/14 150). Dessa siffror återspeglar en omvänd, privat revolution under de senaste årtiondena. Vid en jämförelse mellan år 2006 och år 2013 kan konstateras att utgiftskvoten är i huvudsak oförändrad medan skattekvoten sänkts fyra procentenheter, vilket påverkar förutsättningarna för välfärdspolitiken.

Den privata revolutionen med minskande offentliga utgifter och sjunkande skattekvot är emellertid inte bara en fråga om den offentliga sektorns storlek utan i lika hög grad en fråga om välfärdspolitikens inriktning. Det gäller både tjänsteproduktionen och transfereringarna (Oskarson 2013). Sedan slutet av 1980-talet har den svenska välfärdspolitiken präglats av förskjutningar av gränserna mellan de offentliga och privata sfärerna i samhället. Högervågen i de anglosaxiska länderna under Thatcher och Reagan och nedmonteringen av planekonomierna i Östeuropa kom att påverka politiken i Europa och på många andra håll i världen. Centrala inslag i nyliberalismen var att reducera den offentliga sektorn till ett

antal nödvändiga samhällsfunktioner, privatisera och sänka skatterna (Mydske, Claes och Lie 2007). I Sverige och i de övriga nordiska länderna har regeringar oavsett partifärg genomfört avregleringar och privatiseringar delvis till följd av ökat internationellt beroende, men politikens inriktning har varierat med regeringarnas ideologiska förankring.

Under tidigare socialdemokratiska regeringar hade strikta gränser dragits upp för i vilken utsträckning privat produktion skulle kunna ske med offentlig finansiering. Inom t.ex. barnomsorg kunde ideella organisationer och föräldrakooperativ bedriva verksamhet med offentliga medel men inga andra. Sedermera omprövades möjligheten för personal att i kooperativ form bedriva barnomsorg, men ”lex Pyslingen” förhindrade att vinstdrivande företag skulle kunna på entreprenad driva barnomsorg med offentlig finansiering. De borgerliga partierna var redan från början kritiska mot gränsdragningen och avskaffade i regeringsställning i början på 1990-talet tidigt restriktionerna för denna typ av privatisering. Senare öppnades möjligheten för att kommersiella företag också skulle kunna driva akutsjukhus med offentlig finansiering. Socialdemokraterna lät i huvudsak de borgerliga regeringarnas förändringar kvarstå när de återkom i regeringsställning. Bland de rödgröna partierna har rätt oenighet om i vilken utsträckning vinstuttag skall accepteras när det gäller skattefinansierade välfärdstjänster, vilket gör att det saknats ett tydligt alternativ på detta område till alliansregeringens politik efter 2006.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att år 2013 är närmare 70 procent av svenska folket för ett förbud mot vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg. Det finns en majoritet inom alla partier för detta. Även de som själva nyttjar privata alternativ inom skola och vård eller har nära anhöriga som gör det är negativa till vinstutdelning. Olika alternativa frågor ger samma resultat. Samtidigt anser ca 70 procent att det är viktigt med valfrihet inom barnomsorg, skola, sjukvård och äldreomsorg och det finns en majoritet för inom alla partier utom vänsterpartiet. Även de som anser att det är mycket viktigt med valfrihet anser att det inte skall vara tillåtet med vinstutdelning. Som alternativ till kommun och landsting/regioner vill svenska folket inte se vinstdrivande företag utan ideella organisationer eller andra icke vinstdrivande organisationer och det har utbredd stöd inom alla partier. De svenska upphandlingsreglerna försvårar emellertid för de ideella organisationerna och skattereglerna har gynnat internationella riskkapitalbolag.

Den privata revolutionen under de senaste årtiondena har inneburit att de totala offentliga utgifterna minskat markant samtidigt som skattekvoten sjunkit. Därmed har välfärdsstatens inflytande över välfärden i landet reducerats och marknadens roll ökat. Den förda välfärdspolitikerna har också inneburit att medborgarrollerna splittrats med ökad betoning av kundrelationer och minskat inflytande för väljarna. Bland svenska folket är emellertid uppslutningen bakom välfärdsstaten större än tidigare.

Noter

- ¹ Den officiella statistiken har gjort det svårt att urskilja olika typer av privata utförare. Inom SCB pågår dock ett arbete för att anpassa den svenska statistiken till ett internationellt klassifikationssystem för icke-kommersiella privata aktörer.
- ² Av 59 åsiktsfrågor i 2012 års nationella undersökning är det bara i två frågor, där en större andel valt alternativet mycket bra förslag nämligen Satsa mer på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män (51 procent) och Satsa mer på ett miljövänligt samhälle (45 procent).
- ³ Måttet kan teoretiskt anta värden över 100 procent då det innefattar beskattningsbara transfereringar.

Referenser

- Bendz, A (2012) "Vårdvalet i Västsverige". I Bergström, A (red). *Västsvensk vardag*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Cannon, B m.fl. (2013) "Sätt stop för vinstuttag i skolan" *SvD* 130327
- Hartman, L (2011) (red) *Konkurrensens konsekvenser: Vad händer med svensk välfärd?* Stockholm: SNS Förlag.
- Johansson, O (2011) *Tjäna eller tjäna? – om vård eller vinst? Privatisering av vård, omsorg, skola – vilka tar över?* FAMNA – idéburen vård och social omsorg.
- Kastberg, G (2010) *Vad vet vi om kundval – en forskningsöversikt*. Stockholm: SKL.
- Mydske, P K, Claes, D H och Lie A (2007) *Nyliberalisme ideer och politisk virklichkeit*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nesbseth, L (1975) "Den offentliga sektorn i samhällsekonomin – utveckling, framtidsperspektiv, probleminventering". I Tarschys, D m.fl (red) (1975) *Offentlig sektor i tillväxt*. Stockholm: SNS.
- Nilsson, L (2013) *Välfärdsolitik och välfärdsopinion 1986-2012. Vinster i välfärden?* I Weibull, L, Oscarsson, H och Bergström, A (red) *Vägskäl*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Norberg, H (2012) *Privata företag inom skola, vård och omsorg i Storbritannien, Frankrike, Tyskland och Tjeckien – en översikt*. Friskolornas riksförbund, Almega, Vårdföretagarna och Svenskt näringsliv.
- Norman, P och Kinberg Batra, A (2012) "Moderaterna vid vägs ände när det gäller privatiseringar" *DN* 121220.
- Norman, P och Kinberg Batra, A (2013) "Lagen om valfrihet bör inte bli obligatorisk" *DN* 130303.
- Oskarson, M (2013) "Kampen om socialförsäkringarna". I Weibull, L, Oscarsson, H och Bergström, A (red), *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Proposition 1995/96:150

Proposition 2013/14:150

Ruwaida, Y, Pertoft, M och Amin, J (2013) ”Förlåt, vår politik har lett skolan fel”.

I Aftonbladet 131104.

SFS 2008:962, *Lagen om valfrihet*, LOV.

SOU 2013:56, *Friskolorna i samhället*.

Tarschys, D (1978) *Den offentliga revolutionen*. Stockholm: Liber.

www.di.se

www.lo.se

www.socialdemokraterna.se

www.sverigedemokraterna.se

RESTRIKTIVARE ALKOHOLOPINION – MEN LIBERALARE ALKOHOLVANOR

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

Nu var det 2004. Det hade gått tio år efter Sveriges EU-inträde. Det innebar att en del restriktioner avvecklades. Det som väckte störst debatt var de nya liberala reglerna för alkoholförsel. Med tillåtna volymer på 10 liter starksprit, 90 liter vin och 110 liter öl per person blev det stor uppmärksamhet kring privatimport av alkohol. I nyhetsförmedlingen diskuterades hur mycket det gick att tjäna på inköp i Tyskland. Det medförde i sin tur en intensiv alkoholpolitisk diskussion i Sverige. Å ena sidan framfördes att de svenska skattesatserna borde sänkas i syfte att möta konkurrensen från privatimporten, å andra sidan höjdes röster för att reglerna för försel av alkohol borde omförhandlas med EU.

En snabbt arbetande statlig utredning tillsattes i början av året. Redan i början av hösten 2004 lade den fram en första rapport (SOU 2004:86) och året därpå kom ett förslag till skattsänkningar på framförallt sprit för att motverka inköp utomlands med den tidstypiska titeln *Alkoholpolitik för en ny tid* (SOU 2005:25). Utredningens förslag skapade en politisk debatt om den svenska modellen. Det ställdes frågor om i vilken utsträckning privatinförseln av alkohol egentligen var något problem och i vad mån den bidrar till en ökad alkoholkonsumtion i Sverige. Sedan ny statistik visat att uppgången i den svenska alkoholkonsumtionen brutits under 2005 (Resandeförsel av alkohol, 2006; jfr Trolldahl och Gustafsson, 2005) minskade också den akuta oron för inköpsresornas konsekvenser. Resandeförseln hade efter det första årets eufori snarast gått ned och minskat sin andel av den samlade alkoholkonsumtionen. Tveksamheten inför skattesänkningar förstärktes även av utvecklingen i Finland, där en sänkning av alkoholskatten medförde ökade alkoholproblem.

Tio år efter utredningsförslaget är det inte längre alkoholskattesänkningar som är politiskt aktuella.¹ Hösten 2013 föreslog regeringen istället en höjning av alkoholskatten med totalt fem procent från och med 2014 (Proposition 2013/14:1:91). Inga protester hördes och riksdagen följde förslaget. Höjningen, som återkom med ett andra steg i vårbudgeten 2014 (Proposition 2013/14:100), var dock knappast drastisk särskilt som priserna på alkohol under senare år snarast gått ner som en följd av marknadsaktiviteter hos producent- och partihandelsföretag. Prisutvecklingen har varit klart under konsumentprisindex; genomsnittspriset på sprit var 2012 93 procent av vad det var 2004 (Statens folkhälsoinstitut, 2012; jfr Leimar m fl, 2013).

Skatthöjningen som fanns på förslag redan 2012 kommer i en situation då opinionen har blivit allt mindre alkoholliberal (Leimar m fl, 2013). Det gäller inte bara i Sverige utan även i övriga nordiska länder, således också i Danmark där det

saknas ett försäljningsmonopol för alkohol och i Norge som inte påverkats av några EU-regler (Storvoll och Halkjelsvik, 2013; Elmeland och Villumsen, 2013). Det paradoxala med opinionsförändringen är att nedgången i stödet för en skattesänkning – som 2005 var mycket stort – skett parallellt med att alkolvanorna snarast har blivit mer frekventa (Holmberg och Weibull, 2013); dock visar data från Statens Folkhälsoinstitut att det finns en svag nedgång i den samlade konsumtionen mätt i ren alkohol (Ramstedt, 2010; Holmberg och Weibull, 2012).

Vad som bestämmer den svenska alkoholopinionens förändring är huvudtemat för det projekt om svenska folkets syn på alkoholens roll i samhället, som vi sedan 2005 genomfört i samverkan med SOM-institutet.² När projektet inleddes var en majoritet klart för en sänkning av alkoholskatten. Huvudfrågeställningen var då vad som kunde ligga bakom att det kunde utvecklas en opinion som så helt avvek från den svenska alkoholtraditionen. När den alkoholliberala opinionen senare började klinga av blev det intressant att följa opinionsutvecklingen och att relatera den till politiska och sociala faktorer, där alkoholvanornas utveckling bedömts vara av särskilt stort intresse. I föreliggande artikel är avsikten att i första hand uppdatera tidsserierna med år 2013 men också att pröva i vad mån det skett någon större förändring i sambandet mellan alkoholkonsumtion och alkoholopinion de senaste åren.

Den svenska alkoholopinionen

För att studera den svenska alkoholopinionen har vi använt två indikativa frågor. Den ena är *förslaget om skattesänkning*, ställd första gången 2004, som stod i centrum för debatten i början på 2000-talet men som samtidigt har varit en återkommande debattfråga när det gäller svensk alkoholpolitik. Den andra frågan är synen på Systembolagets monopol för alkoholförsäljning i detaljhandelsledet. Den har formulerats som en fråga om att *tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker* och är ställd sedan 2001. I motsats till den första frågan kan ställningstagandet till monopolet uppfattas som i första hand en ideologisk fråga med relativt låg politisk aktualitet, men de senaste årens propåer om ”gårdsförsäljning” av framför allt vin har medfört att frågan har fått en viss uppmärksamhet.

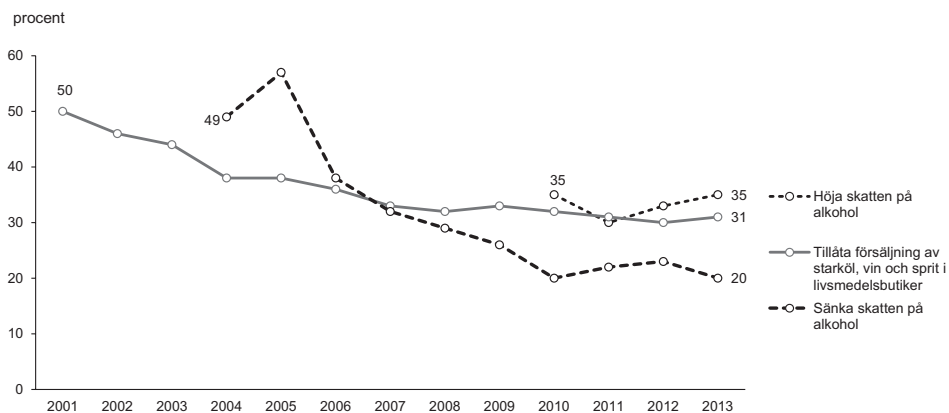
Det minskade stödet för skattesänkning motiverade att även aktualisera den motsatta ståndpunkten – *förslag att höja skatten*. En sådan fråga är ställd sedan 2010 och möjliggör en analys av i vad mån ovilja att sänka skatten kan vara mer än ett passivt avståndstagande från skattehöjningar och mer av en aktiv alkoholpolitisk ståndpunkt.

Oavsett vilken indikator vi använder för att ge en bild av alkoholopinionen är förändringarnas riktning i huvudsak desamma (figur 1). Det starkaste utslaget ger frågan om att sänka skatten. Den hade sin topp 2005 då närmare 60 procent var för skattesänkning; knappt ett decennium senare är andelen nere i 20 procent. Den stora nedgången skedde fram till 2010. Därefter har andelen som vill sänka

skatten varit ganska stabil. När frågan om att höja skatten på alkohol introducerades 2010 visade sig det förslaget ha ett klart större stöd – en dryg tredjedel tyckte att det var ett mycket eller ganska bra förslag. Opinionen har varit på i stort sett samma nivå sedan dess.

Samtidigt går det givetvis att diskutera *hur* restriktiv alkoholopinionen egentligen är. Visserligen är det klart fler som är emot än som är för en sänkning av skatten men de som är emot sänkning är fortfarande 2013 endast hälften av de svarande. Det vi ser är således att andelen som står bakom förslaget om sänkning har minskat men att de som *inte* vill sänka ligger kvar på nästan samma nivå; istället är det de som svarar varken eller som blivit fler. Mönstret blir ännu tydligare i svaren på frågan om höjning: det är nästan samma andel som vill höja som inte vill höja. Övervikten för dem som vill höja är visserligen den högsta för mätperioden men ändå bara sex procentenheter.

Figur 1 *Befolkningens stöd för att sänka alkoholskatten samt att tillåta alkoholförsäljning i livsmedelsbutiker, 2001-2013 (procent mycket eller ganska bra förslag)*

Kommentar: Resultaten baseras på tre frågor: 1) 'Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem?', där 'Sänka skatten på alkohol' fr o m 2004 ingår som en av flera delfrågor. 2) 'Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem?', där 'höja skatten på alkohol' fr o m 2010 ingår som en av flera delfrågor. 3) 'Här återfinns ett antal förslag hämtade från den svenska samhällsdebatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem?', där 'Tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker' fr o m 2001 ingår som en av ett mindre antal delfrågor. Svarsskalan lyder i fråga 1 och 2: 'Mycket bra förslag'; 'Ganska bra förslag'; 'Varken bra eller dåligt förslag'; 'Ganska dåligt förslag'; 'Mycket dåligt förslag'; fråga 3 har motsvarande svarsalternativ följt av 'Ingen uppfattning'. Det senare gäller även 2005 frågan om att sänka skatten och andelen 'Ingen uppfattning' uppgick till 3 procentenheter. Figuren visar andel som svarat mycket eller ganska dåligt förslag av samtliga som besvarat frågan (dvs. även personer som svarat 'Ingen uppfattning' i fråga 3 och fråga 2 2005 ingår i procentbasen).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2001-2013.

Den något mer ideologiska frågan om att avskaffa det statliga detaljhandelsmonopolet uppvisar ett långsamt minskande stöd. År 2001 stod hälften av svenskarna bakom åsikten att monopolet borde avvecklas, år 2013 hade andelen minskat till omkring en fjärdedel. Stödet för att släppa alkoholen fri har på motsvarande sätt minskat och var 2013 knappt en tredjedel av de svarande, en andel som varit i stort sett konstant de senaste åren.³ Kurvans långsiktiga mönster, särskilt i jämförelse med kurvan för att sänka skatten, antyder att den är mindre påverkad av dagsaktuella alkoholfrågor. Samtidigt finns en viss likhet genom att nedgången blir mindre markerad under senare åren.

Alla indikatorer pekar på en försvagning av den alkoholliberala opinionen vid 2000-talets början, om än med lite olika styrka. Det finns dock anledning att problematisera bilden något. För det första saknas det mätpunkter för åren före år 2000. Det är alltså svårt att bedöma om den period som uppvisar en alkoholliberal opinion står för ett äldre mönster eller om det rör sig om en i ett längre perspektiv avvikande period. Betraktar vi andelarna för dem som vill sänka skatten tyder de på att det troligen bara har rört sig om en kortsiktig opinion åren 2004-2007. Opinionsen kom troligen att förstärkas av att förslaget om skattesänkning på alkohol hade stark legitimitet inte minst som det lagts fram i en statlig utredning.

När det gäller den ideologiska frågan är det svårt att få fram äldre jämförelser. I en sammanställning av äldre indikatorer på opinionsstödet för alkoholmonopolet har svarspersonerna fått ta ställning till påståendet att "Alla alkoholdrycker borde få köpas fritt i livsmedelsbutiker". I mitten av 1990-talet instämde omkring hälften i det påståendet, alltså på i stort sett samma nivå som SOM-undersökningens siffra för 2001 (Leifman, 1998). Ett resultat från 1967 anger att andelen då endast var 23 procent. I samma översikt finns även andra frågor, exempelvis att lättvin respektive starköl borde få säljas fritt, som är ställda under fler år. Den sammantagna bilden är att det mellan mitten av 1960-talet och början av 1990-talet sker en tydlig liberalisering av synen på alkohol. Mycket tyder således på att liberaliseringsvinden började blåsa kraftigt redan under början på 1990-talet för att sedan stabiliseras mellan 1995 och 2000 för att därefter vända. Mönstret uppvisar klara likheter med vad vi kan se i fråga om svenskarnas inställning till offentlig sektor: också ifrågasättandet av offentlig sektor uppvisar sina högsta värden i början av 1990-talet (Nilsson, 2013).

De två frågorna om alkoholskatten är intressanta att kontrastera mot varandra. Att vilja sänka respektive höja alkoholskatten står för en aktiv riktningssangivelse för alkoholpolitiken, medan det kan vara mer osäkert vad ett avståndstagande till förslagen står för; möjligen ska det uppfattas som ett slags *status quo*. Det är rimligt att på grundval av tabell 1 urskilja tre huvudgrupper: de alkoholrestriktiva som inte vill sänka skatten utan istället höja den – knappt 30 procent, de alkoholliberala som inte vill höja skatten utan sänka den – drygt 15 procent – och de som varken vill höja eller sänka skatten, alltså personer som inte vill ha någon ändring. De utgör sju procent av de svarande. Om vi inkluderar även personer som anger att

de varken vill eller inte vill, vilka rimligen inte heller är för någon ändring ökar den andelen till en dryg fjärdedel.

Tabell 1 Synen på alkoholskatt 2013 (procent)

		Höja skatten på alkohol		
		Bra förslag	Varken eller	Dåligt förslag
Sänka skatten på alkohol	Bra förslag	1	2	17
	Varken eller	2	23	6
	Dåligt förslag	29	13	7

Totalt 100 procent

Antal svar: 1 569

Kommentar: För frågans formulering se kommentaren till figur 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Det finns vissa klara skillnader mellan olika grupper när det gäller synen på alkohol. I fråga om inställningen till alkoholmonopolet år 2013 är det i nästan alla grupper fler som tycker att det är ett dåligt förslag än som tycker att det är bra att starköl, vin och sprit ska kunna försälas i livsmedelsbutiker (tabell 2). De som framför allt är kritiska till att slopa monopolet är personer som politiskt placerar sig till vänster, som aldrig dricker alkohol samt högutbildade, de yngsta och kvinnor. Det är i princip samma mönster som vi observerat i tidigare års undersökningar. Den politiskt ideologiska faktorn ger inte oväntat starkast utslag. Personer som placerar sig politiskt klart till höger är några av de få där fler är för än emot förslaget att slopa monopolet – 51 procent för och 34 emot, att jämföra med dem som placerar klart till vänster, där 64 procent är emot och 22 för. Procentandelarna är i stort desamma under de senaste åren.

Det är i huvudsak samma mönster vi kan se i fråga om förslaget att sänka skatten på alkohol. När frågan var aktuell i debatten i mitten på 2000-talet var åsiktsskillnaderna med hänsyn till ideologiska bedömningar och egna alkoholvanor större. Det finns fortfarande sådana skillnader, men stödet för förslaget har minskat inom i stort sett alla grupper (figur 2). Men det finns mindre avvikelser: bland dem som placerar sig politiskt längst till höger och de som storhandlat alkohol utomlands mer än en gång om året är det fler som tycker att det är ett dåligt än som tycker att det är ett bra förslag att sänka skatten på alkohol. Det visar sig således att när de alkoholliberala vindarna blåste förstärktes de av både ideologiska och egennyttiga bedömningar (Holmberg och Weibull, 2010). Ett tecken på att frågan om alkoholskatten inte längre uppfattas som högaktuell är att andelen som uppger att det varken är ett bra eller ett dåligt förslag har ökat från 25 till 35 procent.

Tabell 2 Åsikt om förslaget att tillåta alkoholförsäljning i livsmedelsbutiker i olika grupper 2009, 2011 och 2013 (procent)

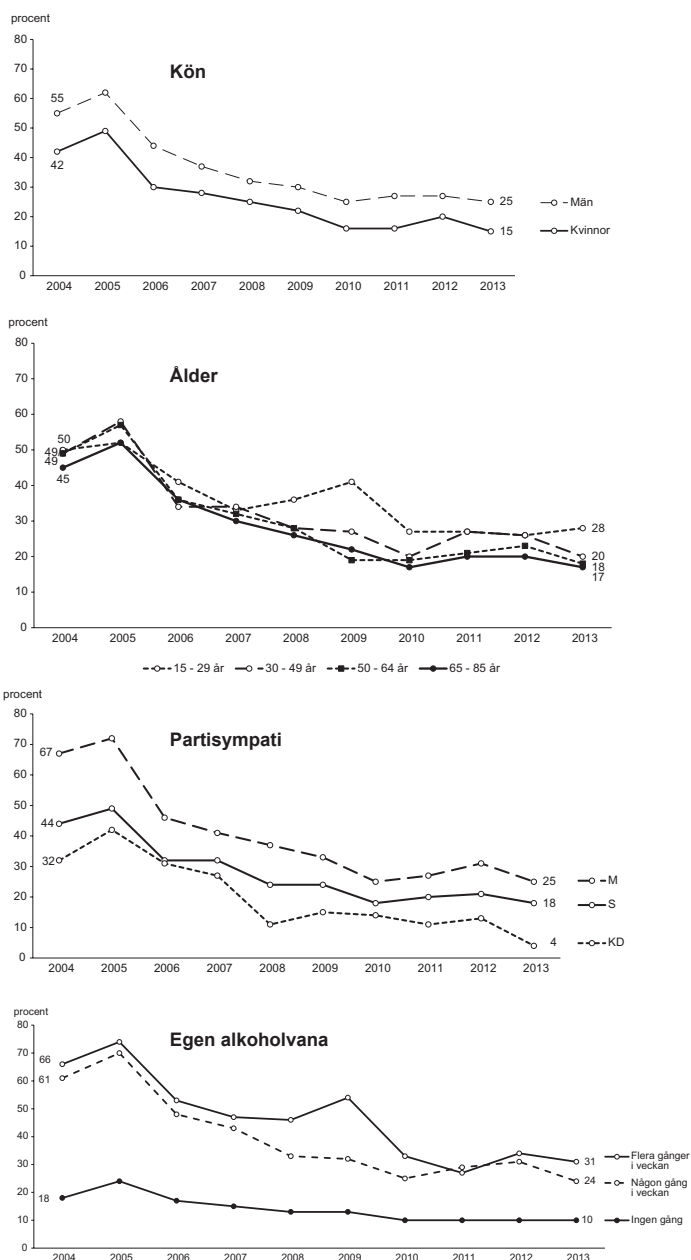
	Bra förslag			Varken eller			Dåligt förslag			Ingen uppfattning			Summa procent	Balansmätt
	09	11	13	09	11	13	09	11	13	09	11	13	09/11/13	2013
Totalt	33	31	31	15	20	17	50	47	50	2	2	2	100	-19
Kön														
Kvinnor	29	27	26	14	18	17	54	53	54	3	2	3	100	-28
Män	37	36	35	17	22	18	44	39	46	2	3	1	100	-11
Ålder														
15-29	37	30	29	13	18	15	47	49	33	3	3	3	100	-4
30-49	35	32	30	13	20	17	50	46	51	2	2	2	100	-21
50-64	32	30	32	18	20	18	48	48	48	2	2	2	100	-16
65-85	28	31	30	15	21	18	53	44	49	4	4	3	100	-19
Utbildning														
Lågutbildad	31	30	35	18	22	21	46	45	41	5	3	3	100	-6
Medellågutbildad	41	34	32	15	22	17	41	41	48	3	3	3	100	-16
Medelhögutbildad	31	33	29	13	18	17	54	48	52	2	1	2	100	-23
Högutbildad	24	27	28	15	17	15	61	54	56	0	2	1	100	-28
Subjektiv klass														
Arbetarhem	36	32	31	16	22	18	45	43	48	3	3	3	100	-17
Tjänstemannahem	27	29	27	15	17	17	57	53	54	1	1	2	100	-27
Högre tj.mannahem	33	36	33	17	16	16	49	48	50	1	0	1	100	-17
Företagarhem	36	33	40	17	25	16	46	41	42	1	1	2	100	-2
Ideologisk vänster- högerorientering														
Klart till vänster	19	21	22	12	19	11	65	60	64	4	0	3	100	-42
Något till vänster	28	27	25	15	18	17	56	54	57	1	1	1	100	-32
Varken eller	34	26	28	17	26	20	46	44	49	3	4	3	100	-21
Något till höger	36	36	35	15	19	20	47	43	44	2	2	1	100	-9
Klart till höger	50	50	51	15	15	12	34	34	34	1	1	3	100	+17

Kommentar: Uppgifter om frågans formulering finns i anslutning till figur 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009, 2011 och 2013.

Den samlade bilden är att svenska folket, i likhet med övriga i Norden, blivit mer restriktiva när det gäller alkoholliberala ståndpunkter. Men slutsatsen är inte att det finns en stark opinion för ökade alkoholrestriktioner. En rimlig bedömning är att omkring en tredjedel av allmänheten står bakom en ökad restriktivitet, en dryg femtedel är för en mindre restriktivitet och att en dryg tredjedel ligger mellan de två huvudståndpunkterna. Det är viktigt att ha med ett sådant perspektiv i analysen av förhållande mellan alkoholopinionen och de faktiska alkoholvanorna.

Figur 2 Andel som anger att det är ett mycket eller ganska bra förslag att sänka alkoholskatten 2004-2013 efter, kön, ålder, partisympati och egen alkoholvana (procent)

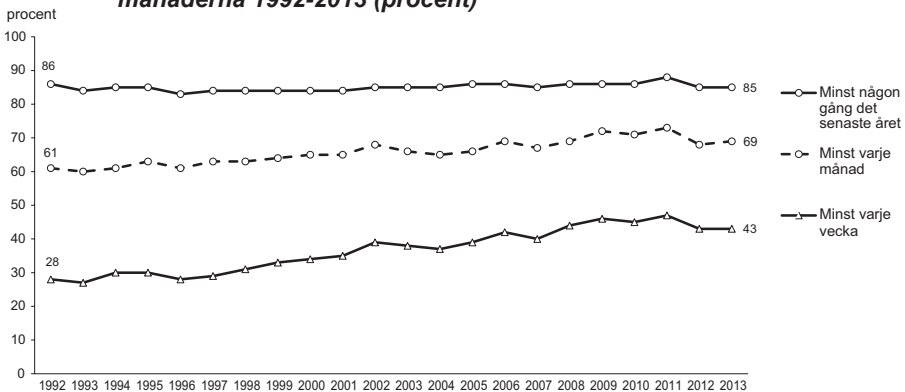
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2004-2013.

Svenska alkoholvanor

Det finns åtminstone två sätt att mäta alkoholkonsumtion. Det ena är att utgå från den konsumerade volymen, det andra att utgå från frekvensen i konsumtionen. Volymmåttet används i officiell alkoholstatistik och redovisas som den genomsnittliga mängden konsumerad ren alkohol per invånare. Valet av ett sådant sammanfattade volymmått har sin bakgrund i att det är det samlade alkoholintaget som är relaterat till folkhälsan (Leissner, 2012). Syftet med frekvensmåttet är att belysa hur ofta människor kommer i kontakt med alkohol och i vilka sammanhang. Det handlar i stor utsträckning om frågor om alkohol som livsstil och inkluderar ofta även olika alkoholdrycker. Det är det senare frekvensmåttet som sedan 1992 används i de årliga SOM-undersökningarna (Holmberg och Weibull, 2012).⁴ Givetvis finns det ett samband mellan de två sätten att mäta alkoholkonsumtionen även om mönstren i svaren varierar något.⁵ I det följande är det frekvensmåttet som är utgångspunkten för vår analys.

Det långsiktiga mönster vi kan se i alkoholvanorna är att personer som dricker alkohol uppper att de gör det oftare (figur 3). De som aldrig dricker alkohol ligger på omkring 15 procent hela perioden, medan andelen som dricker starksprit, vin eller öl minst någon gång i veckan har på knappt tjugo år ökat från 28 till 43 procent.⁶ Också andelen som dricker alkohol minst någon gång i månaden har ökat. Däremot har ökningen avstannat de senaste åren och andelen som dricker alkohol minst någon gång i veckan är på samma nivå 2013 som den var 2010.

Figur 3 *Andel som dricker alkohol minst varje vecka under de senaste 12 månaderna respektive minst någon gång under de senaste 12 månaderna 1992-2013 (procent)*

Kommentar: Frågan lyder: 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?', där 'Druckit sprit/vin/starköl' ingår som ett av ett stort antal delfrågor. De 7 svarsalternativen lyder: 'Ingen gång'; 'Någon gång under de senaste 12 månaderna'; 'Någon gång i halvåret'; 'Någon gång i kvartalet'; 'Någon gång i månaden'; 'Någon gång i veckan'; 'Flera gånger i veckan'. De som hoppat över delfrågan – 1,2 procent – har definierats som att de inte druckit någon alkohol.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1992-2013.

Ökningen i veckodrickandet stärker bilden av att alkoholkonsumtion blivit en del av våra vardagsvanor. Det har ibland beskrivits som att svenskarna tagit över en kontinentaleuropeisk dryckeskultur, ofta satt i motsats till en äldre föreställning om svensk ”lördagsfylla” (Tryggvesson, 2012; jfr Weibull, 2012). Det framgår även av att andelen som uppger sig dricka sprit, vin eller starköl flera gånger i veckan ökar (figur 3). Under 1990-talet låg andelen på omkring sex procent, i början av 2000-talet på knappt tio och procent och 2010 på tio procent eller något över.

En ytterligare indikator på ökat vardagsdrickande är att andelen som dricker alkohol flera gånger i veckan ökar i förhållande till andelen som dricker åtminstone någon gång i veckan. För åren 1992-1999 utgjorde andelen som drack alkohol flera gånger i veckan på 18 procent av veckodrickarna, medan motsvarande andel för perioden 2005-2013 var 24 procent. Det senare betyder att nästan en fjärdedel av dem som dricker alkohol minst någon gång i veckan faktiskt gör det flera gånger i veckan. Till bilden hör att det är stora skillnader med hänsyn till vilken dryck det gäller. Andelen som dricker vin flera gånger i veckan är 2013 åtta procent, medan det för starksprit är enbart en procent.

Ett annat perspektiv på alkoholvanorna handlar om berusning. I SOM-undersökningen har svarspersonerna fått ange hur ofta man under de senaste tolv månaderna druckit sig berusad.⁷ Andelen som uppger att de minst någon gång i månaden druckit sig berusad har de två senaste åren varit stabil på cirka 15 procent, medan andelen som aldrig gjort det är omkring 55 procent.

När det gäller de skilda alkoholdryckerna är det vin som dominerar i fråga om frekvens. Omkring var tredje person boende i Sverige dricker vin minst en gång i veckan, medan en femtedel aldrig dricker vin (tabell 3). Starksprit dricks minst regelbundet – 10 procent dricker starksprit minst en gång i veckan, en knapp tredjedel gör det aldrig. En dryg tredjedel dricker aldrig starköl, knappt en femtedel gör det minst en gång i veckan. Mönstret är relativt stabilt för de fem år frågan ställts, möjligen med en liten minskning för starksprit och någon ökning för vin.

I fråga om starksprit är konsumtionen relativt mest frekvent bland män, äldre, medelutbildade och högre tjänstemän, medan den är låg bland kvinnor. Den relativt stora skillnaden i kvinnors och mäns starkspritsvanor gäller i alla åldrar. Vin är den mest jämställda alkoholdrycken där dryckesfrekvensen i stort sett är på samma nivå bland kvinnor och män; kvinnornas andel är även något större i åldersgruppen 50-64 år. Även högutbildade och högre tjänstemän kännetecknas av en frekvent vinkonsumtion, medan det inte gäller de yngsta och lågutbildade. Starköl är framför allt männens revir med tre gånger så frekvent användning som bland kvinnor, särskilt i åldersgruppen 30-49. När det gäller den samlade alkoholkonsumtionen är det särskilt högre tjänstemän som skiljer ut sig som högkonsumenter: år 2013 drack två tredjedelar av gruppen alkohol minst en gång i veckan. Även högutbildade har en relativt hög dryckesfrekvens.

Tabell 3 Alkoholvanor i olika grupper 2010, 2012 och 2013 (procent)

	Minst en gång per vecka druckit:									Minst en gång per månad druckit sig berusad					
	Sprit/vin/starköl			Starksprit			Vin			Starköl					
	2010	2012	2013	2010	2012	2013	2010	2012	2013	2010	2012	2013	2010	2012	2013
Totalt	45	44	43	11	10	11	30	31	33	18	18	21	15	13	14
Kön															
Kvinnor	39	37	38	5	4	4	30	33	32	8	8	8	10	8	9
Män	51	51	49	19	16	19	30	30	34	30	29	35	20	17	19
Ålder															
16-29	34	32	28	9	9	8	15	14	14	16	19	18	42	34	36
30-49	45	44	43	8	8	9	27	34	33	18	19	21	17	17	18
50-64	54	51	52	14	11	14	41	38	42	22	21	27	9	7	10
65-85	41	42	43	13	12	12	31	32	34	15	13	17	3	2	3
Utbildning															
Lågutbildad	32	32	32	15	10	12	18	20	20	18	17	19	9	5	7
Medellåg utb	42	40	38	12	11	10	25	26	26	18	20	24	20	15	16
Medelhög utb	51	50	45	8	10	9	33	33	33	19	17	23	16	16	17
Högutbildad	55	53	55	10	9	14	45	44	49	18	18	23	11	13	15
Familjeklass															
Arbetarhem	33	31	31	10	8	9	18	20	19	16	18	20	17	17	17
Tjänstemanna- hem	57	54	52	11	10	12	38	40	44	19	20	23	13	12	13
Högre tjänste- mannahem	67	66	65	20	21	19	62	60	60	26	25	26	18	17	11
Företagarhem	52	56	55	13	14	14	42	32	43	26	18	21	10	14	16

Kommentar: Frågan gäller hur ofta man under de senaste 12 månaderna druckit alkohol respektive typ av alkohol. Svarsalternativen är desamma som för den samlade alkoholkonsumtionen (se kommentaren till figur 3). Samma svarsalternativ gäller även delfrågan om man någon gång under de senaste 12 månaderna druckit sig berusad.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen respektive år.

De demografiska skillnaderna i svenskarnas alkoholvanor ger även en antydning om alkoholkonsumtionens funktion i olika grupper. Bland de yngre handlar det inte sällan om att dricka sig berusad, medan alkoholen bland högre tjänstemän och högutbildade är mer av sällskapsdryck. Det är också i dessa senare grupper som vardagsdrickandet är vanligast – bland de högutbildade dricker 15 procent alkohol flera gånger i veckan, i jämförelse med fyra procent bland de lågutbildade (Weibull m fl, 2010). Det är samtidigt viktigt att understryka att sådana skillnader inte nödvändigtvis innebär att det senare dryckesmönstret skulle vara en ofarlig konsumtionsfrekvens. Tvärtom tyder mycket på att framför allt högre tjänstemän både med hänsyn till typ av dryck (hög andel starksprit) och dryckesfrekvens

(oftare flera gånger i veckan) är en av riskgrupperna när det gäller alkoholskador (Andersson och Spak, 2012).

Alkoholopinion och alkoholvanor

Utgångspunkten för kapitlet var frågan om vilket samband som finns mellan alkoholvanor och synen på den svenska alkoholpolitiken. Redan i tidigare analyser har vi på olika sätt belyst frågan genom att relatera svarspersonernas syn på sänkning respektive höjning av alkoholskatten till bland annat den egna alkoholvanan. Det visar sig att det framför allt är politisk ideologi och utbildning som påverkar bedömningarna, men att även den egna alkoholvanan ger ett signifikant bidrag (Holmberg och Weibull, 2011). Den fråga som vi i detta avslutande avsnitt ställer oss är i vad man mån det skett någon förändring i sambanden över tid. Var sambandsmönstret detsamma då den alkoholliberala inställningen var starkare? För att belysa förändringsmönstret har vi genomfört en serie regressionsanalyser med syfte att studera likheter och skillnader i bedömningarna vid de olika tidpunkterna. Beträffande inställningen till försäljningsmonopolet jämför vi 2001 – det mätår då det fanns störst stöd för att avskaffa monopolet – med 2013 då stödet klingat av. När det gäller synen på skattesänkningar jämförs 2005 då vi uppmätte det högsta andelen stöd med situationen 2013 då stödet är som lägst.

I fråga om synen på monopolet är det generella förklaringsmönstret detsamma vid båda mätpunkterna. Förklaringsbidragen från utbildning, politisk ideologi och alkoholvana är signifikanta, medan kön och ålder saknar signifikans. I synen på alkoholskattesänkning är det samma mönster för 2005, medan även kön och ålder ger signifikanta bidrag 2013. Den enskilt viktigaste faktorn i samtliga fyra analyser är den egna alkoholkonsumtionen, medan politisk ideologi och utbildning ligger ungefär på samma nivå. Den allmänna tendensen är i stort vad som kunde förväntas utifrån tidigare analyser, särskilt av sambandet mellan alkoholvana och synen på att sänka skatten.

När vi jämför vad som bestämmer de alkoholpolitiska ställningstagandena under den tid då opinionen var som mest alkoholliberal med situationen idag finns en tendens att de egna alkoholvanorna då spelade en större roll för åsiktsbildningen. Det gäller både synen på försäljningsmonopolet och på åsikten om skattesänkning. Visserligen ligger effekten av den egna alkoholkonsumtionen högt även 2013 men den var starkare i början av 2000-talet och är en orsak till att vår modell uppvisar en större förklaringskraft – 17 respektive 13 procent förklarad varians – för den alkoholliberala eran än den gör idag.

Frågan är hur det förändrade mönstret ska förstås. En möjlig tolkning är att det alkoholliberala opinionsklimatet i sig hos breda grupper skapade en legitimitet för att förespråka ökad tillgänglighet av alkohol. När det var fritt fram för stora volymer egenimport av alkohol och även en statlig utredning föreslog sänkt alkoholskatt var det ett synsätt som gjorde att frågan om alkoholen som samhällsproblem kom att skjutas i bakgrunden; i inledningen talade vi om tidsandan som uttryck för ett slags

alkoholeufori. Det är rimligt att tro att situationen hade störst anklang hos personer med regelbundna alkoholvanor. När situationen efter hand ”normaliserades” minskade betydelsen av egenintresset och synen på alkohol som samhällsproblem blev bredare än bara en fråga om tillgång och pris.

Alkohol som socialt problem

I analysen av vad som förklarar den svenska alkoholopinionen har vi framför allt lagt tonvikten vid egenintresse och ideologi. Egenintresset kommer till uttryck i den egna konsumtionens betydelse för att förklara åsikter om alkohol, ideologin handlar om politiska principer, inte minst om synen på samhällets ansvar. Att opinionsbildning är mer komplex än så framträder i utbildningsfaktorn. Exempelvis har högutbildade relativt frekventa alkoholvanor, men är ändå en grupp där en majoritet är positiv till restriktioner. För att komma åt själva mekanismen i opinionsbildningsprocessen behövs kunskap om den mellanliggande faktorn – i vilken utsträckning alkohol uppfattas som ett socialt problem

En viktig omständighet för att förstå och förklara människors åsikter om alkohol är således – vid sidan av alkoholvanor och politisk ideologi – människors syn på alkoholen som ett socialt problemområde (Greenfield et al, 2004; Cutler & Glaeser, 2005; Storvoll et al, 2013). Det handlar bland annat om i vilken utsträckning alkoholkonsumtionen uppfattas ha negativa effekter på samhället. Vi har i tidigare mätningar använt en så kallad orosfråga för att fånga upp problemupplevelsen. Frågan har gällt i vilken grad man känner oro inför den ökade alkoholkonsumtionen. Mindre än en femtedel uppfattar alkoholkonsumtion som något oroande och i vår tidsserie noterar vi en svagt fallande tendens (Holmberg & Weibull, 2013). Orosfrågan visar sig ha en viss förklaringskraft när det gäller alkoholopinionen: de som känner oro för ökad alkoholkonsumtion har som väntat en mer restriktiv attityd till alkohol. Effekten är större i fråga om skattesänkning än i när det gäller synen på alkoholmonopolet.⁸

Även om frågan om oron för ökad alkoholkonsumtion har fungerat analytiskt är svagheten att den är något oprecis. Den tar sikte på en allmän oro för ökad alkoholkonsumtion, men ger ingen antydning om vad som ligger bakom oron. Det gör i sin tur att den i stor utsträckning blir en spegelbild av alkoholvanorna. För att kunna förstå problemupplevelsens bakgrund och betydelse är det nödvändigt att i fortsatta analyser pröva frågor som innebär en större precision – och konkretion. Och det är vad vi avser att göra i vårt nästa projekt.

Noter

¹ Det skedde en mindre sänkning av skatten på vin år 2008 (Leimar m fl, 2013).

² Forskningsprojektet *Svensk alkoholopinion* är finansierat av Systembolagets råd för alkoholforskning. Ansvariga för projektet är Sören Holmberg och Lennart Weibull.

- ³ Det samlade utfallet på de tre frågorna var 2013 följande. *Förslaget att sänka skatten på alkohol*: mycket bra förslag 8 procent, ganska bra förslag 12 procent, varken bra eller dåligt förslag 31 procent, ganska dåligt förslag 26 procent, mycket dåligt förslag 23 procent. *Förslaget att höja skatten på alkohol*: mycket bra förslag 15 procent, ganska bra förslag 20 procent, varken bra eller dåligt förslag 36 procent, ganska dåligt förslag 17 procent, mycket dåligt förslag 12 procent. *Förslaget att tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker*: mycket bra förslag 11 procent, ganska bra förslag 20 procent, varken bra eller dåligt förslag 17 procent, ganska dåligt förslag 18 procent, mycket dåligt förslag 32 procent samt Ingen uppfattning 2 procent. Som framgår har frågan om att avskaffa det statliga monopolet, i motsats till de två andra, innehåller det explicita alternativet *Ingen uppfattning*. I praktiken saknar det i stort betydelse för jämförelserna över tid, eftersom andelen utan uppfattning inget år överstiger tre procent.
- ⁴ Underlaget för den långsiktiga analysen framgår av kommentaren till figur 3.
- ⁵ Inom ramen för SOM-undersökningarna 2011-2012 har vi gjort systematiska jämförelser mellan volym- och frekvensmått på alkoholkonsumtionen. Vid sidan av frekvensmättet, där svarspersonerna får ange *hur ofta* under de senaste 12 månaderna de druckit alkohol – och vilken typ av alkoholdryck, har det även ställts en fråga om *hur mycket* alkohol de druckit under senaste veckan och vilken typ av dryck. Volymfrågan är densamma som använts i Statens Folkhälsoinstituts studier av alkoholvanor (Statens Folkhälsoinstitut, 2011). Det visar sig finnas ett mycket tydligt samband mellan de två måtten. Av dem som uppger att de under det gångna året hade druckit starksprit åtminstone någon gång i veckan har 94 procent gjort det under den senaste veckan, av dem som uppger att de inte druckit alkohol någon gång under året har fyra procent gjort det under senaste veckan. Av de svarande 2013 som uppger sig dricka alkohol minst någon gång i veckan är den genomsnittliga volymen senaste veckan 15 cl starksprit, 80 cl vin och 157 cl starköl. Motsvarande siffror för dem som uppger att de druckit alkohol någon gång i månaden är 12, 38 och 109 cl och bland dem som uppger att de aldrig druckit alkohol under det gångna året 0, 14 och 1 cl. Sambandet är i stort sett detsamma de tre undersökta åren (Holmberg och Weibull, 2012). Även om det på någon punkt kan råda viss metodologisk osäkerhet är den övergripande slutsatsen entydig: de som ofta dricker alkohol dricker också mer.
- ⁶ Frekvensfrågan finns i två varianter i de senaste SOM-undersökningarna. Den ena – och den som har ställts på samma sätt sedan 1992 – gäller i vilken utsträckning man under det senaste året har druckit sprit/vin/starköl, den andra består av tre frågor, en för starksprit, en för vin och en för starköl, samtliga med samma frekvensskala. Den senare har sedan lagts samman till en minimiskattnings och

visar då att 42 procent minst något av de tre slagen av alkohol varje vecka under det senaste året, i jämförelse med 44 procent för den sammanfattande frågan. I våra redovisningar av den långsiktiga vanan används de senare siffran eftersom den är jämförbar över tid, medan den senare används i olika specialanalyser. Som jämförelse kan nämnas att andelen som inte druckit någon gång under året är 14 respektive 15 procent.

- 7 Frågan bygger på samma frekvensskala som den generella frågan om hur ofta man under det senaste året har druckit alkohol.
- 8 Vi har även genomfört regressionsanalyserna 2013 med en modell där vi inkluderat orosfaktorn som oberoende variabel. Det visar sig att den har effekt som ligger nästan på samma nivå som de egna alkoholvanorna. Resultatet ger en klar antydning om att synen på alkohol som socialt problem finns med i människors föreställningar om alkoholens roll i samhället (jfr Leimar m f, 2013).

Referenser

- Andersson, Annika, Spak, Fredrik (2012) Riskbruk, missbruk och beroende av alkohol – definitioner och begrepp. I Fahlke, C (red) *Handbok i missbrukspsykologi*. Stockholm: Liber förlag.
- Cutler, David, Glaeser, Edward (2005) *What explains differences in smoking, drinking and other health-related behaviors?* Working paper 11100. National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2010) Alkoholskattens två sidor. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Nordiskt ljus*. Göteborg, SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2011) Alkoholvanor och alkoholopinion. I Holmberg, S, Weibull, L, Oscarsson, H (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg 2011: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2012) Alkoholkonsumtion – vanor och volym. I Weibull, L, Oscarsson, H, Bergström, A (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2013) Förändringar i alkoholopinionen. I Weibull, L, Oscarsson, H, Bergström, A (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Elmeland, Karen, Villumsen, Susanne (2013) Changes in Danish public attitudes and norms regarding alcohol consumption and alcohol policy 1985-2011. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* Vol. 30, 2013 pp. 525-538.
- Greenfield, Thomas K, Ye, Yu, Giesbrecht, Norman A (2007) Views on alcohol control policies in the 2000 National Alcohol Survey: What news for alcohol policy development in the US and its states. *Journal of Substance Use*, December 2007; 12 (6): 429-445.

- Leifman, Håkan (1998) Svenska folkets inställning till försäljning av alkohol i livsmedelsbutiker. I Kühllhorn, E, Björ, J (red) *Svenska alkoholvanor I förändring. Om utvecklingen fram till EU-medlemskapet*. Stockholm: Sober förlag.
- Leimar, Per, Ramstedt, Mats, Weibull, Lennart (2013) Public opinion and alcohol polity in Sweden 1990-2012. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* Vol. 30, 2013 pp.473-490.
- Leissner, Tom (2012) Beroendeframkallande droger – bruk, politik och prevention. I Fahlke, C (red) *Handbok i missbrukspsykologi*. Stockholm: Liber förlag.
- Nilsson, Lennart (2013) Välfärdspolitik och välfärdsopinion 1986-2012. Vinster i välfärden? Förändringar i alkoholopinionen. I Weibull, L, Oscarsson, H, Bergström, A (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Proposition 2013/14:1* 2014 års budgetproposition.
- Proposition 2013/14:100* 2015 års ekonomiska vårproposition.
- Ramstedt, Mats (2010) *tal om alkohol 2010 – en statistisk årsrapport från Monitorprojektet*. Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning (SoRAD), Stockholms universitet.
- Resandeförsel av alkohol* (2006). Svenska resenärers införsel av spritdrycker, vin och öl till Sverige från juni 2000 och framåt. Uppdaterad t o m mars 2006. Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning (SoRAD), Stockholms universitet.
- SOU 2004:86. *Var går gränsen?* Delbetänkande av alkoholinförslutredningen. Stockholm: Fritzes
- SOU 2005:25 *Gränslös utmaning. Alkoholpolitik för en ny tid*. Stockholm: Fritzes.
- Statens folkhälsoinstitut (2011) *Årsredovisning 2010*.
- Statens folkhälsoinstitut (2012) *Årsredovisning 2011*.
- Storvoll, Elisabet, Halkjelsvik, Torleif (2013) Changes in Norwegian public opinion on alcohol policy 2005-2012. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* Vol. 30, 2013 pp. 491-506.
- Storvoll, Elisabet et al (2014) Studie av betydelsen av personlig erfarenhet av alkoholproblem för åsikter i alkoholpolitiska frågor. Sirus, Oslo.
- Trolldahl, Björn, Gustafsson, Ninni-Karin (2005) *Alkoholkonsumtion uppdelad på löpande 12-månadersperioder*. Uppdelad på dryck och anskaffningssätt. Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning (SoRAD), Stockholms universitet.
- Tryggvesson, Kalle (2012) Mot ett kontinentalt dryckesmönster eller inte? Förändringar i svenskarnas alkoholkonsumtion mellan 1998 och 2005. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* Vol. 29, 2012 pp. 249-266.
- Weibull, Lennart (2012) Alkoholvanor och alkoholopinion. I Fahlke, C (red) *Handbok i missbrukspsykologi*. Stockholm: Liber förlag.
- Weibull, Lennart, Fahlke, Claudia, Nilsson, Åsa (2010) Klass och livsstil i alkoholvanor. I Oskarson, M, Bengtsson, M, Berglund, T (red) *En fråga om klass – levnadsförhållanden, livsstil och politik*. Stockholm 2010: Liber

FLER NEGATIVT INSTÄLLDA TILL TV-REKLAM

BRITT BÖRJESSON OCH MARIA EDSTRÖM

Många människor gillar viss reklam, som de nära 60 miljoner människor som såg Volvo Lastvagnars reklamfilm *Epic split* första månaden den fanns tillgänglig på nätet. (Volvo 2013). Samtidigt finns en starkt negativ attityd, som Sveriges Annonsörer försökte förändra med kampanjen *Vinn en drömresa till Nordkorea*, där man visade på reklamens positiva roll som bland annat finansier av medier (Sveriges Annonsörer 2012). Det fanns också en tid, inte så avlägsen, då vi nästan älskade reklam i rörlig bild. Många svenskar kommer ihåg hur man kom tidigt till biografvisningarna för att inte missa reklamfilmen. Första reklamfilmen i filmarkivet.se är från 1915 (*Kal Napoleon Kalssons bondtur*), en kortfilm med ett innehåll som närmast kan liknas vid produktplacering. I takt med att rörlig reklam finns på allt fler platser i vårt samhälle förändras också attityden till reklam.

Tidigare forskning visar att det är just *hur* man tar del av reklamen som är avgörande för individens inställning till den. Svenskarna är mer positiva till reklam i dagstidningar, där man själv väljer om och när man vill läsa just den sidan, medan en mer negativ värdering är vanligare när det gäller reklam i radio och tv, där avbrottet i det redaktionella innehållet bestäms av andra. Unga människor är mer positiva till reklam, och det finns ett samband med människors politiska orientering på en höger-vänsterskala. De som tittar på kommersiell tv har också visat sig vara mer positiva till reklam i tv (Grusell 2008 a, 2008 b).

Människors attityder till omfattningen av reklamen i tv har hittills varit en underdiskuterad fråga i forskningen. I de nationella SOM-undersökningarna har data om svenskarnas inställning till reklam samlats in varje år sedan 1992. Resultaten visar att i takt med att reklamen i tv fått mer utrymme har människor blivit allt mer negativt inställda till reklam, detta gäller för alla åldrar och oavsett politisk inställning. Lagstiftarna har vid flera tillfällen under perioden öppnat upp tv-sändningarna för mer reklam. I det här kapitlet ställer vi frågan om opinionsutvecklingen bland tv-tittarna hänger ihop med dessa förändringar. Medieinnehåll skall betalas på ett eller annat sätt. Tv-tittarna i Sverige betalar med pengar via licensavgifter och betaltjänster, eller med tid och uppmärksamhet genom att se på tv-reklam, sponsrade sändningar eller program med produktplacering.

När tv-reklamen kom till Sverige

Reklam i tv är en förhållandevis ny företeelse för svenska tittare. Den svenska hållningen var sedan tv:s barndom att television inte fick bedrivas i kommersiell regi

utan skulle vara ”i samhällets, kulturens, folkbildningens och hemmets tjänst” (från Radiotjänsts betänkande 1954 i Djerf Pierre & Weibull 2001:108). Det innebar en monopolställning för allmännyttig tv under en lång tid. På 1980-talet blev det möjligt att via satellitsändningar ta emot tv från utlandet. År 1987 nådde den första ”svenska” kommersiella kanalen hushållen den vägen, TV3, ägd av Kinnevik och Jan Stenbeck. Andra aktörer följde, tv-monopolet ifrågasattes allt mer i debatten, och en viktig fråga blev att intäkterna för tv-reklam borde stanna i Sverige. År 1991 fick TV4 sändningstillstånd från regeringen som ensam reklamfinansierad kanal i det svenska marknätet (Djerf-Pierre & Weibull 2001, Hadenius & Weibull 2005, Englund & Wormbs 2007). De första tio åren skulle reklam placeras i block mellan sända program och annonsvolymen fick vara högst 10 procent per dygn, max åtta minuter på en timme och minst en minut varje gång, eller i ”rena undantagsfall” upp till tio minuter per timma (Radio och TV-lag SFS 1996:844).

År 2002 ändrades lagen så att reklamavbrott tilläts även inne i program, förutom mellan avslutade delar av program och i ”naturliga pauser”. Annonser som placerades i ett program skulle dock ha 20 minuter programtid före och efter reklamavbrottet. Syftet från regeringens sida var ”... att minska störningar som reklamavbrott i kommersiell TV innebär för publiken.” (Ändrade regler om annonser i TV-sändningar prop. 2001/02:82). Störningarna man talade om var hur kommersiell tv funnit en laglig väg att skapa ”naturliga pauser” och därmed utrymme för reklam i långa program som film genom att sända dem överlappande en daglig fast sändningstid för exempelvis nyheter, vilket gjorde avbrotten i filmen betydligt längre.

Nästa stora förändring kom 2008 då annonstiden utökades till 12 minuter per timme med bibehållet krav på minst 20 minuter programtid mellan avbrotten. (SFS 2007:1287). År 2010 tilläts tätare avbrott (fortfarande minst en minut vardera) och regeln försvann om att den totala reklamvolymen på ett dygn inte skulle överstiga 15 procent (SFS 2010: 696). Numera får annonsblock även vara kortare än en minut i sportsändningar. Utvecklingen mot mer reklam och fler avbrott är både en anpassning till EU-lagstiftning, syftande till att underlätta finansieringen av tv-innehåll (AV-direktivet 007/65/EG), och krav från TV4 som ville ha samma reklamregler som övriga Europa för att kunna konkurrera på lika villkor (Engblom & Wormbs 2007.)

Tv-marknadens utveckling

Parallellt med dessa lagändringar har det också skett en övergång till ett digitalt sändningsnät med fler kanalplatser. I marknätet där TV4 länge var ensamt kommersiellt tv-bolag har sedan mitten av 00-talet tillkommit ett femtiotal kanaler (Myndigheten för radio och tv, 2014). Till det kommer olika play-tjänster och betal-tv. De stora förändringarna på den svenska tv-marknaden har drivits fram i samspel mellan teknikutveckling, medieföretag/annonsörer, publik och politiker. Utbudet har ökat och fler utländska bolag agerar på den svenska tv-marknaden men

inhemska aktörer är fortfarande dominerande (Ohlsson 2014:57). En utveckling på senare år är att många tidningshus nu producerar tv. År 2009 hade tre av fyra tidningssajter någon form av rörlig bild (Nygren & Zuiderveld 2011). Kvällstidningarna gör olika webb-tv-satsningar med live-sändningar och aktualitetsprogram, både på webb och i marknät, ett exempel är Aftonbladet som sedan hösten 2013 sänder flera timmar tablålagd tv med målet att få en miljon klickstarter varje dag (Journalisten 2013).

De nationella SOM-undersökningarnas tidsserie börjar i en tid då den svenska tv-branschens ekonomi var i stort sett synonym med tv-licenser. Med introduktionen av kommersiell tv ändrades detta snabbt: redan år 1995 var tv-reklamens tillskott uppe i hälften av dagens siffror i fast penningvärde (Carlsson & Facht 2014:275). På tio år växte försäljning till konsumenter av olika typer av betal-tv-lösningar om licensmedlen (Sundin 2006:20). Samtidigt har tv-reklamen blivit billigare per tidsenhet. År 2011 konstaterade Institutet för Reklam- och Mediestatistik att tv-reklam nu kostar ”hälften så mycket som den gjorde för tio år sedan när vi rensar för inflationen” (IRM 2011). Hushållen betalade år 2012 i snitt omkring 3 000 kronor per år för tv i form av licenser och betal-tv (Wadbring 2012). Där-till kommer den del av priset för varor och tjänster som går till tv-reklam, vilket fördelat på samtliga hushåll blir omkring 1 500 kronor per år. År 2012 omsatte tv-branschen totalt 19,3 miljarder kronor. Den största intäktskällan var abonnemang, 9,2 miljarder, följt av reklam, 5,9 miljarder, och SVT:s tilldelade avgiftsmedel, 4,1 miljarder (Carlsson & Facht 2014:273). Även om tv-reklamen ökar i volym så är det numera ändå internet som står som den enskilt största reklambäraren och annonsintäkterna på nätet går ofta till andra aktörer än de traditionella medieföretagen (Sundin 2013:11).

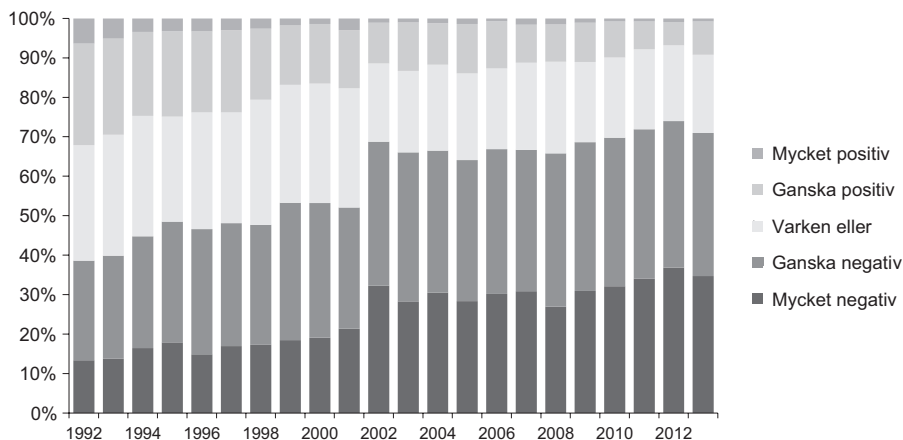
Inställningen till tv-reklam allt mer negativ

Reklam i svensk tv introducerades till en publik där sex av tio inte hade något emot reklam (figur 1). En tredjedel av svarspersonerna i den nationella SOM-undersökningen 1992 anslöt sig till något av de positiva svarsalternativen, och lika många var varken positivt eller negativt inställda. Endast var åttonde uppgav sig då vara mycket negativ till reklam i tv. Tjugo år senare är de mycket negativt inställda en tredjedel av populationen. Tillsammans med dem som anslutit sig till svarsalternativet ”ganska negativ” bildar de en tydlig majoritet, 71 procent. De båda positiva svarsalternativen samlar nu bara omkring en fjärdedel av vad de gjorde i början av 90-talet, och polariseringen har ökat i och med att en mindre del idag är vare sig positivt eller negativt inställda till tv-reklam.

År 2002 är en tydlig brytpunkt. Fram till dess förändrades opinionen något lite varje år, i en tydlig trend till tv-reklamens nackdel. De negativt inställda kom i majoritet år 1999. Andelen positivt inställda halverades under 90-talet, medan de som inte tog ställning vare sig för eller emot var ungefär lika många år

från år. I 2002 års undersökning, som gjordes efter att Riksdagen år 2001 ändrat Radio- och tv-lagen så att annonsavbrott i program blev tillåtna, miste de positiva svarsalternativen i ett slag drygt en tredjedel av sitt redan låga stöd, de många negativa blev en tredjedel fler, men det svarsalternativ som visar störst förändring mellan 2001 och 2002 år ändå ”varken positiv eller negativ”. Fler tog ställning, och de gjorde det till tv-reklamens nackdel.

Figur 1 Svenska folkets inställning till tv-reklam 1992-2013 (procent)

Kommentar: Frågan lyder *Är du positivt eller negativt inställd till tv-reklam*. Figuren visar samtliga svarande på frågan, antal svar genom åren varierar mellan 1566 och 1880.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1992-2013.

Under mitten av 00-talet låg opinionen i stort sett stabil på denna nya nivå under några år. År 2008 beslöt riksdagen att tillåta en större mängd reklam, 12 minuter per sändningstimma, och tillåta produktplacering. I följande års nationella SOM-undersökning minskade andelen som är ganska eller mycket positivt inställda till tv-reklam med en tredjedel ännu en gång, och har sedan dess fortsatt minska. Det mest positiva svarsalternativet kryssades i 2013 års nationella SOM-undersökning av endast 0,8 procent, eller 13 personer. De till tv-reklam mycket negativt inställdas andel av populationen ökade ytterligare med en fjärdedel under de fem år som passerat sedan 2008 och var 35 procent år 2013.

Reklamkanalernas trogna publik

Det har i 90- och 00-talens SOM-undersökningar funnits ett tydligt samband mellan tittarvanor och attityd till reklam i tv. De som ofta tar del av reklamfinansierade kanaler har varit mer positiva eller neutrala, och mindre negativa, än de som sällan

eller aldrig väljer att se på dessa kanaler. Det går dock inte att säga vare sig hur eller om någon av dessa faktorer påverkar den andra. Att vara positivt inställd till tv-reklam är i sig knappast motiv nog att titta på en reklamkanal; rimligen behövs även ett attraktivt redaktionellt innehåll. Å andra sidan förefaller det lika rimligt att en starkt negativ inställning till tv-reklam gör att man avstår från att titta på reklamfinansierade kanaler, oavsett vad som visas mellan reklamavbrotten. Under de senaste fem åren har skillnader i attityd i stort sett raderats ut mellan dem som ofta ser kommersiell tv, det vill säga fem dagar per vecka eller mer, och dem som sällan ser kommersiell tv, två dagar per vecka eller mindre. I 2013 års undersökning är det enstaka procent som skiljer dessa grupper åt i inställningen till reklam i tv.

Under många år hade de bland svensk publik största kommersiella tv-kanalerna olika villkor för reklamsändningarna. TV4 sände från Sverige, där svensk lag råder, medan TV3 och Kanal 5 i enlighet med den så kallade sändande land-principen gick under en mer generös lagstiftning. Om förändringar i svensk lagstiftning och befolkningens inställning till tv-reklam hade ett enkelt samband, borde TV4:s regelbundna tittare ha en något annorlunda inställning till tv-reklam än TV3:s och Kanal 5:s trogna publik.

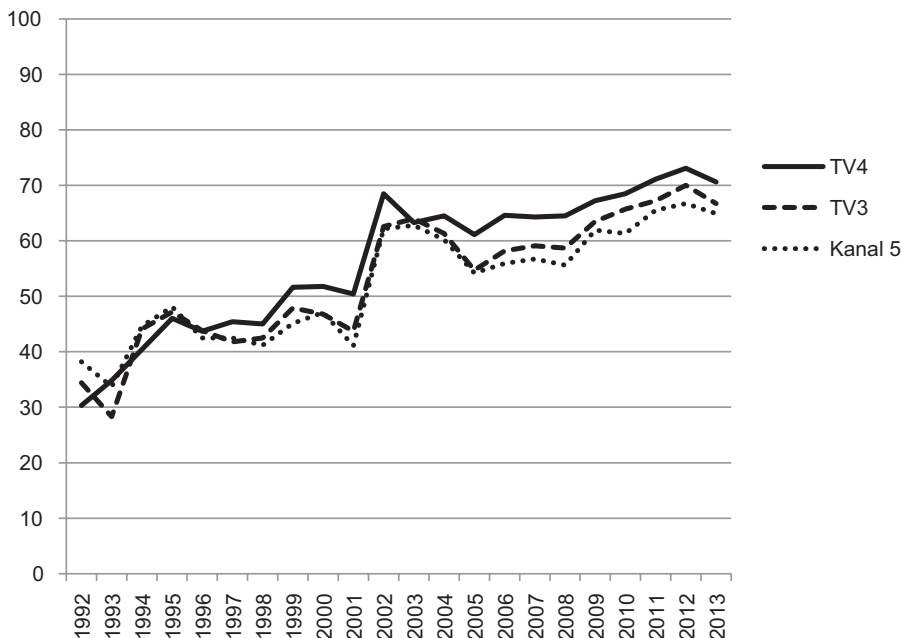
Figur 2 visar att det finns en liten skillnad. Inledningsvis, i 1992 års undersökning, var de som ofta tittade på de båda utlandssända kanalerna något mer negativa till reklam än TV4-tittarna. Den här skillnaden jämnades ut på tre år, och därefter är det TV4:s publik som är något mer negativt inställd till reklam. TV3:s och Kanal 5:s kurvor följs i stort sett åt, vilket faller sig naturligt då dessa kanaler attraherar i stort sett samma tittare. I materialet är det tydligt att frekvent tittande på den ena av dessa kanaler sammanfaller med frekvent tittande på den andra, samt även på TV4. Bland dem som uppger sig se på TV4 minst fem dagar per vecka eller mer är det dock bara hälften som lika ofta ser de båda andra kanalerna.

Även om TV4 under sina första tio år i det svenska marknätet inte fick avbryta program för reklam, innebar detta i praktiken inte att reklamavbrotten kom drastiskt mera sällan där än i TV3 och Kanal 5. Reklamavbrott fick som tidigare nämnts även ske i så kallade "naturliga pauser" i program. Lagstiftarnas tanke med detta var kanske periodpauser i sport och andra evenemang, men kan med lite kreativitet ordnas även i egenproducerat material. "Naturliga pauser" uppstod mellan *Bingolottos* första, andra och tredje dragning, *Småstjärnornas* separata program för uttagning och final, och då *Fångarna på fortet* behövde vila något mellan utmaningarna, för att bara nämna några av 90-talets stora TV4-produktioner.

Det kan vara så att befolkningens inledningsvis positiva inställning till tv-reklam var en positiv inställning till kommersiell tv så som den var tänkt att introduceras i Sverige. TV4 skulle, i utbyte mot ett monopol på att sända reklam i svenskt marknät, i enlighet med sitt sändningstillstånd leverera en sorts privat public service-tv, med nyheter och samhällsprogram, lokalt material, sakligt presenterat och med en mindre mängd reklam placerad mellan färdigsända program och filmer. Den skyddade ställning som staten lovade TV4 kunde den dock inte leverera. Den

tekniska utvecklingen hade redan möjliggjort en konkurrensutsatt marknad för reklamen som skulle finansiera verksamheten. Kabel- och satellitsändning hade hög hushållstäckning. Kanske hade TV4 inte kunnat överleva som kanal utan alla de kreativa lösningar som på sikt kan ha lett till en förändrad attityd hos publiken, en attityd som i längden troligen förändrat även det ekonomiska värdet av reklam.

Figur 2 Andelen negativt inställda till tv-reklam bland dem som tittar ofta (5 eller fler dagar i veckan) på de tre största reklamfinansierade tv-kanalerna 1992-2013 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: "Är du positivt eller negativt inställd till tv-reklam?" Endast svarspersoner som angett att de tittar på kanalerna "5-6 dagar i veckan" och "dagligen" ingår i figurunderlaget. Antal svar som ligger till grund för procenttalen varierar över åren, för TV3 mellan 357 och 586, för TV4 mellan 776 och 1340, och för TV5 mellan 131 och 582.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1992-2013.

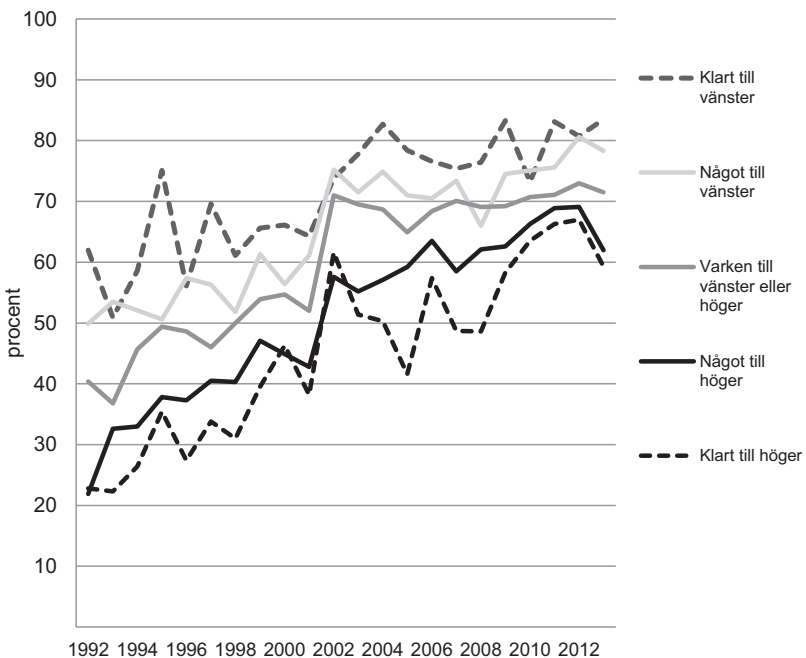
Genomgående följer opinionsutvecklingen bland dem som uppger att man ofta tittar på kommersiella kanaler i stort sett samma mönster som genomsnittet. I början var en stor majoritet positivt eller neutralt inställda. På två decennier har opinionen vänt. I den nationella SOM-undersökningen 2013 uppger en tredjedel av dessa frekventa tittare sig vara mycket negativt, och ytterligare en tredjedel ganska negativt inställda till reklam i tv.

Politisk orientering

I svensk mediepolitisk diskussion har det funnits en tydlig vänster-högerdimension i inställning till bland annat reklamfinansiering av etermedier (Nord 2008, Engblom & Wormbs 2007). Detta har även avspeglats i allmänhetens åsikter (Grusell 2008:138 ff). I de nationella SOM-undersökningarna 1992-2013 visar sig den här skillnaden tydligt över tid (figur 3). Bland människor som placerar sig till vänster i politiken är en negativ inställning till reklam vanligare än bland människor som placerar sig politiskt till höger, och i de grupper som uppger en klar sympati för den ena eller andra sidan i politiken visar sig också inställningen till reklam tydligare, och med större variationer.

Första gången frågan ställdes i den nationella SOM-undersökningen år 1992 var skillnaderna mycket stora mellan människor med olika politisk orientering. Nästan åtta av tio med högerympatier var positiva eller neutrala till reklam i tv. Bland vänstersympatisörerna samlade den negativa inställningen redan då en majoritet.

Figur 3 Andel som uppger sig vara mycket eller ganska negativa till reklam i tv efter politisk orientering 1992-2013 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: "Är du positivt eller negativt inställd till tv-reklam?" Endast svarspersoner som också angett politisk tillhörighet genom att svara på frågan "Hur skulle du placera dig på en vänster-höger skala?" ingår i underlaget. Antal svar genom åren varierar mellan 1 136 och 1 835.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1992-2013.

Det är bland dem som identifierar sig till höger på den politiska skalan som de stora förändringarna skett. Under de tio första undersökningsåren fördubblades andelen mycket eller ganska negativa till tv-reklam i denna grupp. Året efter, i 2002 års nationella SOM-undersökning, ökade andelen negativa till en tredubbling av vad de var inledningsvis. Bland dem som placerar in sig klart till höger på den politiska skalan har andelen negativa till tv-reklam enstaka år under 00-talet gått under 50 procent, men långsiktigt har trenden även bland dessa gått mot en mer negativ inställning.

De politiska skillnaderna finns fortfarande kvar i 2013 års nationella SOM-undersökning, men med mindre skillnader grupperna emellan. Längs hela den politiska skalan finns nu en majoritet som är mycket eller ganska negativ till reklam i tv. Majoriteten är större på vänsterkanten, där åtta av tio är uttalat negativa, än på högerkanten där sex av tio intar samma hållning till tv-reklam.

Åldersgrupper

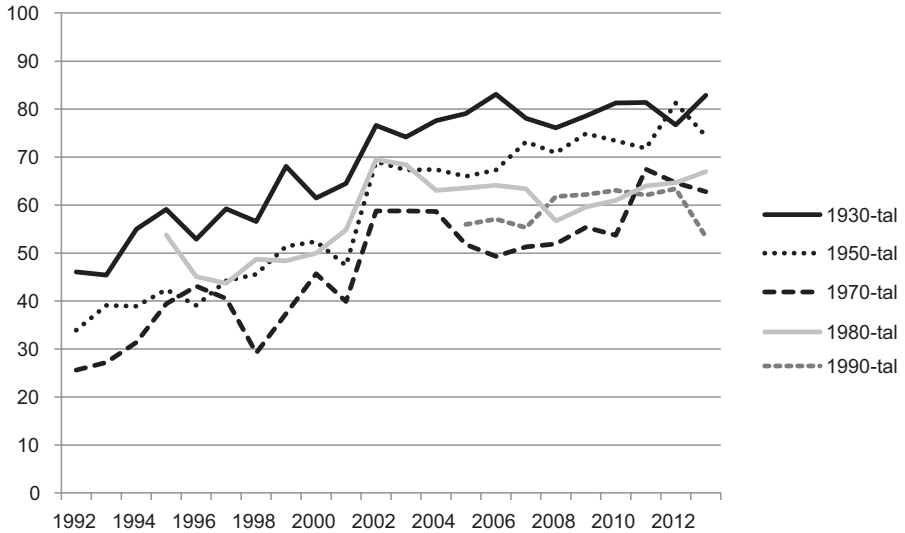
Människor som växt upp i samma tid har en gemensam bas i erfarenheter och minnen, och har i tidigare forskning visat sig även dela syn på reklam så att ju äldre gruppen är, desto större andel är negativt inställd (Grusell 2008a). Bland de människor som var vuxna när kommersiell tv introducerades i Sverige kan man genom alla år se en tydlig åldersfaktor. Ju äldre grupp som studeras, ju längre fram i tiden, desto större andel tog ställning emot tv-reklam (figur 4).

Opinionens utveckling bland yngre visar delvis annorlunda mönster beroende på under vilket decennium svarspersonerna är födda. Den yngsta åldersgruppen vid tidsseriens början föddes under 1970-talet. Som barn såg de barnprogram enbart i licensfinansierade kanaler, i tonåren utvidgades deras värld med MTV och andra satellitsända kanaler, snart även på svenska. De första undersökta åren fanns, precis som förväntat utifrån tidigare studier, den lägsta andelen negativa till tv-reklam i denna åldersgrupp. Sedan händer något; i mitten av 90-talet finns fler negativa till reklam i den här gruppen än bland de 50-talsfödda, deras föräldrageneration. Därefter sjunker andelen negativa markant för att återigen öka under några år även före den stora förändringen 2001-2002. Under 00-talet sjunker andelen negativa igen, och den här åldersgruppen är mindre negativa till reklam än de som är ännu yngre. Efter 2008 ökar andelen negativa till tv-reklam i den här gruppen kraftigt igen.

De 80-talsfödda visar ett helt annat mönster. När de första i den här generationen kommer in i de nationella SOM-undersökningarna i mitten på 90-talet fanns en stor andel, över hälften, som var mycket eller ganska negativa till tv-reklam. Under de allra första åren är procenttalen baserade på små antal, men allt eftersom den här generationen växer till sig i materialet etableras ett mer säkert opinionsmönster som ligger mycket nära deras mor- och farföräldrars åldersgrupp, de 1940- och 1950-talsfödda. I mitten av 00-talet, när de äldsta i den här gruppen fyller 25,

minskar andelen negativa till reklam något, och kurvan hamnar mer där den i linje med tidigare forskning (Grusell 2008a, Grusell 2008b) borde placera sig i förhållande till andra åldersgrupper.

Figur 4 Andel som uppger sig vara mycket eller ganska negativa till reklam i tv efter födelsedecennium, procent, 1992-2013

Kommentar: Frågan lyder: "Är du positivt eller negativt inställd till tv-reklam?" Antal svarande som uppgett sin ålder varierar mellan 1 383 och 1 671.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1992-2013.

SOM-undersökningarnas yngsta svars personer, födda på 1990-talet, har ytterligare ett annat mönster. De gör entré i undersökningarna 2005 med en stabil majoritet negativa till tv-reklam, en andel som ökar svagt fram till 2012. I den senaste undersökningen är den här gruppen den som har minst andel negativa till tv-reklam av alla, men de negativa är ändå i majoritet med 53 procent. Den här åldersgruppen har vuxit upp i ett diversifierat tv-landskap med stort utbud. De har aldrig upplevt tv som en minsta gemensamma nämnare för samtal på skolgården, så som det var då många sett samma program i få kanaler. De är infödingar på internet, och kan knappt ens minnas den tid då nätet var åtkomligt endast via dyra och långsamma modem. De ser mindre på vanlig tablålagd tv, mer tv via dator och mer videoklipp online än någon annan åldersgrupp (Mediesverige 2014:286).

Tv-reklam, en återvändsgränd?

Vi har i det här kapitlet kunnat följa svenskarnas ökade negativa inställning till reklam i tv. En förklaring till opinionsförändringen kan vara att mängden reklam har betydelse, liksom placeringen i och mellan program. Efter år 2002 kan man se en tydlig reaktion mot införandet av reklamavbrott i programmen och efter 2008 en fortsatt gradvis ökande negativ inställning till tv-reklam vilket kan tolkas som en kritik mot den ökade mängden och möjligheten till tätare avbrott. Även de som uppenbarligen gillar programinnehållet hos TV4, TV3 och Kanal 5 blir allt mer negativt inställda till tv-reklam och det sker hos alla, oavsett ålder och politiskt inriktning.

Man kan också tänka sig fler tolkningar. När människor på senare år svarar på den allmänna frågan Är du positivt eller negativt inställd till tv-reklam? befinner vi oss i en tid då vi har rörliga bilder överallt, i mobilen, datorn, läsplattan och i offentliga miljöer som tågstationer, flygplatser och bussterminaler. Många tv-klipp vi ser på nätet föregås av rörlig reklam, en form av tv-reklam, även om klippet lika gärna kan vara från Expressen, Youtube eller en annan reklamfinansierad aktör på nätet som från TV4, TV3 eller Kanal 5. Placering av reklam i webbsändningar är för dessa andra aktörer helt oreglerad. Samtidigt växer verksamheten hos olika leverantörer av reklamfria play-tjänster för filmer och tv-serier, som Netflix och HBO, kraftigt. Man ska också komma ihåg att det finns en samhällelig skepsis till reklam som kan påverka människors tendens att svara mer negativt på frågor om inställning till reklam (Grusell 2008a).

Ur såväl tv-företagens som reklambranschens perspektiv är egentligen inte bristen på positiv inställning något problem. Människor behöver inte älska tv-reklam för att ta del av den. Det räcker med att publiken ställer sig någorlunda neutral till fenomenet för att marknaden skall bestå. Däremot borde det stämma till eftertanke att så många som 35 procent i 2013 års undersökning valt att beteckna sig som *mycket* negativa till tv-reklam.

Föreställningen om att medieutveckling drivs fram i ett samspel mellan publik, teknik, politik och pengar kan i det här sammanhanget ses som att lagstiftare och medieföretag drivit fram en utveckling mot mer reklam i fler sammanhang, samtidigt som teknikutvecklingen och de ekonomiska krafterna i mediebranschen lagt till ytterligare företeelser som liknar tv-reklam. Publikens åsikter tycks knappast ha gett någon påverkan, något som i längden kan bli fatalt. Resursstarka tittare kan betala för reklamfritt innehåll, tittare med sämre ekonomi blir kvar som kommersiell tv:s publik. Samtidigt är dessa tittare inte lika mycket värda som målpublik på en reklammarknad. Syftet med lagändringarna var att underlätta finansiering av innehåll, men det tycks alltså ske på bekostnad av tv-tittarnas tålmod och intresse. De kommersiella aktörernas önskan om att få utrymme för allt mer reklam har visserligen lyckats, men om publiken blir allt för negativt inställd, riskerar man kanske att såga av den gren man sitter på.

Referenser

- Carlsson, Ulla och Facht, Ulrika (2014) *Mediesverige 2014*. Göteborg: Nordicom.
- Djerf-Pierre, Monika & Lennart Weibull (2001) *Spegla, granska, tolka. Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet*. Stockholm: Prisma.
- Engblom, Lars-Åke & Nina Wormbs (2007) *Radio och TV efter monopolet: en kamp om politik, pengar, publik och teknik*. Stockholm: Ekerlids förlag.
- Grusell, Marie (2008a) *Reklam – en objuden gäst? Allmänhetens uppfattningar om reklam i morgonpress och tv*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Grusell, Marie (2008b). "En stabil reklamopinion?", i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red), *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Hadenius, Stig & Lennart Weibull (2005) *Massmedier, en bok om press, radio och tv*, 8:e upplagan. Albert Bonniers förlag.
- Journalisten* (2013-09-04) Så ska Aftonbladet göra TV.
- Nord, Lars (2008) *Medier utan politik: en studie av de svenska riksdagspartiernas syn på press, radio och TV*. Santerus Förlag.
- Nygren, Gunnar & Maria Zuiderveld (2011) *En himla många kanaler. Flerkanal-publicering i svenska mediehus*. Stiftelsen etermedierna. Göteborg: Nordicom.
- Ohlsson, Jonas (2014) "Nya spelregler för press, radio och tv: svensk mediestructur i den digitala tidsåldern" i Ulla Carlsson & Ulrika Facht (red), *MedieSverige 2014*. Göteborg: Nordicom.
- Sundin, Staffan (2006) *Utvecklingstendenser på den svenska mediemarknaden*. Underlagsrapport till rundabordssamtal om mediebranschens utveckling maj 2006. SNS medieforum.
- Sundin, Staffan (2013) *Den svenska mediemarknaden 2013* Göteborg: Nordicom.
- Wadbring, Ingela (2012) "Inflation eller deflation i mediekonsumtionen? En analys av människors medieutgifter och syn på mediers prisvärdhet" i *Nordicom Information* nr 34, 1/ 2012.

Offentligt tryck

Radio- och TV-lag (SFS 1996:844)

SFS 2007:1287

Lag om ändring i radio- och TV-lagen (1996:844)

Radio- och TV-lag SFS 2010:696

EU:s AV-direktiv 007/65/EG

Förarbeten till lagändringarna

2002 Ändrade regler om annonser i TV-sändningar Prop. 2001/02:82 bet. 2001/02:KU16, rskr. 2001/02:187).

2008 Annonstid i radio och TV Prop 2007/08:4, 2007/08:KU3, rskr 2007/08:39).

2010 En ny radio. och tv-lag. 2009/10:115, 2009/10:KU25, rskr. 2009/10:331)

Webbplatser

Myndigheten för radio och tv (2014) Kanaler i marknätet <http://www.mrtv.se/sv/Tillstand-och-registrering/TV/Marksand-tv/Kanaler-i-marknätet/> (hämtad 2014-04-21)

Pressmeddelande Sveriges Annonsörer (2012-07-05) Vinn en drömräsa till Nordkorea

<http://www.annons.se/artiklar/vinn-en-dromresa-till-nordkorea> (hämtad 2014-05-05)

Pressmeddelande irm (2014-09-15) "TV reklam kostar bara hälften jämfört med tio år sedan" http://www.irm-media.se/media/pdf_public/pressmeddelande_reklam-inflation.pdf (hämtad 2014-04-21)

Pressmeddelande Volvo (2013-12-11) Viralt kampanjrekord för Volvo lastvagnar. <http://www.volvotrucks.com/dealers-vtc/sv-se/tage-rejmes/newsmedia/pressreleases/Pages/pressreleases.aspx?pubid=16907> (hämtad 2014-04-2)

Länk från filmarkivet vid Svenska filminstitutet till filmen Kal Napoleon Kalssons äventyr

<http://filmarkivet.se/sv/Film/?movieid=476&returnurl=http://filmarkivet.se/sv/Sok/?q%3d%26categoryid%3d16%26filteryear%3d191%26j%3dj> (hämtad 2014-05-08)

EN ISKALL PRESSTÖDSOPINION

JONAS OHLSSON

Att statsmakterna i ett land går in och ger ekonomiskt stöd till privat ägda dagstidningar som befinner sig i en utsatt marknadsposition är ett av de tydligaste uttrycken för det som i den normativa medieforskningen kommit att kallas för den sociala ansvarsideologin. Den bärande idén är här att samhället har ett särskilt ansvar för utvecklingen på medieområdet (Siebert m.fl., 1956; McQuail, 1992). Synsättet är inte okontroversiellt. Genom att staten selektivt gynnar vissa företag, hävdar kritikerna, missgynnar den vissa andra, åtminstone indirekt. Och är det verkligen politikernas roll att med skattemedel hålla liv i produkter som konsumenterna uppenbarligen inte efterfrågar (åtminstone inte i tillräckligt stor utsträckning)? Kritiken mot att staten på det här sättet lägger sig i förutsättningarna på en fri marknad har bemötts med demokratiska argument. Samhällets behov av ett pluralistiskt dagstidningsutbud har ansetts viktigare än idén om en oreglerad tidningsmarknad med fri och lika konkurrens (Gustafsson & Hadenius, 1976). Sverige hör till de länder där det statliga stödssystemet kring dagspressen är som mest utvecklat. Så har också den svenska mediepolitiken överlag, åtminstone historiskt sett, karakteriserats som tydligt influerad av den sociala ansvarsideologin (Asp & Weibull, 1996).

De akademiska argumenten för och emot statliga subventioner till mediebranschen har blivit väl dokumenterade i forskningslitteraturen (se t.ex. Ots, 2009; Leroch & Wellbrock, 2011). Detsamma gäller för de politiska (se t.ex. Borden, 1995; Nord, 2008). Vad som däremot är avsevärt mindre beforskat är inställningen hos dem som åtminstone indirekt förväntas stå för finansieringen av de statliga stödinsatserna till medieföretagen, nämligen skattebetalarna. Härav detta kapitel. I den analys som snart tar vid görs en systematisk genomgång av hur opinionen kring det svenska presstödet är formad. Syftet med kapitlet är emellertid inte enbart att kasta ljus på frågan om huruvida medborgarna tycker att stödet till pressen är en bra idé eller inte. Det kan också ses som ett inlägg i den högst aktuella och betydligt större, principiella diskussionen som handlar om vilken roll staten ska spela i utvecklingen på mediemarknaden – en marknad som alltmer kommit att präglas av gränslöshet, konvergens och kommersialism.

Presstödet åter på tapeten

Alltsedan införandet för över fyra decennier sedan har det statliga presstödet utgjort ett centralt inslag på den svenska tidningsmarknaden. Under 2013 var omkring

hälften av Sveriges omkring 170 dagstidningar berättigade till *allmänt driftsstöd*, med andra ord det selektiva bidrag som ges till dagstidningar som befinner sig i en ogynnsam konkurrenssituation. I genomsnitt svarade stödet för omkring 30 procent av intäkterna för de stödberättigade företagen (Dagspressens ekonomi 2012).¹ Presstödet framstår som en avgörande anledning till det relativt omfattande utbudet av titlar på den svenska tidningsmarknaden.

Debatten kring den svenska presstödspolitiken har gått i vågor och intensiteten i inläggen för och emot stödet har varierat (Weibull, 2014). På senare tid har dock offentlighetens strålkastare åter riktats mot presstödet, och det av framförallt två anledningar. För det första aktualiseras statens relation till tidningsbranschen genom den omvälvande strukturomvandling som de svenska dagspressföretagen just nu genomgår. Den kraftigt ökade konkurrensen på mediemarknaden har inneburit att dagstidningsföretagen har fått allt svårare att behålla sin publik och sina annonsörer (Ohlsson, 2014a). Intäkterna sjunker och flera av landets tidningsföretag redovisar förluster, i vissa fall betydande sådana (Dagspressens ekonomi 2012). Till följd av de ekonomiska problemen har nära nog samtliga svenska dagstidningar tvingats till besparingar. Under 2012 och 2013 fick uppskattningsvis 700 dagstidningsjournalister lämna sina jobb (se Medievärlden, 2013-02-07; Journalisten, 2013-12-20). Sett till dagspressens samlade redaktionella styrka motsvarar det en minskning med mellan tjugo och tjugofem procent på bara två år. Varslen har fortsatt också under 2014. Även om hela branschen känner av strukturomvandlingens effekter är det de presstödsberättigade s.k. andratidningarna som drabbats hårdast. Problemen för dagspressen i allmänhet och andratidningarna i synnerhet har inneburit att röster höjts för att dagens stödnivåer inte är tillräckliga. För att vi alls ska ha en lokal tidningskonkurrens i landet, har det hävdats, måste staten öka anslagen till presspolitiken (se t.ex. DN Debatt, 2012-11-18).

Den andra anledningen till att den svenska presstödspolitiken åter hamnat i fokus är den av regeringen tillsatta kommitté som i september 2013 lade fram en plan för hur det svenska presstödet bör utformas utifrån de förändringar i medielandskapet som just nu pågår. Den svenska presstödspolitiken präglades under en lång tid av tydliga partipolitiska förtecken (Borden, 1995). Stödet drevs igenom av Socialdemokraterna med stöd av Centerpartiet. Moderaterna och Folkpartiet var starkt emot. Med åren har dock skiljelinjerna mellan partierna suddats ut – en utveckling som tycks ha nått sin kulmen i samband med nyss nämnda parlamentariska utredning, vars slutbetänkande inleddes med ett gemensamt partiöverskridande ställningstagande *för* ”de grundläggande motiv och målsättningar som legat till grund för statsmakternas tidigare beslut om presstöd” (SOU 2013:66, s. 13). Likafullt slutade utredningen med en oenig kommitté. Men paradoxalt nog gick inte skiljelinjen mellan partierna, vilket annars varit brukligt – utan mellan partierna å ena sidan och de externa kommittémedlemmarna å den andra. För medan de politiska företrädarna enades om att fortsätta med en fördelningsmodell som i allt väsentligt utgår från tidningarnas pappersupplagor, förespråkade presstödskom-

mittens tre branschexperter en lösning som istället tog hänsyn till att människor i allt högre utsträckning väljer bort papperstidningen för digitala alternativ. De kritiserade också kommitténs utlåtande i ett särskilt yttrande. Samma sak gjorde kommitténs ordförande, lagmannen Hans-Gunnar Axberger, som valde att reservera sig mot slutbetänkandet (se SOU 2013: 66, s 437ff).

Vad formar en opinion?

Politiska frågor som rör mediepolitiska spörsmål har överlag fått begränsad uppmärksamhet i opinionsforskningen (Ohlsson, 2014b). Vi vet därför ganska lite om vad människor tycker i frågor som rör statens relation till medierna och vad som formar dessa åsikter. De få studier som genomförts pekar framförallt på att mediepolitiska frågor tycks ha det svårt att ta sig in på medborgarnas agenda (se t.ex. Asp & Weibull, 1996; Ohlsson, 2010, 2013). Om vi däremot vidgar synfältet till forskning kring politiska opinioner generellt är kunskapen avsevärt mer utvecklad. Här finns också mycket att hämta för den som vill undersöka attityder kring presstödet.

På en grundläggande nivå formas människors attityder i politiska frågor av faktorer med koppling både till samhället i stort och till den enskilde individen (Zaller, 1992). Av betydelse är såväl frågans aktualitet och plats i den politiska debatten, som individens exponering för densamma och dennes kognitiva möjligheter att bearbeta den information som förmedlas. När vi tar ställning i sakpolitiska frågor vägleds vi också av mer allmänideologiska ställningstaganden, liksom av i vilken utsträckning vi själva är berörda av den fråga som avses. För att förklara varför opinioner skapas, utvecklas och till slut ebbar ut och försvinner behövs således en analysmodell som fångar upp alla dessa aspekter.

Den formulärfråga som vi ställt för att försöka ringa in den svenska presstödsopinionen är formulerad som ett sakpolitiskt förslag: *Öka det statliga stödet till dagspressen*. Förhoppningen med frågan, som är mycket allmänt hållen, är att fånga upp någon typ av generell viljeriktning hos allmänheten i en sakfråga som i den mediepolitiska debatten tenderar att bli ganska teknisk. Frågan om inställningen till presstödet har i SOM-undersökningen ingått som en del i ett större frågebatteri med en rad olika politiska förslag. Respondenterna har för vart och ett av förslagen fått ange om de tycker att det är antingen ett *mycket bra förslag*, ett *ganska bra förslag*, *varken ett bra eller dåligt förslag*, ett *ganska dåligt förslag* eller rent av ett *mycket dåligt förslag*.

Ambitionen med det här kapitlet är emellertid inte enbart att beskriva opinionen kring presstödet utan också att försöka förklara den. I analysen prövas betydelsen av ett antal olika förklaringsvariabler för människors attityder i frågan. Hit hör inte minst frågor med koppling till de svarandes *uppmärksamhet* på politik i allmänhet och den som rör presstödet i synnerhet. I brist på specifika enkätfrågor om huruvida man har följt den presspolitiska debatten får variabeln skattas på ett indirekt sätt.

Till detta används frågor som rör nyhetskonsumtion generellt (här operationaliserat som tidningsläsning), utbildningsnivå och politiskt intresse.

Trots den relativa mediala synligheten under senare tid är presstödet och dagspressens ekonomiska situation inga frågor som placerar sig särskilt högt på den politiska dagordningen (jfr Nord, 2008). Presstödsopinionen är därför ett utmärkt exempel på en opinion som fått växa fram i en miljö där budskapen i medierna från politiker och andra viktiga opinionsbildare inte varit särskilt intensiva. Det får givetvis konsekvenser för det utfall som vi kan väntas få i en analys av svenska folkets inställning till förslaget att utöka presstödet. Endast de mest uppmärksamma och insatta kan antas ha en chans att bilda sig en egen uppfattning i frågan. För alla andra – i den utsträckning de alls kan ge uttryck för en åsikt – handlar det om att ta till de ”genvägar” som står till buds när man på det här sättet avkrävs sakpolitiska ställningstaganden (Zaller, 1992). En sådan genväg är *politisk orientering*. Politisk orientering fångas i analysen upp av formulärfrågor som handlar om partisympati och vänster-högerinställning. Huruvida personen i fråga själv läser en dagstidning som är beroende av presstöd och om han eller hon har förtroende för dagspressen som samhällelig aktör är andra faktorer som prövas.

Få har åsikter om presstöd

Så, vad tycker då svenskarna om förslaget att öka det statliga stödet till dagspressen? Inte så mycket, visar det sig. Det är åtminstone en slutsats som ligger nära till hands om vi inledningsvis i analysen koncentrerar oss på den andel av de svarande som angett svarsskalans obestämda mittalternativ, dvs. att förslaget är vare sig bra eller dåligt. För här hittar vi nämligen mer än hälften, närmare bestämt 55 procent, av de svarande (se tabell 1).² Utifrån en jämförelse med svarsmönstren hos alla de andra politiska förslag som undersöks i SOM-undersökningarna kan vi konstatera att presstödsfrågan karaktäriseras av en mycket låg åsiktsförekomst (jfr Gilljam, 1988).

Av tabell 1 kan vi likafullt utläsa att svarsmönstren ser olika ut i olika grupper i befolkningen. De två faktorer som verkar ha enskilt störst betydelse för benägenheten att uttrycka en åsikt – för eller mot en ökning av presstödet – är dels partisympati, dels förtroende för dagspressen generellt. Allra *lägst* åsiktsförekomst, i samtliga fall över 60 procent, hittar vi således bland sympatisörer till Kristdemokraterna och Miljöpartiet samt bland personer som säger att deras förtroende för dagspressen är varken stort eller litet. En oförmåga att svara på frågan om man har förtroende för dagspressen eller inte tycks alltså korrelera med en oförmåga att uttrycka en åsikt i presstödsfrågan.

Tabell 1 *Inställningen till förslaget att öka det statliga stödet till dagspressen i olika grupper, 2013 (procent och balansmätt)*

		Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken eller	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Balans- mätt	Antal svar
	Samtliga	3	13	55	19	10	-13	1 706
<i>Kön</i>	Kvinna	3	14	58	18	7	-8	883
	Man	3	12	51	20	14	-19	797
<i>Ålder</i>	16–29 år	2	8	59	18	13	-21	246
	30–49 år	2	12	52	24	10	-20	461
	50–64 år	3	14	53	18	12	-13	471
	65–85 år	5	16	57	14	8	-1	504
<i>Utbildning</i>	Låg	4	14	57	15	10	-7	323
	Medellåg	3	10	58	19	10	-16	472
	Medelhög	2	13	54	19	12	-16	360
	Hög	3	15	53	19	10	-11	494
<i>Politiskt intresse</i>	Intresserad	4	17	51	17	11	-7	943
	Inte intresserad	2	8	59	21	10	-21	685
<i>Parti- sympati</i>	V	6	16	55	17	6	-1	109
	S	4	17	57	15	7	-1	514
	C	9	7	52	22	10	-16	58
	Fp	1	20	53	19	7	-5	86
	M	2	10	48	26	14	-28	399
	Kd	1	6	69	14	10	-17	72
	Mp	3	14	62	14	7	-4	180
Sd	2	10	42	22	24	-34	128	
<i>Ideologisk orientering</i>	Klart till vänster	5	16	56	15	8	-2	194
	Ngt till vänster	4	19	59	14	4	+5	406
	Varken eller	3	10	56	20	11	-18	485
	Ngt till höger	2	11	51	23	13	-23	411
	Klart till höger	1	9	48	20	22	-32	156
<i>Tidnings- läsning</i>	Presstödstidning	5	18	53	17	7	-1	167
	Förstatidning	6	16	52	17	9	-4	363
	Övrig tidning	2	14	56	18	10	-12	621
	Icke-läsare	2	8	56	21	13	-24	531
<i>Förtroende för dagspressen</i>	Stort	7	22	53	13	5	+11	445
	Varken eller	2	12	60	19	7	-12	778
	Litet	2	6	44	25	23	-40	419
<i>Tidnings- läsning</i>	6–7 dgr/vecka	4	17	55	16	8	-3	776
	3–5 dgr/vecka	2	14	54	19	11	-14	296
	≤ 2 dgr/vecka	3	8	56	21	12	-22	160
	Aldrig	2	8	54	22	14	-26	449

Kommentar: Frågan lyder: *Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? Öka det statliga stödet till dagspressen.* Svartalternativen är *Mycket bra förslag*, *Ganska bra förslag*, *Varken bra eller dåligt förslag*, *Ganska dåligt förslag* samt *Mycket dåligt förslag*. Till svaren i mittenkategorin har förts de respondenter som hoppat över delfrågan, men som valt att svara på en eller flera andra frågor i frågebatteriet. Balansmättet anger andelen "bra förslag" minus andelen "dåligt förslag".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Allra *högst* är åsiktsförekomsten bland sympatisörer till Sverigedemokraterna – ett faktum vi har anledning att återkomma till senare i det här kapitlet. Också bland personer som säger sig ha ett *litet* förtroende för dagspressen, som sympatiserar med Moderaterna eller som placerar sig klart till höger på den ideologiska vänster-högerskalan är andelen med en bestämd uppfattning jämförelsevis hög. Inte i någon av dessa grupper understiger dock andelen människor utan en distinkt åsikt, för eller emot en ökning av presstödet, 40 procent. Resultatet är i linje med de från tidigare analyser av svenskars förhållande till mediepolitiska frågor (Ohlsson, 2014b).

Den sammantagna slutsatsen måste därmed bli att presstödet, trots en relativt stor medial uppmärksamhet under hösten 2013, har förtvivlat svårt att leta sig in på medborgarnas politiska agenda. Faktorer som i andra sammanhang har visat sig ha betydelse för åsiktsförekomsten i politiska sakfrågor – till exempel kön, ålder, utbildning och politiskt intresse – har jämförelsevis liten effekt i det här fallet. Dock tycks män vara något mer benägna att avge en åsikt än vad kvinnor är. Detsamma gäller personer med ett intresse för politik i jämförelse med personer utan. Avslutningsvis är det också värt att notera att den egna exponeringen för dagspressen, dels i fråga om regelbunden tidningsläsning, dels om den tidning man huvudsakligen läser uppbär presstöd eller inte, förefaller sakna betydelse för benägenheten att ta ställning i presstödsfrågan. Också till detta behöver vi återkomma.

Nu är samvariation inte nödvändigtvis samma sak som kausalitet. För att ta reda på vilka bakgrundsfaktorer som *faktiskt* har betydelse för människors förmåga att kunna ta ställning i presstödsfrågan måste det därför till en analys där de enskilda effekterna av de olika förklaringsvariablerna testas under kontroll för varandra, enligt principen allt annat lika.

En sådan analys presenteras i tabell 2. Vad tabellen konkret visar är hur *sannolikheten* för att ha en inställning i presstödsfrågan förändras med var och en av de testade förklaringsfaktorerna. I analysen ingår endast de förklaringsfaktorer som i en samlad analys visat sig ha en självständig förklaringskraft i förhållande till övriga faktorer.

Resultaten i tabell 2 bekräftar de huvudsakliga mönstren från tabell 1. Allt annat lika har såväl förtroende för dagspressen som intresse för politik mer generellt egna oberoende effekter på benägenheten att ta ställning till förslaget att höja det statliga stödet till dagspressen. I det förra fallet är det som antydde redan av tabell 1 inte i första hand en fråga om man har stort eller litet förtroende för pressen som faller avgörandet, utan det faktum att man alls har en åsikt (och styrkan i densamma).

Vid sidan av politiskt intresse och förtroende för dagspressen finns det även systematiska skillnader i åsiktsförekomsten med koppling till partisympati. Såväl M- som SD-sympatisörerna avviker från övriga partiers sympatisörer genom en signifikant större benägenhet att kunna (eller vilja) ta ställning i presstödsfrågan.

Men därefter upphör sambanden. De övriga prövade förklaringsfaktorerna från tabell 1 – kön, ålder, utbildningsnivå, ideologisk orientering, samt inte minst, den egna tidningskonsumtionen – erbjuder alltså ingen hjälp när vi vill förstå varför presstödsopinionen är formad som den är.

Tabell 2 Sannolikheten att uttrycka en åsikt ("bra" eller "dåligt förslag") om förslaget att öka det statliga stödet till dagspressen, 2013. Binär logistisk regression.

Koefficient	β	Standard-fel	Wald's χ^2	Frihets-grader	Odds-kvot
Konstant	-0,638	0,119	28,631	1	0,528 ***
Pol. intresse (0=nej, 1=ja)	0,288	0,108	7,142	1	1,334 ***
Partisympati (dummy-kodad; ref. = Socialdemokraterna)			21,941	8	
Vänsterpartiet	0,008	0,218	0,001	1	1,008
Centerpartiet	0,219	0,283	0,598	1	1,245
Folkpartiet	0,144	0,243	0,353	1	1,155
Moderaterna	0,347	0,139	6,239	1	1,415 *
Kristdemokraterna	-0,523	0,281	3,464	1	0,593
Miljöpartiet	-0,236	0,183	1,666	1	0,790
Sverigedemokraterna	0,467	0,208	5,041	1	1,594 *
Annat parti	-0,145	0,309	0,221	1	0,865
Förtroende för dagspressen (dummykodad; ref. = varken eller)			23,357	2	
Ganska stort/litet	0,357	0,110	10,582	1	1,429 **
Mycket stort/litet	0,851	0,197	18,691	1	2,342 ***

Kommentar: Signifikansnivåer: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$. Likelihood ratio test: $\chi^2 56,533$, df 11, $p < 0,000$. Hosmer & Lemeshow: $\chi^2 6,059$, df 8, $p < 0,641$. Cox & Snell's $R^2 = 0,036$. Nagelkerke's $R^2 = 0,048$. $N = 1529$. För frågans formulering, se kommentar tabell 1. I analysen har svarsalternativen *Mycket bra förslag*, *Ganska bra förslag*, *Ganska dåligt förslag* samt *Mycket dåligt förslag* getts värdet 1 och alternativet *Varken bra eller dåligt förslag* värdet 0. I den senare kategorin ingår även de respondenter som hoppat över delfrågan, men som valt att svara på en eller flera andra frågor i frågebatteriet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Ökat presstöd: Ett föga omtyckt förslag

Åsiktsförekomsten är en viktig, om än ibland förbisedd, aspekt när vi analyserar opinioner. Den ger oss ett konkret och enkelt mått på hur väletablerat ett politiskt förslag är i medborgarnas medvetande. Eller annorlunda uttryckt: Är detta alls en fråga som människor har någon åsikt om? En närmare analys av åsiktsförekomsten kan också visa om en fråga har olika aktualitet i olika grupper i samhället (jfr t.ex. epitetet "elitfråga"). Icke desto mindre är det inte opinionernas utbredning, utan deras *riktning*, som brukar ägnas den största uppmärksamheten i opinionsforsk-

ningen: Är människor för eller emot förslaget i fråga – och i fall då opinionen är delad, vad beror då det på?

För att finna ut åsiktsriktningen i den svenska presstödsopinionen får vi återvända till tabell 1. Resultatet är relativt entydigt. Av tabellens första rad läser vi nämligen att endast 3 (tre) procent av de svarande anser att förslaget att höja det statliga stödet till dagspressen är ett *mycket* bra förslag. Med det placerar sig presstödet i samma sällskap som några av de opinionsmässigt sett mest iskalla förslag som överhuvudtaget finns på medborgaragendan, som att bedriva *mer* av sjukvården i privat regi, att *höja* pensionsåldern eller att begränsa rätten till fri abort. Att öka det statliga stödet till dagspressen var hösten 2013 inget omtyckt förslag hos den svenska befolkningen.

När det gäller opinionsfördelningen i övrigt ser vi att 13 procent tycker att förslaget är ett ganska bra förslag, 19 procent att det är ett ganska dåligt förslag och 10 procent att det är ett mycket dåligt förslag. En klar övervikt, 29 procent mot 16, säger sig alltså vara emot en höjning av det statliga stödet till dagspressen.

Också när det gäller åsiktsriktningen finns det emellertid skillnader – i vissa fall betydande sådana – mellan olika delar av befolkningen. Män är mer negativa till att höja presstödet än vad kvinnor är. Detsamma gäller för yngre i jämförelse med äldre och för personer som är mindre intresserade av politik i jämförelse med de som är mer intresserade. I samtliga fall är skillnaderna relativt begränsade. Något mer markerade blir de om vi istället sorterar de svarande utifrån deras partipolitiska sympatier. Motståndet mot att öka presstödet är klart störst bland M- och SD-sympatisörer, medan anhängarna till Vänsterpartiet och Socialdemokraterna är, om inte *för* en ökning av presstödet (för det är de inte), så åtminstone minst emot.

Att presstödsfrågan alltså präglas av en allmänideologisk dimension hos medborgarna är alltså fastslaget. Den allra största opinionsklyftan hittar vi likafullt när vi kopplar inställningen till presstödet till människors förtroende för dagspressen. I ingen enskild samhällsgrupp är motståndet mot att öka presstödet lika utbrett som bland den fjärdedel av de svarande som säger sig sakna förtroende för dagspressen som samhällsaktör. Och ingenstans är stödet för att öka presstödet lika högt som bland den ungefär lika stora grupp som säger sig *ha* förtroende för pressen.

Men den egna tidningsläsningen då? Jo, den tycks också ha betydelse: en hög tidningskonsumtion är förknippad med ett större gehör för förslaget att öka det statliga stödet till pressen. Därtill är stödet för att öka presstödet mer utbrett bland läsare av presstödstidningar än bland övriga. Men, och detta är värt en extra poängtering: inte ens bland de personer som anger att de i första hand läser en tidning som i större eller mindre utsträckning är beroende av presstöd för sin överlevnad är förespråkarna för att öka stödet fler än dem som är emot.

Också i fråga om åsiktsriktningen kan vi fördjupa förståelsen kring presstödsopinionens mekanismer genom att undersöka de enskilda effekterna av de olika förklaringsfaktorerna. Utfallet presenteras i tabell 3. (Förklaringsfaktorer som saknar egen förklaringskraft har på samma sätt som i tabell 2 uteslutits från analysen.)

Tabell 3 Sannolikheten att vara positivt inställd till förslaget att öka det statliga stödet till dagspressen, 2013. Binär logistisk regression.

Koefficient	β	Standard-fel	Wald's chi ²	Frihets-grader	Odds-kvot
Konstant	-4,355	0,386	127,244	1	0,013 ***
Pol. intresse (0=nej, 1=ja)	0,587	0,163	13,047	1	1,799 ***
Partisympati (dummy-kodad; ref. = Moderaterna)			27,675	8	
Vänsterpartiet	0,853	0,293	8,508	1	2,348 **
Socialdemokraterna	0,752	0,203	13,754	1	2,122 ***
Centerpartiet	0,379	0,415	0,833	1	1,461
Folkpartiet	0,509	0,325	2,459	1	1,664
Kristdemokraterna	-0,960	0,550	3,045	1	0,383
Miljöpartiet	0,566	0,267	4,500	1	1,762 *
Sverigedemokraterna	0,311	0,332	0,882	1	1,365
Annat parti	-0,849	0,754	1,267	8	0,428
Tidningsläsning, frekvens (dummy-kodad; ref. = aldrig)			4,961	3	
2 dgr/vecka eller mer sällan	0,118	0,334	0,124	1	1,125
3–5 dgr/vecka	0,384	0,245	2,470	1	1,469
6–7 dgr/vecka	0,442	0,209	4,469	1	1,555 *
Förtroende för dagspressen (dummykodad; ref. = ganska/mycket litet)			58,296	2	
Ganska/mycket stort	1,547	0,229	45,768	1	4,697 ***
Varken stort eller litet	0,632	0,226	7,829	1	1,882 **

Kommentar: Signifikansnivåer: * p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001. Likelihood ratio test: chi²152,153, df 15, p 0,000. Hosmer & Lemeshow chi²9,974, df 8, p 0,267. Cox & Snell's R² = 0,095. Nagelkerke's R² = 0,160. N = 1 529. Svarsskalan har dikotomiserats så att alternativen *Mycket bra förslag* och *Ganska bra förslag* har sammanförts till en kategori ("1") och alternativen *Varken bra eller dåligt förslag*, *Ganska dåligt förslag* och *Mycket dåligt förslag* sammanförts till en annan ("0"). För frågans formulering, se kommentar tabell 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Resultaten i tabell 3 bekräftar den stora inverkan som förtroendet för dagspressen i allmänhet verkar ha för benägenheten att stödja en ökning av det statliga stödet till densamma. Men som framgår av tabellen är dagens svenska presstödsopinion också formad av faktorer kopplade till partipolitisk orientering, ålder och tidningskon-

sumtion. Analysen visar att det finns en signifikant skillnad mellan M-sympatisörer å ena sidan, och sympatisörer till S, V och MP å den andra. Mellan M och övriga allianspartier (eller för den delen SD) finns ingen motsvarande skillnad – ett faktum som pekar på att opinionen i det här avseendet tycks följa blockgränserna. (Sambandet är dock att betrakta som jämförelsevis svagt.) När det gäller ålder ökar sannolikheten att vara för en ökning av presstödet ju högre upp i åldrarna vi söker oss. Och i fråga om tidningsläsning ökar stödet, föga förvånande, med en ökad tidningskonsumtion. Däremot saknar själva tidningsvalet en egen förklaringskraft: Huruvida den tidning man läser uppbär presstöd eller inte har alltså ingen *egen* inverkan på ställningstagandet i presstödsfrågan.

En iskall presstödsopinion

Den svenska mediemarknaden befinner sig just nu i en brytningstid. Digitaliseringen och internets utbredning har på ett dramatiskt sätt kastat om förutsättningarna för att bedriva medieverksamhet. Utvecklingen har slagit särskilt hårt mot dagspressen, som i dagens närmast gränslösa konkurrenssituation fått allt svårare att behålla sin publik och sina annonsörer. Det här är förvisso långt ifrån något svenskt fenomen. Över hela västvärlden brottas dagstidningsföretagen med intäktsproblem.

I ljuset av den kris som dagspressen just nu genomgår har de amerikanska mediekritikerna Robert McChesney och John Nichols hävdat att nyhetsjournalistik på samma sätt som brandförsvaret eller polisen bör betraktas som en *kollektiv nytta* (eng. ”public good”). Med andra ord en tjänst som är nödvändig för att samhället ska fungera, men som den fria marknaden inte klarar av att tillhandahålla på ett för samhället optimalt sätt. För att rädda den amerikanska dagstidningsjournalistiken argumenterar de båda författarna för ett införande av ett statligt finansierat presstöd (McChesney & Nichols, 2010). Med amerikanska mått mätt är det ett synnerligen radikalt förslag. Så inte i Sverige. Presstödet har utgjort ett centralt inslag på den svenska tidningsmarknaden i över fyra decennier. Sett till utvecklingen på senare år är det dock alltmer tveksamt om de svenska stödnivåerna är tillräckliga – åtminstone inte om ambitionen är att upprätthålla det tidningsutbud som vi varit vana vid. Trots ett samlat årligt bidrag på omkring en halv miljard kronor går en betydande majoritet av de svenska andratidningarna med förlust. Nedläggningshotet hänger över flera klassiska tidningstitlar.

I det här kapitlet har vi tagit oss an frågan om presstödet ur ett medborgarperspektiv – eller ett publikperspektiv om man så vill. Vilken folklig förankring har idén om att med statliga medel stödja en bransch som alltmer tycks gå på knäna?

Resultaten som presenterats skvallrar knappast om någon utbredd krismedvetenhet hos medborgarna när det gäller dagstidningsbranschens ekonomiska läge. Snarare tvärtom. Förslaget att öka det statliga stödet till dagspressen bemöts med en påfallande likgiltighet. Och bland den minoritet av befolkningen som kan uttrycka en bestämd åsikt i frågan är det betydligt fler som är emot en ökning av presstödet

än som är för. År 2013 var det bara 16 procent av svenskarna, ungefär en av sex alltså, som tyckte att en ökning av det statliga stödet till pressen var en bra idé. Inte ens bland de personer som ändå läser en stödtidning är förespråkarna för en ökning fler än dem som är emot. Och det i en tid när dagspressens ekonomiska bekymmer ändå varit tämligen uppmärksammade – inte minst av tidningarna själva.

Hur ska då de här resultaten förstås? De fördjupade analyserna av opinionen i olika grupper ger viss vägledning. För det första är det tydligt att presstödsförespråkarna har haft svårt att nå förankring i de grupper där de spontant borde ha det, med andra ord på den ideologiska vänsterkanten och bland de mer frekventa tidningsläsarna. I den utsträckning man i dessa grupper alls är medvetna om dagspressens bekymmer tycks man inte dra slutsatsen att ökade statliga bidrag är en lösning av eftersträva – åtminstone inte i någon större omfattning. På högerkanten och bland personer som sällan eller aldrig läser en dagstidning är motståndet mot att öka presstödet däremot kompakt. Störst är motståndet bland sympatisörerna till Sverigedemokraterna, ett resultat som ytterligare bekräftar den infekterade relationen mellan partiet och de etablerade medierna.

För det andra är det uppenbart att även om presstödsopinionen också fortsättningsvis präglas av ideologiska positioneringar tycks den allmänna inställningen till stödet mer än något annat vara ett uttryck för inställningen till pressen i stort. Har man förtroende för dagspressen som samhällsinstitution ökar sannolikheten att man också ska tycka att det är en bra idé att öka det statliga stödet till pressen. Och i ett samhälle som dagens svenska, där förtroendebalansen för dagspressen ligger på minus (se Sören Holmberg & Lennart Weibulls kapitel om institutionsförtroende i denna volym), där blir också inställningen till ett ökat presstöd därefter.

Noter

- ¹ Som antyds av namnet är det allmänna driftsstödet avsett att täcka kostnader som är knutna till *utgivningen* (driften) av den dagstidning som stödet är beviljat för. Företag som tar emot stödet är därför skyldiga att i efterhand redovisa hur stödet har använts. Driftstödet fördelas utifrån tidningarnas upplaga. Stödet till den största stödberättigade tidningen, Svenska Dagbladet, uppgick under 2012 till 55,6 mkr. Det motsvarade omkring fem procent av tidningens samlade omsättning. Störst *relativ* andel av intäkterna utgjorde driftsstödet för endagstidningen politiken.se. Under 2012 svarade statsbidraget på 1,2 mkr för hela 70 procent av tidningens samlade intäkter. Politiken.se utkommer bara på nätet (Dagspressens ekonomi 2012).
- ² Lämpligheten i att mäta åsiktsförekomsten på det här sättet kan diskuteras. Men i avsaknaden av ett specifikt ”vet ej-” eller ”ingen åsikt-”alternativ ger ”varken eller”-alternativet en relativt handfast indikation på hur stor del av befolkningen som faktiskt har en bestämd åsikt angående förslaget. Dessutom

har forskningen kring hur människor förhåller sig till den här typen av svars-
skalor kunnat visa att en betydande andel ”varken eller”-svar i själva verket kan
hänföras till kategorin ”ingen åsikt” (Sturgis m.fl., 2010).

Referenser

- Asp, Kent & Lennart Weibull (1996). *Svenska journalister om mångfald och medier*.
Stockholm: Rådet för mångfald inom massmedia.
- Borden, William (1995). *Power plays. A comparison between Swedish and American
press policies*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation,
Göteborgs universitet.
- DN Debatt 2012-11-18* (Dagens Nyheter). <[http://www.dn.se/debatt/den-
blodande-dagspressen-behover-omställningsstod-nu](http://www.dn.se/debatt/den-blodande-dagspressen-behover-omställningsstod-nu)> (besökt 2014-04-30).
- Dagspressens ekonomi 2012* (2013). Stockholm: Presstödsnämnden.
- Gilljam, Mikael (1988). *Svenska folket och löntagarfonderna*. Lund: Studentlitteratur.
- Gustafsson, Karl Erik & Stig Hadenius (1976). *Swedish press policy*. Stockholm:
The Swedish Institute.
- Hadenius, Stig, Lennart Weibull & Ingela Wadbring (2011). *Massmedier. Press,
radio och tv i den digitala tidsåldern*. Stockholm: Ekerlids.
- Journalisten 2013-12-20*. <[http://journalisten.se/nyheter/398-jobb-borta-i-ar-
minst](http://journalisten.se/nyheter/398-jobb-borta-i-ar-minst)> (besökt 2014-04-30).
- Leroch, Martin A. & Christian M. Wellbrock (2011). “Saving newspapers with
public grants: the effects of press subsidies on the provision of journalistic
quality”, *Information Economics and Policy*, 23: 281–286.
- McChesney, Robert W. & John Nichols (2010). *The death and life of American
journalism. The media revolution that will begin the world again*. Philadelphia:
Nation Books.
- McQuail, Denis (1992). *Media performance. Mass communication and the public
interest*. London: Sage.
- Medievärlden 2013-02-07*. <[http://www.medievarlden.se/nyheter/2013/02/sa-
mycket-krympte-redaktionerna-i-fjol](http://www.medievarlden.se/nyheter/2013/02/sa-mycket-krympte-redaktionerna-i-fjol)> (besökt 2014-04-30).
- Nord, Lars (2008). *Medier utan politik. En studie av de svenska riksdagspartiernas
syn på press, radio och TV*. Stockholm: Santérus Förlag.
- Ohlsson, Jonas (2010). ”Spelar medieägandet roll?”, i Sören Holmberg & Lennart
Weibull (red.) *Nordiskt ljus*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Ohlsson, Jonas (2013). ”Svensk presstödsopinion”, i Lennart Weibull, Henrik
Oscarsson & Annika Bergström (red.) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet,
Göteborgs universitet.
- Ohlsson, Jonas (2014a). ”Nya spelregler för press, radio och tv”, i Ulla Carlsson
& Ulrika Facht (red.) *MedieSverige 2014*. Göteborg: Nordicom vid Göteborgs
universitet.

- Ohlsson, Jonas (2014b). "Fading support for the Swedish press support", *Journal of Media Business Studies*, 11(1): 39–60.
- Ots, Mart (2009). "Efficient servants of pluralism or marginalized media policy tools? The case of Swedish press subsidies", *Journal of Communication Inquiry*, 33(4): 376–392.
- Siebert, Fred S., Theodore Peterson & Wilbur Schramm (1956). *Four theories of the press. The authoritarian, libertarian, social responsibility, and Soviet communist concepts of what the press should be and do*. Urbana: University of Illinois Press.
- SOU 2013:66. *Översyn av det statliga stödet till dagspressen*. Slutbetänkande av Presstödskommittén. Stockholm: Fritzes.
- Sturgis, Patrick, Caroline Roberts & Patten Smith (2010). *Middle alternatives revisited. How the neither/nor response acts as a 'face-saving' way of saying 'I don't know'*, Working paper M10/1, University of Southampton: Southampton Statistical Sciences Research Institute.
- Weibull, Lennart (2014). "Fyra decennier i MedieSverige", i Ulla Carlsson & Ulrika Facht (red.) *MedieSverige 2014*. Göteborg: Nordicom vid Göteborgs universitet.
- Zaller, John (1992). *The nature and origins of mass opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.

SVENSKA FOLKETS UPPFATTNINGAR OM INTOLERANS OCH ANNAN UTSATTHET

JACOB SEVERIN OCH MARIE DEMKER

Den 23 september 2013 rapporterade Dagens Nyheter om att svensk polis upprättat ett olagligt register över romer.¹ Detta aktualiserade ännu en gång frågan om rasism och diskriminering gentemot den romska minoriteten i Sverige.² Den 15 december samma år kunde vi i tidningar, radio och TV ta del av upploppet i Kärrtorp. Händelsen var ett resultat av att nazister angripit en manifestation mot rasism och nazism.³ Tidigare under hösten, närmare bestämt i augusti, gick det att läsa om en kvinna i Haninge som för andra gången på kort tid blivit attackerad och misshandlad eftersom hon bar slöja.⁴ Vi vet att Sverige sedan två decennier tillbaka blivit allt mer tolerant i frågor som rör invandring (Demker, 2014; Sandberg & Demker 2013; Demker, 2012). Samtidigt vittnar de tre ovanstående händelserna (och fler därtill) om att fördomar och intolerans fortfarande existerar i samhället.

Intolerans kan uttryckas på olika vis, ibland konkret och ibland mer subtilt. Människors perception av intolerans befinner sig därför i både mittfåran och marginalen. Vi ska i detta kapitel titta närmare på svenska folkets uppfattning när det gäller förekomsten av intolerans och utsatthet i samhället. Analysen bygger på frågor som inte studerats i de här sammanhangen tidigare.

Fördomarnas funktion

När negativa attityder mobiliseras mot en specifik samhällsgrupp benämner vi det till exempel för antisemitism, antiziganism, islamofobi, homo- och transfobi etcetera. Sådan gruppsspecifik intolerans är bland annat underbyggd av fördomar (Bevelander, Hjerm, & Kiiskinen, 2013). Men varför hyser människor fördomar? Inom socialpsykologisk och psykologisk forskning förklaras bland annat förekomsten av fördomar med att de fyller olika funktioner för oss. Fördomar är *funktionella* (Katz, 1960). Generellt hjälper fördomar oss att skapa en bild av hur världen ser ut och vägleder oss till behovstillfredsställelse. En ytterligare funktion är att fördomar skapar ett skydd mot kritik och stärker självkänslan (Löwander, 2010).

Fördomar är ett uttryck för stereotypa generaliseringar. Ofta är de ett resultat av att vi kategoriserar människor i ett ”vi” och ett ”dom” (Marcus-Newhall, Palucki Blake, & Baumann, 2002). Genom att dela in individer i grupper reduceras komplexiteten i den sociala världen. Fördomar underlättar helt enkelt bearbetningen

av information och hjälper oss när vi ska fatta beslut (Fiske S & Taylor, 1991; Hamilton & Tolier, 1986; Rydgren, 2004).

Fördomar har (1) en emotionell beståndsdel och (2) en kognitiv beståndsdel, som består i generaliserade uppfattningar. Den kognitiva funktionen går ut på att sortera intryck och reducera överflödigt information. Problemen uppstår när fördomar som bygger på motvilja eller antipati övergår i konkreta handlingar.

Många forskare är eniga kring att en individs livssituation är en avgörande faktor när det gäller varför fördomar existerar (van der Akker, van der Ploeg, & Rozemarijn Scheepers, 2012; Crisp & Turner, 2010). Vissa teorier knyter an till vikten av socialisation och fokuserar på hur attityder och värderingar formas i en människas ungdom, till exempel när denne utbyter erfarenheter med den vuxna generationen eller det övriga samhället. Det är i mötet med så kallade *socialisationsagenter* (skolan, föreningar, familjen etcetera) som individer introduceras för olika normer och förhållningssätt. I dessa möten kan fördomar såväl uppstå som reduceras.

Intolerans – verkligt eller överkligt?

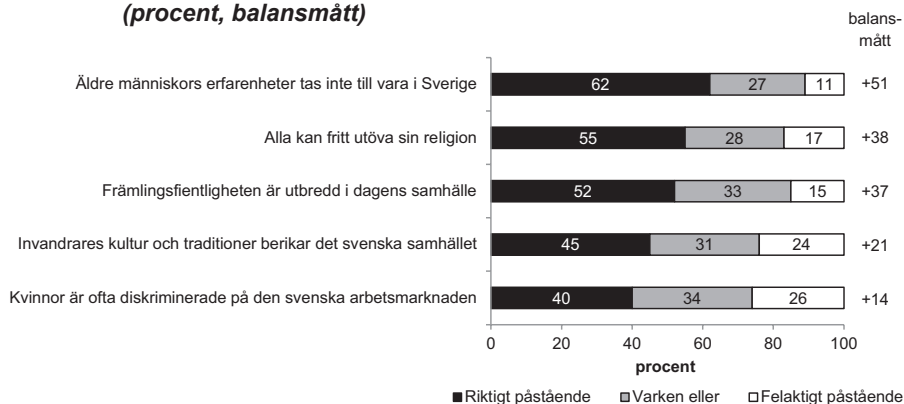
Samhället är överens om att intolerans i form av till exempel rasism inte är förenligt med den demokratiska normen. Samtidigt kan uppfattningen om intoleransens förekomst variera mellan människor. Vi vet att åsiktsformering skiljer sig mellan människor beroende på olika faktorer (Severin, 2012). Forskning visar även att individer uppfattar förekomsten av rasism och intolerans olika. Essed (1991) menar till exempel att människor som systematiskt utsätts för rasism, har en annorlunda uppfattning om intoleransens utbredning, än de personer som sällan eller aldrig utsätts för rasism. Feagin och Sikes (1994) argumenterar för att majoritetsbefolkningen i samhället uppfattar rasism som mindre förekommande jämfört med vad olika minoritetsgrupper gör. Uppfattningar om rasism och annan intolerans påverkar även hur vi ser på olika samhällsinstitutioner. Det finns exempelvis belegg för att uppfattningen om rasism i sjukvården har en stark självständig effekt på förtroendet för en given vårdinstitution (Adegbembo, Tomar, & Logan, 2006).

Vi frågade svenska folket hur väl ett antal olika påståenden stämmer för Sverige (se figur 1). De olika påståendena är inte indikatorer på intolerans, utan kretsar snarare kring uppfattningen om olika företeasers vara eller icke vara. Frågorna om verkligheten blir en sorts utvärdering av svenska folkets uppfattning om sakernas tillstånd på områden som på ett eller annat sätt relaterar till intolerans.

En majoritet av befolkningen uppfattar respektive påstående som övervägande riktigt. Den högsta andelen återfinns för påståendet *att äldre människors erfarenheter inte tas till vara i Sverige* (62 procent svar mellan 7-10 på skalan). Lägst andel som svarar att påståendet är riktigt uppmäts för att *kvinnor är ofta diskriminerade på den svenska arbetsmarknaden* (40 procent). Enligt vår operationalisering anser 52 procent att påståendet *främlingsfientligheten är utbredd i dagens samhälle* är riktigt.

Samtidigt uppfattar 15 procent påståendet som felaktigt (balansmått +37). Svaren kan tolkas som att en majoritet av svenska folket anser att främlingsfientligheten i Sverige är utbredd.

Figur 1 Svenska folkets uppfattning om fem påståenden om intolerans (procent, balansmått)

Kommentar: Frågan lyder: "Hur väl anser du att följande påståenden stämmer för Sverige?". Frågan har besvarats på en elvgradig skala från 0 (helt felaktigt påstående) till 10 (helt riktigt påstående). Med "riktigt påstående" menas värdena 7-10, med "varken eller" värdena 4-6, och med "felaktigt påstående" värdena 0-3. Balansmåttan anger relationen mellan andelen som svarat att påståendet är riktigt och andelen som svarat att påståendet är felaktigt. Balansmättet kan variera mellan +100 (helt riktigt) och -100 (helt felaktigt). Antalet svarande varierar mellan 1546-1551 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

När det gäller synen att *invandrades kultur och traditioner berikar det svenska samhället* svarar 45 procent att påståendet är riktigt. Totalt anser en minoritet (24 procent) att påståendet är felaktigt. Sist men inte minst svarar 55 procent att påståendet *alla kan fritt utöva sin religion* är riktigt. Detta medan 17 procent svarar att det är felaktigt (balansmått +38).

Innan vi går vidare med att analysera opinionen i olika grupper ska vi belysa hur de fem påståendena förhåller sig till varandra. I tabell 2 presenteras en korrelationsanalys mellan de fem verklighetsuppfattningarna. Vi undersöker samvariationen mellan respektive påstående för att närmare se mönstret hur svenska folket svarar på de olika frågorna.

Av de samband som är signifikanta är samtliga positiva, vilket betyder att ju mer riktigt det ena påståendet bedöms, desto mer riktigt bedöms även det ena eller andra. De två starkaste sambanden uppmäts mellan påståendena om *diskriminering av kvinnor och äldres erfarenheter* (+.36) respektive *utbredd främlingsfientlighet* och

invandrades kultur och traditioner (+.36). Sambanden indikerar bland annat att individer som anser att främlingsfientligheten är utbredd även anser att invandrades kultur och traditioner berikar samhället. Detta samband är intressant eftersom det pekar på att människor som anser att främlingsfientlighet är ett problem, även hyser en positiv attityd till mötet med nya kulturer och traditioner. Påståendet att alla fritt kan utöva sin religion korrelerar enbart signifikant med påståendet om invandrades kultur och traditioner (+.11).

Tabell 1 Korrelationsanalys mellan de fem verklighetsuppfattningarna (Pearson's r)

	Kvinnor är ofta diskriminerade på den svenska arbetsmarknaden	Äldre människors erfarenheter tas inte till vara i Sverige	Invandrades kultur och traditioner berikar det svenska samhället	Alla kan fritt utöva sin religion	Främlingsfientligheten är utbredd i dagens samhälle
Kvinnor är ofta diskriminerade på den svenska arbetsmarknaden	1.00	-	-	-	-
Äldre människors erfarenheter tas inte till vara i Sverige	+.36*** (0.000)	1.00	-	-	-
Invandrades kultur och traditioner berikar det svenska samhället	+.24*** (0.000)	+.07** (0.006)	1.00	-	-
Alla kan fritt utöva sin religion	-.01 (0.681)	+.02 (0.503)	+.11*** (0.000)	1.00	-
Främlingsfientligheten är utbredd i dagens samhälle	+.27*** (0.000)	+.14*** (0.000)	+.36*** (0.000)	+.08** (0.001)	1.00

Kommentar: Frågan lyder: "Hur väl anser du att följande påståenden stämmer för Sverige?". Frågan har besvarats på en elvgradig skala från 0 (helt felaktigt påstående) till 10 (helt riktigt påstående). En positiv korrelation (+) betyder ju mer riktigt ett påstående bedöms, desto mer riktigt bedöms även ett annat påstående. Värdet kan variera mellan -1 (starkt negativt samband) och +1 (starkt positivt samband). Signifikansnivåer: * p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Verklighetsuppfattningar i olika grupper

Nästa steg är att bryta ner analysen i mindre grupper. Det finns studier som pekar på att individfaktorer som kön och ålder samvarierar med intolerans. Kvinnor är

exempelvis mindre intoleranta än män och yngre har ofta mindre fördomar än äldre (Löwander, 2010). I studier som analyserar intolerans återfinns alltid stora effekter som kan kopplas till individers utbildningsnivå och politiska tillhörighet. Utbildning har till exempel ett negativt samband med intolerans, det vill säga ju mer utbildad, desto mindre intolerant (Bevelander & Otterbeck, 2006; Strabac, Listhaug, & Jakobsen, 2011). Verklighetsuppfattningar hänger även generellt ihop med individers politiska intresse eller medvetenhet (Zaller, 1992). Därtill är socialisationsfaktorer som boendeort och andra hemförhållanden viktiga (van der Akker, van der Ploeg, & Rozemarijn Scheepers, 2012). Nedbrytningen görs därför utefter kön, ålder, utbildningsnivå, placering på vänster-höger-skalan och politiskt intresse samt för boendeort och subjektiv familjeklass. I tabell 3 redovisas andelen som svarat att respektive påstående är *riktigt*, *felaktigt* samt *varken eller*.

Det visar sig att kvinnor genomgående svarar mer "tolerant" än män. Detta är ett generellt mönster som ligger i linje med annan forskning. Exempelvis är kvinnor genomgående mer positiva till såväl olika minoritetsgrupper (se Strabac & Listhaug, 2008) som till olika religioner (se Weibull, 2012). Den största skillnaden mellan kvinnor och män i vår undersökning återfinns för påståendet om kvinnors diskriminering (17 procentenheter). Därefter kommer påståendet om invandrades kultur och traditioner (13 procentenheter). Andelen kvinnor som svarat riktigt på påståendet om att invandrarnas kultur berikar samhället uppgår till 51 procent, medan motsvarande andel bland männen är 38 procent. Här kan vi tala om en relativt stor könsskillnad.

En nedbrytning på ålder ger varierande resultat. Det är en större andel i åldern 16-29 år som anser att invandrarnas kultur och traditioner berikar det svenska samhället (49 procent), jämfört med åldersgruppen 65-85 år (38 procent). En majoritet i de tre yngsta ålderskategorierna anser att främlingsfientligheten är utbredd i Sverige. Detta medan andelen som svarat att påståendet är riktigt i gruppen 65-85 år är 48 procent.

Andelen lågutbildade som svarat att invandrades kultur och traditioner berikar samhället är ett riktigt påstående uppgår till 25 procent. Detta jämfört med andelen högutbildade där andelen som svarat att påståendet är riktigt uppgår till hela 63 procent. Vi kan därmed tala om relativt stora skillnader när utbildningsnivå studeras.

En analys av placering på vänster-höger-skalan visar att personer som placerar sig till vänster svarar att respektive påstående är riktigt i högre utsträckning än personer som placerar sig till höger.

Analysen visar att andelen som svarat att respektive påstående är riktigt är störst inom den politiskt intresserade gruppen. Störst skillnad mellan politiskt intresserade och ointresserade uppmäts för påståendet om invandrades kultur och traditioner. Femtiosju procent av dem som är mycket intresserade av politik anser att invandrades kultur berikar samhället. Motsvarande andel bland dem som inte alls är intresserade av politik uppgår till 29 procent. Det är även 57 procent av de som

är mycket intresserade av politik som svarat att påståendet om främlingsfientlighet är riktigt. Detta medan endast 37 procent av de som inte alls är intresserade av politik svarat att samma påstående är riktigt.

De respondenter som bor i Sveriges tre största städer instämmer med påståendet att invandrarnas kultur och traditioner berikar samhället, i större utsträckning än personer som bor på landsbygden (56 procent vis-à-vis 37 procent). Av de som bor på landsbygden svarar 50 procent att främlingsfientligheten är utbredd i samhället. Motsvarande andel för personer som bor i Stockholm, Göteborg och Malmö uppgår till 55 procent.

Vid en nedbrytning på subjektiv familjeklass ser vi att personer som bor i tjänstemannahem respektive högre tjänstemannahem anger att respektive påstående är riktiga i större utsträckning än övriga familjeklasser. Till exempel svarar 60 procent av de som lever i ett högre tjänstemannahem att invandrarnas kultur berikar samhället är ett riktigt påstående. Motsvarande andel för personer tillhörande ett arbetarhem är 35 procent.

Vi kan utifrån tabell 2 konstatera att skillnaderna är relativt stora beroende på vilka grupper vi studerar. Samtliga analysvariabler visade sig användbara i analysen. Kön var tillsammans med politiskt intresse de faktorer som visade störst skillnader mellan grupper. De största skiljelinjerna återfinns för påståendena om att främlingsfientligheten är utbredd i dagens samhälle respektive att invandrarnas kultur berikar det svenska samhället. Det var även dessa påståenden som visade sig samvariera i störst utsträckning med varandra (se tabell 1).

Svenska folkets uppfattning om utsatta grupper i samhället

Analysen har såhär långt berört verklighetsuppfattningar om ett antal olika gruppers situation i samhället. För att inte påverka svarspersonerna i deras verklighetsuppfattning valde vi även att utforma en helt öppen fråga där vi inte explicit namngav olika grupper. Vi formulerade istället en fråga där respondenterna fick ta ställning till om de anser att det finns några grupper i samhället som ofta utsätts för våld, hot eller trakasserier (se tabell 3). Frågan avser att mäta medvetenheten kring grupp-specifik utsatthet som bygger på intolerans. Nedbrytningen av grupper görs på samma teoretiska grund som i tabell 2.

Totalt svarar 52 procent av kvinnorna ”ja” på frågan, medan motsvarande andel bland männen uppgår till 45 procent. Återigen finns det en tydlig skillnad mellan åldersgrupperna. Andelen i åldersgruppen 16-29 år som svarat att det existerar utsatta grupper uppgår till 53 procent. För åldersgruppen 65-85 år är motsvarande andel 44 procent.

Tabell 2 Fem påståenden på temat intolerans och utsatthet i dagens Sverige (procent)

	Äldre människors erfarenheter tas inte till vara i Sverige		Alla kan fritt utöva sin religion		Främlingsfientligheten är utbredd i dagens samhälle		Invandrarers kultur och traditioner berikar det svenska samhället		Kvinnor är ofta diskriminerade på den svenska arbetsmarknaden		
	felaktigt 0-3 (n=251)	riktigt 4-6 7-10 (n=1135)	felaktigt 0-3 4-6 7-10 (n=344)	riktigt 4-6 7-10 (n=978)	felaktigt 0-3 4-6 7-10 (n=318)	riktigt 4-6 7-10 (n=954)	felaktigt 0-3 4-6 7-10 (n=490)	riktigt 4-6 7-10 (n=819)	felaktigt 0-3 4-6 7-10 (n=514)	riktigt 4-6 7-10 (n=781)	
Samtliga	11	27	17	28	55	33	24	31	24	34	40
Kön											
kvinnor	10	25	18	31	51	33	19	30	19	34	47
män	13	28	16	24	60	34	30	32	34	36	31
Alder											
16-29 år	23	34	19	30	51	32	26	25	29	31	40
30-49 år	13	33	16	28	56	36	20	31	30	33	37
50-64 år	9	21	16	28	56	33	30	31	43	26	39
65-85 år	6	20	17	27	56	35	27	36	38	21	43
Utbildning											
låg utbildning	8	24	20	31	49	32	49	41	35	26	39
medellag utbildning	13	27	19	28	54	33	50	31	34	28	38
medelhög utbildning	12	27	17	28	55	35	55	16	34	49	30
hög utbildning	11	26	14	27	59	34	53	14	24	63	22
Vänster-höger											
klart till vänster	8	27	19	30	51	7	20	73	12	25	63
något till vänster	13	25	17	29	54	10	33	58	17	28	55
varken till vänster eller till höger	13	27	18	30	52	15	35	50	31	34	34
något till höger	11	26	14	28	58	20	38	42	24	35	41
klart till höger	12	27	17	20	63	20	34	46	38	28	33
Politiskt intresse											
inte alls intresserad	18	30	24	36	40	21	43	37	34	37	29
inte särskilt intresserad	12	28	19	31	50	14	34	52	22	37	36
ganska intresserad	10	26	15	26	59	13	34	53	22	28	50
mycket intresserad	10	20	16	23	62	20	24	57	20	23	57
Boendeort											
ren landsbygd	13	24	22	31	48	17	34	50	26	37	37
mindre tätort	10	25	17	32	51	16	32	52	29	35	37
stad eller större tätort	11	28	16	27	56	13	35	51	25	30	46
Stockholm, Göteborg eller Malmö	14	25	14	24	61	16	29	55	18	26	56
Familjeklass											
arbetarhem	11	28	20	34	47	14	33	53	30	36	35
jordbrukarhem	18	21	19	29	52	22	31	47	27	30	42
lägre tjänstemannahem	11	26	15	25	60	14	35	52	20	29	51
högre tjänstemannahem	14	23	11	24	66	16	30	54	16	24	60
företagarhem	7	26	22	25	53	20	35	45	26	31	43

Kommentar: Frågan lyder: "Hur väl anser du att följande påståenden stämmer för Sverige?". Frågan har besvarats på en elvgradig skala från 0 (helt felaktigt påstående) till 10 (helt riktigt påstående). Med "riktigt påstående" menas värdena 7-10, med "varken eller" värdena 4-6, och med "felaktigt påstående" värdena 0-3. **Källa:** Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Tabell 3 Svenska folkets svar på frågan om det finns några grupper i samhället som ofta utsätts för våld, hot eller trakasserier (procent)

	Ja	Nej	Ingen uppfattning	Summa	n
Samtliga	49	11	40	100	1557
Kön					
kvinnor	52	8	40	100	822
män	45	15	40	100	735
Ålder					
16-29 år	53	14	33	100	236
30-49 år	53	10	37	100	480
50-64 år	47	11	42	100	413
65-85 år	44	10	46	100	428
Utbildning					
låg utbildning	29	14	57	100	236
medellåg utbildning	46	11	43	100	220
medelhög utbildning	54	13	33	100	341
hög utbildning	60	8	32	100	440
Vänster-höger-placering					
klart till vänster	67	4	29	100	179
något till vänster	55	9	36	100	356
varken till vänster eller till höger	40	10	50	100	438
något till höger	49	13	38	100	387
klart till höger	45	19	36	100	162
Politiskt intresse					
inte alls intresserad	28	17	55	100	121
inte särskilt intresserad	39	10	51	100	526
ganska intresserad	54	10	36	100	683
mycket intresserad	71	12	17	100	204
Boende					
ren landsbygd	36	12	52	100	208
mindre tätort	47	12	41	100	298
stad eller större tätort	49	11	40	100	753
Stockholm, Göteborg eller Malmö	61	10	29	100	268
Familjeklass					
arbetarhem	43	12	45	100	583
jordbrukarhem	29	11	60	100	35
lägre tjänstemannahem	54	9	37	100	561
högre tjänstemannahem	60	11	29	100	161
företagarhem	56	12	32	100	115

Kommentar: Frågan lyder: "Finns det enligt din mening någon eller några grupper i det svenska samhället som ofta utsätts för våld, hot eller trakasserier?"

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Vårt att notera är även skillnaden mellan vänster-höger. Sextiosju procent av dem som står klart till vänster har svarat ”ja” på frågan. För kategorin klart till höger är andelen lägre (45 procent). Lägst är dock andelen för de personer som placerar sig i mitten, 40 procent. Den största skillnaden återfinns mellan gruppen som svarat att de inte alls är intresserade av politik (28 procent) och de som är mycket intresserade av politik (71 procent). Svarsmönstret att politiskt medvetna har enklare att formera en åsikt kan bland annat kopplas till att dessa personer är mer kognitivt rustade i specifika enkätsituationer (Zaller, 1992).

Nästa steg i analysen är att undersöka *vilken* eller *vilka grupper* svenska folket anser vara mest utsatta för våld, hot eller trakasserier. Vi lät nämligen ställa en öppen följdfråga till de personer som svarade ”ja” på frågan att det existerar utsatta grupper i det svenska samhället. De fem mest nämnda grupperna presenteras i tabell 4.⁶

Svaren i tabell 4 kan inte ses som en fullständig karta över svenska folkets uppfattning om vilka grupper som är mest utsatta i samhället. Däremot kan resultaten ses som ett mönster över de grupper som befinner sig överst i svenska folkets medvetande när frågan kommer på tal. Den grupp som enligt respondenterna i störst utsträckning utsätts för våld, hot eller trakasserier är invandrare (20 procent). Därefter nämns följande fyra grupper: HBT-personer (10 procent), kvinnor (9 procent), romer (9 procent) respektive barn och ungdomar (5 procent).¹ Detta innebär även att det är en lägre andel som till exempel nämner muslimer eller judar som utsatta för våld, hot eller trakasserier.

Könsmönstret som har observeras i analyserna tidigare återkommer. Andelen kvinnor som nämner de olika grupperna är konsekvent större än män. Ungdomar nämner invandrare som utsatt grupp i större utsträckning än äldre. Däremot är andelen som nämner romer större i ålderskategorin 65-85 år jämfört med ålderskategorin 15-29 år (13 procent vis-à-vis 8 procent). Den grupp som nämner barn och ungdomar som utsatta är inte ungdomarna själva, utan istället ålderskategorin 30-49 år, det vill säga den grupp som kan antagas vara föräldrar eller själva umgås med personer som är föräldrar till barn och ungdomar.

Det är en högre andel bland de som placerar sig längst till vänster som nämner respektive grupp som utsatt jämfört med personer som placerar sig till höger. Liksom tidigare verkar politiskt intresse vara en faktor av betydelse. Tjugotre procent av de som är mycket intresserade av politik anser att invandrare är en utsatt grupp. Denna andel uppgår till 10 procent för de politiskt ointresserade. Detta mönster gäller för samtliga utsatta grupper. Vi kan även notera stora skillnader utifrån respondenternas boendeort. Som exempel nämner 29 procent av de boende i Stockholm, Göteborg och Malmö att invandrare är en utsatt grupp. Motsvarande andelar för övriga geografiska områdesbeskrivningar varierar mellan 12-20 procent.

Nästa steg i analysen är att undersöka om de observerade skillnaderna står sig under kontroll för andra faktorer. Det kan till exempel tänkas att personer som är politiskt intresserade även är högt utbildade. Vi ska med andra ord undersöka om effekten för en variabel är bestående även när de övriga tas i beaktning.

Tabell 4 De fem grupper som oftast nämns av svenska folket som utsatta för våld hot och trakasserier (procent)

Antal som nämnt gruppen	Invandrare (n=304)	HBT- personer (n=158)	Kvinnor (n=139)	Romer ⁵ (n=138)	Barn och ungdomar (n=78)
Samtliga	20	10	9	9	5
Kön					
kvinnor	23	12	10	10	5
män	16	8	7	8	4
Ålder					
15-29 år	24	11	11	8	2
30-49 år	23	15	11	8	7
50-64 år	17	8	10	6	5
65-85 år	16	5	4	13	3
Utbildning					
låg utbildning	13	4	3	8	1
medellåg utbildning	19	8	6	8	5
medelhög utbildning	20	13	11	9	5
hög utbildning	25	14	14	10	6
Vänster-höger					
klart till vänster	36	18	20	16	3
något till vänster	26	16	10	10	4
varken till vänster eller till höger	13	6	5	5	5
något till höger	17	8	7	11	6
klart till höger	15	6	10	5	4
Politiskt intresse					
inte alls intresserad	10	4	7	2	4
inte särskilt intresserad	16	7	5	7	4
ganska intresserad	23	11	12	10	5
mycket intresserad	23	18	11	14	4
Boendeort					
ren landsbygd	12	6	4	4	4
mindre tätort	20	10	9	7	5
stad eller större tätort	18	9	8	10	5
Stockholm, Göteborg eller Malmö	29	18	15	12	5
Familjeklass					
arbetarhem	17	8	7	7	5
jordbrukarhem	11	0	6	0	3
lägre tjänstemannahem	21	14	9	12	4
högre tjänstemannahem	24	14	16	9	6
företagarhem	25	8	10	8	3

Kommentar: Frågan lyder: "Finns det enligt din mening någon eller några grupper i det svenska samhället som ofta utsätts för våld, hot eller trakasserier? De som svarade "ja" på frågan ombads även nämna vilken/vilka grupper. Grupperna kodades manuellt utefter ett på förhand bestämt kodschema. Gruppen "HBT-personer" består av de som nämnt gruppen som helhet eller de som nämnt antingen homosexuella, bisexuella eller transpersoner. Gruppen "invandrare" består enbart av de som återgett denna grupp. Andra grupper såsom "muslimer", "afrosvenskar" och så vidare har konsekvent kodats till egna grupper. Gruppen romer består av de som angett "romer", "zigenare" eller "resande" som en utsatt grupp. Samtliga svarande ingår i svarsbasen (totalt 1557 respondenter). En detaljerad beskrivning av kodschemat ges vid önskemål (mailadress: jacob.severin@levandehistoria.se). **Källa:** Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Tabell 5 Multivariata logistiska regressionsanalyser med omnämndandet av utsatta grupper som beroende variabel (predicerade sannolikheter)

	Nämnt någon utsatt grupp	Invandrare	HBT-personer	Kvinnor	Romer	Barn och ungdomar
man (ref.)	-	-	-	-	-	-
kvinnor	+0.09***	+0.08***	+0.02*	+0.02*	+0.02*	+0.02*
16-29 år (ref.)	-	-	-	-	-	-
30-49 år	-0.02	-0.01	+0.03	-0.01	+0.01	+0.09***
50-64 år	-0.05	-0.07**	-0.02	-0.01	-0.02	+0.07**
65-85 år	-0.09*	-0.08**	-0.05**	-0.06***	+0.05**	+0.04
låg utbildning (ref.)	-	-	-	-	-	-
medellåg utbildning	+0.17***	+0.03	+0.02	+0.04	+0.02	+0.08**
medelhög utbildning	+0.21***	+0.01	+0.04	+0.07*	+0.02	+0.08*
hög utbildning	+0.25***	+0.05	+0.02	+0.10**	+0.01	+0.08**
till vänster varken till vänster eller till höger (ref.)	-	-	-	-	-	-
till höger	+0.03	+0.02	±0.00	+0.03	+0.02	±0.00
ej intresserad av politik (ref.)	-	-	-	-	-	-
intresserad av politik	+0.20***	+0.06***	+0.05***	+0.04***	+0.03**	+0.01
ren landsbygd (ref.)	-	-	-	-	-	-
mindre tätort	+0.09*	+0.07*	+0.03	+0.06*	+0.04	±0.00
stad eller större tätort	+0.08*	+0.03	+0.01	+0.03	+0.07**	+0.01
Stockholm, Göteborg eller Malmö	+0.13**	+0.12***	+0.06*	+0.07**	+0.11**	±0.00
arbetar-/jordbrukar-/företagarhem (ref.)	-	-	-	-	-	-
tjänstemanna-/högre tjänstemannahem	+0.01	+0.01	+0.04**	±0.00	+0.02	-0.01
Antal respondenter	1 400	1 400	1 400	1 400	1 400	1 400
McFadden pseudo R ²	0.08	0.07	0.10	0.09	0.05	0.06
Log likelihood	-894	-658	-434	-393	-403	-251
Chi ²	152.78	93.95	93.82	79.25	45.94	30.74

Kommentar: Frågan lyder: "Finns det enligt din mening någon eller några grupper i det svenska samhället som ofta utsätts för våld, hot eller trakasserier? De som svarade "ja" på frågan ombads även nämna vilken/vilka grupper. Resultaten i tabellen är hämtade från logistiska regressionsanalyser där de beroende variablerna är dikotomiserade (0=svarade nej/ingen uppfattning på frågan om det finns några utsatta grupper i samhället eller har inte nämnt gruppen eller; 1=svarade ja på frågan om det finns några utsatta grupper i samhället och har nämnt gruppen). Tabellen visar hur mycket sannolikheten för att ha nämnt en grupp förändras (+/-) när den oberoende variabeln förändras från sitt lägsta till sitt högsta värde och när alla de andra oberoende variablerna hålls vid sina medelvärden. För information om kodning av grupper, se kommentaren till tabell 4. Samtliga svarande ingår i analysen. Signifikansnivåer: * p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

I tabell 5 presenteras resultaten från sex stycken logistiska regressionsanalyser. Resultaten presenteras i form av så kallade predicerade sannolikheter. Vi undersöker med andra ord sannolikheten att nämna en utsatt grupp. Den beroende variabeln i den första analysen är om någon grupp överhuvudtaget är nämnd. I de övriga fem utgörs den beroende variabeln av de fem mest nämnda grupperna.

Egenskapen att vara kvinna har en stark självständig effekt för att dels nämna en grupp överhuvudtaget, men även för att nämna invandrare. Sannolikheten att nämna invandrare som utsatta är 8 procentenheter större om egenskapen att vara kvinna är uppfylld under kontroll för de övriga faktorerna. Vidare är könseffekten svagt positiv och signifikant även för att nämna HBT-personer, romer respektive barn och ungdomar. Däremot finns det ingen signifikant effekt bland kvinnor att nämna just kvinnor som en utsatt grupp.

Sannolikheten att nämna invandrare är 8 procentenheter lägre i åldersgruppen 65-85 än i åldersgruppen 15-29 år under kontroll för de övriga faktorerna. När övriga variabler hålls konstanta vid sina medelvärden och samma åldersegenskap uppfylls, minskar även sannolikheten att nämna HBT-personer och kvinnor med 5 respektive 6 procentenheter. Denna ålderskategori har även en mindre sannolikhet (9 procentenheter) att nämna någon grupp överhuvudtaget. I tabell 4 kunde vi se att åldersgruppen 65-85 år oftare nämnde romer än de övriga åldersgrupperna. Detta samband står sig även under kontroll för övriga faktorer (sannolikheten ökar med 5 procentenheter).

Vi ser att egenskapen av högre utbildning ökar sannolikheten att dels nämna någon grupp överhuvudtaget, dels att nämna kvinnor samt barn och ungdomar som utsatta grupper. Däremot uppvisar egenskapen av högre utbildning inte några signifikanta effekter för att nämna invandrare, HBT-personer eller romer. Ett i princip motsatt förhållande gäller för egenskapen att vara politiskt intresserad. När övriga variabler hålls konstanta vid sina medelvärden och egenskapen av att vara politiskt intresserad är uppfylld, ökar sannolikheten att nämna HBT-personer med 5 procentenheter. Sannolikheten att nämna romer ökar på motsvarande sätt med 3 procentenheter. Effekterna av vänster-höger-placering är enbart signifikanta för egenskapen att kategorisera sig till vänster.

Analysen visar även att boende i någon av de tre storstäderna spelar roll för sannolikheten att nämna invandrare, kvinnor respektive romer. Sannolikheten att nämna romer som utsatta är till exempel 11 procentenheter större i gruppen som bor i Stockholm, Göteborg eller Malmö, jämfört med gruppen som bor på landsbygden. Om detta är ett utslag av gruppernas ”större synlighet” i storstäderna kan vi bara spekulera kring.

Egenskapen att tillhöra ett tjänstemannahem har enbart en signifikant effekt för att nämna HBT-personer som utsatt grupp (sannolikheten ökar med 4 procentenheter).

Den samlade bilden är att ett antal faktorer har starka självständiga effekter när det gäller sannolikheten att nämna en specifik grupp som utsatt. Detta bekräftar

även mönstret från den tidigare diskussionen om observerade skillnader mellan grupper. Analysen ger därmed en samstämmig bild att grupper av människor uppfattar intolerans och annan utsatthet på olika vis.

Är det uppfattat?

Människor är på många sätt naiva realister. Vi utgår med andra ord från att verkligheten är ordnad på det sätt vi uppfattar den. Resultaten i vår undersökning visar att en majoritet av svenska folket uppfattar att främlingsfientlighet är en realitet. Dessutom anser flertalet att invandring berikar det svenska samhället. Vår studie har dock visat att grupper i samhället uppfattar existensen av intolerans olika. Vi kan till exempel konstatera att uppfattningen om förekomsten av främlingsfientlighet i Sverige skiljer sig åt beroende på kön, ålder, utbildningsnivå etcetera. Likaså skiljer sig uppfattningen om huruvida invandrarnas kultur berikar samhället sig åt mellan grupper. Sist men inte minst ser vi relativt stora skillnader när det gäller uppfattningen att det alls existerar grupper som är socialt utsatta. Det visar sig även att uppfattningen varierar om *vilka* grupper i samhället som är utsatta.

Vi kan inte säga att de olika ställningstagandena till våra påståenden är tecken på närvaro eller frånvaro av intolerans. Men vi kan notera att det finns skillnader mellan olika samhällsgrupper när det gäller uppfattningen av intolerans och annan utsatthet. Dessa skillnader behöver inte utgöra problem. Vi ser olika på världen; vilket ju är ett viktigt skäl varför tolerans och respekt behövs för ett fungerande samhälle. Samtidigt kan bekämpandet av intoleransen förbättras om problembilden är gemensam.

Det är otvivelaktigt så att vissa grupper utsätts för kränkande beteenden i större utsträckning än andra. Intolerans existerar i alla samhällen, men en ökad medvetenhet och förståelse för hur den upplevs bland olika grupper är en pusselbit i arbetet att försvaga de mekanismer som ger upphov till intolerans.

Noter

- ¹ Dagens Nyheter, <http://www.dn.se/nyheter/sverige/over-tusen-barn-med-i-olaglig-kartlaggning/>
- ² Se Den mörka och okända historien – vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet (Ds 2014:8).
- ³ Dagens Nyheter, <http://www.dn.se/sthlm/28-personer-gripna-vid-manifestation-mot-nazism/>
- ⁴ Svenska Dagbladet, http://www.svd.se/nyheter/stockholm/kvinna-i-sloja-attackerad-igen_8450838.svd

- 5 Undersökningen genomfördes i samband med att polisregistret om romer uppdagades. Detta gjorde att mediabevakningen om trakasserier mot romer intensifierades under denna period, vilket kan ha haft en inverkan på människors benägenhet att nämna romer som utsatta.
- 6 Det ska sägas att en stor mängd andra utsatta grupper också nämndes. Dock var andelarna som nämnde övriga grupper så små att det inte har gått att genomföra några dugliga analyser.
- 7 Många fler grupper nämndes, men ingen i en sådan utsträckning att någon närmare analys hade varit fruktbar.

Referenser

- Adegbembo, A. O., Tomar, S., & Logan, H. L. (2006). Perception of racism explains the difference between Blacks' and Whites' level of healthcare trust. *Ethnicity & disease*, 16(4), ss. 792-798.
- Allport, G. (1954 [1979]). *The Nature of Prejudice*. Cambridge: Perseus Books.
- Bevelander, P., & Otterbeck, J. (2006). *Islamofobi - en studie om begreppet, ungdomars attityder och muslimers utsatthet*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Bevelander, P., Hjerm, M., & Kiiskinen, J. (2013). *The Religious Affiliation and Anti-Semitism of Secondary School Swedish Youths: A Statistical Analysis of Survey Data from 2003 and 2009*. Bonn: IZA.
- Crisp, R. J., & Turner, R. N. (2010). *Essential social psychology*. London: SAGE.
- Demker, Marie (2014). Sverige åt svenskarna. Motstånd och mobilisering mot invandring och invandare i Sverige. Stockholm: Atlas Akademi
- Demker, Marie (2012). Positiv attityd till invandring trots mobilisering av invandringsmotstånd. I L. Weibull, H. Oscarsson & A. Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Essed, P. (1991). *Understanding Everyday Racism*. Newbury Park: CA: Sage.
- Feagin, J. R., & Sikes, M. (1994). *Living with Racism: The Black Middle-Class Experience*. Boston: MA: Boston Press.
- Fiske S, T., & Taylor, S. E. (1991). *Social Cognition*. New York: McGraw-Hill.
- Hamilton, H. J., & Tolier, T. (1986). Stereotypes and stereotyping, An overview of the cognitive approach. i J. F. Dovidio, & S. L. Gaertner, *Prejudicem, discrimination and racism*. New York: Academic Press.
- Katz, E. (1960). The Functional Approach to the Study of Attitudes. *Public Opinion Quarterly*, 24, ss. 163-204.
- Löwander, B. (2010). *Den mängtydiga intoleransen*. Stockholm: Forum för levande historia.

- Marcus-Newhall, A., Palucki Blake, L., & Baumann, J. (2002). Perceptions of Hate Crime Perpetrators and Victims as Influenced by Race, Political Orientation, and Peer Group. *American Behavioral Scientist*, ss. 108-135.
- Rydgren, J. (2004). The Logic of Xenophobia. *Rationality and Society*, 16(2), ss. 123-148.
- Sandberg, Linn & Marie Demker (2013). Ökat motstånd mot flyktingar men starkt stöd för skäl till uppehållstillstånd. I L. Weibull, H. Oscarsson & A. Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Severin, J. (2012). I mötet med välfärden - åsiktsformering inom servicesektorn. i A. Bergström, & J. Ohlsson, *Medborgarna om välfärden* (ss. 69-80). Göteborg: SOM-institutet.
- Strabac, Z., & Listhaug, O. (2008). Anti-Muslim prejudice in Europe: a multi-level analysis of survey data from 30 countries. *Social Science Research*, 1(37), ss. 268-286.
- Strabac, Z., Listhaug, O., & Jakobsen, T. G. (2011). Patterns of Ethnic Intolerance in Europe. *Journal of International Migration and Integration*, 13(4), ss. 459-479.
- van der Akker, H., van der Ploeg, R., & Rozemarijn Scheepers, P. (2012). *Disapproval of Homosexuality: Comparative Research on Individual and National Determinants of Disapproval of Homosexuality in 20 European Countries*. University of Groningen.
- Weibull, Lennart (2012). Världsreligioner i Sverige. I L. Weibull, H. Oscarsson & A. Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Zaller, J. (1992). *The Nature and Origin of Mass Opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.

ÅSIKTER OM KORRUPTION BORTOM LANDETS GRÄNSER

MONIKA BAUHR OCH NIKLAS HARRING

Internationella mätningar visar att Sverige är ett av världens minst korrupta länder (Transparency International, 2013). I 2013 års SOM-undersökning uppger endast 1,1 procent av den svenska allmänheten att de blivit tillfrågade att betala någon form av muta i kontakt med en offentlig myndighet eller tjänsteman.¹ Trots detta har debatten om korruption i Sverige tagit ny fart, och när svenskar ges möjlighet till en friare bedömning av förekomsten av korruption ger resultaten en annorlunda bild av korruptionens utbredning i Sverige. Undersökningar visar att den svenska allmänheten anser att korruption förekommer inom en rad olika yrkesgrupper (Bauhr och Färdigh 2011).²

Det finns alltså en betydande skillnad mellan den erfarenhet den svenska allmänheten har av mutor och föreställningar om korruptionens utbredning. Trots näst intill obefintlig erfarenhet av mutor, uppger många svenskar att korruption förekommer i relativt stor utsträckning inom en rad verksamheter. Vad kan den skillnad vi ser i erfarenheter av korruption å ena sidan och föreställningar om dess förekomst å andra sidan bero på? En tänkbar förklaring, som också diskuterats i tidigare forskning på området, är att ordet korruption har en betydligt bredare betydelse än ordet mutor i den dagliga användningen. En rad företeelser kan vägas in i begreppet, inte minst olika former av brott mot normen om opartisk maktutövning, nepotism och allmänt fiffel (se exempelvis Rothstein & Teorell 2013). Det är alltså tänkbart att frågeformuleringen bidrar till den skillnad vi finner mellan erfarenhet och åsikter.

Möjligtvis kan siffrorna även avspegla det faktum att tidigare undersökning inte skiljer mellan inhemsk korruption och svensk korruption i kontakt med utlandet. Sverige är en öppen ekonomi med omfattande kontakter med omvärlden, och i många av de länder Sverige idag har handelsförbindelser eller annan kontakt med kan korruption vara relativt vanligt förekommande. I detta kapitel kommer vi att titta närmare på hur svenskarnas uppfattningar om förekomsten av korruption skiljer sig mellan verksamheter som i olika grad innefattar kontakter med länder där korruptionen är mer utbredd. Vi kommer även att studera om uppfattningar om korruptionens utbredning är beroende av olika individuella faktorer såsom kön och ideologisk övertygelse. Hur ser svenskar på förekomsten av korruption inom olika verksamheter? Finns det tydliga skillnader mellan olika verksamheter? Och kan detta, i förlängningen, bidra till att förklara det glapp som tycks finnas mellan svenskars erfarenheter av mutor och föreställningar om korruptionens utbredning?

Svenskarnas uppfattningar om förekomst av korruption i olika branscher

Hur ser svenskar på förekomsten av korruption inom olika verksamheter? Nedan redovisas den svenska allmänhetens uppfattningar om korruptionens förekomst i olika sektorer i det svenska samhället. Två nya sektorer har inkluderats i årets undersökning jämfört med tidigare år: biståndsektorn och vapenindustrin. Båda dessa sektorer har tydliga kopplingar till den internationella arenan och en betydande del av de korruptionsrisker som dessa verksamheter har att hantera ligger utanför landets gränser. Den svenska sentida historien har kantats av anklagelser om storskalig korruption inom verksamheter utanför landets gränser, i vilken inte minst vapenindustrin anklagats för inblandning i mutbrott (Resare 2010). Biståndssektorn måste å sin sida hantera ett komplicerat dilemma, nämligen att behovet av bistånd är som allra störst i kontexter där korruptionen är som mest utbredd. Det finns inget enkelt och på förhand givet sätt att hantera denna "biståndsparadox" eftersom en nolltolerans mot korruptionsrisker i biståndssektorn också skulle innebära att bistånd inte kan skickas till de ställen i världen där både fattigdom och miljöproblemen är som mest akuta (Bauhr, Nasiritousi & Charron 2013).

I 2013 års SOM-undersökning ställdes frågan "Enligt din bedömning, i vilken utsträckning förekommer någon form av korruption i följande verksamheter i Sverige?". Respondenterna gavs möjlighet att bedöma korruptionens utbredning inom ett antal verksamheter i Sverige, på en skala från 1 ("Inte alls") till 7 ("I mycket stor utsträckning").

Tabell 1 Svenska folkets bedömningar av förekomsten av korruption i olika verksamheter 2013 (procent och medeltal)

	Inte alls		I mycket hög utsträckning				Summa procent	Antal svarande	Medeltal	
	2	3	6	13	28	25				24
Byggsektorn	2	2	6	13	28	25	24	100	1 064	5,32
Vapenindustrin	4	4	7	11	23	25	26	100	811	5,25
Biståndssektorn	3	5	5	15	24	23	25	100	981	5,19
Sjukvården	15	26	19	17	14	5	4	100	960	3,23

Kommentar: Frågan lyder: "Enligt din bedömning, i vilken utsträckning förekommer någon form av korruption i följande verksamheter i Sverige?". Procentandelen är beräknad på antalet svarande. En relativt stor andel av de tillfrågade hade ingen uppfattning i frågan. Andelen som valt att svara "Ingen uppfattning" för de olika sektorerna är för byggsektorn 32 procent, vapenindustrin 48 procent, biståndssektorn 38 procent och sjukvården 37 procent.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Resultaten visar, i enlighet med 2012 års undersökning (Bauhr 2013) att svenskar anser att korruption existerar inom den svenska sjukvården i förhållandevis liten utsträckning. Som referenspunkt har vi också frågat om den verksamhet som

allmänheten i 2012 års undersökning ansåg vara svårast drabbad av korruption: byggsektorn. Resultaten visar att den svenska allmänheten anser att förekomsten av korruption inom både vapenindustrin och bistandssektorn är jämförbar med korruptionens utbredning inom byggsektorn. Runt tjugofem procent av den svenska allmänheten anser att någon form av korruption ”i mycket hög utsträckning” förekommer inom byggsektorn, vapenindustrin och bistandssektorn medan motsvarande siffra för sjukvården endast är fyra procent. Både vapenindustrin och bistandssektorn placerar sig således förhållandevis högt i en sektorsbaserad jämförelse. I 2012 års undersökning inkluderades förutom byggbranschen och sjukvården även restaurangbranschen och underhållningsbranschen. Denna undersökning visade att tjugotre procent ansåg att någon form av korruption förekom ”i mycket hög utsträckning” inom restaurangbranschen (medelvärde 5,2) och att motsvarande siffra för underhållningsbranschen var sexton procent (medelvärde 4,78). Siffrorna för byggbranschen och sjukvården var i storleksordning jämförbara med resultaten från årets undersökning. Den svenska allmänheten anser således att förekomsten av korruption inom sjukvården är relativt låg, och att det inte finns någon större skillnad mellan förekomsten av korruption i övriga inkluderade branscher.

Vad kan då förklara svenska folkets åsikter om korruptionens utbredning i olika verksamheter? Det finns flera anledningar att förvänta sig variation i åsikter om korruption mellan olika grupper i samhället. Sedan tidigare år har vi sett att det finns både ålderskillnader, könsskillnader och ideologiska skillnader i åsikter om korruptionens utbredning.

I tabell 2 redovisas resultatet av fem olika regressionsanalyser³. I regressionsanalyserna undersöks hur sambandet mellan svenskers uppfattningar om korruption och tänkbara förklaringar till åsiktsskillnader, såsom kön, ålder och ideologi, ser ut. I modell 1 undersöks hur dessa påverkar uppfattningar om korruptionens utbredning. Först i form av ett ”korruptionsindex” (modell 1) där de olika branscherna har slagits samman⁴. Därefter redovisas resultaten för varje bransch i tur och ordning (modell 2-5): byggbranschen, vapenindustri, bistandssektorn och sjukvården.

Intressant att notera i tabellen är att ideologisk självplacering på vänster-höger-skalan har en signifikant effekt på allmänhetens uppfattningar om förekomsten av korruption. Ju längre till höger svenskar väljer att placera sig på en skala från vänster till höger, desto mindre benägna är de att tro att korruptionen är utbredd. När vi bryter ned analysen till branschnivå finner vi att effekten är starkast för vapenindustrin, men att ideologi intressant nog inte påverkar bedömningen av graden av korruption inom bistandssektorn. Svenskar som placerar sig till vänster anser att korruption är mer utbredd inom vapenindustrin, men är inte mer benägna att tro att korruptionen är utbredd inom biståndet. Vi konstaterar att uppfattningar om förekomsten av korruption i olika branscher tycks vara färgad av var man står rent ideologiskt.

Tabell 2 Multivariat analys av svenska folkets uppfattningar om korruptionens utbredning inom olika verksamheter i Sverige 2013 (ostandardiserade regressionskoefficienter)

	Korruptions- Index (1)	Bygg- branschen (2)	Vapen- industrin (3)	Bistånds- sektorn (4)	Sjuk- vården (5)
Kön (kvinna)	0,24**	-0,03	0,27*	0,19	0,46***
Alder ¹					
16-29	-0,24	-0,65***	-0,35	-0,51**	0,55**
50-64	0,16	0,14	0,27	0,19	0,11
65-85	0,15	0,24	0,12	0,29	0,12
Utbildning ²					
Låg utbildning	-0,07	-0,06	-0,14	-0,01	0,09
Medellåg utbildning	0,02	0,05	-0,05	0,11	-0,01
Högutbildning	0,16	0,28*	0,33*	-0,10	0,09
Inkomstnivå ³					
Låg inkomst	-0,19	-0,04	-0,35*	-0,13	-0,16
Hög inkomst	-0,05	0,14	-0,11	-0,03	-0,11
Boendeort ⁴					
Landsbygd	-0,14	-0,42**	-0,12	0,01	-0,13
Större tätort	-0,12	-0,16	-0,08	-0,01	-0,15
Storstad	0,06	0,20	0,07	-0,02	-0,04
Vänster-höger självplacering (1-5)					
Offentligt anställd	-0,11**	-0,07	-0,22***	-0,04	-0,10*
Mellanmänsklig tillit (0-10)	-0,82***	-0,23	-0,32	-0,76**	-1,70***
Konstant	5,58***	5,66***	6,13***	5,74***	4,55***
N	774	934	706	866	835
Adj R ²	,04	,04	,05	,02	,07

Kommentar: Resultaten är hämtade från en OLS-regressionsanalys av data från 2013 års nationella SOM-undersökning. Frågan lyder: "Enligt din bedömning, i vilken utsträckning förekommer någon form av korruption i följande verksamheter i Sverige?" De fyra beroenden variablerna varierar mellan 1 "Inte alls" och 7 "I mycket stor utsträckning". * p<0,05, ** p<0,01, *** p<0,001. Om inget annat anges är variablerna kodade mellan 0 och 1. 1: referenskategori "30-49", 2: referenskategori "medelhög utbildning", 3: referenskategori: "medelinkomst" 4: referenskategori "större tätort". För att mäta mellanmänsklig tillit har följande fråga använts: "Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet". Vänster-höger självplacering innehåller fem skalsteg "klart till vänster", "något till vänster", "varken vänster eller höger", "något till höger", "klart till höger". Det låga antalet svarande i analysen beror på en hög andel som saknar uppfattningar om korruption i de olika verksamheterna, se kommentaren till tabell 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Om man studerar modell 1 så visar den att utbildning, ålder, bostadsort och inkomst inte tycks ha någon större betydelse för människors uppfattningar om korruption. När vi studerar ålderns betydelse för synen på korruption i olika branscher så finner vi att människor i åldersgruppen 16-29 år å ena sidan är mer benägna att tro att sjukvården är korrupt, och å andra sidan är mindre benägna att tro att byggbranschen och biståndsbranschen är det. Ser vi till utbildning finner vi att högutbildade är mer benägna att se byggbranschen och vapenindustrin som korrupta.

Vi ser också intressanta könsskillnader i resultaten. Kvinnor är mer benägna att uppfatta korruptionen som utbredd rent allmänt. I sammanhanget kan det vara viktigt att påpeka att kvinnor i lägre grad är inblandade i korruption (Treisman 2007; Michailova & Melnykovska 2009; Wängnerud 2010). När vi sedan bryter ner resultatet till olika branscher finner vi att könsskillnaderna är signifikanta för sjukvården och vapenindustrin.

Det kan finnas flera olika tänkbara förklaringar till dessa skillnader. Om vi först funderar kring varför kvinnor i större utsträckning än män anser att vapenindustrin är korrupt, kan vi konstatera att tidigare studier har visat att kvinnor är mer negativt inställda till vapenindustrin överlag. Kvinnor är mer benägna att anse att vapenindustrin är en moraliskt tvivelaktig bransch (Bjereld 1998). Det kan också göra att kvinnor har lättare att ta till sig information om att vapenindustrin är korrupt. Skillnaden mellan de två mer nationellt baserade branscherna sjukvård och byggindustrin är i linje med tidigare studier. Kvinnor är mer benägna att anse att sjukvården är korrupt (Bauhr 2013). En möjlig förklaring kan vara att kvinnor i högre grad arbetar inom sjukvården jämfört med exempelvis byggbranschen. De har då som verksamma inom branschen mer insyn. En annan tänkbar förklaring är skillnaden i den behandling som kvinnor får jämfört med män. En nyligen genomförd undersökning av Sveriges kommuner och landsting konstaterar att kvinnor oftare drabbas av felaktig behandling och i lägre grad har tillgång till nya och dyra mediciner (Smirthwaite, Tengelin & Borrman 2014). Möjligtvis kan även särbehandling och ojämlikheter inom vården påverka uppfattningar om korruptionens utbredning inom denna sektor. Dessa könsskillnader är intressanta och framtida forskning får, som sagt, utröna om någon av de ovan föreslagna förklaringarna kan bringa klarhet i varför vi finner dessa skillnader mellan kvinnor och män.

En förklaring till skillnader mellan erfarenheter av mutor och åsikter om korruption?

Två nya branscher har inkluderats i årets undersökning: biståndsektorn och vapenindustrin. Dessa verksamheter är båda i högre utsträckning associerade med verksamhet utanför Sveriges gränser än de som inkluderats tidigare år, och är dessutom av olika karaktär. Undersökningen kan därmed bidra till ett svar på två viktiga frågor: Kan allmänhetens uppfattning om korruption, och inte minst den diskrepans tidigare undersökningar funnit mellan erfarenheter av korruption

och uppfattningar om dess utbredning, delvis förklaras av Sveriges inblandning i korruption utanför landets gränser? Och kan vi se några systematiska skillnader i uppfattningar om olika branscher i den svenska befolkningen?

Resultaten visar att cirka tjugofem procent av den del av Sveriges befolkning som vill uppge en uppfattning i frågan anser att korruptionen förekommer ”i mycket hög utsträckning” inom både vapenindustrin och biståndssektorn. Detta är i storleksordning att jämföra med den upplevda korruptionen inom byggbranschen, och betydligt högre än den upplevda korruptionen inom sjukvården. Sveriges inblandning i korruption utanför landets gränser kan därmed troligtvis bidra till en förklaring till diskrepansen mellan erfarenheter av korruption och åsikter om korruptionens utbredning. Varken biståndssektorn eller vapenindustrin utmärker sig dock bland de branscher där allmänheten uppger att korruption förekommer, och Sveriges inblandning i korruption utanför landets gränser tycks därmed endast delvis förklara skillnaden mellan erfarenheter och åsikter. Resultaten visar även att det finns några systematiska skillnader mellan olika befolkningsgruppers uppfattningar om korruptionens utbredning i olika sektorer, vilket i sin tur indikerar att uppfattningar om korruptionens utbredning inte bara kan färgas av olika branschers inblandning i välkända korruptionsanklagelser, men även av skillnader i direkta erfarenheter och åsikter om olika branschers legitimitet.

Noter

- ¹ Motsvarande siffra för ett privat företag eller anställd är år 2013 2,4 procent, att jämföra med 1,3 procent i 2009 års mätning. Huruvida detta avspeglar en trend eller är en tillfällig fluktuation får dock framtiden utvisa. Andelen som blivit tillfrågade att betala en muta till en offentliganställd har inte förändrats nämnvärt sedan 2009 års undersökning.
- ² På frågan ”Enligt din bedömning, i ungefär vilken utsträckning är följande yrkesgrupper i Sverige inblandade i någon typ av korruption?” svarar den svenska allmänheten att nivån ligger runt 4 på en skala från 1 (inte alls) till 7 (i mycket stor utsträckning (Bauhr och Färdigh 2012).
- ³ Det är viktigt att notera att en stor andel av de svarande har valt alternativet ”ingen uppfattning”.
- ⁴ Baserat på ett genomsnittligt medelvärde. Respondenten ska åtminstone ha uttryckt en uppfattning om tre av fyra branscher.

Referenser

- Bauhr, Monika, Nicholas Charron & Naghmeh Nasiritousi (2013). "Does Corruption Cause Aid Fatigue? Public Opinion and the Aid-Corruption Paradox." *International Studies Quarterly*: 1–12.
- Bauhr, Monika (2013). "Privat och offentlig korruption i Sverige". I Weibull, Lennart, Henrik Oscarsson och Annika Bergström (red.). *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bauhr, Monika & Mathias Färdigh (2012). "Korruption i Sverige 2011. Förekomst och acceptans". I Weibull, Lennart, Henrik Oscarsson och Annika Bergström (red.). *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bjereld, Ulf (1998). *Kön och politiskt våld. Attityder under svensk efterkrigstid*. Gidlunds förlag, Hedemora.
- Michailova, Julija & Inna Melnykovska (2009). "Gender, corruption, and sustainable growth in transition countries". *Journal of Applied Economic Sciences*, Vol. 4, No. 3(9), Fall 2009: 387-407.
- Resare, Nils (2010). *Mutor, makt och bistånd. JAS och Sydafrikaaffären*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Rothstein, Bo, & Jan Teorell (2008). "What is Quality of Government?". *Governance* 21 (2): 165–190.
- Smirhwaite, Goldina, Ellinor Tengelin & Therese Borrman (2014). *(O)jämsällldhet i hälsa och vård – reviderad upplaga 2014, Sveriges kommuner och landsting*.
- Transparency International (2013) Corruption Perceptions Index 2013
cpi.transparency.org/cpi2013/results
- Treisman, Daniel (2007). "What have we learned about the causes of corruption from ten years of cross-national empirical research?". *Annual Review of Political Science*, 10: 211-44.
- Wängnerud, Lena (2012). "Why Women are less Corrupt than Men". I Holmberg, Sören och Bo Rothstein (red.). *Good Government. The Relevance of Political Science*. London: Edward Elgar Publishing.

OPINIONSFALLET FÖR EU BROMSAR UPP

SÖREN HOLMBERG

När ett ledande amerikanskt opinionsmätningföretag våren 2013 publicerar resultat om opinionsstödet för EU döps rapporten till: ”*The New Sick Man of Europe: the European Union*” (Andrew Kohut, Pew Research Center 2013). De flesta kurvor pekar nedåt i de åtta länder som ingår i studien, mest tydligt i Frankrike. Ett avsnitt har rubriken ”*France in Free Fall*”. Rapportens huvudslutsats är mycket alarmistisk och kanske också mycket amerikansk. Den är värd att citeras:

”The European Union is the new sick man of Europe. The effort over the past half century to create a more united Europe is now the principle casualty of the euro crises. The European project stands in disrepute across much of Europe.”

Drastisk läsning, men inte särskilt omdömesgillt med sitt onyanserade språk. EU som sjukt, som förolyckat och som vanhedrat över större delen av Europa känns klart överdrivet. Men det är klart att Tsar Nikolaj I av Ryssland, som brukar tillskrivas upphovskapet till uttrycket Europas sjuke man, fick ju rätt till slut även om det tog upp emot sju årtionden innan hans sjuke man gick hädan. Nikolaj I skall ha sjukförklarat det Osmanska riket 1853 strax innan Krimkriget. Dock tog det många år och flera krig innan det Osmanska imperiet slutligen gick under efter första världskriget. Så om EU är borta om sjuttio år kan det visa sig att Pew Research Center var profetiska och inte onödigt dramatiserande (Kohut 2013).

Men innan dess kan vi syna Pews slutsatser genom att se på resultat från några andra opinionsmätningar. Viktigast och mest omfattande är Eurobarometerens studier som omfattar inte bara EU:s alla medlemsländer utan också ett antal länder som eventuellt vill bli medlemmar. Därtill kan läggas SOM-institutets undersökningar i Sverige som bidrar med ett material som möjliggör både fördjupning och breddning.

Ett uppbromsat fall

Eurobarometerens mest användbara indikator på opinionsstödet för EU är en enkel fråga om människor har en positiv, neutral eller negativ bild av unionen. Intervjufrågan är relativt ny men har nu funnits med i studierna sedan 2006. Genomsnittsandelen inom hela EU med en positiv bild håller sig mellan 45-52 procent åren innan greklands krisen 2010. Hösten 2009, strax innan den grekiska tragedin drabbar EU, uppmäts en andel på 48 procent för den positiva bilden.

Sedan under våren 2010 när krisen slår till i Grekland minskar andelen med en positiv syn till 42 procent för att därefter ytterligare gå ned till 31 procent hösten 2011 och till 30 procent våren 2013 (när Pew mäter samtidigt i mars). Sett till hela EU minskar alltså opinionsstödet för unionen med 18 procentenheter från hösten 2009 till våren 2013 – från 48 procent till 30 procent (Eurobarometer 80, hösten 2013). En stor nedgång, men knappast så drastisk att hela EU-projektet behöver sjukförklaras. Speciellt inte som fallet i opinionsstödet för unionen inte inträffar med samma kraft över hela EU. Det är främst i det krisdrabbade södra Europa som EU tappar stöd. I norra och östra Europa är nedgången i opinionsstödet för unionen mycket mindre.

Pew:s alarmism våren 2013 hade dessutom kanske modererats en aning om de kunnat förutse att EU-opinionens fall var på väg att bromsas upp. Eurobarometerns mätning hösten 2013 visar på en liten svag uppgång för stödet för unionen. Snittandelen med en positiv syn på EU ökar från 30 procent hösten 2012/våren 2013 till 31 procent hösten 2013; en liten uppgång, men dock en uppgång. Om det är fråga om ett trendbrott eller en mer tillfällig opinionsförstärkning återstår naturligtvis att se. Men om den ekonomiska utvecklingen i Europa är en viktig faktor bakom hur opinionsstödet för EU förändras – och det tror vi ekonomin är – finns tecken på att det inte behöver vara en tillfällig opinionsförstärkning. Vad som skulle kunna tala för att det inte är fråga om en mer eller mindre slumpmässig uppgång är att det finns signaler om att ekonomin i Europa inte fortsätter att försämrans; snarare finns tecken på vissa förbättringar. Och en förbättrad europeisk ekonomi är bra för EU och stärker unionens opinionsstöd.

Det är instruktivt att se på hur opinionsstödet för EU förändras i olika länder under intryck av skuldkrisen/greklandskrisen. Det är uppenbart att graden av ekonomiska problem har ett samband med hur folkopinionen påverkas. Om vi först jämför opinionsläget hösten 2009 med läget hösten 2013 visar det sig att andelen människor med en positiv EU-bild minskar allra mest i Grekland (-40 procentenheter), på Cypern (-34), i Italien (-32), i Portugal (-31) och i Spanien (-28). Minst går EU-stödet ned i Lettland (en ökning med +1 procentenhet), i Storbritannien (-4), i Ungern (-4) och på Malta (-5). I de nordiska länderna och i Tyskland minskar också opinionsstödet mindre än i genomsnitt i EU – i Sverige -10 procentenheter, i Finland -12, i Danmark -13 och i Tyskland -13. Skuldkrisen/eurokrisen har sänkt opinionsstödet för EU i alla medlemsländer utom i Lettland, men mest har stödet sjunkit i södra Europa där den ekonomiska krisen drabbat hårdast.

Om vi ser på den allra senaste utvecklingen när raset för EU-stödet har börjat bromsas upp mellan 2012 och 2013 märks det tydligast i norra Europa och i delar av Centraleuropa. Andelen med en positiv syn på EU har ökat med +5 procentenheter i Storbritannien och i Belgien, med +4 enheter på Irland, med +3 enheter i Tyskland och i Sverige och med +1 en enhet i Finland. På ett motsvarande sätt har EU-stödet ökat med mellan +3 till +6 procentenheter i Tjeckien, Slovakien, Polen

och Ungern. Bland de länder där opinionsstödet för EU tvärtom fortsätter att försvagas märks flera medelhavsländer – Cypern (-8 procentenheter), Italien (-8), Frankrike (-6) och Grekland (-2). Men två andra medelhavsländer uppvisar inte en fortsatt opinionsnedgång för EU. Det är Spanien (+3) och Portugal (+3). Med undantag för den Iberiska halvön fortsätter alltså EU att tappa stöd där ekonomin är problematisk i södra Europa medan EU-stödet svagt börjat vända uppåt igen i Nord- och Centraleuropa där ekonomin relativt sett är något mindre problematisk.

Effekten av de senaste årens ekonomiska kris inom EU har blivit att opinionsstödet för unionen numera är starkast bland medborgare i länder i Central- och Östeuropa, inte bland medborgare i de ursprungliga EU-länderna eller i Västeuropa. I Eurobarometerens studie hösten 2013 är andelen med en positiv bild av unionen som störst i Bulgarien (49 procent), Polen (45) och Rumänien (43). Svagast stöd har EU i Grekland (16 procent), på Cypern (17), i Portugal (22) och i Storbritannien (22). Medborgare i EU:s grundarländer ligger inte i botten på stödlistan, men heller inte i toppen. Andelen med en positiv EU-bild hösten 2013 är 40 procent i Luxemburg, 37 i Belgien, 34 i Tyskland, 31 i Holland och Frankrike samt 26 i Italien. Sveriges resultat hösten 2013 är 31 procent med en positiv EU-syn, samma andel som genomsnittet för hela EU. Sverige är numera sedan flera år landet lagom i mitten när det gäller opinionsstödet för EU. Vi får gå tillbaka ända till 2006 för att hitta Sverige bland de allra mest EU-kritiska länderna.

Uppbromsning även i Sverige

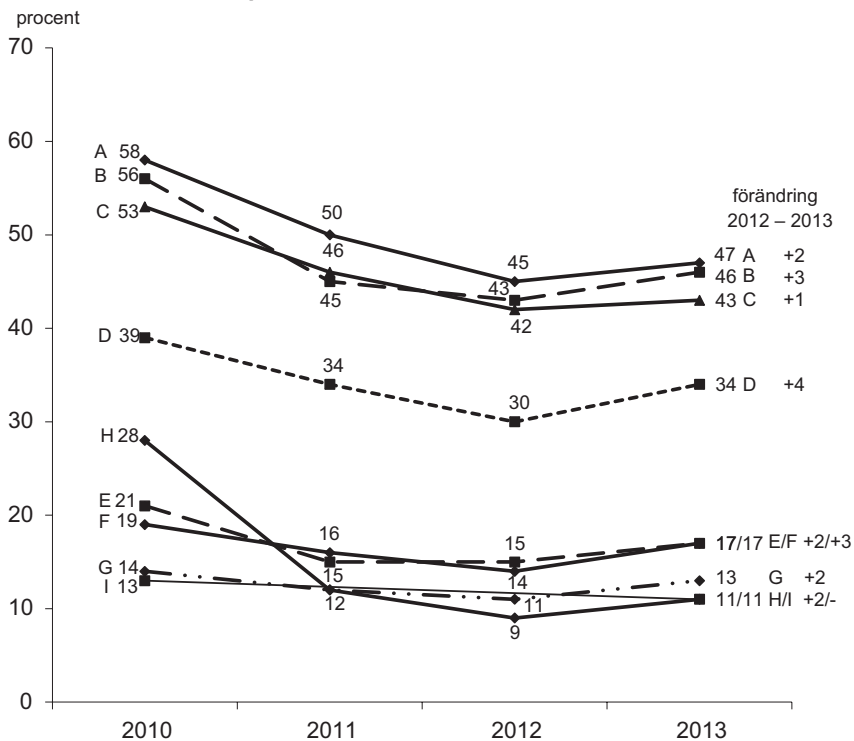
Eurobarometerens mätning hösten 2013 indikerar att fallet nedåt för EU-opinionen i Sverige stoppat upp. Andelen svenskar med en positiv bild av unionen är något större hösten 2013 än hösten 2012 (+ 3 procentenheter). SOM-institutets undersökningar visar exakt samma sak. Fallet för EU-opinionen har bromsat upp i Sverige.

SOM-studierna omfattar mätningar av EU-opinionen via flera olika indikatorer – allt ifrån frågor om det svenska medlemskapet och ett eventuellt utträde till frågor om euron, ett tänkbart Europas förenta stater, förtroendet för EU-kommissionen och EU-parlamentet, den allmänna attityden till unionen och demokratin inom EU. I samtliga fall har stödet för EU vänt upp något mellan 2012 och 2013. Uppgången är begränsad, mellan +1 till +4 för de olika mätningarna, men alltså helt entydig (se figur 1). Vinden blåser åt samma håll över hela fältet.¹

Denna samstämmighet är i och för sig inte överraskande, men mätmassigt tillfredställande. Det ökar tilltron till resultaten. Parallelliteten i förändringarna är inte förvånande eftersom vi vet att de olika EU-åsikterna hänger nära samman med varandra. De är alla strukturerade utefter en och samma EU-dimension som gäller graden av integration och överstatlighet inom unionen. Enkelt uttryckt går dimensionen från inget EU, över lite EU i mellanstatlig utformning till mycket EU i form av en federal stat (Oscarsson och Holmberg 2010, Ekman och Linde 2010, Vernersdotter 2013). SOM-institutets enkätfråga om en positiv eller negativ

inställning till Europeiska unionen är en enkel men mycket användbar enskild indikator på människors positionering på EU-dimensionen. Dess åsiktssamband med övriga EU-frågor i SOM-studien 2013 mätt som korrelationskoefficienter mellan -1.0 till +1.0 visar på korrelationer mellan +.72 och +.41; med andra ord hänger frågorna åsiktsmässigt fortfarande mycket starkt samman.²

Figur 1 Opinionsstödet för EU bland svenska folket – nio olika mätserier 2010-2013 (procent)

Kommentar:

- A: % mycket/ganska dåligt förslag att "Sverige för utträda ur EU."
 - B: % mycket/ganska nöjd "med det sätt på vilket demokratin fungerar i EU."
 - C: % i huvudsak för "det svenska medlemskapet i EU."
 - D: % allmänt mycket/ganska positiv till EU.
 - E: % mycket/ganska stort förtroende för EU-kommissionen.
 - F: % mycket/ganska stort förtroende för EU-parlamentet.
 - G: % mycket/ganska bra förslag att "Sverige bör verka för att EU utvecklas till ett Europas förenta stater."
 - H: % mycket/ganska bra förslag att "Sverige bör införa euro som valuta."
 - I: % mycket/ganska bra förslag att "Turkiet bör ges medlemskap i EU."
- Procentfördelningarna är beräknade på dem som svarat på respektive fråga.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010-2013. Frågan om Turkiets EU-medlemskap ingick inte i SOM-undersökningarna 2011 och 2012.

Opinionsutvecklingen när det gäller frågan om det svenska medlemskapet och införandet av euron som valuta redovisas separat och mer detaljerat i figur 2 respektive 3. Här kan vi följa ett längre opinionsförlopp – när det gäller medlemsåsikterna ända tillbaka till 1991. Stödet för det svenska EU-medlemskapet toppar 2010 (53 procent för) för att sedan falla tillbaka under intryck av greklandskrisen – först till 46 procent 2011 och därefter till 42 procent 2012. Men så vänder det lite 2013. Andelen för medlemskapet går upp igen till 43 procent. Dock, samtidigt ökar också andelen som är emot medlemskapet – från 25 procent 2012 till 27 procent 2013. Det som minskar mellan 2012 och 2013 är andelen utan åsikt, från 33 till 30 procent.

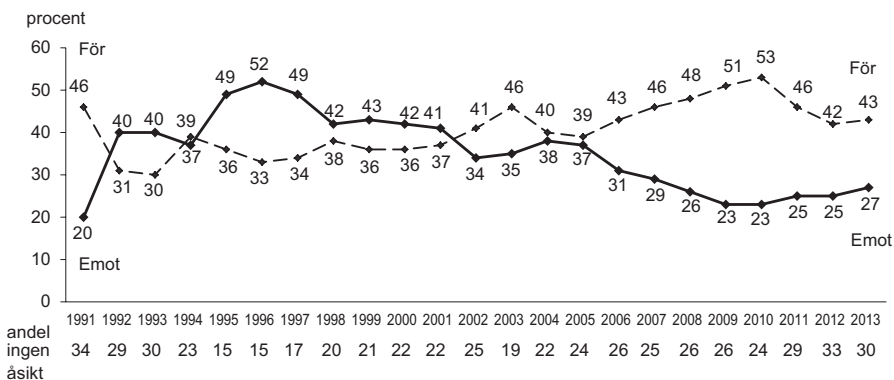
De positiva euro-åsikterna toppar 2009 (41 procent för att införa euro), men börjar falla redan 2010 ned till 28 procent. Åren därpå fortsatte euro-entusiasmen att falna - först till 12 procent 2011 och därefter till 9 procent 2012. Den EU-opinion i Sverige som påverkas tydligast av greklandskrisen är stödet för euron – ett fall på hela 32 procentenheter mellan 2009 och 2012. Men 2013 planar även den positiva euro-opinionens fall ut och stödet för euron börjar ånyo förstärkas något lite, från 9 procent 2012 till 11 procent 2013. Det är möjligt att vi skall betrakta ett euro-stöd på 9-10 procent som ett slags golv, euro-anhängarnas kärna. Lägre kan inte opinionen komma.³ Om Europas ekonomi och euron som valuta fortsätter att återhämta sig kan vi i så fall förvänta oss att euro-opinionen fortsätter att studsas uppåt från golvet.

Opinionsvindar under ytan

Opinionsmönster kan vara mycket seglivade. Spår av en gång grävda skyttegravar kan iakttas länge. Det gäller mycket tydligt för de sociala och politiska åsiktsskillnader om EU som knäslattes vid tiden för folkomröstningen 1994 (Gilljam och Holmberg 1996). Tjugo år har gått men gamla stridslinjer känns fortfarande igen. Långsiktigt har EU-opinionen blivit klart mindre negativ i alla grupper men de gamla åsiktsmönstren är alltför iakttagbara.

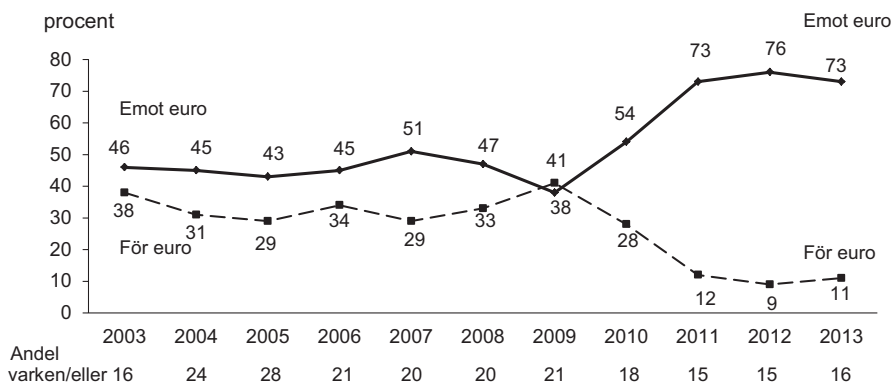
Redovisningen i tabell 1 demonstrerar mycket klart att en positiv inställning till EU – precis som 1994 – är starkast bland män, bland högutbildade, bland högre tjänstemän och i storstäderna. De socio-demografiska mönstren bland dem som uppskattar EU minst är också lätt igenkännliga från 1994. Svagast opinionsstöd för unionen återfinns 2013 bland kvinnor, bland lägre utbildade, bland arbetare och jordbrukare och bland landsbygdsbor.

Dock, i ett viktigt hänseende skiljer sig dagens EU-opinion från gårdagens. Yngre svenskar är inte längre, som i folkomröstningen 1994, mer kritiska till EU än äldre svenskar. Mönstret är sedan några år tillbaka det omvända. Som framgår av resultaten i tabell 1 är yngre personer (16-29 år) sedan mätningen 2010 mer positiva till EU än andra åldersgrupper. I SOM-undersökningen 2013 svarar 43 procent av de unga att de har en allmänt positiv inställning till EU. Motsvarande andelar är 28 procent för 50-64-åringar och 31 procent för 65-plussare. Även om EU-entusiasmen minskat i Sverige jämfört med 2010, har den gått ned minst bland de unga.

Figur 2 För eller mot det svenska medlemskapet i EU (procent)

Kommentar: Enkätfrågan lyder: "Vilken är Din åsikt om det svenska medlemskapet i EU?" med svarsalternativen: "I huvudsak för det svenska medlemskapet i EU; I huvudsak emot det svenska medlemskapet i EU; Har ingen bestämd åsikt i frågan." Procenten har beräknats bland personer som besvarat enkätfrågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1991-2013.

Figur 3 Euro-opinionen i Sverige efter folkomröstningen 2003 (procent)

Kommentar: Procent har beräknats bland personer som besvarat enkätfrågorna. Åren 2003-2005 var frågan "Sverige bör bli medlem i EMU?" och 2006-2013 "Sverige bör införa euro som valuta?". Svartalternativen har genomgående varit: "mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag, mycket dåligt förslag". I figuren har mycket/ganska bra förslag definierats som *för euro* medan mycket/ganska dåligt förslag klassificerats som *emot euro*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2003-2013.

Tabell 1 Allmän inställning till EU. Andel positiva 2007-2013 (procent)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Förändring 2012-13
Samtliga	37	40	41	40	32	30	34	+4
Kvinna	31	36	37	37	31	27	32	+5
Män	43	43	45	43	34	33	36	+3
16-29	38	40	35	46	39	35	43	+8
30-49	34	40	44	44	35	33	38	+5
50-64	40	40	41	37	28	26	28	+2
65-85	35	38	41	36	29	27	31	+4
Lågutbildad	20	26	25	23	16	15	19	+4
Mellanlåg	33	35	35	37	30	26	29	+3
Mellanhög	43	44	45	45	33	32	36	+4
Högutbildad	53	54	57	56	47	43	46	+3
Landsbygd	29	29	34	29	22	21	23	+2
Tätort	33	33	33	36	27	25	26	+1
Stad	36	43	44	43	34	32	37	+5
Storstad	53	51	50	49	42	39	43	+4
Arbetarhem	20	24	24	26	22	19	22	+3
Tjänstemannahem	45	50	52	49	37	37	40	+3
Högre tj-hem	61	72	71	66	58	56	57	+1
Företagare	55	57	57	57	41	36	46	+10
Jordbrukare	24	36	42	30	27	20	22	+2
Klart vänster	29	28	25	22	16	17	21	+4
Något vänster	28	35	35	34	25	25	29	+4
Varken eller	27	24	26	27	24	20	25	+5
Något höger	51	56	56	53	44	43	49	+6
Klart höger	63	70	75	62	50	49	53	+4
V	19	17	17	20	16	10	14	+4
S	28	31	32	28	21	21	26	+5
MP	33	32	29	37	30	29	37	+8
C	37	39	42	44	29	29	36	+7
FP	53	57	67	54	55	55	58	+3
KD	37	31	32	38	35	31	35	+4
M	61	67	63	58	47	44	51	+7
SD	14	21	18	18	13	12	15	+3
Inget parti	24	25	34	25	16	23	22	-1

Kommentar: Frågan lyder: "Allmänt sett, vilken är Din inställning till EU?" med svarsalternativen mycket respektive ganska positiv, varken eller och ganska respektive mycket negativ samt ingen uppfattning. Procenten är beräknad bland personer som kryssat för något av de sex svarsalternativen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2007-2013.

Ideologiskt och partimässigt är åsiktsmönstren också mycket likartade idag jämfört med hur de såg ut i folkomröstningen. Exakt som 1994 har EU 2013 mest stöd bland svenskar på den ideologiska högerkanten och bland anhängare till Moderaterna och Folkpartiet. Sympatisören till FP är allra mest EU-positiva (58 procent). Mer in mot mitten eller till vänster på vänster-högerdimensionen är entusiasmen för EU klart mer begränsad. V-sympatisörer är de som uppskattar EU minst, endast 14 procent är positiva. Bland övriga Rödgröna är uppskattningen av EU något större – bland S-sympatisörer 26 procent och bland miljöpartister 37 procent.

Ett partis väljare som bryter vänster-högermonstret är Sverigedemokraternas. De uppfattar sig själva som mitten-höger på vänster-högerskalan (Oscarsson och Holmberg 2013). Men när det gäller EU är de bland de allra minst positiva. Endast 15 procent av SD:s sympatisörer 2013 har en allmänt positiv inställning till EU. Sverigedemokraternas EU-motstånd från höger är inte okänt ute i Europa. Liknande mönster återfinns i länder som Storbritannien, Österrike och Ungern (Holmberg 2011).

Mellan 2012 och 2013 förstärks stödet för EU något i svensk opinion. Inte tillbaka till nivåerna före den ekonomiska krisen, men en viss förstärkning kan noteras. Frågan är i vilka sociala och politiska grupper som denna svaga uppåtrekyl återfinns tydligast? Totalt sett ökar andelen svarande med en positiv inställning till EU från 30 till 34 procent mellan 2012 och 2014 – en ökning med 4 procentenheter. Den statistiska osäkerheten blir stor men för följande två sociala grupper kan vi urskilja klart störst tendenser till en uppgång för EU-stödet – bland unga (+8 procentenheter) och bland företagare (+10). Politiskt återfinns vi de tydligaste ökningarna i EU-stödet bland personer något till höger (+6), bland sympatisörer till Centerpartiet (+7) och till Moderaterna (+7), men också bland anhängare till Miljöpartiet (+8).

Noterbart i tabell 1 är att den svagt positiva EU-rekyl återfinns i alla sociala och politiska grupper, utom i gruppen partilösa (-1). Förstärkningen av stödet för EU – om än svagt – återfinns med andra ord över hela fältet, bland män och kvinnor, bland unga och äldre, bland arbetare och företagare, och till höger såväl som till vänster. Vindkantringen 2013 märks i alla samhällsgrupper.

Betyg på EU-medlemskapet inom olika samhällsområden

Tidigare forskning har med visst eftertryck visat att svenska folkets åsikter om EU mycket tydligt färgas av ekonomiska överväganden. Om EU bedöms som positivt bidragande till den egna och/eller Sveriges ekonomi tenderar man att bli mer uppskattande än om EU ses som ett sänke för den personliga ekonomin eller för Sveriges ekonomi (Gilljam och Holmberg 1996, Oscarsson och Holmberg 2004, Holmberg 2013). En viss egenintressebaserad opportunist utmärker svenskens förhållande till unionen. Och inget konstigt i det. EU är ju från början och i stor utsträckning fortfarande en ekonomisk sammanslutning.

Så frågan är om ekonomi spelar en roll även nu när den positiva EU-opinionen svagt vänder uppåt igen? Ett sätt att besvara en dylik fråga är att låta de många människorna själva besvara den. En mätteknik som gör just det har återfunnits i SOM-mätningarna ända sedan sent 1990-tal. Fokus är på bedömda konsekvenser för Sverige av EU-medlemskapet inom olika samhällsområden. Vi kan säga att svenska folket på olika områden får betygsätta huruvida de uppfattar medlemskapet i EU som något positivt eller negativt för Sverige.

I SOM-studien 2013 ingår elva olika områden – sju av dem mättes också år 2012. Vad som hänt resultatmässigt inom dessa sju jämförbara samhällsområden mellan 2012 och 2013 är av speciellt intresse. Vi misstänker att bland områden som konsekvensbedöms mer positivt 2013 än 2012 återfinns huvudorsakerna till det något ökande stödet för EU. Ekonomin, liksom sysselsättningen ingår bland de jämförbara områdena. Frågan är om de är med bland områdena som konsekvensbedöms mer positivt 2013 jämfört med 2012?

Utfallet för de elva samhällsområden som ingår i den senaste undersökningen 2013 redovisas i tabell 2. Resultaten har rangordnats från områden med mest positiv bedömningsbalans till områden med mest negativ balans. I tabell 3 återfinns sedan tidsserierna för de tidigare mätningarna tillbaka till 1997, inklusive den senaste studien 2013.

Tabell 2 Bedömning av om EU-medlemskapet är positivt eller negativt för Sverige inom olika samhällsområden 2013 (procent och bedömningsbalans)

Fråga: "Hur anser Du att medlemskapet i EU påverkar Sverige inom följande områden?"

	Mycket positivt	Ganska positivt	Varken eller	Ganska negativt	Mycket negativt	Ingen uppfattning	Summa procent	Bedömn. balans
Brottsbekämpningen	4	27	32	9	7	21	100	+15
Miljön	3	26	38	13	4	16	100	+12
Företagens villkor	3	20	37	9	4	27	100	+10
Möjligheten att påverka i EU	5	25	27	15	10	18	100	+5
Jämställdheten	3	13	46	13	4	21	100	-1
Sysselsättningen	2	17	41	16	7	17	100	-4
Ekonomin	3	22	28	23	10	14	100	-8
Den sociala tryggheten	1	13	45	17	7	17	100	-10
Jordbruket	2	21	26	22	12	17	100	-11
Den personliga integriteten på nätet	1	7	40	14	9	29	100	-15
Invandringen	1	10	37	19	14	19	100	-22

Kommentar: Bedömningsbalansen visar andelen positiva bedömningar minus andelen negativa bedömningar. Antalet svarspersoner är cirka 1500.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Tabell 3 Bedömning av EU-medlemskapets konsekvenser inom olika områden 1997-2013 (bedömningsbalans)

Fråga 1997-2011: "Vad anser Du att medlemskapet i EU hittills inneburit för Sverige inom följande områden?"
Fråga 2012-2013: "Hur anser Du att medlemskapet i EU påverkar Sverige inom följande områden?"

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Högre utbildning/forskning	-	+23	+21	+22	+19	+16	-	-	+17	+18	+16	+22	-	+27	-	+28	-
Brottsbekämpningen	-35	-22	-23	-20	-14	-5	-13	-	-8	-2	-	+2	+16	+16	-	+22	+15
Miljön	-14	-11	-10	-8	-6	-5	+2	-	+1	+3	+14	+15	+14	+14	+7	+6	+12
Företagens villkor*	+32	+20	+17	+26	+9	+13	+13	-	+6	+12	-	+19	-	-	+15	-	+10
Den militära säkerheten	+10	+7	+0	+6	+6	+11	+6	-	-	-	+14	-	+16	-	+12	-	-
Möjligheten att påverka i EU	+11	+6	+9	+4	+4	+9	-	-	-	-	+19	-	+27	+22	-	+3	+5
Jämställdheten	-9	-8	-3	-5	-7	-6	-	-	-	-	+5	+1	-1	-	+1	-	-1
Sysselsättningen	-19	-15	-2	+7	-3	-4	-6	-	-21	-8	+14	+5	-3	-2	-2	-5	-4
Alkoholpolitiken	-	-	-	-	-	-	-	-	-16	-10	-11	-10	-	-	-4	-	-8
Prisnivån på livsmedel	+10	+16	+15	+12	+1	-8	-2	-	+25	+21	+6	-16	-	-6	-	-	-
Ekonomi	-20	-19	-8	-4	-15	-16	-9	-	-14	-3	+4	-4	-4	+4	-16	-17	-8
Sociala tryggheten	-28	-19	-16	-19	-15	-15	-	-	-	-	-9	-13	-9	-12	-13	-9	-10
Jordbruket	-9	-26	-32	-29	-19	-8	-4	-	-17	-10	-	+2	-8	-	-9	-	-11
Personliga integriteten på Internet	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-14	-	-	-15
Invandrare och flyktingar**	-	-	-9	-12	-18	-22	-	-	-22	-18	-16	-18	-12	-16	-15	-18	-22
Den nationella självständigheten	-49	-48	-46	-49	-44	-41	-	-	-	-	-37	-	-	-39	-	-31	-

Kommentar: Samtliga personer som har besvarat intervjufrågorna (ca 1 520-1 700 genom åren) ingår i procentbasen. Bedömningsbalansen 1997-2011 anger andelen som anser att EU-medlemskapet har inneburit stor eller viss förbättring minus andelen som anser att EU-medlemskapet har inneburit stor eller viss försämring inom respektive område. Bedömningsbalansen kan variera mellan +100 (alla anser att det blivit bättre/positivt) och -100 (alla anser att det blivit sämre/negativt). År 2012 och 2013 visar bedömningsbalansen andelen positiva bedömningar minus andelen negativa bedömningar (se tabell 2). År 1997 innehöll enkätfrågan inget explicit ingen uppfattning-alternativ. * Företagens konkurrensmöjligheter 1997-2002. ** Invandringen 2012 och 2013.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1997-2013.

Studien 2013 resulterar i ett övervägande godkänt betyg för EU inom fyra samhällsområden. Här har fler svarande bedömt att medlemskapet är positivt för Sverige än negativt. Bedömningsbalansen blir positiv (+). Resterande sju områden får en övervägande negativ bedömning; fler negativa svar än positiva – bedömningsbalansen blir negativ (-).

De områden som i huvudsak får positiva bedömningar 2013 är Brottsbekämpningen (+15), Miljön (+12), Företagens villkor (+10) och Möjligheten att påverka i EU (+5). Bland de sju områden där svarspersonerna uppfattar mer negativa än positiva konsekvenser för Sverige är det två som får nästan lika många plus som minus, tre som får en något tydligare negativ övervikt och två med en mycket klar negativ balans. De områden där det negativa överväger men inte mycket är Jämställdhet (-1) och Sysselsättning (-4). Något mer lutar det negativt för Ekonomin (-8), den Sociala Tryggheten (-10) och Jordbruket (-11). Mest negativ bedömningsbalans återfinns vi för den Personliga integriteten på nätet (-15) och inte minst för Invandringen (-22).

Dock, det mest intressanta är inte inom vilka samhällsområden som EU-medlemskapets inverkan på Sverige uppfattas som positivt eller negativt. Det mest väsentliga är istället hur bedömningarna har förändrats – särskilt inom vilka områden som effekterna av EU-medlemskapet bedöms mer positivt 2013 jämfört med 2012. I tabell 3 återfinns bedömningsbalanserna för de olika områdena ända tillbaka till 1997. Här kan vi detalj granska vad som hände inom våra sju jämförbara områden mellan 2012 och 2013.

Det visar sig att fyra samhällsområden får en mer EU-positiv bedömning 2013 jämfört med 2012. Övriga tre uppvisar en förstärkt negativ bedömning. De fyra samhällsområden där svenska folket mer 2013 än 2012 tycker att EU-konsekvenserna är positiva (eller mindre negativ) för Sverige är Sysselsättningen (från en bedömningsbalans på -5 till -4=netto +1), Möjligheten att påverka i EU (+2), Miljön (+6) och allra tydligast Ekonomin (+9). Vår hypotes går alltså hem. Sysselsättningen men främst Ekonomin uppfattas 2013 mindre än 2012 som påverkade negativt av det svenska medlemskapet i EU.

Den krisbild som vunnit fotfäste bland svenskar 2012 jämfört med åren innan den ekonomiska krisen kan uttryckas sålunda: EU/euron har bidragit till den ekonomiska krisen som drabbat Sverige samtidigt som vi fått minskande möjligheter att påverka inom unionen. Men dessa verklighetsuppfattningar var mer dominerande 2012 än 2013. EU ses idag i ett något mindre negativt sken. Och det gäller speciellt Ekonomin.

Hypotesen att det är de något mindre negativa ekonomibedömningarna som är huvudorsaken bakom det svagt ökande opinionsstödet för EU får ytterligare uppbackning när vi kan konstatera att värderingarna av hur medlemskapet i EU influerar ekonomin är de som allra mest tydligt hänger samman med människors åsikter om Sveriges EU-medlemskap. Ju mer medlemskapet uppfattas skada eko-

nomina desto mindre stöd för EU. Och omvänt, ju mer medlemskapet bedöms vara positivt för svensk ekonomi desto kraftigare stöd för unionen.

Åsiktskorrelationen mellan de bedömda ekonomikonsekvenserna och åsikten om det svenska EU-medlemskapet är +.66 (r) i SOM-undersökningen 2013. Klart starkare än övriga samband där korrelationerna för Möjlighet att påverka EU (+.57) och Sysselsättningen (+.56) kommer närmast. Svagast koppling till människors EU-åsikt har integritetsbedömningarna (+.33), men också bedömningarna när det gäller Jordbruk (+.35) och Jämställdhet (+.36).

Mönstret i resultaten är inte nytt. Vi har sett det sedan länge. Det är ekonomibedömningarna som är mest påtagligt kopplade till vad svenska folket har för åsikter om EU. Bedöms EU:s inverkan på ekonomin lite mindre negativt, tycker vi bättre om EU. Och så var läget 2013. Åren 2011 och 2012 var bedömningarna av EU:s ekonomii inverkan klart mer negativa. Och då tyckte vi sämre om EU. Bakom opinionssvängningarna kan vi skymta *Homo economicus* och ett lätt opportunistiskt egenintresse.

Ständigt denna ekonomi

En gammal sanning kan återigen slås fast – svenska folkets åsikter om Europeiska unionen är starkt influerade av ekonomiska omständigheter. En avgörande faktor är hur EU-medlemskapet bedöms påverka svensk ekonomi och sysselsättning. Uppfattar man att ekonomin gynnas av medlemskapet blir EU mer populärt. Ser man tvärtom att svensk ekonomi drabbas negativt tappar EU i uppskattning. Går det bra vill vi ha mer att göra med EU. Går det dåligt vill vi ha mindre. För eller mot EU – och idag speciellt för eller mot euron – är för många svenskar ett ställningstagande grundat i vad som är bäst för ekonomin, den egna likväl som Sveriges.

Under 2013 fortsätter inte opinionsstödet för EU att minska. Istället kan vi på alla mätindikatorer se en viss återhämtning. Stödet ökar igen med några få procentenheter, inte tillbaka till läget före den ekonomiska krisen drabbade Europa 2010, men dock en svag uppgång. Och precis som när EU-opinionen föll åren 2011 och 2012 är den lilla uppgången 2013 främst förknippad med svenska folkets ekonomiska bedömningar. Huvudorsaken till opinionsfallet 2011-2012 var att en allt större andel svenskar placerade en del av skulden för ekonomins problem på EU och EU-medlemskapet. År 2013 uppfattar fortfarande fler svenskar EU-medlemskapet som något negativt för ekonomin, men i mindre grad än tidigare. EU får en något mindre del av skulden för de ekonomiska svårigheterna. Och då ökar opinionsstödet för unionen från den tidigare låga krisinfluerade nivån; inte mycket, men dock uppåt vänder stödet.

Inget nytt under solen alltså. När det gäller EU-opinionen – ständigt denna ekonomi. Går det bra gillar vi EU mer. Går det dåligt gillar vi EU mindre. Så enkelt är det.

Noter

- ¹ Statistiska centralbyråns Partisympatiundersökning mäter EU- och euroopinionen två gånger per år. I studien hösten 2013 ökar andelen för EU-medlemskap jämfört med undersökningen hösten 2012 från 44,6 procent till 45,4 procent, en uppgång med +0,8 procentenheter. Samma tendens alltså som i SOM-studierna och i Eurobarometern. Även när det gäller inställningen till euron visar SCB/PSU, liksom SOM-mätningen, en uppgång i stödet för euron – från 9,6 procent hösten 2012 till 12,6 procent hösten 2013, en ökning med +3,0 procentenheter (SCB/PSU november 2013).
- ² Frågan om Turkiets medlemskap i EU har en lägre korrelation med den allmänna frågan om en positiv eller negativ inställning till EU. Korrelationen 2013 är +,22. Turkietfrågan är alltså inte starkt kopplad till EU-dimensionen. Den mycket negativa opinionen mot Turkiets medlemskap påverkas uppenbarligen även av andra faktorer än EU-relaterade omständigheter. SOM:s resultat de tre år frågan funnits med är följande: ”Turkiet bör ges medlemskap i EU” 2006/2010/2013: andel bra förslag 12/13/11 procent; andel dåligt förslag 49/47/48 procent och varken eller 39/40/41 procent. En mycket stabil opinion med en klar övervikt för att ett turkiskt medlemskap i EU är ett dåligt förslag.
- ³ Pew-studien visar att stödet för euron fortfarande är starkt i euroländerna. I mätningen 2013 är andelen som vill behålla euron cirka 65 procent i Italien, Spanien, Tyskland, Grekland och Frankrike. Jämfört med 2012 har stödet för euron ökat något i Italien och Spanien medan den minskat något i Grekland och Frankrike. Men huvudresultatet i Pew:s rapport är: ”Clearly, the euro crises is not yet a crises of the euro.”

Litteratur

- Ekman, Joakim och Linde, Jonas (2010). Den motvillige europén. I Oscarsson, Henrik och Holmberg, Sören (red) *Väljarbeteende i Europaval*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Eurobarometer 80, First Results* (2013). Bryssel: Europeiska kommissionen.
- Gilljam, Mikael och Holmberg, Sören m.fl. (1996). *Ett knappt ja till EU. Väljarna och folkomröstningen 1994*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Holmberg, Sören (2011). EU-kramare: Vilka är dom? I Alvstam, Claes m.fl. *I Europamissionens tjänst*. Göteborg: Cergu, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2013). Ett fall för EU. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik och Bergström, Annika (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Kohut, Andrew et al. (2013). *The New Sick Man of Europe: the European Union*. Pew Research Center.

- Oscarsson, Henrik och Holmberg, Sören (red) (2004). *Kampen om euron*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Oscarsson, Henrik och Holmberg, Sören (red) (2010). *Väljarbeteende i Europaval*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Oscarsson, Henrik och Holmberg, Sören (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Partisymptiundersökningen (PSU)* (November 2013). Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Vernersdotter, Frida (2013). En svensk EU-trappa. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik och Bergström; Annika (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Partier och politik

INGEN PARTIKRIS TROTS ALLT?

GISSUR Ó ERLINGSSON OCH MIKAEL PERSSON

Den representativa demokratin är i praktiken en partidemokrati (SOU 2000:1: s. 29).

From the very first writings on political parties up until the present, the demise of the political party has been predicted in some form or other (Dalton med flera 2011: 215).

På 1990-talet dominerades svensk partiforskning av tämligen dystra besked. År 1995 ägnade *Statsvetenskaplig tidskrift* ett temanummer åt ämnet ”Partiernas kris” (se Bäck 1995; Håkansson 1995; Pierre & Widfeldt 1995). År 2000 hade SNS Demokratiråds rapport titeln *Demokrati utan partier*, i vilken partiernas bekymmer stod i huvudfokus. Bland annat gjorde författarna här en enkel framräkning med grund i partiernas medlemförluster mellan 1991 till 1999, och drog slutsatsen att medlemstalen skulle vara nere på noll år 2013 förutsatt att trenden skulle komma att hålla i sig. Dessutom tangerade en av diskussionspunkterna i Demokratiutredningens slutbetänkande (SOU 2001:1) partiernas kris, där en av slutsatserna blev att ”[f]ör att stärka den representativa demokratin måste partierna utveckla både idéer och arbetsformer som svarar mot medborgarnas behov och krav”.

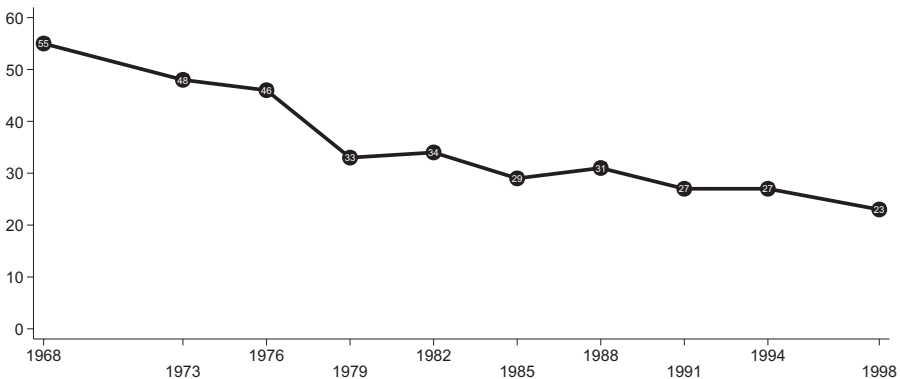
Den bild som forskarna målade upp av partier i kris tog sig också uttryck i medborgarnas stigande skepsis gentemot partierna. Kring millennieskiftet kunde man i Valundersökningarna notera en djupt nedslående trend: från 1960-talet fram till och med slutet på 1990-talet var utvecklingen tydligt negativ. Från att ha åtnjutit ett förhållandevis starkt förtroende, fullkomligt rasade medborgarnas tillit till partierna över en trettioårsperiod (figur 1).

Bilden av förtroendekris har fortsatt starkt fäste i svensk offentlig debatt. Detta gäller såväl i vissa debattartiklar, ledarstick som nyhetsrapportering. Som illustration kan noteras att ett av landets största bildningsförbund, ABF, så sent som i februari 2014 marknadsförde ett seminarium med orden: ”Sedan 10-20 år tillbaka har människors förtroende och intresse för partierna sjunkit. Medlemsantalet sjunker, liksom valdeltagandet och människors misstro mot systemet har ökat ...”¹

Men, hur väl stämmer egentligen en sådan verklighetsbeskrivning? Mer precist, hur står det till med partierna idag – krisar de fortfarande? Och i så fall, i vilka avseenden? Frågorna står i centrum för detta kapitel. Den har följande struktur: Först ger vi en bakgrund till partiernas uppgifter i den representativa demokratin. Därefter tittar vi närmare på två faktorer som brukar associeras med deras påstådda kris: den stora medlemsflykten och partiernas anseende bland medborgarna. Vi kommer här att presentera data över medlemsutvecklingen i partierna från val-

undersökningen och från partiernas egna redovisningar. Vidare kommer vi att presentera resultat den nationella SOM-undersökningen där ett antal frågor ställts som mäter människors attityder till de politiska partierna. Dessa frågor ställdes första gången 1999 men har nu även ställts 2013 och vi kan därför studera utvecklingen över tid. Vi avslutar kapitlet med att värdera de iakttagelser vi gör. Givet den bild vi i kapitlet ger av partiernas hälsotillstånd, vad kan vi säga om hur den svenska partidemokratin mår 2014?

Figur 1 Andel politikermisstroende medborgare (procent)

Kommentar: Andelen som svarar "delvis motsatt åsikt" eller "helt motsatt åsikt" på påståendet: "Partierna är bara intresserade av folks röster, inte av deras åsikter".

Källa: Valundersökningarna 1968-1998.

Partiets roll i den representativa demokratin

När vi pratar om politiska partier, pratar vi om den representativa valdemokratin. Som Sören Holmberg (1999) påpekat har den representativa demokratin aldrig varit tänkt som ett slags substitut för det direktdemokratiska idealet. Det handlar om ett system som i sin design mycket medvetet bygger på en idé om *arbetsdelning* och *specialisering* (jämför Manin 2002): efter en allmänt accepterad valprocedur ges en mindre grupp individer förtroendet att under en begränsad tidsperiod fatta bindande beslut å det övriga samhällets vägnar. Systemets legitimitet bygger alltså på att medborgarna frivilligt upplåter rätten att bestämma i gemensamma angelägenheter till en elit. Beslutsfattarna står emellertid under medborgarnas kontroll genom att dels blir tillsatta av medborgarna, dels kan avsättas efter en demokratiskt accepterad valprocedur (Esaiasson 2002).

En realist skulle därför beskriva den representativa demokratin i termer av *en villkorad maktkoncentration* (Petersson med flera 1996: 34), där *ansvarsutkrävande*

i allmänna val – möjligheten att underkänna eller godkänna styrande eliter – är avgörande. Det är svårt att tänka sig en annan realistisk och demokratiskt legitim ordning än den representativa demokratin när det gäller att få till stånd ett system som både förmår att väga samman samtliga medborgares preferenser och ansvaret för fattade beslut tydligt.

Det är här som partierna äntrar scenen. De moderna partiapparaternas framväxt hänger intimt samman med idén om det representativa systemet som det beskrivits ovan. Det råder samstämmighet om att det moderna partiet är en 1800-talsuppfinnning (Sartori 1976). Uppkomsten av moderna partier markerar därmed inträdet till det Robert A. Dahl (1989) kallade ”demokratin andra transformation”: här övergavs nämligen direktdemokratiska ideal till förmån för ett representativt system inom ramen för nationalstater (Manin 2002).

Och det är också här som idén med den representativa demokratin möter huvudpoängen med de politiska partierna. Med tiden har de nämligen kommit att fylla avgörande funktioner i (och närmast varit synonyma med) representativ demokrati. Dessa funktioner har med tiden blivit nödvändiga för att skänka det representativa systemet legitimitet. Moderna demokratier är i grunden partidemokratier som förutsätter existensen av välutvecklade partiapparater.

Partiernas legitimitet kan sägas ligga i att de – genom att väga samman och förmedla de åsikter, viljor och önskemål som finns bland medborgarna ett givet samhälle – är *länkar* mellan medborgarna och de representanter som fattar kollektivt bindande beslut i valda församlingar på olika nivåer. Partiernas betydelse sammanfattas bra i Demokratiutredningens slutbetänkande (SOU 2000:1: s. 29): ”De politiska partierna har en nyckelroll för mobilisering, debatt, kontroll och ansvarsutkrävande. Ingen kan ersätta dem i rollen av att samla ihop och kanalisera opinioner. De är överlägsna när det gäller att föra och väga samman åsikter och uppfattningar till helhetsorienterade politiska plattformar.” Det är alltså själva *potentialen* att koppla samman medborgarnas åsikter, viljor och önskemål till politiskt beslutsfattande om hur våra gemensamma resurser ska användas – och därmed skänka legitimitet åt de politiska besluten – som motiverar partiernas centrala roll i demokratiska system. Flera introduktioner i ämnet har sammanfattat partiernas uppgifter på ett pedagogiskt sätt (se Erlingsson et al. 2005; Bäck & Möller 2003; Petersson et al. 2000). Sammanfattningarna brukar framhålla följande tre huvuduppgifter:

- 1) Att *artikulera* och *aggregera*. Partierna bör ha förmågan att plocka upp de preferenser, synpunkter och behov som rör sig bland medborgarna och föra in dessa på den politiska dagordningen. De bör aktivt fånga upp opinioner, omformulera dessa till politiska förslag och åtgärder, för att därigenom representera de olika politiska strömningar som finns inom befolkningslagren. Detta är partiernas *artikuleringsfunktion*. I nästa steg handlar det om att försöka göra prioriteringar mellan alla de olika mål som de skilda medborgaropinionerna ger upphov till. Från ett stort antal motstridiga intressen ska partier formulera strategier för

att kunna väga samman dessa intressen till ideologiskt sammanhållna politiska ”paket”. Detta är partiernas *aggregeringsfunktion* som skiljer dem från rena intressegrupper.

- 2) Att *kanalisera*. Partierna bör fungera som kanaler såväl uppåt som nedåt i det politiska systemet. ”Uppåtkanalen” täcks in av den föregående punkten då den handlar om artikulerings- och aggregeringsfunktionerna: att forma medborgarnas synpunkter och önskemål till konkreta politiska beslut. ”Nedåtkanalen” är emellertid annorlunda. Här handlar det om partiernas förmåga att *förankra* svåra politiska beslut bland sina medlemmar och medborgarna, att skapa förståelse för politikens villkor för att därmed *legitimera* bekymmersamma politiska avvägningar för såväl partimedlemmar som medborgare.
- 3) Att *fostra, aktivera och rekrytera*. Det är viktigt att inte bara tänka på partier som rena avspeglings- och konfliktsystem. Om artikulering, uppåtkanalisering och aggregering vore partiernas enda funktioner skulle man teoretiskt kunna konstruera ett system helt utan partier, där folkomröstningar eller opinionsmätningar registrerar medborgarnas önskemål, och byråkratier utarbetar system för att implementera dessa. I en demokrati ställs emellertid krav på att medborgarnas önskemål bör vara grundade i debatt och eftertanke. Här fyller politiska partier minst tre viktiga funktioner. (i) Att vara mötesplatser där medborgarna *socialiseras* till politisk medvetenhet och där man stimulerar till politisk debatt. (ii) Som arenor har partierna också en *aktiveringsfunktion*, de är viktiga för medborgarnas samhällsengagemang och politiska ansvarstagande. (iii) Kopplat till dessa socialiserings- och aktiveringsfunktioner har partierna även en *rekryterings- och utbildningsfunktion*. De ska nämligen rekrytera och skola kandidater som ska styra morgondagens samhälle.

Intressant för vårt ärende här, är att man inom partiforskningen på 1990-talet (och delvis i början av 00-talet) ingående diskuterat partikrisen. Mer precist ställde man frågor huruvida – och i så fall i vilken utsträckning – partierna har fått problem att fullgöra dessa kärnfunktioner. Framöver nöjer vi oss med att titta närmare på två faktorer som traditionellt har kopplats samman med partiernas stigande problem: medlemstappet och partiernas anseende bland medborgarna, faktorer som kan sägas utgöra hyggliga uppskattningar för partiernas legitimitet ute i samhället.

Dräneringen på medlemmar har avstannat

Historiskt sett – och inte sällan i offentlig debatt – har höga medlemstal ansetts ha ett inneboende egenvärde i sig självt. Det är inte märkligt. Ett stort medlemstal signalerar viss status: att många kan tänka sig besväret att betala medlemsavgift visar på partiets relativa styrka visavi de konkurrenter som har färre medlemmar. Men det har – historiskt sett – funnits betydligt viktigare skäl till höga medlemstal. För

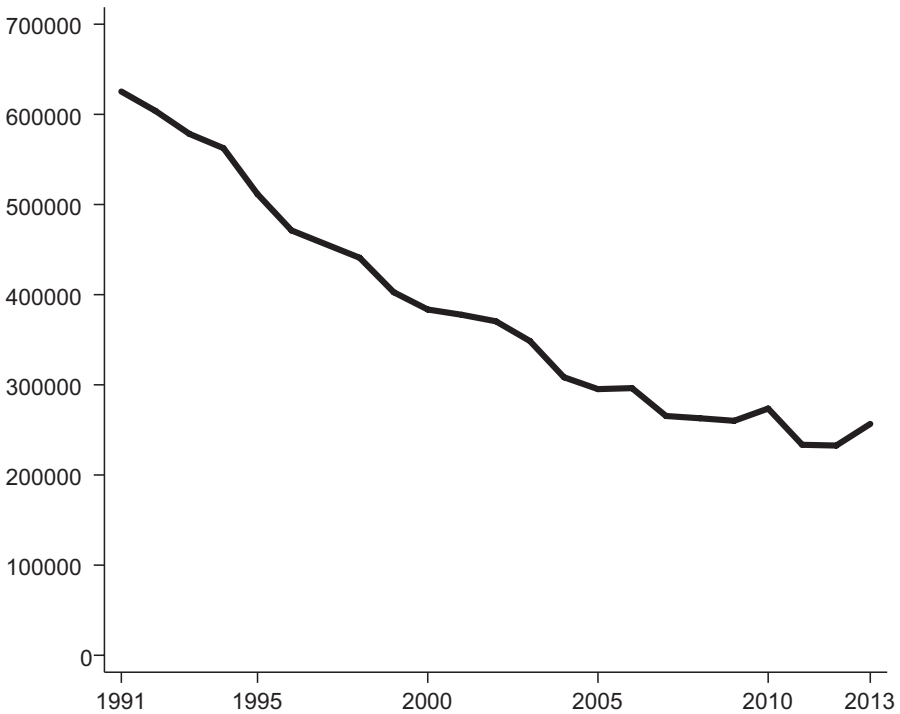
det första har man behövt medlemmarna som ett slags ambassadörer för partiet. Medlemmarnas roll som opinionsbildare genom utdelare av flygblad, dörrknackning och torgmöten har generellt hävdats ha varit viktiga instrument i exempelvis valrörelser. För det andra har man behövt medlemmarna som ett slags opinionsmätningens instrument. Medlemmarna har traditionellt varit viktiga för partiledningen på så vis att de kunnat ge partiet en uppfattning om vilka stämningar som rör sig bland väljarna, ute på arbetsplatserna och bland grannarna i närområdet. Partierna var förr ekonomiskt beroende av medlemmarna, då partiernas finansiering till stor del bestod just av medlemsavgifter.

Idag är det framförallt i statusavseende som partierna kanske skulle önska sig många medlemmar. Men, man behöver knappast många medlemmar som ambassadörer för partiet längre. Kampanjerna har förändrats en hel del, och sannolikt när man mer effektivt ut med sina budskap via köpta reklamplatser eller starka personligheter som kommunicerar sitt budskap via tv eller andra medier. Man behöver inte heller höga medlemstal för att plocka upp vilka åsikter det är som rör sig ute bland medborgarna – detta kan man sköta genom opinionsmätningar, fokusgrupper och/eller i sociala nätverksmedier (jämför Blyth och Katz 2005: 40; Seyd och Whiteley 2004: 358, 363; se även Gilljam och Möller 1996; Pierre och Widfeldt 1995). Slutligen behöver man inte heller några större medlemsskaror för ekonomins skull. Sedan 1965 har de svenska partierna suttit i den synnerligen gynnsamma situationen att de själva kunnat besluta om partistödets omfattning. Partierna har med tiden ökat sin finansieringsandel med skattepengar när medlemsdelen sjunkit. Medlemsavgifterna svarar idag för mindre än 10 procent av partiernas intäkter (jämför Kölln 2014; Hjertqvist 2013; SOU 2004:22: s. 34f, s. 44f).

Men hur ser då partiernas medlemsutveckling ut? För nästan tio år sedan blickade Olof Petersson (2005) tillbaka på Demokratirådets rapport (2000) och skrev: ”Demokratirådet 2000 fann bland annat att partiernas medlemsbas minskade i snabb takt. Under 1990-talet hade antalet partimedlemmar reducerats med ungefär en tredjedel. Om den nedåtgående trenden fortsatte i samma takt skulle partierna inte ha en enda medlem kvar inom något drygt årtionde. Demokratirådet resonerade om olika framtidsscenarier, men varje prognos för den fortsatta medlemsutvecklingen var osäker.” (Petersson 2005:1). Så, hur har det då gått sedan Petersson med fleras (2000) dystopiska prognoser? Vi vet förstås att partierna inte blev medlemslösa år 2013. Faktum är att medlemstappet började tappa tempo vid millennieskiftet. Som figur 2 ger vid handen har utvecklingen varit relativt stabil under de senaste åren.

Figuren är baserad på siffror som partierna själva rapporterat. Det saknas en helt och hållet tillförlitlig sammanställning över partiernas medlemmar, och de data grafen är baserad på innehåller vissa luckor för vissa partier enstaka år. Emellertid utgör detta, så vitt vi vet, det mest tillförlitliga datamaterialet över partimedlemmar. Men mot bakgrund av att det finns vissa felkällor ska små förändringar tolkas med försiktighet.

Figur 2 Antal partimedlemmar i Sverige 1991-2013

Kommentar: Antal partimedlemmar som redovisats av partierna själva.

Källa: Wikipedia, http://sv.wikipedia.org/wiki/Lista_%C3%B6ver_politiska_partier_i_Sverige_efter_antal_medlemmar

Men denna stabilisering kanske bara är temporär, och vi ska vänta oss ytterligare medlemsminskningar? Likt Petersson med flera (2000) gav sig på en prognos om framtiden – skulle vi kunna säga något kvalificerat och initierat om vad man kan förvänta sig om medlemsutvecklingen i framtiden? En kritisk fråga för partierna är härvidlag förstås om de förmår göra sig attraktiva för nya unga medlemmar. I Valundersökningarna har man sedan många år tillbaka ställt frågor om partimedlemskap. Grafen nedan visar trenden över tid bland unga under 30, och i hela befolkningen, sedan 1979. Intressant här är att nedgången ser ut att ha avstannat bland ungdomar.²

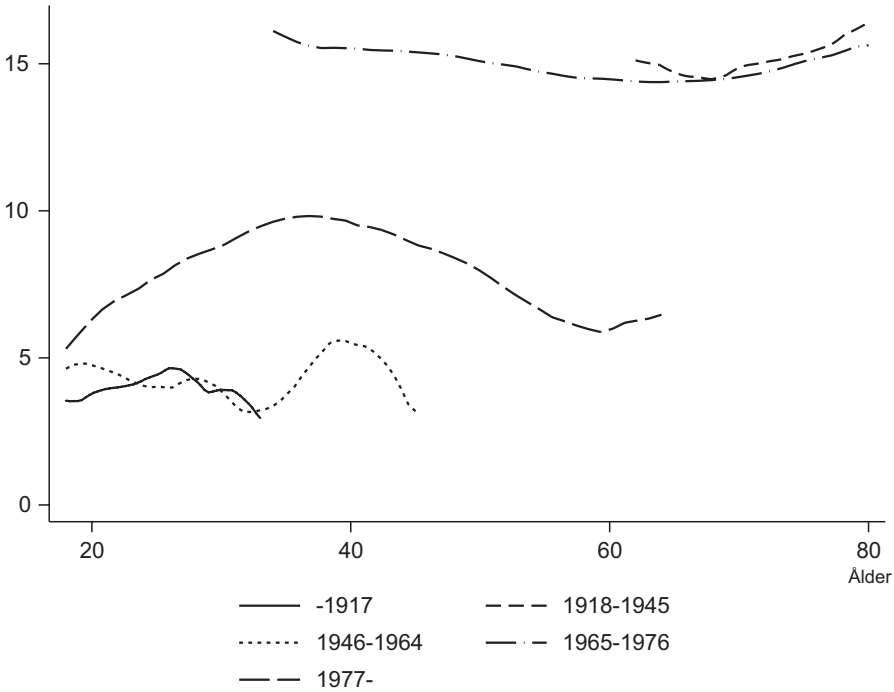
Figur 3 Andel partimedlemmar bland unga medborgare och samtliga medborgare, Sverige 1979-2010 (procent)

Kommentar: Figur från sidan 41 i Lindberg & Persson (2013).

Källa: Valundersökningarna 1960-2010.

Ett annat sätt att illustrera detta är att jämföra olika generationers nivåer av partimedlemskap när de var i olika skeden i livet. Grafen nedanför visar just andelen partimedlemmar bland individer födda under olika perioder när de var i olika åldrar. Nedgången är stark om man jämför de äldre generationerna med varandra. Men den yngsta generationen i grafen, de födda efter 1976, visar upp en andel partimedlemmar som väl är i nivå med den föregående generationen. Det innebär att den minskning av medlemsbasen som vi sett under de senaste decennierna beror på en generationsväxling i populationen snarare än att yngre blivit allt mindre engagerade i partier. Äldre generationer (där fler var partiaktiva) försvinner och ersätts med yngre generationer (där färre är aktiva i politiska partier).

Figur 4 Andel partimedlemmar inom fem generationer (procent)

Källa: Valundersökningarna 1960-2010.

Vår något försiktiga tolkning är denna: när det kommer till framtida medlemsutveckling, finns anledning att tona ned krisretoriken en aning. Utan att gå i något slags "Bagdad Bob-fälla", hävdar vi att det finns utrymme för viss optimism, eller i vart fall ingen anledning till pessimism eller alarmism. Det dramatiska raset vi såg på 1990-talet har planat ut. Andelen partimedlemmar har stabiliserat sig på en lägre nivå. En tendens till viss vändning kan till och med skönjas bland unga. Sålunda, partierna är inte omedelbart utrotningshotade som medlemsorganisationer. Vi ska heller inte förvänta oss att de utrotas på längre sikt. Sett till denna aspekt finns ingen omedelbar kris att tala om.

Förtroendet för partierna har stärkts

Minns vår introducerande figur 1 – medborgarnas tilltro till partiernas genuina vilja att lyssna till deras synpunkter åkte käpprätt ned i källaren mellan 1968 och 1998. I slutet av 1990-talet var det bara ungefär var fjärde medborgare som valde att ta avstånd från påståendet att partier är ganska ointresserade av väljarnas krav och

önskemål, att partierna i själva verket bara är ute efter deras röster. Det var säkert med det förtroendefallet i bakhuvudet som Demokratirådet bad SOM-institutet ställa en rad frågor om medborgarnas syn på partierna år 1999. De frågor som då ställdes har inte upprepats sedan dess. Förrän nu. Vi har nämligen bitt SOM-institutet upprepa de frågor som ställdes 1998 när trenden för förtroendet för partierna, visar det sig, träffade botten. I tabell 1 redovisar vi andelen som anser att partierna fullgör respektive uppgift på ett ”ganska bra” eller ”mycket bra” sätt.

Tabell 1 Attityder till hur partierna fungerar 1999 och 2013 (procent)

	1999	2013	differens
Ta ansvar för svåra och långsiktiga beslut	25	33	+8
Ge medlemmarna inflytande över partiets politik	19	30	+11
Ta fram lämpliga personer till förtroendeuppdrag	25	34	+9
Föra fram medborgarnas krav och önskemål	28	37	+9

Kommentar: Svartalternativen var ”Mycket bra”, ”Ganska bra”, ”Ganska dåligt” och ”Mycket dåligt”. Andel som anser att partierna sköter respektive funktion ”ganska bra” eller ”mycket bra”. ”Vet ej”-svar har exkluderats. Antalet svarande varierar mellan 1 079 och 1 320 år 1999 och mellan 898 och 1 279 år 2013.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1999 och 2013.

Närmare bestämt har deltagarna i den nationella SOM-undersökningen 2013 fått besvara frågor om hur väl de anser att de politiska partierna a) tar ansvar för svåra och långsiktiga beslut, b) ger medlemmarna inflytande över partiets politik, c) tar fram lämpliga personer till förtroendeuppdrag och d) för fram medborgarnas krav och önskemål. På samtliga fyra frågor är svaren mer positiva 2013 än de var 1999. Det är ungefär tio procentenheter fler som anser att partierna utför de olika funktionerna bra idag jämfört med 1999. Emellertid återfinns dock fortfarande de flesta svar på den nedre delen av skalan. Med andra ord är det fler som tycker att partierna fungerar dåligt än det är som tycker att de fungerar bra. Men trenden är klart positiv. Det bekräftar vad vi sett från andra undersökningar – den negativa utvecklingen vad det gäller synen på de politiska partierna tycks ha stannat av, och rentav vänt uppåt vad gäller vissa aspekter, under de senaste åren. För att citera Oscarsson och Holmberg (2011: 7):

Förtroendet för politik ökade drastiskt i Sverige mellan 2006 och 2010. I själva verket har svenska väljares förtroende för politik varit på uppgång i närmare tio år. Politikerförtroendet är tillbaka på samma nivå som det var på mitten på 1970-talet. Med alla de traditionella indikatorerna står valdemokratien mycket stark.

Vi kan alltså avblåsa de allra mest alarmistiska tongångarna om att läget för partierna skulle bli värre för varje år. Även om människor har relativt lågt förtroende för partier jämfört med andra institutioner (se Weibulls bidrag i denna volym), och trots att attityderna till partierna överlag är mer negativa än positiva, har deras anseende faktiskt stärkts betänkligt sedan det sena 1990-talets förtroendekris.

Partikrisen nyanserad: från Pateman till Schumpeter?

Att skriva om partiernas kris eller nära förestående död har närmast varit en egen genre, ända sedan man började forska om politiska partier. Som Dalton med flera (2011: 215) skriver: "From the very first writings on political parties up until the present, the demise of the political party has been predicted in some form or other". I det sammanhanget gör Mats Bäck och Tommy Möller (2003) ett viktigt påpekande, en enkel iakttagelse som ofta förbises och som därför tål att upprepas. Den ständigt uppblossande debatten om partiernas kris är perspektivlös eftersom svenska forskare åtminstone sedan 1960-talet har tävlat om att oroa sig för partiernas framtid. Därför, menar vi, krävs en del eftertanke för när man bestämmer sig för att kasta sig in i en diskussion om "partiernas kris". Debattörer bör vara noga med att specificera *i vilka avseenden* man menar att partierna krisar, och man bör vara grundad i så *tillförlitliga* och *så färiska data* som möjligt. Mot bakgrund av att partierna har en så stark maktposition idag (via kopplingen till de resurser som finns i stat, landsting och kommuner), och en så solid finansiering, är det kanske inte så farligt att partierna av idag har färre medlemmar än tidigare?

De flesta är numera överens om att masspartierna (eller "folkrörelsepartierna" som de ibland kallas i svensk kontext, jämför Gidlund 1989, 2004) – ersatts av något som allt mer liknar professionaliserade partiorganisationer (alternativt "kampanjpartier", "väljarpartier", eller "mediapartier", se t.ex. Soininen & Etzler 2006; Blyth & Katz 2005; SOU 2004:22; Gidlund 2004; Bäck & Möller 2003; Gidlund & Möller 1999; Gilljam & Möller 1996). En möjlig tolkning, utifrån våra data, är att medborgarna alls inte var särskilt förtjusta i denna utveckling fram till och med slutet av 1990-talet. Men kanske har vi, sedan 1998 och framåt, sett en utveckling mot att medborgarna successivt börjat anpassa sig till och acceptera de former och funktioner våra partier allt mer kommit att anta? Kanske har en nostalgisk längtan efter folkrörelsepartiets Shangri La avtagit? Och acceptansen för ett system dominerat av allt mer professionaliserade partier, som kanske till och med antar kartelliknande former (jämför Hagevi 2014), ökat?

En sådan tolkning äger viss rimlighet, menar vi, om den läses i ljuset av – och parallellt med – de data om medborgarnas demokratiuppfattningar som Esaïasson med flera (2010) har analyserat. I syfte att fånga folkets syn på demokrati lät de respondenterna svara på om de sympatiserade med valdemokrati (att medborgarna bör främst påverka politiken genom att rösta på partier och politiker som ska sköta beslutsfattandet) eller deltagardemokrati (att medborgarna bör vara aktiva

även mellan och kontinuerligt för fram sina uppfattningar via namninsamlingar, uppvaktningar, aktioner och demonstrationer). Vad avser stödet för valdemokrati å ena sidan och deltagardemokrati å den andra, skedde en rejäl förändring mellan 2001 och 2010. Stödet för valdemokratin ökade kraftigt. Visserligen föredrog en majoritet valdemokrati över deltagardemokrati redan 2001 (56 procent tog ställning för valdemokratin och 44 procent för deltagardemokratin). Emellertid hade andelen valdemokrater 2010 stigit till hela 71 procent, medan andelen deltagardemokrater sjönk till 29 procent.

Med andra ord anser de allra flesta att den representativa demokratin fungerar bäst om medborgarnas inflytande kanaliseras via de politiska partierna och utan en hög grad av aktivt medborgerligt inflytande. Och människors syn på hur väl partierna kan klara av att spela den rollen blir alltså, som vi demonstrerat i kapitlet, allt mer positiv. Vi menar därför att det är empiriskt och realpolitiskt fel att beskriva partierna som att de är i kris och utvecklingen som stadigt negativ. Tvärtom har vi i Sverige, i ett internationellt perspektiv, relativt högt politikerförtroende och valdeltagande – indikationer på att partierna sköter sin roll som länk mellan folket och eliten på ett förhållandevis tillfredsställande sätt. Denna beskrivning av sakernas tillstånd borde helt klart kunna ha ett bättre fäste i offentlig debatt för att mer korrekt återge bilden av förtroendet för politiker och partier. Bilden av en förtroendekris för svensk politik laggar med åtminstone 15 år.

Avslutningsvis, att resonera om presumtiva partikriser är att balansera på slak lina. Å ena sidan riskerar debattörer att ”ropa varg” (och fastslå partikris utan starkt empiriskt stöd) eller ägna sig åt avancerat ”Bagdad Boberi” (och vifta bort farhågor om partiernas problem utan att ta hänsyn till alla aspekter av problemkomplexet). Vi har huvudsakligen här försökt påvisa att det förstnämnda sättet att resonera är felaktigt. Det betyder *inte* att vi *inte* ser en del bekymmer hos våra partiorganisationer. Därför vill vi helt kort runda av med att säga några ord om i vilka avseenden partierna trots allt tycks ha vissa problem som bör tas på allvar.

Även om det finns studier av medborgarnas uppdragsvillighet så saknas uppdaterade undersökningar av partimedlemmarnas *verkliga* uppdragsvillighet – det vill säga i vilken utsträckning partierna i slutänden lyckas hitta villiga och intresserade kandidater till de poster som måste besättas (såvitt vi kan se, har den senaste kartläggningen av detta gjorts 1999). Här behövs tveklöst mer kunskap. Hit hör också att kunskap saknas om i vilken utsträckning de politiska partierna aktivt arbetar med att ta till vara på den hyggligt stora (i enkäter uppgivna) uppdragsvillighet som finns hos befolkningen. Erbjuder man verkligen rum för alla som vill engagera sig inom politiken att göra det inom de politiska partierna? En del pekar på att partierna inte är särskilt bra på detta (se t.ex. Soininen och Etzler 2006; Nielsen 2001). Det här är viktigt mot bakgrund av att det i litteraturen om politiskt deltagande uppmärksammas allt oftare att politiskt engagemang till stor del beror på något så basalt som att personerna har blivit tillfrågade om de vill delta (jämför Teorell 2003).

Tidigare forskning har nämligen uppmärksammat en paradox: partierna upplever stigande problem med att hitta uppdragsvilliga kandidater. Samtidigt tycks uppdragsvilligheten bland medborgarna någorlunda konstant över tid (t.ex. Nielsen 2001), och ett problem är att många av de uppdragsvilliga partimedlemmarna *intends* fått frågan av partierna om de kan tänka sig att ta på sig ett förtroendeuppdrag (jämför Erlingsson med flera 2012). På så vis kan partierna i sig själva sägas utgöra ett slags rekryteringshinder – ett argument som återkommer hos exempelvis Soininen och Etzler (2006), Ringkjøb (2004) och Saglie (2002).

Det där är en sjukdomsinsikt som våra partier nog bör ta till sig i större utsträckning än vad som förefaller vara fallet idag. För, partiernas egen problembeskrivning – att medborgarna har blivit individualistiska och vänt dem ryggen (jämför Buch Jensen 2000) – kanske inte alltid stämmer särskilt bra. Det kan faktiskt vara tvärtom – att partierna mer eller mindre omedvetet vänt civilsamhället och sina egna medlemmar ryggen (jämför Katz och Mair 1995; Håkansson 1995)? Partierna är inte längre beroende av medlemsavgifter eller ideellt engagemang, och har därför inga incitament att ha många medlemmar. Men ändå, trots allt måste tillräckligt många rekryteras för att fylla valsedlarna inför val. En rimlig följdfråga är därför i vilken utsträckning dagens rekryteringsarbete består av att partiaktiva – kanske mänskligt nog – vänder sig till individer som på många sätt liknar dem själva (jämför Nielsen 2001: 193). Sådana mekanismer i dagens rekryteringsarbete skulle kunna förklara dels skev social representativitet i våra folkvalda församlingar (där kvinnor, unga, samt utrikes födda är underrepresenterade, se exempelvis Persson och Öhrvall 2008), dels att man i nomineringsarbetet inte förmår se den uppdragsvillighet som potentiellt trots allt finns i partierna. Det existerar sannolikt ett stort antal uppdragsvilliga individer vars engagemang partierna skulle kunna väcka med större ansträngningar i form av uppsökande verksamhet och med särskild inriktning mot underrepresenterade grupper.³

Noter

- ¹ Seminariet arrangerades 13 februari 2014 av ABF och hette ”Partiernas kris – demokratins kris?” <http://abfstockholm.se/event/2014/02/partiernas-kris-demokratins-kris/>
- ² Resonemanget bygger på Lindberg och Persson (2013).
- ³ Detta budskap är inte nytt. Det lyfts bland annat fram i Kommundemokrati-kommitténs slutbetänkande, *Att vara med på riktigt* (SOU 2001:48). Resultaten i Erlingsson med fleras (2012) undersökning visar att det är värt att upprepa.

Referenser

- Blyth, Mark och Richard S. Katz (2005). "From Catch-all Politics to Cartelisation: The Political Economy of the Cartel Party", *West European Politics* 28(1), 33–60.
- Buch Jensen, Roger (2000). *Lokale partiorganisationer*. Odense: Syddansk universitet, Odense universitetsforlag.
- Bäck, Henry (1995). "Partikrisen, den nya politiken och den nya högern" *Statsvetenskaplig tidskrift* 98(1), 51–55.
- Bäck, Mats och Tommy Möller (2003). *Partier och organisationer*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Dahl, Robert A. (1989). *Democracy and its Critics*. New Haven & London: Yale University Press.
- Dalton, Russel J., David M. Farrell, och Ian McAllister (2011). *Political Parties and Democratic Linkage: How Parties Organize Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Erlingsson, Gissur, Anders Håkansson, Karl Magnus Johansson och Ingvar Mattson (2005). *Politiska partier*. Lund: Studentlitteratur.
- Erlingsson, Gissur, Mikael Persson och Richard Öhrvall (2012). "Den motvilligt engagerade altruisten", *Statsvetenskaplig tidskrift* 114(2), 185–205.
- Esaiasson, Peter (2002). "Den representativa demokratin som det goda styrelse-kicket", *Statsvetenskaplig tidskrift* 105(3), 208–213.
- Esaiasson, Peter, Mikael Gilljam och Mikael Persson (2011). "Medborgarnas demokratiuppfattningar", i Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Gidlund, Gullan (2004). "Folkrörelsepartiet och kunskapsamhället", i Olof Ruin (red.) *Politikens ramar och aktörer: en vänbok till Ingvar Carlsson*. Stockholm: Hjalmarsson och Högberg förlag.
- Gidlund, Gullan och Tommy Möller (1999). *Demokratin trotjänare*. SOU 1999:30. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Gilljam, Mikael och Tommy Möller (1996). "Från medlemspartier till väljarpartier", i SOU 1996:162 *På medborgarnas villkor: en demokratisk infrastruktur*. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Hagevi, Magnus. (2014). "Kartellisering i nytt ljus: Slutsatser". *Statsvetenskaplig tidskrift* 116(1): 159-169.
- Hjertqvist, Oscar (2013). *Det politiska bidragsberoendet – finansieringen av Sveriges politiska partier*. Stockholm: Timbro.
- Holmberg, Sören (1999). *Representativ demokrati*. SOU 1999:64. Stockholm: Fritzes.
- Håkansson, Anders (1995). "Kris för de svenska partierna?", *Statsvetenskaplig tidskrift* 98(1), 45–51.
- Katz, Richard S. och Peter Mair (1995). "Changing Models of Party Organization: The Emergence of the Cartel Party", *Party Politics* 1(1), 5–28.

- Kölln, Ann-Karin (2014). *Party decline and response: The effects of membership decline on party organisations in Western Europe, 1960-2010*. Avhandling. Twente: University of Twente.
- Lindberg, Staffan I. och Mikael Persson (2013). *Ungdomars förhållande till demokratin: En forskningsöversikt, inventering av befintliga data och analys*. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.
- Manin, Bernard (2002). *Den representativa demokratins principer*. Stockholm: SNS förlag.
- Nielsen, Peder (2001). ”På och av – om uppdragsvillighet, rekrytering och avhopp i den kommunala demokratin”, i SOU 2001:48 *Att vara med på riktigt*. Stockholm: Fritzes.
- Oscarsson, Henrik och Sören Holmberg (2011). *Åttapartivalet*. Stockholm: SCB.
- Pierre, Jon och Anders Widfeldt (1995) ”Partikris i Sverige?” *Statsvetenskaplig tidskrift* 98(1),
- Persson, Jessica & Richard Öhrvall (2008). *Förtroendevalda i kommuner och landsting 2007. En rapport om politikerantal och representativitet*. Stockholm: Integrations- och Jämställdhetsdepartementet, Statistiska centralbyrån och Sveriges Kommuner och Landsting.
- Petersson, Olof, Jörgen Hermansson, Michelle Michelletti och Anders Westholm (1996). *Demokrati och ledarskap*. Demokratirådets rapport 1996. Stockholm: SNS.
- Petersson, Olof, Gudmund Hernes, Sören Holmberg, Lisa Togeby och Lena Wängnerud (2000). *Demokrati utan partier*. Demokratirådets rapport 2000. Stockholm: SNS.
- Ringkjøb, Hans Erik (2004). *Partia i lokalpolitikken*. Bergen: Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Saglie, Jo (2002). ”Lokaldemokrati uten partier?”, *Nytt Norsk Tidsskrift*, 19, 300–310.
- Sartori, Giovanni (1976). *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seyd, Patrick och Paul Whiteley (2004). ”British Party Members: An Overview”, *Party Politics* 10(4), 355–366.
- Soininen, Maritta och Nils Etzler (2006). *Partierna nominerar. Exkluderingsmekanismer: etnicitet och representation*. SOU 2006:53. Stockholm: Fritzes
- SOU 2000:1. *En uthållig demokrati*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2001:48. *Att vara med på riktigt*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2004:22. *Allmänhetens insyn i partiers och valkandidaters intäkter*. Stockholm: Fritzes.
- Teorell, Jan, 2003. ”Linking Social Capital to Political Participation: Voluntary Associations and Recruitment in Sweden”, *Scandinavian Political Studies*, 26, 49–66

KONSTEN ATT VINNA ANDRAHANDSSYMPATISÖRER

PER OLESKOG TRYGGVASON OCH HENRIK OSCARSSON

Intresset för väljares näst bästa partier fanns på plats redan när den samhällsvetenskapliga valforskningen tog de första kliven över Atlanten under 1950-talet. Intresset motiverades av att det i flerpartisystem finns stor anledning att detaljstudera strukturen i väljares partipreferenser. Eftersom väljare i europeiska partisystem hade fler partier att förhålla sig till behövdes nya mätinstrument för att bättre kunna mäta psykologiska band mellan väljare och partier. De tidiga mätningarna av europeiska väljares grad av partiidentifikation – grundbulnen i de amerikanska pionjärernas modeller – visade att känslorna av anhängarskap var mycket starka. Men måttet avslöjade samtidigt ingenting om styrkan i väljarnas relationer till andra partier.

I Skandinavien och Holland blev det därför snabbt populärt att inkludera frågor om näst bästa parti i regelbundet återkommande valundersökningar (Converse & Valen, 1971; Oscarsson, 1998; Sjöblom, 1968; Särilvik, 1976; van der Eijk, Niemöller, & Eggen, 1981). Frågan om andrapreferenser ställdes i svenska valundersökningar med början 1956. I SOM-undersökningarna har frågan ”Vilket parti tycker du näst bäst om?” funnits med sedan 1993. Data som genereras av denna enkla följdfråga om näst bästa parti har flera användningsområden. Informationen analyseras bland annat för att studera konfliktstrukturen i partisystemet, förutse framtida partibytten, studera koalitionspreferenser och värdera partiernas samlade sympatikapital i befolkningen (Oscarsson, 2012).

Analyserna i det här kapitlet kommer inledningsvis uppehålla sig vid frågan om partiernas sympatikapital och hur förutsättningarna för konkurrensen om väljarna egentligen ser ut inför 2014 års val. Vi följer sedan upp med en analys av vad kombinationerna av första- och andrapreferenser i befolkningen egentligen kan berätta för oss om utvecklingen av konfliktstrukturen i det svenska partisystemet. Vi tar oss också an frågan om hur stark blockpolitiken står inför 2014 års val. I den avslutande delen gör vi en analys av de strategiska förutsättningarna för partierna att vinna och förlora väljare genom att närstudera vilka samhällsfrågor specifika väljargrupper – med olika kombinationer av första och andrahandsympatier – tycker är särskilt viktiga.

Partiernas sparade sympatikapital

Att ha många andrahandsympatier kan potentiellt vara en stor tillgång för ett politiskt parti. Andrahandsympatisörerna är partiets sparade sympatikapital i

väljarkåren. Men i samband med val finns det inget pris för andra plats. Det är bara omsatta röster som räknas. Andrahandssympatisörer behöver förvandlas till partiväljare för att göra skillnad.

Analysen av andrahandssympatier kan ge oss en mer nyanserad bild av djupet i partiernas stöd i opinionen. Vi kan få en bättre uppfattning om ett parti framför allt åtnjuter stöd från ett begränsat segment av väljarkåren eller om partiet har ett bredare stöd som kan underlätta för framtida opinionstillväxt. En hög andel andrahandssympatisörer kan också komma väl till pass för att ersätta förlorade delar av den egna valmanskåren.

Andrahandssympatier är en av de bästa predicerande faktorerna när det kommer till partibyte. Analysen från de svenska valundersökningarna, där vi kan följa samma individer mellan två val, visar att mellan 40-63 procent av mellanvalsbyterna byter till det parti som de tidigare haft som andrahandsval (Oscarsson 2012). Dessutom har prediktionskraften över kortare tidsperioder visat sig vara än högre. Av de som byter parti under valrörelsen är det mellan 60 till 70 procent som väljer att byta till sitt näst bästa parti (Oscarsson, 1998).

Opinionsstöd är för partierna en mycket rörlig valuta. Mellan valet 2006 och 2010 bytte hela 33 procent av väljarna parti (Oscarsson & Holmberg, 2013). Med en så otrogen valmanskår är det viktigt att inte bara lyckas hålla kvar vid sina nuvarande väljare. Det är lika viktigt att ha ett stort reservkapital som kan fylla hålen från de alltjämt kringflackande väljarna. För små partier som befinner sig nära fyraprocentsspärren kan det vara livsnödvanligt att ha en tillräckligt stor buffert med andrahandssympatier som kan tänka sig att ställa upp och stödträta för att partiet ska hålla sig kvar i riksdagen.

I figur 1 nedan redovisas summan av partiernas första- och andrahandspreferenser, vilket utgör vad vi kallar maximal elektoral potential (MEP). Det vill säga det maximala opinionsstödet som ett parti skulle kunna samla ihop om man lyckas mobilisera samtliga personer som har partiet som första- och andrahandsval. Måttet tas fram genom att helt enkelt addera andelen som tycker bäst om partiet med andelen som tycker näst bäst om partiet.

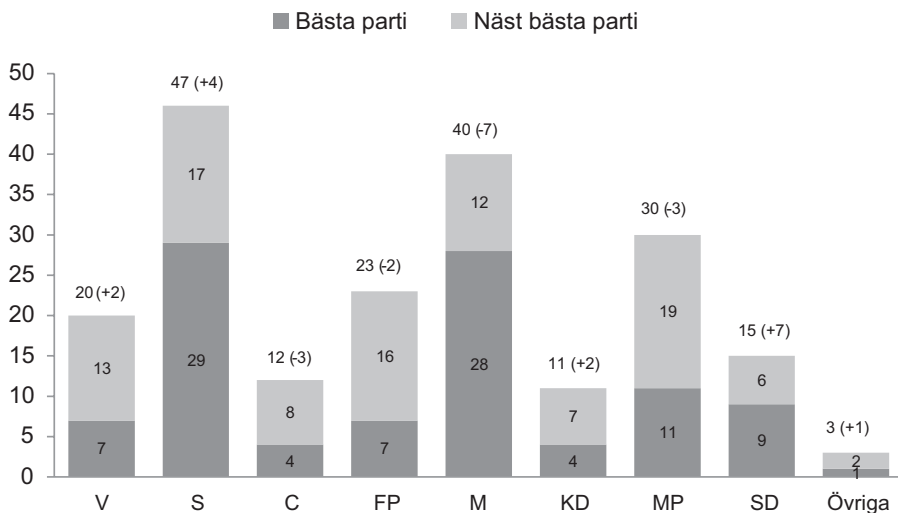
Resultatet från analysen visar föga förvånande att det är de två största partierna, Socialdemokraterna och Moderaterna som också har störst MEP. Skulle Socialdemokraterna realisera hela sin opinionspotential hade de varit nära på att få egen majoritet, med ett stöd av hela 46 procent av valmanskåren. Moderaterna hade nått 40 procent om alla partiets första- och andrahandssympatisörer också röstat på partiet.

Det är dock tre andra partier som kan göra både stora relativa och substantiella vinster vid en bättre mobilisering av dem som håller dem som näst bästa parti. De partier som det ser bäst ut för är Vänsterpartiet, Folkpartiet men framförallt Miljöpartiet som 2013 hade en maximal elektoral potential på 30 procent.

För de två minsta partierna i Alliansen, Centerpartiet och Kristdemokraterna, ser det dystrare ut (MEP=12 respektive 11 procent). Detta må vara de två lägsta

resultaten, men de 7-8 procenten som har partiet som näst bästa parti kan komma att bli livsavgörande vid höstens val med tanke på partiernas ständiga balanserande kring fyraprocentsspärren.

Figur 1 *Partiernas maximala elektoral potential. Summan av partiernas förstahands- och andrahandsympatier 2013, förändring från 2011 inom parentes (procent)*

Kommentar: Frågorna lyder "Vilket parti tycker du bäst om idag?" och "Vilket parti tycker du näst bäst om?" Svartalternativen var de åtta riksdagspartierna samt en möjlighet för fritextsvar under annat parti. Tabellen visar partiernas maximala elektoral potential (MEP) här definierat som summan av andelen första och andrahandspreferenser. Endast de som svarat på båda frågorna ingår i analysen. De som angett samma bäst och näst bästa parti har exkluderats (n=154). Antalet svarande som ingår i analysen är 2 813. Frågan om näst bästa parti ställdes i den nationella SOM-undersökningens edition 1 och 3.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2011 och 2013

Sverigedemokraterna är visserligen det parti som lockar minst andel andrahandsympatisörer 2013 (6 procent). Men tack vare sitt förstahandsstöd (9 procent) har Sverigedemokraterna en MEP på 15 procent, en uppgång på 7 procentenheter sedan 2011. SD har alltså lyckats höja sitt eget sympatitak från 8 procent 2011 till 15 procent 2013. Tillsammans med ett motsvarande tapp för Moderaterna (från 47 till 40 procent) är SDs framgångar när det kommer till maximal elektoral potential den klart största förändringen mellan 2011 och 2013.

Hur långt ett parti har upp till sitt maximala tak är ett annat sätt att analysera samma information. En del partier har en relativt stor del av sitt sparade sympatikapital redan omsatt i förstapreferenser. Hit hör t ex Moderaterna, Socialdemokraterna

och Sverigedemokraterna som har utnyttjat 70, 62 respektive 60 procent av sitt totala sympatikapital i väljarkåren. Andra partier som Vänsterpartiet, Centerpartiet, Kristdemokraterna och Folkpartiet har en klart lägre utnyttjandegrad på 35, 33, 36 respektive 30 procent. De mindre allianspartierna och Vänsterpartiet kan med det här sättet att resonera alltså ha bättre förutsättningar att växa än vad t ex S, M och SD har eftersom det finns en relativt sett större andel väljare som har partiet som sitt näst bästa.

Kärlek eller konflikt i den svenska partirymden?

Kombinationer av första- och andrahandspreferenser skvallrar om hur väljaropinionen ser ut under ytan på folkopinionens hav. Genom en analys av vilka kombinationer som är vanliga och ovanliga kan vi studera konfliktstrukturen i partisystemet. Det gör vi genom att kartlägga i vilken utsträckning olika grupper av partisympatisörer har varandras partier som andrahandsalternativ. Liknande analyser av konfliktstrukturen i det svenska partisystemet har gjorts flera gånger tidigare (se t ex Oscarsson, 1998; Oscarsson, 2012).

Ett närhetsmått för ömsesidigt gillande (ÖS) beräknas genom att multiplicera andelen av parti x:s sympatisörer som har parti y som andrahandsval med andelen av parti y:s sympatisörer som har parti x som andrahandsval. Teoretiskt kan det så kallade ÖS-måttet variera mellan 0 (om andelen som gillar det andra partiet i någondera av de två partierna är 0) till 10 000 (om andelen som har respektive parti som andrahandsval är 100 procent i båda partierna).¹ Ju högre ÖS-tal desto större närhet mellan två partier.²

En uppenbar begränsning med ÖS-måttet som analytiskt verktyg när vi studerar konfliktstrukturen i ett partisystem är att det kan vara svårt att ta till sig resultaten rent visuellt (jfr Oscarsson 2012). Vi har därför valt att använda ÖS-måtten som närhetsmått för att analysera dem för att erhålla en karta över hur stora de inbördes avstånden mellan partiernas sympatisörer är. I det här fallet handlar analysen om hur konfliktstrukturen bland de åtta riksdagspartierna såg ut då vi var på väg in i supervalåret 2014.

Utifrån analysen i figur 2 kan vi konstatera att även om det finns stora delar av valmanskåren som överväger partier utanför det egna blocket, så är det tydligt att blockkonstellationerna fungerar starkt strukturerande på svenska folkets partipreferenser. Resultaten ger en indikation på mellan vilka partier vi kan förvänta oss de största väljarströmmarna under 2014: Ju längre avstånd mellan punkterna på kartan desto lägre sannolikhet för väljarbyten.

Kartan över partisystemet visar tre tydliga kluster där Vänsterpartiet, Socialdemokraterna och Miljöpartiet befinner sig i en egen del av kartan. De fyra Allianspartierna befinner sig relativt tätt samlade tillsammans i ett annat kluster. Sverigedemokraterna befinner sig i stort sett övergivna längst ner på kartan. De stora avstånden mellan SD och de andra partierna beror på att det saknas ömsesidigt

gillande mellan partiernas sympatisörer. Dock råder viss variation i antipatierna. Exempelvis är det ömsesidiga gillandet mellan SD:s och M:s sympatisörer betydligt starkare (ÖS=261) jämfört med det mellan SD och Miljöpartiet (ÖS=22).

Figur 2 *Konfliktstrukturen i det svenska partisystemet 2013. Multidimensionell skalningsanalys byggd på första- och andrahandsympatier (ÖS-mått)*

Kommentar: Resultaten är hämtade från en multidimensionell skalningsanalys (MDS) av de sammanlagt tjugoåtta närhetsmåten för ömsesidigt gillande (ÖS). Målet med skalningsanalysen är att erhålla en konfiguration av punkter (partierna) längs en, två eller flera dimensioner, vars inbördes avstånd så väl som möjligt överensstämmer med våra ursprungliga närhetsmått mellan partierna. En bra analogi är de avståndstabeller som visar avståndet mellan olika städer och där en analys av avstånden mellan de olika städerna allt som oftast resulterar i en hyfsat bra karta över Sverige. Passningsmättet för den multidimensionella skalningsanalysen som presenteras i figuren (Stress=.09) berättar att den tvådimensionella kartan passar de ursprungliga närhetsdata (ÖS-måtten) på ett godtagbart sätt; ju lägre passningsmått desto bättre (Kruskal & Wish, 1978). Som alltid är dimensionsanalys en avvägning mellan förenkling och passning. En tredimensionell karta över partisystemet har t ex en ännu något bättre passning än den tvådimensionella (Stress=.02). Passningen för en endimensionell lösning är dålig (Stress=.20).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

För den uppmärksamme läsaren står det klart att partiernas positioner i figuren i mångt och mycket liknar partiernas spatiala positionering längs vänster- högerskalan. Samtidigt visar analysen att det krävs ytterligare en dimension för att partiernas inbördes avståndsförhållanden ska matcha strukturen i första- och andrapreferenser på ett bra sätt.

Varför behövs en andra dimension? Vari ligger de innehållsmässiga politiska skiljelinjer som manifesteras i en sekundär dimension? Svaren på den typen av frågor är många. Ett svar kan hämtas från tidigare analyser av konfliktstrukturen i det svenska partisystemet (Oscarsson, 1998) där den sekundära dimensionen fick namnet autonomi-delegeringsdimensionen. Ett annat svar kan vara att svenska folkets första- och andrapreferenser för partierna är strukturerade efter en libertariansk-auktoritär politisk dimension (Kitschelt, 1994, Oskarson, Berglund, & Bengtsson, 2010) eller, än mer populärt i litteraturen för närvarande, en *GAL-TAN*-dimension där GAL står för *Green Authoritarian Libertarian* och TAN står för *Traditional Authoritarian Nationalist* (se t ex Hooghe, Marks and Wilson, 2002).

I det här sammanhanget har vi inte haft möjlighet att systematiskt pröva vilka saksfrågor och preferenser, som vid sidan av en mer traditionell vänster-högerdimension, kan förklara de politiska avstånden på vår karta i figur 2. En sådan analysstrategi finns utarbetad sedan tidigare (jfr Oscarsson 1998). Vi ser fram emot att återuppta mer detaljerade analyser av utvecklingen av konfliktstrukturen i det svenska partisystemet efter 2014 års riksdagsval. Resultaten i det här kapitlet visar att uppgifter om väljares näst bästa partier räcker långt för att inleda en sådan analys.

Blocköverskridande andrahandspreferenser

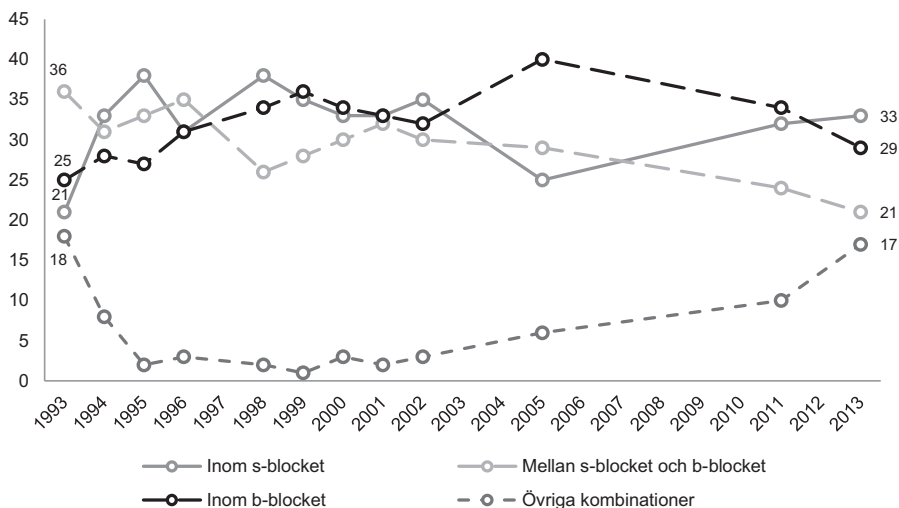
Att studera hur första och andrahandspreferenser fördelas inom och mellan blocken är intressant av flera anledningar. Tidigare analyser har fokuserat på hur fördelningen av första och andrahandspreferenser påverkar sådant som förutsättningar för stödriktning och konfliktstrukturen i partisystemet i stort (Oscarsson 1998, Oscarsson 2012). Men det som kanske är mest intressant att fokusera på – åtminstone såhär i valtider – är de fall där respondenternas näst bästa parti befinner sig utanför det egna politiska blocket.³

Tjugohundralets första decennium har kännetecknats av en historiskt mycket stark blockpolitik i Sverige. I skrivande stund vet vi inte om denna cementering kommer att kvarstå eller brytas upp i samband med 2014 års val. Ännu så länge är det kampen mellan blått och rödgrönt som är huvudfokus i svensk politik. I en sådan kontext är det inte lika viktigt att vinna röststöd från närliggande partier för att maximera sitt eget valresultat. Det som slutligen spelar roll för regeringsmakten är andelen väljare man lyckas locka över till sitt regeringsalternativ.

Andelen som väljer att dela sin första och andrahandspreferens mellan det rödgröna och det borgerliga blocket har sakta sjunkit sedan 2001 och var 2013 rekordlåg med 21 procent. Men räknar vi också med de som har delade första och andrahandspreferenser mellan något av de två stora blocken och övriga partier (där den stora majoriteten består av olika kombinationer med SD) så är det sammanlagda delandet 2013 hela 38 procent, vilket är det högsta sedan i mitten av 1990-talet. Den rekordhöga siffran skvallrar om att det finns potential för substantiella väl-

jarvinster mellan de politiska alternativen (här räknas SD som ett eget alternativ) och inte bara rörlighet inom respektive politiskt block.

Figur 3 Andel sympatisörer med inom- och blocköverskridande kombinationer av första och andrapreferenser över tid (procent)

Kommentar: I s-blocket ingår de som har Socialdemokraterna (S), Vänsterpartiet (V) och Miljöpartiet (MP) som bästa parti samtidigt som de har någon av S, V eller MP som näst bästa parti. I b-blocket ingår de som har Centerpartiet (C), Folkpartiet (FP), Moderaterna (M) eller Kristdemokraterna (KD) som bästa parti, samt någon av C, FP, M eller KD som näst bästa parti. I gruppen "mellan s-blocket och b-blocket" ingår de som har första och andrahandsympati i motsatt politiskt block (rödgrönt eller borgligt). I "övriga kombinationer" ingår de som har en första och andrahandspreferens som inte är inom det egna blocket eller mellan det rödgröna och borgliga blocket. I 2013 års undersökning är den största andelen i den här kategorin olika första och andrahandskombinationer som inkluderar Sverigedemokraterna (SD).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1993, 1994, 1995, 1996, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2005, 2011 och 2013.

Var hittar vi då de potentiella blocköverskridarna? I tabell 1 presenteras hur respektive partis sympatisörer har valt att placera sitt andrahandsval hösten 2013. Utifrån resultaten i tabellen kan vi konstatera att det inte oväntat är de närmaste grannpartierna i partisystemet som tenderar att erhålla de största andelarna andrapreferenser. Vänsterpartiets sympatisörer lägger nästan uteslutande sina andrahandspreferenser hos de två övriga rödgröna partierna (86 procent). Andelen övriga partier är också mycket högt bland V-sympatisörerna (9 procent) och denna kategori består till övervägande delen av andrahandsympatier för Feministiskt initiativ.

Tabell 1 Partisympatisörernas andrahandsalternativ 2013 (procent)

Bästa parti 2013	V	S	C	FP	M	KD	MP	SD	Övriga	Summa procent	Röd-S+MP gröna	Alliansen	(n)
Vänsterpartiet		53	0	0	1	1	33	3	9	100	86	86	194
Socialdemokraterna	31		5	8	9	2	37	7	1	100	37	68	812
Centerpartiet	3	13		15	35	14	12	6	2	100	25	28	103
Folkpartiet	1	12	13		44	10	16	4	0	100	28	29	198
Moderaterna	1	14	13	39		12	11	9	1	100	25	26	804
Kristdemokraterna	0	8	16	20	40		10	4	2	100	18	18	110
Miljöpartiet	19	46	10	8	9	3		2	3	100	46	65	309
Sverigedemokraterna	6	28	3	6	29	10	11		7	100	39	45	246
Övriga partier	30	11	0	3	13	5	16	22		100	27	57	37
Total	13	17	8	16	12	7	19	6	2	100	36	49	2 813

Kommentar: Tabellen visar fördelningen av andrahandssympatierna hos respektive partis sympatisörer. De respondenter som uppgett samma parti som första- och andrapreferens har exkluderats ur analysen (n=154). Kolumn S+MP visar andelen hos respektive parti som har S eller MP som näst bästa part. Kolumnen "Rödgröna" visar andelen hos respektive parti som har någondera V, S eller MP som näst bästa parti. Kolumn "Alliansen" visar andelen som har något av allianspartierna som näst bästa parti. Siffrorna i tabellen har avrundats för att summera till 100.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013, formulär 1 och 3.

Det är påtagligt hur starkt ideologiskt vänster-högeravstånd strukturerar väljarnas partipreferenser. Det finns till exempel mycket liten potential för Alliansen och Sverigedemokraterna att förmå Vänsterpartiets sympatisörer att bli blockbytare i den kommande valrörelsen.

Ser vi istället till Socialdemokraterna och Miljöpartiets sympatisörer så är det hela 24, respektive 30 procent som befinner sig i riskzonen, det vill säga har ett Alliansparti som andrahandsval. Räknar vi också in Sverigedemokraterna så är det nästintill en tredjedel av båda partiernas sympatisörer som har andrahandssympatier utanför det rödgröna blocket.

Situationen ser likartad ut för tre av de fyra borgerliga partierna. Kristdemokraternas sympatisörer är något mer Alliansstroga (76 procent har andra Allianspartier som andrahandspreferens). 25–28 procent av Centerpartiets, Folkpartiets och Moderaternas sympatisörer har Socialdemokraterna eller Miljöpartiet som andrahandsval och ytterligare 4-9 procent har Sverigedemokraterna som näst bästa parti.

Utifrån att ha granskat väljarnas andrahandspreferenser närmare kan vi alltså konstatera att det finns potential till att locka nya väljare inte bara inom det egna blocket utan också i högsta grad mellan de två stora blocken samt till och från blocken till SD. Om de politiska partierna lyckas mobilisera väljare från de konkurrerande alternativen är en annan fråga. Men utifrån fördelningen av andrahandspreferenserna hösten 2013 så är förutsättningarna för ett spännande och rörligt supervalår 2014 goda. Även om väljarrörligheten under de senaste valen

inte alltid slagit rekord (det var högre rörlighet i regeringskiftsvalet 2006 än i valet 2010) så är den ökande väljarrörligheten en av de tydligaste svenska väljartrenderna (Oscarsson & Holmberg 2013).

Partistrategiska förutsättningar för väljarvinster och förluster

Vilka partier har möjlighet att vinna väljare från vilka partier? Det är den klassiska frågeställningen i analyser av preferensstrukturen bland väljarna (Sjöblom, 1968). Men vi vill ta analysen ett steg längre och försöka fylla frågeställningen med mer politiskt innehåll: *Hur* ska partier bära sig åt för att åstadkomma rörelser i väljarkåren som gynnar dem själva? Hur ska andrapreferenser kunna omsättas till röster i 2014 års riksdagsval? Vilka justeringar av profil, tonvikt på frågor och positioner i sakfrågor kan potentiellt locka fler andrahandsympatisörer att ta steget? Analyser av det här slaget har tidigare inte genomförts. Innovationen i vår analys av andrahandspreferenser består den här gången i att genomföra systematiska jämförelser mellan olika väljargrupper när det gäller bedömningar av viktiga samhällsfrågor. Utgångspunkten är alltså vad grupper med olika kombinationer av första- och andrahandspreferenser på en öppen enkätfråga spontant nämner som viktiga samhällsfrågor och problem. Analysidén tar utgångspunkt i att moderna svenska valrörelser tenderar att vara agendakamp och förtroendekamp snarare än klasskamp och ideologisk kamp (Oscarsson, 2013).

Utifrån resultaten i tabell 1 kunde vi konstatera att Vänsterpartiet knappast kommer att åstadkomma någon omfattande väljarrörlighet över blockgränsen – möjligheterna att vinna väljare från Allianspartierna begränsas starkt av att så få Alliansympatisörer hyser andrahandsympatier för Vänsterpartiet. Vänsterpartiets potentiella väljarvinster i kommande val består nästan uteslutande av sympatisörer till Socialdemokraterna, Miljöpartiet och Feministiskt initiativ. I den följande analysen har vi därför valt att fokusera på resterande sju riksdagspartierna, där det utifrån andrahandsfördelningen råder större förutsättningar för väljarströmmar (se tabell 2).

Vi vet sedan tidigare att vilket parti man sympatiserar med spelar en avgörande roll för vilka samhällsproblem man uppfattar vara viktiga.⁴ Ur ett partikonkurrensperspektiv är det intressant att undersöka hur de som hyser andrahandsympatier för ett konkurrerande politiskt alternativ skiljer sig ifrån de koalitionsrogna. Skiljer sig upplevelsen av vilka politiska frågor som är de viktigaste från den egna politiska koalitionen? Eller är den mer lik något av de konkurrerande politiska alternativen? Vi har här valt att analysera de sju samhällsproblem som befolkningen såg som de viktigaste hösten 2013. Områdena är (1) arbetsmarknad (2) skola/utbildning (3) sjukvård (4) invandring/integration, (5) äldre frågor (6) sociala frågor och (7) miljön (se inledningskapitlet i denna volym).

Tabell 2 Andel som nämner olika samhällsproblem som viktiga i grupper med olika kombinationer av första- och andrapreferenser (procent)

Grupp	Kombination av första- och andrapreferens		Samhällsproblem						Miljön	(n)
	Förstapreferens	Andrapreferens	Arbetsmarknad	Skola/ Utbildning	Sjukvård	Integration	Äldre- frågor	Sociala frågor		
Allianstroga	Alliansparti	Alliansparti	32	38	33	18	20	10	12	801
Alliansotroga-SD	Alliansparti	SD	26	29	32	46	16	7	8	90
Alliansotroga-S/MP	Alliansparti	S eller MP	36	40	26	22	15	10	18	302
Rödgröntrogna	S eller MP	S, MP eller V	38	41	37	16	21	20	19	755
Rödgröntrogna-SD	S eller MP	SD	26	23	42	29	33	13	12	69
Rödgröntrogna-Alliansen	S eller MP	Alliansen	38	32	35	19	22	16	17	281

Kommentar: På grund av anledningarna som framförs i texten ovan så har Vänsterpartiet exkluderats från analysen. Undantaget är gruppen rödgröntrogna där sympatisörer av Socialdemokraterna och Miljöpartiet som har Vänsterpartiet som näst bästa parti fortfarande inkluderas.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Jämför vi vilka samhällsproblem som den allianstroga gruppen ser som de viktigaste med de allianssympatisörer som överväger Sverigedemokraterna finner vi flera noterbara skillnader. För det första prioriterar de som har Sverigedemokraterna som andraparti utbildning och skolfrågor i betydligt lägre omfattning (29 procent jämfört med 38 procent). Det samma gäller till viss del arbetsmarknadsfrågor som omnämns av 32 procent av de allianstroga men endast av 26 procent av de som har Sverigedemokraterna som näst bästa parti. På grund av de låga n-talen så är dock dessa skillnader inte statistiskt signifikanta. Det är emellertid den stora och föga förvånande skillnaden som finns mellan grupperna när det kommer till invandrings och integrationsfrågor. Arton procent av den allianstroga gruppen nämner något om invandring och integration när de ombeds berätta vad de anser är de viktigaste samhällsproblemen. Detta kan jämföras med hela 46 procent omnämmanden bland Allianssympatisörer som har Sverigedemokraterna som näst bästa parti. I övriga frågor är skillnaderna mellan grupperna mycket små.

Jämför vi istället den allianstroga gruppen med de som är i riskzonen att vänstra med Socialdemokraterna eller Miljöpartiet är skillnaderna inte lika markanta. Men det finns fortfarande områden där prioriteringarna går isär. De som har S/MP som näst bästa parti nämner mer sällan sjukvårdsrelaterade frågor (26 mot 33 procent). Även äldre frågor omnämns till viss del i lägre utsträckning (15 mot 20 procent). Istället prioriterar de som har en rödgrön andrahandspreferens miljöfrågor, vilket nämns av 18 procent jämfört med 12 procent i den allianstroga gruppen. Samtliga gruppsskillnader är statistiskt signifikanta. Ser vi till den fråga som hamnar högst upp på hela valmanskårens dagordning – arbetsmarknad – så omnämns det i något högre utsträckning bland de som har S/MP som näst bästa parti jämfört med den allianstroga gruppen (36 mot 32 procent). Den här gruppsskillnaden är dock inte statistiskt signifikant. Men bryter vi ner analysen ytterligare så ser vi att det finns prioriteringsskillnader när det gäller arbetsmarknadsfrågorna. Jämför vi de allianstroga med de allianssympatisörer som har Socialdemokraterna som näst bästa parti hittar vi klart signifikanta skillnader, där hela 43 procent (jämfört med 32) nämner jobben som ett av de viktigaste samhällsproblemen.

Ser vi till de två väljarströmmar dit Socialdemokraterna och Miljöpartiet riskerar att tappa sympatisörer (till Alliansen och till Sverigedemokraterna) finner vi att också här är dagordningsskillnaderna som störst i förhållande till de som har Sverigedemokraterna som andrahandsparti (se tabell 2). De som har Sverigedemokraterna som näst bästa parti nämner utbildning och arbetsmarknad i klart mindre utsträckning än de troga rödgröna sympatisörerna. Istället prioriterar man äldre frågor (33 mot 21 procent) och frågor som rör integration/invandring (29 mot 16 procent). Skillnaderna när det kommer till omnämmandet av integrationsfrågan är inte lika påtaglig som i föregående jämförelse mellan allianstroga och potentiella sverigedemokrater, även om den också är klart signifikant. Dynamiken bland de som har SD som näst bästa parti ser något annorlunda ut beroende på om man är sympatisörer av Alliansen eller S/MP. I Alliansen (som också riskerar att tappa en

väsentligt högre andel väljare till SD) är den framträdande skillnaden att väljarna i riskzonen prioriterar invandring- och integrationsfrågor väldigt högt. Detta stämmer till viss del också för de rödgröna med SD som näst bästa parti, men inte i lika stor utsträckning. Här verkar det också finnas andra frågor som hägrar. En valrörelseagenda med stort fokus på immigrationsfrågor borde enligt gängse teorier om partikonkurrens i så fall orsaka större väljarströmmar från Allianspartier till SD än från rödgröna partier till SD.

När det kommer till socialdemokrater och miljöpartister som har ett alliansparti som näst bästa parti är den enda stora skillnaden (i förhållande till de rödgröntrogna) att utbildningsfrågor prioriteras i avsevärt lägre omfattning. Trettiofyra procent av de som sneglar över mot det borgliga blocket ser skola/utbildning som en av de viktigaste frågorna jämfört med hela 41 procent av de rödgröntrogna. Det minskar sannolikheten för att det skol- och utbildningsfrågor skulle locka väljare från rödgrönt till Allianspartierna under valåret 2014.

Även om det inte finns några ytterligare signifikanta skillnader mellan de två gruppernas dagordning är det värt att stanna kvar lite vid arbetsmarknad/jobbfrågan. Vi minns från den tidigare analysen att allianssympatisörerna som hade S/MP som andrahandsval prioriterade arbetsmarknad som en mycket viktig fråga (36 procent). Och att de som hade Socialdemokraterna som näst bästa parti rankade jobbfrågan än högre (43 procent). Men det samma gäller faktiskt också de rödgröna sympatisörer som har ett alliansparti som andrapreferens (38 procent). Och ser vi till S-sympatisörer som har ett alliansparti som andrahandsval, är jobbfrågan än viktigare. Här är det likaså hela 43 procent som nämner något om jobb och arbetsmarknad. En sak verkar i alla fall säker. Jobbfrågan blir central för vilket block som lyckas bäst att styra väljarströmmarna under supervalåret 2014.

En liten fråga, så många svar

En kort följdfråga om näst bästa parti ger stora möjligheter att dyka ned under ytan i folkopinionens hav och undersöka den dolda väljaropinionen. Analysen av strukturen i svenska folkets partipreferenser har lärt oss mer om vilka partier som har potential att vinna nya väljare och vilka partier som har sämre möjligheter till goda valresultat. Vi har också fått en uppdaterad bild av hur konfliktstrukturen i det svenska partisystemet ser ut. Mycket är sig likt från tidigare. Vänster-höger och blockpolitiken är de dominerande principerna bakom preferensbildningen bland väljarna. Sverigedemokraterna står fortfarande isolerade från övriga partier.

Men vi har också genom att studera fördelningen av andrahandspreferenser inom och mellan de politiska blocken visat på att det valåret 2014 finns stora möjligheter till väljarmobilisering mellan de olika politiska alternativen. Detta illustreras kanske bäst av att 38 procent av väljarna hösten 2013 hade en andrahandspreferens utanför sitt egna politiska alternativ. Genom att specialstudera gruppen väljare som övervägde ett konkurrerande politiskt alternativ kan vi därtill konstatera att de

potentiellt otrogna i flera fall skiljer sig ifrån de mer trogna väljarna när det kommer till bedömning av vilka frågor och samhällsproblem man tycker är viktigaste. Det här kan komma att bli betydelsefullt då partierna i valrörelsen antagligen kommer lägga energi på att vinna väljare som a) befinner sig i ett konkurrerande politiskt alternativ och b) är relativt lätta att övertyga.

Ett mer frekvent mätande av andrahandsopinionen under årets valrörelse ger inte bara möjlighet för en mer dynamisk och spännande valjournalistik. Det kan också skapa underlag för partistrategiska överväganden för hur partierna ska kunna vinna dyrbara väljare.

Noter

- ¹ Ett konkret exempel är de två partierna med högst ömsesidigt gillande, Folkpartiet och Moderaterna. 39 procent av folkpartisterna har Moderaterna som näst bästa parti samtidigt som 44 procent av moderaterna har folkpartiet som näst bästa parti. ÖS-måttet för de båda partierna blir således $39 \cdot 44 = 1716$.
- ² Några tydliga exempel på partier som kommit varandra närmare de senaste åren är Socialdemokraterna och Miljöpartiet som från 1990-talet början hela tiden haft ett relativt frostigt förhållande med ÖS-mått mellan 184-709, men som 2011 hade det näst högsta gillandet av samtliga partikonstellationer med 1 761 och kärleken verkar bestå även 2013 (ÖS=1 702). Motsatt resa har Socialdemokraterna och Folkpartiet haft sedan SOM-institutet började ställa frågan 1993. Här började det med högt ömsesidigt gillande 1 301 (bara Vänsterpartiet och Socialdemokraterna tyckte bättre om varandra). Känslorna svalande dock ganska kvickt och har efter 1995 legat mellan 66 och 519 (Oscarsson 2012, sida 63 tabell 5). ÖS måtten kan alltså fungera som en indikator på konfliktstrukturen i partisystemet och kan bland annat användas till att kartlägga förutsättningarna för framtida samarbete.
- ³ Vi har i det här kapitlet valt att betrakta Vänsterpartiet, Socialdemokraterna och Miljöpartiet som ett rödgrönt block även om det inte i skrivandets stund finns något formaliserat samarbete partierna emellan.
- ⁴ För en mer detaljerad analys av väljarnas dagordning i olika grupper, däribland partisympati se Henrik Oscarssons och Annika Bergströms inledningskapitel i denna volym.

Referenser

- Converse, P. E., & Valen, H. (1971). Dimensions of Cleavage and Perceived Party Distances in Norwegian Voting. *Scandinavian Political Studies*, 6, 107–152.
- Hooghe, L., Marks, G., & Wilson, C. J. (2002). Does Left/Right Structure Part Positions on European Integration? *Comparative Political Studies* 35.8 (November):965–989
- Kitschelt, H. 1994. *The Transformation of European Social Democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Kruskal, J. B., & Wish, M. (1978). *Multidimensional Scaling*. London: SAGE.
- Oscarsson, H. (1998). *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956-1996*. Avhandling. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Oscarsson, H. (2012). Näst bästa partier. I L. Weibull, H. Oscarsson & A. Bergström (Eds.), *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Oscarsson, H. (2013). Väljarnas valrörelser. I J. Strömbäck & L. Nord (Eds.), *Kampen om opinionen*. Stockholm: SNS.
- Oskarson, M., Berglund, T., & Bengtsson, M. (2010). *En fråga om klass. Levnadsförhållanden, livsstil, politik*. Stockholm: Liber.
- Sjöblom, G. (1968). *Party Strategies in a Multiparty System*. Lund: Studentlitteratur.
- Särilvik, B. (1976). *Mapping the Party Space: Distances, Evaluations and Ideological Perspectives: An Analysis Framework Applied to Data on Electors and Elected in Sweden 1964–1973*. Paper presented at the World Congress of the International Political Science Association, Edinburgh.
- van der Eijk, C., Niemöller, B., & Eggen, A. T. J. (1981). *Dutch Parliamentary Election Study 1981*. Amsterdam University: Department of Political Science.

PARTILEDARNAS STÄLLNING

HENRIK OSCARSSON

Sverige är fortfarande ett starkt partiorienterat politiskt system. Väljarna röstar främst på partier och inte kandidater. Trots ökade inslag av personval och trots ett större utrymme för ledande företrädare i medierna saknas alltjämt robusta belägg för att medborgarnas kännedom om kandidater och ledare ökar eller att betydelsen av ledare för partival växer (Curtice & Holmberg 2005; Karvonen 2010; Bjerling 2013; Oscarsson & Holmberg 2013). I synnerhet när det gäller den brännande och ständigt aktuella frågan om partiledareffekter på väljares partival råder ingen konsensus om hur starka effekterna är eller om ledarnas betydelse vuxit över tid (Blais, Schmitt & Aarts 2013).

Studier av väljarnas kännedom om och uppskattning av partiernas ledande företrädare har pågått sedan 1950-talet i Sverige. Det finns således ett mycket rikt empiriskt material att luta sig emot. Gott om sentida kartläggningar och analyser av utvecklingen (Holmberg 2012b; Holmberg 2012a; Oscarsson & Holmberg 2013) har lärt oss att partiernas riksdagskandidater är betydligt mer anonyma för väljarna idag än under 1950-talet, att hälften av de väljare som personkryssar i val sedan inte kan komma ihåg vilken kandidat de röstade på, att partiledarnas betydelse för partivalet så gott som alltid är högst beskedlig i samband med valen, och att partiledareffekterna blivit något men inte dramatiskt större över tid. Systematiska empiriska studier erbjuder en rejäl uppförsbacke för diverse vanligt förekommande föreställningar om ökad personifiering och presidentialisering.

I det här kapitlet ger vi en uppdaterad beskrivning av läget när det gäller svenska folkets kännedom om och sympatier för den nuvarande partiledargenerationen. Först studerar vi hur befolkningens kännedom om partiernas ledare har utvecklats under de senaste tio åren. Därefter analyseras partiledarnas popularitet bland befolkningen som helhet och bland partiernas egna kärntrupper, de övertygade partianhängarna.

Det tar tid för partiledare att bli allmänt kända

Bristande kännedom om politiska företrädare – personerna bakom politiken och partibeteckningarna – är de svenska väljarnas akilleshäla när det gäller politisk kunskap. Tidigare forskning har visat att partiernas ledare visserligen är betydligt mer kända än andra ledande företrädare – såsom talesmän eller ministrar – men att nivåerna ofta ligger klart lägre än vad man skulle förvänta sig givet den betydelse som ofta tillskrivs dem av medier och samhällsdebattörer. Liksom all annan

politisk kunskap är det bland de yngsta partiledarkännedomen är som allra lägst (Oscarsson 2008).

I SOM-undersökningarna används en elvagrading ogillar-gillarskala från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt) för att mäta partiledares kännedom och popularitet. Bredvid skalan finns en kryssruta ”personen okänd för mig” som används av de svarspersoner som saknar möjligheter att ge en popularitetspoäng. De som uppger att personen är okänd för dem räknas till gruppen som inte känner till ledaren ifråga. Följaktligen förväntas alla som ger en sympatipoäng vara bekant med ledaren. Eftersom det ofta finns en ovilja bland respondenter att erkänna okunskaper är vårt mått på kändisskap sannolikt överskattningar. Politiskt intresserade och högutbildade som odlar självbilden att vara allmänpolitiskt välorienterade kan förväntas rapportera en högre partiledarkännedom än vad de i själva verket har.

I figur 1 redovisas utvecklingen av kännedom för de nuvarande partiledarna under perioden 2003-2013. Resultaten visar att det kan ta lång tid att bli känd av hela befolkningen. Det gäller i synnerhet för små partiets ledare och för oppositionsledare. Det klassiska exemplet är Fredrik Reinfeldt som var bekant för två tredjedelar (67 procent) av befolkningen när han tillträdde som moderatledare år 2003. Då hade Reinfeldt varit ekonomisk-politisk talesman för Moderaterna alltsedan valet 2002 och redan blivit varm i kläderna som oppositionsledare när mätningen gjordes hösten 2003. Därefter sköt kändisskapet i höjden i samband med Alliansens bildande sommaren 2004 (88 procent). Efter valet 2006 var Fredrik Reinfeldt känd av så gott som alla (99 procent), en position som sedan förstås varit lätt att försvara i egenskap av att vara statsminister.

Exemplet Göran Hägglund visar att det många gånger krävs ett val för att partiledare skall bli allmänt kända. Efter Alliansens bildande i Bankeryd sommaren 2004 var Hägglund fortfarande relativt okänd för svenska folket. Sextioåtta procent kände till honom hösten 2004. Först i samband med Allianssegern i valet 2010 kravlade sig Hägglund över 90-procentnivån i kändisskap. Därefter har han långsamt blivit mer känd.

Jan Björklunds karriär har en lite annorlunda karaktär. Han nådde klart högre kännedomssiffror första gången SOM-institutet mätte honom som ledare 2007 (86 procent), sannolikt beroende på att han lagt en grund som talesman i skol- och utbildningsfrågor långt före tillträdet som FP-ledare och på att han varit minister i Alliansregeringen. Men tillväxten i kännedom har varit svagare för Björklund än för Hägglund. Totalt sett över hela regeringsperioden 2006-2013 har Hägglund varit något lite mer känd än Björklund.

Annie Lööfs första mätning som Centerpartiets ledare 2011 visade ett normalt ingångsvärde (68 procent) när det gäller andelen av befolkningen som kände till henne. Lööf har sedan mycket snabbt avancerat i kändisskap utan att ha draghjälp av någon valrörelse. Redan 2012 var hon känd av 91 procent av befolkningen – kanske en effekt av uppmärksamheten kring henne som person och/eller de vikande opinionssiffrorna för Centerpartiet – och 2013 har hon stärkt sitt kändisskap ytter-

ligare. Hon är idag lika känd av allmänheten som de andra små Allianspartiernas ledare, Jan Björklund och Göran Hägglund.

Jämfört med Annie Lööf har Jonas Sjöstedt haft det besvärligare när det gäller att snabbt nå höga kändisnivåer. Femtiosju procent kände till Sjöstedt när han tog över som ledare för Vänsterpartiet under 2011. Ett år senare hade kännedomssiffrorna programenligt ökat mycket men bara till 81 procent. Hösten 2013 noterar vi att 84 procent känner till Sjöstedt, en klart lägre andel än Annie Lööf. Förklaringen kan förstås vara att Lööf i närtid varit betydligt mer synlig än Sjöstedt eftersom hon varit minister i Alliansregeringen.

En del partiledare blir omedelbart allmänt kända vid tillträdet. Detta tycks framför allt gälla för Socialdemokraternas ledare. Mona Sahlin och Håkan Juholt har i sina premiärmätningar nått kännedomsnivåer långt över 90 procent. Det gjorde även Stefan Löfven hösten 2012 med 94 procent. SOM-undersökningen 2013 visar att han är känd av 95 procent av befolkningen. Socialdemokraterna är ett stort parti och har en lång historia som regeringsbärande parti, vilket leder till mycket uppmärksammade partiledarskiften. Det är svårt även för människor med låg nyhetsexponering att missa ett partiledarskifte hos Socialdemokraterna.

Miljöpartiets språkrör har alltid haft svårast och tagit längst tid på sig att bli allmänt kända (Oscarsson 2008). En förklaring därtill kan vara det delade partiledarskapet; att Miljöpartiet alltid ska företrädas av två personer. Av de nya MP-språkrörarna är Gustav Fridolin klart mer känd än Åsa Romson 2013 (89 respektive 61 procent). Med de tidigare språkrörarna fanns det också en skillnad i kändisskap: Maria Wetterstrand var mer känd än Peter Eriksson under hela deras gemensamma tid som språkrör för MP.

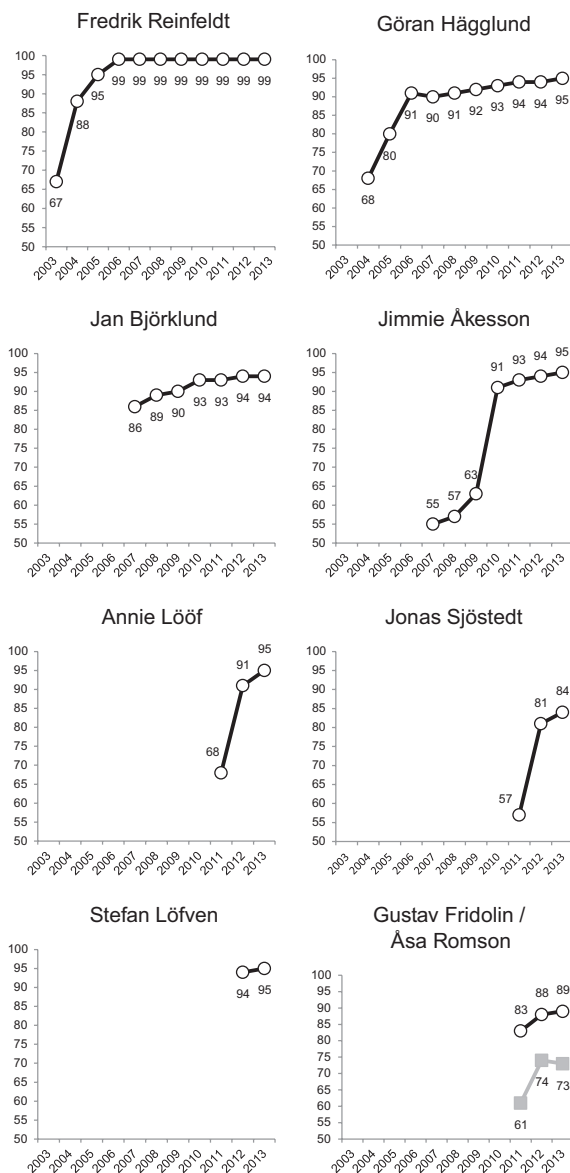
Givet utvecklingen för andra ledares kännedom historiskt kan vi utgå ifrån att såväl Vänsterpartiets Jonas Sjöstedt som Miljöpartiets språkrör Gustav Fridolin och Åsa Romson kommer att vara avsevärt mer kända i nästa SOM-mätning som äger rum efter 2014 års riksdagsval. Val och valrörelser tycks vara centrala för att göra partiledare mer kända.

Jimmie Åkessons genombrott som känd partiledare lät vänta på sig till valet 2006 när Sverigedemokraterna blev invalda i Riksdagen. Mellan hösten 2009 och hösten 2010 ökade andelen som kände till Åkesson från 63 till 91 procent. Efter 2010 har Åkesson långsamt blivit något mer känd och landar på 95 procent i vår mätning från hösten 2013.¹

Partiledare väcker sympati och antipati

Att en partiledare är allmänt igenkänd är förstås en grundförutsättning om han eller hon ska kunna ha möjlighet att bidra till partiets framgångar på väljararenan i samband med val. En annan förutsättning är att ledaren är populär och kan fungera som ett dragplåster och röstmagnet. Väljare som står och väger mellan två alternativ kan till slut använda partiledarens egenskaper och attribut som utslagsfaktor.

Figur 1 Andel som känner till partiernas ledare 2003-2013 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: "Den här frågan gäller hur mycket man allmänt sett gillar respektive ogillar de politiska partierna. Var skulle du personligen vilja placera de olika partierna på nedanstående skala?" (respondenten placerar ut nio partier på ogillar-gillarskalan mellan -5 och +5). Följdfråga: "Om Du skulle använda samma skala för partiledarna, var skulle du placera...?". Procentbasen är samtliga svarande utom de som råkat kryssa fler svar för samma ledare.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2003-2013.

Populära ledare kan i bästa fall smitta av sig på partiets popularitet och bidra till att omvandla sparad sympatikapital till faktiska röster. I det här avsnittet genomför vi en analys av den nuvarande partiledargenerationens popularitet.

Även om de direkta kortsiktiga effekterna av partiledarpopularitet på partival sällan är särskilt imponerande i partiorienterade flerpartisystem som det svenska (Blais, Schmitt & Aarts 2013; Oscarsson & Holmberg 2013) finns det ändå anledning att förvänta sig betydande indirekta effekter av ett gott politiskt ledarskap. Partiledarna är viktiga aktörer på fler arenor än vad som normalt uppmärksammas: En partiledare förväntas nå framgångar på 1) *den partiinterna arenan* i egenskap av partiordförande som kan bringa ordning och reda i partiorganisationen och frammana entusiasm hos och stöd från partiets fotfolk, 2) på *den parlamentariska arenan* genom ett välorganiserat riksdagsarbete och genom kontakter och samverkan med andra partier (partiledare är inte sällan även medlemmar av regeringen och chefer för departement), 3) på *väljararenan* genom att kommunicera partiets politik till de många människorna och 4) på *mediearenan* genom att utveckla fruktbara kontakter med journalister, medieredaktioner och samhällsdebattörer. Insatser på alla dessa arenor kan på lång sikt bidra till ett positivt valresultat för partiet. Den forskningsmässiga utmaningen är att försöka isolera de olika typerna av partiledareffekter från varandra.

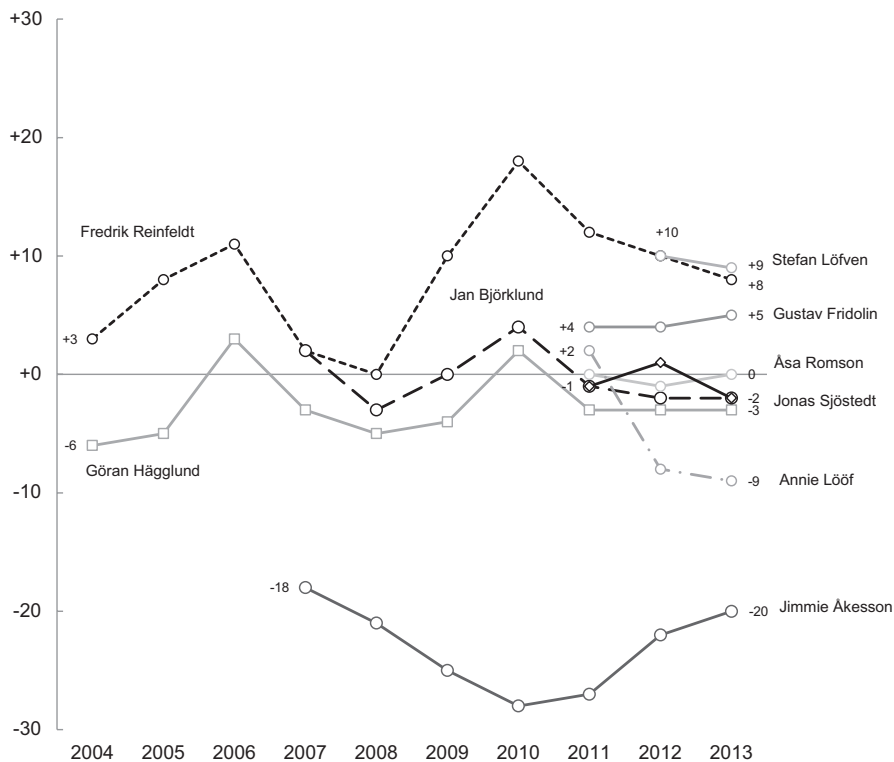
I det här sammanhanget har vi endast möjlighet att uppmärksamma partiledarnas ställning på väljarmarknaden, närmare bestämt att studera hur populära partiernas ledare är. I figur 2 redovisas genomsnittliga sympatipoäng för de åtta riksdagspartiernas ledare.

De stora partiernas ledare – Moderaternas Fredrik Reinfeldt och Socialdemokraternas Stefan Löfven – var lika populära hos svenska folket hösten 2013. Reinfeldts snittpoäng var +8 och Löfvens +9 på en skala mellan -50 (ogillar starkt) till +50 (gillar starkt). Den skillnaden är för liten för att vara statistiskt signifikant i SOM-undersökningen 2013. Dött lopp alltså mellan statsministern och oppositionsledaren.

På tredje och fjärde plats återfinns Miljöpartiets båda språkrör. Mest populär är Gustav Fridolin med +5. Åsa Romson snittar på plus minus noll. Jonas Sjöstedt, Jan Björklund och Göran Hägglund får sympatipoäng strax under nollstrecket 2013 med -2, -2 respektive -3. Annie Lööf är den sjunde mest omtyckta partiledaren med -9. Jimmie Åkesson erhåller i mätningen den i särklass lägsta genomsnittliga sympatipoängen av partiledarna med en snittpoäng på -20.

I närtid är partiledarnas popularitet mycket stabil. Vi ser få rörelser mellan 2012 och 2013. Ingen av partiledarna rör sig med mer än 3 enheter på vår skala, vilket ligger inom felmarginalen. Avsaknaden av dramatik tyder på att det knappast funnits anledning för väljarna att omvärdera sin syn på partiledarna under det gångna året.

Ser vi tillbaka till 2011 är det framför allt Annie Lööf som tappat stort i popularitet. I första mätningen hamnade Lööf på den positiva delen av skalan med +2 men föll till -8 år 2012. Jimmie Åkesson nådde historiskt dåliga resultat åren 2010 och 2011 med -28 och -27 men har därefter blivit något mindre impopulär under 2012 och 2013 (-22 och -20).

Figur 2 Partiledarpopularitet i Sverige 2004-2013 (medeltal)

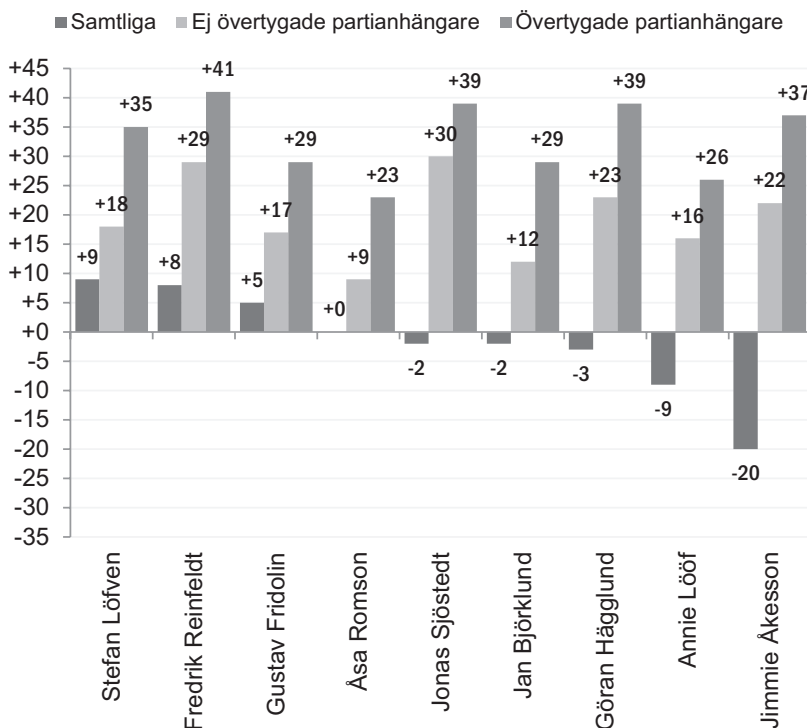
Kommentar: Frågan lyder "Var skulle du vilja placera de olika partiledarna på nedanstående skala" där de utmarkerade alternativen är -5 "Ogillar starkt", 0 "Varken gillar eller ogillar" och +5 "Gillar starkt". Skalan har multiplicerats med 10 för att undvika decimaler, vilket gör det lättare att läsa resultat i tabeller och figurer. Respondenterna har också möjlighet att ange att de inte känner till partiledaren genom att kryssa "Personen är okänd för mig". Fredrik Reinfeldts första popularitetsmätning från 2003 gav honom ett snitt på +1.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2004-2013.

SOM-institutets berömda valårseffekt – fenomenet att saker som politikerförtroende, intresse för politik, partianhängarskap och gillande av partier står starkare under valår än mellanvalsår – är märkbar även när det gäller sympatier för partiernas ledare. Fenomenet att ledare värderas högre under valår är synlig framför allt för Fredrik Reinfeldt vars popularitet varit klart starkare valåren 2006 (+11) och 2010 (+18) än under mellanvalsperioderna. Samma tendens finns för såväl Jan Björklund som Göran Hägglund. Det enda undantaget från valårscykeln när det gäller partiledarpopularitet är fallet Jimmie Åkesson som nådde sin hittills lägsta popularitetssiffra just valåret 2010. I SD-ledarens fall kan vi alltså än så länge tala om ett slags omvänd valårseffekt.

Partiledarna är givetvis mer populära bland de egna sympatisörerna än bland befolkningen som helhet. Resultaten i figur 3 visar vilka partiledare som har starkast ställning bland de egna sympatisörerna. Jonas Sjöstedt och Fredrik Reinfeldt toppar popularitetslistan bland V- respektive M-sympatisörer. Stefan Löfven, Göran Haggglund och Jimmie Åkesson är inte långt efter. Miljöpartiets språkrör Åsa Romson och Folkpartiledaren Jan Björklund är de två ledare som totalt sett är minst populära bland de egna partisympatisörerna.²

Figur 3 Partiledarnas popularitet bland samtliga, bland egna sympatisörer och bland övertygade anhängare 2013 (medeltal)

Kommentar: Frågan lyder "Var skulle du vilja placera de olika partiledarna på nedanstående skala" där de utmarkerade alternativen är -5 "Ogillar starkt", 0 "Varken gillar eller ogillar" och +5 "Gillar starkt". Skalan har multiplicerats med 10 för att undvika decimaler. Frågan om partisympati lyder: "Vilket parti tycker du bäst om?". Frågan om anhängarskap lyder "Anser du dig vara en övertygad anhängare av detta parti?" med svarsalternativen "Nej", "Ja, något övertygad" och "Ja, mycket övertygad". I kategorin "ej övertygade partianhängare" ingår de svarande som svarar "Nej" på frågan om anhängarskap. I kategorin "övertygade partianhängare" ingår de som svarat "något övertygad" och "mycket övertygad". För Centerpartiet, Vänsterpartiet och Kristdemokraterna är antalet övertygade relativt lågt, ca 30 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

I figuren presenterar vi också partiledarnas popularitet bland sympatisörer som själva betraktar sig som övertygade anhängare till partiet och bland de partisympatisörer som inte gör det. De övertygade anhängarna är partiets kärnväljare och starkaste stödtrupper. Resultaten visar inte oväntat att partiledarnas ställning genomgående är starkare bland övertygade än bland icke övertygade partisympatisörer. I den hårda kärnan av partiets stödtrupper sluter man upp bakom sina ledare. Det främsta exemplet är Jan Björklund som är klart mer populär bland övertygade FP-anshängare (+39) än bland icke övertygade FP-sympatisörer (+12). På motsvarande sätt står Stefan Löfven klart starkare bland övertygade S-anshängare (+39) än bland mindre övertygade S-sympatisörer (+18).

Partier behöver kunna gå till val som helgjutna och samspelta aktörer (*unitary actor*) för att kunna kommunicera sina valbudskap effektivt till väljarna. Sprickor i fasaden i form av ifrågasatt ledarskap, ideologisk splittring eller bristande organisation kan få ödesdigra konsekvenser under en intensiv valrörelse. Gapet i sympatipoäng mellan kärnsympatisörer och svalare sympatisörer kan indikera hur starkt stöd partiledarna egentligen har i de egna leden. SOM-undersökningen 2013 visar att fem ledare är mycket populära bland de övertygade anhängarna av sina respektive partier. Hit hör Jonas Sjöstedt, Fredrik Reinfeldt, Stefan Löfven, Göran Hägglund och Jimmie Åkesson som alla har genomsnittliga sympatipoäng på +35 eller högre. Fyra ledare har relativt de andra ledarna klart lägre sympatier från de varmaste partianhängarna. De ledarna är Gustav Fridolin, Åsa Romson, Jan Björklund och Annie Lööf med poäng mellan +22 och +29.

Partiledarna inför riksdagsvalet 2014

Vilken roll kommer partiernas ledare egentligen att spela för sina partiers framgångar vid valurnorna i samband med 2014 års riksdagsval? Analyserna av partiledarkännedom och partiledarpopularitet har visat att svenska väljare tycker bra om sina politiska ledare inför 2014 års riksdagsval. Bland egna sympatisörer har samtliga ledare för närvarande mycket bra och stabila popularitetssiffror. Det gör inte saken sämre att valår tenderar att göra dem än mer populära. Mot bakgrund av tidigare erfarenheter förväntar vi oss att partiernas ledare kommer att belönas med högre popularitetspoäng i den kommande mätningen i SOM-undersökningen hösten 2014.

Att de svenska partiernas ledare är populära ger å ena sidan goda förutsättningar för positiva partiledareffekter i samband med 2014 års val, det vill säga situationer då enskilda ledare kan fungera som dragplåster för sitt eget parti. Å andra sidan brukar enskilda ledares popularitet ändå inte ge särskilt stora väljarvinster på kort sikt. Storleken på partiledareffekter har visat sig vara mycket små i partiorienterade flerpartisystem som det svenska (Blais, Schmitt & Aarts 2013) och ledareffekterna kan många gånger inte särskiljas från effekter av ideologiska positioneringar eller politiska utspel under valrörelsen.

Partiledareffekter tillhör inte vanligheterna i den svenska valrörelsehistorien. De ledarframgångar vi tenderar att minnas särskilt – såsom Bengt Westerberg (FP) 1985, Alf Svensson (KD) 1998, Gudrun Schyman (V) 1998 och Lars Leijonborg (FP) 2002 – har alla gått hand i hand med spektakulära och snabba spurtvinster för små partier sent under valrörelserna. Det har handlat om väljarvinster som också haft andra orsaker än partiledarnas insatser. Det finns dock en gemensam nämnare för dessa fall av spurtframgångar: I samtliga dessa fall har det varit ospännande i regeringsfrågan (Oscarsson 2013). Små ideologiska avstånd mellan partier och brist på spänning i regeringsfrågan är två exempel på faktorer som kan generera stora framgångar för enskilda partier och som kan ge partiledare ett eftermäle som röstmagnet. Karaktären på årets valrörelse – om det blir spännande eller inte i regeringsfrågan och om de ideologiska avstånden mellan partierna uppfattas som små eller stora – blir central för huruvida partiledarnas ställning i folkopinionen kommer kunna ha stor eller liten betydelse i 2014 års val.

Noter

- ¹ Närmare analyser visar att partiernas ledare samtliga är mer kända inom sitt eget parti än i befolkningen som helhet. Största skillnaderna syns för Jonas Sjöstedt (V) som är klart mer känd bland Vänsterpartiets sympatisörer (93 procent) än i befolkningen (84 procent). Motsvarande andelar för Gustav Fridolin (MP) är 94 mot 89 och för Åsa Romson (MP) 79 mot 73 procent.
- ² Sympatipoängen bland partiernas sympatisörer (oavsett om de själv betraktar sig som övertygade anhängare eller inte) är Stefan Löfven +30, Fredrik Reinfeldt +37, Gustav Fridolin +23, Åsa Romson +15, Jonas Sjöstedt +36, Jan Björklund +17, Göran Hågglund +33, Annie Lööf +21 och Jimmie Åkesson +32.

Referenser

- Bjerling, Johannes (2013). *The Personalisation of Swedish Politics. Party Leaders in the Election Coverage 1979-2010*. University of Gothenburg, Department of Journalism, Media and Communication.
- Blais, André, Hermann Schmitt & Kees Aarts (2013). *Leaders and Democratic Elections*. Oxford, Oxford University Press.
- Curtice, John & Sören Holmberg (2005). "Party Leaders and Party Choice". I Thomassen, Jacques, Red. *The European Voter*. Oxford, Oxford University Press.
- Holmberg, Sören (2012a). "Mer känd, men inte mer uppskattad". I Bergström, Annika & Jonas Ohlsson Red. *Medborgarna om välfärden*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Holmberg, Sören (2012b). "Populära och mindre populära partiledare". I Weibull, Lennart, Henrik Oscarsson & Annika Bergström, Red. *I framtidens skugga*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.

- Karvonen, Lauri (2010). *The Personalisation of Politics. A study of Parliamentary Democracies*. London, ECPR Press.
- Oscarsson, Henrik (2008). "Partiledarkännedom". I Holmberg, Sören & Lenart Weibull, Red. *Skilda världar*. SOM-rapport 44. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Oscarsson, Henrik (2013). "Väljarnas valrörelser". I Strömbäck, Jesper & Lars Nord, Red. *Kampen om opinionen*. Stockholm, SNS.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm, Norstedts Juridik.

SVERIGEDEMOKRATERNAS SYMPATISÖRER

ANDERS SANNERSTEDT

Just nu är det inget parti som väcker så starka känslor som Sverigedemokraterna. Partiet är det i särklass mest ogillade (långt mer än Piratpartiet, Feministiskt initiativ eller Vänsterpartiet som också väcker motvilja hos stora grupper).¹ Samtidigt har partiets utveckling under 2000-talet varit en oavbruten framgång. Partiet fick 1,4 procent i riksdagsvalet 2002, siffran fördubblades till 2,9 procent fyra år senare, och fördubblades ännu en gång till 5,7 procent i det senaste valet 2010. I årets nationella SOM-undersökning är det 8,4 procent som tycker bäst om Sverigedemokraterna, av alla som uppgett ett parti som de tycker bäst om. Opinionsmätningar under det senaste året har visat liknande eller till och med högre siffror. Siffran 8,4 procent kan visserligen inte anses spegla något kommande valresultat – frågan är annorlunda ställd. Det är skillnad på att fråga ”Vilket parti tycker du bäst om?” och att i stället fråga ”Vilket parti röstade du på?”. Alla som kan ange ett parti går inte och röstar, och alla röstar heller inte på det parti som de egentligen tycker är bäst.²

Vi kan alltså inte direkt studera Sverigedemokraternas *väljare*, men vi har mycket goda möjligheter att analysera nästan samma sak, nämligen Sverigedemokraternas *sympatisörer*: i den aktuella undersökningen är det 658 personer som svarat att de ”tycker bäst om” SD. Som jämförelse kan nämnas att i den stora väljarundersökningen i samband med 2010 års val fanns det 91 personer som uppgett att de röstat på Sverigedemokraterna (Oscarsson och Holmberg 2013: 105).³ Det finns flera tidigare undersökningar av Sverigedemokraternas anhängare (Oscarsson och Holmberg 2010; Oscarsson och Holmberg 2013; Weibull, Oscarsson & Bergström 2013:30ff, Sannerstedt 2008; Sannerstedt 2010; Sannerstedt 2013) men vi har denna gång särskilt goda möjligheter att analysera dessa anhängare, eftersom de ingår i undersökningen i så stort antal.

I den vetenskapliga litteraturen om partier som liknar Sverigedemokraterna, så kallade högerextrema eller högerpopulistiska partier, är studier av partiernas väljare vanliga. En etablerad forskare talar till och med om ”a minor industry” (Arzheimer 2009: 259). Ett återkommande tema är att de som stödjer just den här typen av partier skiljer sig från genomsnittsväljaren. Vanligen är det fråga om yngre, relativt lågutbildade män, och ofta möter man idén att detta är människor som känner sig utanför, som är politiskt missnöjda, som har extrema åsikter i olika avseenden, och som inte är särskilt väletablerade socialt eller ekonomiskt. Tidigare undersökningar av Sverigedemokraternas väljare har gett visst stöd åt den bilden. När vi i detta kapitel granskar Sverigedemokraternas sympatisörer kommer också

ett tema att vara om dessa sympatisörer är annorlunda än andra – eller tvärtom lika Medelvensson.

Social och demografisk bakgrund

Undersökningar av ett partis sympatisörer eller väljare brukar ge svar på två typer av frågor: *vilka* är de, och *vad* tycker de? Frågekomplexet om vilka sympatisörerna är handlar då om vad som brukar kallas demografisk bakgrund, och det rör egenskaper som ålder, kön, civilstånd, bostadsort, inkomst, yrke eller sysselsättning med mera – alltså egenskaper som brukar analyseras i befolkningsstatistiska undersökningar. Vi ska börja vår analys med att undersöka dessa demografiska egenskaper hos Sverigedemokraternas sympatisörer. Därefter ska vi sedan också undersöka vad dessa personer tycker, alltså deras attityder till politik i allmänhet och deras ståndpunkter i politiska sakfrågor.

I tabell 1 redovisas för olika kategorier av medborgare (män och kvinnor, unga och gamla, boende i stad och på landsbygd, med mera) hur stor andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna. De som inte tycker bäst om något parti (ungefär 7 procent av dem som medverkat i undersökningen) har uteslutits från analysen.

I likhet med högerpopulistiska partier i andra länder har Sverigedemokraterna ett starkare stöd bland män än bland kvinnor. Detta förhållande är välkänt, och partiet har också haft vissa svårigheter att rekrytera kvinnliga kandidater till de allmänna valen. Samma mönster gäller nu. Elva procent av männen tycker bäst om Sverigedemokraterna, men endast 6 procent av kvinnorna. Möjligen kan man märka en tendens till att andelen kvinnor ökar något; väljarundersökningarna från de två senaste valen pekar på en andel kvinnor om 25-30 procent – nu är motsvarande andel över 35 procent.

Stödet är starkast bland de yngre väljarna. Medan 11 procent av dem som ännu inte fyllt trettio år tycker bäst om Sverigedemokraterna är motsvarande andel – med små variationer – ungefär 8 procent för dem som fyllt trettio. Skillnaderna är ändå inte uppseendeväckande stora; det finns flera andra partier som kan uppvisa ännu snedare åldersfördelning.

Skillnaderna i SD-sympatier mellan kvinnor och män ser ungefär likadana ut i olika åldersgrupper. Den minst ojämna könsfördelningen finner vi faktiskt bland pensionärerna (det vill säga personer som fyllt 65 år). Här är andelen kvinnor bland Sverigedemokraternas sympatisörer nästan 40 procent.

De två senaste valen har visat att Sverigedemokraterna haft svårt att göra sig gällande i storstäderna. Partiet har visserligen haft goda resultat i Malmö, men betydligt sämre i Göteborg och Stockholm. Väljarundersökningarna har också visat att stödet är starkast på landsbygden, svagare i mindre tätorter och i städerna, och alltså allra svagast i storstadsområdena. Samma mönster återfinns även i denna analys. Medan stödet på landsbygden uppgår till 12 procent är siffran för storstadsområdena endast 6 procent. För städer och mindre tätorter är siffran 8 procent. En närmare

Tabell 1 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande med olika kön, ålder, bostadsort, uppväxt och medborgarskap (procent)

	Andel	(n)
Kön		
Kvinna	6	(4046)
Man	11	(3758)
Ålder		
16-19 år	12	(294)
20-24 år	10	(389)
25-29 år	11	(428)
30-39 år	8	(967)
40-49 år	7	(1356)
50-59 år	9	(1371)
60-65 år	8	(966)
66-75 år	8	(1370)
76-85 år	8	(665)
Kön och ålder		
<i>Kvinna</i>		
16-29 år	7	(596)
30-49 år	5	(1206)
50-64 år	6	(1112)
65-85 år	7	(1132)
<i>Man</i>		
16-29 år	15	(514)
30-49 år	10	(1116)
50-64 år	12	(1040)
65-85 år	10	(1088)
Bostadsort		
Ren landsbygd	12	(1148)
Mindre tätort	8	(1442)
Stad eller större tätort	8	(3789)
Stockholm/Göteborg/Malmö	6	(1282)
Uppväxt		
Ren landsbygd i Sverige	10	(1759)
Mindre tätort i Sverige	8	(2070)
Stad eller större tätort i Sverige	8	(1744)
Stockholm/Göteborg/Malmö	8	(1212)
Annat land i Norden	6	(170)
Annat land i Europa	6	(233)
Land utanför Europa	3	(202)
Medborgarskap		
Svensk medborgare	9	(5651)
Utländsk medborgare	9	(192)
Dubbelt medborgarskap	5	(212)

Kommentar: Siffrorna mäter andel som tycker bäst om SD i procent av alla som angett något bästa parti. Antal svarande anges inom parentes.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

granskning av de tre storstäderna ger vid handen att stödet, som vanligt, är svagast i Stockholm, och denna gång starkare i Göteborg än i Malmö. Det resultatet bör dock bedömas med stor försiktighet eftersom antalet svarande från Malmö endast är strax under 100 personer. Samtidigt ska inte skillnaderna mellan land och stad överdrivas: Sverigedemokraterna har stöd i alla ortstyper.

En närmare granskning av åldersfördelningen visar här ett anmärkningsvärt resultat. På landsbygden är stödet för Sverigedemokraterna mycket starkt bland dem som är under 30 år. Här är siffran så hög som 25 procent. I storstäderna är bilden den omvända: här är stödet starkast bland pensionärerna, medan endast 7 procent av dem som är under 30 tycker bäst om Sverigedemokraterna. Partiets grepp om de unga i storstäderna är alltså inte särskilt starkt. Detta stämmer med vad jag funnit i en tidigare analys av Malmö (Sannerstedt 2013).

Sverigedemokraterna är ett nationalistiskt parti. Det kunde ligga nära till hands att förvänta sig att partiet i första hand stöds av personer som är födda och upp-vuxna i Sverige. Emellertid har partiet också stöd bland personer med utländsk bakgrund. Stödet är till och med i denna undersökning starkare i gruppen med utländskt medborgarskap. Analyserar vi de svarandes uppväxt, så finner vi att när partiet får stöd av personer med utländsk bakgrund, är det i första hand fråga om personer som har vuxit upp i Europa. Det spelar här tydligen ingen större roll om man vuxit upp i något nordiskt grannland eller i någon annan del av Europa. Stödet bland dem som är uppvuxna utanför Europa är emellertid mycket svagt. Vi kan notera att en halv procent (totalt 4 stycken svarande) av dem som sympatiserar med Sverigedemokraterna uppger sig vara muslimer.

Sambandet mellan uppväxt och medborgarskap är dock inte alls entydigt: många som vuxit upp i ett annat land än Sverige har nu svenskt medborgarskap, och omvänt finns det en mindre grupp som vuxit upp i Sverige men likväl inte är svenska medborgare. Det verkar också vara så att de som vuxit upp utanför Europa är mer benägna att bli svenska medborgare än de som vuxit upp i ett annat europeiskt land.

Tidigare studier har visat att Sverigedemokraterna har sitt starkaste stöd i arbetarklassen. Detta förhållande är stabilt och gäller också denna gång, oavsett om vi undersöker subjektiv eller objektiv klasstillhörighet (se tabell 2). Subjektiv klasstillhörighet mäts här genom att de svarande fått karakterisera sitt nuvarande hem. Bland dem som svarat ”arbetarhem” tycker 12 procent bäst om Sverigedemokraterna. Objektiv klasstillhörighet mäts genom att de svarande uppgett sitt yrke. Varje yrke har sedan, efter en europeisk standard, förts till en viss klass. När vi mäter klass på detta sätt är det 13 procent i arbetarklassen som tycker bäst om SD. Stödet bland tjänstemän är betydligt svagare, omkring 5 procent. Starkare är stödet bland småföretagare, och särskilt bland jordbrukare.

Tabell 2 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande med olika utbildningsnivå, nuvarande hem, klass, anställningssektor, arbetsmarknadsgrupp samt sjukskrivningsfrekvens (procent)

	Andel	(n)
Utbildningsnivå		
Låg utbildning	14	(1347)
Medellåg utbildning	11	(2334)
Medelhög utbildning	7	(1686)
Hög utbildning	4	(2295)
Nuvarande hem		
Arbetarhem	12	(3022)
Tjänstemannahem	5	(2744)
Högre tjänstemannahem	6	(727)
Jordbrukarhem	14	(214)
Företagarhem	7	(664)
Klasstillhörighet (EuroESEC)		
Tjänsteman	5	(3838)
Småföretagare och jordbrukare	10	(443)
Arbetare	13	(2909)
Medlem i fackförening		
Medlem	7	(3898)
Ej medlem	9	(3492)
Anställningssektor		
Statlig	7	(627)
Kommunal	7	(1290)
Landsting	6	(426)
Privat	10	(3097)
Ideell organisation	6	(163)
Arbetsmarknadsgrupp		
Förvärvsarbetande	8	(4167)
Studera	8	(522)
Pensionär	9	(2169)
Arbetslös	14	(239)
Arbetsmarknadspolitiska åtgärder	5	(102)
Sjuk- eller aktivitetsersättning	16	(166)
Sjukskrivningsfrekvens		
Aldrig sjukskriven senaste året	8	(2985)
Max 1 veckas sjukskrivning	8	(675)
Mer än 1 veckas sjukskrivning	12	(482)

Kommentar: Siffrorna mäter andel som tycker bäst om SD i procent av alla som angett något bästa parti. Antal svarande anges inom parentes.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Internationellt är det också vanligt att högerpopulistiska partier har sitt starkaste stöd i arbetarklassen, men till viss del beror ett partis klassmässiga förankring på vilken politik som partiet förespråkar. En nyliberal ekonomisk politik leder till lägre stöd i arbetarklassen. Sverigedemokraterna kan snarast sägas ha satsat på arbetarklassen genom en politik inriktad på att bevara den socialdemokratiska välfärdsstaten. Och det har alltså resulterat i ett betydande stöd från arbetarklassen.

En närmare analys visar att partiet har ett något starkare stöd bland dem som står utanför facket, och alltså ett svagare stöd bland de fackligt organiserade. Skillnaderna är dock inte anmärkningsvärt stora. Jämför vi olika kategorier av arbetsgivare så har Sverigedemokraterna sin starkaste ställning bland de privatanställda – och detta gäller såväl manliga som kvinnliga sympatisörer. Inte heller här är skillnaderna dock särskilt stora, snarast mindre än i tidigare undersökningar.

Klass är nära förknippat med utbildning. Den huvudsakliga bilden är att arbetarklass har kortare utbildning, oftast ingen utbildning efter studentexamen – medan motsatsen gäller för tjänstemännen. Sverigedemokraterna har också sitt starkaste stöd bland personer med låg eller medellåg utbildning, det vill säga högst studentexamen.

En vanlig uppfattning är att högerpopulistiska partier har starkast stöd bland personer som har en svag och osäker ställning på arbetsmarknaden eller till och med står helt utanför. På ett sätt stämmer detta också för Sverigedemokraterna. Partiet får större andel av sympatierna hos arbetslösa och hos personer med sjukersättning. Det innebär emellertid inte att vi kan säga att partiets sympatisörer skulle vara arbetslösa eller ha sjukersättning, för dessa personer i arbetsmarknadens utkant är relativt få. Arbetslösheten är i denna undersökning mycket låg bland personer över 30, medan sjuk- och aktivitetsersättning är mycket ovanlig för dem som är under 40. De stora grupperna svarande är först och främst förvärvsarbete; sedan finns en betydande grupp pensionärer och dessutom – bland de yngsta – en grupp studerande. De som är arbetslösa, som har sjuk- och aktivitetsersättning eller som är sysselsatta i arbetsmarknadsåtgärder är i denna undersökning mindre än 6 procent av de svarande. De allra flesta av Sverigedemokraternas sympatisörer är alltså förvärvsarbete eller pensionärer. Det finns en liten tendens att partiet får mer stöd bland de personer som varit mer sjukskrivna under det gångna året – men helhetsintrycket är ändå att hälsoläget bland partiets sympatisörer är helt normalt.

Så långt ser Sverigedemokraternas sympatisörer ut att vara som folk är mest – inte personer som är marginaliserade i samhället. Vi kan gå vidare genom att granska de svarandes inkomst. Vi undersöker då inte enbart den svarandes inkomst, utan hela hushållets (se tabell 3). Sverigedemokraterna har ett jämnt stöd i alla inkomstlägen upp till 600 000 kr. En mer detaljerad granskning visar att stödet är lite svagare bland dem med allra lägst inkomst, under 100 000 kr. För högre inkomster minskar stödet. Särskilt svagt blir stödet i den relativt begränsade grupp (mindre än 15 procent) som har en hushållsinkomst över 800 000 kr. Totalintrycket är att Sverigedemokraternas sympatisörer har ungefär samma inkomst som alla andra, men att partiet får svagare stöd från dem som har det allra bäst ställt.

Tabell 3 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande med olika civilstånd, familjeinkomst, bostad (procent)

	Andel	(n)
Civilstånd		
Ensamstående	11	(1478)
Änka eller änkling	5	(251)
Sambo	10	(1188)
Gift eller partnerskap	7	(3110)
Familjeinkomst		
Under 200 000 kr	10	(1083)
201 000 – 400 000 kr	10	(2101)
401 000 – 600 000 kr	10	(1674)
601 000 – 800 000 kr	7	(1400)
Mer än 800 000 kr	4	(1151)
Bostad		
Äger bostaden	8	(3311)
Hyr bostaden	10	(1195)

Kommentar: Siffrorna mäter andel som tycker bäst om SD i procent av alla som angett något bästa parti. Antal svarande anges inom parentes.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

På frågan om hushållet klarar sig på nuvarande inkomst uppger de flesta svarande att de klarar sig mycket bra eller ganska bra. En del svarar varken bra eller dåligt, medan en liten minoritet uppger att de klarar sig ganska dåligt eller mycket dåligt. Sverigedemokraterna är starkare representerade bland dem som anser sig klara sig dåligt. Men de flesta av partiets sympatisörer svarar som folk gör mest. Det går bra, eller det går åtminstone varken bra eller dåligt, uppger 83 procent av partiets sympatisörer. Svaren på likartade frågor – till exempel ”Hur nöjd är du på det hela taget med det liv du lever?” – ger samma bild: de flesta svenskar (91 procent) är mycket eller ganska nöjda med sitt liv, och det gäller också anhängarna till Sverigedemokraterna (86 procent). Men i den lilla grupp som är missnöjda är benägenheten klart större att stödja SD.

De flesta svenskar är gifta eller sambor utan att vara gifta. Detta gäller också för Sverigedemokraterna, även om partiet har lite starkare stöd bland dem som lever ensamstående – vilket ska ses mot bakgrund av partiets starkare stöd bland dem som är yngre.

Sammanfattningsvis kan vi så här långt konstatera att anhängarna till Sverigedemokraterna är någorlunda lika Medelsvensson, men att stödet har en viss koncentration till män ur arbetarklassen.

Sverigedemokraterna ett mittenparti

Skiljelinjen mellan vänster och höger spelar en mycket stor roll i svensk politik. Den är avgörande för regeringsfrågan, och överhuvudtaget är det svenska partisystemet präglad av motsättningen mellan vänster och höger. Svensken finner det också naturligt att se på sig själv i dessa termer och har lätt att placera in sig på en vänster-högerskala. Med vänster och höger menar vi då synen på den offentliga sektorns omfattning och inriktning, synen på skatter och offentlig service, synen på jämlikhet, på privatiseringar och på marknaden.

Sverigedemokraterna beskrivs ofta i den politiska debatten som ett högerextremt parti. Den etiketten kan av goda skäl ifrågasättas. Det är för det första svårt att förstå hur arbetarklassen skulle kunna attraheras av ett parti på yttersta högerkanten. Bilden går heller inte ihop med Sverigedemokraternas uttalade folkhemsnostalgi. När sympatisörer till de olika partierna placerar sig själva på vänster-högerskalan brukar vi kunna urskilja ett tydligt mönster med Vänsterpartiet längst till vänster, sedan Socialdemokraterna och Miljöpartiet, därefter – i lite växlande ordning – de tre små allianspartierna, och längst till höger Moderaterna. Som väntat ser vi också denna gång – i tabell 4 – samma bild. Sverigedemokraternas sympatisörer placerar sig här aningen till höger om mitten, men vänster om anhängarna till vart och ett av de tre små allianspartierna. Sverigedemokraternas sympatisörer är inte högerextrema; de är mittenväljare.

Tabell 4 Hur placerar sig de olika partiernas sympatisörer på vänster-högerskalan? (medelvärden)

Vänsterpartiet	1,4	(526)
Socialdemokraterna	2,2	(2365)
Miljöpartiet	2,4	(746)
Sverigedemokraterna	3,4	(646)
Centerpartiet	3,5	(242)
Folkpartiet	3,6	(482)
Kristdemokraterna	3,7	(275)
Moderaterna	4,1	(2097)

Kommentar: Siffrorna anger medelvärden för respektive partis sympatisörer. 1 = långt till vänster; 3 = varken till vänster eller till höger; 5 = långt till höger. Antal svarande för respektive parti anges inom parentes.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Man skulle kunnat invända att bilden kunde vara falsk, och att partiets sympatisörer egentligen skulle ligga långt till höger i sakfrågorna. Men en granskning av svaren på en rad olika frågor som speglar vänster-högerdimensionen ger samma mönster.

Sverigedemokraternas sympatisörer ligger verkligen i mitten – lite mer till höger när det gäller synen på skatterna, och lite mer till vänster i fråga om välfärd och privatiseringar. Lite karikerat kan vi säga att partiets sympatisörer vill ha sänkta skatter och utbyggd välfärd. Men totalt sett: det är fråga om ett rent mittenparti. Extrema är partiets sympatisörer endast när vi kommer in på frågor som har med invandring, flyktingar och mångkulturalism att göra.

I den internationella forskningen används ofta ordet högerextrem för att karaktärisera den partifamilj som Sverigedemokraterna tillhör. Samtidigt finns det också internationella forskningsresultat som pekar på att de här partiernas väljare snarast ligger i mitten när det handlar om synen på den ekonomiska politiken och den offentliga sektorn (se till exempel Ivarsflaten 2005).

Sverigedemokraternas åsikter

Synen på invandring, flyktingar och mångkulturalism är vad som förenar Sverigedemokraternas sympatisörer. Här finns en kompakt enighet kring en mycket konsekvent syn. Nittiofyra procent av partiets sympatisörer tycker att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar. Åttioen procent tycker att det är ett dåligt förslag att öka arbetskraftsinvandringen. Åttio procent tycker att det är ett bra förslag att förbjuda ansiktstäckande slöja på allmän plats. Nittioåtta procent känner oro inför framtiden för ett ökande antal flyktingar. Sjuttio procent tycker att religionsföljelse inte bör tillmätas någon större vikt vid bedömning av uppehållstillstånd. Sextiosex procent tycker detsamma om politisk förföljelse. Sjuttiofem procent tycker att påståendet, att invandrades kultur och traditioner skulle berika det svenska samhället, är felaktigt. Åttiosju procent tycker tvärtom att invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden. Sjuttiotvå procent tycker att det är fel att invandrare fritt ska kunna utöva sin religion i Sverige. Sextiotvå procent kan tänka sig att gå med i en organisation som vill stoppa invandringen. Inte för någon av de frågor som nämnts går det att finna något annat parti vars sympatisörer tycker ens i närheten av Sverigedemokraternas anhängare.

Också här överensstämmer bilden med internationella forskningsresultat. Inställningen till invandring har långt viktigare förklaringskraft än till exempel allmänt politiskt missnöje (se till exempel Arzheimer 2008, Ivarsflaten 2008).

Samtidigt ska sägas att det långtifrån är enbart sympatisörer till Sverigedemokraterna som är kritiska till invandringpolitiken. Av dem som tycker att det är ett mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige är det visserligen 31 procent som sympatiserar med Sverigedemokraterna, men de andra 69 procenten sympatiserar alltså med andra partier.

Frågan om påståendet ”jag känner många som tycker att problemen med invandringen är den viktigaste samhällsfrågan” är lite lurigt formulerad eftersom det egentligen handlar om vad den svarandes *omgivning* tycker – eller för att vara mer precis hur den svarande *upplever* stämningarna i sin omgivning. Mycket rik-

tigt instämmer också nästan hälften av Moderaternas och Socialdemokraternas anhängare (48 respektive 46 procent), medan miljöpartister och vänsterpartister (27 respektive 29 procent) uppenbarligen har lite annorlunda umgänge. Men för Sverigedemokraterna är andelen som instämmer markant högre: hela 86 procent.⁴

Tabell 5 *Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande med olika intresse för politik, syn på demokratin i Sverige, förtroende för svenska politiker och uppfattning om utvecklingen i Sverige (procent)*

	Andel	(n)
Intresse för politik i allmänhet		
Mycket intresserad	9	(818)
Ganska intresserad	7	(2699)
Inte särskilt intresserad	8	(2097)
Inte alls intresserad	17	(440)
Nöjd med hur demokratin fungerar i Sverige		
Mycket nöjd	2	(521)
Ganska nöjd	4	(3064)
Inte särskilt nöjd	17	(939)
Inte alls nöjd	33	(233)
Förtroende för svenska politiker		
Mycket stort	2	(61)
Ganska stort	3	(1435)
Ganska litet	11	(1362)
Mycket litet	26	(308)
Går utvecklingen i Sverige åt rätt håll eller fel håll?		
Rätt håll	3	(1299)
Ingen uppfattning	6	(1144)
Fel håll	13	(2180)

Kommentar: Siffrorna mäter andel som tycker bäst om SD i procent av alla som angett något bästa parti. Antal svarande anges inom parentes.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Sverigedemokraternas sympatisörer är ungefär lika intresserade av politik som övriga svenskar, med ett undantag: i den lilla grupp som förklarar sig vara fullständigt ointresserade av politik är Sverigedemokraterna klart överrepresenterade. Se tabell 5. Resultaten här skiljer sig från Oscarsson och Holmberg 2013 (s 138) där Sverigedemokraternas väljare har låga värden för politiskt intresse. Bilden blir densamma när vi ställer fyra mer precisa frågor om intresse för politik – i respektive EU, Sverige, landstinget och kommunen. Sverigedemokraternas sympatisörer

ligger genomsnittligt vad gäller kommun och landsting och något under snittet vad gäller Sverige, medan de har ett tydligare ointresse för politik i EU. Bilden av Sverigedemokraten som ointresserad av politik stämmer dock inte.

Däremot framstår Sverigedemokraterna i två avseenden som ett utpräglat missnöjesparti. Partihängarna är nämligen för det första mycket missnöjda med hur demokratin fungerar i Sverige. På frågan ”hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige” väljer tre av fem (62 procent) alternativen ”inte särskilt nöjd” eller ”inte alls nöjd”. Bland alla andra med partisympati är det bara en av fem som uttrycker ett sådant missnöje (21 procent). Även om missnöjet generellt är starkare bland anhängarna till de rödgröna oppositionspartierna, så är det Sverigedemokraterna som sticker ut. Av dem som inte alls är nöjda med demokratin i Sverige (de är för all del inte särskilt många) är det så många som var tredje som tycker bäst om Sverigedemokraterna.

För det andra har Sverigedemokraternas anhängare särskilt lågt förtroende för politiker. Svaren på frågan ”Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska politiker?” förefaller dock ha en tydlig partipolitisk dimension. Det är uppenbart att inställningen till den sittande regeringen spelar in.⁵ Sympatiserar man med något av de rödgröna partierna uttalar man således lägre förtroende för politiker än om man sympatiserar med något av allianspartierna. Om man då som Sverigedemokrat är kritisk till alla de andra sju partierna är det kanske inte överraskande att man uttrycker lågt förtroende för politiker. Mönstret är tydligt. Endast var sjätte Sverigedemokrat uttrycker mycket stort eller ganska stort förtroende för politiker, mot var tredje vänsterpartist, varannan miljöpartist och bortåt 60 procent av de som sympatiserar med något av allianspartierna.

En liknande bild framträder om vi granskar svaren på frågan om utvecklingen i Sverige går åt rätt eller fel håll. Tre av fyra Sverigedemokrater anser att utvecklingen går åt fel håll. Också för andra svarande gäller att de partipolitiska sympatierna spelar mycket stor roll för bedömningen av den svenska utvecklingen.

Regionala mönster

Den nationella SOM-undersökningen är en stor undersökning inte bara när det handlar om antalet frågor utan också i fråga om antalet svarspersoner. Det stora materialet ger oss möjlighet att göra några regionala analyser. Vi kan alltså jämföra vilket stöd som Sverigedemokraterna får i olika delar av vårt land.

I de tre senaste valen, 2002, 2006 och 2010, har Sverigedemokraterna haft sitt starkaste fäste i Skåne och Blekinge. Successivt har dock partiet flyttat fram sina positioner i övriga delar av landet. I det senaste valet gjorde partiet betydande framsteg dels i Småland, dels i ett bälte i Svealand, från Dalarna, via Närke till Gästrikland, Västmanland och Sörmland. Partiet har däremot stått svagt i Storstockholmsområdet (inklusive Uppsala län), på Gotland, på västkusten (framför allt i Bohuslän), i Värmland och i mellersta och norra Norrland. Detta mönster står sig i stort sett

också i denna undersökning. Men det finns några intressanta iakttagelser. Skåne och Blekinge framstår inte längre som partiets entydigt starkaste fästen. I Skåne anar vi dessutom en klyvning där partiet står nästan still i Malmö och södra Skåne, medan sympatisörerna är betydligt fler i de två valkretsarna Skåne läns västra respektive Skåne läns norra och östra. På liknande sätt kan vi ana ökande skillnader mellan olika delar av Västra Götaland med minst andel sympatisörer i Bohuslän och flest i gamla Skaraborgs län samt i den södra valkretsen. Vi anar också en inbrytning i mellersta Norrland, framför allt Västernorrlands län. Fortfarande ser partiet ut att vara svagt i Stockholms kommun, i Uppsala län, i Bohuslän och i norra Norrland. Nu ska inte alltför långtgående slutsatser dras av dessa omständigheter: delar vi in materialet i 29 valkretsar, blir naturligtvis antalet svarande i en del kretsar ganska lågt, och tillförlitligheten i siffrorna sjunker.

Mer tillförlitliga blir våra resultat om vi bara gör en åtskillnad mellan partiets svaga och starkare fästen. Vi kan isolera de sju län där Sverigedemokraterna står svagast (Stockholms län, Uppsala län, Gotland, Halland, Värmland, Västerbotten och Norrbotten). Dessa sju län representerar så mycket som 37 procent av de svarande, eftersom Stockholms län med Kungliga huvudstaden är folkrikt. Indelningen är inte slumpmässig – i sex av dessa sju län hade Sverigedemokraterna mycket svaga resultat i senaste valet. (Undantaget är då Halland.)

Nu syns en tydlig tendens i ett intressant avseende, nämligen i fråga om könsfördelningen. Där Sverigedemokraterna är svaga är andelen kvinnliga sympatisörer lägre. Andelen kvinnliga sympatisörer är nämligen 28 procent i de sju ”svaga” länen, men 39 procent i övriga Sverige. Det är en påtaglig skillnad. Det ser alltså ut som om partiets sympatisörer skulle bli mer lika Medelvensson efterhand som partiet växer. Men då ska sägas att detta verkar gälla främst just skillnaden mellan män och kvinnor. Något lika tydligt mönster i fråga om åldersfördelningen finns inte – inte heller ifråga om bostadsort eller klasstillhörighet. Men vi skulle ändå kunna tolka resultatet så att så länge partiet står svagt i en region känner kvinnor ett större motstånd mot att stödja partiet, men att det motståndet luckras upp när partiet växer. Detta är emellertid en problematik som kräver ytterligare undersökningar innan vi kan dra en någorlunda säker slutsats. Och när detta skrivs vet vi inte med säkerhet om partiets framgångar kommer att fortsätta vid höstens val.

Noter

- ¹ Påståendet är inte taget fritt ur luften. På frågan ”Var skulle du vilja placera de olika partierna på nedanstående skala?” där skalan löper från ogillar starkt (-5) till gillar starkt (+5), är det så många som 61 procent som placerar Sverigedemokraterna på -3 eller starkare ogillande. De partier som kommer därefter i en rangordning är Piratpartiet (39 procent), Feministiskt initiativ (37 procent) och Vänsterpartiet (30 procent). Hela 50 procent placerar Sverigedemokraterna på extremvärdet -5, ogillar starkt.

- ² I 2010 års val var det 16 procent av väljarna som röstade på ett annat parti än det som de tyckte bäst om (Oscarsson & Holmberg 2013: 174ff). I många fall lär det ha handlat om taktikröstning för att gynna partier som riskerade att hamna under 4-procentsspärren.
- ³ Vid vissa analyser av de olika partiernas väljare kombinerade Oscarsson & Holmberg därför data från flera undersökningar, vilket väsentligt ökade antalet Sverigedemokrater.
- ⁴ Det är knappast en slump att de län där den minsta andelen instämmer i detta påstående är Stockholms län och Jämtlands län.
- ⁵ Svaren på frågan ”hur stort förtroende har du för svenska politiker” samvarierar starkt (pearsonkorrelation +0,47) med svaren på frågan ”Hur tycker du att regeringen sköter sin uppgift?”

Referenser

- Arzheimer, Kai, 2009. ”Contextual Factors and the Extreme Right Vote in Europe, 1980-2002”. *American Journal of Political Science* vol 53, nr 2, 259-275
- Arzheimer, Kai, 2008. ”Protest, Neo-Liberalism or Anti-Immigrant Sentiment: What Motivates the Voters of the Extreme Right in Western Europe?” *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft*, vol 2, nr 2, 173-197
- Ivaresflaten, Elisabeth, 2005. ”The vulnerable populist right parties: No economic realignment fuelling their electoral success”, *European Journal of Political Research* vol 44, 465-492
- Ivaresflaten, Elisabeth, 2008. ”What unites right-wing populists in Western Europe? Re-examining grievance mobilization models in seven successful cases”, *Comparative Political Studies* vol 41, nr 1, 3-23.
- Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören, 2008. *Regeringsskifte. Väljarna och valet 2006*. Stockholm: Norstedts Juridik
- Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören, 2013. *Nya svenska väljare*. Stockholm: Norstedts Juridik
- Sannerstedt, Anders, 2008. ”De okända väljarna – en analys av de skånska väljare som röstade på icke riksdagspartier 2006”, sid 49-70 i Lennart Nilsson & Rudolf Antoni, red, *Medborgarna, regionen och flernivådemokratin*. Skåne 2006. Göteborg: SOM-institutet
- Sannerstedt, Anders, 2010. ”Sverigedemokraterna i Skåne”, sid 79-96 i Susanne Johansson, red, *Regional demokrati. Om politik och medier i Skåne*. Göteborg: SOM-institutet
- Sannerstedt, Anders, 2013. ”Vem älskar Sverigedemokraterna? En undersökning av partiets sympatisörer i Skåne”, sid 59-73 i Jonas Ohlsson & Annika Bergström, red, *Vanor och attityder i förändring. Samhälle, opinion och medier i Skåne*. Göteborg: SOM-institutet

Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika, 2013. "Vägsäl", sid 11-51 i Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika, red, Vägsäl. Göteborg: SOM-institutet

Försvar och säkerhet

SKILDA VÄRLDAR? FÖRSVARET, POLITIKERNA OCH SVENSKARNA

KARL YDÉN¹ OCH JOAKIM BERNDTSSON

På långfredagsnatten den 29 mars 2013 övade ryska bombplan anfall mot mål i Stockholmsregionen och södra Sverige utan att något svenskt jaktflyg gick upp för att möta dem. Uppmärksamheten efter Svenska Dagbladets rapportering om händelsen (Holmström, 2013) initierade en bredare debatt om det svenska försvaret, en debatt som engagerade även personer utanför bloggaren “Wisemans” försvarsintresserade läsekrets.¹ Under den pågående Ukrainakonflikten har försvarsdebatten intensifierats ytterligare. I SVT:s *Agendas* partiledardebatt² inleder försvaret utfrågningen och även titeln på försvarsberedningens rapport vittnar om att något har hänt i försvarspolitik: *Försvaret av Sverige – Starkare försvar för en osäker tid* (Försvarsdepartementet, 2014). Flera av de säkerhetspolitiska antaganden som legat till grund för Europeiska länders försvarspolitik det senaste dryga decenniet kommer sannolikt att bli föremål för ny granskning. Samtidigt har aldrig så få svenskar som idag berörts av försvarets verksamhet. Förhållandet mellan svenskarna och försvaret har i grunden förändrats genom att värnplikt har avskaffats (i fredstid) och ersatts av ett yrkesförsvaret. En mer än halvsekellång relation mellan Sveriges befolkning och dess försvar håller därmed på att långsamt upplösas.

Relationerna mellan regeringen och försvaret har framstått som ansträngda under en stor del av 2000-talet, med organisatoriska förändringar och styrningar av försvaret av ett slag som varit sällsynta i modern tid. Försvarssektorn kom att påverkas av nyliberala idéer ett decennium senare än exempelvis sjukvården och skolan (Ydén & Hasselbladh, 2010). Nyliberaler är generellt skeptiska till staten och offentliga utgifter och de betraktar försvaret som ett politikområde bland andra. Nyliberaler föredrar marknadsmodeller för att organisera samhället och försvaret utgör inget undantag. Värnplikt ses som ett ingrepp i individens frihet och som *ineffektiv*: tillväxten hämmas när värnpliktigas inträde på arbetsmarknaden fördröjs (Norberg, 2014). Många svenska officerare, normalt en pålitligt borgerlig väljargrupp, har sannolikt förvånats över hur nya de Nya Moderaterna faktiskt har visat sig vara när det gäller försvarspolitik.

I Sverige är analyser av civil-militära relationer ovanliga, men de berör viktiga och grundläggande frågor om bl a demokratiskt inflytande i försvaret, om förtroendet mellan politiker och militär, om militärers syn på civila och om försvarets legitimitet i samhället. Enligt Schiff (2009) karaktäriseras fungerande civil-militära relationer av överensstämmelse mellan hur inte bara militärer och politiker, utan

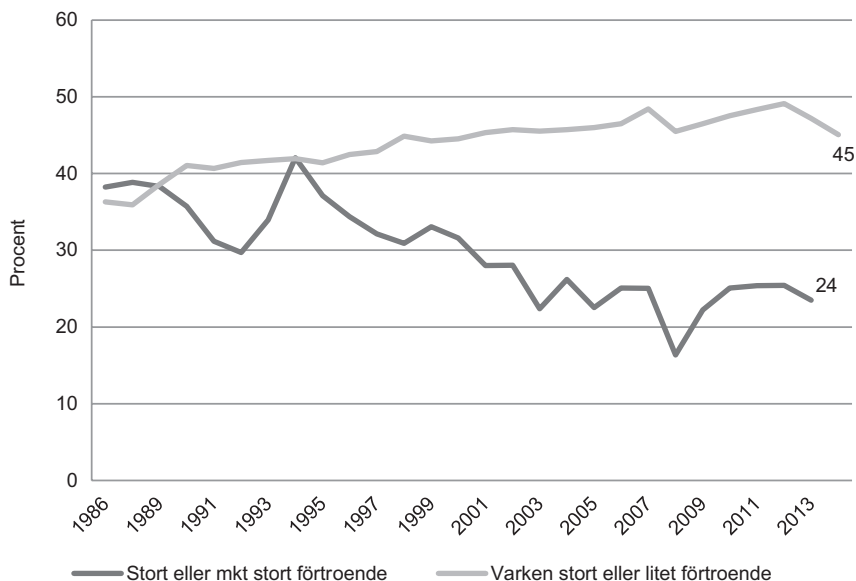
även medborgarna, ser på försvarets uppdrag, officerskåren, sätten att rekrytera soldater m m. Schiff understyker medborgarnas betydelse: hur befolkningen uppfattar försvaret är viktigt eftersom den är central för legitimiteten både hos den politiska ledningen och hos försvaret. Demokratiska länders försvarsmakter är våldsinstrument men också samhällsorganisationer, beroende av befolkningens och de folkvaldas förtroende. Försvaret rekryteras ur, och finansieras av, samhället. Försvaret är ytterst ett politiskt instrument, vilket ger politikerna ”rätten att ha fel” (Feaver, 2011). Denna utgångspunkt utgör ett fundament i demokratiers civil-militära relationer.

Det här kapitlet synar svenska medborgares uppfattningar om det försvar som formats under 2000-talet. På många sätt skiljer sig detta nya försvar från det försvar de flesta svenskar lärt känna. Hur ser svenskarna på sitt försvar, på uppdraget i Afghanistan och på de svenska dödsfall det inneburit? Har opinionen blivit mer negativ till internationella insatser och hur ser man på de svenskar som deltagit i sådana insatser? Finns det en opinion för att öka försvarsutgifterna, har förtroendet för försvaret ökat efter insatserna i Afghanistan och Libyen, och hur ser svenskarna på att återinföra värnplikten?

Ett tillgängligt, användbart försvar... eller snarare en systemkollaps?

Regeringens beskrivning av försvaret som allt mer modernt, välutrustat och tillgängligt kontrasterar med kritikernas påståenden om försvarspolitiskt haveri och systemkollaps. Verkar då svenskarnas förtroende för försvaret ha påverkats i negativ riktning under det senaste året? Svaret blir ”ja, i någon mån”, för förändringen från förgående år är relativt liten. I årets nationella SOM-undersökning håller den negativa långtidstrenden för försvaret i sig jämfört med förtroendebalansen under 1980- och 1990-talet. Försvarets förtroendebalans är -7, att jämföra med -1 i 2012 års undersökning³. En försiktigt uppåtgående korttidstrend från bottennoteringen 2008 (-22) har därmed brutits. Svenskarnas förtroende för försvaret ligger fortsatt kvar på en klart lägre nivå än förtroendet för exempelvis polisen eller domstolarna (se Sören Holmbergs och Lennart Weibulls kapitel om institutionsförtroende i denna volym).

En annan indikation angående förtroendet för försvaret erhålls genom att studera den största andelen svarande – den som svarar ”varken stort eller litet förtroende”. Enligt Holmberg & Weibull (2013) indikerar detta svar i många fall att den svarande inte upplever sig vara tillräckligt insatt i verksamheten för att ha en åsikt. Svaret indikerar då okunskap eller ett ointresse för försvaret, eftersom intresserade och initierade människor tenderar att oftare uttrycka antingen positiva eller negativa åsikter. Som Figur 1 visar har andelen som varken har stort eller litet förtroende för försvaret ökat sedan det kalla krigets slut 1989-90.

Figur 1 Förändringar i förtroende för försvaret 1986-2013 (procent)

Kommentar: Figuren visar förändringar i andelen som angett "stort" eller "mycket stort förtroende" för försvaret 1986-2013 respektive förändringar i andelen som svarat "varken stort eller litet förtroende" i SOM-insitutets mätningar. Andelen som svarat "litet" eller "mycket litet" förtroende är 31 procent. Frågan lyder: Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete? Antalet svarande för 2013 års undersökning är 4 815.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986-2013.

Förtroendebegreppet är komplext och inrymmer både uppfattningar om hur viktig en institution är och om hur väl den fungerar. Holmberg & Weibull (2013) menar att förtroende är nära knutet till den svarandes *förväntningar* på institutionen, ett *troende i för-väg*. Synen på institutionens *förmåga* att utföra sin uppgift är härvid central, liksom tro på att uppgiften utförs på ett *korrekt/rättvist* sätt och med *medmänsklighet/empati*. Vidare gynnas förtroende av *öppenhet/transparens* och *värdegemenskap*, där även *närhet* tänks bidra till att skapa ökat förtroende.

Efter andra världskriget demokratiserades försvaret och rustades, i bred politisk enighet, upp och blev en integrerad del i det svenska folkhemsbygget. Värnplikten skapade en djupgående relation mellan befolkningen och försvaret. Varje år slussades tiotusentals värnpliktiga tillbaka till det civila, där de hamnade överallt i samhällets olika organisationer. Politiska karriärer inleddes med förtroendeuppdrag i Värnpliktsrådet, arbetsledare på Volvo och SKF var inte sällan gruppchefer i armén, och bland exempelvis lärare, banktjänstemän och egna företagare fanns skyttesoldater, båtförare, fallskärmsjägare och reservofficerare. Värnplikten blev

en gemensam referenspunkt och sågs som en lagom påfrestande förberedelse för arbetslivets krav. Försvarets lärobok *Chefen & ledarskapet* var inte mer inriktad mot våld och förstörelse än att den i oförändrat skick kunde publiceras som civil managementlitteratur. Försvarets många regementen och baser var viktiga arbets- och uppdragsgivare på många orter. De kvinnor som inte själva hade kontakt med försvaret fick ändå ofta en indirekt relation genom de bröder, söner, pappor, män eller pojkvänner som omfattades av värnplikten.

Den vardagliga kontaktytan mellan befolkningen och försvaret är idag, som påpekats, långt mindre än under värnpliktseran. För svenskar över 40 år är det sannolikt svårt att inse riktigt hur mycket mindre. Några få procent av varje årskull ungdomar utbildas militärt idag. Svenska officerstudenter läser vid ett eget lärosäte, utan civila studiekamrater.⁴ Allt färre svenskar har egen erfarenhet av försvaret, är släkt med, eller känner, någon som arbetar där. De flesta regementen och baser är nedlagda. Ord som "lumparhistorier" och "repmanad" blir alltmer meningslösa. Huvuddelen av svenskarnas intryck av försvaret kommer idag via massmedia i form av byråproducerade annonskampanjer (*Vad håller du på med?*) och reklamfilmer. Försvaret konkurrerar idag om främst ungas uppmärksamhet på samma villkor och platser (fysiska och virtuella) som kommersiella aktörer som säljer exempelvis läskedrycker, mobilabonnemang eller löparskor. Hur dessa förändringar på sikt påverkar svenskarnas attityder till försvaret, dess personal och dess uppgifter får framtida SOM-undersökningar utvisa. Ett tema inom studier av civil-militära relationer är risken för militär social isolering, en risk som anses öka i och med övergång till yrkesförsvaret.

Intressant nog är det uttryckta förtroendet för försvaret, liksom förra året, markant större bland de unga (16-29 år) än i de generationer som omfattades av värnplikt. Unga uttrycker överlag ett generellt större institutionsförtroende än vad äldre gör, men ifråga om försvaret är denna skillnad särskilt accentuerad. Hur skall de ungas större relativa förtroende för försvaret tolkas. Indikerar de ungas mer positiva inställning en större kapacitet till nytänkande eller är den snarare ett utslag av naivitet, grundad i bristande erfarenhet och okunskap om försvaret?

Den stora andelen svarande som uppger varken stort eller litet förtroende för försvaret (45 procent) kan tolkas på olika sätt. Svaret behöver inte indikera ointresse, utan det kan delvis tänkas avspegla de starkt kontrasterande beskrivningarna av de försvarsreformer som genomförts under 2000-talet. Försvarspolitikens förespråkare menar att förändringarna skapar exakt den militära förmåga som idag krävs: stående militära förband som är tillgängliga och användbara inom och utanför Sveriges gränser. Slutsatsen är att inslagen väg är rätt sätt att möta en ökad osäkerhet i Sveriges närområde, liksom behovet av att delta i insatser i andra regioner. Försvarspolitikens belackare ger en helt annan bild: ett försvar som präglas av så grava systemfel att det saknar förmåga att möta en kvalificerad motståndare. Ett par debattörer anser Sveriges försvarsförmåga vara den sämsta sedan 1500-talet (Hasselbladh & Petersson, 2014) och en försvarsanalytiker liknar det svenska försvaret vid en Potemkinkuliss (Tunberger, 2013). Försvarsreformer-

nas försvarare är långtifrån svarslösa och påpekar att det forna invasionsförsvaret delvis var en fasadstruktur med pappersförband och att kritikerna förblindats av ”cykelskyttenostalgi” (Edström & Åselius, 2014). Om en svensk korttidsutbildad värnpliktsarmé hade ställts mot en modern angripare hade ”resultatet blivit ett blodbad på unga svenska män” (Norberg, 2014).

Det ligger utanför denna texts ambition att ingående granska dessa kraftigt kontrasterande verklighetsbeskrivningar. I korthet kan konstateras att de ofta berör olika systemnivåer respektive tidsperspektiv. Positiva sidor av försvarsreformerna kan förvisso påvisas: fungerande insatser, välutbildade soldater och modern utrustning i stående förband. Kritikernas påpekanden handlar i regel om för få samt för små militära övningar och annat som saknas ifråga om bredd, volym och vapensystem. Ingen av beskrivningarna saknar således helt belägg.

Riksrevisionen (2014) har granskat försvarsreformerna och konstaterat brister i försvarets förmåga särskilt vid ”höga belastningar eller svårare uppgifter” (läs: ett militärt angrepp mot Sverige). Även styrningen av försvaret kritiseras och Riksrevisionen efterlyser en tydligare prioritering av försvarets olika uppgifter: att genomföra internationella insatser, att hålla beredskap samt hävda Sveriges territoriella integritet, att försvara Sverige mot ett väpnat angrepp samt att ge stöd till samhället vid kriser. Vilka av försvarets uppgifter tycker då svenskarna är de viktigaste?

Inställningen till försvarets uppgifter

Liksom tidigare är noteras en stark uppslutning kring de uppgifter⁵ som har att göra med försvar av Sverige och med humanitära eller fredsbevarande utlandsuppdrag.

Resultatet visar att det finns ett fortsatt starkt stöd för uppgifter som innebär att försvaret skyddar/hjälper det svenska samhället, försvarar Sveriges gränser, deltar i humanitära insatser samt fredsbevarande uppdrag i FN:s regi (alla dessa uppgifter har en opinionsbalans över +65). Ett stöd, om än svagare (+15), ger svenskarna till uppgiften att hindra andra länders ledare att använda våld mot protesterande medborgare. Stödet för denna uppgift har dock tydligt försvagats de senaste två åren (det var +35 år i 2011 års undersökning och +22 i 2012 års undersökning). Inte heller i årets undersökning finns stöd för uppgiften att avsätta ledare i diktaturer (opinionsbalans -44, ned från -28 i 2012 års undersökning).

Med bara nyansskillnader mellan riksdagspartierna blir intrycket att det finns en utbredd samsyn bland svenskarna om försvarets viktigaste uppgifter, och denna syn sammanfaller med försvarets huvudsakliga inriktning under 1900-talets senare del: försvar/skydd av Sverige samt deltagande utomlands i humanitära eller fredsbevarande FN-insatser. Stödet för den nyare typen av internationella uppdrag, att skydda civilbefolkning i en aktiv konflikt, är väsentligt svagare och kan ses i ljuset av hur svenskarna förhåller sig till svenska dödsfall samt till konflikterna i Afghanistan respektive Syrien.

Tabell 1 Uppgifter för försvaret (procent och balansmätt)

	Mycket viktig	Ganska viktig	Inte särskilt viktig	Inte alls viktig	Total % (n)	Balans
Försvara Sveriges gränser mot hot från andra länder	56	29	10	4	100 (1565)	+71
Skydda centrala samhällsfunktioner mot terrorangrepp	67	26	5	2	100 (1570)	+86
Genomföra operationer för att avsätta ledare i diktaturer	9	19	32	40	100 (1554)	-44
Hindra andra länders ledare från att använda våld mot protesterande medborgare	21	37	25	18	100 (1556)	+15
Delta i fredsbevarande operationer i FN:s regi	36	48	12	5	100 (1561)	+67
Delta i humanitära hjälpsatser i andra länder	50	40	8	3	100 (1559)	+79
Bistå civila myndigheter vid krissituationer i Sverige	61	33	5	1	100 (1560)	+88

Kommentar: Frågan lyder: Det har diskuterats vilka uppgifter den svenska försvarsmakten skall ha i framtiden. Hur viktiga anser du att nedanstående uppgifter är? Tabellen redovisar inställningen till olika uppgifter för försvaret i procent samt opinionsbalans (andelen som anger ganska eller mycket viktig minus andelen som anger inte särskilt eller inte alls viktig). Ju mer positiv opinionsbalans för en uppgift, desto viktigare anses den vara. Andelen som inte har någon uppfattning varierar mellan 6 och 18 procent.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

För att börja med Afghanistaninsatsen kan stödet i de nationella SOM-undersökningarna aldrig sägas ha varit starkt. Den svenska insatsen inom ramen för den NATO-ledda *International Security Assistance Force* (ISAF) har förvisso genomförts med FN-mandat, men ändå finns sedan flera år en klar opinion (opinionsbalans +20 i 2012 års undersökning) för att avbryta Sveriges deltagande i den militära insatsen (Ydén & Berndtsson, 2013). Liksom tidigare tycker svenskarna inte att det var fel att initialt sända svensk militär till Afghanistan, men stödet är svagare än tidigare år (se Tabell 2). Vårt att noterat är relativt stora skillnader såväl mellan partisympatisörer och mellan åldersgrupper.

Tabell 2 Bedömning av riktigheten i att sända svensk militär till Afghanistan efter kön, ålder och partisympati (procent och balansmätt)*Påstående:* Det var fel att sända svensk militär till Afghanistan

		Helt riktigt	Delvis riktigt	Delvis felaktigt	Helt felaktigt	Total	Balans
Alla		24	26	30	21	100	-1
Kön	Kvinna	24	29	31	16	100	+6
	Man	24	24	29	24	100	-5
Ålder	16-29 år	11	29	41	19	100	-20
	30-49 år	18	20	34	28	100	-24
	50-64 år	27	31	26	16	100	+16
	65-85 år	31	26	24	19	100	+14
Parti	V	47	23	17	13	100	+40
	S	24	31	28	16	100	+11
	C	17	24	39	20	100	-18
	Fp	22	14	31	33	100	-28
	M	14	25	37	24	100	-22
	Kd	16	36	22	27	100	+3
	Mp	19	27	32	21	100	-7
	SD	39	20	21	20	100	+18

Kommentar: Tabellen redovisar bedömning av påståendet i procent och med balansmätt (förklaring av balansmätt, se figur 1). Tabellen inkluderar inte de som angett svarsalternativet "ingen uppfattning" (totalt 25 procent av de svarande angav detta alternativ). Antalet svarande för gruppen samtliga är 1 558.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Svenskarnas uppslutning bakom Afghanistaninsatsen förblev överlag relativt återhållsen. Den geografiska närheten till USAs "krig mot terrorism" (*Operation Enduring Freedom*) och det initialt anförda motivet (att förhindra terrorattacker mot Sverige) övertygade knappast en befolkning som var mer van vid TV-bilder med blåbas-kerprydda svenskar utplacerade för att "bevara fred" på en stilleståndslinje mellan olika konfliktparter. I ISAF blev svenskarna istället en av konfliktparterna och nyhetsinslagen från Afghanistan kom alltmer att börja likna utländska TV-reportage om t ex brittiska eller amerikanska trupper i Irak. Förändringen avspeglades även på titelnivå: *Fredsstyrkan* (TV4 2008) blev *Krig för fred* (SVT 2011). När svenskar allt oftare rapporterades bli indragna i strid, och flera svenskar dödades, framstod uppdraget knappast som en fredsoperation. Svenskarna fick istället se ett krig i TV och tidningar, om än inte på svenska gator och torg. Men Stockholm, Göteborg och Borlänge var i krig på liknande sätt som exempelvis Oslo, London eller Odense. Även om försvaret klarade uppdraget i Afghanistan, var det ett uppdrag som den svenska opinionen i allt mindre utsträckning stödde.

Liksom i föregående års undersökningar anser svenskarna inte att militära insatser utomlands är värda risken att svenska soldater skadas eller dödas.

Tabell 3 Svenska folkets inställning till att svenskar skadas eller dödas i utlandsinsatser efter kön, ålder, partisympati och förtroende för försvaret 2013 (procent och balansmätt)

Påstående: De militära insatserna utomlands är värda risken att svenska soldater skadas eller dödas.

		Helt riktigt	Delvis riktigt	Delvis felaktigt	Helt felaktigt	Total	Balans
Alla		9	24	19	48	100	-34
Kön	Kvinna	6	16	17	60	100	-55
	Man	12	31	20	38	100	-15
Ålder	16-29 år	10	25	29	36	100	-30
	30-49 år	13	34	18	35	100	-6
	50-64 år	6	17	18	58	100	-53
	65-85 år	8	20	14	58	100	-44
Parti	V	6	12	19	63	100	-64
	S	7	17	18	58	100	-52
	C	6	14	28	53	100	-61
	Fp	10	36	16	38	100	-8
	M	13	32	19	36	100	-10
	Kd	4	21	26	49	100	-50
	Mp	9	35	21	35	100	-26
	SD	11	12	15	61	100	-53
Förtroende för försvaret	Mycket stort förtroende	17	25	18	40	100	-16
	Ganska stort förtroende	13	31	18	38	100	-12
	Varken stort eller litet förtroende	7	22	19	52	100	-42
	Ganska litet förtroende	7	25	21	47	100	-36
	Mycket litet förtroende	8	13	10	69	100	-58

Kommentar: Tabellen visar bedömning av ett påstående om värdet av militära insatser utomlands kontra risken att svenska soldater skadas eller dödas. Fördelning av andel svarande i procent samt skillnaden mellan de som anser att påståendet är riktigt minus de som anser att det är felaktigt (balansmätt, andelen positiva svar minus andelen negativa svar). Ju mer negativ balans, desto mindre stöd för påståendet. Procentbasen inkluderar inte de som angivit alternativet "ingen uppfattning" (25 procent av de svarande angav detta alternativ). Antalet svarande för gruppen samtliga är 1 560.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Givet oviljan att riskera svenska skador eller dödsfall men samtidigt ett stöd för internationella humanitära insatser och fredsbevarande uppdrag, hur ser då opinionen ut ifråga om deltagande i en eventuell militär insats i krigets Syrien? Inbördeskrig har pågått där sedan 2011 och beräknas nu ha skördat omkring 150.000 liv, varav många fallit offer för rena massakrer och där även giftgas använts. Miljontals invånare har flytt ut landet och ännu fler lever i livsfara som flyktingar i sitt eget land.

Tabell 4 Svenska folket stöd för en eventuell framtida militär insats i Syrien efter kön, ålder och partisympati (procent)

		Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Total
Alla		3	12	23	22	40	100
Kön	Kvinna	2	8	23	25	42	100
	Man	4	15	24	19	38	100
Ålder	16-29 år	4	15	28	19	34	100
	30-49 år	4	16	25	22	33	100
	50-64 år	2	9	26	25	39	100
	65-85 år	3	10	16	21	50	100
Parti	V	1	6	14	19	60	100
	S	4	11	23	21	41	100
	C	2	7	24	33	35	100
	Fp	7	17	17	26	33	100
	M	2	15	28	24	31	100
	Kd	2	11	31	19	37	100
	Mp	5	15	27	22	31	100
	SD	4	10	12	16	57	100

Kommentar: Tabellen visar åsikter i frågan om ett svenskt deltagande i en eventuell militär insats i Syrien. Påståendet svarspersonerna fick ta ställning lyder: "Sverige bör delta i en eventuell militär insats i Syrien". Fördelning av andel svarande i procent. Procentbasen inkluderar inte de som valt svarsalternativet "ingen uppfattning" (17 procent angav detta alternativ). Antalet svarande för gruppen samtliga är 1 560.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Resultatet visar att den svenska opinionen är tydligt negativ till ett eventuellt svenskt deltagande. En majoritet, 62 procent, tycker att det är ett dåligt förslag och endast 15 procent ställer sig positiva. Hos båda könen, i alla åldersgrupper och bland alla partiers sympatisörer finns ett klart motstånd mot en eventuell svensk Syrieninsats. Den svenska befolkningen är positiv till internationella uppdrag, men inte om dessa är farliga och krigsliknande.

Ukrainakrisen och de politiska utspelen i dess efterföljd förefaller ha ökat betoningen av uppgiften att försvara Sverige. Därmed har försvarspolitikens inriktning tagit minst ett halvt steg tillbaka i riktning mot den uppfattning som under lång tid var brett förankrad i de politiska partierna, inom försvaret och hos befolkningen i övrigt. Afghanistan- och Libyeninsatserna vann i bästa fall ett villkorat stöd i opinionen och blev dessutom föremål för parlamentarisk oenighet och förvecklingar på ett sätt som sällan präglade traditionella FN-uppdrag (Ydén och Berndtsson 2012). Inför den nygamla situationen att Ryssland seglar upp som ett tänkbart militärt orosmoln i Europa har således riksdagens partier och befolkningen åter hamnat mer på samma linje ifråga om försvaret. Men trots detta är enigheten på försvarsområdet långtifrån total.

Tre tvistefrågor har aktualiserats i och med den större tonvikten på uppgiften att förvara Sverige mot ett militärt angrepp. Den första är frågan om svenskt NATO-medlemskap, den andra är beslutet att lämna värnplikten och den tredje är storleken på försvarsanslaget. Här återfinns tydliga skiljelinjer, inte sällan längs den politiska vänster-höger-skalan. Folkpartiet och Moderaterna är positiva till ett svenskt NATO-medlemskap medan Socialdemokraterna, Vänsterpartiet och Miljöpartiet är motståndare. Gissningsvis står försvarspolitikerna nu inför en period då NATO-frågan kommer att vara aktuell under överskådlig tid (se Bjereld, denna volym). I värnpliktsfrågan är situationen likartad: den borgerliga alliansen beslutade med knapp marginal i riksdagen 2010 att övergå till yrkesförsvaret, vilket inte minst Socialdemokraterna och Vänsterpartiet motsatte sig. Bland svenskarna har värnpliktens avskaffande inte blivit någon stor fråga. I 2011 års nationella SOM-undersökning var opinionens inställning ifråga om värnpliktens återinförande jämnt fördelad mellan för, emot och "varken eller". Har svenskarnas åsikt i frågan förändrats i ljuset av debatten om försvaret?

Förslaget att återinföra den allmänna värnplikten uppfattas positivt av 40 procent av de svarande, medan 31 procent tycker att det är ett dåligt förslag. Värnpliktsförespråkarna har således ökat i antal, om än i relativt begränsad skala. Aningen paradoxalt är stödet bland Moderater, Kristdemokrater och Centerpartister tydligt större än det hos Vänsterpartister och Socialdemokrater, trots att det var regeringspartierna som avskaffade värnplikten mot oppositionens vilja (se tabell 5). I denna fråga går således flertalet riksdagspartier i otakt med sina sympatisörer. Frånsett partilinjer bör noteras att en återinförd värnplikt uppfattas minst positivt av just den grupp svarande som främst skulle beröras. I ålderskategorin 16-29 år anser hela 42 procent att förslaget är dåligt. Går man istället till den äldre generationen, 65-85 år, anser hela 53 procent att återinförd värnplikt vore bra. 2013 års siffror indikerar också en ökning i andelen som är positiva till att återinföra värnplikten. Förtroendebalansen har förändrats från -6 år 2011 till +9 år 2013. Resultatet indikerar en minskad samsyn mellan befolkning och regering gällande hur soldater skall rekryteras till det svenska försvaret.

Tabell 5 Svenskarnas inställning till att återinföra den allmänna värnplikten efter kön, ålder och partisympati (procent och balansmätt)

		Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Total	Balans
Alla		16	24	28	15	16	100	+9
Kön	Kvinna	13	24	32	14	16	100	+7
	Man	20	25	24	15	16	100	+14
Ålder	16-29 år	13	14	31	20	22	100	-15
	30-49 år	15	21	28	18	19	100	-1
	50-64 år	16	25	30	12	17	100	+12
	65-85 år	20	33	26	12	10	100	+31
Parti	V	15	19	27	20	19	100	-5
	S	14	25	32	14	14	100	+11
	C	18	30	26	11	16	100	+21
	Fp	17	17	23	22	20	100	-8
	M	18	27	28	13	14	100	+18
	Kd	17	30	30	14	9	100	+24
	Mp	8	18	25	22	28	100	-24
	SD	29	23	27	9	12	100	+31

Kommentar: Tabellen visar stöd och motstånd till förslaget att återinföra allmän värnplikt. Förslaget svarspersonerna fick ta ställning lyder: "Återinföra den allmänna värnplikten". Fördelning av andel svarande i procent. Antalet svarande för gruppen samtliga är 1 589.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Den tredje politiska tvistefrågan är försvarsanslaget. Opinionsundersökningar gjorda i Ukrainakrisens spår har visat att en stor andel av befolkningen nu vill öka försvarsanslagen (DN 2014-05-01). Någon motsvarande indikation syns inte i den nationella SOM-undersökningen, som dock genomfördes innan krisens början. I 2013 års undersökning anger 30 procent av befolkningen att de stödjer ett förslag om att minska försvarsutgifterna. En ungefär lika stor andel (31 procent) anger att förslaget är dåligt eller mycket dåligt. Om en majoritet av svenskarna skulle börja förorda ökade resurser till försvaret, så vore det ett trendbrott i förhållande till tidigare SOM-undersökningar (liksom till resultaten i *Transatlantic Trends 2012* samt *Transatlantic Trends 2013*). Huruvida Ukrainakrisen och andra händelser mer varaktigt har påverkat svenskarnas uppfattning i frågan kan nästa års SOM-undersökning indikera.

Avslutningsvis återvänder vi till kapitlets startpunkt och de civil-militära relationerna, som kan betraktas som graden av samsyn om försvaret mellan politiker, militärer och den övriga befolkningen. Efter att under några år ha avvikit från svenskarnas uppfattning om försvaret och dess viktigaste uppgifter, verkar försvars-

politiken nu åter närma sig den inriktning försvaret traditionellt har haft. Men relationen mellan svenskarna och försvaret har ändå förändrats på ett avgörande sätt i och med införandet av yrkesförsvaret. De traditionella mekanismerna som skapade en vardaglig folkförankring är borta. Om inte nya kontaktytor mellan försvaret och samhället skapas, riskerar försvaret att med tiden bli en angelägenhet för en mycket liten grupp i samhället.

Försvarets mer stridsintensiva utlandsuppdrag under det senaste decenniet har varit av en ovan och främmande art. Att Sverige de facto deltagit i krigföring har kanske inte riktigt sjunkit in i vårt kollektiva medvetande, enligt Wilhelm Agrell: ”Med Afghanistan förändrades mycket i den svenska säkerhetspolitiska och militära referensramen, så mycket att det kan vara svårt att upptäcka och bearbeta” (Agrell 2013: 331). Den nyvaknade försvarsdebatten om bristen på incidentberedskap, om Gotlands betydelse och om Rysslands nya militära satsningar har på några veckor genererat betydligt fler spaltmeter och mer politisk debatt än många års skarpa uppdrag i Afghanistan och i Afrika. Medan Sveriges kliv över krigströskeln i Afghanistan väsentligen togs under tystnad, verkar den mer hemvana fredstida övningsverksamheten och försvarsplaneringen framlocka större diskussionsvilja. Sannolikheten minskar därmed för att många av de frågor som bör ställas mot bakgrund av det senaste decenniets militära insatser verkligen blir ställda och besvaras. Sverige avslutar efter 12 år sin del i den NATO-ledda insatsen i Afghanistan. Huruvida det inom överskådlig framtid kommer att bli aktuellt att åter delta i något liknande uppdrag är högst osäkert.

Noter

- ¹ Flygvapenofficeren Carl Bergqvists blogg *Wisemans Wisdoms* har under flera år tillhandahållit läsvärda analyser av försvarspolitik och tillståndet inom försvaret.
- ² SVT Agenda söndagen 4 maj 2014.
- ³ Balansmättet visar andelen som har ganska eller mycket stort förtroende minus dem som har ganska eller mycket litet förtroende. Mättet kan variera mellan 100 (alla svarspersoner anger stort eller mycket stort förtroende) och -100 (alla svarspersoner anger ganska litet eller mycket litet förtroende).
- ⁴ Yrkesförsvarets civil-militära utmaningar diskuteras i *The Professional Soldier* (1960/1971) av Morris Janowitz, en av den militära professionsteorins upphovsmän. I en nyskriven prolog inför USAs övergång till yrkesförsvaret rekommenderade Janowitz 1971 en rad åtgärder för att minska risken för en oönskad civil-militär utveckling: a) Ett års civila universitetsstudier för kadetter vid militära lärosäten, b) ökad rekrytering via *Officer Candidate School* (för sökande med universitetsutbildning), c) tidsbegränsade karriärer (5 år resp 10 år) för en andel av officerskåren, d) viss externrekrytering till officerstjänster

på mellannivå, e) en reformerad militär rättskipning, f) inrättande av en militär ombudsmannafunktion. (Janowitz 1960/1971). Resonemangets fokus på officerskåren beror både på att den utgör militärorganisationens maktmässigt dominerande kategori och på att den traditionellt ansvarar för civil-militära relationer (medan specialist-/underofficerskategorin primärt skall fokusera militärprofessionellt hantverkskunnande inom olika praktikfält). Se även Ricks (2009).

- ⁵ Uppgiftsformuleringarna är hämtade från den brittiska undersökningen *British Social Attitudes*.

Referenser

- Agrell, W. (2013) *Ett krig här och nu. Sveriges väg till väpnad konflikt i Afghanistan*. Atlantis, Stockholm.
- British Social Attitudes* (2012) "The UK's Armed Forces: Public support for the troops but not their missions?" (p. 138-154, Rachael Gribble, Simon Wessely, Susan Klein, David A. Alexander, Christopher Dandeker & Nicola T. Fear) http://bsa-29.natcen.ac.uk/media/13421/bsa29_full_report.pdf
- Edström, H. & Åselius, G. (2014) "Sverige mer skyddat mot väpnat angrepp än någonsin" DN Debatt 10 mars 2014 <http://www.dn.se/debatt/sverige-mer-skyddat-mot-vapnat-angrepp-an-nagonsin/>
- Feaver, P. (2011) The Right to Be Right. Civil-Military Relations and the Iraq Surge Decision. *International Security*, Vol. 35, No. 4 (Spring 2011), pp. 87-125
- Försvarsdepartementet (2014) *Försvaret av Sverige – Starkare försvar för en osäker tid*. Ds 2014:20.
- Hasselbladh, H & Petersson, M. (2014) "Svensk försvarsförmåga den sämsta sedan 1500-talet" DN Debatt 6 mars 2014 <http://www.dn.se/debatt/svensk-forsvarsformaga-den-samsta-sedan-1500-talet/>
- Holmberg, S. & Weibull, L. (2013) Det viktiga institutionsförtroendet *Vägskäl : 43 kapitel om politik, medier och samhälle*, Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), s. 225-246
- Holmström, M. (2013) "Ryskt flyg övade anfall mot Sverige". *Svenska Dagbladet* 2013-04-22 http://www.svd.se/nyheter/inrikes/ryskt-flyg-ovade-anfall-mot-sverige_8108894.svd
- Janowitz, M. (1960/1971) *The Professional Soldier. A Social and Political Portrait*. New York: The Free Press.
- Norberg, J (2014) "Värnplikten var tvångsarbete", *Metro* 29 januari 2014 <http://www.metro.se/kolumner/johan-norberg-varnplikten-var-tvangsarbete/EVHnaC!8MCZh3T69EBtQ/>
- Ricks, T. (2009) "Why we should get rid of West Point". *Washington Post* 19 April 2009. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/04/16/AR2009041603483.html>

- Riksrevisionen (2014) *Försvaret – en utmaning för staten. Granskningar inom försvarsområdet 2010-2014*. Riksdagen.
- Schiff, R. (2009) *The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations*. Routledge.
- Sveriges Radio (2009) ”Regeringen smyger Sverige in i NATO”, SR 19 oktober 2009 <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3993&artikel=3177812>
- SVT (2011) *Krig för fred*.
- Transatlantic Trends 2012, Key Findings Report*. <http://trends.gmfus.org/files/2012/09/TT-2012-Key-Findings-Report.pdf>
- Transatlantic Trends 2013, Key Findings Report*. <http://trends.gmfus.org/files/2013/09/TTrends-2013-Key-Findings-Report.pdf>
- Tunberger, J. (2013) ”Sveriges försvar på väg mot systemkollaps” *Huvudstadsbladet* (Finland) <http://hbl.fi/bakgrunden/2013-04-30/444786/sveriges-forsvar-pa-vag-mot-systemkollaps>
- TV4 (2008) *Fredsstyrkan*.
- Winnerstig, M. (2013) ”Inbördeskrig i försvarspolitiken”, *Frivärld* 15 januari 2013 <http://www.frivarld.se/magasin/inbordeskrig-i-forsvarspolitiken/>
- Ydén, K. & Berndtsson, J. (2013) ”Efter Afghanistan? Försvaret, Kriget och Svenskarna.” i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red.) *Vägskaäl*. Göteborgs universitet: SOM-institutet, s. 617-629.
- Ydén, K. & Berndtsson, J. (2012) ”När kriget kommit: Svenskarna och den nya försvarspolitiken.” i Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik och Annika Bergström (red.), 2012: *I framtidens skugga*. SOM-institutet: Göteborg, s. 501-512.
- Ydén, K. & Hasselbladh, H. (2010) *En kår på rätt kurs? En ESO-rapport om försvarets framtida kompetensförsörjning*. Regeringskansliet (ESO-rapport 2010:1)

MINSKAT STÖD FÖR ÖVERVAKNING OCH TVÅNGSMEDEL

ULF BJERELD OCH HENRIK OSCARSSON

”Våld kan endast mötas med våld. Om den demokratiska staten vill bestå, måste den med alla medel försvara sig mot våldsangrepp och har därmed icke brutit något mot sina egna principer.”

(Ross 1948:169)

Med vilka medel kan en demokratisk rättsstat försvara sig mot inre och yttre fiender utan att förlora sin själ? Frågeställningen är klassisk inom juridik, rättsfilosofi och statsvetenskap. Den knyter an till ständigt närvarande motsättningar i den demokratiska rättsstaten, till frågor som rör det grundläggande samhällskontraktet mellan stat och medborgare. I tider då den demokratiska staten är hotad: Har den då rätten på sin sida att inskränka sina egna medborgares fri- och rättigheter? (Ross 1948; Lustgarten & Leigh 1994).

Den danske juristen och rättsfilosofen Alf Ross (1899-1979) intar en bestämd uppfattning i frågan om huruvida demokratiska stater får ta till svärdet när den är hotad. Hans klassiker ”Varför demokrati?” skrevs 1948 strax efter ett förödande världskrig. Ross ser inga hinder för en demokratisk rättsstat att försvara sig med alla medel mot inre och yttre fiender. Krigsåren hade i många demokratiska länder medfört avsevärda avsteg från fri- och rättigheter. De krigande demokratiska staternas användande av tvångsmedel som post- och paketkontroll, censur, åsiktsregistrering och telefonavlyssning blev en del av krigföringen som sannolikt hade ett stort opinionsstöd i de krigsdrabbade befolkningarna.

I det här kapitlet analyseras utvecklingen av svenska folkets syn på statens användande av tvångsmedel när den nationella säkerheten är hotad. Medborgarnas acceptans för inskränkningar i fri- och rättigheter är viktigt att undersöka systematiskt av flera skäl. Det ger en direkt avläsning på hur stark ställning grundläggande fri- och rättigheter har i samhället. Mer indirekt är mätningarna tänkta att kunna skvallra om hur demokratins medborgare för tillfället önskar att balansera fri- och rättigheter mot nationella säkerhetsvärden.

Svensk övervakning

I vårt eget land finns en lång historia av statlig övervakning av de egna medborgarna. Det är lätt att döma dåtiden med nutida ögon. I historiens ljus är det möjligt att

begripa varför hotbilder från tidiga kalla kriget bet sig fast och institutionaliserades i de militära och polisiära säkerhetstjänsterna. I efterhand kan vi uppröras över iveren hos dåtidens Statspolis att använda tekniska nymodigheter – då handlade det om dimafonapparater, ett slags grammofonspelare för ljudupptagning – för att genomföra telefonavlyssning av personer som betraktades som subversiva hot eller misstänktes för brott mot rikets säkerhet. Den slentrianmässiga tillståndsgivningen för telefonavlyssning och en oproportionell användning av personalkontroll (försvarsmaktens underrättelseavdelning hade vid 1950-talets mitt ett personregister med 200 000 svenskar) är ett arv från det kalla kriget som krävde sina offer. Offren för statens övervakning och personalkontroll – oskyldiga människor som ovetandes förvägrades anställningar, utbildningar eller befordringar – hade vi liten kännedom om före den samtidshistoriska forskningen på området (Hjort 1998; Ekengren & Oscarsson 2002).

Diskussionen om övervakning och användande av tvångsmedel är ständigt aktuell, särskilt mot bakgrund av nya tekniska landvinningar. I informationssamhället är staters och företags möjligheter att övervaka människor större än någonsin. Information som medborgarna ständigt och frivilligt delar med sig har en stor potential att missbrukas. Övervakningskameror kan framgångsrikt identifiera människor på ansikten och gångstilar. Bärbara enheter som mobiltelefoner och surfplattor kan användas för att geografiskt spåra rörelsemönster, och potentiellt också för att avlyssna och filma. Man kan inte låta bli att fundera på hur dessa möjligheter till övervakning hade kommit till användning i ett läge där hotbilderna varit lika starka och tydliga som under det tidiga 1950-talet. Historien lär oss att det aldrig hänt att demokratiska rättsstater inte tagit vara på nya tekniska innovationer för övervakning. Nya mätningar (se Annika Bergströms kapitel om nätoro i denna volym) gör gällande att vi idag inte är särskilt bekymrade över hur vi sprider information om oss själva på nätet.

Allt mer restriktiv inställning till tvångsmedel

Vid tre tillfällen det senaste decenniet har SOM-institutet ställt frågor om vilka metoder som bör kunna användas för att motverka hot mot Sveriges nationella säkerhet. Frågebatteriet tillkom från början inom ramen för forskningsprogrammet *Övervakningshistoria*¹ och har analyserats tidigare i SOM-sammanhang, först mot bakgrund av terroristattacken mot World Trade Center den elfte september 2001 och sedan mot bakgrund av diskussionerna om lagen om signalspaning, eller den så kallade FRA-lagen 2008 (Ekengren & Oscarsson 2003; Bjereld & Oscarsson 2009).

Sedan föregående mätning 2008 har debatten om övervakningssamhället genom Wikileaks och Edward Snowdens avslöjanden nått en global nivå. Wikileaks offentliggör hemligstämplade dokument i syfte att avslöja oetiskt beteende av regeringar och företag, och arbetar för fri tillgång till information som uppfattas vara av allmänintresse. Genom sin verksamhet har Wikileaks bidragit till att frågan

om övervakning av enskilda medborgare hamnat högt upp på den politiska dagordningen. Edward Snowden är en tidigare CIA-anställd som avslöjat existensen av storskaliga och hemliga övervakningsprogram, använda i första hand av olika amerikanska myndigheter. Snowdens avslöjanden har föranlett en global debatt om USA:s övervakningsmetoder och andra staters delaktighet i denna övervakning. Den kontroversiella Ipred-lagen, som tvingar internetoperatörer att lämna ut uppgifter om enskilda internetanvändares IP-adresser vid misstanke om till exempel upp- eller nedladdning av upphovsrättsligt skyddat material, har också bidragit till att övervakningsfrågorna kommit i fokus under de senaste åren.

Hur har då den växande debatten internationellt och i Sverige om övervakningsfrågor påverkat den svenska opinionens inställning till statliga myndigheters användning av olika tvångsmedel mot medborgarna? I tabell 1 redovisas andelen svenskar som i 2002, 2008 och 2013 års SOM-undersökningar uppgett att olika tvångsmedel alltid bör kunna användas, användas i undantagsfall, eller aldrig bör kunna användas när nationens säkerhet är hotad. Opinionsbalansen visar andelen alltid-svar minus andelen aldrig-svar. Negativa balansmått betyder att ett flertal anser att tvångsmedlet aldrig bör kunna användas. Positiva balansmått innebär att ett flertal anser att tvångsmedlet alltid bör kunna användas.

En första fråga som omedelbart inställer sig är om medborgare över huvudtaget kan ha genomtänkta uppfattningar i svåra bedömningsfrågor om den demokratiska rättsstatens användande av tvångsmedel? Frågor om övervakning dyker upp då och då men kan inte sägas vara särskilt central i den svenska samhällsdebatten. Vad som talar för att respondenterna har uppfattningar är att andelen som använder sig av svarsalternativet "Ingen uppfattning" är relativt låg, mellan 2-14 procent för de olika tvångsmedlen under åren. Vad som talar emot en sådan tolkning är att mittenkategorin "... endast i undantagsfall" mycket flitigt används för många av tvångsmedlen, vilket skulle kunna tyda på att detta alternativ används som ett flyktalternativ av dem som inte har kristalliserade åsikter. Ett tredje evidens som talar för att det existerar gott om strukturerade uppfattningar om tvångsmedel i befolkningen är att de sex-sju indikatorerna på tvångsmedelsanvändning tillsammans bildar ett utmärkt index med god skalbarhet.²

Resultaten från 2013 års SOM-undersökning erbjuder såväl bekräftelser som nyheter när det gäller svenska folkets inställning till tvångsmedel (se tabell 1 och figur 1). Det finns som tidigare en stor acceptans i befolkningen för användandet av tvångsmedel som kameraövervakning, telefonavlyssning och post- och paketkontroll när nationens säkerhet är hotad. Andelen som anser att kameraövervakning aldrig bör kunna användas är så låg som två procent. För post och paketkontroll och telefonavlyssning är det 10 procent som anser att dessa tvångsmedel aldrig bör kunna användas. Tre av tvångsmedlen möter som tidigare ett mycket starkt avståndstagande. Hit hör censur, mötesförbud och åsiktsregistrering (64, 59 respektive 54 procent anser att det aldrig bör kunna användas). När det gäller övervakning av all tele- och datatrafik till och från Sverige är opinionen mer delad. Tjugofyra

Tabell 1 Svenska folkets inställning till olika tvångsmedel, 2002, 2006 och 2013 (procent)

Tvångsmedel	Bör alltid kunna användas	Bör kunna användas, men endast i undantagsfall	Bör aldrig kunna användas	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svars-personer	Opinionsbalans alltid-aldrig
Asiktsregistrering							
2002	8	36	46	10	100	1 667	-38
2008	5	33	52	10	100	1 544	-47
2013	4	28	54	14	100	1 636	-50
Censur i press, radio och TV							
2002	9	28	55	8	100	1 674	-46
2008	6	23	63	8	100	1 547	-57
2013	5	21	64	10	100	1 646	-59
Förbud mot demonstrationer och möten							
2002	9	46	39	7	100	1 679	-30
2008	5	42	46	7	100	1 552	-41
2013	5	26	59	10	100	1 650	-54
Telefonavlyssning							
2002	24	67	6	3	100	1 683	+18
2008	20	68	8	4	100	1 551	+12
2013	15	69	10	6	100	1 656	+5
Post- och paketkontroll							
2002	24	60	11	5	100	1 675	+13
2008	17	64	13	6	100	1 548	+4
2013	24	59	10	7	100	1 646	+14
Kameraövervakning av offentliga platser							
2002	47	46	4	3	100	1 692	+43
2008	61	34	3	2	100	1 558	+58
2013	57	37	2	4	100	1 658	+55
Övervakning av all tele- och datatrafik till och från Sverige							
2008	18	54	21	7	100	1 558	-3
2013	12	54	24	10	100	1 657	-12

Kommentar: Frågan lyder: "Vilka av följande metoder tycker Du bör kunna användas för att motverka hot mot Sveriges nationella säkerhet?". De olika tvångsmedlen har i tabellen rangordnats efter andelen som svarat "bör alltid kunna användas". Opinionsbalansmättet beräknas genom att subtrahera andelen "bör aldrig kunna användas" från procentandelen "bör alltid kunna användas".

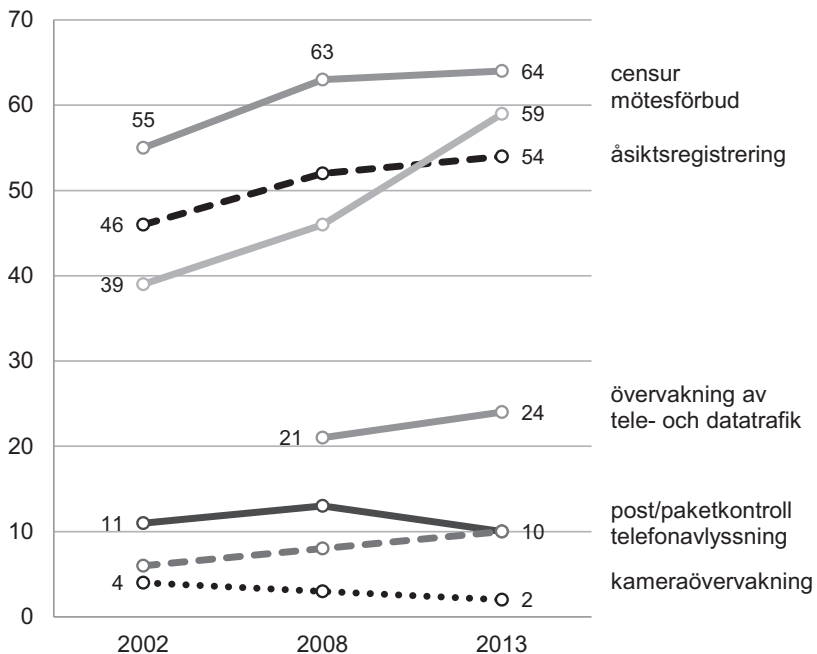
Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2002, 2008 och 2013.

procent uppger i 2013 års undersökning att denna typ av övervakning aldrig bör kunna användas när Sveriges nationella säkerhet är hotad.

Förändringarna över tid är spännande eftersom de talar ett tydligt språk. Inställningen till censur, åsiktsregistrering, övervakning av tele- och datatrafik och telefonavlyssning har alla rört sig i mer restriktiv riktning mellan 2002 och 2013. Men framför allt har svenska folket blivit avsevärt mer restriktiva när det gäller användningen av tvångsmedlet mötesförbud. Andelen som anser att mötesförbud aldrig bör kunna användas har ökat från 39 procent i vår första mätning 2002 till 59 procent 2013. Sammantaget har inställningen till tvångsmedel blivit mer skeptisk bland svenskarna under det senaste decenniet.

För kameraövervakning går utvecklingen i motsatt riktning. Svenska folket har blivit något mer accepterande i sin inställning till användande av kameraövervakning. Förändringen i vår skattning av andelen ”aldrig” från 4 till 2 procent mellan 2002 och 2013 kan tyckas liten, men den är statistiskt signifikant ($p < .001$).

Figur 1 Andel som anser att olika tvångsmedel aldrig bör kunna användas för att motverka hot mot Sveriges nationella säkerhet 2002-2013 (procent)

Kommentar: Frågan lyder ”Vilka av följande metoder tycker du bör kunna användas för att motverka hot mot Sveriges nationella säkerhet?”. Se tabell 1 för detaljer om antal svarande.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2002, 2008 och 2013.

Inställningen till olika tvångsmedel är inte lika i alla befolkningsgrupper. Vi vet sedan tidigare att kön, ålder, utbildning, vänster-högerorientering och partisympatier har betydelse för graden av acceptans när det gäller tvångsmedelsanvändning (Eken-gren & Oscarsson 2003). Resultaten har vi här valt att sammanfatta i en multipel regressionsanalys där vi har möjlighet att samtidigt undersöka olika förklaringar till svenska folkets attityder till användandet av olika tvångsmedel (se tabell 2).

Resultaten visar att kvinnor allt annat lika tenderar att få en lägre poäng på vårt tvångsmedelsindex än män ($b=-.05$). Det betyder att kvinnor är mindre restriktiva till användande av tvångsmedel. Könsskillnaderna tycks vara särskilt stora när det gäller censur och mötesförbud.

När det gäller åldersskillnader ser mönstren lite olika ut beroende på vad det är för tvångsmedel som undersöks. Yngre (18-30 år) är mer restriktiva än medelålders och äldre när det gäller kameraövervakning, telefonavlyssning och övervakning av data- och teletrafik till och från Sverige ($b=+.10$, $+.09$ respektive $+.13$), medan de tenderar att vara signifikant mindre restriktiva till åsiktsregistrering och mötesförbud ($b=-.04$ respektive $-.03$).

Resultaten visar också förväntade skillnader mellan personer med olika utbildningsnivå. Analysen av tvångsmedelsindex visar att högutbildade tenderar att vara mer restriktiva till tvångsmedelsanvändning ($b=+.05$) än lågutbildade och medelutbildade, samtidigt som lågutbildade är mer tillåtande ($b=-.06$).

Ideologisk orientering har också betydelse och det gäller attityder oavsett vilka typer av tvångsmedel saken gäller. Att identifiera sig till vänster betyder högre grad av restriktivitet ($-.06$) medan högerorientering innebär en mer accepterande hållning ($+.05$).

Även om vi kontrollerat för vänster-högerideologi i modellen ser vi ändå att det också finns signifikanta skillnader mellan olika grupper av partisympatisörer. Referenskategori i analysen är Vänsterpartiets sympatisörer. Folkpartiets och Miljöpartiets sympatisörer skiljer sig inte från V-sympatisörerna i sådan omfattning att det ger upphov till signifikanta skillnader. Dessa tre grupper av partisympatisörer tillhör alltså de mer restriktiva till tvångsmedelsanvändning. Socialdemokraternas, Centerpartiets, Moderaternas och Kristdemokraternas sympatisörer är signifikant mer restriktiva än FP-, V- och MP-sympatisörerna och utgör här en andra gruppering. Sverigedemokraternas sympatisörer tillhör den grupp av partisympatisörer som är mest tillåtande när det gäller användandet av tvångsmedel ($b=-.11$).

Analysen i tabell 2 är genomförd på data från 2002, 2008 och 2013 års SOM-undersökningar. Skillnaderna i inställning mellan olika undersökningsår bekräftar den trend vi sett mot en allt mer restriktiv inställning till tvångsmedel. Respondenter som svarat på frågorna 2008 har högre värde på vårt tvångsmedelsindex – och är följaktligen mer restriktiva till tvångsmedel – än de som besvarat frågorna 2002 ($b=+.03$), och 2013 års respondenter är ännu mer restriktiva ($b=+.05$). Förändringarna mellan 2002, 2008 och 2013 års undersökningar är alla statistiskt säkerställda.

Tabell 2 Regressionsanalys av inställning till olika tvångsmedel 2002-2013 (ostandardiserade regressionskoefficienter)

	Kamera- över- vakning	Telefon- av- lyssning	Åsikts- registre- ring	Post- och paket- kontroll	Censur i press, radio och tv	Mötes- förbud	Signal- spaning	Tvångs- medels- index
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(1-7)
Undersökningsår 2008	-0.05 ***	+0.05 ***	+0.06 ***	+0.04 ***	+0.05 ***	+0.05 ***	-0.04 ***	+0.03 ***
Undersökningsår 2013	-0.04 ***	+0.09 ***	+0.08 ***	-0.01	+0.06 ***	+0.06 ***	-	+0.05 ***
Kvinna	-0.05 ***	-0.00	-0.03 ***	-0.04 ***	-0.10 ***	-0.10 ***	-0.03 ***	-0.05 ***
Ålder								
Yngre (18-30 år)	+0.10 ***	+0.09 ***	-0.04 ***	+0.06 ***	-0.03 **	-0.03 **	+0.13 ***	+0.04 ***
Äldre (60-85 år)	-0.02 **	-0.01	+0.01	+0.06 ***	-0.00	-0.00	+0.01	+0.00
Utbildning								
Låg utbildning	-0.02 *	-0.03 ***	-0.06 ***	-0.05 ***	-0.08 ***	-0.08 ***	-0.09 ***	-0.06 ***
Hög utbildning	+0.01	+0.02 **	+0.06 ***	+0.03 ***	+0.10 ***	+0.10 ***	+0.05 ***	+0.05 ***
Ideologi								
Vänster	+0.03 **	+0.02 *	+0.06 ***	+0.04 ***	+0.07 ***	+0.07 ***	+0.05 ***	+0.05 ***
Höger	-0.03 ***	-0.05 ***	-0.03 **	-0.01	+0.04 ***	+0.04 ***	-0.05 ***	-0.01
Partisynpati								
Socialdemokraterna	-0.04 **	-0.04 **	-0.06 ***	-0.04 **	-0.06 ***	-0.06 ***	-0.04 *	-0.05 ***
Centerpartiet	-0.05 *	-0.05 **	-0.06 *	-0.01	-0.03	-0.03	-0.06	-0.04 **
Folkpartiet	-0.01	-0.02	-0.00	-0.01	-0.01	-0.01	-0.07 *	-0.01
Moderaterna	-0.06 ***	-0.06 ***	-0.04 *	-0.02	-0.02	-0.02	-0.05	-0.04 ***
Kristdemokraterna	-0.02	-0.04	-0.04	-0.05 *	-0.12 ***	-0.12 ***	-0.08 **	-0.06 ***
Miljöpartiet	-0.00	-0.04 *	-0.00	-0.02	+0.03	+0.03	-0.03	-0.01
Sverigedemokraterna	-0.10 ***	-0.15 ***	-0.16 ***	-0.09 ***	-0.06 **	-0.06 **	-0.11 ***	-0.11 ***
Övriga partier	-0.02	-0.02	-0.02	-0.02	-0.06 **	-0.06 **	-0.02	-0.04 **
Konstant	0.31 ***	0.43 ***	0.75 ***	0.45 ***	0.80 ***	0.80 ***	0.60 ***	0.57 ***
Antal svarande	4 659	4 578	4 212	4 478	4 338	4 338	2 873	4 752
R ²	.06	.07	.06	.03	.11	.11	.08	.11

Kommentar: Resultaten är hämtade från en regressionsanalys där de beroende variablerna kodats enligt följande: 0="bör alltid tillåtas", .5="ingen uppfattning"+bör kunna tillåtas men bara i undantagsfall"; 1="bör aldrig kunna tillåtas". Tvångsmedelsindex är ett additivt index byggt på indikatorerna 1-6 för undersökningsår 2002 och på indikatorerna 1-7 för undersökningsåren 2008 och 2013. Indexet är normerat mellan 0 och 1 för att underlätta jämförelser. Ju mer positiva skattningar desto starkare motstånd mot tvångsmedlet i fråga. * $p < 0.10$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2002, 2008 och 2013.

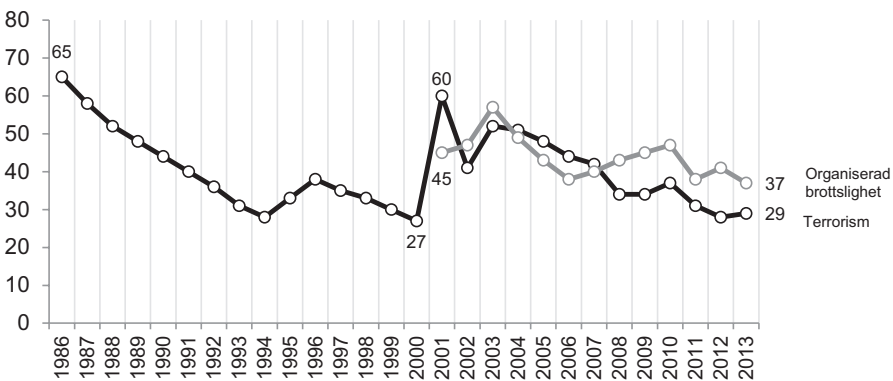
Hotbilder styr tvångsmedelsopinionen?

En utgångspunkt för vår förståelse av övervaknings- och tvångsmedelsopinionen är att det är rådande hotbilder som påverkar hur mycket tvångsmedelsanvändning medborgarna kan acceptera. Så har det varit tidigare i historien. I tider då samhällsomstörtande ideologier vinner mark, om säkerhetsläget i Sveriges närområde försämras, eller om terrorism och brottslighet växer, kan vi förmoda att stödet för tvångsmedelsanvändning blir starkare bland medborgarna, även om det är deras egna fri- och rättigheter som inskränks. Men är det verkligen så?

SOM-undersökningarna har visat att det mycket riktigt existerar en svag samvariation mellan hotuppfattningar och attityder till tvångsmedel. Ju mer oroade människor är för saker som terrorism, organiserad brottslighet, nynazism och situationen i Ryssland, desto mer restriktiv tenderar man att vara till tvångsmedelsanvändning i situationer när den nationella säkerheten är hotad.³

Även på aggregerad nivå kan vi se en utveckling under de senaste tio åren där svenska folkets oro för terrorism och organiserad brottslighet försvagas. Andelen svenskar som upplevde terrorism som mycket oroande växte mycket kraftigt mellan 2000 och 2001, från 27 till 60 procent, som en följd av terrorattacken den 11 september 2001. Sedan dess har oron för terrorism genomgått en oavbruten försvagning. I den senaste mätningen 2013 är andelen oroade för terrorism tillbaka på samma nivå som före WTC-attacken (29 procent). Även oron för organiserad brottslighet har minskat under samma period. Vi har tyvärr inte tillgång till samma långa tidsserier för krigsoro eller oro för utvecklingen i Ryssland (för fler analyser av orosuppfattningar, se inledningskapitlet i denna volym).

Figur 2 Svenska folkets oro för terrorism och organiserad brottslighet 1986-2013. Andel som uppfattar hotet som mycket oroande (procent).

Kommentar: Frågan lyder: "Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroande?". Fyra svarsalternativ: "mycket oroande; ganska oroande; inte särskilt oroande; inte alls oroande." Resultaten avser dem som svarat "mycket oroande" bland dem som besvarat frågan.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986-2013.

Mönstermatchning och indicier i all ära. Vi kan förstås inte leda i bevis att det är förändrade hotbilder som påverkat människors inställning till tvångsmedel i mer restriktiv inriktning under det senaste decenniet. Vi konstaterar att det i det rika SOM-materialet finns en viss samvariation mellan uppfattade hot mot nationell säkerhet och inställning till tvångsmedel på såväl individnivå som aggregerad nivå. I det här sammanhanget har vi inte möjlighet att fördjupa analyserna av hur och på vilket sätt dessa båda fenomen är sammankopplade.

Svenska folkets mer restriktiva inställning till tvångsmedel kan också vara en följd av den nyhetsrapportering om Wikileaks och kanske främst Edward Snowdens avslöjanden som präglade de senaste åren. Genom Snowdens avslöjanden vet vi nu att övervakningen varit mycket mer omfattande än vad de flesta medborgare tidigare varit medvetna om och att den genomförts under former som lämnar mycket i övrigt att önska med avseende på demokratisk insyn och kontroll.

Övervakning som politisk stridsfråga?

Demokratiska rättsstater vilar på grundlagsskyddade medborgerliga fri- och rättigheter. Medborgarna kan förvänta sig att staten står som garant för, och skyddar deras grundläggande rättigheter. Det är för medborgarna den demokratiska rättsstaten existerar. Mot bakgrund av detta är det också rimligt att tillfråga folket självt om under vilka omständigheter det är berett att inskränka sina medborgerliga fri- och rättigheter.

I det här kapitlet har vi undersökt i vad mån olika tvångsmedel såsom till exempel kameraövervakning, telefonavlyssning, censur och åsiktsregistrering betraktas som acceptabla för att motverka nationella säkerhetshot? Vi visar att det finns en stor variation i svenska folkets inställning till olika tvångsmedel. Kameraövervakning, telefonavlyssning och post- och paketkontroll uppfattas som acceptabla tvångsmedel av ett stort flertal, medan attityderna till censur, mötesförbud och åsiktsregistrering är tydligt restriktiva.

Trenden över tid är tydlig. Överlag har svenska folket blivit mer restriktiva i sin inställning till tvångsmedel under perioden 2002-2013, med undantag för kameraövervakning där utvecklingen går i motsatt riktning. En tänkbar förklaring till utvecklingen är att det är uppfattningarna av hot mot den nationella säkerheten som försvagats sedan 2002, i kombination med de uppmärksammade avslöjandena om en existerande gigantisk övervakningsapparat, uppbyggen av olika amerikanska myndigheter.

Trots den omfattande debatten har de största politiska partierna i huvudsak valt att inta en låg profil i frågan. Det återstår att se om detta tysta konsensus kommer att hålla i sig eller om övervakningen av enskilda medborgare genom digitaliseringens främjande av öppenhet och transparens kommer att leda till utmejslande av nya politiska konfliktlinjer kring dessa frågor.

Noter

- ¹ Forskningsprogrammet "Övervakningshistoria" ingick i en regeringsinitierad forskningsatsning kring svensk militär underrättelse- och säkerhetstjänst från 1920-talet fram till 1980. Flera av de i programmet medverkande forskarna kritiserade regeringen för att den inte på ett tillfredsställande sätt hanterade sekretessfrågorna och att forskarna därför inte fick tillgång till det material som behövdes för att på ett fullödigt sätt besvara forskningsfrågorna. Se Jönsson (2000) samt Bjereld & Demker (2006).
- ² Cronbachs alpha-värde för tvångsmedelsindex där "ingen uppfattning" och "bör kunna användas men bara i undantagsfall" slagits ihop och används som mittenkategori är .76, .77 respektive .75 i 2002, 2008 och 2013 års SOM-undersökningar. Polynomial mokenskalning (Stata-kommandot msp) indikerar också utmärkt skalbarhet för ett kumulativt tvångsmedelsindex (Loevingers H=.51).
- ³ I 2002 och 2008 års undersökningar finns en korrelation (tau-b) mellan graden av oro för terrorism och vårt tvångsmedelsindex (+.22). Motsvarande korrelation 2008 mellan oro för situationen i Ryssland och tvångsmedelsindex är dock klart svagare (tau-b=+.05). Motsvarande korrelationer för nynazism 2002 är +.07 och för organiserad brottslighet 2002 +.20. Liknande samvariationer existerar inte när det gäller oro för exempelvis miljöförstöring, försämrade havsmiljö, religiösa motsättningar eller ekonomiska kriser som inte är relaterade till frågan om nationell säkerhet.

Referenser

- Bjereld, Ulf & Marie Demker (2006). *Främlingskap. Svensk säkerhetstjänst och konflikterna i Nordafrika och Mellanöstern*. Lund: Nordic Academic Press.
- Bjereld, Ulf & Henrik Oscarsson (2009). Folket och FRA. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull, Red. (2009). *Svensk höst. SOM-rapport 46*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Ekengren, Ann-Marie & Henrik Oscarsson (2002). *Det röda hotet : de militära och polisiära säkerhetstjänsternas hotbilder i samband med övervakning av svenska medborgare 1945-1960*. Lund, Nordic Academic Press.
- Ekengren, Ann-Marie & Henrik Oscarsson (2003). Svenska folkets inställning till tvångsmedel. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull, Red. (2003). *Fåfångans marknad. SOM-rapport 33*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Hjort, Magnus (1998). *Folk och försvar och kampen mot den femte kolonnen. En studie i framväxten av Övervaknings-Sverige under 1950-talet*. Stockholm, Historiska institutionen, Stockholms universitet.

- Jönsson, Christer (2000). *Sanning och konsekvens? Erfarenheter från forskningsprogrammet om militär underrättelse- och säkerhetstjänst*. Brytpunkt. Stockholm: HSR.
- Lustgarten, Laurence & I. Leigh (1994). *In from the cold: national security and parliamentary democracy*. Oxford, Oxford University Press.
- Ross, Alf (1948). *Varför demokrati?* Stockholm, Tidens Förlag.

SVENSK NATO-OPINION I FÖRÄNDRING?

ULF BJERELD

Överbefälhavare Sverker Göransons uttalande i januari 2013 om att Sverige endast hade militär förmåga att försvara begränsade mål under ”en vecka på egen hand” blev inledningen på en lång och turbulent försvarsdebatt som fortfarande pågår. Är det verkligen rimligt att de 50 miljarder kronor som varje år avsätts till försvarsbudgeten inte ger en bättre försvarsförmåga? Borde Sverige ompröva sitt deltagande i kostsamma internationella insatser och i stället avsätta större resurser på det egna territorialförsvaret?

Föga överraskande har den turbulenta försvarsdebatten följts av opinionsförändringar där den svenska opinionen hyser ett minskat förtroende för svenska försvaret, blivit mer negativt inställd till Sveriges deltagande i internationella militära insatser och att stödet för ett återinförande av den allmänna värnplikten ökat.¹ I detta kapitel skall vi först visa att försvarsdebatten även följts av ett minskat Nato-motstånd i den svenska opinionen. Förändringen är tydlig och det minskade Nato-motståndet återfinns i samtliga befolkningsgrupper. Därefter prövar vi olika förklaringar till den förändrade Nato-opinionen och diskuterar avslutningsvis resultatens konsekvenser för svensk försvars- och säkerhetspolitik.

Minskat Nato-motstånd

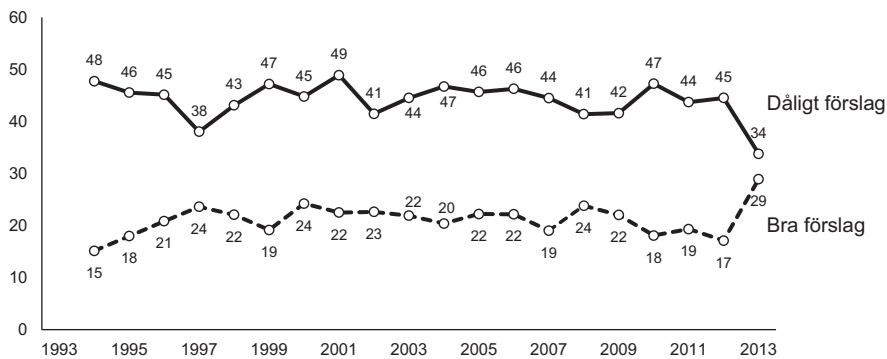
Frågan om huruvida Sverige bör söka medlemskap i Nato eller ej har uppvisat ett mycket stabilt svarsmönster sedan den började ställas i SOM-undersökningarna 1994. Andelen personer som svarat att det är ett dåligt förslag har oftast varit två till tre gånger fler än andelen personer som svarat att det är ett bra förslag. Nato-motståndet var starkast 2001, då 49 procent svarade att det var ett dåligt förslag att Sverige sökte medlemskap i Nato. I 2012 års undersökning uppgick andelen som tyckte det var ett dåligt förslag till 45 procent.

Men i 2013 års undersökning har Nato-opinionen blivit betydligt mindre negativ. Skillnaden mellan ja- respektive nej-sidan är den minsta som uppmäts sedan frågan ställdes första gången. Tabell 1 visar svenska folkets inställning till Nato-medlemskap under åren 1994-2013.

Figur 1 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap 1994-2013 (procent)

Förslag: ”Sverige bör söka medlemskap i Nato”

procent

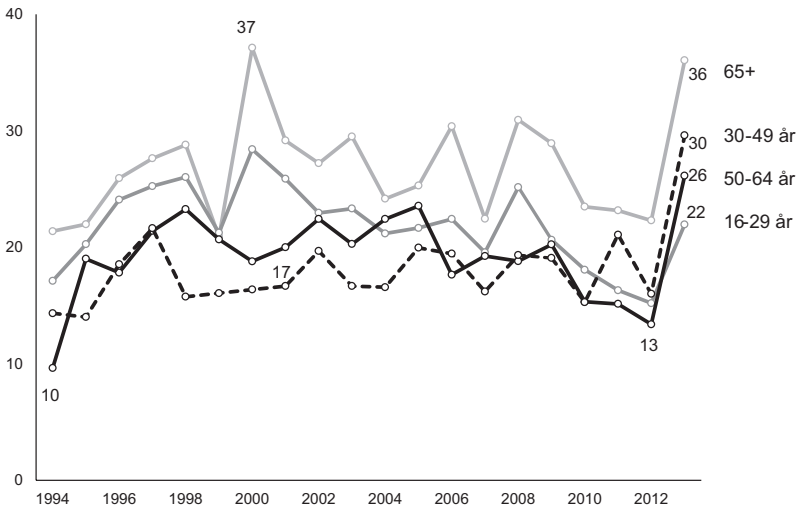
Kommentar: Respondenterna tar ställning till förslaget ”Sverige bör söka medlemskap i Nato”. Alla som besvarat frågan ingår i procentbasen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1994-2013.

Resultaten visar att det svenska Nato-motståndet försvagats sedan föregående mätning 2012. Andelen som anser att det är ett bra förslag att Sverige söker medlemskap i Nato har 2013 ökat till 29 procent, mot 17 procent 2012 och 19 procent 2011. Andelen som anser att det är ett dåligt förslag att Sverige söker medlemskap i Nato uppgår 2013 till 34 procent, mot 45 procent 2012 och 44 procent 2011. Andelen som anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag uppgår till 37 procent, motsvarande andel uppgick 2012 till 38 procent och 2011 till 37 procent. Andelen svarspersoner som inte har någon åsikt i frågan är således lika stor som tidigare, trots den starka förskjutningen i opinionen.

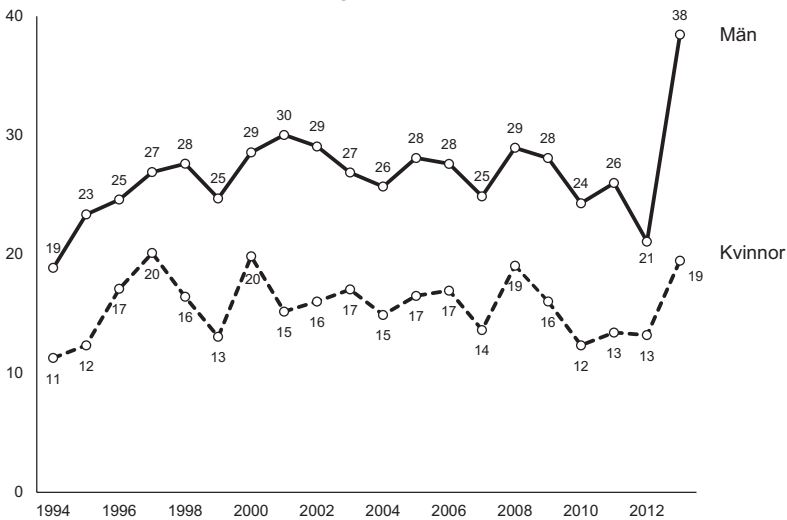
Vilka åsiktsskillnader i Nato-frågan återfinns då inom olika befolkningsgrupper? I figur 2-4 redovisas andelen som ställer sig positiva till ett svenskt Nato-medlemskap efter kön, ålder och partisympati.

Figur 2 Andel positiva till ett svenskt Nato-medlemskap i olika åldersgrupper 1994-2013 (procent)

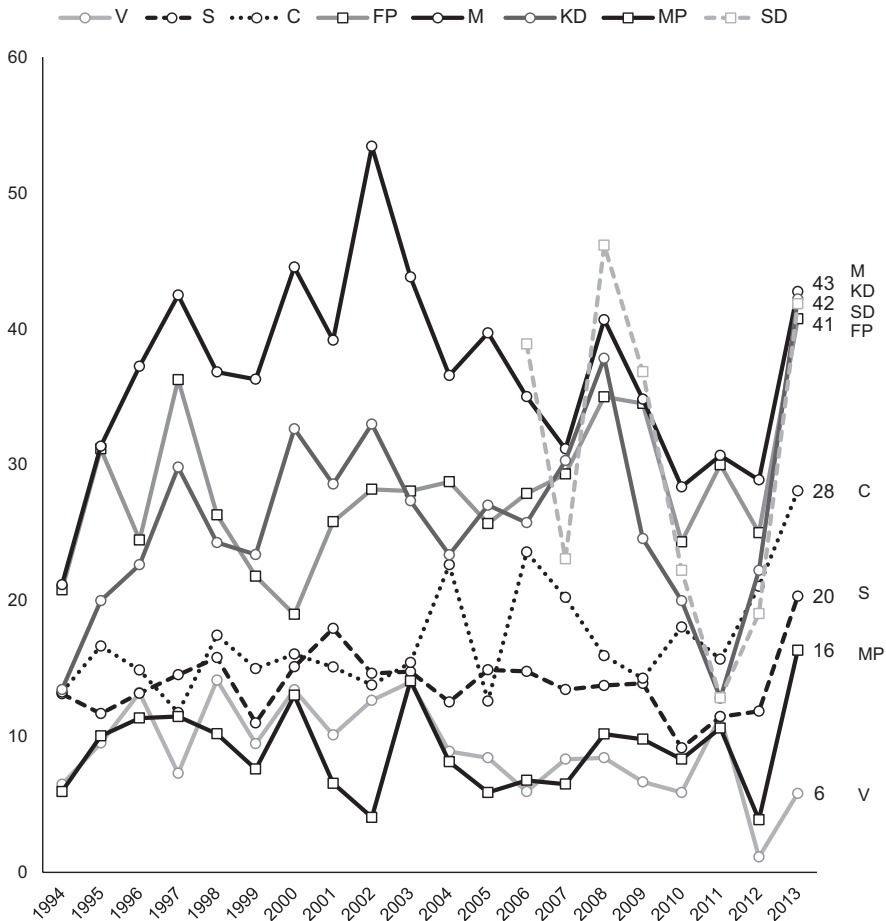
Kommentar: Respondenterna tar ställning till förslaget "Sverige bör söka medlemskap i Nato". Resultaten i figuren visar andelen som ställer sig positiva till ett svenskt Nato-medlemskap. Alla som besvarat frågan ingår i procentbasen. **Källa:** De nationella SOM-undersökningarna 1994-2013.

Figur 3 Andel positiva till ett svenskt Nato-medlemskap bland män och kvinnor 1994-2013 (procent)

Kommentar: Respondenterna tar ställning till förslaget "Sverige bör söka medlemskap i Nato". Resultaten i figuren visar andelen som ställer sig positiva till ett svenskt Nato-medlemskap. Alla som besvarat frågan ingår i procentbasen. **Källa:** De nationella SOM-undersökningarna 1994-2013.

Figur 4 Andel positiva till ett svenskt Nato-medlemskap bland partiernas sympatisörer 1994-2013 (procent)

Kommentar: Respondenterna tar ställning till förslaget "Sverige bör söka medlemskap i Nato". Resultaten i figuren visar andelen som ställer sig positiva till ett svenskt Nato-medlemskap. Alla som besvarat frågan ingår i procentbasen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1994-2013.

Kvinnor har vid varje enskilt mätillfälle varit klart mer negativt inställda än män till ett svenskt Nato-medlemskap, och så är fallet även i denna mätning (19 respektive 38 procent positiva).

Resultaten i figur 3 visar att åsiktsskillnaderna mellan olika åldersgrupper varierar över tid. Likt tidigare år är det emellertid gruppen personer över 65 år som är minst negativa till ett svenskt Nato-medlemskap (36 procent anser att förslaget är bra).

Figur 4 visar att Nato-opinionen fortfarande följer vänster-högerskalan, men det minskade Nato-motståndet återfinns i samtliga befolkningsgrupper och inom samtliga grupper av partisympatisörer. Nato-motståndet är störst bland Vänsterpartister, följt av Miljöpartister, Socialdemokrater och Centerpartister.

Varför minskade Nato-motståndet?

Sammantaget har Nato-motståndet minskat både bland män och bland kvinnor, i alla åldersgrupper och bland samtliga partiets sympatisörer. Hur skall vi då kunna förklara denna förändring?

Kan det vara så att det minskade Nato-motståndet har sin grund i att svenska folket idag hyser ett mindre förtroende för svenska försvaret än tidigare? Om medborgarna inte litar på att försvaret kan fullgöra sina uppgifter ligger det nära till hands att tro att svenskarna i stället vill sätta sin tilltro till att försvara landet tillsammans med andra. Hypotesen har fog för sig i det att svenskarnas förtroende för försvaret verkligen har minskat sedan föregående mätillfälle. I 2013 års studie uppger 23 procent av de tillfrågade ett stort förtroende för försvaret, jämfört med 25 procent år 2012. Andelen personer med ett litet förtroende för försvaret har ökat till 30 procent 2013, jämfört med 26 procent 2012.² Men förändringen i förtroende till försvaret är ändå relativt liten. Dessutom är det så att motståndet mot Nato-medlemskap är starkare i den grupp som hyser litet förtroende för försvaret än i den grupp som hyser ett stort förtroende för försvaret. Av de som hyser ett litet förtroende för försvaret är det 31 procent som anser att det är ett bra förslag att Sverige söker medlemskap i Nato. Bland dem som hyser ett stort förtroende för försvaret så är det 40 procent som anser att det är ett bra förslag att Sverige söker medlemskap i Nato. Så det minskade Nato-motståndet kan därför inte förklaras genom att förtroendet för det svenska försvaret har minskat. Möjligen kan det minskade Nato-motståndet tolkas som en uppgiven, intuitiv reaktion på rapporterna om det skrala tillståndet för svenskt försvar.

Kan det i stället vara så att det minskade motståndet mot svenskt Nato-medlemskap förklaras av en ökad oro för händelseutvecklingen i omvärlden, till exempel oro för militära konflikter eller oro för situationen i Ryssland? Resultaten visar emellertid att varken oron för militära konflikter eller oron för situationen i Ryssland har ökat märkbart sedan föregående mätillfälle. I 2013 års studie angav 21 procent av de tillfrågade att de uppfattade risken för militära konflikter som mycket oroande, mot 19 procent av de tillfrågade 2012. På motsvarande sätt angav 13 procent av de tillfrågade i 2013 års studie att de uppfattade situationen i Ryssland som mycket oroande, mot 14 procent vid föregående mätillfälle (2008). Eftersom oron inte vuxit över tid kan oron inte heller ligga till grund för den förändrade Nato-opinionen.

Finns det ett samband mellan åsikterna att Sverige skall återinföra den allmänna värnplikten samt helt avstå från att delta i militära insatser utomlands och att Sverige skall söka medlemskap i Nato? Av de tillfrågade i 2013 års undersökning ansåg 41

procent att Sverige borde återinföra värnplikten, mot 31 procent vid föregående undersökningstillfälle (2011). Av dem som ansåg att Sverige borde återinföra värnplikten ansåg 36 procent att det var ett bra förslag att Sverige borde söka medlemskap i Nato, medan enbart 25 procent av dem som inte ville återinföra värnplikten förespråkade ett svenskt Nato-medlemskap. På motsvarande sätt ansåg 22 procent av de tillfrågade att Sverige helt skulle avstå från att delta i militära insatser utomlands, mot endast 16 procent i 2012 års undersökning. Av dem som ansåg att Sverige helt skulle avstå från att delta i militära insatser utomlands ansåg 20 procent att det var ett bra förslag att Sverige borde söka medlemskap i Nato, medan hela 47 procent av dem inte ville att Sverige konsekvent skulle avstå från att delta i militära insatser utomlands också förespråkade ett svenskt Nato-medlemskap. Sammantaget finns det alltså ett starkare stöd för Nato-medlemskap bland värnpliktsförespråkare än bland värnpliktsmotståndare. Det finns också ett starkare stöd för Nato-medlemskap bland dem som vill att Sverige skall delta i internationella militära insatser än bland dem som inte vill att Sverige skall delta.

SOM-undersökningen 2013 genomfördes i huvudsak under senhösten och tidigt vinter 2013. Våren 2014 inträffade krisen mellan Ryssland och Ukraina, inte minst i samband med Rysslands intervention i Krim. De opinionsundersökningar som genomförts i samband med denna kris visar att Nato-motståndet har vuxit igen. I en mätning av Sifo redovisad i Svenska Dagbladet i mars 2014 uppgav hela 50 procent att de inte tyckte att Sverige skulle söka medlemskap i Nato, medan 31 procent var för ett svenskt Nato-medlemskap. I en motsvarande Sifo-mätning från maj 2013 angav 40 procent att de inte tyckte att Sverige skulle söka medlemskap i Nato, medan 32 procent då förordade ett svenskt Nato-medlemskap.³ I en mätning av Ipsos redovisad i Dagens Nyheter i maj 2014 angav 56 procent att Sverige även fortsättningsvis borde stanna utanför Nato, medan 28 procent ansåg att Sverige borde gå med i Nato.⁴

Sammantaget indikerar resultaten att det finns ett starkare stöd i opinionen än tidigare för att förstärka det svenska territorialförsvaret. Det finns ett ökat stöd för återinförande av den allmänna värnplikten och ett ökat motstånd mot att Sverige skall delta i internationella militära operationer. Dessa förändringar har sannolikt sin grund i den debatt som följt på överbefälhavare Sverker Göransons uttalanden i januari 2013 om Sveriges begränsade försvarsförmåga.

En viktig förklaring till det svenska Nato-motståndet har varit att många svenskar anser att ett medlemskap i Nato snarare ökar än minskar risken att Sverige mot sin vilja skulle bli indraget i militära krigshandlingar. Spänning i Sveriges närområde och/eller internationella militära Nato-insatser eller av Nato-stater skulle i så fall stärka det svenska Nato-motståndet. Det finns kanske visserligen en oro för att Ryssland skall anfalla Sverige, men sannolikt en än starkare oro för att Sverige genom Nato-medlemskap mot sin vilja skulle dras in i militära insatser riktade mot Ryssland. Nato är för många svenskar något för de soliga dagarna, inte något att vända sig till när det blåser kallt.

Noter

- ¹ Se Berndtssons och Ydén's kapitel i denna volym samt Berndtsson, Bjereld & Ydén (2014).
- ² Berndtsson, Bjereld & Ydén (2014).
- ³ Svenska Dagbladet 14 mars 2014.
- ⁴ Dagens nyheter 8 maj 2014.

Referenser

- Berndtsson, Joakim, Ulf Bjereld & Karl Ydén (2014) "Kraftigt ökat stöd för både Nato-inträde och värnplikt". DN Debatt 15 april 2014.
- Bjereld, Ulf (2013) "Fortsatt starkt Nato-motstånd i svensk opinion" i Weibull, Lennart, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägskäl* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bjereld, Ulf & Marie Demker (1995). *Utrikespolitiken som slagfält. De svenska partierna och utrikesfrågorna*. Stockholm: Nerenius och Santérus.
- Dagens Nyheter 8 maj 2014
- Svenska Dagbladet 14 mars 2014

Miljö och energi

ÄR MILJÖ EN FRÅGA OM VÄNSTER OCH HÖGER I DEN SVENSKA OPINIONEN?

NIKLAS HARRING

Flera vetenskapliga studier och rapporter visar att den amerikanska opinionen har kommit att bli alltmer polariserad i miljöfrågan (Dunlap & McCright 2008; Dunlap, Xiao, & McCright 2001; Krosnick, Holbrook, & Visser 2000; McCright 2011; Smith & Leiserowitz 2012). De som anser sig stå till vänster i amerikansk politik eller identifierar sig som demokrater är mer oroad för klimatfrågan i synnerhet och miljöförstöring i allmänhet, medan de som anser sig stå till höger eller identifierar sig som republikaner är mer benägna att ifrågasätta klimatforskningens slutsatser och mindre benägna att stödja förslag om mer omfattande miljöskydd.

Den växande polariseringen har väckt ett särskilt intresse eftersom miljöfrågan historiskt har varit en fråga där de två stora amerikanska partierna har kunnat samarbeta. Som exempel kan lyftas hur den republikanske presidenten Richard Nixon införde omfattande miljölagstiftning under en period när kongressmajoriteten tillhörde demokraterna (Dunlap & McCright 2008). Nu däremot, står företrädare för de stora amerikanska politiska partierna långt ifrån varandra i exempelvis åsikter om klimatförändringar.

Partipolariseringen i miljöfrågorna har också fått ett genomslag i opinionen (Krosnick, Holbrook, & Visser 2000), där skillnader utifrån ideologi och partipreferens har ökat över tid (Dunlap & McCright 2008; McCright & Dunlap 2011). Det är inte heller enbart ett specifikt amerikanskt fenomen. Det finns indikationer från andra länder, såsom Australien och Storbritannien, att miljöopinionen på ett liknande sätt är polariserad utifrån ideologi och partipreferens (Tranter 2011, Clements 2012). Det finns dock andra studier där ett stort antal länder ingår och som drar slutsatsen att de som definierar sig själva som höger eller konservativa inte alltid är mindre oroad för miljöförstöring (Nawrotzki, 2012). Men hur formerar sig egentligen den svenska opinionen i miljöfrågan? Kan vänster-höger-dimensionen förklara miljöopinionen i Sverige?

USA och Sverige skiljer sig åt på många olika sätt. En viktig skillnad är valsystemen, där det amerikanska majoritetsvals systemet har fått som konsekvens att det är två stora partier som helt dominerar politiken i USA medan det svenska proportionella systemet öppnar upp för en palett av partier på den politiska skalan. Bland annat har vi i Miljöpartiet ett parti i Riksdagen som länge har haft en uttalad ambition att lyfta fram en grön dimension (som en konflikt mellan tillväxthänsyn och miljöhänsyn) i politiken vid sidan av vänster-höger-dimensionen. Det finns också andra partier som vill överta sakfrågeägarskapet i miljöfrågan. Centerpartiet

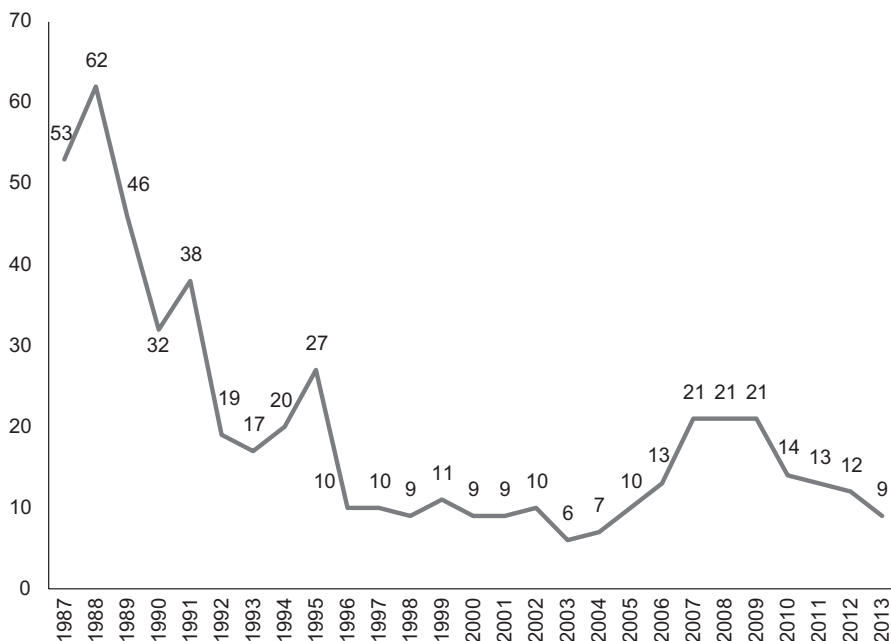
har länge haft en uttalad ambition om att vara ett borgerligt miljöparti och gick exempelvis år 2010 till val under parollen "Alliansens gröna röst" och partiledaren Jonas Sjöstedt och andra vänsterpartister har beskrivit sitt parti som "Det nya klimatpartiet" (Sjöstedt, Andersson & Holm, 2012). Det är partier som befinner sig ganska långt ifrån varandra utifrån vänster-höger-dimensionen.

Om det finns en grön dimension i svensk opinion vid sidan av vänster-höger-dimensionen har studerats grundligt av Martin Bennulf (1994) och Henrik Oscarsson (1998) på 1990-talet. De kunde då visa att vänster-höger-dimensionen i slutet av 1980-talet och fram till mitten av 1990-talet tydligt kunde förklara miljöåsikter bland den svenska befolkningen (Bennulf 1994; Oscarsson 1998). Står sig fortfarande dessa resultat?

Den svenska miljöopinionen över tid

Prioriteringen av miljöfrågan som viktigt samhällsproblem har varierat mycket över tid i den svenska opinionen.

Figur 1 Miljöfrågans prioritering i den svenska opinionen över tid (procent)

Kommentar: Frågan lyder: "Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem." Figuren visar andelen bland de svarande som anger miljö som ett av de viktigaste samhällsproblemen (Se Bergström och Oscarsson i denna volym). **Källa:** SOM-undersökningarna 1987-2013.

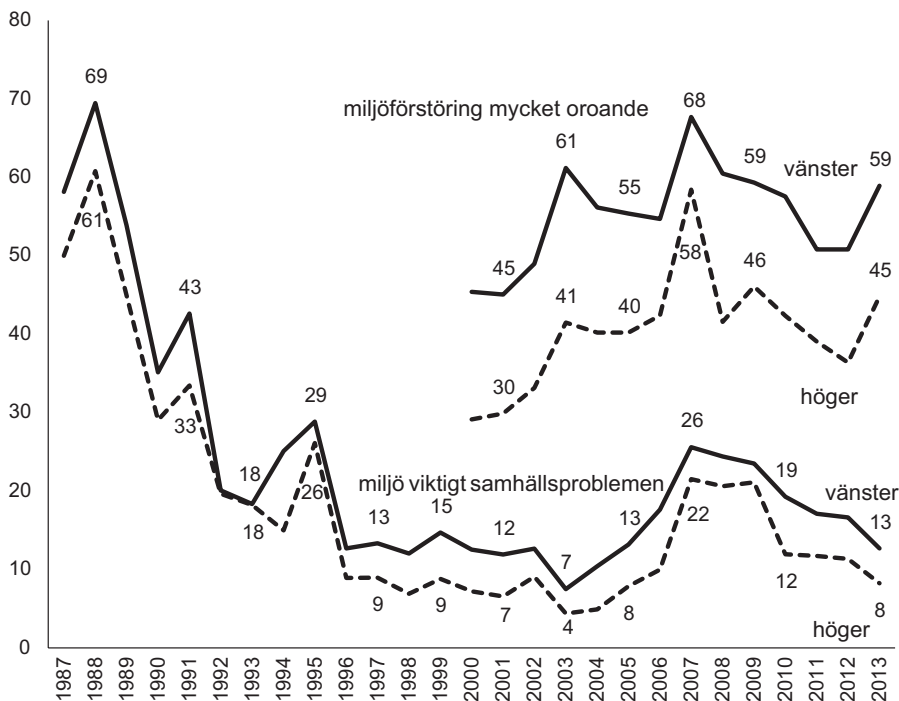
År 1988 var det hela 62 procent som ansåg att miljöfrågan var ett av de viktigaste samhällsproblemen. Detta sammanfaller i tiden med Tjernobylyolyckan 1986, den så kallade Söldöden och Miljöpartiets intåg i Riksdagen 1988. Därefter sjunker intresset för miljön och når sin bottennotering 2003 då bara 6 procent av den svenska befolkningen nämnde miljön som ett av de viktigaste problemen. Det sker dock en uppgång och 2007 når det 21 procent. Den här uppgången sammanfaller i tiden med en ökad medierapportering i samband med att den så kallade Sternrapporten (Stern, 2006) presenteras och filmen *En obekväms sanning*¹ lanseras. Medierapporteringen når sedan en topp i samband med FN:s klimatkonferens i Köpenhamn 2009 (Harring, Martinsson, & Rönnerstrand 2011) och under 2008 och 2009 ligger opinionen stabilt kvar på 21 procent. Efter det har dock andelen återigen gått tillbaka och år 2013 var det enbart 9 procent som nämnde miljö som ett av de viktigaste samhällsproblemen.

Om vi studerar samma fråga och samma tidsperiod men gör en uppdelning i vänster och höger², så ser vi i figur 2 ("miljö viktigt samhällsproblem") att de som själva placerar sig till vänster på den politiska skalan i högre grad prioriterar miljön som ett viktigt samhällsproblem, men kurvorna följer varandra tydligt över tid. Värt att notera är dock att för år 1992 och 1993 så hamnar de båda grupperna på samma nivå 20 respektive 18 procent och för ytterligare tre år – 1990, 1995 och 2009 – är skillnaderna mellan vänster och höger icke signifikanta.

Den typen av frågeställning som ligger bakom procentsiffrorna, alltså en öppen fråga om "vilket/vilka anser du vara de viktigaste samhällsproblemen" används ofta för att studera vilka frågor som har en framskjuten position i människors medvetande. Detta kan påverkas av en rad olika saker, viktiga händelser (i miljöfrågans fall exempelvis miljökatastrofer), vad media rapporterar om, ekonomiska konjunkturer, vad opinionsbildare vill att allmänheten ska tänka på, etcetera. Att medborgare som definierar sig som vänster eller höger då tänker på samma saker är inte förvånande. Det är om de aktuella frågorna som den politiska striden står.

Dagordningsfrågan ger en bild av svenska folkets inställning till miljöproblem. Det finns ytterligare en fråga som har ställts i SOM-undersökningarna och som öppnar för en jämförelse över tid. Den fokuserar mer tydligt på i vilken utsträckning svenskarna är oroade för miljöförstöringar. Där kan de ange om de upplever miljöförstöringen som "mycket oroande", "ganska oroande", "inte särskilt oroande" eller "inte alls oroande". I figur 2 visas andelen bland de som antingen definierar sig som vänster eller höger och som upplever miljöförstöringen som "mycket oroande". Här är procentsiffrorna betydligt högre än i fallet med den öppna frågan, vilket inte är förvånande då själva frågeställningen sätter ett fokus på miljön. Mönstret är dock liknande. Svenskar som anser sig stå till vänster är konstant över tid mer benägna att ange att de är mycket oroade för miljöförstöring men kurvorna följer också varandra ganska väl.

Figur 2 Den svenska miljöopinionen över tid fördelat på vänster och höger (procent)

Kommentar: För "miljö viktigt samhällsproblem" så används frågan: "Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem." Figuren visar andelen bland de som antingen definierar sig som vänster ("klart till vänster" och "något till vänster") eller höger ("klart till höger" eller "något till höger"). För "miljöförstöring mycket oroande" så används frågan: "Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden? – Miljöförstörelsen." med svarsalternativen: "Mycket oroande", "Ganska oroande", "Inte särskilt oroande", "Inte alls oroande". Figuren visar andelen bland de som antingen definierar sig som vänster ("klart till vänster" och "något till vänster") eller höger ("klart till höger" eller "något till höger") och som upplever miljöförstörelsen som "mycket oroande".

Källa: SOM-undersökningarna 1987-2013.

Miljöintresse, miljöoro och miljöåsiikt i den svenska opinionen

Det finns olika dimensioner i miljöopinionen. Det går exempelvis att göra en uppdelning utifrån *intresse* för miljöfrågan, *oro* för miljöförstörelsen och *åsiikter* om olika miljöpolitiska förslag. I SOM-undersökningen för 2013 förekom tre frågor som kan sägas fånga åsiikt om miljöfrågor. De tre indikatorerna är om man bör "Satsa mer på ett miljövänligt samhälle", "Höja koldioxidskatten på bensin" och hur viktigt man anser det vara att det i Sverige satsas på miljöforskning på

världsbästa-nivå. Dessa tre frågor fångar olika saker. Den första frågan är allmänt hållen medan de två andra är specifika. För att testa om vänster-höger-dimensionen och partipreferens påverkar åsikter om miljöpolitiska förslag används en rad olika multivariata regressionsmodeller. De andra variablerna som inkluderats i modellen är inkomst, utbildning, kön och bostadsort. Alla dessa variabler har tidigare lyfts fram som viktiga för att förklara miljöattityder. Högre inkomster gör det lättare för människor att betala det eventuella pris som en förbättrad miljö innebär, exempelvis i form av en höjd koldioxidskatt. Utbildning har ansetts förändra vilka värden människor prioriterar men också hjälpa dem att förstå komplexa miljöfrågor, såsom exempelvis klimatfrågan. Kvinnor har ansetts socialiseras till att bli mer omhändertagande och då också omhändertagande av miljön. Bostadsort är också inkluderat, eftersom de som bor på landet ofta är mer beroende av bil i sin vardag än vad de som bor i storstäder är, vilket påverkar attityder till exempelvis högre koldioxidskatt (Jones & Dunlap 1992, Van Liee & Dunlap 1980). Resultaten från de regressionsanalyser som presenteras i tabell 1 visar att de som står till vänster, särskilt om de står *klart till vänster*, är mer positiva till att alla dessa miljöpolitiska förslag. När partipreferens förs in i modellen så minskar effekterna av vänster-höger-position, vilket är förväntat då ideologisk position påverkar partipreferens. I modellen är referenskategorierna de som tycker bäst om Socialdemokraterna bland svenska partier.

Resultaten visar att miljöpartisympatisörer och vänsterpartisympatisörer tenderar att vara mer positiva till dessa förslag, men även att de som sympatiserar med Centerpartiet är mer positiva till att satsa på ett mer miljövänligt samhälle. Detta samtidigt som Sverigedemokraternas sympatisörer är de som är mest negativa till de miljöpolitiska förslagen. För övrigt ser vi inga signifikanta skillnader förutom att de som har Moderaterna som främsta partipreferens tycks vara mer negativa till att Sverige ska satsa på att få en miljöforskning på världsbästa-nivå.

När det kommer till intresse och oro, så visar analyserna på liknande resultat. Intresse för miljöfrågor och oro för miljöförstöring ökar desto längre svenskar står till vänster på den politiska skalan. Det är också sympatisörer till Miljöpartiet och Vänsterpartiet som har störst intresse och är mest oroade, medan det omvända gäller för Sverigedemokraternas sympatisörer. Utifrån dessa resultat går det att konstatera att det finns en effekt av vänster-höger-positionering och partipreferens för svenskarnas miljöattityder år 2013.

Studerar vi de andra variablerna i analyserna, så finns det en tydlig effekt av kön. Kvinnor är mer positiva till de olika miljöförslagen och mer oroade för miljöförstöring än vad män är. Det finns dock ingen signifikant skillnad mellan könen vad gäller intresse för miljöfrågor. Vad gäller ålder så pekar resultaten i lite olika riktning. Yngre är mer positiva till att satsa på ett mer miljövänligt samhälle och att höja koldioxidskatten än äldre, medan äldre är mer oroade för miljöförstöring. De med hög utbildningsnivå är mer intresserade av miljöfrågor än de med lägre utbildningsnivå och de är också mer positiva till förslagen att satsa på ett miljö-

Tabell 1 Svenskarnas åsikter om miljöpolitiska förslag, intresse för miljöfrågor och oro för miljöförstöring. Resultat från regressionsanalyser (ostandardiserade regressionskoefficienter)

	Satsa på ett mer miljövänligt samhälle 1-5	Satsa på ett mer miljövänligt samhälle 1-5	Höja koldioxid-skatten på bensin 1-5	Höja koldioxid-skatten på bensin 1-5	Miljö-forskning på världs-bästanivå 0-10	Miljö-forskning på världs-bästanivå 0-10	Intresse för miljö-frågor 1-4	Intresse för miljö-frågor 1-4	Oro för miljö-förstöring 1-4	Oro för miljö-förstöring 1-4
Vänster-höger-placering¹										
klart till vänster	0,37 ***	0,29 ***	0,35 ***	0,15	0,13 *	0,02	1,37 ***	0,75 **	0,24 ***	0,23 ***
något till vänster	0,20 ***	0,12 ***	0,26 ***	0,09	0,05	-0,05	0,92 ***	0,37	0,10 *	0,06
något till höger	0,00	0,04	-0,07	-0,01	-0,10 *	-0,02	0,24	0,52 **	-0,03	-0,04
klart till höger	-0,21 ***	-0,13 **	-0,55 ***	-0,42 ***	-0,04	0,07	-0,29	0,11	-0,17 **	-0,16 *
Alder²										
16-29	0,09 **	0,08 *	0,19 **	0,20 **	-0,05	-0,06	-0,40	-0,43 *	-0,09	-0,08
50-64	-0,03	-0,03	-0,05	-0,05	-0,02	-0,02	0,31	0,33 *	0,13 **	0,12 **
65-85	-0,09 **	-0,09 **	0,01	0,02	-0,11 *	-0,10	0,69 ***	0,79 ***	0,11 *	0,11 *
Utbildningsnivå³										
Låg utbildning	-0,08 *	-0,03	-0,23 **	-0,15 *	-0,03	-0,03	-0,89 ***	-0,80 ***	-0,10	-0,07
Medellåg utbildning	-0,07 *	-0,04	-0,12 *	-0,07	0,05	0,07	-0,54 **	-0,41 *	-0,03	-0,02
Hög utbildning	0,11 ***	0,08 **	0,26 ***	0,21 ***	0,04	0,02	0,58 **	0,45 *	0,05	0,04
Inkomstnivå⁴										
Låg inkomst	0,02	0,01	0,05	0,04	0,00	-0,01	0,01	-0,02	0,00	-0,01
Hög inkomst	0,04	0,02	0,18 **	0,16 **	0,03	0,04	-0,05	0,02	0,04	0,03
Kön (kvinna)	0,21 ***	0,19 ***	0,27 ***	0,22 ***	0,13 ***	0,11 **	0,06	-0,01	0,18 ***	0,16 ***
Bostadsort⁵										
Landsbygd	-0,08 **	-0,09 **	-0,28 ***	-0,25 ***	0,02	0,03	0,06	0,12	-0,02	-0,03
Mindre tätort	-0,12 ***	-0,13 ***	-0,29 ***	-0,29 ***	-0,04	-0,03	0,01	0,03	-0,12 **	-0,12 **
Storstad	0,03	0,01	0,27 ***	0,22 ***	-0,01	-0,03	0,30	0,17	-0,02	-0,04
Partipreferens⁶										
Vänsterpartiet		0,20 ***		0,49 ***		0,17 *		1,26 ***		0,03
Centerpartiet		0,15 *		0,09		-0,06		0,33		0,15
Folkpartiet		0,01		0,03		-0,06		-0,52		-0,04
Moderaterna		-0,05		-0,06		-0,17 *		-0,43		0,03
Kristdemokraterna		-0,02		0,05		0,01		-0,29		0,07
Miljöpartiet		0,43 ***		0,79 ***		0,24 ***		1,76 ***		0,32 ***
Sverigedemokraterna		-0,29 ***		-0,56 ***		-0,14		-1,13 ***		-0,14 *
Annat parti		-0,16 **		-0,12		-0,13		-0,45		-0,19
Konstant	4,13 ***	4,14 ***	2,59 ***	2,58 ***	3,56 ***	3,60 ***	5,45 ***	5,50 ***	3,20 ***	3,20 ***
Antal svarande	6 010	6 010	2 984	2 984	1 476	1 476	1 484	1 484	1 492	1 492

Kommentar: Både *Satsa på ett mer miljövänligt samhälle* och *Höja koldioxidskatten på bensin* är baserat på en fråga om dessa är ett bra politiskt förslag. Där respondenterna kan svara utifrån fem olika alternativ från *Mycket bra förslag* till *Mycket dåligt förslag*. *Intresse för miljöförstöringen* är baserat på en fråga där respondenterna får ange hur intresserade de är av miljöfrågor på en skala mellan 0 (inte alls intresserad) till 10 (mycket intresserad). *Oro för miljöförstöringen* baseras på tre frågor som berör miljö i ett frågebatteri med en lång rad frågor (Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?): "miljöförstöring", "förändringar i jordens klimat" och "försämrade havsmiljö". Respondenter får fyra olika alternativ "mycket oroande", "ganska oroande", "inte särskilt oroande" och "inte alls oroande" utifrån dessa har sedan ett index skapats för att mäta miljöoro. 1: referenskategori "varken vänster eller höger", 2: referenskategori "30-49", 3: referenskategori "medelhög utbildning", 4: referenskategori: medelinkomst, 5: referenskategori "större tätort, 6: Frågan lyder: "Vilket parti tycker du bäst om idag?" referenskategori: "socialdemokraterna". * p<0,05, ** p<0,01, *** p<0,001

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

vänligt samhälle och att höja koldioxidskatten. Som förväntat är de som bor på landsbygden eller på mindre orter mer negativa till en höjd koldioxidskatt än de som bor i större städer medan de med högre inkomster är mer positiva till en höjd koldioxidskatt än de med lägre inkomster.

Miljöpolitisk förändring och vänster och höger i svensk miljöopinion

Avstamp för det här kapitlet togs i det amerikanska fallet där debatten om miljö i allmänhet och klimatfrågan i synnerhet är politiserad. En del republikanska företrädare är starkt skeptiska till de vetenskapliga beläggen för en mänsklig påverkan på jordens klimat. Den typen av uppfattningar är ovanliga i den svenska debatten. Det råder nu mer eller mindre konsensus om att den mänskligt genererade klimatförändringen är bekymmersam (även om man kan ha olika åsikter om *hur* bekymmersam eller *vad* man ska göra för att förhindra den eller begränsa dess verkningar). Det finns dock andra miljörelaterade sakfrågor där den svenska debatten under stundom har varit infekterad, såsom rovdjurspolitiken eller frågan om kärnkraften. Bakgrunden till polariseringen i exempelvis vargfrågan går dock inte främst att finna i vänster-höger-dimensionen utan konflikten förstås exempelvis bättre utifrån skiljelinjen stad-land (Berg och Solevid 2011), och i kärnkraftsfrågan har det till och med talats om en helt egen dimension i den svenska opinionen. Kärnkraftsdimensionens betydelse har dock minskat över tid. Sören Holmbergs studier visar att åsikter om kärnkraftens vara eller inte vara, nu till skillnad från tidigare, tydligt bestäms av vänster-höger-dimensionen i den svenska opinionen. Svenskar som placerar sig själva till vänster är mer benägna att vilja avskaffa kärnkraften än de som placerar sig själva till höger (Holmberg, 2010).

Det finns tydligt andra dimensioner i politiken bortom vänster-höger-dimensionen och dess betydelse varierar över tid (Oscarsson 1998). I synnerhet Miljöpartiet har ofta värjt sig mot att klassificeras utefter vänster-höger-dimensionen. Istället har partiet försökt lyfta fram en grön dimension. Martin Bennulfs avhandling från 1994 intresserar sig just för denna dimension och vilken betydelse den har (Bennulf 1994). Bennulf konstaterar att trots att en grön dimension allt oftare uppmärksammades på 1980-talet, så var den svår att fånga i den svenska opinionen. Däremot var skiljelinjen vänster-höger viktig för att förklara miljöåsikter. Resultaten i det här kapitlet visar att vänster-höger-dimensionen fortfarande bidrar till att förklara svenskarnas attityder i miljöfrågor.

Det ska också ses i ljuset av de förändringar av miljöfrågan som vi har sett de senaste 20 åren. Förvisso var det redan efter FN:s stora miljökonferens i Rio år 1992 som begreppet hållbar utveckling fick sitt stora genomslag och klimatkonventionen antogs, men klimatfrågans politiska vikt och sprängkraft har allt mer kommit att uppmärksammas under dessa 20 år. Samtidigt har begrepp och processer, som förvisso lyfter fram miljöskydd men samtidigt tonar ner konflikten med ekonomisk tillväxt, såsom hållbar utveckling och ekologisk modernisering, blivit etablerade.

I viss mån har det också påverkat svenskarna. Exempelvis tycks motsättningen mellan att prioritera miljön och att prioritera ekonomiska frågor inte längre vara lika starkt i den svenska opinionen. Därmed är ekonomiska konjunkturen en allt sämre förklaring till miljöfrågans upp och nedgång i opinionen (Harring, Jagers, & Martinsson, 2011).

Noter

- ¹ I original: *An Inconvenient Truth*. Filmen följer, och är en del av, den tidigare amerikanske vice presidenten Al Gores upplysningskampanj om klimatförändringens konsekvenser.
- ² För att fånga ideologi så används en fråga där man ber människor att placera sig själva på en skala från vänster till höger, där de kan ange ”klart till vänster”, ”något till vänster”, ”varken till vänster eller höger”, ”något till höger”, ”klart till höger”.

Referenser

- Bennulf, Martin. 1994. *Miljöopinionen i Sverige*. Lund: Dialogos.
- Berg, Linda & Maria Solevid. 2011. Fortsatt polarisering i vargfrågan. I *Lycksalighetens ö*, red. Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson. Göteborg: SOM-institutet: Göteborgs universitet.
- Clements, Ben. 2012. The Sociological and Attitudinal Bases of Environmentally-Related Beliefs and Behaviour in Britain, *Environmental Politics*, 21, 901-21.
- Dunlap, Riley E., Chenyang Xiao, & Aaron M. McCright. 2001. Politics and Environment in America: Partisan and Ideological Cleavages in Public Support for Environmentalism. *Environmental Politics* 10 (4): 23-48.
- Dunlap, Riley E., & Aaron M. McCright. 2008. A Widening Gap: Republican and Democratic Views on Climate Change. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development* 50 (5): 26-35.
- Harring, Niklas, Sverker C. Jagers, & Johan Martinsson. 2011. Explaining Ups and Downs in the Public's Environmental Concern in Sweden: The Effects of Ecological Modernization, the Economy, and the Media, *Organization & Environment*, 24 (2011), 388-403.
- Harring, Niklas, Johan Martinsson, & Björn Rönnerstrand. 2011. Vart tog klimatet vägen? i Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red) *Lycksalighetens ö* Göteborg: SOM-institutet: Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören. 2010 Stiltje på kärnkraftsfronten i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Nordiskt ljus*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Jones, Robert Emmet, & Riley E. Dunlap. 1992. The Social Bases of Environmental Concern: Have They Changed Over Time? *Rural Sociology* 57 (1): 28-47.

- Krosnick, Jon A., Allyson L. Holbrook, & Penny S. Visser. 2000. The impact of the fall 1997 debate about global warming on American public opinion. *Public Understanding of Science* 9 (3): 239-260.
- McCright, Aaron M., & Riley E. Dunlap. 2011. The Politicization of Climate Change and Polarization in the American Public's Views of Global Warming 2001–2010. *Sociological Quarterly* 52 (2): 155-194.
- McCright, Aaron M. 2011. Political orientation moderates Americans' beliefs and concern about climate change. *Climatic Change* 104 (2): 243-253.
- Nawrotzki, Raphael J. The Politics of Environmental Concern: A Cross-National Analysis, *Organization & Environment*, 25 (2012), 286-307. Smith, Nicholas, & Anthony Leiserowitz. 2012. The Rise of Global Warming Skepticism: Exploring Affective Image Associations in the United States Over Time. *Risk Analysis* 32 (6): 1021-1032.
- Sjöstedt, Jonas, Ulla Andersson & Jens Holm (2012, 27 februari) Så vill vi göra Sverige till en klimatpolitisk föregångare. *Dagens Nyheter*. Hämtad 2014-05-19 <http://www.dn.se/debatt/sa-vill-vi-gora-sverige-till-en-klimatpolitisk-foregangare/>
- Stern, Nicholas. 2006. The Economics of Climate Change. The Stern Review. Cambridge, Cambridge University Press.
- Tranter, Bruce. 2011. Political divisions over climate change and environmental issues in Australia. *Environmental Politics* 20 (1): 78-96.
- Van Liere, Kent D., & Riley E. Dunlap. 1980. The Social Bases of Environmental Concern: A Review of Hypotheses, Explanations and Empirical Evidence. *The Public Opinion Quarterly* 44 (2): 181-197.

KÄRNKRAFT PÅ VÄG NED

SÖREN HOLMBERG

Kärnkraftsproduktionen i världen toppade för cirka tjugo år sedan. Sedan dess har andelen el producerad av kärnkraft minskat. Och kan man tro på de framtidsscenarier som finns kommer andelen kärnkraftsproducerad el snarare minska än öka under de kommande tjugo åren. Som högst producerade kärnkraft 18 procent av världens el. Det var år 1996. Idag står kärnkraften för cirka 13 procent av hela världens elproduktion. Enligt OECD:s *International Energy Agency (IEA)* kommer kärnkraftens 13 procentiga andel kvarstå år 2035 om alla utbyggnadsplaner realiseras. Men om inte utbyggnadsplanerna fullföljs efter Fukushimakatastrofen – om västvärlden i huvudsak inte bygger fler reaktorer och utvecklingsländerna enbart färdigställer hälften av vad som planerats – sjunker, enligt *IEA*, kärnkraftens andel av världens elproduktion till omkring 7 procent inom en tjuugoårsperiod.

Det är skribenten och kärnkraftsmotståndaren Åsa Moberg som tagit fram dessa uppgifter i den nya boken *Ett extremt dyrt och livsfarligt sätt att värma vatten* (2014). Kärnkraften som energikälla är på väg utför. Och utförlöpan inleddes långt innan härdsmltan i Fukushima i mars 2011, även om olyckan i Japan har skyndat på processen (Mahaffey 2009). Flera länder har ändrat sin kärnkraftspolitik och påbörjat avvecklingsprogram efter Fukushima. Exempel på det är Tyskland, Italien och Schweiz.

Så dock inte Sverige (Sahr 1985). Vårt folkomröstningsinspirerade avvecklingsprogram som skulle ha resulterat i en avvecklad kärnkraft år 2010, avvecklades ironiskt nog 2010. Istället bestämde riksdagen på inrådan från alliansregeringen att det skulle vara möjligt att bygga nya kärnkraftverk i Sverige på de gamlas plats. Men knappt hade bläcket torkat på beslutet förrän olyckan i Fukushima inträffade. Och läget var helt förändrat. Intresset för att investera i ny kärnkraft svalnade snabbt bland politiker och i näringslivet.

Det avsvalnade intresset märks också på opinionssidan bland de många människorna. Medborgarnas stöd för kärnkraften minskade över hela världen, inklusive i Sverige, efter Fukushima (Holmberg och Hedberg 2013). Frågan är nu vad som hänt med den förut så rörliga kärnkraftsopinionen? Har den omedelbara effekten av Fukushimaolyckan ebbat ut och eventuellt börjat svänga tillbaka? Så skede inom cirka ett till två år efter olyckorna i Harrisburg och Tjernobyli (Holmberg 1988). Eller fortsätter motståndet mot kärnkraften att förstärkas? Om det senare gäller måste man komplettera Fukushimaförklaringen (=olyckor ökar kärnkraftsmotståndet). Till exempel med att det tyska avvecklingsprogrammet har stärkt tilltron till att en avveckling är möjlig även i Sverige. Eller med att den accele-

rerande vindkraftsutbyggnaden har visat att det finns fungerande alternativ, och att Sverige inte hotas av någon nära förestående elbrist. Eller med att det finska kärnkraftsbygget i Olkiluoto blivit mycket dyrare än planerat och mycket försenat. Det har visat sig vara mycket dyrt och tidskrävande att bygga nya reaktorer. Eller med att kärnkraftsanhängarna ännu inte hämtat sig efter Fukushima och inte aktivt kampanjar för sin sak.

Kärnkraftsstödet på väg ned

År 2010 när riksdagen bestämde att avveckla kärnkraftens avvecklingsplan och istället öppna upp för möjligheten att bygga nya reaktorer i Sverige finns det en opinionsövertikt bland medborgarna för att använda kärnkraften, inte avveckla den. Riksdagens beslut att kärnkraften inte längre skulle avvecklas har alltså ett folkligt stöd när det tas år 2010. Men det stödet försvinner snabbt efter olyckan i Fukushima våren 2011 (Holmberg 2012).

SOM-undersökningen med en helt jämförbar enkätfråga åren 2010-2013 visar att övertikten för att kärnkraften skall användas, efter Fukushima-katastrofen 2011 förvandlas till en opinionsövertikt för att kärnkraften tvärtom skall avvecklas; en övertikt som sedan förstärks 2012 och ytterligare spåds på 2013. I mätningen 2013 vill 50 procent avveckla kärnkraften medan 33 procent vill använda den. En minoritet om 17 procent har ingen åsikt (se tabell 1 och figur 1).

Nedgången i stödet för kärnkraften från pre-Fukushima hösten 2010 till hösten 2013 är -11 procentenheter. År 2010 ville 44 procent använda kärnkraften långsiktigt. Tre år senare efter Fukushima har den andelen minskat till 33 procent. Inom användaropinionen är det stödet för att ”bygga fler reaktorer än nuvarande 10 i framtiden” som har gått ned mest – från 17 procent 2010 till 10 procent 2013. Tanken att bygga fler kärnreaktorer än tidigare 12, idag 10, har alltid varit en minoritetsopinion bland svenska folket, men dock en minoritetsopinion på tillväxt fram till Fukushima-katastrofen (Holmberg 2011). Den tillväxten fick en abrupt slut när en jordbävningsgenererad tsunami sköljde in över sex japanska kärnkraftsreaktorer i mars 2011 och försakade tre härdsmältor.¹

Policyfrågan om kärnkraftens användning eller avveckling är inte den enda i SOM-undersökningen. Kärnkraftopinionen mäts också på flera andra sätt i SOM-studierna. Två ytterligare enkätfrågor ger jämförbara resultat ända tillbaka till 1990-talet och alltså före Fukushima-olyckan. Lägg därtill en ny allmän attitydfråga om inställningen till kärnkraft som finns med i undersökningarna 2012-13.

Resultaten från dessa enkätfrågor visar tydligt att Fukushima-katastrofen verkligen sänkte stödet för kärnkraften i Sverige och att någon rekyl tillbaka ännu inte är synlig. Tvärtom indikerar mätningarna att kärnkraftsstödet ytterligare minskat 2013. Utfallet för SOM:s fyra olika kärnkraftsmätningar åren 2010 till 2013 sammanfattas i figur 2. De fallande kurvorna visar hur den positiva kärnkraftsopinionen tappat höjd.

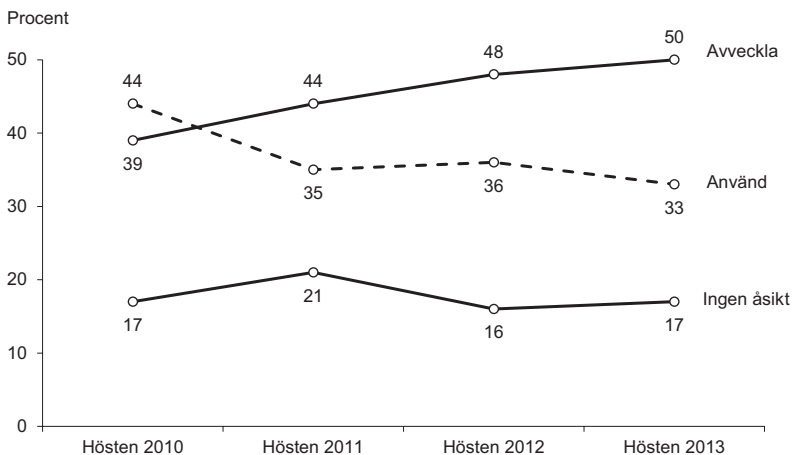
Tabell 1 Åsikter om kärnkraftens långsiktiga användning i Sverige (procent)

Fråga: "Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?"

	2010	2011	2012	2013
Avveckla kärnkraften snarast	8	10	11	11
Avveckla kärnkraften, men utnyttja de 10 kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut	31	34	37	39
Använd kärnkraften och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest 10 nya reaktorer	27	24	25	23
Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än nuvarande 10 i framtiden	17	11	11	10
Ingen uppfattning/ej svar	17	21	16	17
Summa procent	100	100	100	100
Antal personer	1 653	1 597	1 524	1 644
Andel avveckla	39	44	48	50
Andel använd	44	35	36	33
Övervikt avveckla	-5	+9	+12	+17

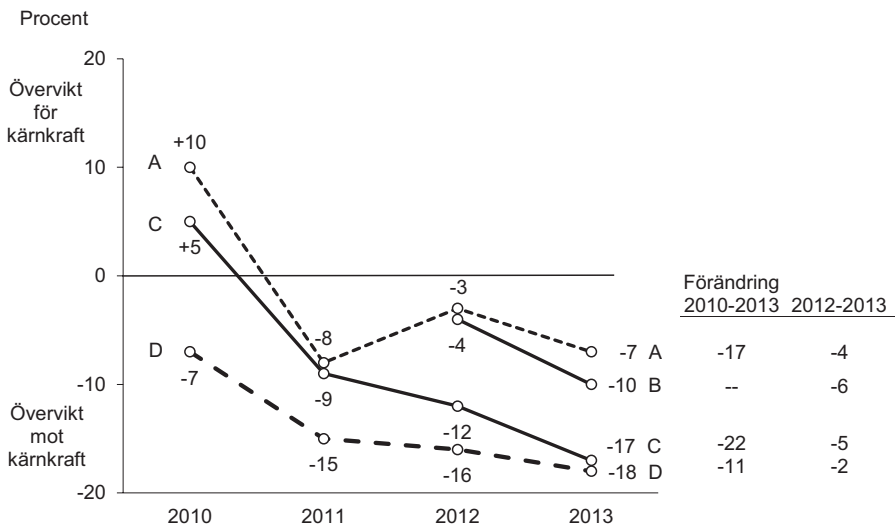
Kommentar: Frågan ställdes för första gången i SOM-undersökningen 2010. Samtliga svarande ingår i procentbasen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2010-2013.

Figur 1 Avveckla eller använd kärnkraften på lång sikt? Opinionsutvecklingen 2010-2013 (procent)

Kommentar: Enkätfrågans formulering redovisas i tabell 1. Procenten har beräknats bland samtliga svarande i SOM-undersökningarna. Antalet svarspersoner är cirka 1 500-1 600 för de olika undersökningsåren. Kärnkraftsolyckan i Fukushima inträffade i mars 2011, ungefär ett halvår före SOM:s höstmätning 2011.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2010-2013.

Figur 2 Stödet för kärnkraften bland svenska folket 2010-2013 (balansmått)

- A Andel satsa mer/satsa ungefär som idag minus andel satsa mindre än idag/helt avstå från energikällan.
- B Andel mycket/ganska positiv till kärnkraft minus andel mycket/ganska negativ.
- C Andel använd kärnkraft långsiktigt i Sverige minus andel avveckla kärnkraften.
- D Andel dåligt förslag minus andel bra förslag på påståendefrågan: "Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften".

Kommentar: De fullständiga resultaten redovisas i Hedberg och Holmberg (2014).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2010-2013.

De tre frågor som omfattar hela perioden 2010-2013 visar samtliga på en nedgång i stödet för kärnkraften och där större delen av nedgången är en omedelbar Fukushimaeffekt mellan åren 2010 och 2011. Den senare utvecklingen visar på ett fortsatt minskat stöd för kärnkraften. Mellan 2012 och 2013 tappar kärnkraften opinionsstöd i alla fyra mätningar, inte mycket men systematiskt i alla fyra.

Nivån på stödet till kärnkraften uppvisar något olika resultat beroende på hur frågeinstrumenten utformats. Men opinionsvinden 2012-2013 – förändringsskattningen – är mycket likartad med ett opinionstapp för kärnkraften på mellan -2 till -6 balansmåttensheter. Eller rakare uttryckt – övervikten för negativa åsikter om kärnkraften jämfört med positiva har förstärkts något lite i alla våra fyra mätningar under det senaste året. Den för kärnkraften negativa Fukushimaeffekten har inte svängt tillbaka; snarare har stödet för kärnkraften fortsatt att försvagas.²

Gamla seglivade åsiktsmönster

De socio-politiska mönster som kärnkraftsopinionen uppvisade när frågan politiserades på 1970-talet finns i allt väsentligt fortfarande kvar. Folkomröstningens skyttegravar är alltfört klart synliga. De socioekonomiska och politiska grupper som var mest emot respektive mest för kärnkraften för trettiofyra-fyrtio år sedan är i huvudsak desamma som idag är mest kritiska eller mest entusiastiska när det gäller kärnenergi. Gamla åsiktsmönster är mycket seglivade. Dock, vissa förändringar kan noteras. Allt är inte en kopia av läget på 1970-talet.

Redovisningen i tabell 2 visar hur stödet för kärnkraften i Sverige ser ut och har förändrats i olika centrala sociala och politiska grupper under perioden 2010-2013 – före och efter katastrofen i Fukushima. Studien bygger på resultaten för policyfrågan och anger andelen som långsiktigt vill använda kärnkraften som energikälla. I hela svenska folket pre-Fukushima år 2010, är det 44 procent som uppger att de ville använda kärnkraften långsiktigt. År 2013 har den andelen minskat till 33 procent, en nedgång med -11 procentenheter för stödet till kärnkraften. Hur motsvarande förändring ser ut i olika samhällsgrupper framgår av tabell 2.

Socioekonomiskt mest positiva till kärnkraft på 2010-talet är män, äldre personer och högre tjänstemän. Minst positiva till att använda kärnkraften är kvinnor, unga och arbetare respektive jordbrukare. I folkomröstningen 1980 återfanns samma mönster (Holmberg och Asp 1984).

När det gäller utbildning finner vi inga större åsiktsskillnader mellan låg-respektive högutbildade i de senaste mätningarna 2012 och 2013. Så var inte läget 1980. Då röstade universitetsutbildade i mindre utsträckning för kärnkraften (linje 1+linje 2) än människor med enbart folkskoleutbildning – 49 procent mot 61 procent. I folkomröstningen stöddes kärnkraften alltså mer av lågutbildade än av högutbildade. Den skillnaden återfinns inte idag. Dagens högutbildade är inte mer skeptiska till kärnkraft än människor med lägre utbildning.

Partimässigt finner vi 2013 de mest positiva till kärnkraften bland sympatisörer till Moderaterna och Sverigedemokraterna. Minst positiva är anhängare till Vänsterpartiet och Miljöpartiet, men också sympatisörer till Centerpartiet. Grupperade däremellan hittar vi sympatisörer till Socialdemokraterna, Folkpartiet och Kristdemokraterna. Här känns resultaten igen för de flesta av de partier som fanns vid tiden för folkomröstningen. Moderata sympatisörer 1980 var de som röstade mest för linje 1+linje 2, och dagens M-sympatisörer är fortfarande de som är mest entusiastiska för kärnkraft. På samma sätt var V- och C-sympatisörer de som röstade minst för Linje 1+Linje 2 och idag tillhör de fortfarande de mest kärnkraftskritiska.

Sympatisörer till övriga tre partier som fanns 1980 har dock förändrat sina positioner något. KD-sympatisörer 1980 var nästan lika kärnkraftsnegativa som V- och C-sympatisörer. Idag är de klart mer positiva till kärnkraft. Socialdemokratiska anhängare har gjort en motsatt resa. Då, 1980, röstade S-sympatisörer nästan lika kärnkraftspositivt som M-sympatisörer. Nu på 2010-talet är S-anshängare klart

Tabell 2 Andel som är för att kärnkraften används efter social och politisk gruppstillhörighet 2010-2013 (procent)

	Procent använda kärnkraften				Förändring mellan 2010-2013	Förändring mellan 2012-2013
	2010	2011	2012	2013		
Samtliga	44	35	36	33	-11	-3
Man	57	49	47	47	-10	±0
Kvinna	31	23	25	19	-12	-6
16-29	30	21	25	23	-7	-2
30-49	41	36	34	35	-6	+1
50-64	40	38	40	34	-6	-6
65-85	49	40	40	34	-15	-6
Lågutbildade	40	30	36	31	-9	-5
Medellåg	45	32	35	38	-7	+3
Medelhög	44	40	37	32	-12	-5
Högutbildade	47	40	37	32	-15	-5
Arbetarhem	35	31	30	29	-6	-1
Tjänstemannahem	55	41	40	35	-20	-5
Högre tjänstemannahem	56	55	57	49	-7	-8
Jordbrukarhem	43	25	26	25	-8	-1
Företagarhem	50	38	52	36	-14	-16
Landsbygd	40	32	35	32	-8	-3
Tätort	42	32	39	38	-4	-1
Stad	47	38	38	33	-14	-5
Storstad	43	36	32	31	-12	-2
klart till vänster	22	22	18	20	-2	+2
något till vänster	27	26	28	23	-4	-5
varken vänster eller höger	38	29	27	27	-11	±0
något till höger	58	43	52	45	-13	-7
klart till höger	70	60	67	58	-12	-9
V	14	21	13	12	-2	-1
S	33	29	27	25	-8	-2
MP	13	10	18	11	-2	-7
C	38	25	27	17	-21	-10
FP	62	53	43	38	-24	-5
KD	51	39	34	40	-11	+6
M	63	51	58	53	-10	-5
SD	63	54	50	49	-14	-1
Inget parti	24	21	16	20	-4	+4

Kommentar: Frågeformuleringen redovisas i tabell 1. Samtliga som deltagit i SOM-undersökningarna ingår i procentbasen. Antalet svarspersoner är cirka 1 500-1 600 respektive undersökningsår. För de mindre partierna är antalet svarande mycket begränsat, omkring 60-90 personer.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2010-2013.

mindre positiv till kärnkraft än Moderaternas sympatisörer. Folkpartiets väljare i folkomröstningen röstade övervägande på Linje 1+Linje2 men inte lika tydligt som M-och S-väljare. Idag är FP-sympatisörer, precis som 1980, något mindre positiva till kärnkraften än M-sympatisörer, men – till skillnad från 1980 – något mer positiva till kärnkraft än S-anhängare.

Relativt sett har alltså M-, V- och C-sympatisörer behållit sina kärnkraftspositioner genom åren – M på den positiva sidan och V respektive C på den negativa sidan. Samtidigt har S-sympatisörer relativt sett blivit mer kärnkraftskritiska medan främst KD-anhängare, men också i någon mån FP-sympatisörer rört sig åt ett mer kärnkraftspositivt håll.

Centeranhängarnas klart kärnkraftnegativa position i mätningen 2013 är en nyhet. I tidigare mätningar under 2000-talet har C-sympatisörer inte varit lika kritiska. Måhända är resultatet 2013 en statistisk tillfällighet. Antalet undersökta centerpartister är begränsat (58 personer). Kommande studier får visa om den resa åt det mer kärnkraftsvänliga hållet som C-sympatisörer påbörjade de första åren av 2000-talet avbryts i och med olyckan i Fukushima (Holmberg 2014).

Den mer långsiktiga opinionsförskjutningen i kärnkraftnegativ riktning mellan åren 2010 till 2013 syns tydligast bland de äldsta, bland högutbildade, bland tjänstemän och bland stadsbor. Politiskt svänger opinionen mest över åt det kritiska hållet bland personer i mitten eller till höger på den ideologiska skalan. Partimässigt förskjuts åsikterna mest kärnkraftsnegativt bland anhängare till Folkpartiet och Centerpartiet. Redan kärnkraftskritiska vänster- och miljöpartister förändrar sina åsikter mindre.

Den mer kortsiktiga försvagningen av stödet till kärnkraften mellan åren 2012 och 2013 finner vi till en del i samma grupper, men med vissa skillnader. Socialt tappar kärnkraften mest stöd 2013 bland kvinnor, bland äldre, bland högre tjänstemän och bland företagare. Ideologiskt är det främst personer klart till höger som minskar sitt stöd till kärnkraften. Partipolitiskt tappar kärnkraften mest bland centersympatisörer; något som vi tidigare varnat för kan vara en slumpmässig avvikelse.

Huvudresultatet när det gäller hur opinionsvinden har blåst 2010-2013 likväl som 2012-2013 är – med några få undantag, kanske statistiskt betingade av få svars personer – att åsiktsförskjutningen i kärnkraftsnegativ riktning återfinns med någorlunda samma styrka i de flesta sociala och politiska grupper. Kärnkraften har tappat i stöd över hela fältet – först som en effekt av härdsmältorna i Fukushima och sedan förstärkt av efterspelet till olyckan.

En katastrofkänslig opinion

Människor åsikter om kärnkraften är naturligt nog känsliga för säkerhetsfrågan. Harrisburg- och Tjernobylolyckorna drabbade stödet för kärnkraften negativt. Dock som det visade sig enbart kortsiktigt. Efter några månader respektive något år försvann det tvivel olyckorna gav upphov till och stödet för kärnkraften återvände.

Än så länge har vi inte sett samma mönster upprepa sig efter Fukushimakatastrofen. Tvärtom kan vi se hur effekten av den japanska olyckan snarare har förstärkts utöver den omedelbara påverkan.

Vilka faktorer som mer exakt spelat en roll här är svåra att särskilja. Bland högst tänkbara påverkansfaktorer finns de pågående avvecklingsprogrammen i andra länder, främst Tyskland, den framgångsrika utbyggnaden av förnyelsebar energi, i första hand vindkraft, som gör en framtida elbrist mindre trovärdig, svårigheterna att tidsmässigt och ekonomiskt bygga nya kärnreaktorer och kanske inte minst en avsaknad av en engagerad opinionsbildning från kärnkraftsanhängarnas sida.

Svensk kärnkraftsopinion 2013 är klart mer kärnkraftskritisk än pre-Fukushima och mer kritisk än 2011 och 2012. Den övervikt för att använda kärnkraften som fanns valåret 2010 finns inte längre. Hösten 2013 har kärnkraftsanhängarna klart tappat ledningen. Nu har istället kärnkraftsmotståndarna som vill avveckla kärnkraften en övervikt i folkopinionen.

Inget tyder i skrivande stund på att kärnkraften kommer att bli en framträdande valfråga 2014. Och kärnkraften är heller inte en viktig fråga på väljarnas agenda. Endast 1 procent utpekar energi- och kärnkraftsfrågor som viktiga frågor/problem i SOM-undersökningen 2013. Men om – mot all förmodan – kärnkraften blir en omstridd valfråga i riksdagsvalet tyder opinionsläget på att det främst kan gynna partier som förordar en långsiktig avveckling av kärnkraften i Sverige.

Noter

- ¹ Andelen svenskar som i SOM-undersökningarna med en äldre formulering ville ”använda kärnkraften och satsa på fler reaktorer i framtiden” ökade från 6 procent 1996 till 20 procent 2010 (Holmberg 2011).
- ² Enkätfrågan om att satsa på olika energislag i framtiden omfattar svarsalternativet ”satsa mer”. När det gäller kärnkraften ville 9 procent satsa mer år 1999 och som mest 19 procent 2010. Därefter har önskan att ”satsa mer” på kärnkraft minskat till 12, 14 respektive 13 procent åren 2011, 2012 och 2013. Alltså

Referenser

- Hedberg, Per och Holmberg, Sören (2014). *Åsikter om energi och kärnkraft*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (1988). *Svenska folkets åsikter om kärnkraften och slutförvaringen efter Tjernobyl*. Stockholm: SNK Rapport 30.
- Holmberg, Sören (2011). *Kärnkraftsopinionen pre-Fukushima*. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart och Oscarsson, Henrik (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

- Holmberg, Sören (2012). Fukushimaeffekten. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik och Bergström, Annika (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören och Hedberg, Per (2013). *Energy Opinion Compared Across Time and Space*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören och Asp, Kent (1984). *Kampen om kärnkraften*. Stockholm: LiberFörlag.
- Key World Energy Statistics* (2013). International Energy Agency (IEA).
- Mahaffey, James (2009). *Atomic Awakening: A New Look at the History and Future of Nuclear Power*. New York: Pegasus Books.
- Moberg, Åsa (2014). *Ett extremt dyrt och livsfarligt sätt att värma vatten. En bok om kärnkraft*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Sahr, R. (1985). *The Politics of Energy Policy Change in Sweden*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

STÖDET FÖR MER VINDKRAFT FÖRSVAGAS

PER HEDBERG

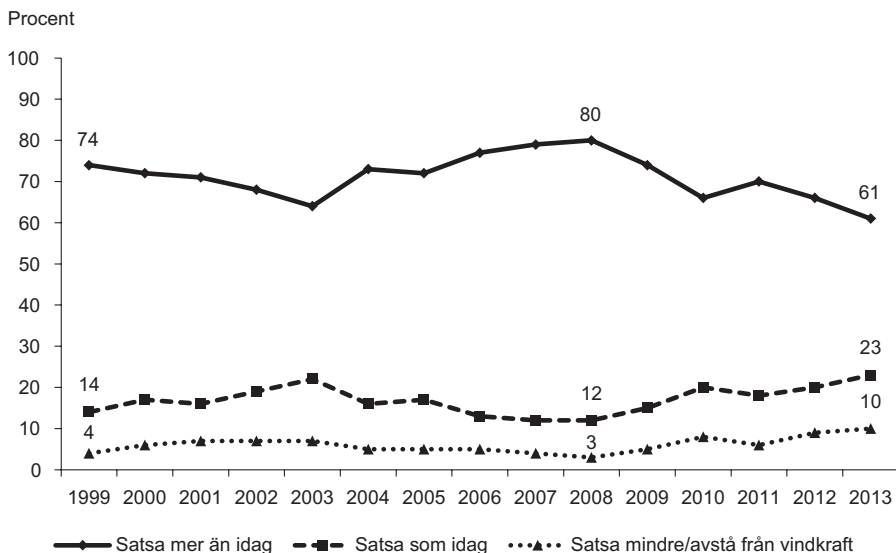
Vindkraften byggs ut snabbt i Sverige. Antalet vindkraftverk blir allt fler och vindkraftens andel av elproduktionen ökar. Bara sedan 2008 har antalet vindkraftverk ökat från 1166 till 2681 2013. Under samma period ökade den vindgenererade elproduktionen från 2,0 till 9,9 terawattimmar och vindkraftens andel av elproduktionen steg från 1,4 procent till 7 procent (Energimyndigheten 2013, Energimyndigheten 2014, Svensk Vindenergi 2014). För bara 10 år sedan var synen av vindkraftverk i den svenska naturen en sällsynthet. Idag är vindkraftverk en betydligt mer vanlig syn i landskapet. Frågan vi ställer oss är hur den snabba utbyggnaden av vindkraften har påverkat den svenska folkopinionen när det gäller hur mycket vi skall satsa på vindkraften som energikälla? Har den tidigare så positiva synen på en utbyggnad av energikällan förändrats när erfarenheter av vindkraftverken ackumuleras i befolkningen?

Minskat stöd för mer vindkraft

Sedan 1999 har vi ställt frågor om vindkraft i de årliga nationella SOM-undersökningarna inom ramen för forskningsprojektet *Energiopinionen i Sverige*.¹ En av frågorna handlar om hur mycket vi skall satsa på vindkraft i Sverige – ska vi satsa mer än idag, ska vi satsa som idag, mindre än idag eller ska vi helt avstå från vindkraft som energikälla. Resultaten från 1999 fram till 2013 redovisas i figur 1.

Resultaten visar att en majoritet av svenska folket är mycket positiva till vindkraft och vill satsa mer. Endast en liten andel vill satsa mindre eller avstå från vindkraft.² Men resultaten visar också att det under senare år är allt färre som vill satsa *mer* på vindkraft. Samtidigt som vi kommit till det stadiet då vindkraften flyttas från ritborderna ut i den svenska naturen blir viljan att satsa *mer* på vindkraften allt svagare. Sedan toppåret 2008 har andelen som vill satsa mer minskat med 19 procentenheter, från 80 procent 2008 till 61 procent 2013.³ Istället är det fler som vill satsa ungefär som idag, en ökning från 12 procent 2008 till 23 procent 2013.⁴ Visserligen ökar motståndet mot vindkraft under samma period, men inte i lika hög grad som stödet avtar. Andelen som vill satsa mindre på vindkraft eller helt avstå från den ökar med sju procentenheter sedan 2008, från 3 procent till 10 procent 2013.⁵ Men resultaten är tydliga, andelen medborgare som vill satsa *mer* på vindkraften minskar och andelen med motsatt åsikt ökar under senare år.

Figur 1 Andel som vill satsa mer på vindkraft, satsa som idag eller satsa mindre/helt avstå från vindkraft som energikälla 1999-2013 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5-10 åren?* Andelen som svarar att de saknar åsikt har varierat mellan 5-8 procent. I SOM-undersökningen 2013 var siffran 6 procent. De särredovisas inte i figuren. För ytterligare detaljer och resultat för fler energikällor se Hedberg och Holmberg 2014a.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1999-2013.

Frågan om hur mycket vi skall satsa på vindkraft innehåller flera komponenter; bedömningar om hur mycket vi har och hur mycket vi behöver samt vilken grundläggande inställning man har till vindkraften som energikälla. Som ett allmänt mått på svenska folkets inställning till vindkraft blir frågan allt sämre ju mer energikällan byggs ut.⁶ Därför kompletteras satsa-frågan med en ren attityd-fråga där vi frågar om svarspersonernas allmänna inställning till vindkraften som energikälla. Resultaten från SOM-undersökningen 2013 visar att 81 procent av svenska folket är positiva till vindkraft, 8 procent varken positiva eller negativa, 7 procent negativa medan 4 procent har ingen uppfattning. Frågan ställdes även i 2012 års SOM-undersökning och resultaten var då i stort sett det samma. Andelen positiva var då 84 procent medan andelen negativa var 6 procent, alltså något mer positivt jämfört med resultaten för 2013.⁷

Stödet minskar i samtliga samhällsgrupper

Sedan tidigare vet vi att vindkraften har ett starkt stöd i samtliga samhällsgrupper. Variationerna har varit relativt små när det gäller bakgrundsfaktorer som kön,

Tabell 1 Andel positiva till att satsa mer på vindkraft efter social och politisk grupptillhörighet 1999-2013 (procent)

	År														Förändring 08-13	
	'99	'00	'01	'02	'03	'04	'05	'06	'07	'08	'09	'10	'11	'12		'13
Kön																
Kvinna	75	73	73	70	65	73	73	79	80	81	76	67	71	68	65	-16
Man	72	71	70	65	63	72	71	76	79	79	72	64	69	64	57	-22
Ålder																
15-30	69	75	69	67	62	70	69	70	78	76	73	65	69	64	66	-10
31-60	76	73	77	70	70	79	75	81	83	84	79	71	73	70	65	-19
61-85	72	68	63	62	54	63	68	74	75	76	66	57	66	61	55	-21
Utbildning																
Grundnivå/obligatorisk Mellannivå	71	71	67	67	59	66	67	74	74	75	67	57	69	58	55	-20
Universitet/högskola	74	73	71	68	64	75	72	76	79	79	71	67	69	67	60	-19
Bostadsort																
Ren landsbygd	80	83	80	72	73	81	77	83	83	83	72	68	75	64	56	-27
Mindre tätort	77	72	71	70	62	74	74	77	79	78	72	60	67	64	61	-17
Stad, större tätort	70	70	70	67	63	69	72	77	79	80	75	66	71	67	63	-17
De tre storstäderna	74	65	69	65	61	76	64	72	81	81	76	70	69	69	62	-19
Partisynpat																
V	86	81	85	80	75	82	74	82	88	86	82	84	69	85	78	-8
S	72	72	70	66	62	70	73	78	78	81	76	62	71	70	65	-16
MP	87	84	87	86	77	92	90	89	94	88	79	84	86	78	77	-11
C	80	90	80	79	76	82	82	89	85	93	79	71	82	64	50	-43
FP	84	81	78	70	63	69	72	67	81	77	78	64	67	59	60	-17
KD	72	69	72	70	66	68	68	83	80	77	77	71	64	71	55	-22
M	63	59	62	48	54	65	67	70	78	77	68	62	67	60	52	-25
SD	--	--	--	--	--	--	--	68	68	68	66	51	65	56	58	-10
Övriga	72	86	73	64	67	75	61	72	74	73	78	60	58	71	58	-15
Vänster-höger dimension																
Klart till vänster	87	81	76	75	79	83	77	84	86	83	82	77	82	78	79	-4
Något till vänster	77	79	79	74	69	80	79	85	83	86	80	70	71	73	66	-20
Varken eller	72	73	69	65	63	69	70	73	77	79	70	64	66	63	60	-19
Något till höger	71	68	69	64	59	71	72	77	80	78	74	66	72	64	56	-22
Klart till höger	61	54	63	56	57	63	59	68	75	72	66	57	63	55	48	-24
Politiskt intresse																
Mycket intresserad	75	68	68	68	70	72	77	80	82	80	75	66	75	67	66	14
Ganska intresserad	76	73	75	67	65	76	74	80	82	83	76	67	72	66	61	-22
Inte särskilt intresserad	73	74	70	71	64	71	71	75	78	76	75	66	69	67	61	-15
Inte alls intresserad	57	64	61	57	49	66	61	58	69	75	64	55	61	58	59	-16
Kärnkraftsåsikt																
Avveckla kärnkraften	84	87	84	81	83	86	88	88	91	86	85	81	83	75	73	-13
Använd kärnkraften	63	59	64	59	56	67	66	74	76	79	72	60	65	58	47	-32
Samtliga	74	72	71	68	64	73	72	77	79	80	74	66	70	66	61	-19

Kommentar: Frågan lyder: *Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5-10 åren?* Personer som inte besvarat frågan ingår ej i procentbasen. När det gäller frågan om kärnkraftsåsikt skiljer sig frågeformuleringen år 2000-2004 något åt från formuleringen åren 1996-1999. Svarsalternativet "avveckla kärnkraften senast till år 2010" ändrades 2005 till "avveckla kärnkraften snarast". I 2010 års SOM-undersökning introducerades en ny fråga om kärnkraften. I tabellen används den nya frågan för kärnkraftsåsikt från och med 2012 års undersökning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1999-2013.

ålder, utbildning och bostadsort. Dock något större när det gäller vilket parti man sympatiserar med och var man själv placerar sig på vänster-högerdimensionen i politiken. Resultaten i tabell 1 visar att dessa förhållanden knappast har förändrats i 2013 års SOM-undersökning.

Resultaten för 2013 visar som vid de allra flesta tidigare undersökningar att kvinnor är något mer positiva till att satsa på vindkraft än män, liksom högutbildade är jämfört med dem med lägre utbildning. Åldersmässigt har vi genom åren funnit den mest positiva gruppen bland personer mellan 31 och 60 år. I 2013 års mätning är den yngre åldersgruppen lika positiva, medan den äldsta åldersgruppen inte är fullt lika positiv. När det gäller bostadsort var det personer boende på ren landsbygd som var mer positiva i början av mätserien. Sedan mitten av 2000-talet har skillnaderna dock minskat och i den senaste mätningen är landsbygdsbor mindre positiva till att satsa mer på vindkraft jämfört med personer boende i tätorter och städer.

När det gäller politiska faktorer som ideologisk vänster-högerposition och partisympati har det varit personer till vänster som varit klart mer positiva till en ökad satsning jämfört med personer som placerar sig till höger i politiken. I 2013 års SOM-undersökning är det 79 procent som ville satsa mer på vindkraft bland dem som placerade sig långt till vänster. Motsvarande siffra bland personer som placerade sig långt till höger är 48 procent. Under perioden som helhet finner vi vid de flesta mätillfällen att sympatisörer till Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Centerpartiet varit mer positiva till vindkraft jämfört med framförallt sympatisörer till Moderaterna. Resultaten från den senaste undersökningen visar att 78 procent bland vänsterpartisympatisörer och 77 procent bland miljöpartisympatisörer ville satsa mer, medan motsvarande siffra bland sympatisörer till Moderaterna är 52 procent.⁸

Men vad har hänt sedan 2008 då svenska folket var som mest positiva till att satsa mer på vindkraft? Finner vi att stödet minskar i samtliga grupper, eller är det i vissa sociala och politiska grupper som stödet minskat mer än i andra? Resultaten i tabell 1 visar att stödet för att satsa mer på vindkraft är på tillbakagång i samtliga grupper sedan 2008. Stödet har minskat mest bland landsbygdsbor, bland moderater och bland personer som står långt till höger på vänster-högerdimensionen. Den svagaste tillbakagången återfinns bland personer som står långt till vänster, bland personer i den yngsta åldersgruppen, och bland sympatisörer till Vänsterpartiet. Tillbakagången är större bland män än bland kvinnor, den är större bland personer i åldersgrupperna över 30 år jämfört med de yngre, och den är större bland landsbygdsbor än bland boende i tätorter och städer. När det gäller utbildning är tillbakagången lika stor bland personer på samtliga utbildningsnivåer.

Resultaten visar också att frågan om vindkraftens utbyggnad har blivit mer politiserad. Tillbakagången är något mindre bland sympatisörer till Vänsterpartiet och Miljöpartiet jämfört med framförallt bland sympatisörer till Moderaterna och Kristdemokraterna.⁹ Tillbakagången bland personer som står långt till vänster i politiken var 4 procentenheter mellan åren 2008 och 2013. Motsvarande siffra bland personer som placerade sig långt till höger var 24 procentenheter. Gapet

mellan dem som placerade sig långt till vänster och de som placerade sig långt till höger var 2008 11 procentenheter. I 2013 års undersökning har det ökat till 31 procentenheter. Men trots det vikande stöd vi ser för att satsa mer på vindkraft är det värt att notera att det inom samtliga sociala och politiska grupper återfinns en majoritet för att satsa mer på vindkraft, utom när det gäller personer som placerar sig långt till höger på vänster-högerdimensionen. Bland dem är det lika många som vill satsa mer (48 procent) som vill satsa som idag, satsa mindre eller avstå från vindkraft (48 procent).

Bullrar, fula, dyra?

En bakomliggande faktor till vilken åsikt man har i frågan om vindkraften och dess utbyggnad är vilken verklighetsbild man har av vindkraft. I debatten har det bland annat framförts argument om att vindkraften medför bullerstörningar, att den är dyr och att den förfular landskapet. Men det har å andra sidan också framförts att vindkraften är en ren och miljövänlig energikälla. Hur ser svenska folket på dessa argument för och emot vindkraft; vilken bild har de av vindkraftens egenskaper? I de nationella SOM-undersökningarna har vi ställt en påståendefråga om några av vindkraftens egenskaper vid fem tillfällen; 2000, 2003, 2007, 2010 och nu senast i undersökningen 2013. Svartalternativen utgörs av en skala från 0 till 10 där svarspersonerna får bedöma om påståendet är helt felaktigt (0) eller helt riktigt(10). I tabell 2 har skalstegen 0-3 slagits samman till ”felaktigt”, skalstegen 4-6 har slagits samman till ”varken felaktigt eller riktigt” och skalstegen 7-10 har slagits samman till ”riktigt”.

Resultaten från SOM-undersökningen 2013 visar att 40 procent anser att vindkraften medför bullerstörningar medan 30 anser att påståendet om buller är felaktigt. Påståendet om att el producerad av vindkraft blir dyr håller 39 procent med om, medan 31 procent anser att påståendet är felaktigt. 38 procent tycker att vindkraftverk förfular landskapet medan 36 procent anser att påståendet är felaktigt. Att vindkraften är miljövänlig håller de allra flesta med om, 79 procent. Endast 7 procent anser att vindkraft inte är miljövänlig. I de tre första mätningar, 2000, 2003 och 2007 är opinionen förhållandevis stabil. Men efter mätningen 2007 är bedömningarna av vindkraftens egenskaper inte lika positiva som tidigare. Sedan dess är det fler som anser att vindkraften medför buller (+19 procentenheter) och att den är dyr (+5 procentenheter) samtidigt som det är något färre som anser att vindkraften är miljövänlig (-11 procentenheter). För första gången visar resultaten från 2013 att det är fler som anser att påståendet om att vindkraften bullrar är riktigt än som anser att påståendet är felaktigt. När det gäller påståendet om att vindkraften är dyr har det vid varje måttillfälle varit fler som anser påståendet är riktigt än att det är felaktigt. I frågan om huruvida vindkraften förfular landskapet återfinns vi dock inga större opinionsförskjutningar.

Tabell 2 Uppfattning om vindkraftens egenskaper (procent)

påstående om vindkraft	felaktigt (0-3)	varken felaktigt eller riktigt (4-6)	riktigt (7-10)	summa procent	medeltal 0-10	Opinions- balans felaktigt minus riktigt
vindkraftverk är bullriga						
2000	48	32	20	100	3,9	+28
2003	47	34	19	100	4,0	+28
2007	51	28	21	100	3,9	+30
2010	45	29	26	100	4,3	+10
2013	30	30	40	100	5,4	-10
vindkraft är miljövänlig						
2000	4	7	89	100	8,6	-85
2003	5	11	85	100	8,4	-80
2007	4	6	90	100	8,7	-86
2010	5	12	83	100	8,2	-78
2013	7	14	79	100	7,9	-72
el producerad med hjälp av vindkraft blir dyr						
2000	27	43	30	100	5,1	-3
2003	24	42	34	100	5,3	-10
2007	32	34	34	100	5,0	-2
2010	31	28	41	100	5,3	-10
2013	31	30	39	100	5,4	-8
vindkraftverk förfular landskapet						
2000	38	25	37	100	5,0	+1
2003	35	24	42	100	5,3	-7
2007	44	22	34	100	4,6	+10
2010	39	21	40	100	5,2	-1
2013	36	26	38	100	5,2	-2

Kommentar: Frågan lyder: *Vad är Din uppfattning om följande påståenden som man ibland hör om vindkraft? Ange för vart och ett av påståendena om det enligt Din mening är felaktigt eller riktigt.* Svaren anges på en skala mellan 0 (helt felaktigt påstående) och 10 (helt riktigt påstående). Svartalernativet "ingen uppfattning" ingår i frågan med början 2007. Beräkningarna i tabellen är gjorda bland personer som har en åsikt i delfrågorna. Andelen svarspersoner som svarat "ingen uppfattning" i frågan om buller var 2007 27 procent, 2010 24 procent och 2013 23 procent. Andelen svarspersoner som svarat "ingen uppfattning" i frågan om att vindkraften är miljövänlig var 2007 7 procent, 2010 8 procent och 2013 7 procent. Andelen svarspersoner som svarat "ingen uppfattning" i frågan om att vindkraften är dyr var 2007 38 procent, 2010 33 procent och 2013 33 procent. Andelen svarspersoner som svarat "ingen uppfattning" i frågan om att vindkraften förfular landskapet var 2007 10 procent, 2010 9 procent och 2013 9 procent. Andelen svarspersoner som inte besvarade på de olika delfrågorna höll sig mellan 6-8 procent.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000, 2003, 2007, 2010 och 2013.

Tidigare analyser från SOM-undersökningen 2007 har visat att bland de som har en negativ bild av vindkraftens egenskaper är det trots det en majoritet som vill satsa mer på vindkraft. Bedömningar att vindkraften bullrade, var dyr eller förfulade landskapet vägde mindre än viljan att bygga fler vindkraftverk (Hedberg 2008). De resultaten reviderades något i och med 2010 års SOM-undersökning då kopplingen mellan frågan om vindkraftens egenskaper och frågan om vi skall satsa mer eller mindre på vindkraft blev något starkare. Det senare gäller även vid 2013 års undersökning. Bland personer som 2007 ansåg att vindkraften medförde buller är det 67 procent som ville satsa mer på vindkraft. Motsvarande siffror för 2010 och 2013 är 45 respektive 48 procent. Bland personer som 2007 ansåg att vindkraften är dyr är det 72 procent som ville satsa mer på vindkraft. Motsvarande siffra för 2010 och 2013 är 50 respektive 42 procent. Bland personer som ansåg att vindkraften förfular landskapet är det 69 procent som ville satsa mer 2007. Motsvarande siffror för de två senaste mätillfällen är 47 procent 2010 och 40 procent 2013. I 2013 års undersökning ställer vi också en ren attitydfråga om hur positivt respektive negativt svarspersonerna ser på vindkraften som energikälla. Bland personer som anser att vindkraften medför buller är det 71 procent som har en positiv inställning till vindkraften som energikälla. Bland personer som anser att vindkraften är dyr är det 67 som är positiva och bland personer som anser att vindkraften förfular landskapet är det 68 procent som är positiva till vindkraft som energikälla.¹⁰

Vindkraft som granne

I och med att vindkraften står under kraftig utbyggnad får allt fler erfarenhet av vindkraftverk i sin omedelbara närhet. Vi har tidigare sett att viljan till att satsa mer har minskat under samma period som vindkraften expanderat som mest. En fråga som i och med det blir allt mer aktuell är hur svenska folket ser på vindkraftsetableringar i närheten av den egna bostaden. Vi har vid sex tillfällen sedan 2000 ställt en fråga i SOM-undersökningarna om hur positivt respektive negativt respondenterna ser på en vindkraftsetablering i närheten av den egna bostaden. Frågan har fem svarsalternativ i en skala från mycket positiv till mycket negativ. I tabell 3 redovisas andelen som svarat positivt, det vill säga andelen ”mycket positiv” och ”ganska positiv” sammanslaget.

Resultaten visar att andelen positiva varierat från 33 procent som lägst 2003 till 46 procent som högst 2007. I den senaste mätningen 2013 var andelen positiva 40 procent.¹¹ Mot bakgrund av det minskade stödet för att satsa mer på vindkraft under senare år är det kanske något förvånande att vi inte finner ett lika stort tapp när det gäller synen på etableringar av vindkraftverk i närheten av den egna hemmet. Sedan 2007 har stödet för en ökad satsning på vindkraft minskat med 19 procentenheter. Andelen positiva till att ha vindkraftverk som granne har visserligen också minskat, men endast med 6 procentenheter. Men resultaten i tabell 3 visar

också att det finns nivåskillnader i uppfattningen om hur mycket vi skall satsa på vindkraft och i bedömningarna av hur positivt vindkraft i närheten av den egna bostaden uppfattas. Fenomenet brukar ibland gå under beteckningen NIMBY (Not in My Back Yard). Vid samtliga mättillfällen är det en betydligt högre andel bland svenska folket som vill satsa mer på vindkraft än som är positiva till en etablering av vindkraft i närheten av den egna bostaden. I SOM-undersökningen 2013 är det 61 procent som vill satsa mer på vindkraft än idag, medan en betydligt lägre andel är positiva till vindkraft i närheten av sin bostad, 40 procent. Skillnaden kan tolkas som en NIMBY-effekt och uppgår till 21 procentenheter.¹² Men det bör poängteras att resultaten i tabell 3 visar att NIMBY-effekten snarare har minskat än ökat under de senaste årens kraftiga expansion av vindkraftsutbyggnaden, från +33 balansmåttsenheter 2007 till +21 i 2013 års SOM-undersökning.

Tabell 3 Andel som vill satsa mer på vindkraft respektive är positiva till etablering av vindkraft i närheten av den egna bostaden (procent)

	2000	2003	2005	2007	2010	2013
satsa mer på vindkraft	72	64	72	79	66	61
positiv till vindkraft i närheten av den egna bostaden	41	33	43	46	38	40
skillnad i åsikt mellan satsa mer på vindkraft och etablering av vindkraft i närheten av den egna bostaden	+31	+31	+29	+33	+28	+21

Kommentar: Frågan om etablering av vindkraft i närheten av den egna bostaden lyder: *Hur ställer du dig till en etablering av vindkraftverk i närheten av din fasta bostad?* Svarsalternativen är: "mycket positiv", "ganska positiv", "varken positiv eller negativ", "ganska negativ" och "mycket negativ". I tabellen redovisas andelen positiva, d v s de som svarat mycket positiv eller ganska positiv. Samtliga personer som svarat på respektive fråga ingår i respektive procentbas.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000, 2003, 2005, 2007, 2010 och 2013.

Populäritet i avtagande

I SOM-undersökningarna har vi flera indikatorer på hur vindkraften bedöms av svenska folket. Vi frågar hur mycket svenska folket vill satsa på vindkraft i framtiden, vilken inställning svenska folket har till vindkraften som energikälla, vilken bild svenska folket har av vindkraftens egenskaper och hur svenska folket ser på en etablering av vindkraftverk i närheten av deras egna bostäder. I 2013 års SOM-undersökning visar många av dessa indikatorer på att stödet för vindkraft minskar något. Sedan 2008 har viljan att satsa mer på vindkraft minskat med 19 procentenheter. Sedan 2007 har andelen som anser att vindkraften medför buller

ökat med 19 procentenheter, andelen som anser att vindkraften är dyr har ökat med 5 procentenheter, andelen som anser att vindkraften förfular landskapet har ökat med 4 procentenheter och andelen som anser att vindkraften är miljövänlig har minskat med 11 procentenheter. Till yttermera visso har andelen som ser positivt på vindkraften som energikälla minskat med 3 procentenheter mellan åren 2012 och 2013.

Samtidigt skall noteras att vindkraften är den energikälla som svenska folket vill satsa mest på efter solenergi och att drygt 80 procent har en positiv inställning till vindkraft som energikälla.

Noter

- ¹ Forskningsprojektet *Energiopinionen i Sverige* finansieras av Energimyndigheten.
- ² Resultatet från SOM-undersökningen 2013 visar att solenergi är den energikälla som svenska folket framförallt vill satsa på, 81 procent vill satsa mer än idag. Därefter följer vindkraft 61 procent, vågkraft 58 procent, biobränslen 43 procent, vattenkraft 41 procent och kärnkraft 13 procent. Frågan om naturgas ställdes inte 2013, men i 2012 års undersökning var det 20 procent som ville satsa mer på fossil-/naturgas. Kol och olja är det mycket få i Sverige som vill satsa på, 2-3 procent.
- ³ Under 2011 återfinns en liten förstärkning i stödet för en ökad satsning. Sannolikt är det en indirekt effekt av reaktorolyckan i Fukushima. Se Holmberg 2012 för analyser av hur kärnkraftsopinionen i Sverige påverkades av olyckan i Fukushima. För en global analys se t ex Younghwan Kim, Minki Kim och Wonjoon Kim 2013.
- ⁴ I en opinionsmätning gjord av IPSOS i september 2013 på uppdrag av Svensk energi svarade 66 procent av respondenterna att de vill satsa mer på vindkraft de kommande 5-10 åren, 21 procent svarade att de vill satsa ungefär som idag, 8 procent att de vill satsa mindre än idag, 3 procent svarade att de helt ville avstå från energikällan och 2 procent hade ingen uppfattning i frågan (Svensk energi 2013).
- ⁵ Andelen som helt vill avstå från vindkraft som energikälla är fortfarande mycket liten, 2 procent 2013 att jämföra med 1 procent 2008. Däremot ökar andelen som vill satsa mindre på vindkraft än vad som görs idag med 6 procentenheter, från 2 procent 2008 till 8 procent 2013.
- ⁶ Vindkraften står förnärvarande under kraftig expansion och kommer fortsätta att byggas ut under kommande år. Därför är det knappast förvånande att vi ser ett avtagande stöd i att satsa mer på vindkraft än vad som görs idag. Då målen för vindkraften i Sverige är uppnådda är det inte särskilt sannolikt att stödet

för en ytterligare utbyggnad ligger kvar på samma höga nivå. Det kommer att finnas en tidpunkt då en mättnadsnivå att uppnås. Vi har det vi behöver och behöver inte mer. Därmed inte sagt att dagens positiva inställning till vindkraft som energikälla kommer att försvagas på motsvarande sätt. Jämför vi med en utbyggd och numera etablerad energikälla som vattenkraft var det i SOM-undersökningen 2012 43 procent som var positiva till ytterligare satsning, men 86 procent som var positiva till vattenkraften som energikälla (Hedberg 2013).

- 7 För mer detaljer, se Hedberg och Holmberg 2014a och Hedberg och Holmberg 2014b. För en analys av kopplingen mellan de två frågeformuleringarna, se Hedberg 2013.
- 8 Det förhållandevis låga stödet för vindkraftsutbyggnad bland sympatisörer till Centerpartiet i de två senaste årens mätningar förvånar. Men det bör påpekas att antalet centerpartisympatisörer i undersökningarna är få och resultaten osäkra. I 2012 års undersökning vilar resultaten på 56 svarspersoner och i 2013 års undersökning på 58 svarspersoner.
- 9 Resultatet för Centerpartiet måste tolkas med yttersta försiktighet, mot bakgrund av de få personer som ingår i gruppen och att felmarginalerna är stora.
- 10 Korrelationen mellan frågan hur mycket vi bör satsa på vindkraft och de olika påståendefrågorna var 2007 .24 för påståendet att vindkraften bullrar, .23 för påståendet att vindkraften är dyr, .33 för påståendet att vindkraften förfular landskapet och .26 för att vindkraften är miljövänlig. I 2010 års undersökning var motsvarande värden .37, .46, .42 och 41. I den senaste undersökningen 2013 är motsvarande korrelationskoefficienterna .30, .41, .44 och .44. Korrelationen mellan frågan allmän inställning till vindkraften som energikälla och de olika påståendefrågorna var 2013 .34 för påståendet att vindkraften bullrar, .42 för påståendet att vindkraften är dyr, .45 för påståendet att vindkraften förfular landskapet och .46 för att vindkraften är miljövänlig.
- 11 För ytterligare detaljer, se Hedberg och Holmberg 2014a,
- 12 Jämför vi med den rena attitydfrågan om hur positivt respektive negativt vindkraften bedöms som energikälla blir effekten större, 41 procentenheter. Korrelationen mellan frågan om etablering av vindkraftverk i närheten av den egna bostaden och frågorna om hur mycket vi skall satsa på vindkraft respektive frågan om allmän inställning till vindkraft som energikälla var i båda fallen .54 i SOM-undersökningen 2013 (Pearsons r).

Referenser

- Energimyndigheten 2013. *Vindkraftsstatistik 2012*.
- Energimyndigheten 2014. Pressmedelände 2014-02-11. <http://www.energimyndigheten.se/Press/Pressmeddelanden/2013-var-ett-ar-med-lag-elanvandning-och-stor-elexport/>
- Hedberg, Per (2008). Vindkraft på frammarsch. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart, (red). *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. SOM-rapport nr 44.
- Hedberg, Per (2012). Svenska folkets åsikter om vindkraft. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik och Bergström, Annika (red). *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. SOM-rapport nr 56.
- Hedberg, Per (2013). Fortsatt stöd för mer vindkraft. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik och Bergström, Annika (red). *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. SOM-rapport nr 59.
- Hedberg, Per och Holmberg, Sören (2014a). *Åsikter om energi och kärnkraft*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Hedberg, Per och Holmberg, Sören (2014b). *Satsa mer på olika energikällor 1999-2013*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2012). Fukushimaeffekten. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik och Bergström, Annika (red). *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. SOM-rapport nr 56.
- Kim, Younghwan, Kim, Minki och Kim, Wonjoon (2013). *Effect of the Fukushima nuclear disaster on global public acceptance of nuclear energy*. Energy Policy 61, sid 822-828.
- Svensk energi (2013). *Byten och attityder på den svenska elmarknaden*. <http://www.svenskenergi.se/Global/Dokument/Opinionsm%C3%A4tningar/2013-hosten-IPSOS.pdf>
- Svensk Vindenergi 2014. *Vindkraftsstatistik kvartal 4 2013*. <http://www.vindkraftsbranschen.se/wp-content/uploads/2014/02/Statistik-vindkraft-kvartal-4-2013-20140226.pdf>

Metodredovisning

DEN NATIONELLA SOM-UNDERSÖKNINGEN 2013

FRIDA VERNERSDOTTER

SOM-institutet vid Göteborgs universitet genomför varje höst sedan 1986 en nationell frågeundersökning i syfte att kartlägga den svenska allmänhetens vanor och attityder på temat Samhälle, Opinion och Medier. SOM-institutet drivs av Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG) och Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

Den nationella SOM-undersökningen 2013 är den senaste i raden av dessa undersökningar¹. Undersökningen skickas ut till ett obundet slumpmässigt urval av Sveriges befolkning. Data samlas primärt in via postala enkäter, men sedan undersökningsåret 2012 ges respondenterna även möjligheten att svara digitalt via webben. Varje undersökning genomförs under så identiska förutsättningar som möjligt för att resultaten från de olika åren ska vara jämförbara.

Den nationella SOM-undersökningen genomförs i samverkan med forskare från olika discipliner främst inom samhällsvetenskap. Deltar i undersökningen gör också externa parter, via särskilda forskningsprojekt; 2013 gäller det exempelvis Sveriges riksdag, Sveriges Television, Svenska institutet för europapolitisk forskning (SIEPS), Svenska kyrkan och Energimyndigheten.

I föreliggande kapitel redovisas genomförandet av den nationella SOM-undersökningen 2013, den 28:e i ordningen. Det handlar om studiens uppläggning, fältarbetets olika moment samt resultatens representativitet.

Undersökningens uppläggning

Den nationella SOM-undersökningen genomförs i form av en postenkät med kompletterande webbalternativ som går ut till ett systematiskt sannolikhetsurval av Sveriges befolkning. Urvalsramen är sedan 2009 års undersökning befolkningens 16–85-åringar. Utländska medborgare ingår i urvalet sedan 1992 (samt i undersökningarna 1986 och 1989). Fältarbetet utförs av ett fristående undersökningsföretag², i nära samarbete med SOM-institutet som kontinuerligt utvärderar genomförandet. Undersökningsföretaget svarar för den tekniska delen av datainsamlingen så som tryck, distribution, telefonpåminnelser och skanning; SOM-institutet svarar för allt innehåll i utskick och enkäter.

Omfattningen av undersökningen har ökat successivt sedan 1986, både vad gäller antalet frågor och frågeformulär samt antal svarspersoner. 2013 års undersökning utgjordes av fem parallella riksrepresentativa delundersökningar baserade på ett obundet slumpmässigt urval om sammanlagt 17 000 personer. Urvalet drogs den

3 september 2013 från Skatteverkets registertjänst Navet och levererades till undersökningsföretaget som i sin tur delade upp urvalet i fem randomiserade delurval om 3 400 personer. Registret över alla som är folkbokförda i Sverige uppdateras kontinuerligt vilket innebär att täckningsfelet – det vill säga skillnaden mellan registret som urvalet är baserat på och den faktiska populationen – är minimalt.

Tabell 1 Den nationella SOM-undersökningens uppläggnig 1986–2013

År	Urvalsmetod	Antal formulär	Total urvalsstorlek	Medborgarskap	Åldrar
1986	sannolikhetsurval	1	2 500	Både sv. & utl.	15–75 år
1987–1988	"	"	"	Endast sv.	"
1989	"	"	"	Både sv. & utl.	"
1990–1991	"	"	"	Endast sv.	"
1992–1995	"	"	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1996	"	"	2 841 ¹	"	"
1997	"	"	2 800	"	"
1998	"	2	5 600	"	16–80 år ²
1999	"	"	"	"	15–80 år
2000–2005	"	"	6 000	"	15–85 år
2006	"	"	6 050 ³	"	"
2007–2008	"	"	6 000	"	"
2009–2011	"	3	9 000	"	16–85 år
2012	"	4	12 000	"	"
2013	"	5	17 000	"	"

Kommentar: ¹Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i det ursprungliga urvalet utan tillfördes i efterhand undersökningens första urval om 2 800 personer. ²Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i urvalet. ³Det ursprungliga urvalet om 6 000 personer utökades med 50 personer ur spärregistret *NIX adressat*, felaktigt exkluderade ur det ursprungliga urvalet.

Datainsamlingen för de fem delurvalen i den nationella SOM-undersökningen 2013 genomfördes parallellt enligt en gemensam fältplan. Webbenkäten introducerades i samband med den andra påminnelsen. Den digitala versionen av formulären konstruerades och administrerades av SOM-institutet.

Formulär

Fyra av de fem formulären i delundersökningarna (formulär 1–4) var utformade som tidigare SOM-enkäter, det vill säga häften i A4-format med 17 sidor³ frågor, medan formulär 5 hade ett mindre tryckformat (188 x 250 mm) och 14 sidor frågor. Formulär 5 hade dessutom en begränsning i hur långa frågebatterierna tilläts

vara. Det längsta frågebatteriet i formulär 5 är elva item långt vilket kan jämföras med det längsta batteriet i formulär 3 som är 28 item långt. Tidigare forskning har visat att ett effektivt sätt att öka svarsfrekvensen är att minska omfånget, vilket är anledningen till att formulär 5 utformades som det gjordes (Edwards, 2002).

De enskilda frågorna i SOM-undersökningen utarbetas av de samverkande forskningsprojekten i samarbete med SOM-institutet. Huvuddelen av frågorna har fasta svarsalternativ med rutor för respondenten att kryssa i. I några fall svarar respondenten genom att skriva ett tal i en ruta; ytterligare några frågor är helt öppna och kräver ett kort svar i fritext (de rör bland annat vilken/vilka morgontidningar man läser, vilka samhällsproblem man tycker är viktigast i Sverige i dag och vilket yrke man har/har haft). Svaren på de öppna frågorna kodas av en grupp kodare⁴ på SOM-institutet efter fördefinierade kodscheman med uttömmande och ömsesidigt uteslutande kategorier försedda med en unik numerisk kod. Kodscheman finns tillgängliga i kodboken för 2013 års nationella SOM-undersökning⁵.

Ungefär en femtedel av frågorna i undersökningen ingick i samtliga fem formulär och kan därmed analyseras med femdubbla urvalsstorleken som grund; ett stort antal ingick därutöver i två eller fler formulär. Det rör sig dels om SOM-undersökningens grundfrågor om politik och medier samt en stor mängd livsstils- och bakgrundsfrågor, dels om frågor som syftar till att belysa frågeställningar som fordrar ett större urval av svarspersoner för statistiskt säkerställda analyser. Tyngdpunkten i formulär 1 ligger på politik och samhälle; i formulär 2 på nyheter och medier; i formulär 3 på livsstil och hälsa; i formulär 4 på ekonomi och välfärd. Formulär 5 hade istället för en tematisk inriktning en sammansättning frågor som skulle tilltala den yngre gruppen svarspersoner; till exempel frågor om livsstil och medievanor som är vanligare hos den yngre befolkningen än den äldre. I formulär 5 testades dessutom nya frågeformuleringar och förkortade versioner av, i SOM-undersökningarna, etablerade frågebatterier. Dispositionen av innehållet i formulären framgår av tabell 2. Formulären i sin helhet går att ladda ner från SOM-institutets hemsida⁵.

Det tar en knapp timme att fylla i fullängdsenkäternas samtliga frågor och en dryg halvtimme att fylla i det kortare formulär 5. De synpunkter som framförs av respondenterna (på sista formulärsidan där särskilt utrymme ges, eller via andra vägar) och de tidsangivelser som registreras av webbverktyget indikerar dock stora variationer i ifyllandetid.

De fem formulären hade en digital motsvarighet, konstruerad i webbverktyget Qualtrics. Frågorna i webbenkäten utformades på samma sätt som i pappersenkäten. Sidbrytningarna i den digitala versionen följde däremot inte pappersversionen utan anpassades efter storleken på en datorskärm. De frågor som svarspersonen i pappersversionen instruerades att hoppa över baserat på tidigare svar, doldes automatiskt i den digitala versionen av enkäten. Somliga personer som svarade via webben såg således en kortare version av enkäten än de som svarade på papper. Unika inloggningsuppgifter och länk webbenkäten skickades ut i samband med det andra enkätutskicket och inkluderades därefter i samtliga postala påminnelser.

Tabell 2 Innehållsöversikt för frågeformulären i den nationella SOM-undersökningen 2013

Formulär 1	Formulär 2	Formulär 3	Formulär 4	Formulär 5
1–5 Nyheter & medier 6–11 Aktuella samhällsfrågor 12–23 Politik och demokrati 24–28 Tv, radio & internet 29–35 Sverige i världen 36–44 Aktiviteter, intressen & värderingar 45–48 Miljö 49–55 Energi 56–63 Arbetsliv 64–80 Bakgrund	1–6 Nyheter & medier 7–17 Politik, samhälle & demokrati 18–26 Radio & tv 27–33 Internet & andra medier 34–35 Mobiltelefoni 36–39 Böcker & bibliotek 40–47 Aktiviteter, intressen & värderingar 48–54 Arbetsliv 55–71 Bakgrund	1–8 Nyheter & medier 9–20 Politik, samhälle & demokrati 21–24 Konsumtion 25–27 Forskning och samhälle 28–36 Livsstil & personlighet 37–39 Hälsa 40–42 Intressen & värderingar 43–51 Fritid & aktiviteter 52–64 Arbetsliv 65–82 Bakgrund	1–5 Nyheter & medier 6–17 Politik & demokrati 18–23 Samhälle & service 24–27 Internet och nyheter 28–36 Aktuella samhällsfrågor 37–40 Film 41–47 Aktiviteter, intressen & värderingar 48–61 Arbetsliv 62–82 Bakgrund	1–4 Intressen & fritidsaktiviteter 5–10 Medievanor 11–16 Värderingar 17–19 Konsumtion 20–29 Demokrati & politik 30 Kulturvanor 31–36 Boende & ekonomi 37–38 Hälsa & välbefinnande 39–46 Arbetsliv 47–51 Bakgrund

Fältarbetet

Fältarbetet för den nationella SOM-undersökningen 2013 följer i huvudsak uppläggningsen av tidigare års undersökningar. Huvuddelen av datainsamlingsarbetet genomfördes under hösten 2013. Arbetet inleddes i mitten av september med ett aviseringskort som informerade respondenterna att de blivit slumpmässigt utvalda att delta i årets SOM-undersökning. En vecka senare skickades enkäten ut tillsammans med ett kortare följebrev, en informationsbroschyr om SOM-institutets verksamhet samt en penna. Under resterande del av fältperioden genomfördes successivt en serie påminnelseinsatser per brev, telefonsamtal och sms – sammanlagt nio insatser.

Tabell 3 Fältarbetets moment i den nationella SOM-undersökningen 2013

13 sept 2013	Utskick av aviseringsvykort ¹
20 sept	Utskick av enkät, följebrev ² , informationsbroschyr, svarskuvert och penna (B-post). Försändelsen nådde ut till respondenterna onsdagen den 29 sept.
30 sept	Utskick av tack-/påminnelsevykort
7 okt	Utskick av enkät, följebrev ² , informationsbroschyr och svarskuvert till intervjupersoner som ännu inte sänt in enkäten, introduktion av möjligheten att svara via webben
17–28 okt	Telefonpåminnelse till svarspersoner som ej sänt in enkäten (med utskick av ny enkät till de som saknar och postal bekräftelse till övriga som sagt att de ämnar delta)...
alt. 22 okt	...postal påminnelse till personer utan känt telefonnummer
alt. 30 nov	...postal påminnelse till personer som ej kunnat nås per telefon
12–18 nov	Telefonpåminnelse motsvarande 17–28 okt inklusive motsvarande postala komplement
alt. 27 nov	SMS-påminnelse med inloggningsuppgifter till webbenkäten till alla med känt mobilnummer som sagt att de ämnar delta
alt. 28 nov	SMS-påminnelse med inloggningsuppgifter till webbenkäten till alla med känt mobilnummer som inte tidigare svarat i telefon
3–9 dec	Telefonpåminnelse motsvarande 17–28 okt inklusive motsvarande postala komplement
23 dec	Utskick av enkät, följebrev och svarskuvert till alla som sagt per telefon att de ämnar delta
8 jan 2014	Utskick av enkät, följebrev, svarskuvert samt "bortfallsenkät" – med frågan om varför man inte önskar/kan delta – till samtliga
alt. 20 jan	Utskick av enkät, följebrev, svarskuvert samt "bortfallsenkät" till samtliga som inte hörts av per telefon under fältarbetets gång
alt. 23 feb	SMS-påminnelse med inloggningsuppgifter till webbenkäten till alla med känt mobilnummer som sagt att de ämnar delta

Kommentar: ¹Utskicket gjordes i två varianter: en som skickades till 16–29-åringar med foton på yngre personer och text som lyfte fram vikten av den yngre gruppens svar för undersökningens kvalitet och en som skickades till övriga. ²Utskicket gjordes i två varianter: en som skickades till 16–29-åringar med text som lyfte fram vikten av den yngre gruppens svar för undersökningens kvalitet och en som riktade sig till övriga.

Inför 2013 års fältarbete anlätade SOM-institutet en kommunikationsbyrå som gjorde en målgruppsanalys och, baserat på tidigare utskick, föreslog ändringar i kommunikationen med respondenterna. På förslag av kommunikationsbyrån ändrade SOM-institutet anslaget från att anspela på värdet av en enskild persons svar för kvaliteten i undersökningen till att istället trycka på den personliga vinningen i att delta i undersökningen, till exempel genom att lyfta möjligheten att göra sin egen röst hörd genom att besvara enkäten. De två första följebreven var målgruppsanpassade efter ålder i två segment, 16–29-åringar och övriga. Anledningen till denna uppdelning är den sjunkande svarsfrekvensen de yngre åldersgrupperna. De vykort som skickades ut till svarspersonerna pryddes med målgruppsriktade foton på människor i samma åldersgrupp som mottagaren för att skapa en känsla av samhörighet. Dessa grepp hade ingen påtagligt positiv effekt varken på svarsfrekvensen totalt eller i den målgrupp som fick specialutformade brev.

I samband med det andra enkätutskicket introducerades möjligheten att besvara enkäten via internet. Inloggningsuppgifter och länk till webbenkäten inkluderades i samtliga utskick efter introduktionen den 7 oktober.

Telefonpåminnelserna genomfördes i tre omgångar. Alla respondenter med känt hem- eller mobiltelefonnummer, som inte ännu hade svarat på enkäten eller meddelat att de inte vill delta, blev uppringda av ett telefonundersökningsföretag⁶. Liksom tidigare år gjordes det sju kontaktförsök per svarsperson i varje telefonpåminnelseomgång. Om respondenten var positiv till att delta skickades ett uppföljningsbrev, med eller utan ny enkät beroende på vad som avtalades i telefon, där SOM-institutet tackade för att de ville delta i undersökningen. Om respondenten inte ville delta i undersökningen registreras orsaken därtill, i den mån respondenten vill uppge orsak, enligt ett fördefinierat kodschema och personen avfördes från den del av urvalet som fortsatte kontaktas i hopp om att få svar på enkäten. Respondenter över 18 år måste tacka nej till att delta i undersökningen personligen, respondenter under 18 år kunde avföras från det aktiva urvalet på förälders begäran. Personer som är fysiskt eller mentalt oförmögna att svara, bortresta på längre tid, utflyttade, avlidna eller inte talar svenska kunde också avföras från det aktiva urvalet på begäran av tredje person. Om telefonundersökningsföretaget inte fått tag i svarspersonen efter sju kontaktförsök följde personen automatiskt med in i nästa telefonpåminnelseomgång då sju nya försök gjordes.

SMS-påminnelser till alla med känt mobiltelefonnummer som ännu inte hade svarat på enkäten eller meddelat att de inte ville delta, skickades ut i två omgångar, dels den 27 och 28 november, en dryg vecka efter den andra telefonpåminnelseinsatsen, dels den 23 januari i samband med den sista påminnelsen. Den sista SMS-påminnelsen skickades bara ut till de personer som vi aldrig tidigare haft kontakt med, övriga personer fick en papperspåminnelse. Ett artificiellt telefonnummer⁷ upprättades för att respondenterna skulle kunna svara på SMS:et. SMS-utskicken administrerades av SOM-institutet. SMS-texten innehöll, utöver svarspersonens unika inloggningsuppgifter och en länk till webbenkäten, en instruktion om att

svara ”Ja” på meddelandet om personen ville ha en ny papperenkät skickad till sin adress eller ”Nej” om personen inte önskade delta i undersökningen.

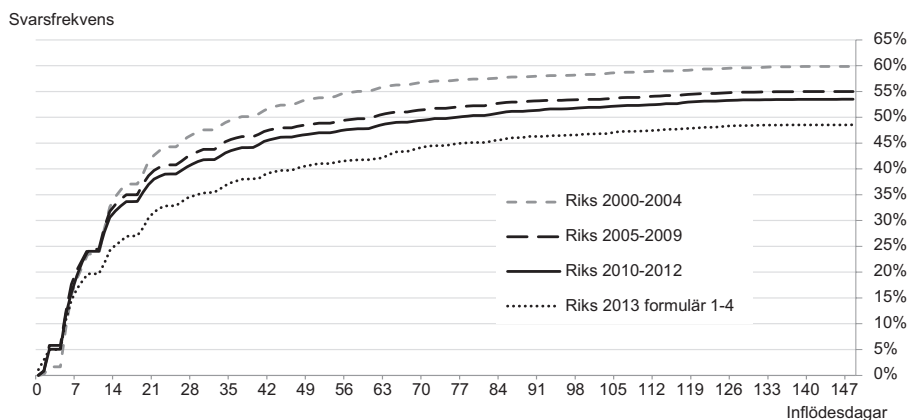
Samtliga utskick till respondenterna från SOM-institutet innehåller kontaktuppgifter till avsändaren och information om att undersökningen är frivillig, men inget tidigare utskick har innehållit explicita instruktioner om hur man avregistrerar sig från undersökningen.

Den 27 februari avslutades fältarbetet i formell mening med att den sista ifyllda enkäten registrerades som inkommen. Vid fältarbetets slut avidentifierades enkäterna och alla personuppgifter raderades. Av tabell 3 framgår i detalj tidsramarna för fältarbetet och dess olika insatser.

Inflöde

De flesta respondenter som väljer att delta i undersökningen skickar tillbaka enkäten redan inom några veckor. Det generella inflödesmönstret med högt inflöde de första veckorna i samband med de första påminnelserna upprepar sig 2013 (figur 1) om än med mindre kraft. De första dagarnas ojämna inflöde mellan åren i figur 1 bottenar framför allt i vilken veckodag enkäten når ut i förhållande till helgens postfria dagar. Sedan 2006 har enkäten nått ut på en onsdag varmed resultaten ska vara fullt jämförbara. Längre in i fältarbetet kan påminnelseinsatserna däremot fortfarande ligga lite olika i tid och därmed påverka hur nivåerna förhåller sig till varandra.

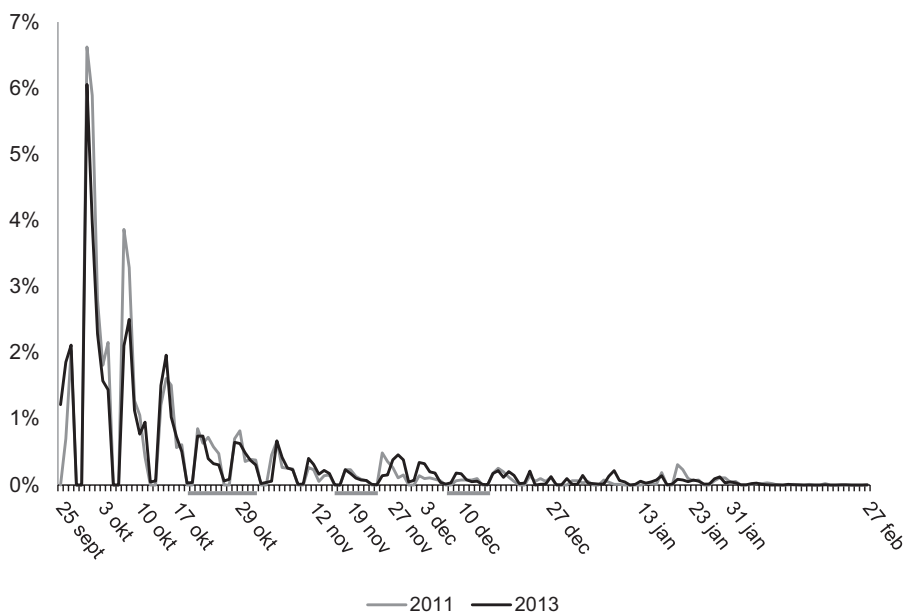
Figur 1 *Dagligt inflöde av enkäter i den nationella SOM-undersökningen formulär 1–4 2013 relativt ett genomsnitt för 2000–2004, 2005–2009 respektive 2010–2012 års undersökningar (kumulativ procent av bruttourvalet)*

Kommentar: Inflödet redovisas med utgångspunkt i 2013 års fältperiod i relation till jämförbara fältdagar för övriga års undersökningar. Formulär 5 2013 är exkluderad från jämförelsen eftersom dess utformning och därmed inflödeskurva avvek från de med tidigare år helt jämförbara formulär.

Inflödet av ifyllda enkätformulär under fältperioden kommer i vågor, tydligt i fas med utskick och påminnelseåtgärder. Vågbildseffekten är ett mycket stabilt fenomen som uppträder i varje undersökning (figur 2), så även 2013.

Figur 2 *Dagligt inflöde av enkäter i den nationella SOM-undersökningen 2013 i jämförelse med 2011 (procent av totalt inflöde)*

Kommentar: Datumen motsvarar påminnelsernas utskicksdag och de grå strecken längs x-axeln motsvarar de tre telefonpåminnelseomgångarna. Inflödet 2013 jämförs med 2011 eftersom problem postgången i 2012 års undersökning gjorde att kurvan inte följer tidigare känt mönster.

Den första enkätförsändelsen skickades ut fredagen den 20 september med B-post, det vill säga med planerad utdelning onsdagen den 26 september. De första ifyllda enkäterna brukar komma in torsdagen därpå, men de två senaste åren har postens utdelningstid av B-post varierat så mycket att det inte längre går att räkna med att den första enkäten når respondenterna på den planerade utdelningsdagen. Årets första utskick verkar ha nått några respondenter redan på tisdagen den 24 september då 207 enkäter inkom på den planerade utdelningsdagen onsdag. Detta försprång gjorde att inflödet i början av fältarbetet stod sig väl i jämförelse med tidigare år. Inflödet var fortsatt starkt fram till måndagen veckan efter då det nådde sin topp i antal inkomna enkäter på samma dag. Redan vecka två började inflödet dock avta exponentiellt gentemot tidigare år. Tack- och påminnelsekor-

tet och det andra enkätutskicket som nådde ut en respektive två veckor efter det första enkätutskicket hade mindre effekt än tidigare år. Det var först i samband med den första telefonpåminnelseomgången (den 17 okt och två veckor framåt) som inflödet slutade avta jämfört med tidigare år.

När möjligheten att besvara enkäten på internet introducerades i det andra enkätutskicket, den 7 oktober hade 23 procent av bruttourvalet, motsvarande 41 procent av de som skulle komma att besvara enkäten innan fältarbetet avslutades, redan valt att svara på papper. Det var totalt 634 personer som svarade på webben och 47 av dem gjorde det samma vecka som de fick koderna, vilket är färre än förväntat och en mindre andel än förra året.

Inflödet på webben skiljer sig något från pappersenkäten i den bemärkelse att personer som svarar via internet gör det senare under fältarbetet än personer som svarar på papper. Till skillnad från inflödet på papper som kommer i stadiga, men minskande vågrörelser i samband med varje påminnelseinsats var inflödet på webben högt i samband med den första påminnelsen efter webbintroduktionen, men mindre påtagligt i samband med efterföljande påminnelse för att sedan ta fart igen i samband med SMS-påminnelsen i slutet av november och den tredje telefonpåminnelsen i mitten av december.

Tabell 4 *Inflöde av pappers- respektive webbenkäter (procent)*

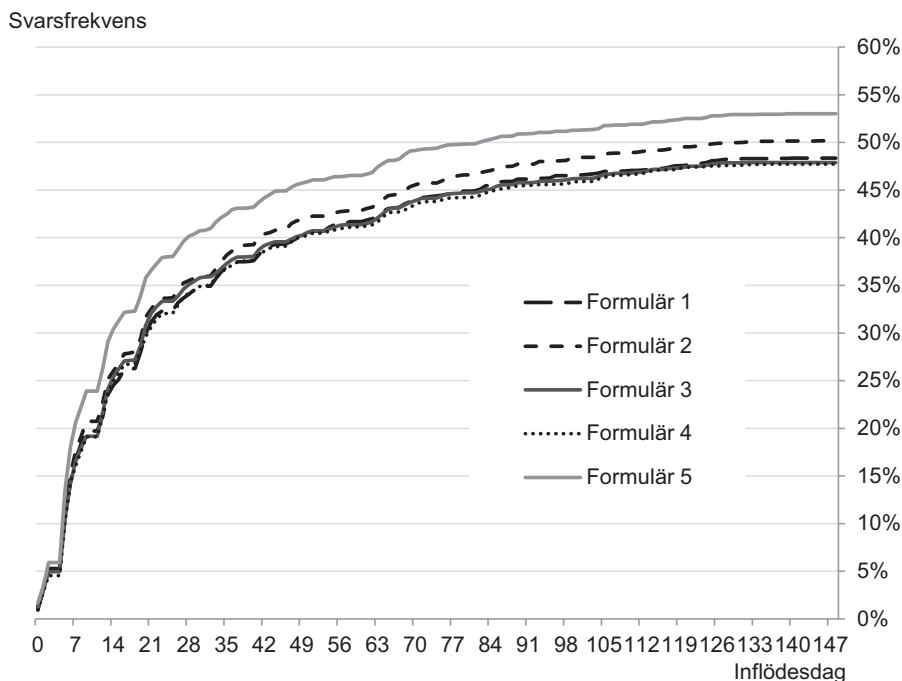
	Svarade efter första utskicket	Svarade efter tack/påminnkorfet	Svarade efter andra enkät-utskicket	Svarade under eller efter telefon-påminn1	Svarade under eller efter telefon-påminn2	Svarade efter sms-utskick	Svarade under eller efter telefon-påminn3	Svarade efter julbrev	Svarade efter januari-brevet	Svarade efter sms/sista utskicket	Summa	N
Papper	42	16	15	15	3	3	4	1	1	1	100	7 772
Webb	–	1	11	31	9	19	16	5	4	4	100	634

Kommentar: Tabellen visar hur stor andel av de som slutligen skulle komma att besvara enkäten som svarade mellan varje påminnelseinsats.

I slutet av november efter den andra telefonpåminnelseomgången, runt inflödesdag 60, brukar mer än 90 procent av de som slutligen ska komma att fylla i enkäten ha svarat. Vid motsvarande tidpunkt 2013 var andelen endast 86 procent, vilket föranledde en extrapåminnelse, i form av ovan nämnda SMS-utskick. SMS-påminnelsen hade effekt både på pappers- och på webbinflödet vilket reducerade avståndet till tidigare års undersökningar något. Vid november månads utgång

hade 90 procent av de som slutligen skulle komma att medverka skickat tillbaka sin enkät. Vid årsskiftet hade 96 procent av de som slutligen skulle komma att delta i undersökningen besvarat enkäten, vilket också är en mindre andel än tidigare år. Därefter fortsatte inflödet svagt men stadigt ända in i februari 2014, motsvarande de sista 4 procentenheterna. Undersökningsåret 2013 svarade respondenterna både i mindre utsträckning och senare under fältarbetet än tidigare år.

Figur 3 Dagligt inflöde efter formulär (kumulativ procent av bruttourvalet)

Inflödet för respektive delundersökning följer i huvudsak samma mönster under fältperioden, med den skillnaden att delundersökningarna nådde olika slutresultat (figur 3). Bäst resultat fick det mindre och kortare formulär 5 med en bruttosvarefrekvens (det vill säga andelen inkomna enkäter av det totala antalet utskickade) på 53,0 procent. Av de ordinarie formulären var det nyhets- och medieinriktade formulär 2 ensamt om att ta sig över 50 procent med en slutlig bruttosvarefrekvens på 50,2 procent. Nyhets- och medieformuläret har traditionellt haft något högre svarefrekvens än övriga formulär. De politikinriktade formulären 1 och 4 nådde en bruttosvarefrekvens på 48,4 respektive 47,8, medan det hälso- och livsstilsinriktade formulär 3 slutade på 47,9 procent.

När fältarbetet avslutades den 27 februari var bruttosvarsfrekvensen för de fem editionerna av undersökningen 49,4 procent. Den samlade bruttosvarsfrekvensen för de fyra ordinarie delundersökningarna (formulär 5 exkluderat) var 48,6. Utan det femte formuläret hade minskningen sedan 2012 blivit 3,9 procentenheter. Det är den kraftigaste minskningen i bruttosvarsfrekvens från ett år till ett annat sedan 1995. Sjunkande svarsfrekvenser är inte unikt för SOM-undersökningen utan observeras av alla aktörer som är beroende av att genomföra frågeundersökningar till befolkningen.

Svarsfrekvens och bortfall

Från bruttourvalet definierar man bort personer som är fysiskt eller mentalt oförmögna att svara på enkäten, personer som är avlidna, bortresta under större delen av fältperioden, emigrerade, har språksvårigheter eller inte alls talar svenska. Dessa räknas bort som så kallat naturligt bortfall. Därmed erhåller man undersökningens nettourval vilket ligger till grund för redovisningar av undersökningars svarsfrekvens. Svarsfrekvensen för den nationella SOM-undersökningen 2013 är 53 procent.

För samhällsvetenskapliga postenkäter i Sverige har svarsfrekvensen tidigare brukat ligga på mellan 60 och 70 procent, men under senare år har det blivit allt svårare att nå dessa nivåer. SOM-undersökningarna har generellt uppvisat ett mycket gott resultat för den här typen av längre enkäter, med en genomsnittlig svarsfrekvens för alla de genomförda undersökningarna 1986–2012 på 65 procent (tabell 5). Från och med 2000-talet har nivån emellertid sjunkit. Om genomsnittet fram till och med 1999 var 68 procent, var resultatet för undersökningarna under 2000-talets första decennium 63 procent. 2008 års undersökning var den första med ett resultat under 60 procent. 2010 års svarsfrekvens på 60 procent visade sig vara ett tillfälligt trendbrott då samtliga efterföljande undersökningar har haft lägre resultat.

Av det ursprungliga urvalet på totalt 17 000 personer (bruttourvalet) var det 8 406 personer som besvarade och skickade in formuläret i 2013 års undersökning. Sammanlagt 1 127 personer, motsvarande 6,7 procent, har räknats bort som naturligt bortfall.

Tabell 5 Svarsfrekvens i de nationella SOM-undersökningarna 1986–2013 (antal och procent)

	Antal svarande	Bruttoresultat; svarsfrekvens av hela urvalet urvalet (procent)	Nettoresultat: svarsfrekvens med hänsyn till naturligt bortfall (procent)	Undersöknings- företag ansvarigt för fältarbetet
1986	1 624	65	68	SCB
1987	1 672	67	70	SOM-institutet
1988	1 643	66	69	SCB
1989	1 578	63	66	IMU-Testologen
1990	1 582	63	66	IMU-Testologen
1991	1 573	63	67	IMU-Testologen
1992	1 889	67	71	Sifo
1993	1 857	66	70	Sifo
1994	1 704	61	67	Gallup
1995	1 777	63	65	Temo
1996	1 779	63	69	Gallup
1997	1 754	63	69	Gallup
1998	3 561	64	68	Sifo
1999	3 503	63	67	Kinnmark
2000	3 546	59	63	Kinnmark
2001	3 638	61	67	Kinnmark
2002	3 609	60	65	Kinnmark
2003	3 675	61	66	Kinnmark
2004	3 612	60	65	Kinnmark
2005	3 499	58	63	Kinnmark
2006	3 336	55	60	ScandInfo
2007	3 435	57	63	Kinnmark
2008	3 259	54	58	Kinnmark
2009	4 926	55	59	PFM Research
2010	5 007	56	60	Kinnmark
2011	4 720	52	57	Kinnmark
2012	6 298	52	57	Kinnmark
2013	8 406	49	53	Kinnmark

Kommentar: Med nettourval avses bruttourval minus naturligt bortfall. Som naturligt bortfall räknas: adress okänd, avflyttad; bortrest på längre tid; studier/militärtjänstgöring på annan ort; boende/studier/arbete utomlands; sjuk, institutionsvård, förståndshandikapp; avliden; ej svensktalande.

Tabell 6 Svarande och bortfall i den nationella SOM-undersökningen 2013

	Totalt	Formulär 1-4	Formulär 1	Formulär 2	Formulär 3	Formulär 4	Formulär 5
Bruttourval	17 000	13 600	3 400	3 400	3 400	3 400	3 400
Naturligt bortfall	1 127	901	221	223	241	216	226
Nettourval	15 873	12 699	3 179	3 177	3 159	3 184	3 174
Antal vägrare/ ej anträffade	7 467	6 096	1 535	1 471	1 531	1 559	1 371
Antal svarande	8 406	6 603	1 644	1 706	1 628	1 625	1 803
Svarsfrekvens Brutto	49%	49%	48%	50%	48%	48%	53%
Svarsfrekvens Netto	53%	52%	52%	54%	52%	51%	57%

Kommentar: Formulär 1-4 presenteras sammanslagna utan formulär 5 eftersom de är likvärdiga i utseende och layout.

Det naturliga bortfallet lyfter bruttosvarsfrekvensen på 49,4 procent för hela undersökningen till nettoresultatet 53,0 procent (tabell 6). I och med skillnaden i antalet bortdefinierade mellan delundersökningarna återspeglas skillnaden i inflöde dem emellan även i nettoresultatet: formulär 1 har en nettosvarsfrekvens på 51,7, formulär 2 på 53,7, formulär 3 på 51,5 procent, formulär 4 på 51,0 procent och formulär 5 på 56,8 procent.

Det mindre och kortare formulär 5 nådde samma svarsfrekvens som 2011 och 2012 års undersökningar som hade det ordinarie fullängdsformatet i A4-storlek.

Naturligt bortfall: orsaker att inte kunna delta

Informationen om det naturliga bortfallet har tillsammans med andra orsaker till att inte medverka i undersökningen inhämtats på flera sätt: via telefonpåminnelserna, direkt från respondenter eller anhöriga som hört av sig under fältarbetets gång, via den bifogade bortfallsenkäten i sista påminnelsen med frågor om varför man inte önskar eller kan delta i undersökningen samt via skatteverkets befolkningsregister. Det var 167 personer som besvarade bortfallsenkäten 2013, vilket är en låg siffra jämfört med tidigare år. I totalurvalet om 12 000 personer 2012 var det 307 som besvarade bortfallsenkäten, att jämföras med de 167 av 17 000 i årets undersökning. Efterkontrollen av urvalet hos skatteverket visade att 699 personer hade ändrat adress, 35 personer hade utvandrat och 52 personer hade avlidit under fältarbetets gång. Drygt hälften av de avlidna personerna och en knapp tredjedel av utvandrande var redan registrerade som naturligt bortfall. Eftersom en adressändring inom Sverige inte är diskvalificerande från urvalet påverkade informationen om dessa personer

inte nettourvalet. Information om okänd adress hämtas istället från Posten genom de returerna på utskick som undersökningsföretaget tar emot. Registerkontrollen gav ytterligare information om naturligt bortfall för 45 personer.

Eftersom uppgifter om naturligt bortfall tidigare år varit helt beroende av att respondenten, själv eller per ombud, delger informationen tenderar andelen att variera något från år till år. Sedan 2001 års undersökning har andelen naturligt bortfall varierat mellan 7,0 och 9,9 procent. I ljuset av att kompletterande information från Skatteverket användes för att definiera naturligt bortfall är andelen om 6,7 procent i årets undersökning anmärkningsvärt låg. Utöver att färre personer hör av sig och berättar att de inte kan vara med i undersökningen kan minskningen förklaras med att det har blivit allt svårare att få kontakt med respondenterna, vilket försvårar möjligheter att identifiera om en person i urvalet borde ingå i det naturliga bortfallet eller inte.

Andelen naturligt bortfall varierar något mellan delundersökningarna – formulär 1: 6,5 procent; formulär 2: 6,6 procent; formulär 3: 7,1 procent; formulär 4: 6,4 procent; formulär 5: 6,6 procent.

Tabell 7 *Typer av naturligt bortfall i den nationella undersökningen 2013 (procent)*

	Formulär 1	Formulär 2	Formulär 3	Formulär 4	Formulär 5	Samtliga formulär 2013	Samtliga formulär 2012
Fysiskt/mentalt oförmögen att svara	30	22	20	29	29	26	23
Adress okänd	31	39	42	34	30	35	40
Bor utomlands/bortrest på längre tid	21	20	20	19	22	21	19
Ej svensktalande/ språk- svårigheter	15	14	12	16	15	14	16
Avliden	3	5	6	2	4	4	2
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	221	223	241	216	226	1 127	903

I det naturliga bortfallet är det särskilt tre grupper som dominerar: fysiskt och mentalt oförmögna, bortresta/utlandsboende samt de som inte kunnat nås på sin adress – vilka sammantaget utgör 82 procent av bortfallet (tabell 7). En mindre grupp utgör de icke svensktalande på 9 procent och en ytterligare mindre grupp utgör personer med språksvårigheter, 5 procent. Med språksvårigheter avses både läs- och skrivsvårigheter och svårigheter med nivån på språket som används i

enkäterna. Den minsta gruppen på 4 procent utgörs av personer som registrerats som avlidna. Detta mönster är detsamma för de fem delundersökningarna.

Mot bakgrund av att undersökningen definierar bort personer som är fysiskt och mentalt oförmögna att svara på enkäten och personer som själva eller via ombud meddelat att de inte kan svenska tillräckligt bra för att besvara enkäten, finns det anledning att betona att undersökningens resultat i första hand speglar en frisk, svensktalande befolkning.

Svarsvägran: orsaker att inte vilja delta

Det var 1 803 personer som hörde av sig under fältarbetets gång och sa att de inte ville delta i undersökningen. Av dessa var det 630 personer som uppgav en orsak till att inte delta (tabell 8). Andelen som anger ett skäl till att inte delta har minskat de senaste två åren. Underökningsåren 2010 och 2011 uppgav drygt åtta procent av urvalet ett skäl till varför de inte ville vara med i undersökningen att jämföras med sex procent 2012 och fyra procent 2013. Detta beror främst på ändringar i kodschemat för bortfall, som tidigare inte hade någon kategori personer som inte ville uppge skäl.

Tabell 8 Specificerade skäl till att inte vilja delta i den nationella SOM-undersökningen 2013 (procent)

	Formulär 1	Formulär 2	Formulär 3	Formulär 4	Formulär 5	Samtliga formulär 2013
Har inte tid	34	27	29	35	32	32
För många frågor	9	10	14	16	6	10
Vill av princip inte delta	20	27	25	14	24	22
Frågorna är ointressanta	8	8	9	8	6	8
Litar ej på anonymiteten	6	3	3	5	5	4
Vill ej delta utan ersättning	3	6	3	6	6	5
Frågorna är för svåra	5	3	1	4	4	4
Annat skäl	15	16	16	12	17	15
Summa procent	100	100	100	100	100	100
Antal personer	170	111	102	121	126	630

Kommentar: Informationen är inhämtad via telefonpåminnelserna, via den "bortfallsenkät" som bifogas sista påminnelsen samt från kontakter med respondenter som hört av sig under fältarbetets gång. Kategorin annat skäl samlar alla som uppgett ett skäl som inte har en fördefinierad kod i registreringssystemet och alla som angett mer än ett skäl. En andel av kategorin "annat skäl" utgörs av personer som säger att de är för gamla för att svara. Observera att tabellen endast redovisar de personer som uppgett något skäl till att inte delta.

Om man studerar den lilla andel som uppgivit ett skäl till att inte delta ser man att tidsbrist, i linje med tidigare erfarenheter, fortfarande är ett mycket vanligt argument. I 2013 års undersökning är det drygt en tredjedel av personerna med en känd orsak till svarsvägran som anger detta som enda skäl till att avstå. Det var en dryg femtedel som avstod att svara på enkäten av principiella skäl. Personer som vill ha ersättning för sitt deltagande och personer som inte litar på anonymiteten utgör en mindre grupp om 10 procent, vilket är en minskning från tidigare år. Utöver dessa anser en knapp fjärdedel att frågorna är för svåra, för många eller för ointressanta för att besvaras.

Att de fem formulären har något olika innehållsfokus tycks inte nämnvärt påverka de skäl som anförs till att inte vilja delta; mönstret är över lag mycket likt i de fem delundersökningarna. Det kortare formulär 5 har, av förklarliga skäl, en mindre andel som avstår för att de tycker att enkäten har för många frågor. Det är vanligare att man inte litar på anonymiteten och därför inte vill delta i de politikbetonade formulären 1 och 4 än i det hälso- och livsstilsinriktade formulär 3 och det nyhets- och medieinriktade formulär 2. Men det är lika vanligt att inte lita på anonymiteten i det tematiskt spridda formulär 5 som i formulär 1 och 4. Det är en något större andel som tycker att det är för många frågor att svara på i formulär 3 och 4 än i de andra delundersökningarna och det är något fler som upplever att frågorna är svåra att svara på i det politikfokuserade formulär 1. Det ska i sammanhanget betonas att resultaten gäller hur vanliga skälen är i förhållande till varandra. I och med att antalet kända skäl till vägran är större för formulär 3 och 4, är antalet personer som nämnt skälet, i de fall andelen är densamma, större i dessa jämfört med övriga formulär.

Svarsfrekvenser i olika grupper

Vilka som svarar och vilka som faller bort i en frågeundersökning har betydelse för tolkningen av undersökningens resultat. Om en viss grupp är underrepresenterad och samma grupps svar tenderar att skilja sig från övrigas blir studiens resultat mindre giltiga för populationen som helhet. Om svarsbenägenheten i en grupp varierar påtagligt mellan åren kan det också förklara variationer i svarsmönster för enskilda frågor. I årets undersökning har alla demografiska grupper svarat i mindre utsträckning än tidigare. Svarsfrekvensen faller dock olika mycket i olika grupper. Av tabell 9 framgår hur svarsbenägenheten i de nationella SOM-undersökningarna varierar i olika grupper över tid.

Tabell 9 Svansandelen (netto) i olika grupper, de nationella SOM-undersökningarna 2000–2013 (procent)

	2013																				
	2013											F5									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010		2011	2012	F1-5	F1-4	F1	F2	F3	F4	F5
Samtliga	63	67	65	66	65	63	60	63	58	59	60	57	57	53	52	52	54	52	51	57	
Kön																					
Kvinnor	65	68	69	68	67	65	64	66	62	61	64	60	58	56	54	54	56	54	54	61	
Män	61	66	62	64	63	61	57	60	55	56	57	54	55	50	49	50	51	49	48	53	
Alder																					
15–19 år ¹	57	56	61	60	55	56	49	53	46												
16–19 år										48	50	46	42	40	39	39	40	41	35	44	
20–24 år	60	57	61	57	55	53	43	49	41	43	42	36	38	32	32	30	35	33	32	31	
25–29 år	55	59	60	63	57	54	50	51	44	44	42	41	42	38	36	33	35	31	45	44	
30–39 år	57	62	57	60	59	57	54	51	50	48	47	43	43	41	42	40	41	41	41	50	
40–49 år	60	67	64	63	61	58	59	54	55	58	54	53	50	49	48	48	48	51	50	52	
50–59 år	67	76	69	71	69	69	67	68	65	66	67	63	63	56	57	56	61	55	55	61	
60–69 år	74	76	76	79	78	73	73	78	75	74	76	74	74	70	69	69	72	67	65	73	
70–79 år	74	74	71	75	79	75	71	75	76	73	81	77	77	74	72	72	77	72	69	79	
80–85 år	58	67	66	62	65	64	67	71	65	70	76	73	70	64	63	70	67	55	58	70	
60–75 år ²	75																				
76–80 år ²	68																				
Region																					
Stockholm	58	64	60	61	61	57	56	56	53	57	55	52	52	51	50	51	52	50	48	54	
Östra Mellansverige	64	68	64	66	65	66	63	68	60	58	60	58	55	54	53	51	53	53	54	57	
Småland med öar	68	73	68	66	70	67	62	62	61	62	66	59	60	54	52	51	54	50	52	60	
Sydsverige	65	62	69	67	64	61	58	62	55	58	57	56	57	51	50	48	50	53	49	56	
Västsverige	61	66	65	69	67	62	60	66	60	60	62	58	59	55	54	55	56	53	54	57	
Norra Mellansverige	66	69	67	69	61	64	62	61	63	58	63	59	58	53	52	54	54	51	48	57	
Mellersta Norrland	64	73	69	63	69	67	60	63	57	59	63	63	62	58	57	53	61	57	55	65	
Övre Norrland	61	72	67	68	71	64	64	63	65	61	65	58	60	52	51	52	56	46	50	56	

Kommentar: Resultaten baseras på registerdata från Skatteverkets registerjänst Navet. ¹15-åringarna ingår inte i SOM-undersökningarna fr.o.m. 2009 (liksom inte heller 1998) varmed resultatet inte är helt jämförbara beträffande yngsta åldersgruppen. ²Gruppen 81–85-åringar inkluderades i och med SOM-undersökningen 2000, varmed åldersindelningen i svarsandelsanalyserna av personer över 60 år.

I likhet med erfarenheterna från tidigare års SOM-undersökningar svarar kvinnor som grupp i större utsträckning än män. 56 procent av kvinnorna och 50 procent av männen svarade på SOM-undersökningen 2013. Andelen kvinnor som svarar har sjunkit mer än andelen män vilket gör att glappet mellan kvinnor och män är det minsta på fyra år. Störst skillnad, åtta procentenheter, ser vi i formulär 5 som inte alls lyckades attrahera de unga män som den delvis riktade sig till. Skillnaden mellan kvinnor och mäns svarsfrekvens i de andra formulärens varierar mellan fyra och sex procentenheter. Den minsta skillnaden återfinns likt tidigare år i formulär 1, vars tema tenderar att jämna ut könsskillnaderna något. Om man räknar bort formulär 5 vars utseende och innehåll avviker från de andra delundersökningarna är skillnaden mellan kvinnors och mäns svarsfrekvens 5 procentenheter.

De största skillnaderna i svarsvilja finner vi mellan olika åldersgrupper. Det mönster som vi känner igen sedan tidigare år är att yngre personer svarar i mindre utsträckning än äldre. Den åldersgrupp som är mest benägen att fylla i enkäten är 70–79-åringar med en svarsfrekvens på 74 procent. Minst villiga att svara på enkäten är 20–24-åringar med 32 procents svarsfrekvens. Skillnaden i svarsvilja mellan åldersgrupper blir större för varje år. Det skiljer 42 procentenheter mellan den mest och minst svarsvilliga åldergruppen. För tio år sedan var den största skillnaden 22 procentenheter och för 15 år sedan var den 12 procentenheter. I den yngsta åldersgruppen, 16–19-åringar, har 40 procent besvarat enkäten vilket är mer än genomsnittet för hela åldersgruppen under 30 år (36 procent), men den lägsta svarsfrekvensen någonsin inom åldersgruppen.

Det största fallet i svarsfrekvens, 7 procentenheter, hittar vi i åldersgruppen 50–59-åringar i vilken 56 procent har svarat. Åldersgrupperna mellan 50 och 80 år har aldrig tidigare haft en svarsfrekvens under 60 procent. Detta kan dock vara en tillfällighet. Om man istället studerar svarsbenägenheten i generationer över tid ser vi att svarsfrekvensen hos personer födda 1959 och tidigare är stabilt hög över tid (över 60 procent av bruttourvalet). Undantaget är de allra äldsta, tjugotalisterna, vars svarsfrekvens sjunkit i takt med att de når den övre åldersgränsen för urvalet. Sextio- och tjuvotalisterna är också stabila i sin svarsbenägenhet, men ligger på en lägre nivå än äldre generationer, strax under 55 procents bruttosvarsfrekvens över tid. Sjuvotalisterna och yngre uppvisar alla sjunkande svarsfrekvenser de senaste femton åren. Nittio- och åttio-åringarna som tog sig in i urvalet 2005, och blir fler varje år, i takt med att de når 16-årsgränsen, är den generation vars svarsfrekvens faller mest. Åttio-åringarna som debuterade 1995 uppvisade ett liknande mönster under sitt första decennium, men har de senaste tre åren stabiliserat sig på en nivå strax under 40 procent brutto. Skillnaden mellan åttio- och nittio-åringarna är att den yngre generationen började på avsevärt lägre nivå, 75 procent jämfört med 53 procent brutto.

Skiljelinjen mellan att svara i mindre respektive större utsträckning än genomsnittet återfinns i 50-årsåldern, där den har legat sedan slutet av 1990-talet. Frågan

är om den kommer att bestå när yngre generationerna kommer upp åldrarna.

Den sämre svarsfrekvensen hos unga grupper är särskilt tydlig bland unga män. Hos män i åldrarna 16–29 år är svarsfrekvensen 32 procent, att jämföra med 40 procent hos kvinnor i motsvarande åldersgrupp. Bryter vi ner åldrarna ytterligare är det bland 20–24-åringar som skillnaden är som störst. Både kvinnor och män i denna grupp svarar i mindre utsträckning än någon annan åldersgrupp; endast 26 procent av männen och 38 procent av kvinnorna. Kön spelar mindre roll för svarsbenägenheten i de äldre åldersgrupperna, vilket innebär att åldersvariationen i svarsandelar totalt sett är som störst bland männen. I gruppen 80–85-åringar har 81 procent av männen besvarat enkäten, att jämföra med 31 procent i gruppen 20–24-åringar. Bland kvinnor är det bästa resultatet 75 procent svarsandel hos 60–79-åringarna mot det sämsta på 45 procent hos 20–24-åringarna. Kvinnors svarsbenägenhet är jämnare mellan åldersgrupperna än mäns.

Den fem procentenheter högre svarsfrekvensen i formulär 5 jämfört med den samlade svarsfrekvensen för övriga formulär borde speglas i alla åldersgrupper, men så är inte fallet. Den åldersgrupp som avviker mest från mönstret är igen 20–24-åringarna vars svarsfrekvens är lägre i formulär 5 än i de övriga enkäterna. 16–19-åringarna och 25–29-åringarna håller däremot det förväntade avståndet gentemot övriga enkäter med fem respektive åtta procentenheters högre svarsfrekvens i formulär 5 än i de övriga enkäterna. Ytterligare större avstånd är det i åldersgruppen 30–39-åringar vars svarfrekvens i formulär 5 är nio procentenheter högre än i övriga formulär. Även de allra äldsta har högre svarsfrekvens i formulär 5 än de förväntade fem procentenheter. Formulär 5 lyckades alltså inte attrahera de yngsta respondenterna, men väl de unga vuxna, upp till 39 år, som i större utsträckning svarade på formulär 5 än på övriga formulär.

De regionala skillnaderna i svarsbenägenhet är små. Det är svårast att få in svar från storstadsregionerna. Boende i Stockholm har tillsammans med sydsvenskarna lägst svarsfrekvens, 51 procent. Stockholm har tidigare år stått ut med lägst svarsfrekvenser, men i 2013 års undersökning är sydsvenskarna lika obenägna att svara. Detta är ett mönster vi känner igen från den regionala SOM-undersökningen i Skåne 2011, som slutade på en mycket lägre svarsfrekvens än både den nationella och den västsvenska SOM-undersökningen samma år. Västsverige, som också är en storstadsregion, har en svarsfrekvens strax över genomsnittet. Västsvenskar brukar generellt svara i något större utsträckning än övriga storstadsregioner, möjligen till följd av att undersökningen genomförs av Göteborgs universitet som är beläget i regionen. Som störst är svarsbenägenheten i mellersta Norrland, 58 procent (tabell 9). Inom varje delundersökning varierar svarsdifferensen med 7–12 procentenheter beroende på boendeområde. Formulär 5 har i genomsnitt fem procentenheters högre svarsfrekvens än övriga formulär i alla regioner utom i övre Norrland, där svarsfrekvensen är den samma, 56 procent, för formulär 2 och formulär 5.

Mixed mode

För andra året i rad genomfördes SOM-undersökningen med mixed mode-design. Mixed mode betyder att man använder flera datainsamlingsmetoder i en och samma frågeundersökning. I SOM-undersökningen 2013 samlades data in dels via pappersenkäter, dels via webbenkäter. Att kombinera datainsamlingsmetoder är ett sätt att öka svarsfrekvensen (Dillman 2000; Schaefer et al. 1998). Tidigare forskning också visat att för många valmöjligheter av svarsmetod vid första kontakten kan försämra svarsfrekvensen (Gilljam 2013) därför introducerades möjligheten att besvara enkäten via webben först i det andra enkätutskicket, den 7 oktober. I följebrevet till enkätutskicket fanns en länk till webbenkäten samt individuella koder för inloggning. Koderna bestod av en användarkod motsvarade respondentens löpnummer i urvalet och en unik pinkod. Inloggningsuppgifterna och instruktioner om hur man loggar in på webbenkäten fanns med i samtliga utskick som gjordes efter introduktionen i utskick två. Webbenkäten kunde också nås via länkar på SOM-institutets hemsida. Den elektroniska enkäten programmerades av SOM-institutet med ambition att vara så lik pappersenkäten som möjligt.

Det var 634 personer, motsvarande 3,7 procent av bruttourvalet, som besvarade enkäten via internet 2013. Det är en ökning från 2012 då endast 2,3 procent av bruttourvalet svarade via webben. Av samtliga som besvarade enkäten 2013 var det 7,5 procent som gjorde det via internet, att jämföras med 4,4 procent 2012. Erfarenheter från tidigare undersökningar har visat att det är svårt att få människor att svara på webben, men i takt med att människors internetvana utvecklas ökar andelen som svarar via internet. En bidragande orsak till att andelen webbsvar ökade så mycket mellan 2012 och 2013 är med stor sannolikhet SMS-påminnelserna som förenklade processen genom att tillgängliggöra enkäten i telefonen med en länk direkt till enkäten. Tillgängligheten till smartphones har också ökat avsevärt mellan 2012 och 2013.

Andelen som svarade via internet varje delundersökning varierar mellan 6,6 (formulär 3) och 8,2 procent (formulär 4). Andelen som svarade på webben i bruttourvalet varierar mellan 3,1 och 4,0 procent mellan delundersökningarna. Det kortare formulär 5, som totalt hade en högre svarsfrekvens än övriga formulär, hade inte en högre svarsfrekvens på webben.

Personerna som svarar via internet har en annan demografisk sammansättning än personerna som svarar på papper. I motsats till fördelningen i hela undersökningen var det fler män än kvinnor som svarade på webben; 59 respektive 41 procent. Fördelningen i gruppen som svarade på papper är 53 procent kvinnor och 44 procent män. Det var också främst yngre personer som valde att svara på webben. Medelåldern bland de som svarade på webben är 37 år, att jämföras med 53 år bland samtliga svarande.

Trots skillnader i demografi finns det ingen anledning att tro att personerna som svarar på webben avsevärt skiljer sig från de som svarar på papper i sina åsikter och vanor. Internationell forskning visar på små skillnader mellan papper och webb i svarsfördelning på slutna frågor medan benägenheten att skriva något i öppna

frågor är något större i webbmöde än i pappersenkäter. Det interna bortfallet – överhoppade delfrågor – är också något lägre på webb än på papper när man jämför identiska frågor (se t.ex. Barrios et al 2011; Dillman et al 2009). SOM-institutets inledande analyser indikerar att svarsfördelningarna från pappers- och webbrespondenter är i det närmaste obefintliga. Fördjupade analyser av modeffekter i SOM-undersökningarna kommer att genomföras under året.

Kontaktmönster i olika grupper

SOM-institutet använder sig av flera kontaktvägar under fältarbetets gång. Påminnelser genomförs via brev, via telefonsamtal till fasta och mobila telefoner och via sms till mobiltelefoner. Kontakt kan även initieras av respondenten genom de kontaktuppgifter till SOM-institutet och fältföretaget som inkluderas i alla utskick.

Tabell 10 Kontaktmönster i olika åldersgrupper (brutto) i den nationella SOM-undersökningen 2013 (procent samt procentdifferens relativt hela urvalet)

	Ålder									Totalt
	16-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-85	
Ej kontakt:										
Adress okänd, fel/ inget nummer	2	3	4	3	1	1	1	1	1	2
Adress okänd, fel/ inget nr/svar	24	25	26	23	17	14	8	5	6	16
Fungerande adress, inget svar på telefon	8	10	11	10	7	6	3	1	1	7
Kontakt:										
Bortfall/vägran (inkl. de som hävdar att de redan skickat in)	13	22	16	13	14	14	16	19	30	16
Svarsvillig (sagt att de har/vill ha ett nytt formulär att fylla i)	15	11	9	11	13	10	6	6	9	10
Enkät ifylld och inskickad	38	29	34	40	48	55	66	68	53	49
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Ej kontakt	34	38	41	36	25	21	12	7	8	25
Kontakt	66	62	59	64	75	79	88	93	92	75
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal	904	1 520	1 368	2 603	3 019	2 650	2 614	1 686	636	17 000

Kommentar: Resultaten baseras på registerdata.

Det har blivit allt svårare att få kontakt med de personer som väljs ut att delta i SOM-undersökningen. Med kontakt menas de som besvarar enkäten, svarar i telefon, svarar på sms eller självmant hör av sig till SOM-institutet. Undersökningåret 2013 hade SOM-institutet kontakt med 75 procent av respondenterna (tabell 10). Kontaktgraden 2010 var 82 procent och har sjunkit stadigt varje år sedan dess.

Det är de yngre svarspersonerna som är svårast att få kontakt med, vilket delvis förklarar de sjunkande svarsfrekvenserna i dessa grupper. Skiljelinjen mellan högre och lägre kontaktgrad går vid 40 års ålder. Med en kontaktgrad på 61 procent är 20–29-åringarna är svårast att få tag i. Kontaktmönstret varierar dock inom gruppen. De 25–29-åringar som vi får tag i är mer svarsvilliga än 20–24-åringarna som i sin tur har mycket högre andel svarsvägrare. Det är alltså både svårare att få tag i och svårare att få svar från 20–24-åringarna än övriga åldergrupper.

Undersökningens representativitet i relation till befolkningen

SOM-undersökningens urval av personer utgör ett slags Sverige i miniatyr vilket betyder att sammansättningen av svarspersoner ska spegla sammansättningen i befolkningen. Urvalet om 17 000 personer, som är hämtat från Skatteverkets registertjänst Navet, speglar befolkningen väl. Det gör också vart och ett av delurvalen efter randomiseringen av urvalet i fem grupper.

Naturligt bortfall och svarsvägran riskerar att leda till avvikelser från representativiteten mellan population och urval, vilket man måste vara uppmärksam på när man analyserar materialet. I tabell 11–13 redovisas bruttourvalet, nettourvalet och svarsgruppens representativitet i fråga om kön, ålder och geografisk hemvist relativt befolkningen. Alla jämförelser avser den del av befolkningen som urvalet representerar, det vill säga Sveriges befolkning i åldrarna 16 till 85 år.

För resultatens reliabilitet är det mest intressant att studera svarsgruppens sammansättning i relation till befolkningen. De låga svarsfrekvenserna i de yngsta åldergrupperna gör att unga människor är underrepresenterade i SOM-undersökningen. Kvinnor är något överrepresenterade, medan den geografiska sammansättningen speglar befolkningen väl.

Fördelningen mellan kvinnor och män är 50-50 i befolkningen och 52-48 i SOM-undersökningen (tabell 11). Mönstret är detsamma i alla delundersökningar utom i formulär 1 där fördelningen är densamma som i befolkningen totalt.

Tabell 11 Könsfördelning bland svarande och i urvalen jämfört med svenska befolkningen 2013 (procent)

	Befolkningsunderlag	Kvinnor	Män	Summa
	Befolkningen (16–85 år)	50	50	100
Formulär 1–5	Bruttourval	50	50	100
	Nettourval	49	51	100
	Svarande totalt	52	48	100
Formulär 1	Bruttourval	47	51	100
	Nettourval	48	52	100
	Svarande	50	50	100
Formulär 2	Bruttourval	50	50	100
	Nettourval	50	50	100
	Svarande	53	47	100
Formulär 3	Bruttourval	49	50	100
	Nettourval	49	51	100
	Svarande	52	48	100
Formulär 4	Bruttourval	50	50	100
	Nettourval	50	50	100
	Svarande	53	47	100
Formulär 5	Bruttourval	49	51	100
	Nettourval	49	51	100
	Svarande	53	47	100

Kommentar: Data om befolkningen, avgränsade till åldersintervallet 16–85 år, är hämtade från SCB (www.scb.se); data om respektive urval är hämtade från registerdata; data om svarande från respondentens egen uppgift (registerdata i de fall uppgift saknas).

Tabell 12 Åldersgruppernas fördelning bland svarande och i urvalen jämfört med svenska befolkningen 2013 (procent)

	Befolkningsunderlag	16–29 år	30–49 år	50–75 år	76–85 år	Summa
	Befolkning	23	33	37	7	100
Formulär 1–5	Bruttourval	22	33	38	7	100
	Nettourval	22	33	38	7	100
	Svarande	15	29	47	9	100
Formulär 1	Bruttourval	23	32	37	8	100
	Nettourval	22	33	38	7	100
	Svarande	15	29	47	9	100
Formulär 2	Bruttourval	22	33	38	7	100
	Nettourval	22	33	38	7	100
	Svarande	15	27	49	9	100
Formulär 3	Bruttourval	22	33	38	7	100
	Nettourval	22	34	38	6	100
	Svarande	14	31	47	8	100
Formulär 4	Bruttourval	22	34	37	7	100
	Nettourval	21	35	38	6	100
	Svarande	15	31	46	8	100
Formulär 5	Bruttourval	22	33	37	8	100
	Nettourval	23	33	37	7	100
	Svarande	16	30	45	9	100

Kommentar: Data om befolkningen är hämtade från SCB (www.scb.se); data om respektive urval är hämtade från registerdata; data om svarande från respondentens egen uppgift (registerdata om uppgift saknas).

Åldersrepresentativiteten i svarsgruppen skiljer sig mest åt från befolkningen bland 16–29-åringar som är underrepresenterade med åtta procentenheter och 50–75-åringar som är överrepresenterade med tio procentenheter (tabell 12). Störst är skillnaden i formulär 2 som har 14 procent 16–29 år-åringar och 49 procent 50–79-åringar, att jämföras med befolkningens 23 respektive 37 procent.

Representativiteten i SOM-undersökningarna har förändrats över tid sedan starten 1986 (Markstedt, 2014). Åldersrepresentativiteten var relativt god fram till mitten av 1990-talet då gapet i ålderssammansättningen började växa. De yngsta är underrepresenterade och de äldsta är överrepresenterade, medan gruppen 30–49-åringar håller jämn storlek med befolkningen.

Tabell 13 Fördelning på region bland svarande och i urvalen jämfört med svenska befolkningen 2013 (procent)

År	Befolknings- underlag	Stockholm	Östra Mel- lansverige	Småland med öarna	Sydsverige	Västsverige	Norra Mel- lansverige	Mellersta Norrland	Övre Norrland	Summa procent
	Befolkning	22	16	9	15	20	9	4	5	100
Formulär 1–5	Bruttourval	21	18	8	15	20	9	4	5	100
	Nettourval	21	17	8	15	20	9	4	6	100
	Svarande	21	18	8	14	21	9	4	5	100
Formulär 1	Bruttourval	21	18	9	15	19	8	4	6	100
	Nettourval	21	18	9	15	19	8	4	6	100
	Svarande	20	18	9	15	20	8	4	6	100
Formulär 2	Bruttourval	22	18	8	14	20	9	4	5	100
	Nettourval	22	18	8	14	20	9	4	5	100
	Svarande	21	17	9	13	20	9	5	6	100
Formulär 3	Bruttourval	21	17	8	15	20	9	4	6	100
	Nettourval	20	17	8	15	21	9	4	6	100
	Svarande	20	18	7	16	21	9	4	5	100
Formulär 4	Bruttourval	22	17	8	15	20	8	4	6	100
	Nettourval	23	16	8	15	20	8	4	6	100
	Svarande	21	18	8	14	21	8	4	6	100
Formulär 5	Bruttourval	22	17	8	15	21	9	3	5	100
	Nettourval	21	18	9	15	20	9	3	5	100
	Svarande	20	18	9	15	20	9	4	5	100

Kommentar: Data om befolkningen är hämtade från SCB (www.scb.se); data om respektive urval är hämtade från registerdata; data om svarande från respondentens egen uppgift (registerdata om uppgift saknas).

SOM-undersökningens urval består till 42 procent av personer som är gifta eller partnerskapsregistrerade. Det är en lika stor andel som i befolkningen totalt. Andelen gifta eller partnerskapsregistrerade bland SOM-undersökningens svars personer är däremot högre än i befolkningen totalt, 50 procent.

I Sverige har 7,5 procent av befolkningen utländskt medborgarskap. Motsvarande siffra i SOM-undersökningens urval är 7,1 procent och 14 procent av dessa faller bort från urvalet som naturligt bortfall, med bristande språkkunskaper som dominerande skäl. Endast 4 procent av dem som slutligen besvarar SOM-undersökningen har utländskt medborgarskap.

Jämförelserna mellan svars personernas och befolkningens demografiska sammansättning visar att SOM-undersökningens respondenter sammantaget speglar

Sveriges befolkning väl i de flesta avseenden. De personer som är underrepresenterade tillhör grupper som är mindre etablerade i samhället – yngre, singlar, utländska medborgare – där åldersfördelningen står för den största skevheten.

Representativitetens konsekvenser

Elias Markstedt har undersökt konsekvenserna av sjunkande svarsfrekvenser för undersökningens representativitet genom att vikta resultaten för kön, ålder och geografisk hemvist och jämföra svaren i den viktade och oviktade gruppen. Differensen mellan de viktade och oviktade svaren är ett mått på hur den sjunkande representativiteten påverkar skattningarna i SOM-undersökningen (Markstedt, 2014). De variabler som undersökts är strategiskt utvalda för att de varierar tematiskt och har ställts under lång tid. Det handlar bland annat om morgontidningsläsning, politiskt intresse, mellanmännisklig tillit, bedömningar av demokratin och politiska förslag.

Skattningarna i SOM-undersökningen av politiskt intresse påverkas mycket lite över tid av att vissa grupper är underrepresenterade. I årets undersökning skillnaden mellan de viktade och oviktade svaren dock något större än tidigare. Andelen som är ganska eller mycket intresserade av politik (55,6 procent) överskattas med 1,9 procentenheter. Måttet på mellanmännisklig tillit påverkas inte heller mycket över tid. Personer med hög mellanmännisklig tillit (58,2 procent) är överrepresenterade med 1,2 procenter och personer med låg tillit (10,4) är underrepresenterade med 0,8 procentenheter. Skevhet i skattningen ligger alltså framför allt hos personer med hög mellanmännisklig tillit. Bedömningen av den svenska demokratin påverkas i princip inte alls av att vissa grupper är underrepresenterade i undersökningen. De som är nöjda med demokratin i Sverige (74,0 procent) underskattas med 0,7 procentenheter och de som inte är nöjda med demokratin (22,3 procentenheter) överskattas med 0,2 procentenheter. Bedömningar av politiska förslag påverkas olika mycket beroende på vad det handlar om. Förslaget om att sänka skatterna påverkas mindre än förslaget om att ta emot färre flyktingar i Sverige. Det är i princip ingen skillnad mellan skattningarna i den viktade och oviktade gruppen på andelen som tycker att det är ett bra förslag att sänka skatterna. Andelen som tycker att det är ett dåligt förslag (31,5 procent) är däremot underskattad med 1,3 procentenheter. Mönstret är det samma i bedömningen av förslaget att ta emot färre flyktingar i Sverige, men skillnaden mellan de viktade och oviktade svaren är större i gruppen som tycker att det är ett dåligt förslag (30,6 procent) med en underskattning på 1,8 procentenheter. Morgontidningsläsning är en variabel som påverkas relativt mycket av skevheten i representativiteten. Personer som ofta läser en morgontidning (54,1 procent) överskattas med 7,6 procentenheter och personer som sällan eller aldrig läser någon morgontidning (27,1 procent) underskattas med 4,4 procentenheter.

Markstedt (2014) visar att reliabiliteten i attitydfrågor om politiska förslag och bedömningar av ekonomin är hög trots de sjunkande svarsfrekvenserna. Frågor om nyhetskonsumtion påverkas däremot något mer av att delar av befolkningen har en lägre representation i svarsunderlaget. De dalande svarsfrekvenserna har alltså en effekt på svarens reliabilitet i vissa typer av frågor.

Skillnader i svarsmönster mellan de fem editionerna

Som beskrivits ovan består SOM-undersökningen 2013 av fem olika frågeformulär varav det femte avvek från de övriga i både utseende och frågelayout. Ungefär en fjärdedel av frågorna i SOM-undersökningen ställdes i två eller fler formulär. Då frågeformuleringarna är identiska och sammansättningen av personer i svarsunderlaget mycket lik i alla formulär finns det goda skäl att anta att skattningarna är de samma i alla formulär. Så är dock inte fallet. Skattningarna varierar mellan formulären och det beror på att den kontext i vilken frågan ställs och besvaras påverkar människors svar. Kontexten kan vara en frågas placering gentemot andra frågor i formuläret eller placeringen under en viss rubrik, men det kan också vara de förutsättningar som råder för respondenten i ifyllarsituationen. Människor svarar annorlunda på samma fråga från en dag till en annan beroende på sinnestämning och omständigheter. SOM-undersökningens urval dock är tillräckligt stort för att anta att slumpen jämnar ut de ifyllarspecifika skillnaderna. Vi förlitar oss alltså på att slumpen ser till att den variation som uppstår i svarspersonernas vardagskontext jämnar ut mätfelet i urvalet. De skillnader som kvarstår att undersöka är de formulärspecifika kontextskillnaderna. Olika typer av frågor är olika känsliga för kontext. Ett enkelt sätt att kategorisera frågor är att dela in dem i vanefrågor, som kräver en subjektiv bedömning av något som går att mäta objektivt, och attitydfrågor, som kräver en subjektiv bedömning av något som inte går att mäta objektivt. Attitydfrågor är generellt mer kontextkänsliga, men vanefrågor påverkas också. Skattningarna i 45 procent av attitydfrågorna skiljer sig signifikant i jämförelsen mellan samtliga formulär. Tar man bort formulär 5 och jämför de återstående fyra är det 37 procent av attitydfrågorna som skiljer sig signifikant mellan formulären. Vanefrågorna skiljer sig signifikant åt mellan de fem formulären i 57 procent av fallen, men tar man bort formulär 5 sjunker andelen till 24 procent. Skillnaderna mellan formulären är inte nödvändigtvis stora, men de är tillräckligt stora för att det inte ska uppstått av slumpen. I kodboken till 2013 års undersökning redovisas en noggrann jämförelse av skattningarna i frågor som ställts i mer än ett formulär.

Sammanfattning

Den nationella SOM-undersökningen 2013 besvarades av 8 406 personer och har en svarsfrekvens på 53 procent. Svaren samlades i primärt in via pappersenkäter, men en liten andel respondenter svarade via internet. Undersökningen bestod av

fem delundersökningar varav den femte hade ett avvikande format och struktur som påverkade både svarsfrekvensen och skattningarna. Respondenterna svarade både i mindre utsträckning och senare under fältperioden än tidigare år. Svarsfrekvensen är lägre än i tidigare SOM-undersökningar, vilket föranlett en noggrann utvärdering av datamaterialets kvalitet (Markstedt, 2014). Unga människor, män och personer med svag samhällsförankring är i varierande grad underrepresenterade i undersökningen, men det påverkar få frågor över tid. Medievanefrågor påverkas mest av skevheten i svarsunderlaget och attitydfrågor påverkas mycket lite. Med insikt om underlagets brister kan SOM-undersökningen 2013 sammanfattningsvis utgöra ett gott underlag för samhällsanalys.

SOM-institutet fortsätter att undersöka alla underlag och utvärdera metoden för att förstå konsekvenser av en sjunkande svarsfrekvens och för att kunna göra mer valida undersökningar. På SOM-institutets hemsida finns i en särskild rapport fördjupade metodanalyser och utvärderingar av årets fältarbete (Bové et al, 2014).

Noter

- ¹ Parallellt med den nationella SOM-undersökningen genomför SOM-institutet en motsvarande enkätundersökning på årlig basis i Västra Götalandsregionen.
- ² Kinnmark Information AB anlätades 2013
- ³ Enkätlängden har varierat mellan 17 och 20 A4-sidor med frågor.
- ⁴ 2013 års SOM-undersökningar kodades av Klara Bové och Nora Oleskog Tryggvason
- ⁵ www.som.gu.se/undersokningar
- ⁶ Två undersökningsföretag, Concilia Information och Detector AB, anlätades 2013.
- ⁷ Det artificiella numret är längre än ett vanligt telefonnummer, men kan ta emot SMS och administreras via en dator istället för telefon.

Referenser

- Barrios, Maite, Anna Villarroya, Ángel Borrego och Candela Ollé (2011) Response Rates and Data Quality in Web and Mail Surveys Administered to PhD Holders. *Social Science Computer Review*, 29(2), pp. 208-220
- Bové, Josefine, Jonas Hägglund och Frida Vernersdotter (2014), "Metodrapport – fördjupade analyser av 2013 års fältarbete". Rapport 2014:x, SOM-institutet, Göteborgs Universitet
- Dillman, Don A. (2000). *Mail and Internet Surveys: the tailored design Method*. New York: Wiley.

- Dillman, Don A., Phelps, Glenn, Tortora, Robert, Swift, Karen, Kohrell, Julie, Berck, Jodi och Messer, Benjamin L. (2009) Response rate and measurement differences in mixed-mode surveys using mail, telephone, interactive voice response (IVR) and the Internet. *Social Science Research*, 38, pp. 1-18.
- Edwards, Phil, et al. "Increasing response rates to postal questionnaires: systematic review." *Bmj* 324.7347 (2002): 1183.
- Gilljam, Mikael, et al. "Comparison of Web and Mail Responses in a Census of Swedish Local Political Representatives." *Survey Practice* 4.3 (2013).
- Markstedt, Elias (2014) "Representativitet och viktning - Riks-SOM som spegel av det svenska samhället 1986-2013". Rapport 2012:30 v2. SOM-institutet, Göteborgs Universitet
- Schaefer, David R., and Don A. Dillman. "Development of a standard e-mail methodology: Results of an experiment." *Public opinion quarterly* (1998): 378-397.

Bilagor

OM FÖRFATTARNA

Ulrika Andersson, fil dr, är verksam som forskare och undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hennes forskning är framför allt inriktad på medieinnehåll, mediepublik samt mediemedarbetare.

E-postadress: ulrika.andersson@som.gu.se

Monika Bauhr, docent, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen och Quality of Government Institute, Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på internationella organisationer, bistånd, korruption, hållbar utveckling och klimatpolitik.

E-postadress: monica.bauhr@pol.gu.se

Anna Bendz, fil dr, är universitetslektor vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning handlar om välfärdspolitik och välfärdsopinion, med särskild fokus på marknadsreformer inom välfärdsstaten.

E-postadress: anna.bendz@pol.gu.se

Annika Bergström, docent, är verksam som forskare och lärare vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet och undersökningsledare vid SOM-institutet. Hennes forskning är framför allt inriktad på digitala mediers publik med särskilt fokus på deltagande på nätet och på e-bokens framväxt i ett litet språkområde.

E-postadress: annika.bergstrom@jmg.gu.se

Joakim Berndtsson, fil dr, är verksam som lärare och forskare vid Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet. Han forskar om privatiseringen av krig och säkerhet, civil-militära relationer och svensk utrikes- och säkerhetspolitik.

E-postadress: joakim.berndtsson@globalstudies.gu.se

Ulf Bjereld, professor, verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han forskar om internationell politik, svensk utrikes- och säkerhetspolitik samt om digitaliseringens betydelse för makt och demokrati.

E-postadress: ulf.bjereld@pol.gu.se

Edvin Boije, pol master, är verksam som biträdande forskare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

E-postadress: edvin.boije@gu.se

Göran Bolin, professor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Institutionen för media- och kommunikationsvetenskap, Södertörns högskola. Hans forskning är inriktad på mediernas roll i sociala och kulturella förändringsprocesser framför allt gällande rörliga bildmedier och mobiltelefoni.

E-postadress: goran.bolin@sh.se

Martin Brothén, fil dr, har vid Göteborgs universitet bedrivit forskning om bl.a. förtroendet för riksdagen och internationaliseringen av nationella parlament. Han är kanslichef vid riksdagens utrikesutskott.

E-postadress: martin.brothen@riksdagen.se

Bengt Brülde är verksam som professor i praktisk filosofi vid Institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori, Göteborgs universitet och vid Institutionen för omvårdnad, hälsa och kultur, Högskolan Väst. Hans forskning har framför allt varit inriktad på ämnen som lycka och lidande, livskvalitet, meningsfullhet, hälsa och sjukdom samt tillämpad etik.

E-postadress: bengt.brylde@filosofi.gu.se

Britt Börjesson, fil kand, verksam vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation vid Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på pressetik och medislagstiftning.

E-postadress: britt.borjesson@jmg.gu.se

Marie Demker, professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på internationell och komparativ politik, särskilt politiska partier, medier, ideologier och opinionsbildning.

E-postadress: marie.demker@pol.gu.se

Monika Djerf-Pierre är professor i journalistik och masskommunikation vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Hennes forskningsområden handlar bland annat om miljöjournalistik, politisk kommunikation, risk- och kriskommunikation, samt mediehistoria.

E-postadress: monika.djerf-pierre@jmg.gu.se

Maria Edström, fil dr, är verksam som forskare och lärare vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet och som forskningsförmedlare vid Nordicom. Hennes forskning är framför allt inriktad på journalistik, genus och medier samt yttrandefrihet.

E-postadress: maria.edstrom@gu.se

Gustav Ekström, verksam som biträdande forskare vid institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet.

E-postadress: gustav.ekstrom@jmg.gu.se

Gissur Ó Erlingsson, docent i statsvetenskap vid Linköpings universitet. Hans forskning är främst inriktad på politiska partier, offentlig korruption, kommunpolitik och lokal självstyrelse.

E-postadress: gissur.erlingsson@liu.se

Filip Fors, fil dr, är verksam som forskningssamordnare, Sociologiska institutionen vid Umeå universitet. Han forskar om livstillfredsställelse och emotionellt välbefinnande.

E-postadress: filip.fors@soc.umu.se

Mathias A. Färdigh, fil dr, verksam vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation samt Quality of Government Institute, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på mediernas betydelse för samhällsstyrningens kvalitet och i kampen mot korruption.

E-postadress: mathias.fardigh@jmg.gu.se

Mattias Gunnarsson, fil dr, är verksam som lektor vid Psykologiska institutionen vid Göteborgs universitet. Han forskar om personlighet och relationen till hälsa.

E-postadress: mattias.gunnarsson@spy.gu.se

Niklas Harring, pol mag, doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på miljöattityder och miljöopinioner ur ett komparativt perspektiv.

E-postadress: niklas.harring@pol.gu.se

Per Hedberg, fil kand, verksam vid Svenska valforskningsprogrammet, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på opinionsbildningen kring energifrågor.

E-postadress: per.hedberg@pol.gu.se

Sören Holmberg, professor emeritus vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han är en av ledarna för Quality of Government Institute och forskar kring opinionsbildning, väljarbeteende, representativ demokrati och samhälleliga styrsystem.

E-postadress: soren.holmberg@pol.gu.se

Lars Höglund, seniorprofessor i biblioteks- och informationsvetenskap, knuten till Institutionen för journalistik, medier och kommunikation. Hans forskningsområden behandlar informationsbeteende samt biblioteks- och informationstjänster ur individ, organisations- och samhällsperspektiv.
E-postadress: lars.hoglund@jmg.gu.se

Anders Jalakas, filosofie magister i medie- och kommunikationsvetenskap och journalist. Är verksam som adjunkt vid Mittuniversitetet i Sundsvall och som forskningsassistent vid Dagspresskollegiet och DEMICOM.
E-postadress: anders.jalakas@miun.se

Lennart Nilsson, docent i offentlig förvaltning, SOM-institutet, Göteborgs universitet. Han forskar kring svensk välfärdsopinion, lokal och regional demokrati samt monarki och kungahus.
E-postadress: lennart.nilsson@gu.se

Jonas Ohlsson, fil dr, undersökningsledare vid SOM-institutet och forskare vid Nordicom, Göteborgs universitet. Hans forskning är framförallt inriktad på mediestruktur och medieekonomi.
E-postadress: jonas.ohlsson@gu.se

Per Oleskog Tryggvason, master i statsvetenskap. Verksam som biträdande forskare vid det svenska valforskningsprogrammet, Göteborgs universitet. Hans forskning är i huvudsak inriktad mot politiskt beteende och opinionsbildning.

Henrik Ekengren Oscarsson, professor, lärare och forskare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på väljarbeteende och opinionsbildning. Han är ansvarig för det svenska Valforskningsprogrammet och föreståndare för SOM-institutet.
E-postadress: henrik.oscarsson@pol.gu.se

Mattias Ottervik, pol master, är verksam som biträdande forskare på Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
E-postadress: mattias.ottervik@gu.se

Mikael Persson fil dr i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Han forskar om politiskt beteende.
E-postadress: mikael.persson@pol.gu.se

Linn Sandberg, pol master, är verksam som biträdande forskare på Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
E-postadress: linn.sandberg@gu.se

Anders Sannerstedt docent och f.d. universitetslektor vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet. Han forskar om högerpopulistiska partier och attityder till invandring.

E-postadress: anders.sannerstedt@svet.lu.se

Jakob Severin, pol master, är verksam som projektledare på Forum för levande historia. Hans arbete kretsar kring frågor om tolerans och intolerans i samhället.

E-postadress: jacob.severin@levandehistoria.se

Richard Svensson, fil. kand, är verksam som biträdande forskare vid Quality of Government Institute vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

E-postadress: richard.svensson@gu.se

Ingela Wadbring, är verksam som professor vid Avdelningen för medie- och kommunikationsvetenskap vid Mittuniversitetet, Sundsvall. Hon forskar bland annat om medieanvändning, medieutveckling, mediernas kommersialisering samt bildjournalistikens utveckling.

E-postadress: ingela.wadbring@miun.se

Lennart Weibull, professor emeritus i massmedieforskning vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation vid Göteborgs universitet och seniorforskare vid SOM-institutet. Hans forskning är inriktad på mediehistoria, mediestruktur och medieanvändning samt politisk opinionsbildning.

E-postadress: lennart.weibull@som.gu.se

Frida Vernersdotter, verksam vid SOM-institutet som biträdande undersökningsledare för de nationella SOM-undersökningarna.

E-postadress: frida.vernersdotter@som.gu.se

Oscar Westlund, docent, är verksam vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation vid Göteborgs universitet samt vid sektionen för Culture, Aesthetics, Organisations and Systems vid IT universitetet i Köpenhamn. Hans forskning är inriktad på organisering och användning av olika medier, såväl traditionella som digitala, när det gäller såväl vardagsliv som samhällskriser.

E-postadress: oscar.westlund@jmg.gu.se

Lena Wängnerud, professor, lärare och forskare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på politisk representation ur ett genusperspektiv. Hon är samordnare för styrkeområdet Demokrati och opinion vid Göteborgs universitet. Hon är också knuten till QoG, the Quality of Government Institute, där hon forskar om kön och korruption.

E-postadress: lena.wangnerud@pol.gu.se

Karl Ydén, fil dr, Chalmers tekniska högskola samt King's College London, studerar militär professionalisering, militär organisation och civil-militära relationer i demokratier. Grundare av Centrum för Studier av Militär och Samhälle, www.csms.se.
E-postadress: karl.yden@chalmers.se

Sara Ödmark, adjunkt i journalistik vid Avdelningen för medie- och kommunikationsvetenskap vid Mittuniversitetet, Sundsvall. Ingår som forskningsassistent i forskningsprogrammet Dagspresskollegiet.
E-postadress: sara.odmark@miun.se

SOM-institutet
Göteborgs universitet
Box 710
405 30 GÖTEBORG

E-postadress: info@som.gu.se
Hemsida: www.som.gu.se
Telefon: 031-786 33 00

Beställning av publikationer kan göras på bokbestallning@som.gu.se.

SOM-INSTITUTETS BÖCKER

ISSN 0284-4788

1. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1986*
Göteborg 1987, 87 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
2. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1987*
Göteborg 1988, 112 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
3. Björkqvist, Karin: *SOM-undersökningen 1988*
Göteborg 1989, 68 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
4. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åttiotal*
Göteborg 1989, 183 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
5. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Medier och opinion i Sverige*
Göteborg 1990, 140 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
6. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Politiska opinioner*
Göteborg 1991, 147 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
7. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åsikter om massmedier och samhälle*
Göteborg 1991, 150 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--7--SE
8. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Trendbrott?*
Göteborg 1992, 260 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--8--SE
9. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Perspektiv på krisen*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--9--SE
10. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk opinion*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--10--SE
11. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Vägval*
Göteborg 1994, 320 sidor. Pris 170 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--11--SE
12. Nilsson, Lennart (red): *Västsvrige i fokus*
Göteborg 1994, 150 sidor. Pris 130 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--12--SE
13. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det gamla riket*
Göteborg 1995, 305 sidor. Pris 180 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--13--SE
14. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk horisont*
Göteborg 1995, 250 sidor. Pris 150 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--14--SE. ISBN 91-972694-1-7

15. Jarlbro, Gunilla (red): *Ungdomars opinioner*
Göteborg 1996, 120 sidor. Pris 110 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--15--SE. ISBN 91-972694-2-5
16. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Mitt i nittioalet*
Göteborg 1996, 470 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--16--SE. ISBN 91-972694-3-3
17. Nilsson, Lennart (red): *Västsvenska perspektiv*
Göteborg 1996, 238 sidor. Pris 160 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--17--SE. ISBN 91-972694-4-1
18. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ett missnöjt folk?*
Göteborg 1997, 380 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--18--SE. ISBN 91-972694-5-X
19. Nilsson, Lennart (red): *Nya landskap*
Göteborg 1997, 290 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--19--SE. ISBN 91-972694-7-6
20. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Opinionssambället*
Göteborg 1998, 342 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--20--SE. ISBN 91-972694-8-4
21. Nilsson, Lennart (red): *Mångfald – bilder av en storstadsregion*
Göteborg 1998, 283 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--21--SE. ISBN 91-972694-9-2
22. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ljusnande framtid*
Göteborg 1999, ca 420 sidor. Pris 250 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--22--SE. ISBN 91-973670-1-X
23. Nilsson, Lennart (red): *Region i omvandling*
Göteborg 1999, ca 300 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-2-8. ISRN: GU-STJM-SOM--23--SE
24. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det nya samhället*
Göteborg 2000, ca 520 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-3-6. ISRN: GU-STJM-SOM--24--SE
25. Nilsson, Lennart (red): *Den nya regionen*
Göteborg 2000, ca 325 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-4-4. ISRN: GU-STJM-SOM--25--SE
26. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Land, Du välsignade?*
Göteborg 2001, 485 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-6-0. ISRN: GU-STJM-SOM--26--SE
27. Nilsson, Lennart (red): *Flernivådemokrati i förändring*
Göteborg 2002, ca 340 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-7-9. ISRN: GU-STJM-SOM--27--E

28. Oscarsson, Henrik (red): *Spår i framtiden*
Göteborg 2002, ca 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-8-7. ISRN: GU-STJM-SOM--28--SE
29. Wadbring, Ingela: Weibull, Lennart & Bergström, Annika (red):
Efter Arbetet. Synen på nedläggningen och dess konsekvenser.
Göteborg 2002, 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISSN: 1101-4692 och 0428-4788. ISRN: GU-STJN-SOM--29--SE
30. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det våras för politiken*.
Göteborg 2002, 544 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-9-5. ISRN: GU-STJN-SOM--30--SE
31. Nilsson, Lennart (red) *Perspektiv på Västsverige*
Göteborg 2003, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-01-8. ISRN: GU-STJN-SOM--31--SE
32. Oscarsson, Henrik (red) *Demokratitrender*
Göteborg 2003, 343 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-02-6. ISRN: GU-STJN-SOM--32--SE
33. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Fåfångans marknad*
Göteborg 2003, 432 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-03-4. ISRN: GU-STJM-SOM--33--SE
34. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Ju mer vi är tillsammans*
Göteborg 2004, 440 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-04-2. ISRN: GU-STJM-SOM--34--SE
35. Nilsson, Lennart (red) *Svensk samhällsorganisation i förändring*
Göteborg 2004, 570 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-05-05-13
36. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Lyckan kommer, lyckan går*
Göteborg 2005, 492 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-06-9. ISRN: GU-STJM-SOM--36--SE
37. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Västsverige*
Göteborg 2006, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-07-7. ISRN: GU-STJM-SOM--37--SE
38. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Skåne*
Göteborg 2006, 288 sidor. Pris: 200 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-08-5. ISRN: GU-STJM-SOM--38--SE
39. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Du stora nya värld*
Göteborg 2006, 560 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-09-3. ISRN: GU-STJM-SOM--39--SE
40. Nilsson, Lennart (red) *Det våras för regionen - Västsverige 1998-2005*
Göteborg 2007, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-10-6. ISRN: GU-STJM-SOM--40--SE

41. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det nya Sverige*
Göteborg 2007, 560 sidor. Pris: 270 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-11-3. ISRN: GU-STJM-SOM--41--SE
42. Nilsson, Lennart & Johansson, Susanne (red)
Regionen och flernivådemokratin
Göteborg 2008, 336 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-12-0. ISRN: GU-STJM-SOM--42--SE
43. Nilsson, Lennart & Antoni, Rudolf (red) *Medborgarna, regionen
och flernivådemokratin*
Göteborg 2008, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-13-7. ISRN: GU-STJM-SOM--43--SE
44. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Skilda världar*
Göteborg 2008, 616 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-14-4. ISRN: GU-STJM-SOM--44--SE
45. Nilsson, Lennart och Susanne Johansson (red) *Att bygga, Att bo, Att leva.*
En bok om Västra Götaland
Göteborg 2009, 304 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-15-1. ISRN: GU-STJM-SOM--45--SE
46. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Svensk Höst*
Göteborg 2009, 560 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-16-8. ISRN: GU-STJM-SOM--46--SE
47. Nilsson, Lennart (red) *En region blir till*
Göteborg 2010, 504 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-18-2. ISRN: GU-STJM-SOM--47--SE
48. Johansson, Susanne (red) *Regional demokrati. Om politik och medier i Skåne*
Göteborg 2010, 232 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-17-5. ISRN: GU-STJM-SOM--48--SE
49. Oskarson, Maria, Bentgsson, Mattias & Berglund, Tomas (red)
En fråga om klass. Stockholm: Liber
<http://www.liber.se/Facklitteratur/Sociologi/Sociologi/En-fraga-om-klass>
50. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Nordiskt ljus*
Göteborg 2010, 592 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-19-9. ISRN: GU-STJM-SOM--50--SE
51. Nilsson, Lennart (red) *Västsvensk demokrati i tid och rum*
Göteborg 2011, 272 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-20-5. ISRN: GU-STJM-SOM--51--SE
52. Holmberg, Sören, Weibull Lennart & Oscarsson, Henrik (red)
Lycksalighetens ö
Göteborg 2011, 676 sidor. Pris 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-21-2. ISRN: GU-STJM--52--SE

-
53. Bergström, Annika (red) *Västsvensk vardag*
Göteborg 2012. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-22-9. ISRN: GU-STJM--53--SE
54. Nilsson, Lennart, Aronsson, Lars & Norell, PO (red) *Värmländskt landskap*
Göteborg 2012. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-86637-04-0. ISRN: GU-STJM--54--SE
55. Berg, Linda & Oscarsson, Henrik (red) *Omstritt omval*
Göteborg 2012, 216 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-23-6. ISRN: GU-STJM--55--SE
56. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
I framtidens skugga
Göteborg 2012, 696 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-24-3. ISRN: GU-STJM--56--SE
57. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Medborgarna om välfärden
Göteborg 2012, 248 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-25-0. ISRN: GU-STJM--57--SE
58. Ohlsson, Jonas & Bergström, Annika (red)
Vanor och attityder i förändring
Göteborg 2013, 228 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-26-7. ISRN: GU-STJM--58--SE
59. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
Vägskäl
Göteborg 2013, 784 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-27-4. ISRN: GU-STJM--59--SE
60. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
En region för alla?
Göteborg 2013, 286 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-29-8. ISRN: GU-STJM--60--SE
61. Bergström, Annika & Oscarsson, Henrik (red)
Mittfära & marginal
Göteborg 2014, 576 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-30-4. ISRN: GU-STJM--61--SE

SOM-institutet vid Göteborgs universitet har i ett drygt kvartssekel följt utvecklingen av den svenska befolkningens medievanor, fritidsaktiviteter, åsikter och värderingar. De långa tidsserierna har gett forskare och studenter möjligheter att beskriva, tolka och utvärdera trender och strömningar i det svenska samhället. De regelbundet återkommande undersökningarna har kunnat erbjuda riktmärken och gemensamma utgångspunkter för inspirerande diskussioner bland samhällsdebattörer, journalister och förtroendevalda.

Mittfåra & marginal är den 61:a forskarantologin från SOM-institutet sedan starten 1986. Boken innehåller 39 kapitel med resultat och analyser från den senaste nationella riksrepresentativa undersökningen som genomfördes hösten 2013.

Bidragen i *Mittfåra & marginal* lyfter tillsammans fram den stora variationsrikedom i attityder, preferenser och vanor som existerar i den svenska befolkningen. Ett fyrtiotal av landets ledande samhällsvetare knyter angelägna frågor i svensk samhällsdebatt till centrala diskussioner inom pågående forskning om Samhälle, Opinion och Medier.

SOM-INSTITUTET
SAMHÄLLE OPINION MEDIER

GÖTEBORGS UNIVERSITET